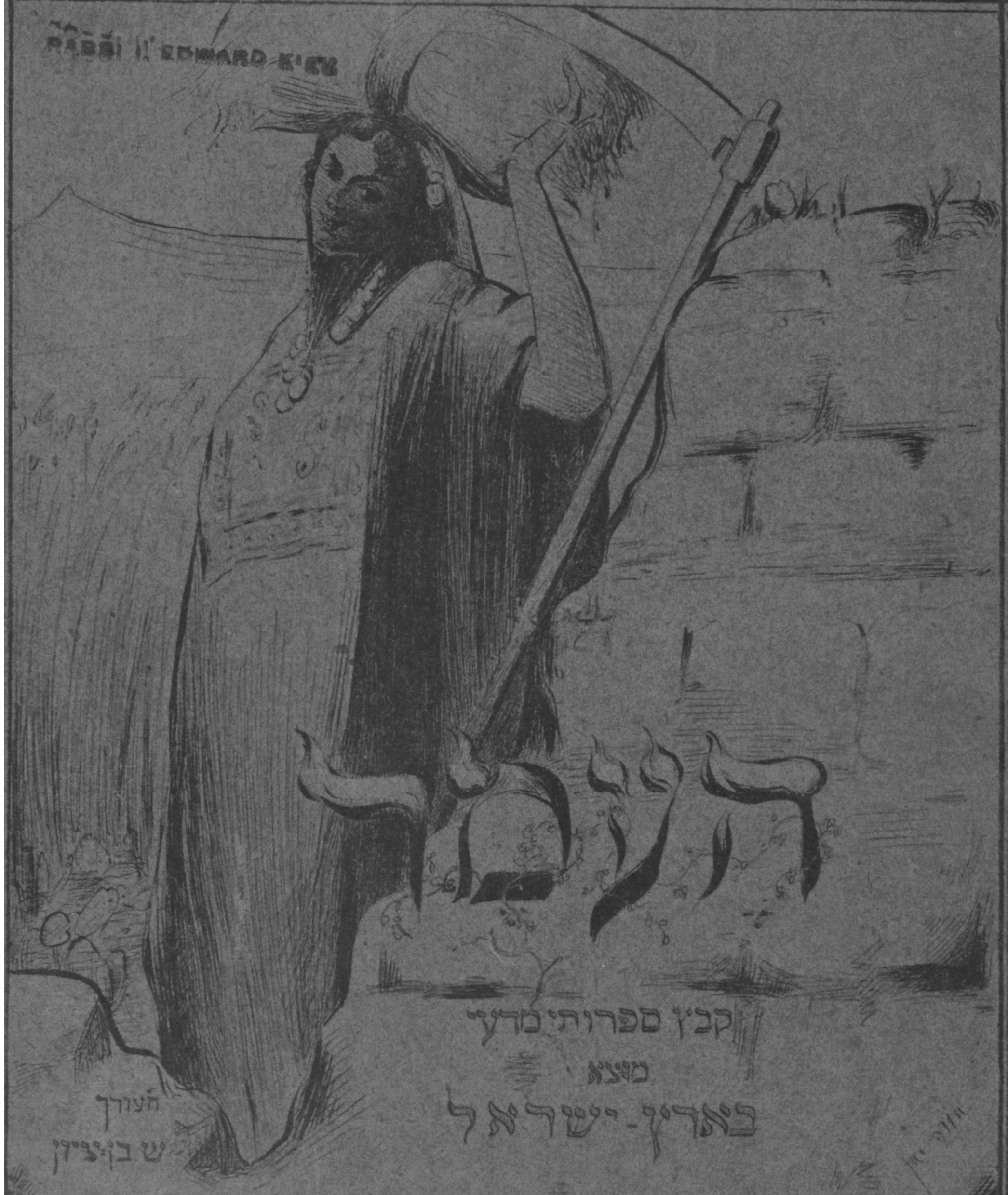

שנת ה'תרס"ט. חוברת א. תשרי—כסלו.

בהשתתפות
דוד ילין

תכן החוברת.

I.

II. (בחיים ובספרות).

III. (החלק השמושי)

מודעות.

ראשי פרקים.

א.

מעבודת-האלילים אל הנצרות.

השיטה הקולטורית, אשר התחילה מתפתחת במערב-אירופא אחרי מפלת-רומא היתה „היורשת העליזה" של הרכוש הגדול והעצום, אשר השאיר אחריו העולם העתיק. השבטים הברברים, אשר תעו ביערות-המערב ובמדברותיה באלף העבר, לא יצאו עדיין מן התקופה שקדמה לבריאת ההיסטוריא, בשעה שנפגשו בפעם הראשונה באומות ההיסטוריות שבמלכות רומא. פה, ברומא, כבר עבר ונעלם האדם הקדמון, ומכל סדרי-חייו ואופני-מחשבותיו לא נותרו אלא שרידים קטנים ודלים: תקופת-הקיטוניות הקדמונית והפיטישיזות הדתית עבור עברה ולא נודעו אלא עקבותיה, קרבה והגיעה אל קצה גם התקופה הפטריארכלית, ביחד עם האמונה ברבוי-האלהיות ששררה בה, ירדו האלים מרומי האלימפוס, נפול נפלו גם המשפחות היחסניות, ועבדים משוחררים, עירונים מתעשרים, מוכסים ומלוי-ברבית עלו לגדולה, משק-העבדות הלך ודל גם הוא מיום ליום ורק תכסיסי-ממשלה דימגוגית החזיקו עוד אותו חיזוק מלאכותי, שלא היה סופו להתקים, — ותקופה של חיים חדשים ומחשבות חדשות התחילה נוצצת קימעא קימעא. מכל עברים באו „המבשרים" ויבשרו את אחדות-האלהיות בשמים ממעל ואת אחדות-האנושיות בארץ מתחת. באהלי-דלים פרצה תנועה כבירה, גדל השאון ורבה הסערה, ובהיכלי מלכים הקשיבו באימה, בתשוקה, פה ושם גם באמונה נכנעת... ו א ז באו הברברים וישיתו קץ למלכות-רומא.—

הברברים הצפונים הלכו הלוך וכבוש את העולם העתיק. כסופה נוראה עברו בארץ, הרסו, נתצו ארמונות-תפארה, כרמי-חמד, שברו פסילים ומצבות-שיש וזהב, שרפו באש ספרים ומגלות, ובגסות-פראים, באכזריות של חיתו-טרף השחיתו והחריבו את המעשים הגדולים, אשר יצר רוח-האדם. שכורים משמחה על הירושה הגדולה, שבאה להם בהיסח-הדעת—נפלו עליה ויאבדוה ויפיצוה לכל רוח. אבל משהגיעו אל ה נ צ ר ו ת קמו, עמדו...

„ושבטים גדולים של פראים, עובדי-אלילים גסים, אשר מצב-השכלתם היה נמוך כל כך עד שלא יכלו בשום אופן להשיג את האלהיות אלא בדמות אנושית, ולא ידעו לרכז את הכרתם אלא על דבר הנראה לעינים"—הלכו וקבלו איש אחרי אחיו את הדת הנוצרית.

דת זו היתה אמנם מלאה שרידי-שיטותיהן ומנהגיהן של עבודות-האלילים

המזרחיות והמערביות; רובם של חגיה נקבעו במועדיהם של עובדי-האלילים ולא היה בין אלו ואלו אלא שנוי-השם בלבד, גם האלילה המצרית צְבָלָה נתגלתה להנוצרים בצורתה של „האם", העקר של אחדות-האלהיות גם הוא לא הכה שרשים בהכרה הנוצרית, והמושגים של שתי אלהיות, דוכרא ונוקבא, ואלהיות שלישית בלתי מוכרת עומדת על גביהן—הנם חדשים שהם ישנים. ולא זה בלבד, אלא שבמחצית הראשונה של ימות-הבינים לא היה ל„האל-האב" כל ערך בהנהגת-העולם, אלא „הבן" לבדו „היה כל יכול והוא שברא את אביו כדמותו, כצלמו". אבל אחרי כל אלה הלא ברור הדבר, כי הנצרות היתה בתה של סביבה אחרת וקולטורה אחרת מאלו, שהברברים הצפונים היו נמצאים בה בשעה שקבלו תורה זו, ושני אלה, כלומר: הברברים מקבלי-התורה ותורתם החדשה, הם שני חזיונות, שהם לכאורה שונים זה מזה תכלית שנוי ורחוקים זה מזה כרחוק-מזרח ממערב. ומה ראו איפוא האנשים האלה להכנים את ראשם בעולה הכבד של התורה הזרה? מה היחס והקשר שבין הנשמה הפראית-צפונית והתורה הסגפנית-מזרחית?

„רובם של השבטים המתנצרים לא התנצרו אלא לפי שכך גזרו עליהם ראשיהם, העומדים בראשם"—כך מספרים לנו קצתם של הפשטנים מאלו הקבלנים המושבעים, שקבלו עליהם „לקרב אל השכל" את כל החזיונות ההיסטוריים בין כשהם מבינים אותם בין כשאין להם אפילו מושג כל שהוא מהם.

הכפיה אמנם היא כח היסטורי גדול, רב יתר ממה שרבים בזמננו נוהגים לחשוב. בכפיה קבלו ישראל את תורתם—„כפה עליהם הקדוש ברוך הוא הר כגיגית ואמר להם: אם מקבלים אתם את התורה מוטב, ואם לאו כאן תהא קבורתכם" *). בחרב ובחנית עשה מחמד נפשות לתורתו. „כופין אותו עד שיאמר רוצה אני", „תחלתו באונס וסופו ברצון"—אלו הם כללים גדולים בתורת-האדם. המחוקקים והמחנכים היו מאמינים תמיד, שהמעשה קודם להרצון, ועל כן היו מכריחים את הנכנעים להם, לעשות ושלא לעשות, ואם שהרצון היה מתקומם נגד המעשים האלה, אבל אחר כך נכנע והתחיל לרצות. אותה האמתית המפורסמת, כי תמיד הרצון הוא האב והמעשה התולדה—דינה כרובן הגדול של האמתיות המפורסמות, שהיא קרובה לשקר. וזהו שאמר גיטו: בראשית היה המעשה.

אבל, לכאורה, הרי התפשטותה של הנצרות — בניגוד להתפשטותה של המחמדות — היתה הולכת ונעשית בתקופה הראשונה על פי רוב שלא בכפיה ובאונס. רובם של השליחים השונים, אשר היו בימים ההם—ובמדה ידועה אפילו אחרי כן—, לא היה כוחם אלא בפיהם, והידים, ידי-עשו, לא ניתנו להם אלא לאחר זמן מרובה.

זאת ועוד אחרת. אפילו אם נסכים אל המאמר הנזכר, שהרוב של המתנצרים

---

*) זכר יותר מפורש לכפיה זו — בספר שמות ל"ב, כ"ו—כ"ט. העורך.

לא התנצרו אלא לפי שכך גזרו עליהם מנהיגיהם — הנה עדין הקושיא במקומה עומדת: הראשים עצמם לשם מה התנצרו? ושוב: לשם מה התנצר אותו המועט, שלא נכנס בכלל הרוב האמור? — ו ל ד י מ י ר „הקדוש", שהטביל את נתיניו באש ובמים, ק ר ל הגדול, שהעביר את הזכסים על דתם על ידי רדיפות ורציחות — הרי קבלו את תורתם שלא בכפיה.

ולהפך. אם היתה אומה בעולם, שכפו עליה הר כגיגית ואמרו לה: אם את מקבלת את התורה החדשה מוטב ואם לאו תעקרי מן השרש! — הרי לא היתה זו אלא האומה הישראלית, וזו הרי עמדה בכל מיני נסיונות ולא קבלה עליה את הנצרות.

וכלום אין אתה למד כאן, שהכפיה, אף על פי שהשפיעה, בלי־ספק על התפשטותה של אותה הדת בעולם, לא היתה בשום אופן ה ס ב ה ה ר א ש י ת ו ה ע י ק ר י ת של החזיון הזה?

אפשר היה לומר, שיתר על הכפיה שביד חזקה פעלה הכפיה החפשית, כלומר, החקוי. ובאמת יש אומרים, כי ראו עובדי־האלילים את הכתות הנוצריות, שאינן עסוקות אלא בתפלה ובישובו־של־עולם והן פורשות את עצמן מן התפלות ומכל המעשים המכוערים, ואמרו: היה נהיה כמוהן! וראיה מביאים היש־אומרים לדבריהם מן המאמר, שהיה רגיל בפיהן של קצת מכתות־הנזירים הנוצרים בימות־הבינים. מאמר זה מה הוא? — „התפלל ועבוד!" (Ora et labora!). ושוב הם מוצאים אסמכתא במאמר המפורסם: „מי שאינו עושה אינו אוכל!"

אבל גלוי הדבר ונראה לעין, ששני הדברים הטובים הללו, כלומר: תפלה ועבודה, לא נתחדשו כלל בבית מדרשם של הנוצרים, לא של הראשונים ולא של האחרונים, לא של השחורים ולא של הלבנים, שהרי גם עובדי־האלילים היו עסוקים בתפלה לפני אליליהם ואין צריך לומר שהיו עסוקים בעבודה ובישובו־של־עולם. ולא עוד, אלא דוק ותמצא, שהנוצרים לא היו מחמירים אלא בדיני תפלה, אבל העבודה לא היתה מעולם יסוד ושורש־דתם. אדרבה. ידוע הוא המשל שהמשיל ישוע הנוצרי מן הצפרים, שאינן דואגות כלל לספוק־צרכיהן והקדוש ברוך הוא מזמין להן את פרנסתן בכבוד ולא בבזיון, בריוח ולא בצמצום. ידועים הם גם מעשיהם של אבות־הכנסיה ותלמידיהם, שרובם לא היו מזדרזים כלל לתקן את העולם ביגיע־כפם, אלא מה היו עושים? היו יושבים ועוסקים להם בתפלה ובעניני־מוסר, „בעבודת ה'"; אבל בנוגע לעבודה סתם היו נוהגים לחשוב ולומר: אפשר לו לעולם שיתקיים באחרים!

ואף על פי כן אין הדבר מוטל בספק כלל, שמדת־החקוי פעלה הרבה להתפשטותה של הנצרות, כשם שהיא פועלת בכל הזמנים ובכל המקומות להתפשטותם של כל הדברים הנמצאים בעולם. מדרכם של בני־אדם, שהם מחקים את מעשי־חבריהם בין טובים ובין רעים, בין מגונים ובין נאים. אך כלום אפשר לומר, שהחקוי הוא הסבה העיקרית, או אפילו רק הראשית, של החזיון, שאנו דנים עליו? הרי הכל יודעין, שהלל

היו מחקים את מעשיהם של הנוצרים הראשונים והללו היו רודפים אותם בכל־מיני־אכזריות נוראות, ממיתים אותם בכל־מיני־מיתות משונות, מן הרומאים ועד קצת שבטי־הגרמנים, מן השליחים הקדמונים ועד בוניפציוס. ושוב: האפשר לו בכלל לבן־אדם לחקות דברים, שאין שום יחס וקשר כל שהוא ביניהם ובין נשמתו הוא?

בא הינה ואמר: לא נתפשטה הנצרות בין האשכנזים אלא לפי שיש קורבת־נשמות נסתרה (Wahlverwandschaft) בין האשכנזים והיהודים.

אבל לא רק הפשטנים יעקמו את חוטמם לפירוש זה, אלא גם יודעי ח"ן, שאינם מסופקים אפילו שעה אחת, שיש בעולם קורבה הנסתרה ממנו ונשגבה משכלנו לא רק בין שתי נשמות חיות אלא אפילו בין שני יסודות דוממים, שהכימיה עסוקה בהם — גם כן לא ינענעו את ראשם לדבר זה, שיש להקשות בו כמה וכמה קושיות. ראשית: הרי ההפשטה הנצרות לא בין הגרמנים לחוד אלא אף בין הגליים, הקלטים, הסלבים ושאר אומות? ושנית: אם ישנה באמת קורבת־נשמות בין הגרמנים והיהודים הרי חיבים היו הגרמנים לקבל לא את הנצרות אלא דת יהודית? ועוד, ועוד.

ובכן, יכול אדם לחשב על הפירושים הנזכרים ואשר אינם נזכרים כל מה שלבו רוצה; אך בדבר עצמו אין אדם מטיל ספק וכל מאמינים במציאותה של העובדה הנדונית, — כי לאחר שהחריבו הברברים את העולם העתיק ואת הקולטורה שלו, חזרו ויסדו להם עולם חדש וקולטורה חדשה על המשואות ההן בכחה ובעזרתה של אותה הדת, שנולדה בפנה רחוקה שבמלכות־רומא, בארץ־יהודה.

ההיה הדבר הזה צעד לפנים בהשתלמותה של האנושיות, או צעד לאחור? — מי ידע ומי יגיד? מי יודע בכלל: רוח בני־האדם העולה היא למעלה, היורדת היא למטה?

אמת, סימן מסר לנו ספנסר: כל מקום שאתה מוצא התבדלות החלקים והתכנסותם לשם מטרה אחת שם אתה מוצא התפתחות. אבל ההתפתחות לחוד וההשתלמות לחוד. ההתפתחות היא עובדא וככל שאר העובדות אינה אומרת כלום על ערכה הפנימי, על עליתה וירידתה, על השתלמותה והתפגמותה.

ב.

מן הנצרות אל היהדות.

רומא נפלה. הברברים נצחו. אבל כוחות רומא טרם דללו, טרם חרבו, וזו לא רצתה בשום אופן לוַתר על ממשלת־העולם, בכל כוחותיה הגינה על זכותה ההיסטורית—אם גם לא בחרבה ההיסטורית. מסירת החרב, הטבולה בדם, לידי־הברברים—היתה עובדא, שאין להרהר אחריה, אבל אז נטלה רומא לעצמה חרב חדשה, חרב הדת. מלכות־רומא הרשעה

גולה את המפתחות של מלכות-השמים מידי־השליחים העניים, אשר באו מארץ־יהודה, עלתה למרום והמשיכה את ממשלתה על העולם. כובשי העולם החדשים היו עולים לרומא בכל משך ימות־הבינים להשתחוות לפני הכסא אשר הוקם עָל ולהתברך בברכת כהנים קדושים. ועדיין לא בטל מוראו של הכסא הקדוש שברומא, ועדיין לא בטלו המהאבקים בעפר רגליו.

אבל בה במדה שהרוח הברברית הלכה הלוך וחדור אל עולם־המחשבות החדשוה, בה במדה שרומא העיקה והציקה לעולם הזה בשם העולם הבא, — באותה מדה התגברו השאלות והספקות והתרבו השאיפות והדרישות לעשות קפנדריא למלכות־השמים ולפסוח על רומא. מן הפבסטים הרומאים נפנו ועברו אל אבות־הכנסיה ומאבות־הכנסיה אל הברית החדשה, אבל בכל אלה מנוח לא מצאו. השאלות העומדות על הפרק לא נפתרו.

ושאלת־השאלות היתה: איזוהי האורגניזציה הישרה, שתבור לה החברה המדיניית, שתהא טובה לכלל ונוחה גם לפרט, לכל חבר וחבר שבה?

החרש החרישה הברית החדשה ולא ענתה מאומה על השאלה החמורה והסבוכה הזאת. תורה זו, שנהגה ביהודה בשעה שהותרו כל המוסרות המקשרות את החברה המדיניית, בשעה שנקרעו כל החבלים ולא היתה כל אפשרות לשוב וְלַאֲחות אותם, — תורה זו לא עסקה מעולם בשאלות־החברה ולא התכונה לעסוק בהן. היא היתה מסתפקת בתשובה אחת: „תן לאלהים, את אשר לאלהים, ולקיסר, את אשר לקיסר!"— תשובה שאינה מגדת כלום, או שהיא מאפלה בטליתה על העריצות היותר נוראה שבעולם.

ולפי שהברית החדשה היתה מתנגדת בכל עיקרה לסדרים חברתיים ולחיים מדיניים היו נוהגים כבר הפבסטים ושאר המושלים שבימות־הבינים לפנות אל הברית הישנה בכל פעם שנפלה שאלה חברתית.

אל המקור הזה פנו גם הספקנים החדשים, אשר נלחמו לפריקת־עול־רומא, לחירות־האנושיות בכלל. אך בשעה שהכהנים והעריצים היו מסתייעים במעשי־החמס והשוד, שעשו מלכי־יהודה וישראל לפעמים קרובות או רחוקות, היו מנהיגי־העם מחיים את רוח־התורה העתיקה. ועוד הפעם התלקחו להבות השנאה והאיבה, אשר חצבו הנביאים הקדמונים בקולם נגד כל האוכלים את שאר־העם, נגד כל הרועים, הרועים את עצמם ואת הצאן לא רעו— ותהי לשרפה מ א כ ֹל ת־אש, המדלקת את כל הלבבות ומציתה את כל ההרגשות.

תורת ישראל הזקנה יצאה למלחמה באש־נעורים, בכחות רעננים. ממדורות האש, אשר עליהן נשרפו ספרי־היהודים כפעם בפעם, עפו הנצוצות והתערבו והתבוללו בתוך האש הגדולה, אשר הדליקו אבות־התחיה המערבית, וישפכו את אורם ואת חומם על אסירי־עוני וצלמות. ובשעה שהתורה היהודית דברה בקולי־קולות, צעקה בראש כל חוצות, עוד טרם נועז היהודי לפצות פה. עמוק עמוק בנפשו פנימה נשא היהודי את

צערו הגדול, את קצפו הנורא, אך בתקופת־התחיה ערב את לבו בפעם הראשונה לשאת את כעסו גם על דל־שפתיו. בימים ההם היו השמות העתיקים למנהג שנתפשט בין הגויים וילך גם היהודי לבקש לו שמות בעולם העתיק. בקש ומצא את „שמות שונאי־רומא הגדולים מבני־השמיים" ויקרא לבניו כשמות האלה. *)

לא ארכו הימים וחכמי־אומות־העולם התחילו יורדים לעתים קרובות אל המאורות האפלות, אשר בהן התחבאו היהודים, ללמוד מפיהם את תורת־הלשון העבריה, „למען דעת את דבר־ה' במקורו האמתי ולגלות מה שזיפו בו הרומאים". וזאת היתה המכה הכי מסֻכנת, אשר הֻכתה בה הקטוליות—מכה, אשר ממנה לא נרפאה עוד!

רומא יצאה בשלום מתחית־חכמה יונית. גדולה מזו, כהניה הגדולים והקרובים להם הם עצמם השתתפו בעבודת־התחיה הזאת. אבל הנסיונות הראשונים להחיות את חכמת־ישראל, הנצחון הראשון, אשר נצחו ההומניים את הגוזרים על למוד־לשון־עברית,— הביאו לידי הריפורמציה. „כשנצח ריכלין יכול היה לוטהר להתחיל את עבודתו". **)

לוטהר התחיל את העבודה ורב ועצום היה מספר הממשיכים אותה. כל ההיסטוריה של עמי־המערב מימות־לוטהר והלאה לא היתה כל עיקרה אלא ההמשך של אותה העבודה בכל מקצועות־התורה והמעשה. מאחורי לוטהר עמדו המנהיגים את האברים המתקוממים בראשית המאה השש־עשרה ונלחמו את מעניהם ולוחציהם הכהנים ובעלי־האחוזות. חרב פיפיות בידם ובגרונם רוממות־אל — מאמרי־התורה העתיקה ושירת־הנביאים הקדמונים.

ובמאה השבע־עשרה התחוללה באנגליה המלחמה הגדולה רבת־התוצאות נגד כל סדרי־ימות־הבינים, מלחמת־השפתים והידים, אשר עוד לא נחתמה עד עתה. ועוד הפעם אנו רואים, „כי הרוב הגדול של הפרוטסטנטים הראשונים, אשר נלחמו לחירות אזרחית, מקבל את עיקרי־אמונתו המדיניית מן הברית הישנה, בשעה שהעומדים מצד ממשלת־העריצות, רובם מביאים ראיות לשיטתם מן הברית החדשה. המרידות התדירות בתולדות־היהודים היו למלה בפי־הראשונים, וההכנעה הגמורה, שלמד פאולוס—המסך של האחרונים". ***)

ובודין המיסד את הפילוסופיא המדיניית החדשה בצרפת עשה עוד צעד אחד

---

*) עיין Jac. Burckhartd: Die Kultur der Renaissance in Italien (Basel, 1860. s, 245 Anm. 2).

**) Hein. Heine: Gesammelte Werke (Bd. 5. s. 47)

***) Lecky; Geschichte des Ursprungs und Einflusses. der Aufklärung in Europa (D. Ü., Leipzig und Heidelberg, 1868, Bd. 2. s. 134).

הלאה. הוא חזר לגמרי אל היהדות ובה תמך את יתדות־שיטתו כולה. שנים רבות טרם יצר לסינג את „נתן החכם", היהודי המנצח את בעלי־הדתות האחרות בכח־אמונתו הצרופה ומעשיו הטובים,—כתב בודין את ספר „הויכוח", אשר בו הוא נותן את הצדק להשקפת־העולם של היהדות. והכבוד, אשר חלק בודין להיהדות העתיקה, היה גדול כל כך, עד שקצת מן החוקרים הגדולים (כגון Hallam, Grotius) ועוד היו מסופקים, אם האמין בודין בכלל בברית החדשה.

וכאן הבן שואל: הנמצאים הם באמת כל דברי־החירות כתובים בספר־התורה, כמו שראו רבים וגדולים מלוחמי־החירות הראשונים במערב? האם לא מצאו אחרים מן הראשונים ועד האחרונים דברים אחרים כתובים בספר ההוא? למי מהם הצדקה ומי הוא אשר יפיים ואשר יכריע ביניהם?

בעיקר הדבר: התורה אוצר בלום היא וכל מה שהאדם רוצה הוא מוצא בה. שבעים פנים לתורה ומאותם הפנים, שאדם רואה בתורה, ניכרים הם הפנים שלו.

ג.

מָאָן וּלְאָן?

שבעים פנים גם להיסטוריה. וה„שוביניסט" מהו דורש ואומר לכל המראה אשר ראינו?

הנצרות — היא הנקודה, שממנה יוצאת הקולטורה החדשה אחרי מפלת־רומא. זוהי העובדא, אך הטעם מה הוא? מה הן הסבות, שגרמו לזכות את העולם בה,— כלומר: הסבות הטמורות, שהן נמצאות מאחורי־הפרגוד?

ראה „השר" של האומה הישראלית, שאומה זו עתידה להגלות מארצה ולהתפזר בין שבעים אומות, משל לשה אובדת תועה בין אריות שואגים לטרף — מה עשה „שר"־האומה? עמד והקדים רפואה למכה וברא את התורה החדשה וגזרה גזר על חלק ידוע מן האומה, שנמצא ראוי לאותו דבר, שיקבל על עצמו את העבודה לעשות פרסום לתורה זו בין אומות־העולם.

תעודתה של תורה זו, שהיא מין גלגול שנתגלגלה בה התורה הישראלית, היתה לשעבד את המחות הערלים ולרכך את הלבבות המאובנים של כל אותן האומות, שהאומה הישראלית עתידה היתה להתגלגל ביניהן. סבורים היו השליחים, שהם עושים את רצונם הם ואינם חלים ואינם מרגישים בצרת אֻמתם־אומתם. אבל באמת היה זה הרצון הטמיר של האומה, שהיה מנהיג אותם וגוזר עליהם: עשו כך וכך! וכחלוץ לפני מחנה־הגולים

הגדול עברו אלו ונשאו את תורתם בכל הארצות ובכל העמים, ונדחי־ישראל הלכו אחריהם...

זאת היתה התחלת־התקופה הראשונה ותולדות־העמים באירופא החדשה. במשך ימי־התקופה הזאת הולכת התורה החדשה וכובשת את הלבבות והגולים מארץ־יהודה הולכים ותופסים להם מקום בארצות־אירופא. נוחה היתה תקופה זו מכמה צדדים אל הגולים. יש גם אשר עשרו אז ועשו חיל רב — עד שקפצה עליהם רוגזה של התקופה שלאחריה.

בתקופה השניה נשתנו הענינים לגמרי. התורה החדשה נעשית שוררת ורואה בעצמה את התכלית ואת הכל. אז קמה הבת באמה ותתנפל על היהדות באכזריות ובחמה שפוכה ואחרי־כן החלה לקצות ביהודים. באו ימי הגזרות והרדיפות הנוראות, האינקביזיציה והאוטודפה. ימי גירוש־אשכנז וגירוש־אנגליה, גירוש־צרפת וגירוש־ספרד וכו' וכו'. ודומה היה שנגזרה כליה על שונאיהם של ישראל לאין תקומה...

אז הקיץ „שר" האומה עוד הפעם והתחיל חותר חתירות עמוקות מסביב לתורה החדשה, שנהפכה לו לרועץ.

הוכוחים עם המומרים, אשר נועדו במחשבה תחלה לקרב את ישראל אל הנצרות, לא השיגו, כנודע, את מטרתם. לעומת זה עשו פרסום לדת היהודית. נעור החֵשק בלבם של הגוים המלומדים ללמוד את לשון־הקדש ולקרוא את כתבי־הקדש במקורם. אמת, אסורים היו הדברים האלה על החולונים, אבל מטעם זה היו אלו דוקא להוטים אחריהם, כדין „מים גנובים ימתקו". חוץ לזה ויתר על זה היתה מציאותה של האומה הישראלית כשהיא לעצמה עושה את התורה החדשה פלסתר. מציאותו של יסוד זר בחברה בעלת־גון אחד היתה בולטת ונראית מגרה את החושים ומעוררת את המחשבות. היו הפקחים שבאומות־העולם תמהים ואומרים: אנו מאמינים, שתורתנו לבדה היא מקור־החיים וכל הפורש ממנה כפורש מן החיים, והרי אלו היהודים חיים וקימים עד עכשיו, אף על פי שהם כופרים בתורתנו, ולא עוד אלא שאלמלא הרדיפות הנוראות מצדנו היו גם הולכים ועולים מעלה מעלה...

סוף סוף נכבשה הבירה והתקופה ה ש ל י ש י ת התחילה — זאת התקופה, שראשיתה — התיקונים הדתים, אמצעיותה — המהפכות החברתיות והמדיניות מחד־גיסא והכפירה בעקרי־הדתות המקובלות מאידך־גיסא, ואחריתה של תקופה זו — מי ישורנה?

בתקופה השלישית באה גם ההשתחררות של האומה הישראלית. עמדו אז נביאים שבאומות ונבאו, כי מעכשיו מתחלת ממשלתה של אומה זו בעולם. בזה היה מאמין דסטוֹיֶבְסְקִי בשנות־הששים למאה החולפת, ואפילו ניטשה שבסוף המאה. מעין זה חשב גם מַרְכּס בשנות־הארבעים. אבל כל אותן התקוות, האמונות והמחשבות לא נתקימו עד עכשיו. אמת, משהתחילה הנצרות נופלת התחילו נופלות גם מחיצות־

הגיטו. אבל עוד רב הדרך וגדול היא אל ההשתחררות הגמורה, אל העמידה ברשות־עצמה, ואין צ"ל אל ממשלת־העולם של האומה הישראלית.

השיטה הלברלית, המושלת בתקופה זו בעולם האירופאי לא קימה את הבטחותיה, לא הביאה גם את השחרור הגמור, אשר אליו חכו, אליו התפללו היהודים. ועוד הפעם קם „שר־האומה והתחיל סותר ועוקר אותה הבִּנְיָה שעמל לכוננה וליסדה. עוד הפעם יוצאים השלוחים בכל אפסי־ארץ והם מבשרים ואומרים: תורה חדשה, התורה הסוציאליסטית, נתנה והיא מבטלת את התורה הלברלית ואת השיטה החברותית הבנויה עליה. רובם של השלוחים החדשים אינם דואגים לשבר־יוסף, ויש גם אשר הם מטיחים דברים קשים כגידין כלפי אֻמתם־אומתם. אבל מי יודע, שמא כמוהם כאבותיהם, השליחים של הברית החדשה, אינם אלא ממלאים את הרצון הטמיר והנעלם של אותה האומה עצמה?...

והתורה החדשה עוד טרם יצאה מכלל „הלכתא למשיחא" והיא כבר החלה לעשות שמות בגוף האומה, עוזרת להתפשטותה של הכפירה הלאומית. והנה זה באו ספקנים ומתקנים — ורבים מהם ממעי־יהודה יצאו — והם חותרים חתירה עמוקה מתחת לאמונה העורה והשלמה בתורה זו ובגאולה המוחלטת שהיא עתידה להביא לעולם...

התגאל התורה הזאת את האומה הישראלית או תבטל אותה? התמשיך את הקיום המדולדל של אומה עלובה זו או שתביאנה לחיים חדשים? — שאלות כאלה וכאלה נשאלו, נשאלו בגלוי ובסתר. ומשנעורו השאלות והספקות נעורו מחשבות נרדמות והרגשות יְשֵׁנות בנשמות קרובות שנעשו רחוקות...

ו„שר"־האומה מה הוא עושה? הוא עודנו יושב על האבנים ואורג את המסכת — — —

בר־טוביה.

בֵּין הֶחֳרָבוֹת.

מחזות

מאת **יעקב רבינוביץ, יפו.**

—בעירה קטנה שבארץ אשכנז—.

מחזה ראשון.

האנשים:

אליעזר—ש"ץ ושו"ב שבקהלה.
פרומה —אשתו.
אלברט —עוזר בבנק } בניהם
ארנולד —סטוד' לרפואה }

חנה — בתם. בת 16 שנה.
בֶּרטה—חברתה.
יהודה.
זקן.

בעל-עגלה.

בשבת לפנות ערב, בחדר-האכל של בית אליעזר. בכתל שמנגד, דלת שלרחוב ושני חלונות לצדיה. בכתל-ימין, דלת לחדרה של חנה, בכתל-שמאל שתי דלתות, אחת למטבח והשנית לחדר-המשכב. הסעודה השלישית על תשלחן שבאמצע החדר, שעון נושן ותמונות נושנות על הקירות. טהרה ודיוק בכל הבית. אפלולית. נראים כדמדומי בין-השמשות, בעד החלון הימני — בית-הכנסת ובתים נמוכים שבקרבתו, ובעד החלון השמאלי — חצר בית-הקברות ומצבותיו, שעל ראש הגבעה מרחוק. המראה מחוץ עת-תבציר שלאחר חג הסכות.

אליעזר: (גומר ברכת המזון. באנחה) אֵי ═ אי... כמדומה לך, מה חסר להם בבית? והם אינם. מתרחקים הם מעל שלחן אביהם... מילא הם, הבנים, הם לכל הפחות בנים, עליהם ללמד, לסחר: לבא בין הבריות, אבל היא, מה היא רוצה?

פרומה: (מסירה שיורי הסעודה מן תשלחן באנחה) ומה אפשר לעשות? גם היא בת זמנה היא. יושבת היא הילדה בחדרה שחורה שלה.

מן החדר לימין נשמע קול שיר:

איך ווייסס ניכט וואס זאלל עס בעדייטען
דאסס איך זא טרויריג בין...

אליעזר: שומעת אַת קול? לו היתה גבר הלא יכלה להיות חזן ברנציג. (קורא) חנה!

חנה: (נכנסת ועומדת בפתח.) אבא!

אליעזר: שמעי חנה! ברכה יש בתהלים (קורא בהטעמה.) „בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך"— ואני בא אני לאכל „שלש סעודות" ובני אינם סביב לשלחני. רוצה הייתי שנאכל לכל הפחות הפעם ביחד— ואתם כלכם הלכתם לכם.

פרומה: אבל, הרף נא! באים הם הבנים ממרחק, אינם שוכחים אותנו חלילה, והוא — עדיין הוא מהלונן...

אליעזר: (בהלצה מרה) כך? באים הם? חַה, חַה, אמרי להם: תודה! מילא, האחד הוא באמת יחוס עצמו, אדון הוא העומד ברשות עצמו; אבל השני במה הוא מתגאה? כמה הוא מקבל עדיין ממני? (באנחה) איני מתאונן חלילה: ולואי שהייתי יכול ושלחתי לו עוד יותר. אבל כלום איני כדאי אפילו לרגע של נחת? (מבליג על התרגשותו.) אֶה! אלכה לי לבית־הכנסת— (יוצא)

פרומה: (לחנה) מה יש לדבר? נפשו מרה עליו... אנחנו לא כך היינו בנעורנו בבית אבות...

חנה: (גומרת באנחה.)
איין מאָרכען אוים אור אלטען צייטען
דאס קאָממט מיר ניכט אוים דעם זינן.

יהודה: מביט מן החדר השני.) ארנולד איננו?

חנה: איננו. (קרבה אליו.) ומתי אתה נוסע, יהודה?

פרומה: למה לו לנסע?

חנה: ומדוע לא יסע? הלא תסע, יהודה? (מביטה אליו.)

יהודה: לא, אני לא אסע.

חנה: ואני אסע!

פרומה: אל תתפארי. עוד לא דברת כראוי עם אבא. וגם אני... ה' יודע, כמה לבי עלי דוי להפרד ממך, בתי... (יוצאת עם שיורי הסעודה אל המטבח.)

יהודה: ומה תעשי שם?

חנה: כבר יודעת אני מה לעשות. אני אשירה, יהודה!

יהודה: תהיי למזמרת? יפה מאד!

חנה: ומה? אפשר מוטב להיות רבנית?

יהודה: (במהירות.) חנה!...

חנה: הבן נא! לי יש קול. ארנולד אומר כי יכולה אני להיות ל„רחל" שניה, ולמה זה אבד פה, בעירה זו? לשום מה? ההיית מימיך באופירה שאתה ממאס בה כך? הלא לא יצאת מקיר העירה וחוצה.

יהודה: (נעלב) ואת יצאת?

חנה: (בגאון) והנה אני יוצאה! (מרימה קולה.) כבר גדלתי, יהודה, איני עוד ילדה קטנה ואני חפצה לחיות, לחיות— וחיי שירה!

יהודה: ומי אינו נותן לך לשיר כאן?

פרומה: (מן החדר השני.) גאָט פון אברהם פון יצחק...

חנה: לשיר לפני מי? ואיה? אולי בעזרת־הנשים? (נגשת אל החלון.) ראה, יהודה! שמה הייתי מסתכלת תמיד, לבית הקברות הזה הייתי מביטה וחושבת: אלפי נשים נקברו שם, נשים שלא חיו ולא ידעו אפילו שיש עולם גם מחוץ לעירה זו ולבית קברות זה (מתרגשת ובעיניה דמעות.) עולם שיש בו חיים ושירה—שירה ואופירה! לו שמעת את ארנולד מספר...

יהודה: (משפיל קולו.) שמעתי.

פרומה: (נכנסת ונר בידה). שבוע טוב!
עוד לא הלכת להתפלל, יהודה?
יהודה: שבוע טוב! (יוצא)
פרומה: צר לי עליו: בדד ישאר עתה.
חנה: כן, צר עליו — בעל כשרונות שכמותו ולא יהיה אלא רב באיזו עירה נדחת...
ברטה: (מתפרצת בשאון) שבוע טוב, גברת! הֲנכֹן, איה אלברט?
חנה: (בלעג עצור) ומדוע אינך שואלת על ארנולד?
ברטה: (סביטה בחפזון סביבה) הלכו להם? שמעי, חנה, פגשתי את יהודה. כאן היה? (בחשאי) ומה אמרתי לך? כלום אינו אוהב הוא אותך. ירא־שמים זה?
ארנולד ואלברט: (נכנסים) שבוע טוב! (רואים את ברטה) ברטה!
ברטה: (לאלברט בחשאי) האב מסכים. הוא יהיה בברלין ואחר כן—
ארנולד: ההיה פה יהודה?
ברטה: כן היה! הוא כל כך נלעג. (לאלברט בחשאי) הוא התאהב בהנכֹן עד מות.
חנה: (מתאדמת) היא תיכף בְּשֶׁלָּהּ—
ברטה: הצדקנית! (בקידה) רבנית כבודה! (בלעג) מרבנית למזמרת! —
פרומה: אלך להכין להבדלה. (יוצאה)
ברטה: אלברט! נצא ואומר לך דבר מה— (יוצאים).
ארנולד: ומה, חנה, דברת היום עם אבא?
חנה: איני יכולה, קשה לי —
ארנולד: באמת אין מה לדבר עוד — החלטה היא. יבא בעל העגלה והסעי גם אַת. הלא יודע הוא שבחפצך לנסע והסינטימנטליות למה?
חנה: אני, כאלו אין לי כח לזה, ארנולד...

אבא — גם אמא —
ארנולד: אבל אתי הרי לא יעלה לך כלל המשחק הזה שברחמנות ובשאר מיני סנטימנטליות! — אני, לא רק שפנים חיים אני חותך בסכין אלא גם בשר אדם חי, ובלבד שיהא זה לרפואה.
חנה: אבל הורים, ארנולד! הורים — הרי דבר הוא...
ארנולד: אבל גם אופירה דבר היא. החליטי מה יקר לך יותר?
חנה: (מתרפקת עליו) אבל, ארנולד! אופירה לא ראיתי, מי יודע אם אצליח שם? אני כל כך מפחדת. ופה — (פניה נוהרים) יש אם... יש נהר... אבא, אמא ושכנים... והעצים שבדרך הארמון והזמירים שעליהם... לו היית שר שם כמוני בכל ערב קיץ בשעה שהייתי מטילת עם ברטה... לפעמים היה נראה לי כי הַלוֹרֶלַי עצמה יוצאה מן המים... היש גם סביב האופירה כאלה?
ארנולד: שטות של רומנטיקה! אותו המנוול הַיְנֶה רק חכמה אחת עשה, שהמיר דתו — כך — וגם שאהובות רבות היו לו.
חנה: (סוטרת על פיו) אל הנבל פה!
ארנולד: כך, אותו מנוול גזל בשיריו את לבותיהן של כל הנערות הפתיות. לא כן ברטה, היא מבינה דבר. היא תהיה לאשת בנקיר וגם פקיד־צבא תמצא לשעת הצֹּרֶך.
חנה: (ברגז) והרי באמת נעשית למנוול! מאימתי זה?
אליעזר: (נכנס) שבוע טוב! חודש טוב! לבנה ממש כבאמצע הקיץ! אֶי, גויים, גויים! יודעים אתם את הטעם שבקדוש לבנה?

ארנולד: כלום לא די לנו גם בגשמים שטפטפו עלינו בסכתך...

אליעזר: אי, אי! חושב אתה באמת שהרופא הוא הכל? (בעקימת שפתים) רופאים! חכמים מלומדים! נסו נא להחיות לב אחד. (מתרגש) לב, לב נשבר, אתה יודע לרפא בכל חכמתך?... (משנה קולו ומתאפק) אך אל נא נריב, בנים... (קרב אל הקומודה, מוציא משם תַּלְף מבריק, בהלצה אל ארנולד) זוכר אתה כשהיית משחיז את זה כמומחה. מה? כלום לא טוב להיות שוחט וחזן לפני ה' מלהיות רופא? (מושיט לו את התַּלְף) הבה נראה, בחור, נסהו— נראה אם לא שכחת עוד גירסא דינקותא!

ארנולד: (מחליק על חודו בצפרניו כשו"ב) מה חד! טוב לנתח בו שפנים!...

אליעזר: (מוציאו מידו בכעס) שפנים! שקצים ושרצים — רק לא עופות טהורים. הוי, טמאי נפש! (יורק ויוצא אל החדר השני)

ברטה: (נכנסת בקפיצה עם אלברט. בידה חבילה. מוציאה משם נקניק דק ותוחבתו אל פי חנה.) רבנית. צדקנית שלי! טעמי! שם באופירה תהי, גם את „לטריפה" — (שחוק)

חנה: (בצוחה משתמטת, פולטת ומעקמת שפתיה) מאכל חשוב... וכי לא אשיג שם נקניקים כשרים?

ברטה: (בקריצת עין אל אלברט) כאלו אין רבנית זו יודעת, כי דבר האסור מתוק יותר... יהודה לא אמר לה זה.

ארנולד: (לועס) פרנקפורטיים! אפשר להשיגם פה? לו היו פה גם הזירי־יער קטנים, אז אפשר היה לשבת פה עוד זמן מה, לעסק בנתות ולאכל נקניקי פרנקפורט.

יהודה: (נכנס בענוה) שבוע טוב.

ברטה: הנה רבי יהודה, חנה!

יהודה: ר' אליעזר עוד לא בא?

ארנולד: ומה, יהודה, במה תבחר: בנקניקי פרנקפורט או בסרטנים צלויים?

אלברט: דבר זה אינו כתוב ב„חושן המשפט".

יהודה: (נבוך ומתבייש) רצונו לומר ב„יורה דעה"...

ברטה: (לאלברט) גוי, כלום אינך יודע! הנה רבי יהודה יודע כבר לפסוק שאלות... הוא לא הטריף את שפתיו — (בחשאי) בנשיקה — (צחוק)

אליעזר: (נכנס, מביט בחשד ומזמר) אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא, אֵלִיָּהוּ הַתִּשְׁבִּי, אֵלִיָּהוּ הַגִּלְעָדִי...

ברטה: (מחביאה את הנקניקים.) שבוע טוב, אדון חַזָּן!

אליעזר: שבוע טוב (שר) „בִּמְהֵרָה יָבֹא אֵלֵינוּ עִם מָשִׁיחַ בֶּן־דָּוִד"... חבשתם כבר את ארגזיכם?

ארנולד: חבשנו חבשנו, וגם חנה חבשה.

אליעזר: (נבהל) מה?! חנה?! הבאמת?... (בתחנון אל חנה) גשי נא הנה, חנה! חנה, בתי...

חנה: (נגשת בהשפלת עינים) ארנולד — (מביטה סביבה)

אלברט: (בנחת) תסלחו, חביבי, ברטה וגם יהודה, תשאירונו פה רגע לבדנו. (אל ארנולד) גם אתה, ארנולד, תלך: אני כבר —

ארנולד: לא אלך. אשמע גם אני את „הפשרה" שמצאת, סוחר!

חנה: (מחזקת ביד ארנולד) ישאר גם הוא... (אלברט יוצא בכעס; אחריו גם ברטה.)

אליעזר: (אל ארנולד) רואה אני שידך פה באמצע. מסך יצא הדבר אבל למה לא תחום עלי ועל אמא? ראה, אתה כבר עושה מה שלבך חפץ: אחיך גם הוא כמותך. הניחו לנו לכל הפחות את זו.

ארנולד: ומה תעשה בה? תעשנה לרבניה, לשו"בניה?

אליעזר: (רועד כלו) על בתי תצוני? (מתאפק) ראה, אביך שגדלך, שלמדך, השולח לך עד היום את פרוטתו האחרונה מבקשך: למה תעשה לנו את הרעה הזאת? השאר לנו את בהנו היחידה!

ארנולד: הרי היא לפניך! אבל הלא גם היא אדם ויש לה דעה על נפשה. תן לה לעשות כלבבה, תן לה חופש.

אליעזר: (במרירות) „חופש" — זהו רק פריקת עול ולא יותר! (אוחז בחלק) ראה! זה בידי היה וכל ימי שמרתיו מפגימה כל שהיא. אתכם לא יכלתי לשמור. בנים אתם, גברים שאני — אבל זו, את בתי... ברשות אבא היא! אסור שיהיה בה פגם כל שהוא. אסור לה להיות ל... בת משרת בקודש היא!

ארנולד: תעשה חנה מה שלבה חפץ. (לחנה) מה? אני צריך לדבר בעדך?

חנה: (בבכי) אני חפצה... אני, אני אבא חפצה זאת!

אליעזר: (רוקע ברגלו) במה את חפצה? לשים אותנו לחרפה? לקבר את אבותיך חיים? מה? מה? בת חזן תשיר באופירה או במין בית אחר?

פרומה: (מתפרצת מהחדר השני) אבל, אליעזר! מה אתה רוצה מן הילדה? כלום לי נוח ממך להפרד הימנה? — אבל ה„תכלית"... (בבכי) רוצח! הילדה לא תחיה אם לא נעשה רצונה... היא משתוקקת ומתגעגעת... מרה שחורה עליה... עתיד מזהיר כנגדה...

אליעזר: (סומך ראשו אל החלון באין אונים; גונח) וַי וַי „מביתך אקים עליך הרעה"...

(ארנולד יוצא אל החדר השני. אחריו חנה)

אליעזר: (מביט סביבו; יהודה נכנס) כך, יהודה! כך עלהה לי לעת זקנה.

יהודה: (משפיל ראשו באנחה) ובמה הם אשמים?

אליעזר: גם אתה עמהם?

יהודה: אני עם אלהים, ועם התורה. אבל הם אינם אשמים בדבר.

אליעזר: ובמי האשם?

(הדלת נפתחה; זקן נראה בפתח)

הזקן: שבוע טוב! (מוריד מעל כתפיו שק) כמעט שלא נפלתי תחתיו... (שואף רוח) ברוך הוא וברוך שמו! חשבתי שלא אגיע הנה חי.

אליעזר: שלום עליכם! מאין יהודי בא עכשיו?

הזקן: מאין? ומאין יבא יהודי? מן הגויים — אוי, אוי — מעט מים —

אליעזר: יהודה, הגש לו מעט מים (אל הזקן) — הבדלת, זקני?

הזקן: הבדלתי? אוי ואבוי, עשיתי שבתי חול, שם בין הגויים —

אליעזר: (בתמהון) ביצד?

הזקן: מה השאלה? מזל של יהודים — (לוקח מידי יהודה כוס מים וגומע) החייתני... (מתאנח) מזלנו — חיים אנו בין הגויים, באים מן הגויים והולכים אל הגויים —

יהודה: (אל עצמו) כן, הולכים אל הגויים —

הזקן: לא הייתי פה זה כשלשים שנה —

עובר אורח אני... ראיתי שלא אגיע ברגל העירה עד השבת ונשארתי לשבות בכפר, חשבתי: עוד יש בודאי מנין של יהודים — ואף אחד אין. היהודי האחרון כבר יצא משם...

אליעזר: (באנחה) כך, אין מקום ליהודי לשבות...

יהודה: ומתי יצאת מן הכפר?

הזקן: עם הערב שמש. נמצא לי גוי שלקחני בעגלתו והורידני לפני העיר. אבל גם דרך קצרה כזו קשה לזקן לילך עם משאו.

אליעזר: הנה אבדיל — נשתה קהוה, ותשיב את נפשך.

הזקן: להשיב נפש... אוי, אין משיב נפש לעת זקנה!... נחלה היתה לי ואינה... ועוד נחלה היתה לי, „נחלת ה' בנים", ואינם גם הם... איני יודע אַיָם... אף מלה אינם כותבים לאביהם... את אביהם שבשמים שכחו ואותי יזכרו?...

אליעזר: גם בת אין לך?

הזקן: בת? היתה לי בת וגם היא איננה — (מתאנח)

אליעזר: מה? מתה?

הזקן: חיה היא — אבל —

פרומה: (נכנסת) עדיין לא הבדלת, ומה אתה מעכב את הקהוה? (קוראת) חנה! ילדים! (כלם נכנסים)

חנה: (מדליקה את ההבדלה, קרבה אל השולחן, ומעמידה פנים צוהלים) היא כל כך יפה בוערת.

פרומה: סימן להצלחה, בתי.

אליעזר: (מבדיל ברוח נכאה כמתחנן אל נפשו, שותה מן הכוס נותן גם לאחרים, ארנולד מקדים ויוצא את החדר)

פרומה: (אל אלברט) הכבר גמרתם הכל?

אלברט: גמרנו; אמרתי גם לבעל העגלה שיבא. (יוצא עם ארנולד וחנה)

פרומה: (מנידה ראש אחר חנה) הוי רבונו של עולם, בידך נפקיד את אוצרנו הטוב!... (יוצאה)

אליעזר: (אל יהודה.) ומה תאמר, יהודה? מה תאמר לחנה?

יהודה: ומה אומר? גם היא אינה אשמה.

אליעזר: ומי האשם? אני?

יהודה: הרבה חשבתי בזה. העני, אמנם, אינו אשם בדלותו, אבל במה חטאו ילדיו, אם אינם חפצים לחיות בעוני?

אליעזר: עני אני? ומה יחסר לה בביתי? הרי עדיין מחזיק אני גם בארנולד. וכלום לא נכון אני להשיא את בתי ולנַדֵן לה ביד רחבה? או העירה שלנו עניה? חכה נא! עוד ישכינו אנשי־צבא בעירתנו ותרבה, אי"ה, הפרנסה בקהלתנו...

יהודה: לא לזה כונתי. כלנו היהודים, גם היותר עשירים, עניים אנו...

הזקן: כך, נראה שאברך זה תלמיד־חכם הוא! כך, אפשר ליהודי שיהא עשיר כרוטשילד ואף על פי כן יהיה עני מדכא. „עני חשוב כמת" ו„מי שאין לו בנים גם כן חשוב כמת"... ואנחנו הרי הבנים עוזבים אותנו. וכמו שנאמר בסליחות „ערירים נותרנו ורבתה הרעה...

אליעזר: (קם ומהלך בהתרגשות) לא! לא אתן לה לנסע!

יהודה: לא יועיל. וכי במה תקשר אותה לביתך? לא היא היחידה ולא היא הראשונה. סבור אתה שנוח לה לעזב את אבותיה? אבל מה תעשה פה? הנה אתה, רבי, יש לך קול — והנך

חזן. וגם לה יש קול — בתך היא — וגם היא חפצה לשיר.

אליעזר: (בכעס) ולפיכך תלך לשיר באופירה?

יהודה: הכל הולכים . . . איש בדרכו הולך . . . הולכים מכאן.

אליעזר: דברים משונים אתה דובר, יהודה —

יהודה: הצרות מדברות מתוך גרוני . . . עשירים היינו... אלהים היה עמנו . . . אמונה, דת, משיח, ותחית-המתים היו לנו. ועכשיו ראה עמידתנו דלים וריקים . . .

אליעזר: (נבהל) מה אתה דובר, יהודה?

יהודה: כלום אינך רואה שאין לנו במה לפרנס את בנינו — והם הולכים ממנו? כל בני הנעורים הלכו להם . . . ושם הם נעשים עשירים. רואים אתם אותם ואתם מביטים עליהם ממטה למעלה. מתבטלים אתם בפני הכסף וחכמות הגויים, ומוסרים להם את בנותיכם וכל אשר לכם. גם את כותל המזרח תִּפְנוּ להם ואת מבחר העליות תתנו להם, אם רק יואילו לכבדכם ולהופיע בבית כנסתכם.

אליעזר: ומה אנו יכולים לעשות לבנים? אבל הבת, הבת מה היא רוצה?

יהודה: גם היא רוצה חיים וכבוד . . . כלום אין יצר-הרע שולט בנשים?

אליעזר: איני מכירך, יהודה... הבת צריכה להבין... שבת אינה בן!

יהודה: כך! „אבן ואבן, איפה ואיפה"... ככה מרמים אתם עד בא עת... גם אותי רמו ...

הזקן: (לעצמו) רבים שתו, רבים ישתו מכום זו...

(בחוץ נשמע רעש אופנים. פרומה והבנים נכנסים)

פרומה: (עורכת שלחן בחפזון, עוצרת בעד דמעותיה) אליעזר! נאכל נא עם הילדים מלוה-מלכה לפני נסעם...

בעל-העגלה: (נכנס) שבוע טוב! מהרו אדונים. אי-אפשר לחכות! השמים מתקדרים, גשם יהיה וצריך להגיע עד הכְּבִישׁ לפני השיג הגשם אותנו, ונספיק לרַכֶּבֶת.

פרומה: אבל עלינו לאכול.

בעל-העגלה: אכילה זו לא תערב להם אחר כך... אין דבר, גברתי יהיו בניך קלים לנסיעה—וכעל כנפי נשרים אשאם!

פרומה: נשיג אחר במקומך.

בעל-העגלה: (ספנת פניו וחפץ לצאת.) השיגו—גם אני אשיג אחרים. כבר עומדים ומחכים לי.

פרומה: אוי לי, גשם יֵרד! ילדי, לינו עוד הלילה אצל אמכם.

אלברט: אבל, אמי, אי-אפשר, איני יכול לאחר את הרכבת, אפילו רגע אחד אסור לי לאחר את בואי. השכחת כי איש מסחר אני? אל תדאגי אמא. אנחנו נשתה ונאכל לאחר שתי שעות כשנגיע אל התחנה.

בעל-העגלה: אין דבר, לתוך סכתי לא יחדור הגשם. ולואי שהייתי יכול לעשות סכה כזו גם על הסוסים...

ארנולד: בעל-עגלה, חכה, אנו נוסעים!

אליעזר: ולא תאכלו?

אלברט: אין פנאי, והרי יש אתנו גם צידה לדרך.

אליעזר: (להזקן) לא „שלש סעודות" ולא „מלוה מלכה" — איזה מין חיים אלה? מרוצה, חפזון ולא חיים...

(בעל העגלה מתחיל להוציא את המזוודות והצרורות. רוח בחוץ)

ארנולד: חנה, מהרי!

(אליעזר מביט כמתחנן וכאינו מאמין)

חנה: (מופיעה לבושה לדרך. קרבה אל האב) אבי, ברכני! (נופלת על צוארו).

אליעזר: (מרחיקה מעליו) איני מכירך עוד.. נשתנית...

חנה: (פורצת בבכי) אמא!

פרומה: רוצת, מה אתה חפץ מן הילדה? (אל חנה) חנה יקרה! ומה?... אפשר רוצה אַת להשאר עוד עם אמך? יחידתי! (נושקת לה).

חנה: (מתנפלת על צואר האם) אמא, אמא יקרה! צריך... צריך לנס'ע! אמותה אם לא אסע!...

הזקן: (אל עצמו) כך אמרה גם שלי — פזמון ישן!

פרומה: אליעזר! (בוכיה) אליעזר, זכר נא!

אליעזר: (מבליג על התרגשותו) כלום אני מעכב?... כלום קללתיה! מעודי לא קללתי את ילדי. לברך דרך זו איני יכול... תצא בלי ברכה...

חנה: (אל יהודה) היה שלום, יהודה (בחשאי) ואתה?

יהודה: לבדי אשאר פה —

ארנולד: חנה, מהרי!

חנה: (מתנפלת על צואר האב) אבי, סלח נא אבי (נושקתו).

אליעזר: איני יכול לנשקך, חנה... (פונה בבכי עצור)

אלברט: (נושק להאב) נקוה, אבי; עוד תראה נחת בבניך.

פרומה: (חובקת את חנה וארנולד כאחר, בוכה) בנַי, בנַי! בתי יחידתי! יצליח ה' דרכך... תלֵךְ ברכתי, יפתי... אל נא תשכחי את אמא, ואת אבא גם כן...

אליעזר: (לאלברט בחשאי) ראה, בני, שמור אתה עליה! (בדמעות) אל נא יפל בה פגם! בתי היא, התשמע? בתי —

אלברט: אחותי היא — אבי!

(יוצאים. רוח נושבת מכה בדלת)

אליעזר: (עומד מחויק בידיו את ראשו נשען על החלון. הפסקה ארכה).

הזקן: (ליהודה) כן עשיתי גם אני בצאת בתי.

דהרת אופנים נשמעה בחוץ, אליעזר פותח את הדלת, מביט החוצה אחרי העגלה, הרוח מתגברת.

פרומה: (נכנסת ופורצת בבכי). אינם! הרוח נושא אותם...

אליעזר: (גונח) „עררים נוהרנו" —

פרומה: יהודה, יהודה! ואתה עוד תבא אלינו, אל הזקנים?

אליעזר: יהודה חביבי! אתה בני. „בני אתה, היום ילדתיך" אתה תהיה עמנו. רק אתה נשארת, (מתעודד) תראה עוד כיצד נרקד על חתונתך, אי"ה.

יהודה: פה אשב... פה ולבדי... מה אעשה פה?

אליעזר: (מתעודד) עוד תראה חביבי, גם עירתנו תחיה. יעמידו פה צבא, תרבה הפרנסה— ועוד ישובו אלינו כל אלה הצפרים שעפו. וקהלתנו עוד תהיה אי"ה עיר ואם בישראל— ואתה רבֵּנו!

פרומה: (בוכה) צפורי... יחידתי... עם מי נשארנו?...

אליעזר: אשה... תחלה היא מסכימה... ואח"כ בוכה... (גונח) אני איני בוכה (עוצר בכיו).

יהודה: (מתעורר פתאם) כך! היו שלום, ידידי

הזקנים... היה שלום רבי אליעזר!

פרומה ואליעזר: (נבהלים) מה? לאן?... ולאן אתה?

יהודה: (עומד רגע בהחלטה) גם אני נוסע... גם אותי ישא הרוח אחריהם...

אליעזר: (פורץ בבכי) יהודה! יהודה! הגם אתה יהודה?! „נפלה עטרת ראשנו?"...

פרומה: יהודה, היצאת מדעתך?

יהודה: אפשר... (ממהר לצאת כבורח) היו שלום! (אליעזר ופרומה תוהים בפחד. הפסקה).

הזקן: (נוטל חבילתו ויוצא בנגינה) „עֲרִירִים נוֹתַרְנוּ וְרָבְתָה הָרָעָה"...

פרומה: (נבוכה ומבוהלה) מה אתנו? מי אתנו, אליעזר?

אליעזר: אין אתנו כלום. דלים וריקים... אין איש, פרומה, נתרוקן הקן...

פרומה: (בפחד) ומי היה זה? אותו הזקן שנעלם?... מאין בא? אנה הלך?...

אליעזר: הזקן? יהודי ערירי הוא כמונו. רוכל עני, נודד.. מזלו של ישראל הוא... (הפסקה. נאנח. מתעורר ונוטל בבת-אחת את החלף).

פרומה: (בחרדה) מה זה? אני יראה! אני גלמודה! לאן אתה? אליעזר!

אליעזר: התרגלי לבדידות, זוגתי... (פונה לצאת)

פרומה: (בצווחת חרדה) אבל לאן?! לאן אתה בתוך הסערה והגשם?

אליעזר (כגאון) הולך אני לשמש את קהלתי, קהלת הקדש! דור הולך ודור בא — ישראל לעולם יעמד! קהלת-יעקב לא תכשל — ואני „כחתן יכהן פאר" אהיה לה כל זמן שהנשמה בקרבי! (יוצא).

רעש הגשם ויליל הרוח בחוץ. פרומה לבדה כובשת פניה בבכיה חשאית. יללת רוח ארוכה.

המסך נופל.

מחזה שני.

לאחר עשרים שנה.

האנשים:

ר' אליעזר.	סוחר.
פרומה.	קזימיר.
אגנס (חנה).	שולצה.
מקס.	נוטריוס.

פועלים

בית-הכנסת. לילה. בבית חשך ורק נר-התמיד דולק בפנה באור חלש. על הרצפה שברי טיח שנפל מן הספון. בחלונות ובפנות קורי-עכביש. שריקת עכברים. דפיקת בדלת: אחת, שתים, שלש. מאחורה קול אומר: „נשמות חביבות, קדושות וטהורות לכנה למנוחות!"... חריקות מפתח. הדלת נפתחה לאט.

ר' אליעזר: (על המפתן ובידו פנס. נופל אל המזוזה ונושקה) מַה טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ יַעֲקֹב (הפסקה של בכיה) מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יִשְׂרָאֵל... וַאֲנִי בְּרֹב חַסְדְּךָ אָבוֹא בֵיתֶךָ (משתחוה) אֶשְׁתַּחֲוֶה אֶל הֵיכַל קָדְשְׁךָ (נגש אל ארון הקדש, נושק את הפרכת, נושק את דלתותיו) שלום! שלום לך, ארון הקודש! (פותחו, נופל אל תוכו, אל ספר התורה בנשיקות) בת יחידה לפני המקום, קדושה, חביבה! עדיין קורין בך המתים? החיים כבר אינם קורין בך... גלמודים, נשכחים, עזובים מחיים נותרנו... (בוכה מתקרב אל נר תתמיד) הנך דולק, חביבי! (בנגון) „כִּי בְשֵׁם קָדְשְׁךָ נִשְׁבַּעְתָּ לוֹ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה נֵרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד". הזמין לך הקב"ה את קזימיר שישמרך הוא... בכל הקב"ה עושה שליחותו— ואפילו ע"י גוי... (מַשִּׁיל נעליו יושב ארצה) אֱלֹהִים בָּאוּ גוֹיִם בְּנַחֲלָתֶךָ!... (דפיקה בדלת. ר' אליעזר מתעורר בנזיפה כלפי חוץ) אל בית המרזח, שכורים! לעזאזל עם החצופות שלכם!

(נכנסים אגנס מכוסת צעיף ומקס)

ר' אליעזר (נבהל ומשתומם) מה זה? מה לכם פה? (מתמרמר) עוד זה יחסר! מה, מקום אחר לא מצאת לך עם זו (מניף מקלו) צאו! צא, שכור! צאי את... הַ...צאי, אומרים לך! לכו, לכו לכם! לא פה המקום! פה מקום קדוש!

מקס: אבל, אדם טוב! עוברי ארח אנו וחפצנו לראות את המקום הזה.

אגנס: (רועדת. נתמכת על מקס) הנך פה לבדך, זקן טוב!

ר' אליעזר: (מעיף עליה מבט אי-רצון) אבל מה לכם פה בשעה שכל העולם ישן?

אגנס: לא נפריעך, זקן חביב, חפצנו רק לראות. עוברי ארח אנו.

ר' אליעזר: לראות — מה כאן? תיאטר, או אופירה? (מתנחם) אבל אם אנשים שקטים אתם — ראו, הביטו לכם. מחר, אפשר, לא יהיה לכם עוד מה לראות. בודאי, שמעתם או ודאי קראתם

בעתונים, בברוניקאות שלכם — מה ?
ודאי כתבו אצלכם, שקהלה יהודית
מכרה את היכל קדשה לקסרקטין, מה ?...
ראו, ראו — יש מה לראות, יש ! (יושב
על הארץ ומתחיל שוב בחצות. מקונן) „אֱלֹהִים בָּאוּ
גוֹיִים בְּנַחֲלָתֶךָ, טִמְּאוּ אֶת הֵיכַל קָדְשֶׁךָ !".

א ג נ ס: (רועדת) מקס! מקס, הנך שומע ?

מ ק ס: אני שומע יהודי בוכה — הם בוכים
זה אלפי שנים, ובנתיים עושים גם עסק.

ר' א ל י ע ז ר: „הָיִינוּ חֶרְפָּה לִשְׁכֵנֵינוּ. לַעַג וָקֶלֶס
לִסְבִיבוֹתֵינוּ".

א ג נ ס: (רועדת פורצת בבכי היסטרי)

מ ק ס: (נבהל אוחז בידה) הרגעי, אגנס, מה לך ?
חפצת לראות, ראי. שמעי את הזקן.

ר' א ל י ע ז ר: „עַל הַר צִיּוֹן שֶׁשָּׁמֵם, שׁוּעָלִים
הִלְּכוּ בוֹ".

א ג נ ס: (שואפת רוח בכבדות) מעט מים, (שמה
ידה על לבה ונונחת בחשאי).

מ ק ס: (רץ אל הדלת ואחר אל הזקן). מים,
זקן! מעט מים!

ר' א ל י ע ז ר: (בהתמרמרות) אָה! איזה עונש,
רבונו של עולם! (קם ממקומו) וכי מאין
אקח מים ?

א ג נ ס: (מן הצד) מקס, הרף, לא צריך.—

מ ק ס: אבל מפני מה לא יתן מים ? זה...
היהודי !

א ג נ ס: (שואפת רוח). אבל אתה נרגש יותר
ממני... המקום גורם... אל נא תקצף,
זקן: אני אשמה!... אני — אני...

ר' א ל י ע ז ר: (מצטדק) וכי מאין אקח לכם פה
מים ? זה עשר שנים שאין פה אף טפה.
הכל ישנים! (אל מקס). ומדוע אתם אינכם
ישנים! כלום יהודים אתם ודואגים לבית
כנסת העומד ליחרב ?

מ ק ס: וכי רק ליהודי יש דאגות, זקן ?

ר' א ל י ע ז ר: סלח, אדון, עלי להתפלל. (שב
אל פנתו).

א ג נ ס: מקס, מקס! יודע אתה מי זה ? זה
הזקן ?

מ ק ס: מי ?

א ג נ ס: אין מאומה... שטות! אני
חולמת —

ר' א ל י ע ז ר: „קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי
תַמְרוּרִים, רָחֵל מְבַכָּה עַל בָּנֶיהָ מֵאֲנָה לְהִנָּחֵם
עַל בָּנֶיהָ כִּי אֵינֶנּוּ".

א ג נ ס: את ילדיו הוא מבכה.

מ ק ס: לא. העסקים רעים.

א ג נ ס: (בכעס) אלמלי יהודי היית לא היית
מדבר כך — היודע אתה מה כל זה לי ?

מ ק ס: לך ? חומר לנגינות יהודיות . . .

א ג נ ס! (במנוחה) לא, על הבמה אי אפשר
לשיר כך, שם הכל לפי הדרישה
המוסיקלית — ופה רגש, הרגש עצמו . . .
(רועדת) הַ! מפחדת אני! — (שוחקת בקול)
כמדומה לי שגם ברגע זה אני משחקת —

מ ק ס: ואני חושב כך זה כבר.

א ג נ ס: אבל לו ידעת את אשר בלבבי —

מ ק ס: כשיש דבר מה בלב — שותקים,
ואת מפטפטת —

א ג נ ס: אינך יודע (נרכנת אליו. בלחש) אני
מסתירה . . . אבל לא! אין זה אלא
קומידיה — נלך, מקס!
(השחר נבקע, קריאת הגברים).

ר' א ל י ע ז ר: „בְּנֵי הַיְקָרִים וּבַחוּרַי הָלְכוּ בַשֶּׁבִי
וְעוֹלָלַי בַּגּוֹלָה". —

מ ק ס: צריך לילך.

א ג נ ס (מתגנבת לאט אל הזקן) לילה טוב,
זקן! סלח אם הפרעתיך!

ר' א ל י ע ז ר: „עַד מָתַי ? עַד מָתַי ?"

מ ק ס: זקן, לילה טוב!

ר' אליעזר: (מרים עיניו) מה ?

מקס: לילה טוב !

ר' אליעזר: (מניד להם ראש בתשובה לברכה ו־קונן) „אֵיכָה נֶחֱרַב הָאוּלָם"—

(מקס ואגנס יוצאים)

ר' אליעזר: „עַל הֵיכָלִי אֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה" —

(דופקים עוד הפעם בדלת).

ר' אליעזר: (אינו שומע) „עַל חוֹמוֹתַיִךְ יְרוּשָׁלַיִם הִפְקַדְתִּי שֹׁמְרִים כָּל־הַיּוֹם וְכָל־הַלַּיְלָה. הַמַּזְכִּירִים אֶת ה' אַל דֳּמִי לָכֶם!"

(דפיקה שניה)

ר' אליעזר: עוד הפעם הם! איזה עונש! מה הם חפצים עוד ?

קול מחוץ: ר' יהודי, פתח נא ליהודי !

ר' אליעזר: (קם ממקומו, נרעש) מה ? יהודי ?!

הקול: פתח דלתיך ליהודי!

ר' אליעזר: (רץ אל הדלת) ליהודי ? עתה ? (פותח את הדלת) והרי פתוח הוא. שלום עליכם, ר' יהודי!

האורח: עליכם שלום, ר' יהודי (בהשתוממות) מה ? עוד אומרים כאן תיקון חצות ?

ר' אליעזר: בפעם האחרונה. מחר לא אוכל עוד לומר פה.

האורח: (בתמהון) מדוע ? מה פירוש „בפעם האחרונה ?

ר' אליעזר: הנך יודע ספר ?

האורח: סוחר אני, אבל גם בנקודות השחורות אני מבין.

ר' אליעזר: אם כן, הבט נא! (קרב עמו אל פנתו, לוקח את הסדור וקורא לפניו בניגון) „דְּבִיר קוֹדֶשׁ אֲשֶׁר בָּנִיתָ, לְהַנְחִיל לְעַם זֶה קָנִיתָ, אוֹי כִּי לְאוֹיְבִים צִוִּיתָ, יָבוֹאוּ וּפִנּוּ אֶת הַבָּיִת"..

הסוחר: איני מבין !

ר' אליעזר: כן, מחר. (מביט בחלון כלפי עמוד השחר) כלומר היום בבקר יבאו ויפנו את הבית — ויעשוהו קסרקטין.

הסוחר: כיצד ? ואי אפשר לשנות את הגזרה ?

ר' אליעזר: איך ?

הסוחר: למשל בכסף ?

ר' אליעזר: ומי יתן ? למי יש צרך זה ?

הסוחר: אבל בכלל, איני מבין: עיר כזו, עיר של פרנסה עם אנשי־צבא ?

ר' אליעזר: גם אני קויתי לצבא. חשבתי: תגדל הפרנסה, ישובו הבנים ותִבָּנה הקהלה ותגדל — עכשיו אומרים שעתידים לעשות כאן גם מסלת־ברזל.

הסוחר (מפסיק) משמע, ר' יהודי שלא יהא כאן מנין ? לי „יאהר צייט" ואמרתי אמצא כאן מנין לפני נסעי...

ר' אליעזר: חַה, חה! מנין ? שאל אם יש שלשה יהודים בכל הקהלה כלה.

הסוחר: מה, שלשה יהודים ?

ר' אליעזר: שכחתי. יש שלשה יהודים מלבד המומרים: אחד שאשתו נוצרית, השני — מסר את בניו לשמד, והשלישי— רַוָק זקן כופר בכל. וביום כפורים זה היה כאן „מזומן" ולא מנין. אני ושני אורחים עניים. וכך עמדתי לפני העמוד והתפללתי... מבין אתה ? אני את שלי עשיתי. שֶׁכֵּן אני (במקצת גאוה) אני אליעזר הזקן, החזן והשוחט שבקהלה. וזה ארבעים שנה שאני משמש בכהונה זו! —

הסוחר: ובניך היכן הם ?

ר' אליעזר: (בקול נופל) מתו... בחייהם קרויים מתים. (בלחש של יראה) שומע אתה כיצד היה הדבר ? נכנס אני פעם בלילה אל בית זה והנה חשך. ומיד חָשך לי

בלבבי — נר התמיד כבוי!... התבין? הולך בטל נעשיתי... אין למי לשחוט, אין על מי להתפלל — כלום אין... הבטלה הביאתני לידי שעמום ר"ל... כאלו נטרפה עלי דעתי... שכחן גדול נעשיתי לעת זקנה... כבה נר התמיד — איזה פחד, רבונו של עולם! לעולם לא אשכח כשראיתי את החשך בבית! מוציא אני גפרורית, רוצה להדליק— אינו דולק. פשוט — נטרפה דעתי! וכי אפשר לפתילה שתדלק בלי שמן? (עומד על ספסל, מוציא את עששית נר־התמיד מן הפנס מנענעה ומוסרה לסוחר). עתה יש שמן, די והותר! קזימיר — גוי מחסידי אומות העולם הוא! הוא שומר אותו היטב (מחזיר את העששית לפנס, סוגר ויורד), אבל אז היה פחד.— נורא היה!

הסוחר: ומה עשית?

ר' אליעזר: יצקתי שמן — והנר אינו נשמע לי — עד שבא קזימיר קָטַע הסובב על הפתחים — והדליק. לו נשמע הנר... (מנענע בראשו)·ובאותו הבקר נודע לי כי בני הצעיר — בני הצעיר, כלומר, כבה... ומה שכבה אי־אפשר עוד להדליק —

הסוחר: ומה היה?

ר' אליעזר: (ביאוש) מה יהיה? הזקנה שלי מאז נסתמאה ונתחרשה... עינים לה ולא תראה, אזנים לה ולא תשמע. לפנות בקר יוצאה היא אל שדה הקברות ומבקשת את בניה. על הצעיר היא בוכה ואומרת: „ולואי שהייתי קוברתו בחתוליו, כאן...

הסוחר: והיכן הוא? ומה עמו?

ר' אליעזר: שאל: מה עם החזיר שאצל הטבח? זה הבן שהיה שלי — איננו. וזה שלהם? מה לי ולו? ולואי שסופו של השני לא יהיה כך.

הסוחר: ומהו זה?

ר' אליעזר: זה — בנקיר היה. פשט את הרגל וברח לאמריקא, ומאז אין קול ואין קשב — כמו מת — וכך הוא גם עם הבת...

הסוחר: הגם זו באמיריקא?

ר' אליעזר: לא, היא בכל העולם כלו. אך גם היא אינה כותבת. כנראה מתבישת היא לכתוב... ומה שהבריות אומרות עליה—בושה לספר...

קול אגנס מחוץ:

איך וויים ניכט וואס זאלל עס בעדייטען

דאסס איך זא טרויעריג בין...

הסוחר: מי כאן?

ר' אליעזר: מי? גוי וגויה.

הסוחר: עכשיו? וכאן?

ר' אליעזר: יש נודדים שאין להם מקום. והם מטילים כל הלילה. גם לכאן באו, כנראה שכורים הם.

הסוחר: לא! זו באמת מיטיבה לשיר —

ר' אליעזר: (בגאון) לשיר ידעה בתי! היא שרה — הן לא לחנם היתה בת חזן —

קול אגנס מחוץ:

„איין מֶארכען אויס אור אלטען צייטען

דאס קָאמט מיר ניכֿט אויס דעם זינן.

פרומה: (מתפרצת אל הבית) שיר! שיר! „מֶארכֿען"... היא, היא—זאת היא! (מביטה בעינים פראות).

ר' אליעזר: מה? מי? איה? (יוצא החוצה).

הזקנה: (מנשקה את מזוזות הדלת, רואה את הזר) שיר! שיר! שיר שלה!

הסוחר: (ברתחים) זקנה? מה לך?
פרומה: היא... (רומזת באצבעותיה על הדלת)
זאת היא — „מאָרכען".
הסוחר: מי?
פרומה: (כמו מתאמצת לזכר). היא—חנה—
היה בן אחד — שני — היה יהודה וחנה —
חנה בתי! בתי! בתי! (רצה החוצה):
הסוחר יוצא אחריה, הבמה נשארה ריקה לרגעים אחדים. נכנסים מקס ואגנס.
מקס: עכשיו אני מבין. רואה אני נמשכת אגנס לבית זה בצפרת ללהבה... אבל בלי עצבים, יקירה! ראי, כבר יצא הזקן ואיננו.
אגנס: אלכה אליהם. אל ביתם אלכה, אתודע אליהם שם. הם ימחלו לי, מקס, ימחלו לחנה בתם, להנכן שלהם! אמרָה להם: עזבתי את האופירה. פה בעירי שרתי את שירתי האחרונה. עתה אתכם, הורי האמללים, אחיה ואתכם אקָברה.
מקס: גם אני חושב כן, אגנס, כי מוטב לך לחיות זמן מה בעירה שקטה זו עד שישקטו עצביך — ואז מובטחני כך שתצאי בכח חדש אל האופירה... הסביבה כאן, פה פטריארכָלית... ומה עומדת את כאן עוד? מה את מבקשת?
אגנס: (מביטה סביבה) את נעורי, מקס... זהו הבית, לכאן הייתי מתגנבת לשיר. מה טוב היה אז!
מקס: שוב אותה הרומנטיקה!
אגנס: בשדה וביער הייתי לפעמים,— איני יודעת מדוע — מרגישה את עצמי זרה— ופה תמיד היה טוב. האב היה שר לפני הקהל. הוא היה חזָן טוב.
מקס: בגרונך מנגינותיו בודאי יפות.
אגנס: אני הייתי באה לעזרת הנשים. אך צר היה לי שם. לנו הנשים נתנו עליה קטנה וצרה, ואני התגעגעתי אל אולם גדול, רחב ורם. חפצתי שיעלה קולי למעלה — הייתי מתגנבת הנה ושרה — ואיך שרתי אז! — אבל אבי היה תיכף בא ומגרשני. היהודים היו מתרעמים: אשה לא צרכה לשיר בבית הכנסת.
מקס: בערים הגדולות הרי שרות גם נשים.
אגנס: גם עכשיו רוצה הייתי להיות לחזן... האופירה — לפני מי את שרה שם? לפני מי? ופה היה אבי שר לפני האלהים — לפני האלהים, מקס!
מקס: כן, גם אני שרתי לפנים במקהלה בבית כנסת (בלעג) „לפני האלהים" —
אגנס: איזה דמיון! איזה אלהים יש שם בבתי-הכנסיות הללו? ראה, פה, גם עכשיו בחורבה זו — רואה אתה בכל פנה יש איזו קדושה (מראה על ארון הקדש) פה התורה ואלהי אברהם, יצחק ויעקב, (מראה לעמוד) פה היה עומד החזן האב. (מראה למעלה) ושם, שם בכתה האם — (מוחה דמעת מעיניה)
מקס: איין מאָרכען אויס אור אלטען צייטען
אגנס: (בשיר ובדמעות) איין מאָרכען אויס אור אלטען צייטען.
פרומה: (נכנסת בריצה) הנה! הנה היא הנבָן!
אגנס: (נופלת על צוארה בצוחת) אֵם! (בוכה ורועדת, הפסקה)
נכנסים אליעזר והסוחר, עומדים משתאים.
אליעזר: (מתקרב) אבל מי, מי זאת?
מקס: (מחזיקו בידו, עוצרו) הרגע זקן... זאת היא בתך.
אליעזר: (נרתע) מה? מי? — זאת —

הזאת חנה?... מי קראה? מי בקש אותה לבוא?...

אגנס: (בצוחה מעל צואר האם) אב! (מתעלפת)

מקס: (ממהר אליה) הוי עצביך, עצביך!

פרומה: (מושכת את אגנס) — נלך שמה! — (מראה אל החלון שכנגד בית העלמין) שם הכל... שם כלם... הנר כבה... ארנולד שם... נלך!

נכנסים שולצה והנוטריוס.

שולצה: (נכנס) חזיז ורעם! היכן הם הפועלים? בודאי הלכו לשתות! הו שכורים, גם יְלָדַי — ראש פולני נבזה! צריך להתחיל בעבודה.

אליעזר: (בצעקה) הה! הנה זה באו להרוס, לטמא את הבית!

הנוטריוס: (לשולצה) ואיה ראש העדה היהודית?

שולצה: איזה ראש? לי כבר יש קונטרקט — מסחר הוא מסחר —

הנוטריוס: סליחה, אדוני, חשבתי — (מראה אל הסוחר) אפשר זהו.

שולצה: את זה איני מכיר: יהודי זר.

הסוחר: (לשולצה) עם מי אתכבד לדבר?

שולצה: (בקצת גסות) שולצה, סוחר סוסים: והאדון?

הסוחר: (מגמגם שמו בחשאי) גם כן סוחר.

שולצה: במה? בבגדים ישנים?

הנוטריוס: פאַן — אדון שולצה! —

שולצה: הלא כל היהודים סוחרים בבגדים ישנים. לפנים סחרו היהודים גם בסוסים ואז היו כל הסוסים פסחים ועורים —

הסוחר: (להנוטריוס). כך הוא באמת. סוסי האשכנזים הם באמת בריאים. אבל מה לסוסים — סליחה! — להאדון סוחר הסוסים שולצה בבית תפלה של יהודים?

שולצה: קניתי את הבית. אחפץ — אהפכנו לְאֻרְוָה — לי הבית!

הנוטריוס: אבל — אדון שולצה!

שולצה: אלך להביא את האומנים. בבית המרזח הם השכורים. (יוצא. הפסקה. יוצא גם הנוטריוס).

מקס מטפל עם אגנס המתעודדת. אליעזר עומד מן הצד נפחד. הסוחר פותח את החלון, בית העלמין נראה באור הבקר.

פרומה: (לאגנס מורה לבית העלמין) רואה את?... שם טוב... שם יפה, תלכי?

נכנס קוזימיר הקטע דופק בקב שלו.

קוזימיר: (לאליעזר) בקר טוב, פן רבי! (מביט לצד נר התמיד). עודנו דולק.

הסוחר: (לקוזימיר) מה אתה? שמש?

קוזימיר: (בגאון) אני שומר את הנר הזה — ובלי שכר! מבין אתה? לפנים היה לנו בית תפלה בכפר. לקחוהו האויבים ולא נתנו לנו להוציא משם את האיקונין. היה שם מוזג זקן, יענקיל, (בלחישה) — אני עסקתי עמו בקונטרובנדא — צעיר הייתי. אמר לי יענקיל: „קוזימיר, טפש, למה אתה שותק?" הלכנו בלילה ונוציא את התמונות הקדושות. רדפו אחרינו, ירו כדור אל רגלי והוא העביר את האיקונין דרך הגבול ומסרן לבית כנסיתנו פה. ואותי החביאו היהודים, ואחר העביר יענקיל גם אותי הנה.

הסוחר: כך? ובשביל זה היית שומר את נר־התמיד פה... עכשיו מה תעשה?...

קוזימיר: על קבר הרב ידלק לו הנר הקדוש. עוד אשמרנו, שמה אביאנו! הוא יקר לי כִּילָדַי שמן לא יחסר: אליעזר ישלם תמיד בעד השמן. ואני (מראה עצמו

כשותה) אף פרוטה לא לקחתי מזה בשביל טפה מרה.

א ג נ ס: נורא, מקס! עולם שלם הולך למות —

מ ק ס: אבל אנו חיים... גם הם חיו אחרי שמתו אבותיהם.

ה ס ו ח ר: (לאליעזר) ועם ספרי-התורה מה תעשו, ר' אליעזר?

ר' א ל י ע ז ר: (מתעורר) הספרים? איזו ספרים? בא לכאן שד"ר אחד מארץ-ישראל ומסרום לו. גם את ספרו של זקני ז"ל אמרו להוציא ולא נתתי. אמרתי יבאו אנשי צבא, תבנה מסלת ברזל — וכולם ישובו. תרבה הפרנסה ויבאו יהודים ותשוב הקהלה לקדמותה... ועוד תראה שכך יהיה! בית אחר יבנו פה, לי צר רק על הבית ה ז ה שהוא נחרב ומתחלל, (כבכי) ארבעים שנה שמשתי בו... (כובש פניו ובוכה).

א ג נ ס: תנני מקס, אני חפצה לגשת — אשק את הכהן הקדוש הזה בכנף בגדו.

מ ק ס: חכי מעט — הרגעי. עוד תשקיהו... עתה לא ישים אליך לב, ידחפך מעליו — גם הוא נרגש. — יגמר תחלה המחזה הזה. היי, אגנס, פעם אחת מתונה וחכמה...

ה ס ו ח ר: קח, זקן, את ספרך והוליכו אתך גם אותו לארץ ישראל.

ר' א ל י ע ז ר: לא! כאן עוד תהיה קהלה! תראה לכשתבנה מסלת הברזל,—ועכשיו חושב אתה שאין לנו פה כלום? ראה בית הקברות פה...

פ ר ו מ ה: בית הקברות? — הכל, הכל שם...

אגנס בוכה. אליעזר נותן בה את עיניו. — נכנסים ברעש שולצה עם האומנים והפועלים וכליהם בידם אחריהם הנוטריוס.

ש ו ל צ ה: (אל האומנים) אל העבודה! אין פנאי!

ר' א ל י ע ז ר: (קורא אל אגנס) חנה! את הכל אמחל לך! הכל ימחל לך אלהים! יש לך כסף? פדי את הבית הזה! פדיהו ופדי נפשך!

א ג נ ס: (קופצת ומתנפלת על צוארו) אבי!

ר' אליעזר: (משתמט מזרועותיה) תחלה פדי! הצילי חנה!

ש ו ל צ ה: (לפועלים) מיבבים היהודים... התחִילו בעבודה!

ה נ ו ט ר י ו ס: (קרב אל אגנס משתאה) מה אני רואה? מזמרתנו, גאון מדינתנו כאן ובוכה? מה זאת?

א ג נ ס: (מוחה דמעותיה ומטיבה פניה לראש העיר). אדוני, התעזור לי בדבר אחד?

ה נ ו ט ר י ו ס: הכל אני מוכן לעשות למען גברתי. לא לחנם נשאנוך אמש על כפים —, אבל מה תעשי פה, גברתי?

א ג נ ס: אני רק דבר אחד אבקש — אל נא יחללו את קדושת הבית הזה. אני אפדנו, אני אקנהו...

ה נ ו ט ר י ו ס: (נכור) זה גברת... זהו ברשות האדון שולצה —

א ג נ ס: אני משלם להאדון שולצה בעד הבית, רק לא החרפה הזאת עלינו! —

ה נ ו ט ר י ו ס: והגברת כנראה — היא...? כך?... (משתמט)

ש ו ל צ ה: נגרים — הֵנָּה!

א ג נ ס: (פורשת ידיה נגדם) אני משלמת! לא אתן!

ש ו ל צ ה: אבל, גברת, יש שוטרים בפרוסיה. —

ר' א ל י ע ז ר: גם אני לא אתן! יהרגוני! (מביט בעיני זעם על שולצה).

שולצה: אבל, אדונים, אני השכרתי את הבית לצבא, אי אפשר — (פונה אל אגנס) גברת — הלא תביני? אני — (בחוץ נשמע קול מוזיקה של צבא), הנה הם באים ובעוד ימים אחדים עלי לתקן את הבית ולהכשירו בעדם, שמו הטוב של שולצה סוחר הסוסים צריך להשאר בלי כתם! ובפרט בפני הצבא האשכנזי! בעד כל הון — לאו!

(כפרוזדור נשמע קול הקרדום הראשון).

ר' אליעזר: (מרים כפיו לשמים) רבונו של עולם! ביתך חרב!

שולצה: (אל הפועלים) פנו את הכלים.

(שני פועלים מחזיקים בארון הקדש).

ר' אליעזר: (קופץ כנכוה בצעקה) אוי! ספר התורה!

(נופל על הארון נושק את הדלתות. בוכה)

הסוחר: (מסיר את הפרכת פותח את הארון) קח, זקן, את הספר ולך לארץ ישראל...

ר' אליעזר: (מוציא את הספר, נושקו ברחמים רבים, מכסהו בפרכת) הספר יהא שמור אתי פה. עוד אתנהו, אי"ה, לקהלה שתתחדש פה...

קזימיר: (לוקח את פנס נר התמיד) לך, נר קדוש, והאר למתים!...

מקס: (מרגיש כי אגנס קרובה להתעלף ומחזיק בידה). אגנס, התחזקי!

אגנס: (בלחש). נורא! מה עלינו לעשות? (גונחת)

הסוחר: (אל ר' אליעזר) היה שלום, זקן! אתה לא תלך עוד לארץ ישראל—אחרים ילכו... גם אני הולך. (יוצא מהר)

אגנס: (בחשאי) מקס, האין זה חלום? מי זה? זה היהודי מי הוא? אנה הלך?... (שאון קרדומים ופטישים מחוץ) ואיזו מוזיקה, מוזיקה של הרס! כל הקשרים נתקים! הֶעָבַר, הזמן בעצמו מת! אני משתגעת...

פרומה: הכל שם — שם הכל... (הפסקה. שולצה והפועלים עומדים ומביטים)

ר' אליעזר: (מפקד) נלך!

יוצאים בשורה: קזימיר עם הפנס, ר' אליעזר עם ספר התורה, פרומה. אחריהם אגנס ומקס.

אגנס: (עומדת על המפתן פונה על הבית מסתכלת למעלה, פורשת כפיה בקול שיר עז).

איין מאַרכען אוים אור אלטען צייטען...

המסך נופל.

מחזה שלישי.

לאחר שלשה חדשים.

האנשים:

ר׳ אליעזר.	עלמה.
אגנס.	פקיד־צבא.
איש צעיר.	רופא.
אינגינר.	קזימיר.

פועלים וטיָלים.

בקר של אלול בבית הקברות, מצבות ישנות ונמחות בין חציר יבש ועצים דלים. פועלי מסלת הברזל עוברים עם כליהם. נשמע מרחוק קול גרזן מכה באבן. לפעמים נראה זוג טילים עוברים בין הקברים. מתבוננים אל המצבות, לפנים קבר הרב תחת עץ נבוב, בנין הציון שעליו סדוק ורעוע, סגור בדלת ברזל שהוחלד, אשנבו פתוח, ומפנים מנורה דולקת. נשמע משם קולו של ר׳ אליעזר (בנעימה): „זְכוֹר ה׳ לִבְנֵי אֱדוֹם אֵת יוֹם יְרוּשָׁלָיִם הָאוֹמְרִים עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוֹד בָּהּ׳...

באים האינגינר עם עלמה אחת בעלת עינים שחורות.

העלמה: ואדוני אוהב דוקא עינים שחורות?

האינגינר: כן, איזה חן מיוחד לבעלות עינים שחורות. איני מדבר על הספרדיות והאיטלקיות, העינים השחורות נותנות חן מיוחד אפילו לצועניות וליהודיות.

העלמה: (מביטה נבוכה אל הצד. משיאתהו לדבר אחר) כך... ומה אדוני חושב על דבר המסלה?

האינגינר: חושב אני להביא את בני העולם הנה ואת בנות עירתכן הנחמדות אל העולם.

קול ר׳ אליעזר: (בנעימה) אִם אֵלֵךְ בְּקֶרֶב צָרָה תְּחַיֵּנִי, עַל אַף אוֹיְבַי תִּשְׁלַח יָדֶךָ וְתוֹשִׁיעֵנִי יְמִינֶךָ.

העלמה: (עומדת נבהלת) מי שם?

האינגינר: שם היהודי האחרון.

העלמה: כלומר.

האינגינר: יהודי אחד זקן יש פה שהיה מדליק שמן על קבר זה. בא אתמול, נכנס אל הקבר וסגר את הדלת מבפנים ואומר שלא יצא מכאן. הוא אינו רוצה שיהרסו את הקבר הזה, ואי אפשר להוציאו. אפילו לשבור את הדלת אי־אפשר; הבנין רעוע ויש לחשוש מפני המפלת שלא יפול על הזקן המטורף.

העלמה: וצריך דוקא להרוס את הקבר?

האינגינר: ודאי, באמצע הדרך הוא עומד ואין לנטות. — רוצה את לראות את היהודי האחרון?

העלמה: חַה־חַה־חַה! — „היהודי האחרון", יפה אָמור.

(מתקרבים אל הקבר).

קול ר׳ אליעזר: (בנעימה) „הֲלֹא מְשַׂנְאֶיךָ ה׳ אֶשְׂנָא וּבִמְתְקוֹמְמֶיךָ אֶתְקוֹטָט״.

העלמה: (מביטה אל החלון נרעדה ונרגשה) פחד! נורא! כמה הוא חִוֵּר! עוטף סדין לבן ומתפלל בעינים עצומות! האחרון... ומה תעשה?

האינגינר: הקולטורה, גברתי לא תעמד בפני כל. היא הורסת את הישן בלי רחמים. אנו כובשים את כל הפנות הנשכחות בשביל הקולטורה.

העלמה: (בצחוק חנופה) אכזרים אתם האינגינרים! כיצד אינכם חסים על... על השקט והשלוה אשר פה? — חבל על פנה רומנטית כזו!

האינגינר: (לוחץ ידה) כן גברתי, רגש זה מצדך יפה מאד. אבל למה זה תהיה השושנה היפה נסתרה ולא תרהיב עין רואים?

העלמה: (נתמכת על ידו, בקול אהבים) ואני אוהבת את החבצלת הצנועה...

האינגינר: הצניעות אפשר יפה היא, אבל אני גברתי אוהב את החיים, את הדם, את הקיטור, את הרעש — את העינים השחורות הבוערות והמבריקות!

(מתרחקים)

ר׳ אליעזר: (עטוף טלית ומעוטר בתפילין מוציא ראשו מאשנב הקבר, קורא ביאוש) קזימיר! קזימיר! מהר נא קזימיר!

קזימיר: (יוצא מבין המצבות משפשף עיניו הנרדמות) מה רבי אליעזר?

ר׳ אליעזר: (נותן לו מטבע כסף) מהר! לך הָבֵא שמן! המנורה דועכת! מהר! הנה רק הפתילה דולקת... גוססת... יורה זיקים... אסור שתכבה, חלילה!

קזימיר: (הולך, מניד ידו ביאוש) אחת היא. כבר בא הקץ... עכשיו אפשר מוטב לקנות במטבע זו טפה מרה ולא שמן...

קול ר׳ אליעזר: (בנעימה) „טָמְנוּ גֵאִים פַּח לִי וַחֲבָלִים, פָּרְשׂוּ רֶשֶׁת לְיַד מַעְגָּל...

(באים אגנס והרופא).

אגנס: (בבכי) כך הוא מתפלל זה היום השני פה, ואינו טועם כלום. „תענית צבור—הוא אומר—צריך לעשות. ואני כל הצבור״.—

הרופא: (נגש מביט אל האשנב) לא טוב! לא טוב, יהודי, אתה מתחיב בנפשך.

קול ר׳ אליעזר: (קורא בנעימה) יָדַעְתִּי כִּי יַעֲשֶׂה ה׳ דִּין עָנִי מִשְׁפַּט אֶבְיוֹנִים. אַךְ צַדִּיקִים יודו לִשְׁמֶךָ יֵשְׁבוּ אֶת פָּנֶיךָ.

הרופא: (אל אגנס) צריך לפתותו באיזה דבר חביב לו, כי יצא. לא טוב. הוא ימות!

אגנס: איזה דבר חביב יש לו בעולם עוד מלבד הקבר הזה? (קרבה אל החלון) אבא, אבא יקר! חוס ורחם! זכור את קבר אמא!

ר׳ אליעזר: (מביט מן החלון נבהל) מה? גם את קברה יהרסו? גם את עצמותיה יחפרו? — (בבכי) רבונו-של-עולם! כלום לא די לה לאשה זו, לפרומה שלי, בחבוט הקבר שהיה לה בחייה!

הרופא: צא זקן! את קבר אשתך אפשר לגאל בכסף, צא וגאלתו...

ר׳ אליעזר: (בכעס) לצאת? לצאת, אתה אומר, כדי שתהרסו קבר זה! לא! לא אצא! הנה הבת, תגן היא על קבר אמה ותגאלנו. ואני, על קבר זה אגן! צריך הוא להשאר! לא אתן לזלזל בעצמות הצדיק! קבר זה צריך לעמד לדורות!

הכיר הקהלה החדשה העתידה להיות כאן, כי לא תמול היא. תדע כי נצח ישראל לא ישקר (חוזר לתפלתו) „ה' קְרָאתִיךָ חוּשָׁה לִּי, הַאֲזִינָה קוֹלִי בְּקָרְאִי לָךְ"!

א ג נ ס: (כורעת תוכבה ראשה בקיר הקבר ובוכה)

איש צעיר בעל עינים חולמות נגש.

א י ש צ ע י ר: (אל הרופא. מראה על הציון) מי פה?

ה ר ו פ א: יהודי זקן ... לא טוב היות יהודי זקן (באנחה) וגם פולני זקן.

א י ש צ ע י ר: וצעיר?

ה ר ו פ א: הו הצעירים — היהודים הצעירים!

ה צ ע י ר: והפולנים הצעירים?

ה ר ו פ א: „עוד לא אבדה פולין" צעירי פולין אינם כצעיריכם. הלא „איזריאליט" אתה, ומה אתה עושה להרס זה שאתה רואה?

ה צ ע י ר: ומה? לבכות כמו הזקן?

ה ר ו פ א: בכי או לא בכי, אבל הזקן זהו יהודי ואינו מהפלסף כמוכם, הוא מגין על שלו.

(הלמות הקרדומות מתקרבת ומתחזקת —)

ר' א ל י ע ז ר: (מוציא ראש מן האשנב בבהלה) החרבן קרב ... המנורה גוססת... עוד מעט וכבתה הפתילה וקוזימיר איננו! (צועק) קוזימיר! קוזימיר!

ה צ ע י ר: מה אתה שומר, זקן, את הקברים? הן לא תציל.

ר' א ל י ע ז ר: (מתרגז) הקבר, הקבר זה הכל! (מתישב) התפללתי לצבא — באו והפכו את בית הכנסת לקסרקטין. התפללתי למסלת הברזל — והרי הם מהרסים גם את בית הקברות. ומה ישאר? שום זֵכר וציון לקהלת הקדש לא יהיה... אבל הם לא ימחו את שם ישראל! הקהלה העתידה צריכה למצא לפחות זכר זה, וזכות הצדיק תגן עליה. מנורה זו לא תכבה „כִּי בְשֵׁם קָדְשְׁךָ נִשְׁבַּעְתָּ לּוֹ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה נֵרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד!" (צועק) קוזימיר הבא שמן! קוזימיר! (נופל לאחור)

ה צ ע י ר: (אל אגנס) ומה חנה... מה הגברת אינה יכולה לפעול על אביה כי יצא?

א ג נ ס: (פונה אל הצעיר) מי אדוני? (נבהלה) יהודה?!...

ה צ ע י ר: יהודה או לא יהודה, אבל יהודי ודאי. — נוציא את הזקן.

א ג נ ס: (עומדת מפקפקת, אח"כ בתחנה) הושע נא, אדוני, אם אני מכירתך או לאו — אך הושע נא להוציא את אבי מן הקבר! חיים הוא מקבר את עצמו...

ה צ ע י ר: (גוחן אל האשנב) — זקני, צא מזה, נצא יחד מבית קברות זה למקום אחר.

ר' א ל י ע ז ר: (מביט מן האשנב משתומם כאלו הכיר בצעיר) מי אתה? — גם אתה?...

ה צ ע י ר: כבר נחרבו אצלנו בתי קברות רבים, רבי אליעזר, נעזוב גם את אלה הקברים ונלך!

ר' א ל י ע ז ר: (בבכי) לאן? לארץ ישראל? אל קברי האבות?

ה צ ע י ר: אל קברי האבות ואל הכרמים והפרדסים שנטעו הבנים על הקברים.

ר' א ל י ע ז ר: (נרעש) מה? ניטעים כרמים וחופרים את הקברים? מי?

ה צ ע י ר: יהודים שמים שם קץ לחרבן. נוטעים ובונים. גם מסלות ברזל יבנו עוד שם.

ר' א ל י ע ז ר: יבנו ויהרסו את הקברים כמו

הגויים ? — לא! אני פה אמותה. (חוזר לתהלים. מנגן בכונה) אַל תַּט לִבִּי לְדָבָר רָע לְהִתְעוֹלֵל עֲלִילוֹת בְּרֶשַׁע אֶת אִישִׁים פֹּעֲלֵי אָוֶן.

(אגנס בוכה. בא האינגינר עם העלמה).

ה א י נ ג י נ ר : וכאשר תבנינה מסלות ברזל בכל העולם אז יבא קץ לכל ההזיות.— אז תשלט רק הטכניקה בכל, כמו באנגליא ובאמריקא —

ה ע ל מ ה : ואני כל כך מפחדת מפני הטכניקא... זכורה אני כמה אנשים נהרגים על ידי מסלות=ברזל. כשאבי נוסע לעסקיו — אני תמיד חושבת: מי יודע? אולי? . . . אלפי פעמים קראתי על דבר אסונות שבמסלות הברזל.

ה א י נ ג י נ ר : אסונות... אבל בלי זה עדיין אי אפשר, גברת. כך הוא הפרוגרס.

ה ע ל מ ה : (סראה על הקבר) זקן נפלא הוא זה. עדיין לא יצא . . .

ה א י נ ג י נ ר : יהודי הוא ! בכלל נפלאים הם היהודים. לפנים היו הם הסוחרים היותר טובים: בלי מסלות ברזל עברו בכל העולם. וכך משלו בעולם עד תקופת מסלות=הברזל ; ועתה גם בית=קברות לא ישאר להם.

ה ע ל מ ה : אבל, איני יודעת— הלב כואב —

ה א י נ ג י נ ר : רומנטיקה : (בפתוס) שמעי נא, גברת: עוד שנים אחדות — ובמקום זה תעבר עשר פעמים ביום מסלת ברזל. הקטור יתאבך. החליל ישרוק, האופנים ירעשו — שאון וחיים! ורבבות אדם יעברו עיר נשכחה זו, רבבות אנשים נוסעים מסוף העולם עד סופו ; סחר=עמים יעבר דרך פה. ועולם חדש, עולם גדול, עולם של מסחר, חרושת, קטור ואלקטרון יקום פה! והכל יתעורר: גם הרוח יתעורר – יִוָּסדו בתי=ספר חדשים, קלובים, תיאטרונים, ולכל אחד יהיה חלק בחיי העולם — העולם יתפרץ הנה ואתם תתפרצו אל תוכו, תחיו בו, — ומה שיש בו יהיה לכם, לכם יהיה ! לכם, אשר כבנים נשכחים הייתם להעולם הגדול — ויחד עם דופק העולם ידפק גם לבבכם. במחול תצאו לקול חצוצרת העולם, חליל הזמן ! —

ה ע ל מ ה : (בהתרגשות) מה טוב להיות אינגינר !

ה א י נ ג י נ ר : (בשחוק) וכמו שהקריבו לפנים האבירים את חרבם לרגלי גברה=לבם, כך גם אנו האינגינרים נניח את כל כבודנו וכל רכוש כשרוננו לרגלי היפות. העינים השחורות מלכו ותמלכנה תמיד, גברתי !

(הלמות הקרדומות מתגברת)

פ ק י ד ה צ ב א : (קרב, מביט אל האינגינר בחוצפה. אל העלמה) בקר טוב ל י ל י (מבליע בחטמו) ולאדון . . .

ה ע ל מ ה : (במבוכה) אתכבדה ל . . .

פ ק י ד ה צ ב א : (כאינו שומע) סרתי אליך, גברתי, ואביך יצא לקראתי מן הקונטורא ואומר, כי משתומם הוא, כי השכמת היום כל כך לצאת . . .

ה א י נ ג י נ ר : (נבוך) סליחה! ברגע אשובה. אני אל הפועלים. (שורק בחליל. קורא) הו בחורים ! (הולך)

ה ע ל מ ה : (בנזיפה) אבל וָלִי איזו הנהגה מוזרה מצדך.

ה פ ק י ד : בכל אופן לא גרועה מהנהגתך, לִילִי . . .

העלמה: אבל הלא תבין, אורחנו הוא האינגינר.

הפקיד: וזהו הדבר, שיש לכם תמיד אורחים יותר מדי. אני לא אתן לחלל את כבודי.

העלמה: איזה כבוד?

הפקיד: הבאורים למוהר . . .

האינגינר: (שב) סוף סוף יהודי זקן זה מפריע בעד העבודה.

הפקיד: (במבט חודר ללילי) כך רואה אני כאן יריד של יהודים . . .

העלמה: (במבוכה) ווילי!

הפקיד: שכחתי (בלחש) אתם הלא כבר גרמנים אתם . . .

העלמה: אבל ... (בולעת דמעותיה) רחמי לזקן הזה... (מתקרבים אל הקבר).

הפקיד: ומה זה רוצה?

האינגינר: יהודי זקן זה אינו נותן להרס את הקבר.

פקיד הצבא: צריך להושיבו בעגלה ולשלחו לפלישתינא.

הצעיר: ארוני מרשה לו יותר מדי.

פקיד הצבא: (בחֵמָה) מה? (מניח ידו על תיק חרבו).

הצעיר: (מוציא אקדח מצלחתו) אני ג"כ במצב מלחמה.

פקיד הצבא: הזוכר אתה, יהודי, היכן אתה?

הצעיר: על קבר אבות.

פקיד הצבא: בפרוסיה אנו —

הצעיר: בנוף של פולנים ובבית קברות של יהודים.

פקיד הצבא: יהודי אמלל!

העלמה: (תופשת את הפקיד בידו, בבכיה) אבל, ווילי מה לך היום?

האינגינר: חדלו, אדונים, העקר הוא שאתם מפריעים את העבודה.

פקיד הצבא: (להעלמה) הרגעי, לילי, אני לא אלחם ביהודי.

הצעיר: אם מוג לב אתה.

פקיד הצבא: יהודי!

הצעיר: זה כבודי, ויכול אני להוכיח זאת גם באקדח.

(דלת הקבר נפתחה פתאם בחריקה)

ר' אליעזר: (בטלית ותפלין פורץ בצווחה) קוזמיר—קוזמיר! קוזמיר! המנורה כבתה! (נופל מתעלף אל הקיר משתמט ארצה)

אגנם: (נופלת על פניו) אבא! (רותחת בבכיה) (דממה)

הרופא: (ממשש ומטפל בר' אליעזר) מת... מת על מקום קדשו... שלום לעפרך, זקן!—

אגנם: (על ברכיה, כפיה פרושות, עומדת כפסל ומסתכלת בפני אביה, מדברת). אבא... אבא... שכחתי תפלתך. אבא קדוש... (בנעימה) אֵל מָלֵא רַחֲמִים... אֵל מָלֵא רַחֲמִים... (נופלת על פניו) אבא, אבא!...

העלמה: (נפנית בצוחת פתאם אל הפקיד) ווילי! (מחזירה פניה ומתנפלת על כתף האינגינר בבכי הִסטֶרִי).

הפקיד: (בחריקת שנים) הדם היהודי נתן את קולו... (הולך)

הרופא: (מרים את אגנם) קומי, גברתי, נדאג נא להיהודי האחרון הזה. נמצא לו מקום.

הצעיר: (קרב אל המת) ופה, בין אחיו.

הרופא: (כמו מתעורר מחלום; מביט אליו במבט תמהין). ומי אתה, אדוני?

הצעיר: הרי גם אני יהודי.

הרופא: גם אתה מן האחרונים?

הצעיר: לא. מן הראשונים... (מעטף את המת על פניו בטלית) ככה תקברוהו, כמו שהוא, בטלית ותפילין שלו... אני הולך מכאן?

אגנס: אתה הולך? הו, מי ילוה את אבי?

הצעיר: הַיֻכם כדי קבורת מת... ואני (מביט למרחוק) דרכי לפני...

אגנס: (בצעקה) לאן? לאן אתה?

הצעיר: אם לא כבתה עדיין המנורה שבלבך, גברתי—תמציאיני במקום ההוא, כי גם את עם נרך תבואי אז שמה!...

(הכל סובבים אותו והוא עובר ויוצא מביניהם. הולך).

הרופא: פנו דרך, היהודי הנצחי הולך!

העלמה: (נשענת על האינגינר, רועדת) אני יראה...אני מפחדת... היהודי הנצחי!

האינגינר: (מרמז לפועלים, פועלים נגשים בקרדומות וכלי מפץ) צריך לשאת את המת לבית השומר.

אגנס: (מביטה תחלה בעינים פ־איות כמשוגעת אח"כ נשקעת במחשבה) האחרון מה... הראשון הולך... ואני לאן? (בהתעוררות) אינגינר! היודע אתה דרך זו? לאן? לאן הוא היהודי?!

האינגינר: (לפועלים) שאו את המת ופַנו דרך...

שנים נושאים את המת, שנים מכים פתאם במפצים על הציון. הציון נופל ומעלה אבק. אנקת בכי.

המסך נופל.

מוֹלֶדֶת.

שִׂימִי נָא אֶת יָדֵךְ עַל שְׁתֵּי עֵינַי,
וּפְעָמִים שֶׁבַע סוֹבְבִינִי,
וְאֶל אַרְצִי שַׁאֲלִינִי —
וְאַרְאֶה לָךְ כְּרֶגַע אֶל הַמִּזְרָח.

... כַּף יָדֵךְ שֶׁעַל עֵינַי כָּכָה רַכָּה!
כְּגַלְגַּל כָּכָה סוֹבֵב עָלַי רֹאשִׁי;
עַל רַגְלַי אֶעֱמוֹד בְּקוֹשִׁי —
הַבִּיטִי, שָׁמָּה, שָׁמָּה הוּא הַמִּזְרָח!

הֵן כַּךְ, הֵן כַּךְ! וְאַתְּ חָשַׁבְתְּ:
„בְּוַדַּאי תִּטְעֶה, אָחִי"...
כִּי בְמַעֲרָב פּוֹשֵׁר אַחֲלִיף אֶת מִזְרָחִי,
אֶל דָּרוֹם אֵט, לְצָפוֹן קַר וְקוֹפֵא...

אַתְּ מוֹצְאָה יוֹפִי גַּם בָּאֵלֶּה —
גַּם אֲנִי בָּם מוֹצֵא יוֹפִי!
אַךְ לָמָּה זֶה בְּדַבְּרִי בָךְ עַל נוֹפִי
תַּזְכִּירִי לִי אֶת יָפְיָם שֶׁל הַלָּלוּ?...

תַּאֲרִי לָךְ: אַתְּ חוֹלְמָה בִּזְרוֹעוֹתַי,
עֵינַיִךְ לוֹחֲשׁוֹת לִי וּלְבָבֵךְ לִי מִתְפַּלֵּל —
וַאֲנִי — אָנֹכִי גּוֹמֵר אֶת הַהַלֵּל,
וְלוֹחֵשׁ עַל אָזְנַיִךְ עַל יָפְיָהּ שֶׁל אַחֶרֶת...

אַרְצִי — לֹא רָאִיתִי עוֹד אֶת אַרְצִי!
אוּלָם לוּ גַם מָחָר שָׁמָּה אֶסַּע;
אוֹ לוּ נִשֵּׂאתִי אֶל אַדְמָתִי פֶּתַע, —
לֹא הָיִיתִי מוֹצֵא בָהּ כָּל חָדָשׁ.

גַּם הַיּוֹם אֲנִי יוֹדֵעַ מָתַי עוֹלָה
שִׁמְשָׁהּ. מָתַי עוֹלָה —
וּמָתַי נֶחְבֵּאת הִיא וְגוֹלָה,
וּמַשְׁאִירָה אֶת קַרְנֶיהָ עַל הֶהָרִים.

אֲנִי יוֹדֵעַ מָתַי נִתַּךְ שָׁם הַגֶּשֶׁם,
וּמָתַי טָהֲרוּ הַשְּׁחָקִים,
מָתַי מָלְאוּ פְּרָחִים הָעֲמָקִים,
מָתַי שָׁתוּ טַל וּפָתְחוּ אֶת גְּבִיעֵיהֶם...

שַׁאֲלִי אוֹתִי רַעְיָה — וְאַגִּידָה:
כַּמָּה נָתְנוּ שָׁם הַדְּבֹרִים דְּבַשׁ הַשָּׁנָה;
וְכַמָּה חָלָב מָתוֹק טוֹב נָתְנָה
פָּרָה אֲשֶׁר רוֹעָה שָׁם עַל כָּרֵי בָשָׁן.

רְאִי נָא אֶת עַמּוּד הָאָבָק הַמִּתְרוֹמֵם!
עֶדְרֵי עִזִּים גָּלְשׁוּ מֵהַר גִּלְעָד —
וְרוּחַ קַלִּיל בָּא וְסוֹד לִי יִלְאַט:
הָרוֹעֶה עִם חֲלִילוֹ נִשְׁאַר בֵּין הֶהָרִים...

הוּא שָׁמַע קוֹל בֶּהָרִים: דּוֹדִי! דּוֹדִי!
וַיֵּדַע שֶׁתַּמָּתוֹ כְּבָר מְחַכָּה עָלָיו;
וַיְשַׁלַּח אֶת הָעִזִּים עִם עֲטִינִים מְלֵאִים חָלָב,
וְנִשְׁאַר עִם חֲלִילוֹ לָלוּן בֵּין הֶהָרִים.

וְהַלֵּילוֹת צוֹנְנִים בְּאַרְצִי —
וְלוּלֵא בְּנוֹת הָאָרֶץ הַיָּפוֹת וְהַתַּמּוֹת,
וְאַהֲבָתָן וּנְשִׁיקוֹתָן — חַמּוֹת,
לֹא יָלִין רוֹעֶה בֵּין הֶהָרִים.

— — —

שִׁמְעִי: אֶפְשַׁר שֶׁעוֹד מָחָר אֵלֵךְ לִי מִכַּאן,
וַאֲנִי יוֹדֵעַ: אֶרֶץ זוּ אִם אֶעֶזְבֶנָּה —
אֶשְׁכָּחֶנָּה — —
וְטַעְמִי וְנִמּוּקִי עִמִּי!...

שִׁמְעִי: מָחָר אֶפְשַׁר שֶׁאֶעֶזְבֵךְ —
וְאִם רוֹצָה אַתְּ שֶׁלֹּא אֶשְׁכָּחֵךְ, אָחוֹת,
בֵּין שְׁאָר הַחוּלִין וְיֶתֶר הַנִּשְׁכָּחוֹת —
כִּתְבִי לִי אֶל אַרְצִי.

יצחק קַצֶנֶלְסוֹן.

רעיון „התעודה" בישראל.

מאת

ד״ר שמעון ברנפלד.

בתקופה אחרונה זו שאנו עומדים בה, נדבר הרבה בספרותנו העברית על אודות רעיון ה„תעודה", אשר המציאוה, לפני חמשים שנה בערך, אחינו שבמערב ויחסוה לעמנו ולהיהדות בתור בסיס לקיומו. הלאומיים גנו את ההמצאה הזאת, מפני שיש בה המעטת דמות היהדות והשפלת כבוד האומה הישראלית. שהרי נראים הדברים כאלו עומד עמנו ומתנצל על קיומו ומבקש לו איזו „היתר", איזו אמתלא לזה. התנצלות כזאת מפי אומה שלמה, ומכל שכן מפי אומה שיש לה הסטוריה עשירה ונשגבה, כזו של עמנו — לא לבד שהיא בגדר השפלות המוסרית, אלא היא גם אי־טבעית, מעולם לא שמענו, כי יחוש עם צורך בדבר לבקש איזו זכות לקיומו, כשם שאין מן הצורך להתנצל על התגלות כחות החיים בכל המציאות.

הקטגוריא על המצאת „התעודה" ידועה למדי. עיקר הדבר מתרעמים הלאומיים על כמה מאחינו שבמערב, כי כפרו בתקות האומה הישראלית וביסודה הלאומי, ומתוך רגש זה ראו נחיצות להם, לברר לעצמם ולאחרים סבת דבקם בהיהדות. הם בקשו איזו „פשרה", שלא יהיה קיום היהדות, כפי שהסבירוה הם, סותר לטמיעה הלאומית הגמורה. התעודה הזאת היא הבסיס הפלוסופי לכרוז אחינו שבמערב, כי מתיחסים הם בכל ארצות פזוריהם בלאומיותם על העמים, שבקרבם הם יושבים; ורק בדת הישראלית הם נפרדים מהם. באמרם: „אין אנו אלא כנסיה דתית בלבד, אבל לא עם".

עד כמה שיש לגנות את השאיפה הזאת, אין כונתי לברר פה. כמדומה לי כי חזון זה איננו בגדר הגנאי, אלא בגדר ההבנה הפסיכולוגית. שהרי אמרנו כבר, כי שאיפה כזאת היא אי־טבעית. בכל עם מתגלים כמות החיים באופן טבעי, ואין מן הצרך להגבירם באופן מלאכותי. ודבר שאיננו צריך להאמר, כי עוד לא היה כזה, שיקום עם ויעיד על עצמו שאיננו חי ואיננו חפץ בחיים. ואם אירע כזה בחלק גדול של עמנו, ודוקא בקרב המשכילים והלומדים — מה יועיל לנו הגנאי, שאנו מגנים אותם על זה? עלינו להבין בחזון הזה ובסבתו. אבל עם זה עלינו להתרחק גם כן מטעות אחרת גדולה, במה שרגילים אנו למצא בהסברת התעודה לישראל, הקדומה מאד, קשר וסבה להתנכרות הלאומית, שהיא בכל אופן ענין חדש. רעיון „התעודה" היה כבר בעמנו בתקופות ההסטיריות החשובות, באותן שגברה בהן התגלות החיים הלאומיים של עמנו, ושהיו לנו ימי יצירות לאומיות באופן רצוי ונעלה. יכולים אנו להוכיח, כי רעיון התעודה המוסרית של עמנו נמשך כחוט השני בכל חיינו ההסטוריים

ומזמן שנגברה בעמנו ההכרה ההסטורית, כלומר: הבנת חשיבותו ודעת ערכו המוסרי, קמו בכל פעם אנשי-רוח בקרבנו, להטעים ביחוד את יעודנו הלאומי על יסוד איזו תעודה מוסרית שנתיחדה בה האומה הישראלית. ואותם האנשים, אשר הטעימו את רעיון התעודה בישראל היו נביאינו שבכל דור ודור.

לא בבקשת תעודה מוסרית לעמנו נמצא הקלקול הלאומי, אלא בתכלית-המכוונת שבה. בקשת יעודנו הלאומי נובעת בעיקר מאהבתנו לעמנו ומרוב הכבוד והחשיבות אשר מיחסים אנו לו בחייו ההסטוריים. ואולם בשעה שעמדו קצת אחינו שבמערב לכפור בתקותנו הלאומית ובנצחיות קיומנו, אז יחסו לנו איזו תעודה שאפשר לה גם עם הטמיעה הגמורה. ובאופן התעודה המעיטו את דמות עמנו.

בידוע, כי אפילו אדם פרטי שלם במוסרו ובשכלו יעמול לברר לעצמו את הסבה המוסרית למציאותו ולחייו. אין אדם כזה חי רק בשביל שהוא חי, אלא מבקש גם תעודה בחייו. ובשעה שהוא מבקש זאת ומשתדל לבררה לעצמו, אין הוא כופר בזכות קיומו, בזכות חייו, ואיננו מתנצל על מציאותו. אלא שאי אפשר לו למצוא די ספוקו בחיים בלי מטרה מוסרית. וכבר ראינו, כי כל חכמי המוסר העמיקו בחקר הרעיון הזה, לדעת ולהבין את התכלית המוסרית של האדם בחייו. וכלום היתה בקשת התכלית הזאת בתורת המוסר גנאי למין האנושי? הם בקשו את השלמות באדם, את התפתחות הכחות המוסריים שבו. וזו אי אפשר באופן אחר, אלא בבירור תכליתו המוסרית, בבירור מהות השלמות האנושית.

ואם מוצאים אנו, כי חכמי המוסר לא באו בברור הרעיון הזה לידי הסכם, ויש כבר מן הפלוסופים המטריאליסטים אשר כפרו בו בכלל, אין זה פוטר אותנו מחובתנו להסביר לנו את המטרה המוסרית של מציאותנו לפי הבנתנו אנו. בענינים כאלה אין האמת הודאית והמוחלטת העיקר — כי אמת כזאת אין למצוא בהם — אלא ההכרה הפנימית שבלבנו, שאנו מאמינים באמתתה. וכן היתה גם האמונה בתעודת ישראל, כלומר: ביעודו המוסרי, מתחלפת מתקופה לתקופה. ועד כמה שתהיה הסברת התעודה הלאומית של תקופה אחת סותרת לזו של חברתה, הנה כל אחת ואחת היתה אמתית בשעתה, בהיותה מתאמת להלך-נפשה של האומה. די לנו, כי בכל זמן חש העם ביעודו המוסרי, בתכלית המוסרית של חייו. בלי אמונה כזאת הנובעת מתוך הכרה מוסרית פנימית אי אפשר לעם תרבותי להתקיים, ומכל-שכן להתפתח בכחותיו הרוחניים. ואפילו בזמן שעם תרבותי עושה ההיפך מן השלמות המוסרית, בזמן שהוא מתנפל, למשל, על שכניו וכובש את החלש ממנו, הוא מוצא גם בזה זכות ועֲלָה מוסרית. בודאי נדע אנו, כי זהו, קלקול גדול, וממנו אנו למדים, עד כמה יש להזהר בענינים כאלה. אבל וכי רק את היעוד המוסרי קלקלו בני אדם בסברם בו שלא כראוי? הלא אין רגש טוב וישר, אשר לא הוציאו אותו לפעמים מתכליתו הטובה והפכוהו לרעה. וזהי גם קנאת הדת, הגבָּרַת הלאומיות יותר מדי וכדומה. אך מתכלית השאיפה לשלמות מוסרית היא, לצרף ולזקק את כל השאיפות האנושיות והעממיות, שלא יעשה האדם את הרע, בשעה שהוא חושב לעשות את הטוב.

עוד מזמן קדום אנו מוצאים בעם ישראל הכרה פנימית, כי כחותיו החמריים אינם מתאימים אל שאיפותיו הלאומיות, והריהו עם קטן השואף לפעולה לאומית גדולה. מתוך הסתכלות הסטורית ברור לנו, כי גם עם קטן אפשר לו להתגבר בכחותיו החומריים ולהגיע למדרגה מדינית חשובה באמצעות פעולות נמרצות ועל ידי צרופי המאורעות, אם יודע הוא לכוונם ולהמשיכם אל מטרה ברורה ומסויימת. אבל אין החיים ההסטוריים נעשים כחשבון מדויק על פי סדור המעשים והמאורעות מראש. אל גדולה מדינית שאף עמנו רק בתקופה קצרה אחת, ושאיפה זו לא עלתה לו מפני כמה סבות פנימיות וחצוניות. ובשעה שעם אחר קטן בכמותו, היה בודאי נרתע לאחוריו ומוַתֵּר על התפתחותו, ברא לו עמנו יעוד גדול אחר: יעוד לאומי מוסרי. אין אנו נכנסים לברר את השאלה, אם טוב עשה עמנו בזה: לבקש לו מטרה מוסרית לקיומו ההסטורי — אבל המאורעות השפיעו עליו באופן כזה. ובעוד כי שאר העמים השֵמיים בקדמת אסיה, שלא זכו לגדולה מוסרית, עברו ובטלו מן העולם, השקיע עמנו את חייו בשאיפות מוסריות ורוחניות ובקש לעצמו יעוד מוסרי.

ואותו היעוד המוסרי—„התעודה", כפי שיאמרו עכשיו בלגלוג— אנו מוצאים כבר בספרותנו הקדומה, בין בספרות הדתית ובין בספרות ההסטורית. כמעט כל כתבי הקדש מטעימים את הרעיון הזה כדבר המובן מאליו. ולא רק בתורה ובנביאים אנו קוראים דברים כאלה, המזכירים את ישראל את תכלית קיומו, את תעודתו המוסרית, אלא גם הספור ההסטורי אשר בכתבי הקדש נמשך והולך על יסוד אמונה זו, כי ישראל הוא המכוון בבריאת העולם, ואת העם הזה בחר ה' בימים קדומים, מראשית בריאת העולם, כי יהיה עמו, עם סגולה מכל העמים, לצורך שלמות מוסרית. עם ישראל קבל על עצמו על פי מסרת הסטורית, על פי „סבל הירושה", יעוד מוסרי בשמרו את תורת ה', בעבדו את ה' ובלכתו בכל דרכיו. רעיון החשיבות המוסרית של עמנו הוא המכוון ברוב ספרי הביבליאה. רק דוגמא הסטוריה אחת אנו מוצאים לעומתו: אותה ההכרה הפנימית שהיתה גם לעם יון על אודות חשיבותו התרבותית. גם היונים האמינו בכל לבם ביעוד רוחני, בסגולה לאומית; אלא שהם מצאו את היעוד הזה בתרבותם הטכנית והלמודית. וראוי להתבונן בחזיון זה (אשר תוצאותיו עוד נברר להלן), כי שני העמים האלה (היהודים והיונים) היו בתקופה קדומה עמי „תעודה" מיוחדים, אותם העמים אשר יחסו לעצמם את השלמות האנושית בהחלט גמור והכירו במעלתם, להיות מורי דרך לכל המין האנושי. ובאמת האמונה ביעוד לאומי מצריך עוד אמונה אחרת: להאמין בשלמות הגמורה והמוחלטת של התעודה המוסרית, ושרק היא אמיתית ואין זולתה, וכשם שיש רק דת אמת אחת בעולם (וכל בעלי דת אחת יאמינו בתום לבם, כי דתם היא „הדת"), כן יש רק תעודה מוסרית אחת, וזוהי התעודה הלאומית אשר איזה עם ילך לאורה.

וכבר עמד יוסף הכהן על הדבר הזה והבין, כי מצד אחד אפשר רק לתעודה מוסרית אחת (השלמות הרוחנית היותר נעלה, שהיא אחת בהכרח); ומצד השני מתפארים שני עמים בשתי תעודות לאומיות, והאחת שונה מחברתה. אפשר היה לו

להחליט (כאשר סברו רבים מבני דורו ומבני הדור הקודם לו), כי התרבות היונית, אשר כבשה אז כבר את כל עמי הישוב, אינה תעודה מוסרית, אלא זיוף וקלקול מוסרי. אבל יוסף בעצמו לא האמין בכיוצא בזה ובקש לעצמו „פשרה" הוא אומר (בספרו על דבר קדמות היהודים א' י"ב): „אין אנו היהודים יושבים על חוף הים ואיננו מוצאים רצון במסחר ובמו"מ עם עמים אחרים הנמשך ממנו, ערינו רחוקות מן הים ובעיקר אנו עסוקים בעבודת אדמתנו המשובחת. את עמלנו אנו מצמצמים בעיקר בחנוך בנינו: לשמור את תורתנו ולהתמיד ביראת ה' הנמסרת בה — זוהי תעודת חיינו היותר חשובה"....

רעיון „התעודה" וערכה הנעלה התגלם ביחוד בחזון נביא הגולה בימי „יסוד המעלה" הנקרא בשם ישעיה. בדבריו אנו מוצאים שיטה שלמה ומבוררת: תמצית היעוד הלאומי, מהותו ותוצאותיו לעם ישראל. הוא חזה לו את עם ישראל עומד לנס עמים, לא בגבורתו וכחו החמרי, אלא בתורתו ובחייו המוסריים. צריך להתבונן בדבר הזה, כי הנביא ישעיה לא צייר לעצמו איזה מושג מפשט, מיטפיזי, או איזו תורת מוסר, אשר באמת יכולה וצריכה היא להיות משותפת לכל העמים. אלא יהדות בתור פרי רוח האומה הישראלית, אשר תתגשם באומה זו, ובכחה תהיה אור העמים.

בחזון נביא הגולה הזה, אשר קוטב נביאותיו היה תמיד רעיון שיבת ישראל אל אדמתו, אנו מוצאים, כבר את כל היעוד הלאומי הנעלה, אשר היה ברבות הימים הפעולה ההסטורית של עם ישראל. אלא כדברי נבואה אינם פרוגרמה שמושית ומעשית, מסויימת ומוגבלת, כי אם אידיאל מקיף את כל שאיפות האומה, אותן השאיפות אשר יצאו לפעולה בימים הבאים — כלן או מקצתן: וגם אותן השאיפות האידיאליות, אשר אמנם יהיו תמיד כח מוסרי דוחה בהתפתחות המין האנושי, בתור תביעות מוסריות תיאוריות, אבל אין בטבע האדם לחיות על פיהן. ובהיות כי הנבואה הנעלה הזאת היא חזון לעתיד, לדורות מאוחרים, לנצחיות האומה — לא יפלא בעינינו, כי בתקופות שונות נסו אנשים להוציא לפעולה מקצתה. אידיאל נשגב ונשא כזה נדרש לכמה פנים, ובכל תקופה ותקופה ימצאו אנשי רוח, אשר נמשכו אחרי איזה פרט של האידיאל הכללי הזה — וגם הפרט יקיף הרבה — וינסו את כחם להוציאהו לפעולה. אין הפלגה בדבר אם נאמר: כי גם כיום חי העם העברי מפי האידיאל הזה, אלא כי כל מפלגה בישראל משתמשת בו על פי רוחה והלך נפשה. ביעוד הלאומי הישראלי, אשר חזה נביא הגולה לעתידות עמנו, משתמשים כלם בבקשת התעודה ההסטורית של ישראל.

הנביא לא צייר לו את עם ישראל על אדמתו ההסטורית בתור עם תקיף וגבור, מושל בכחו החמרי וגובר בזרוע על העמים; אלא בתור עם גבור ברוחו ובמוסרו, בהורתו ובמעשיו הטובים, מושל בכוחו הרוחני ורועה את המין האנושי בלמודיו הישרים וביראת-אלהים טהורה וזכה. בבירור גדול כבר סמן את התעודה ההסטורית של עם ישראל:

„עַם זוּ יָצַרְתִּי לִי תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ". כדברים האלה לא נשמעו עוד מקודם בשום אומה ולשון שבעולם, תעודה נעלה מאד, התכלית מוסרית למציאות עם שלם בכללו. ועל אותו היסוד בנה הנביא את תעודת ישראל לעתיד. הנביא אומר על עם ישראל:

„הֵן עַבְדִּי אֶתְמָךְ־בּוֹ, בְּחִירִי רָצְתָה נַפְשִׁי, נָתַתִּי רוּחִי עָלָיו מִשְׁפָּט לַגּוֹיִם יוֹצִיא. לֹא יִצְעַק
וְלֹא יִשָּׂא וְלֹא יַשְׁמִיעַ בַּחוּץ קוֹלוֹ. קָנֶה רָצוּץ לֹא יִשְׁבּוֹר וּפִשְׁתָּה כֵהָה לֹא יְכַבֶּנָּה — לֶאֱמֶת
יוֹצִיא מִשְׁפָּט. לֹא יִכְהֶה וְלֹא יָרוּץ עַד־יָשִׂים בָּאָרֶץ מִשְׁפָּט וּלְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵלוּ. כֹּה־אָמַר
הָאֵל ה׳ בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטֵיהֶם רֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ נֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ לַהֹלְכִים
בָּהּ. אֲנִי ה׳ קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק וְאַחְזֵק בְּיָדֶךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְאוֹר
גּוֹיִם לִפְקֹחַ עֵינַיִם עִוְרוֹת לְהוֹצִיא מִמַּסְגֵּר אַסִּיר מִבֵּית כֶּלֶא יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ" *). והנביא מיחס לעצמו בגלל זה חשיבות גדולה, כי יעיר את העם העברי להכיר את תעודתו הרוחנית:

וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי־אָתָּה יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר. וַאֲנִי אָמַרְתִּי לְרִיק יָגַעְתִּי לְתֹהוּ וְהֶבֶל
כֹּחִי כִלֵּיתִי אָכֵן מִשְׁפָּטִי אֶת ה׳ וּפְעֻלָּתִי אֶת אֱלֹהָי. וְעַתָּה אָמַר ה׳ יֹצְרִי מִבֶּטֶן לְעֶבֶד לוֹ
לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֵלָיו וְיִשְׂרָאֵל לוֹ יֵאָסֵף וְאֶכָּבֵד בְּעֵינֵי ה׳ וֵאלֹהַי הָיָה עֻזִּי. וַיֹּאמֶר נָקֵל
מִהְיוֹתְךָ לִי עֶבֶד לְהָקִים אֶת שִׁבְטֵי יַעֲקֹב וּנְצוּרֵי יִשְׂרָאֵל לְהָשִׁיב וּנְתַתִּיךָ לְאוֹר גּוֹיִם לִהְיוֹת
יְשׁוּעָתִי עַד־קְצֵה הָאָרֶץ".

הדברים האלה אינם מתפרשים די צרכם, אם נכוון אותם כלפי הנביא, וכן אינם מתאימים כ ל ם אל היעוד הלאומי של ישראל. אבל באמת ראה הנביא לעתיד את התעודה ההסטורית של עמנו, מצד השני הסתכל במאורעות ועובדות של ימיו, עד כמה אינם מתאימים אל יעודו העתידי הנעלה, והוא מדבר על לב העם להכיר בתעודתו ומיחס לעצמו חשיבות גדולה, אם יעלה בידו להמשיך את העם ליעודו הגדול. ובאופן כזה מכוונים קצת מן הדברים על ישראל וקצתם על הנביא עצמו, אשר ברגע הזה הוא צופה לסוף הדורות, ולאחרית הימים, בעת שיתגלם אידיאלו, הוא רואה עתידות לעמו.

„כה אמר ה׳ (גאל ישראל וקדושו) לבזה נפש לִמְתָעֵב [קרי כדעת רס"ג, רש"י ורד"ק: לִמְתֹעָב] גוי לְעֶבֶד משְׁלִים — מְלָכִים יִרְאוּ וָקָמוּ שָׂרִים וְיִשְׁתַּחֲווּ . . . . .
וזה לא יהיה בכח האגרוף, אלא בכח ההשפעה המוסרית.

„כִּי־הִנֵּה הַחֹשֶׁךְ יְכַסֶּה־אֶרֶץ וַעֲרָפֶל לְאֻמִּים וְעָלַיִךְ יִזְרַח ה׳ וּכְבוֹדוֹ עָלַיִךְ יֵרָאֶה. וְהָלְכוּ
גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ".

ובשעה שהנביא רואה את העתיד הזה לישראל, אינו מסיח את דעתו גם מן האשר הזמני, החמרי, אשר יגיע לישראל על ידי שלמותו המוסרית ותעודתו הרוחנית.

*) כלפי מי נאמרו היעודים האלה? רק רבנו סעדיה הגאון הרציונלי פירש אותם על כ ו ר ש, יונתן, רד"ק ואברבנאל פירשו על מלך המשיח. המבשרים פרשו אותם, כמובן על ישו המשיח (מתתיה ג׳ נ׳ יג. יח—כא; לוקס א׳ ע"ט). אבן-עזרא וגיזיניוס על הנביא או על להקת נביאים. אבל בתרגום השבעים, רש"י, רוזנמילר ושד"ל (עיין כל זה בפירושו לשעיה) פירשו את הדברים על עם ישראל (ורק המקרא האחרון חוזר, לדעת שד"ל, על האלהים). ונכונה סברתם.

כבר ראינו, כי אי אפשר לו לצייר ברוחו התעלות עם ישראל בגלותו, כי אם בקבוץ גליות על אדמתו ההסטורית. וזה הוא מטעים וחוזר ומטעים. את הכבוש המוסרי בדרך שלום הוא מצייר (אין ספק בהפלגה מליצית):

„שְׂאִי סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי, כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ־לָךְ, בָּנַיִךְ מֵרָחוֹק יָבֹאוּ וּבְנֹתַיִךְ עַל־צַד תֵּאָמַנָה. אָז תִּרְאִי וְנָהַרְתְּ וּפָחַד וְרָחַב לְבָבֵךְ, כִּי־יֵהָפֵךְ עָלַיִךְ הֲמוֹן יָם, חֵיל גּוֹיִם יָבֹאוּ לָךְ. שִׁפְעַת גְּמַלִּים תְּכַסֵּךְ, בִּכְרֵי מִדְיָן וְעֵיפָה, כֻּלָּם מִשְּׁבָא יָבֹאוּ, זָהָב וּלְבוֹנָה יִשָּׂאוּ וּתְהִלּוֹת ה' יְבַשֵּׂרוּ. כָּל־צֹאן קֵדָר יִקָּבְצוּ לָךְ, אֵילֵי נְבָיוֹת יְשָׁרְתוּנֶךְ יַעֲלוּ עַל־רָצוֹן מִזְבְּחִי וּבֵית תִּפְאַרְתִּי אֲפָאֵר".

אין מדרך הנביאים (לבד הנביא יחזקאל בפרקים האחרונים. מה שאין כאן המקום לברר), ליחס מעלה גדולה להמזבח והקרבנות. אבל נביא הגולה מחבב את המקדש ואת המזבח בתור מרכז לאומי־אנושי, כלומר: בתור מרכז לאומי של ישראל, אשר ימשך אליו את כל העמים. והוא אומר עוד:

וּבָנוּ בְנֵי־נֵכָר חוֹמֹתַיִךְ וּמַלְכֵיהֶם יְשָׁרְתוּנֶךְ.... וּפִתְּחוּ שְׁעָרַיִךְ תָּמִיד יוֹמָם וָלַיְלָה לֹא יִסָּגֵרוּ לְהָבִיא אֵלַיִךְ חֵיל גּוֹיִם וּמַלְכֵיהֶם נְהוּגִים (קרי: נוֹהֲגִים, כפירוש בעל „מקרא כפשוטו") כִּי־הַגּוֹי וְהַמַּמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא יַעַבְדוּךְ יֹאבֵדוּ וְהַגּוֹיִם חָרֹב יֶחֱרָבוּ..."

אין ספק, כי כל זה אינו אלא הפלגה מליצית. אבל בכלל מאחד הנביא את התעודה המוסרית של ישראל עם אושר חמרי וזמני, כי יתנחל על אדמתו ויחיה בשלום ובשלוה, ובאשרו הזמני יזכור את יעודו המוסרי ויחיה על פיו.

האידיאל הנבואי הזה לא נתקיים (כטבע כל אידיאל מופלג) אלא במקצת מן המקצת. קבוץ גליות של ישראל לא נהיה באותו ההיקף שחזה וקוה נביא הגולה. רוב העם לא הביט לעתידו, אלא דאג להוה. האידיאל הנבואי רואה עתידות לימים הבאים, ואין המאורעות יוצאים מידי ההכרח והשפעת הסבות הקרובות. גם ההתפתחות של היהדות לא היתה באופן שצייר לו הנביא בתקופה ההיא. הוא שאף ליהדות לאומית־אנושית, ליהדות אשר תתרכז באומה הישראלית ותמשוך אליה את כל העמים, שיהיה ישראל מרכז כל האומות. אבל המאורעות התפתחו באופן אחר לגמרי. ומנהיגי בני הגולה ראו נחיצות בדבר להבדיל מעם ישראל את כל בני הנכר, ואף אלו אשר נתערב בהם מעט „מזרע בלתי קדוש" נדחו מישראל. וכן אי אפשר היה במצב כזה (שהאומה הישראלית ברוב מנינה נשארה בגלותה פזורה בגויים), כי תהיה היהדות את אשר עלה במחשבה לפני הנביא בחזיונו הנעלה. בכלל: אין אידיאל כזה מתגלם תיכף ואף לא בימי דורות מעטים.

ובהיות כי לא נתקיימה נבואת הנביא הזה בימי שיבת בבל ובתקופת בית שני בכלל, ומצד השני לכבו הדברים היקרים האלה את האומה הישראלית, שלא יכלה להסיח את דעתה מהם, לכן כוונו בדור מאוחר את פרטי הנבואה — — לימות המשיח.

לא נתקיימו דברי הנביא הזה המיוחד בנביאים, אבל לא חדלו מהשפיע על עמנו. ובכל עת שהיו קוראים בהם, נקבע רושמם בלבם. ועוד מעלה מופלגת לנבואה זו, כי לא רק ב ס ג נ ו נ ה היא עושה רושם עז ונמרץ בלבות קוראיה ושומעיה, אלא גם בתכנה, ולא רק בני ישראל, אשר להם חזה הנביא עתיד נשא כזה, השתוממו על תכנה הנעלה, כי אם גם בני הנכר. כבר ראינו, עד כמה הרבו ה מ ב ש ר י ם להשתמש בדברי הנביא לקיים בהם את בשורתם. לרוב אמנם נראה, כי הביאו את הדברים כדי להוכיח, כי נתהוה הכל „ככתוב", ולצורך זה הקציעו גם את המאורעות והעובדות, למען יהיו מכוונים אל דברי הנביא. אבל לפעמים נמצא, כי באמת השפיעו דברי הנביא במדה מרובה על המבשר — רואים אנו, כי המבשר ל ו ק ס (שלא היה מישראל, וכל היהדות נראתה לו כחזון מרחוק) מספר בהתרגשות והתפעלות עצומה, כי בא י ש ו אל עיר מולדתו נ צ ר ת, וביום השבת הלך אל בית הכנסת בשעת קריאת התורה, ויתנו לו להפטיר בנביא. ויפתח את הספר ויקרא לפני העם:

רוּחַ אֲדֹנָי עָלָי יַעַן מָשַׁח אֹתִי לְבַשֵּׂר עֲנָוִים
שְׁלָחַנִי לִקְרֹא לִשְׁבוּיִם דְּרוֹר וְלַעִוְרִים פְּקַח־קוֹחַ.
לְשַׁלַּח רְצוּצִים חָפְשִׁים לִקְרֹא שְׁנַת־רָצוֹן לַיָי *)

לקוראים עברים אין מן הצורך לברר, כי נשתבש המבשר בדבריו, בערבוב פסוקים. הוא שמע את דברי הנביא מפרקים שונים של נבואתו, אשר עשו עליו רושם גדול. ועל פי הרושם הקבוע בלבו ועל פי זכרונו ערבב כמה ענינים שונים. ואם אנו לא נמצא בספור זה אות ומופת למה שכוון אליו המבשר, הנה יתבאר לנו למדי, עד כמה היו דברי ישעיה חביבים על העם, ועד כמה היו מוצאים באידיאלו הנעלה נחומים למאורעות המעציבים בימיהם. מזה נבין גם כן, איך בא הדבר, כי נתפשטה במהירות גדולה האמונה בבשורה הדתית החדשה — בתחלה בין הגויים, ואחרי כן גם בין היהודים (מה שאברר עוד).

כבר דברתי למעלה, כי בקשת יעוד מוסרי לעמנו, תכלית רוחנית למציאותו ולחייו ההסטוריים, לא לבד שאינה בגדר הגנאי, אלא היא ענין טבעי והשלמה מוסרית. ההפסד אפשר רק ביחוס יעוד זר ותמוה לעמנו, או אם ישתמשו ברעיון זה שלא כראוי. כל אידיאל אפשר שיהפך להפסד מוסרי, אם יהיה השמוש בו בלתי רצוי. והמאורעות השפיעו על עמנו, כי בזמן מן הזמנים היה האידיאל הגדול והנפלא לסכנה עצומה לקיום האומה הישראלית ולקיום היהדות. מה שבתחלת ברייתו נוצר להיות ס ם ח י י ם לעמנו, היה ברבות הימים ל ס ם־מ מ י ת לחלק גדול של ישראל.

המאורעות האלה לא באו במקרה, אלא על פי השתלשלות הסבות במשך ימי בית שני, קבוץ גליות באופן ובמדה אשר צייר לו הנביא בדמיונו החזק מאד, בא

*) לוקס ד׳ י״ט—כ״ג.

להמציא לעמנו את הרעיון הגדול של היעוד הלאומי ולהעיר בו הרגשה לאומית עזה. אבל הרעיון הזה נעלה יוהר מדי, ודוקא מטעם זה לא נתקבל בעם ולא היה לכח דוחה ומניע בעם; כי איך אפשר, כי עם שלם בכל חלקיו ופרטיו, יתרגש ויתפעל לאידיאל כזה, אשר רק במחם ובלבם של יחידי סגולה הוא יכול לעשות רושם? איך היה באפשר, כי אידיאל מופלג כל כך יהיה „למסע כל המחנות", בעוד שהעובדות לא התאימו כל כך לאותו האידיאל, וההוה הממשי היה רק סותר לעתיד הנבואי? וזולת זה הלא גם היהדות עצמה לא התפתחה במדה שצייר הנביא, ולא רק שלא זכתה להיות אור העמים, אלא כי היתה תמוהה וזרה בעיניהם, והרבה היה עוד חסר, עד שיתחילו הגויים להבין בחזיון הדתי הזה, אשר מראהו החיצוני היה כל כך רחוק מכל מנהגי חייהם ומכל הסתכלותם בחיים. אבל האידיאל שקבע הנביא נשאר לדורות והיה סנקר במח אנשי המעלה. איה אותו היעוד הגדול? אית הגדולה המוסרית של ישראל ושל היהדות? חכמי ישראל, אשר עסקו בתביעות ההוה ובצרכי הזמן, המציאו תירוץ מספיק (לפי דעהם) לשאלה זו ואמרו: כל הנביאים נתנבאו רק לימות המשיח. התירוץ היה באמת מספיק ויושר לפי הבנת הענינים המתהוים בעולם: אין התפתחות מוסרית כזאת, אשר חזה הנביא ברוחו הנעלה, לימי דור אחד, או אפילו למאות שנה, אלא „לימות המשיח", לעתיד רחוק ומופלג מאד. תשובה אחרת לא היתה אפשרית, לאחר שלא עלה על דעת חכמי ישראל לכפור ביעוד הנבואי. אבל כמה אנשים לא נתקררה דעהם בתשובה זו, ושאלו: לימות המשיח — האם אי אפשר ל ק ר ב א ת י מ ו ת ה מ ש י ח?

ומעל לגבולות ישראל, במצרים ובאסיה הקטנה, לא ידעו עוד את היהדות במקורה הראשון, את היהדות השמושית והחנוכית, זאת שנתקיימה בידי העם בפועל ובמעשים של יום יום. על פי מצבם וחנוכם היו אנוסים לבקש להם יהדות רוחנית. או לכל הפחות להמציא טעם רוחני ומוסרי להיהדות המעשית. ואפילו בארץ ישראל היתה כבר סביבה של גויות, ובפרט בערי הגליל. בקשת ה מ א ו ר ש ב ת ו ר ה ו ב מ צ ו ת עם הגעגועים ליעוד הנבואי של ישראל שלא נתקים, וכמעט שהלך ונתמוזו במרוצת הימים, הביאו שנוי בהשקפת משכילי האומה ונבוניה. החיים המדיניים בארץ ישראל היו מימות החשמונאים ואילך (מזמן שהחלו מלכי בית חשמונאי לנהוג נשיאות בתקיפות) אי־רצויים ובפולמוס קשה בין מפלגות העם, וכמובן גרמו הרבה להחלשת הרגש המדיני בעם כלו. ומחוץ לארץ ישראל היו היהודים פזורים בעמים, את דת היהדות היו שומרים בעיקר (לכפור בעבודה־זרה, להבדל מן העמים בחייהם הדתיים), אבל הקשר שבינם ובין המרכז המדיני של ישראל היה רופף מאד ותלוי בעקרו רק בעבודת המקדש והמזבח, שכבר נמצא מהרהרים גם אחריה. גם קצת מן המצוות המעשיות הפסידו כבר את ערכן בעיני העם, ביחוד בין היהודים במצרים ובאסיה הקטנה, ובמקצת גם בקרב היהודים בערי הגליל שהיו מוקפות ישובים יונים מכל צד ואנו רואים, כי תלמידי ישו, כלומר: המשיחיים הראשונים, היו מזלזלים לעיני הלמוס

במקצת מצוות מעשיות, אשר בשנים קדומות נהגו בהן קדושה וחומר דתי, כמו ב נ ט י ל ת י ד י ם , שהיתה „קבלת זקנים" (כלומר: מסֹרת ביד העם מיסודה של תורת הסופרים) בדיני טומאה וטהרה, שבאו להבדיל בין ישראל לעמים, ובמלאכה בשבת. *)

וכל אותם ההרהורים והספיקות בחיים הדתיים הכשירו את ה ה ש ק פ ה ה מ ש י ח י ת: לְוַתֵּר ע ל ה י ע ו ד ה ל א ו מ י ש ל י ש ר א ל , על סגולתו הלאומית; ל ה פ ך את ה ע ת י ד ל ע ב ר ולומר: אין היעוד הנבואי על דבר התכלית המוסרית של ישראל לעתיד לבא, אלא כ ב ר ה ו ק ם ד ב ר ה א ל ה י ם אשר דבר ביד עבדיו הנביאים *). ועל הרעיון הזה נוסדו כל ספרי הבשורה, המבשרים ואומרים, כי אין עוד תעודה לישראל, אלא היתה וכבר נתקיימה על ידי המשיח. ויש רק תעודה אחת אנושית כללית, והיא האמונה בישו המשיח — תעודה המשותפת לכל אומות העולם כלם.

שנוי גדול כזה בהשקפה המוסרית של עם, ואפילו בחלק של העם, לא יהיה בבת אחת, וכן לא יסכימו לו ב כ ל ל ו, אפילו אלה הנגררים אחריו; אלא יודו במקצת הדעות החדשות האלה, או כי יהיו כלן רופפות בידם. וזהו טיב התסיסה הפנימית הגדולה שנמשכה כמה מאות שנה במחנה המשיחיים. בעיקר הדבר היה קשה להמשיחיים מ ב נ י י ש ר א ל להפרד מכל המסרת הדתית אשר בידם ולבטל את כל המנהגים הדתיים, אשר מימות קדם היו קדושים בעם. פולוס הטעים וחזר והטעים את הרעיון, כי בטלה היהדות בחלקה השמושי ורק „המאור שכה" נשאר. הוא לא הסתפק בזה, כי תנתן חרות ורשות לבני הגויים להספח אל קהל המשיחיים גם מבלי לקבל עליהם עול התורה וחוקיה, ולא עוד אלא שהורה בפירוש, כי גם על היהודים החובה להסיר מעל צוארם את העול הזה באמרו:

„ואחרי אשר נדע, כי לא יצדק האדם במצוות התורה אלא באמונת ישו המשיח—גם אנחנו (ולא רק הגויים) נאמין בישו המשיח, למען נצדק ב א מ ו נ ת ה מ ש י ח ולא ב מ צ ו ו ת ה ת ו ר ה: כי במצוות התורה לא יצדק כל בשר. ועתה כי נבקש צדקתנו במשיח, ובכל זאת ימצא בנו עון (אם נמנע מלקיים את מצוות התורה) – היהיה המשיח, חלילה, כהן לעוון? כי אם אשיב לבנות את אשר הרסתי (לקיים את התורה) הנני מעיד בנפשי כי פושע אני" (אל הגליליים ב. יו - יח).

אין זה מקרה, כי השתמשו פולוס ותלמידו לוקס כל כך בדברי הנביא ישעיה. היעוד הלאומי של ישראל, אשר צרף אליו הנביא הנעלה ת ע ו ד ה א נ ו ש י ת כ ל ל י ת , היה שגור בפיהם. אלא כי הם נטלו ממנו את עיקרו והרסו את יסודו, את התמצית הלאומית שבו. על שלשה דברים יסד נביא הגולה את חזיונו הנשגב: א) קבוץ גליות על אדמתו הלאומית; ב) ציון היא מרכז העם העברי ועל ידו גם מרכז כל העמים; ג) גדולת ישראל ומעלתו היא בכחו הרוחני ובהשפעתו המוסריה, מה שמצריך גם אשר זמני וחמרי. מן היעוד הזה לקח פולוס רק את היעוד האנושי.

*) עיין מתתיה ט"ו, א—כ. ושם י"ב, א', גם י — יב.

**) לוקס ד' כ"א.

אין עוד צורך בקיום האומה הישראלית. ה' כרת עמה ברית בימים קדומים, ועתה בחר בכל זרע בני אדם וכרת עמם ברית חדשה. אין עוד ארץ ישראל מרכז העולם, אשר בחסד יבנה, כי אין מן הצורך למרכז כזה; אין תורת ישראל אור העמים, כי הוקם דבר אלהים כבר, ולכן בטלה התורה. הורה פולוס רק בעבר של האומה הישראלית, אבל כפר בעתידה. ולא נתקררה עוד דעתו בכפירה זו, אלא כי מצא בקיום הלאומי של ישראל סתירה לתורה החדשה.

יחוסו של פולוס אל היהדות ואל החיים הלאומיים של ישראל היה רופף מאד. הוא גֻדַל וְחֻנַךְ בין הגויים. את כתבי הקדש לא ידע במקורם העברי, כי אם רק בתרגום יוני; וידיעה זו היתה בכל אופן מקוטעת מאד. כי פולוס לא למד מפי רבן גמליאל אין מן הצורך לברר בראיות והוכחות. בלמודיו הדתיים, בדעותיו והשקפתו אין אף גרעין אחד של היהדות הפלשתיניה, העברית; הוא לא ירד אף לעומק התמצית המוסרית של ההורה כפילון האלכסנדרוני. אבל הוא הצטיין בחפץ נמרץ, בבטחון עצום כלפי דעותיו ושאיפותיו. הוא לא היה בעל מחשבה עמוקה, אבל איש מעשי, „מרא דעובדא"; אדם המאמין בכח עצמו ומשתמש בכל האמצעים להוציא מחשבותיו לפעולה. הוא היה קיצוני באמונתו ובמעשיו, ואת אשר האמין השהדל לקיים, ומעולם לא עלה הרהור על לבו, שמא טועה הוא, שמא הוא עושה עול הסטורי גדול מאד, להרוס אומה שלמה ולבטל הורה חשובה. רגש לאומי ישראלי לא נמצא בו, ואת ההורה הזאת ידע רק ידיעה קלושה; ולכן התמכר לבטל את האומה ואת תורתה, ולהסתפק „ביעודה"! אחר שהעמיד את היעוד הזה על איזה דבור קל, על איזה פרט קלוש.

והדת המשיחית השפיעה על היהדות, בעיקר, באופן שלילי: היא קלטה אל תוכה את ההרהורים המיטפיזיים שהיו בישראל מקודם. וכל אלה שדרשו בשנות המאות האחרונות, טרם יצאה הדת המשיחית לעולם, בטעמי המצוות וחפשו אחרי היעוד שבתורה; כל אלה, אשר היהדות חדלה להיות להם נפש האומה הישראלית, פרי רוחה ושרש נשמתה, נספחו אל המשיחיים, וכאשר חרב המקדש נתקרבו להם כל היהודים, אשר קשה היה להם לצייר במוחם מציאות יהדות בלי עבודת המקדש. ולאחר שחרבה ביתר, והנסיון האחרון לפריקת עול הרומאים מעל צואר העם העברי, עלה בתהו — התרחקו המשיחיים עוד יותר מתקות העם העברי ומיעודו הלאומי. אז גברה במדה מרובה השפעת המשיחיים הגויים, אשר פשטו יותר ויותר מעל הדת החדשה את צורתה היהודית והחסירוה את תכנה הקודם. עוד היתה תסיסה בקרב המשיחיים על אודות שארית היהדות בדת החדשה; עוד אמרו, בהתאמצות האחרונה, להציל מה שאפשר היה להציל; אבל ההתנכרות לעם ישראל ולתורתו רבתה כבר כל כך, עד כי בעל כרחם נמשכו המעטים אחרי המרובים. רק זכרון מטושטש של העבר נשאר בלבם, וגם זה הלך וחסר מדור לדור. לבסוף נשארו רק רשומים של הפולמוס

והתסיסה שהיו ביניהם. עד כי קבלה היצירה החדשה את צורתה זו. מכל הענינים המשותפים לשתי הכנסיות האלה, לא נשאר כמעט כלום, אלא רגש האיבה והמשטמה, אשר חשה הבת לאמה.... אמנם עוד קשרו אותן כתבי הקדש, היצירה הנעלה של האומה הישראלית, שהשתמשה בה הדת החדשה בתור בסיס ועדות לאמתתה. אבל גם הקשר הזה לא היה קשר של אחוה, כי אם קשר של שטנה ומשטמה. לא השתתפו לכבד את „הספר", כי אם רבו על אודותו בשנאה גלויה ונוראה.

אחרי המאורעות הגדולים והאיומים שאירעו את ישראל בימי לדת הדת החדשה (והם גרמו הרבה להתהוותה והתפשטותה) ואחרי הפולמוס העצום הפנימי, חשה האומה הישראלית עיפות גופנית ורוחנית במדה מרובה. כח היצירה שבה אמנם לא פסק, אבל עמד לזמן מרובה. ובימים ההם החזיק עם ישראל מעמד בכח שני רעיונות מרובי הערך: רעיון העבר הגדול. את אשר היה לו בימי גדולתו ושלותו, (וכל מה שהתרחק מתקופה המשוכחת הזאת, הוסיף ליפות את ציור העבר בצבעים מרהיבים ומרנינים), ורעיון העתיד הגדול הצפון לישראל. אותו העתיד מצא ביעודים הטובים והנחומים שחזו לו נביאיו בימים שעברו, אשר לא נתקיימו עוד, ודוקא מטעם זה האמין בהם וקוה לקיומם.

תעודת קיומו מצא העם העברי בשמירת התורה והמצוות, אשר כלן הן מכוונות לתכלית מוסרית נעלה. בזאת לא הטיל ספק, ואחרי אמתתה לא הרהר. להמציא לעצמו איזו מסורה חדשה, לא ראה שום צורך בדבר. העבר והעתיד הספיקו לו, (ההוה כמעט שלא השפיע עליו כל עיקר) ואחרי יסוד מיטפיזי לקיום התורה לא חפש אדם.

ואולם עם יציאת האסלם לעולם החלה תקופה חדשה בהתפתחות היהדות. עוד הפעם החלה השאלה לנקר במח העם ובלבו: היש זכות הקיום להיהדות? במה כחה גדול, ולאיזו תכלית מוסרית היא מתקיימת?

בעולם הדעות והמוסר התפתח בינתים רעיון גדול חדש: רעיון החזון הדתי האנושי. בתקיפות הקודמות היתה הדת אחת הצורות של החיים הלאומיים, חלק של החיים התרבותיים. כל דת היתה לאומית. היהדות אמנם החלה בסוף ימי בית שני לצאת מן החוג הזה, אבל לא עלה על דעת איש, כי תנַתֵק על יסודה הלאומי. היא הרחיבה מעט את מושג הלאומיות, שלא תהא זו תלויה רק בגזע ובמולדת (שהוא במקרה), אלא בבחירה ובמעשים. היהדות היתה חזון דתי ולאומי כאחד. הדת המשיחית באה ובטלה את היסוד הלאומי שבדת והיתה לדת אנושית כללית. גם האסלאם, עד כמה שהוא מכוון ביותר כלפי טבע הערביאים, נטה לקוסמופוליטיות במדה מרובה. ואם כי נקבע תמיד בלב היהודים הרעיון, כי ישראל ותורתו הוא ענין אחד, לא היו חפשים לגמרי מהשפעת הרעיונים החדשים. בעל כרחם החלו לפשפש בדעותיהם הדתיות, לצרפן ולזקקן. השאלה היתה: מה היא היהדות בתור דת?

השאלה הזאת הביאה את הפילוסופיה הדתית בישראל. בזו אנו מוצאים כבר פשרה עם היסוד הקוסמופוליטי שבדת. מודים הם הפלוסופים הדתיים שבימי הבינים, פחות או יותר, כי בכל דת, וכמובן גם בדת ישראל, יש חלק אנושי, משותף לכל בני אדם. והם מבררים את החלק הזה וממצים עמו את החשבון. אבל מצד השני אין הספוק לא בדת=טבעית ולא באיזו דת חיובית אחרת, כי אם בדת ישראל, אשר אמתתה ותועלתה המוסרית מבוארת למדי על ידי הוכחות וראיות פלוסופיות, הברור הזה אפשר רק ביחסנו תעודה להיהדות, תכלית מוסרית מוחלטת, ודאית. התכלית המוסרית הזאת מוצאים כל הפלוסופים היהודים בחלק השמושי של הדת הישראליה, בקיום המצוות השכליות והשמעיות גם יחד. ולפעמים הם ממציאים לדת ישראל גם בסים מטפיזי. למשל, במה שמתאמצים כלם לקיים את האמונה בבריאת העולם, בתחית המתים, בביאת המשיח (העיקר הזה הוא לאומי). המכוון בכל הבירורים האלה, לקיים את התמצית הפרטיקולרית של הדת הישראלית, להוכיח את חשיבות היהדות לא רק בזה המשותף לה עם שאר הדתות, אלא גם במנהגים ובעקרים הדתיים, שבהם נבדלת היא מהן. והכלל העולה מכל דבריהם הוא האמונה בקיום הנצחי של עם ישראל וביעודו לעתיד; קיום עמנו בארצות פזוריו, בגלותו, ועתידו הגדול לעת קבוץ גליות על אדמת ישראל. נפלא לראות, כי גם הרמב"ם בשיטתו הפלוסופית ובהשקפתו על היהדות, הרחוקה כל כך מפיוט ודמיון, ואין לו בעולמו המוסרי אלא היקשי ההגיון ומופתי השכל העיוני — גם הרמב"ם (שבעיקר שאב את דעותיו ,והשקפותיו במוסר ודת מן החוץ) אנס כמעט את השכל ואת ההגיון, כדי להאמין (או יותר נכון: כדי לברר ולהוכיח) ביעוד הלאומי של ישראל — בביאת המשיח ובקיום כל ההבטחות והיעודים הטובים לישראל. ועיקר זה הוא לו סיום ותמצית בהרצאת היהדות שהמציא לנו בספרו הגדול „משנה תורה". דעתו בזה הוא ממש דברי הנביא ישעיה — אלא מה שזה צייר בסגנון נבואי ופיוטי מאד נעלה, צייר הרמב"ם בסגנון מדעי ולמודי:

> ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי התורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזוק בדקה וילחום מלחמות ה', הרי זה בחזקה שהוא משיח. ואם עשה והצליח, ובנה בית המקדש במקומו, וקבץ נדחי ישראל — הרי זה משיח בודאי ויתקן את העולם כלו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: „כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד".

והוא מסיים:

> „לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח — לא כדי שישלטו (ישראל) על כל העולם ולא כדי שירדו באומות .... אלא כדי שיהיו פנוין בתורה וחכמה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל .... ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב, ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות .... ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו את בוראם כפי כח האדם. שנאמר: כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

ובכל ימי הבינים וגם בדורות המאוחרים עד שנות המאה הי"ט היה היעוד הלאומי בישראל דבר המובן מאליו, שאיננו צריך לראיה והוכחה מחדש. אמנם לא חדשו ברעיון זה כלום, כשם שבכלל לא הוסיפו אחרי כן גם בפלוסופיה הדתית, להוסיף עוד איזה רעיון דתי. אבל באומה הישראלית היתה האמונה שלמה, כי „לעת קץ הימים" יקויימו כל ההבטחות וכל היעודים לישראל, אשר נקבעו בספרותנו הדתית: קבוץ גליות, קביעת עם ישראל על אדמתו והחזרת עטרה ליושנה. אחת היא, באיזה אופן ציירו להם בני ישראל את הגאולה הלאומית. וכן היה מובן מאליו, כי צריך העם העברי לתורתו, אשר היא תעודתו ההסטורית ותכליתו המוסרית. לא נבקר בזה את כל הסבות אשר גרמו לקיום האמונה הזאת בעמנו כל הימים האלה. עובדה היא, כי לא נשמע אף נדנוד של הרהור וספק באמתתה, ולא נעשה אף קו של נסיון לבטל את האמונה בקיומנו הנצחי ולהסיר מעלינו את עול עתידנו. האמונה בעתידנו הגדול היתה מצד אחד סם חיים לישראל, לחזקו ולסעדו בימי הצרות והרדיפות, לחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות, ומצד השני היתה האמונה, בלי ספק, גם עול כבד לעמנו, עול של חובות מוסריות, אשר נשא העם, ופעמים אין מספר היה משא העם הזה למעלה מכח האדם ויכלתו. ואם בכל אותן השנים לא הביאו המאורעות את העם לידי כך, להביא בחשבון את תקותו היעודיה, הוא מפני שלא נשמע בגויים, שאפשר לאדם מישראל להיות מֻנָּתָּר על העבר ועל העתיד הלאומי ונשאר עם כל זה ביהדותו...

הרעיון הזה הוא חדש לגמרי ועוד לא עברו עליו אפילו מאה שנה.

בשנות המאה הי"ט החלו לחקור ולדרוש בשאלה זו: אם אפשר לקבל את היהודים אל החברה המדינית באופן שישארו ביהדותם, אלא שזו תהא מתאמת לדרישות הלאומיות של ארצות מגוריהם? זאת אומרת: וִתּוּר מצד היהודים על ירושתם הלאומית, כפירה ביעודם הלאומי, ורק החלק הדתי־האנושי של היהדות יספיק להם.

השאלה היתה קשה ומסובכה עד מאד מצד עצמה. כי איך יפקיע עם את עצמו ממסרתו ההסטורית, אשר החזיק בה גם בגלותו קרוב לאלפים שנה? וזולת זה לא אבו לוַתּר על הדת הישראלית, אשר היא מקושרת ומאוגדת כל כך אל היסודות הלאומיים, ואלו גבר בימים ההם לכל הפחות כח הדת, היה באפשר לחזק את היסוד הזה ולבנות עליו את קיום היהדות. ובאמת להארתודוכסים היה נקל יותר להתפשר עם המאורעות; הם יכלו להיות „... בני דת משה", אבל מה היו יכולים לעשות אותם היהודים, אשר בלאומיות הישראלית כפרו, ורגש הדתי שבהם נחלש הרבה? בעל כרחם שהיו מבקשים איזו אמתלא ליחוסם אל היהדות על פי השקפתם: יהדות חפשית (בבחינתה הדתית) ובלתי־לאומית.

ואלו הם שהמציאו את „התעודה" לישראל.

אין אנו מלגלגים בהם, אלא מבקשים את היסוד הפסיכולוגי שבחזיון זה. שהרי אין ספק, כי לא אבו להפרד מן היהדות לגמרי ולכפור בה. כי אלו היו חפצים בכיוצא

בזה — אמתלא זו למה להם? וסוף סוף עלינו לזכור, כי אלו שהמציאו את „התעודה" לישראל, היו המשכילים והמעולים שבעם וגם הקריבו הרבה על מזבח אהבתם להיהדות. הם לא המציאו אמתלא ליהדותם כ ל פ י ח ו ץ — כי מה הועילה להם ההנצלות זו? — אלא כלפי הם בעצמם. הם עמלו לתרץ לעצמם את הסתירה הנפלאה: איך בני אדם, אשר בתנוכם והשקפתם הלאומית נספחו כבר אל העם, אשר בקרבו הם יושבים, וע"י זה הם בני חורין גמורים בבחינתם הדתית, ובכל זאת את דגל ישראל אינם עוזבים, אלא מתיחסים עוד על מחנה ישראל! הם בקשו תכלית מוסרית ליהדותם זאת, אשר בשבילה הם מקריבים כל כך, ובשבילה הם מתרחקים מזה הקרוב להם.

את השאלה הזאת אמרו לפתור בפנים שונים.

אמרו, למשל, כי עד כמה שהם רחוקים מן היהדות בתור חזון דתי, הנה יש מסֹרת הסטוריות ליהדות זו ואי אפשר להפקיע את עצמנו משעבודה. ובכל אופן אי אפשר לאדם מישראל, שלם בשכלו ובמוסרו, להיות מ ש י ח י. כי תהום עמוק תפריד בין היהדות ובין המשיחיות, ואי אפשר למחות את הנגוד העצום הזה. והמחשבה הזאת התפתחה אצלם כבר לתעודה מוסרית: קיום היהדות לנו החפשים בדעות, אמרו, הוא הנגוד לדת המשיחית. אנו יהודים, מפני שאין אנו משיחיים. ותועלת מוסרית גדולה יש בדבר, כי נשאר ביהדותנו בבחינה זו. ה י נ ר י ך ה י נ ה היה אומר: מעלת היהדות היא, כי בכל אותם הימים התנגדה להמשיחיות, וזוהי חשיבות גדולה להיהודים, כי החזיקו ביהדותם בימי הרדיפות והשמדות ולא ותרו על מחאתם זאת.

ואם לא נמצא א נ ו, לפי השקפתנו, קורת רוח בתשובה זו, הנה אין לכחש, כי הגם שתשובה זו היא רק בדרך השלילה (אנו יהודים, יען כי אין אנו משיחיים), בכל זאת יש בה רעיון חשוב מאד. התשובה הזאת אינה מספקת ל נ ו, מפני שאין בה כלום מן היסוד החיובי של הלאומיות הישראלית, אך זהי תשובה חשובה למשכיל יהודי, שאיננו מודה בדת המשיחית ואיננו חפץ בקיומה. ואם יאמר אדם: הלא שלילת המשיחיות איננה מחייבת את קיום היהדות, ישיבו הם: זוהי היהדות לפי השקפתנו — שלילת המשיחיות. היהדות אינה דבר מוגבל ומסויים, ובכמה תקופות קבלה צורה חדשה. ובכל אופן לפי מצבנו בחיים כעת, אי אפשר להתרחק מן המשיחיות בלי שנשאר באיזו צורה דתית אחרת שיש עמה מסֹרת הסטורית, ולכן אנו נשארים ביהדותנו. אין מן הצורך, כי תתאמת אמתלא זו בכל פרטיה. דעתי נוטה, כי לאנשים האלה יש ביהדות עוד דבר חיובי, יותר ממה שהם מודים; אבל ברור „עיקר" יהדותם יש לו על מה לסמוך. ואם יצא לנו אחרי הבקרת ההסטורית האמתית, כי זוהי גבורתה ותועלתה של היהדות, כי עכבה את ההתפשטות של הדת המשיחית, אין ספק לנו, כי גם יהדות זו ראויה לקיום, ושברה בעולם הדעות גדול.

ואולם עד הגבול הזה באו רק מעטים בקרב אחינו שבמערב, אנשים חפשים מאד, אשר עם כל חירותם המוסרית לא כפרו ביהדותם (ומכאן סיוע גדול לאמתת

היהדות), אבל רוב אחינו שבמערב לא מצו עומק הדין במקצוע זה, אלא קיימו קצת מן היהדות הלאומית (לכל הפחות הרי הודו בחשיבותו של העבר), והרבה מן היהדות הדתית. בכלל עלינו להוציא מלבות הטועים, החושבים, כי רוב אחינו שבמערב כבר נתרחקו מן הדת. באמת הם בעלי דת במדה מרובה וחפצים בקיום היהדות לפי סברתם והשקפתם. הלא נראה את אשר טורחים והם עמלים להחזקת היהדות, וכמה סכומים גדולים הם מוציאים שנה שנה לתכלית זו. יהדותם היא רק פרובלימה מצד אחד; כי אינם מודים ביעודנו הלאומי, הגם שאינם מרחיקים כל עיקר את כל קנינינו הלאומיים.

והשאלה הזאת העסיקה בימים ההם הרבה גם אותם מאחינו שבמערב, אשר בשום אופן אין לחשדם, כי כוונו לבטול היהדות ולטמיעה בגויים קימעא קימעא. כאשר סדרו בעלי „ההיכל" בהמבורג את נוסחאות התפלה והחסירו מהן את התפלות לשיבת ציון, עשו זה על פי שיטה ידועה ומסוימת: הם לא מחקו את העבר הישראלי, אותו העבר הקשור אל ארץ ישראל; אבל החסירו את התפלה לעתיד, עד כמה שנאמרה זו בעד עצמם, באמרם אין אנו שואפים לשוב אל ארץ אבותינו, ולכן הלא תפלתנו במקצוע זה אינה אלא זיוף ושקר. אבל לקבוץ גליות בכלל עוד התפללו אפילו בסדר התפלה החדש*) ובין גדולי אחינו שהתנגדו, שנוי זה בסדר התפלה הקבועה (והם הרגישו מאד את תוצאותיו וערכו הגדול) היו אלו השנים המצויינים: שמשון רפאל הירש וזכריה פרנקל.

הם התנגדו בכל תוקף לסדר התפלה החדש. אבל ראוי לשים לב לטעמיהם ונמוקיהם בדבר. הירש יחס גם כן „תעודה" לישראל. תעודה כזאת נמצאה בחיינו הגלותיים, כי בשמרנו את הדת הישראלית בטהרתה ובמוסרה הננו לברכה בקרב העמים. ואולם על פי יעוד הנביאים נשוב בזמן מן הזמנים אל ארצנו, וגם בקבוץ גליות נמצאה „תעודה" מוסרית דתית, כי יראו כל באי עולם, איך נוהג עם ישראל במצוות דתו, ותרועת מלכו של עולם בו, וזה יהיה לתועלת מוסרית גדולה. ועל פי הדברים האלה, הנה היעוד הלאומי של עמנו, אשר הירש החזיק בו בהיותו יעוד דתי, הוא מין מסתורין דתיים. אסור לנו להשתדל לצורך זה, אלא רק לקוות לקבוץ גליות ולהתפלל עליו **).

ומה שאמר הירש לתרץ, כדרכו, באופן מסתרי־דתי, יצא זכריה פרנקל לברר בדרך הגיוני. בוכוחו עם הד"ר סלומון על אודות נוסחאות סדר התפלה החדשה אמר (בהוספה המדעית לעתון „Orient" שנת 1842 עמוד 359):

„האם נאמר, כי רעיון יסוד מדינה ישראלית בזמן מן הזמנים אין לו מקום במציאות? או כי יחשב זה לנו לעוון כלפי חובתנו לארץ מולדתנו, שאנו יושבים עליה? בממלכת אוסטריאה חיים כעת כמה יונים, אשר הביעו את רצונם בדבור ובמעשה, כי תוסד מדינה יונית מחדש. איש לא חשב להם זאת כמרד במלכות בית הבסבורג.... ובנוגע להיהודים אמנם ותרו על סגולתם הלאומית בכל מקום אשר זכו אותם בזכיות מדיניות. ולא זו בלבד, אלא כי חייבים הם לותר

*) ספרי „תולדות הריפורמציון הדתית בישראל" עמוד 145.
**) שם עמוד 125.

על הלאומיות העברית, אם בנים נאמנים הם לארץ מולדתם, שהרי זה הם דורשים מהחברה המדינית, כי תספחם אל כל חבריה בשווי גמור. מושג הלאומיות הישראלית הוא דבר הבא אלינו מן החוץ: העמים הדוחים אותנו מן החברה המדינית עושים אותנו בעל כרחנו לקבוץ לאומי.... רק בדתם נבדלו היהודים משאר יושבי הארץ, כהבדל הקתולים מן הפרוטסטנתים.... ואולם בהיות כי נמצאים רבים מאחינו בארצות אחרות במצב רע מאד, לא יחשוב לנו איש לעוון, אם נתפלל לשיבת שבות ישראל באלו המדינות, שבהן ימצאו היהודים ארץ מולדת. חלילה להם לקוות, כי יעזבוה ויתרחקו ממנה; אבל במקום שאין ארץ מולדת לישראל, מדוע לא יתפללו, כי ישיבם אלהים אל אדמת ישראל והתנחלו עליה? וגם אנו בארץ מולדתנו נתפלל לאלהים, כי ירחם את עמו ויחון את שארית הפליטה, כי יקבצם מכל המדינות, אשר שם יתאכזרו עליהם, להושיבם בארץ הקדושה". *)

גם דברי הירש וגם דברי פרנקל נשמעו בימינו – בשנוי קצת. אנו מוצאים בהם השתדלות לפתור שאלה קשה ומסובכה ולאַחֵד כמה הפכים. ולא זו בלבד, אלא כי במקצת הדברים אנו מבחינים, כי נאמרו רק „מפני דרכי השלום", כי שונאינו מונים אותנו בזה: אם אתם שואפים לשוב אל ארץ אבותיכם – איך אתם דורשים זכיות מדיניות ואזרחיות בארצות מגוריכם? ובימים ההם נאמרו דברים כאלה בפומבי בועד המדיני של ממלכת פרוסיה. גבריאל ריסר, אשר בעצמו ותר על תקות קבוץ גליות, היה משיב תמיד על שאלה זו בהגיון נמרץ: כל זמן שאנו בארץ הזאת ונעשה את חובותינו לה, דורשים אנו את זכיותינו. אם נשוב אל ארץ ישראל, אותם השבים בודאי יותרו על זכיותיהם המדיניות בגרמניה. הלא שנה שנה יוצאים בני אדם מגרמניה כדי להשתקע באמריקה, האם נוכל למנוע מכל יושבי גרמניה את זכיותיהם המדיניות יען קצתם ילכו להשתקע באמריקה? ואולם גם גבריאל ריסר בקש איזו תעודה מוסרית ליהדותו; ואפשר שהוא וחבריו החפשים בדעות בקשו יותר מן הארתודוכסים. אלו האחרונים מוצאים לכל הפחות תכלית מוסרית בקיום המצוות המעשיות של היהדות, כי בזה הם עושים רצונו של מקום. אבל אלו החפשים שפטרו את עצמם מן המצוות האלה וקיימו רק את הענינים השכליים, בהכרח שהיו מבקשים סבה מוסרית ליחוסם אל היהדות.

לפי דעתי נמצא את השגיאה רק בזה שהפכו את הסדר.

אלו היו אומרים, כי השארם ביהדותם – אחת היא, באיזה אופן ציירוה להם – הוא ענין טבעי ואיננו צריך לטעם ואמתלא (מפני כי זה נמצא בטבע כל מציאות אישית, שרוצה היא להתקיים ונלחמת על קיומה), אלא מאחרי שאנו מתקיימים במציאותנו האישית אנו מבקשים איזו תכלית מוסרית לקיומנו ומציאותנו – אלו היו אומרים כזה, הנה היתה התעודה הזאת כעין פלוסופיה דתית, שאינה בגדר האמת ההנדסית, אלא בגדר האמת המוסרית, שבשעה שהיא מתקבלת על הלב ומרגיעה את הנפש, כבר עשתה את שלה. וכמה תעודות מוסריות יש למצוא בהיהדות מאיזה צד שיהיה. גם בקיום היהדות בתור חזון דתי

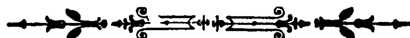
*) שם 68—167.

וגם בקיום הלאומיות הישראלית יש תכלית מוסרית; והרשות לכל אדם מישראל להשתדל להסביר לעצמו או לאחרים את מהות התכלית הזאת, אם בכלל יאמר דברים של טעם. ואין להחליט, כי תעודה זו אמת ואי־זולתה אמת. אלא מתוך השקפה ידועה נמצא בכלן איזו תועלת מוסרית ואמת מצטרפת. שכן לכל מציאות אישית, מאחרי שתתקיים, יש איזו תכלית מוסרית בקיומה, והיא ממלאה את תפקידה. אבל הטעות היתה בסדר הדברים, בשעה שאמרו יהודים: בגלל תעודה מוסרית זו אנו מתקיימים ביהדותנו, ואלמלא היא אין זכות הקיום להיהדות. וטבע תעודה ממין זה כטבע „טעמי המצוות" שהיו ממציאים חכמי אלכסנדריא, כי אחרית הדבר היה, שבטל הטעם ועמו בטלה גם היהדות.

בקשת התעודה המוסרית של היהדות ושל האומה הישראלית, לא באופן שסברוה הרחוקים מן היהדות, תשאר תמיד יסוד חשוב של האפולוגיה בספרותנו ובחיינו הצבוריים. אין להשיב עליה מתוך אנולוגיה הסטורית: כי אין שאר העמים, אפילו הקטנים שבהם, מעמיקים בשאלת תעודתם המוסרית. חיינו בגלות בתוך תנאים אי־רצויים מצריכים את הסנגוריא, שאין לעם אחר צורך בה. לכל עם ועם ישאר כל קנינו ורכושו הרוחני במלואו. ואין מבטלים כנגד מציאותו. התעודה המוסרית אשר בקיומו מורגשת היא מאליה. ואולם אנו מפסידים חלק גדול של כחותינו הרוחניים על ידי מצבנו האי־רצוי; כי בשעה שאנו חותרים לחיים לאומיים טבעיים ורצויים, ועלינו להלחם בכל כחנו על קיומנו, אין אנו פטורים גם מן העבודה הזאת: לבקש זכות מוסרית בקיומנו. והזכות המוסרית הזאת תמצא גם בפעולתנו ההסטורית בימי העבר, וגם במה שתוכל האומה הישראלית לפעול עוד ולעשות בעתיד.

ואם מטעימים אנו ביחוד את השפעת היהדות ופעולתנו ההסטורית בהתפתחות המוסר והחיים הרוחניים של המין האנושי, אין זה סותר לשאיפותינו הלאומיות בחדוש חיינו המדיניים. אי אפשר לעמנו (וגם איננו שואף לזה) להשכיח את מסרתו ההסטורית ולמחות את העבר. מאורעות עמנו הביאוהו לידי כך, כי בעיקר הראה את כחו ופעולתו בעולם המוס, והדעות. ואין אנו מוצאים שום סבה להשכיח את התפתחותנו ואת חיינו ההסטוריים.

ומקוה אני, כי בימים הבאים, לאחר שיצטרפו הדברים והדעות בעמנו, „והתעודה" תחדל להיות מליצה שנתרוקנה מתוכה כדי לבטל את היהדות, יהיה רעיון התעודה המוסרית של ישראל ושל היהדות לנושא ענין חקירה הסטורית חשובה ועמוקה. החקירה הזאת תצרף ותזקק את החשיבות הרוחנית של עם ישראל, אשר סוף סוף הוא העם היותר עתיק בימינו, ובכל הפעולות הרוחניות והמוסריות של המין האנושי שתף תמיד את כחו ואת עבודתו.

עֲגוּנוֹת.

(מעשה רב מאה"ק ת"ו).

א.

מובא בכתבים: „חוט של חן הולך ונמשך במעשיהם של ישראל, והקדוש ב"ה בכבודו ובעצמו יושב ואורג הימנו יריעות יריעות — טלית יקרה שכלה חן וחסד, לכנסת ישראל שתתעטף בה לשעת שמחה וחדוה של מצוה, ולפיכך יש שהיא מזהירה בזיו יפיה גם בשבת ויום טוב אלו של גליות, כמו בנעוריה בית אביה, במקדש מלך ועיר מלוכה. ובשעה זו, כשהוא יתברך, רואה שלא נהנולה חלילה ולא נגעלה גם בארץ אויביה, הריהו מנענע לה, כביכול, בראשו ומקלסה: „הנך יפה רעיתי, הנך יפה"... וזהו סוד הגדולה והעֹז והרוממות ואהבת דודים שמרגיש בשעה זו כל אדם וכל אשה וכל תינוק מישראל.

אך יש שאיזה מכשול, ר"ל, מתרגש ובא ומפסיק חוט בתוך היריעה, נפגמה הטלית ורוחות רעות מנשבות וחודרות לתוכה ועושים אותה קרעים קרעים, ומיד רגש של בושה גדולה תוקף את כלם „וידעו כי ערומים הם".... נשבת שבתם, חגם — חגא ואפר להם תחת פאר, ותועה היא כנסת ישראל ביגונה ומיללת: „הכוני פצעוני, נשאו רדידי מעלי" דודה חמק עבר והיא מבקשת אותו, מנהמת ואומרת „אם תמצאו את דודי מה תגידו לו? שחולת אהבה אני...." וחולי זה של אהבה אינו מביאה אלא לידי מרה שחורה ומנול אותה על הכל כאשה מופקרת, ר"ל... עד אשר יערה עלינו רוח ממרום לחזור ולסגל מעשים טובים שתפארת הם לעושיהם, וממתיחים שוב אותו חוט של חן וחסד לפני המקום".

ולדבר זה נתכון המחבר בספור המעשה שלהלן: מעשה רב ונורא מאה"ק, מעשיר מופלג אחד, כבוד הקצין ר' אחיעזר, שנתן את לבו לעלות מן הגולה לעיה"ק ירושלים ת"ו, לתקן שם תקנות גדולות בתוך הקהלה, להרים קרן עמו שיהפרנסו בכבוד, להגדיל תורה ולהאדירה בישראל ולהתקין קצת את הפרוזדור מחרבנו עד שנזכה ויהיה לטרקלין כשיחזיר הקדוש ב"ה שכינתו לציון במהרה בימינו.

זכרה לו אלקים לטובה, לשׂר ונדיב זה, מה שעשה עם אחיו בני עמו היושבים לפני ה' בארצות החיים, אעפ"י שלא עלתה לו בידו!

בנים זכרים לא היו לו לר' אחיעזר, אבל שבע ביום הלל את שמו יתברך על בת יחידה זו שניתנה לו. את יחידתו זו שמר כאישון בת עינו. והיה מעמיד לה נערות משרתות ושפחות כדי לשמשה וכל הגה היוצא מפיה מיד יעשה לה כיד המלך. ואמנם ראויה היתה בת זו לכל הכבוד הזה, שכן כל המעלות הטובות חֻברו להן בה יחד. זיו פניה כבת מלכים, צדקת ישרה כאחת מהאמהות, קול דבורה בנחת — כנור דוד, וכל

הליכותיה בכבוד ובצניעות. צנועה היתה וכל כבודה פנימה, בחדרי חדרים, ורק היוצאים ונכנסים בחצרו של השר היו פוגשים אותה לפעמים בשעת הערב שמש, בצאתה לשוח בגינת הביתן שלה. שם בין עצי בשמים ומטעי שושנים היתה מהלכת בת נדיב זו ועדת יונים מנפנפות סביבה בדמדומי חמה, הוגות לה חבה בנהימתן, וסוככות עליה בכנפיהן ככרובי זהב שעל ארון הקדש.

וכשהגיע עתה עת דודים, שלח אביה שליחים הרבה בכל תפוצות ישראל לחזור אחרי „בחור כהלכה" תכשיט שאין דוגמתו בעולם. וכאן קטרג השטן, ולא לחנם התחילו הכל מרננים אחריו, שבייש זה כל בתי המדרשות והישיבות שבאה"ק ושלח לבקש חתן לבתו מבני הגולה דוקא, שבחו"ל . . . אך מי יאמר לו לשר וגדול שכמותו, מה העשה?

התחילו הכל מצפים לזיווג שיזמין הקב"ה לחמדה גנוזה זו, לבת היחידה המפוארה, בת ירושלם המהוללה, ומחכים גם לצדקה גדולה ותיקון גדול שיהא ודאי נעשה בעיה"ק עם חתונתה של זו, ביום שמחת לבו של אותו חסיד ונדיב ר' אחיעזר הי"ו.

והנה לאחרי כמה חדשים נתקבלה אגרת מאת השלוחים וכתוב בה לאמור: „הננו מן המודיעים ברנה, שבעז"ה מצאנו בפולין המדינה, כלי מפואר, יפה פרי תואר וכו', תורתו בתוך מעיו, עולה על כל רעיו, וכו', ועקב חסידות יחוס וענוה, חכמות חצבה עמודיה שבעה וכו', בחור כהלכה, לשיר ושבחה, גאוני הדור אצלו עליו מהודם, ולדבק טוב אמרו בכל נפשם ומאדם וכו' וכו'".

ראה הקצין שעלתה לו מחשבתו בכי טוב, אמר נדיב בלבו: עכשיו ראוי שהחתן דנן יורה בישיבה רבתי בעיה"ק ירושלם ת"ו ומכל העולם ינהרו אליו תלמידים לשמוע תורה ומסורה מציון. מה עשה? שלח וקבץ כל מיני אומנים גדולים ובנה פלטרין נאים, סד אותם וציירם וכיירם והביא כמה וכמה קרונות מלאים ספרים יקרים לא יחסר כל בהם ללמודי ה'. יִחֵד גם מקדש־מעט לתפלה וקִשֵּׁט אותו בכל מיני פאר וקרא לסופרי סת"ם כשרים שיכתבו ספרי־תורה, ולצורפים — לעשות תכשיטין לספרים. וכל זה למה? בכדי שתהא תפלתו של אותו חכם סמוכה למשנתו ובמקום שבדאי לו שיאמר שם: „זה אלי ואנוהו".

ויותר מה שנתן הקצין את דעתו לשכלל ולפאר את בית ה' בכל מיני קשוטים נאים, שם את לבו אל ארון הקדש שיהא מצוין ביפיו, מין מעשה מפואר שכל „עין לא ראתה".

התחיל מחזיר בשביל זה אחרי אומן משובח ולא מצא.

ראה בין האומנים שאחד מהם מתכשר מאד במלאכת־מחשבת, בן־אורי שמו. אדם זה שתקן היה וצנוע מטבעו, בעל מלאכה פשוט לכאורה, אבל איזו רוח יתרה היתה נשקפת מעיניו המסתכלות כמו מתוך חלום. ותלתלים שחורות לו בכנף העורב שאינו מסלסלם כלל והרי הן פרועות עליו, כאלו פרש ראשו כנפים ורוצה לעוף למעלה למעלה, אף אצבעותיו ארוכות הן ומיושרות מעשה ידי אמן. ויושב הוא אדם

תמוה זה ועוסק במעשי צעצועים שלו בשתיקה, כאלו כל עיקר מלאכתו נעשה פנימה לו... ראהו ר' אחיעזר ועמד עליו ובחר בו למסור לו את עבודת ארון הקדש.

ב.

לקח ר' אחיעזר את בן־אורי זה וייחד לו מקום בהוך ביתו בדיוטא התחתונה. התחיל בן־אורי מכין את עצמו למלאכה, וכמו רוח אחרת קפצה עליו שם בחדר המיוחד לו. איזו רוח של שמחה ורננה התחילה מפעמתו, כמי שמצפה לגלוי אליהו. לכאורה תיבת עץ פשוטה העמיד זה לפניו, ומה לו שהוא עומד לפניה ומסתכל בה כל היום? מסתכל הוא ומנגן לו עם זה בחשאי איזו ניגון וכאלו הוא רואה בתיבתו חזות הכל... ההחיל מתקן לו כלים וסממנים למלאכתו והרננה אינה פוסקת מפיו. התחיל במלאכה גופה — והשירה שלו הולכת ומתעלה מיום ליום עד שהיה לה מין כח־מושך משונה...

שמעה אותה דינה, בתו יחידתו של הקצין—ונתדבקה נשמתה בנגינה זו. אל החלון נצבה דינה היפהפיה מרכינה ראש ומטה אזן שתהא סופגת כל קול והברה העולה מלמטה. ולבה נמשך ונמשך כמו ע"י כשפים, ר"ל...

התחילה דינה יורדת אליו לראות גם במעשיו של האומן ולהסתכל בהם, ונערותיה מלוות אותה לשם. שומעת היא בזמירתו ונפשה אליו תכלה... ואף הוא כאלו הוא מתכון להמשיך אותה בנגינתו יותר ויותר. שתהא עומדת כאן עוד ועוד ולא תפרד מעליו לעולם... ושניהם לבם ירא וחרד ונהנה כאחד, כמי שעומד כנגד אורה של הדליקה—וקשה עליהם הפרידה. אבל לסוף התפרד הוא ממנה

לא שהרהר זה בתשובה וראה שבתולה זו אינה מזומנת בשבילו ואינה עומדת להכנס עמו לחופה. אלא עבודה זו, עבודת הקדש, זוהי שהצילה אותו מהרהורי עבירה ומלתור אחרי לבבו; כי מכיון שהתחיל מתעסק במלאכתו נעשתה המלאכה עצמה יקרה לו מכל, והשקיע בה כל נשמתו ונעשו לבו ומחשבתו ונגינתו נתונים נתונים כלם כאחד רק לארון הקדש, ביום ובלילה.

כל חיי רוחו נצטמצמו ונכנסו בארון זה, שהיה נראה לו בשמים ממעל ובארץ מתחת ואין לו עוד מלבדו בעולם כלל...

לאט לאט פסקו גם זמירותיו מפיהו. הן התחילו עוברות במעשה־ידיו עד שנתמלא מהן הארון ונעשה מין פרק שירה לעצמו...

ובן־אורי הולך ומיפהו עוד, הולך ומשביח אותו. צר צורות על גבי כתליו ומטיל בהן נשמת חיים. אריות ונמרים אלו שאוחזים בארון הקדש כמעט שפיהם מלא רנה לתנות גדולתו של הקדוש ב"ה. ונשרים הללו, שכנפיהם פרושות למעלה, כאלו רוצים הם לעוף מכאן הרחק הרחק, להתרומם עד לכסא הכבוד וחיות הקדש שלמעלה — אך מכיון שהם שומעים צלצול פעמוני הזהב שעל הכפרת, בשעת פתיחת הארון, הם נשארים במקומם והרי הם תלוים ועומדים בין שמים וארץ ואינם זזים משם לעולם....

עוד יום עוד יום ויגמור את מלאכתו מלאכת קדש משוכללה.

וגדולי ירושלים מזמינים את עצמם ליום טוב לחנכת ארון הקדש, בשיכניסוהו אל בית ה׳ אשר כוננו ידי הקצין המרומם לכבוד ולתפארה — ויכניסו בו ספרי תורה מעוטרים עטרות כסף וזהב, וכל תכשיטי קדושה, כיד המלך.

ועובד הוא בן-אורי במין התעוררות שלא היתה בו מעולם. בשום מדינה בשום עיר ובשום עבודה שעבד מעולם לא הרגיש עוד מעין זה שהוא מרגיש כאן במקום שנגלתה השכינה וגלתה ממני, בעוה״ר... והמלאכה נגמרה!

עומד הוא בן-אורי כלפי הארון ומסתכל בפעל ידיו. כלום ארון הוא זה? והרי לב הוא, נשמה הוא. נשמה גדולה מפרכסת בו. ונשמה זו הרי שלו היא, של האומן בעצמו, שנטלה בידיו והטילה במעשי צעצועים. וכלום יבינו אחרים את זה?... יבינו או לא יבינו, דבר זה אינו נוגע אליו. הוא עשה את שלו כל מה שהיה בכחו ובחדרי לבו. תוך תוכה של נשמתו דָלה והוציאו לעולם — והריהו עצמו עומד ככלי שנתרוקן...

עומד הוא ומסתכל בו ואינו נפרש הימנו. דומה הוא כאבר שנקרע מתוך גופו. נדמה לו כי בזה בא הקץ לחיי רוחו. נשמתו כבר מונחת היא בארון...

נתעצב בן-אורי בשעה זו, כאם המשיאה את בתה היקרה ומוציאה אותה לבית אחר ולעיר אחרת רחוקה רחוקה. נפשו עגמה עליו והתחיל בוכה שלא מדעת... רוצה הוא להתפלל, לשפוך שיחו לפני ה׳ — אבל תפלה נאה מזו שבארון אינו מוצא לפיו ואינו יכול לשאת על דל שפתיו...

ובלב עגום ונפש נכאה יצא לו בן-אורי לאויר העולם לשאוף רוח צח בגן שלא ראהו ולא שם לב אליו זה כבר — לחזק קצת את גופו.

והנה השמש שוקעת. פניו של רקיע מתלהטים, עננים באים ומלהבים ומתלהבים גם הם. היום פנה. פס אֹדם זה שבמערב הולך ומתמעט ועננֵי רקיע מתרבים — והנה זה כוכבים מבצבצים ועולים.

גם נפשו שקעה, ועלו ובאו עליה עננים — אבל הכוכבים היכן הם?...

מבצבצות מחשבות ועולות ואין בכחן למלאות את הלב שנתרוקן. אדרבה. באים הם כמו לגַהֵף את הזיק האחרון שבמצפוניו — וקשה לו וצר לו וגעגועים גדולים לו... אלמלי היה יכול לפחות לראות איתה ריבה נאה, את דינה, ולשפך לפניה שיחו!

היא רק היא היתה יכולה להחיות נפשו ולהשיב עליו רוח שמחה כקדם. אבל היא כבר נתעלמה ממנו. זוכר היא שזה ימים אחרים שלא נראתה לו ועד כאן לא הרגיש אפילו בחסרונה...

נתרוקן העולם בפניו כמו שנתרוקן הלב בתוכו.

ישב לו בן-אורי עד שנפלה עליו תרדמה, ובא המלאך הממונה על החלומות ברוב עניניו ומראה לו מאורות בשמים, שהם כעין אבוקה שניטלה מהן הפתילה, מלהטים רגע וכבים,

מתלהטים וכבים, מתלהטים וכבים ואין דבר שיעמיד אורם ויקימו לארך ימים... אנה בא, איפה נעלם אותו האור ואותו הלבב שכבה?

ובאותה השעה יצאה דינה מחדרה, כסות ליל על גופה. נכנסה לחדר מלאכתו של בן־אורי. מרגישה היא בקרבה צרך גדול לדבר אתו מה, ואינה יכולה להתנהג עוד אתו ברגז, ושלא לראותו, כמו עד עכשיו. ימים הרבה שלא שמעה ממנו אף מלה אחת. והיא כמה מתאוה היא למראהו, כמהה נפשה לנגינתו, לבה יצא ויערג לפיו וגם לו לעצמו...

באה ולא מצאתהו.

ויחידה היא נמצאת בחדר. רק ארון־הקדש לנוכח עיניה.

הנה עומד הוא זה אצל החלון הפתוח, ששם היה בן־אורי מתעסק בו לאורו של היום. נסתכלה דינה בארון—ונתמלאה עליו חמה גדולה. ארון זה, הוא שעשה פרוד ביניהם, הוא שהרחיקו מאתה והסיח דעתו מעליה!... ותוססים במוחה רעיונות ומתמזמזים.וחוזרים ומבצבצים ולובשים צורה של כעס—ולבה עליה כמרקחה... בא השטן ומזג סם של נקמה לתוך לבה, ולוחש הוא לה ואומר: „בעל דבבך הוא זה"... ונכנסים הרעיונות לתוך ידיה והן מתפרשות מאליהן—ופתאום דחפו דחיפה גדולה בארון הקדש—וזה נטה ונפל בעד החלון הפתוח!———

הוא נפל, ר"ל, אבל אף אבר אחד, אף חוליה אחת שבו לא נשתברה ולא נפחתה חלילה, ונשאר מוטל בין נצני הגנה שמאחורי החלון, ומטעי שושנים ופרחים מתנדנדים ואבלים עליו כמו על גבי קברו של מת...

חשכת הלילה פורשת עליו פרכת משי שחורה ורוקמת מקרני לבנה, המבצבצות מבין מפלשי העבים, קוים קוים של כסף — ודאי „מגן דוד" היא מתכונה לעשות על פרכת הארון הנעלב.

ג.

על משכבה בלילה דינה שוכבת ולבה ער ומכה אותה מלקות הנפש בלי רחמים. אש של גיהנם יוצא מקרבה ושורפתה. גדולה רעתה וחטאתה מי ישאנה?... כובשת היא את פניה בכר מרוב כאב ובושה — ואינה יכולה לבכות. עומד חטאה לנגד עיניה כמלאך דומה, חרבו שלופה, וחורש הוא עליה רעה. מי יודע את אשר יעשה לה עוד? — אל מי תנוס לעזרה? אנה תברח, אנה תפנה? יראה היא, יראה ובושה אפילו מהגיון תפלה, ואיכה תשא עין למרום לבקש רחמים מאלהי הרחמים? עזובה היא, בודדה, גלמודה ונתונה בידי צר ואויב החורש עליה רעה גדולה שאינה יכולה גם לשער.

קפצה דינה מעל מטתה, הדליקה נר במנורה — והנה הראי הגדול, התלוי על גבי קיר חדרה, לעיניה. ראי של אמה היה זה ולא נשאר בו כלום ממאור פניה היפות. ויודעת היא דינה שאם תעמוד כנגדו ויראה לה זה רק את פניה, פני חוטאה ופושעת: „אמא, אמא!" מצעק לבה בקרבה, והיא משתוקקת לקרבת נפש אוהבת שתפול אליה ותשפוך מרי שיחה לפניה — ואינה מוצאת... אביה, היו ימים שהיה מגפף אותה ומנשקה על מצחה ואף היא היתה מנשקת לו על פניו, על ידיו, כל אצבע ואצבע

לחוד. אז, אפשר, היה יכול להבין לה, לנחמה; אבל עכשיו, כבר נסתתמו פיותיהם זה לזה, כי לא נאה לבת גדולה לעשות מעשי קטנה... נזכרת היא בנשיקתו האחרונה של אביה, נשיקה זו היתה בשעה שבשר לה כי נתארשה למזל טוב... ומזל זה, תחלתו להבה, אש זרה, וסופו — עשן שחור מחניק ומחשיך את עולמה לעולם...

דומם היא יושבת לפני החלון וראשה נופל על ידיה. ירושלם הרים סביב לה ומן ההרים רוח של גן עדן מנשב בלילה, בא הרוח ומנשב לתוך חדרה, מכבה את הנר כמפני החולה שיישן, מסתבך בשערותיה ומסלסל על קדקדה, וכמדומה שהוא נושא איזו נגינות — אפשר נגינותיו של בן־אורי הוא נושא?...

בן־אורי העלוב! בכל לילה ולילה בשעה שבני אדם ישנים הוא הולך ומתדבק בנשמתו של הלילה, על ההרים ישא רגליו ובין כוכבים יתעו עיניו. אומרים, שראו אותו פעם עולה בין הקברים על הר הזיתים, כי דורש הוא אל המתים... המתים — ינוחו להם בשלום על משכבם — „היודך עפר היגיד אמתך?" — החיים, החיים למה הם כלים ונפסדים באפס תקוה? על מה הם נקברים ונחנקים בשירתם?...

היכן הוא, היכן הוא בן־אורי עכשיו?

והוא, בין עצי הגן עדיין ישן לו האומן וחולם שם. חלום וכאבו חלום וצערו העמוק. חולם הוא כנור שנתקו נימיו ופסקו מנגינותיו ופרחו למקום אחר ומוטל הוא הכנור ככלי אין חפץ בו, בשעה שמנגינותיו מרפרפות בעולם ומבקשות ומבקשות — ואינן מוצאות להן מדור בשום לב ונשמה שבעולם... ובשעה זו נשמה אחת יש, נשמה קדושה וטהורה העורגת ומתאוה למנגינות אלו — אבל כלואה היא. ובית כלאה חוצץ על נשמה חביבה זו, שהוא, בן־אורי, כל כך מתאוה ומתגעגע אליה וקורא לה ומתפלל לה ברחמים רבים: „דינה, דינה, דינה!"...

ושם בחצר מוטל הארון. שר של לילה פרש כנפים של אפלולית, ואריות ונמרים שעל גבי הארון מתכסים בצלליו. לבנה זכה משמי רום יוצאת מבין עננים, ולבנה שניה לה מבצבצת מן הברכה הבהירה שבגן־הפרחים. ועומדות הן הלבנות הללו, זו כנגד זו, כשני נרות של שבת, והארון דומה הוא כאשה צעירה פורשת כפים, ותפלה חשאית בפיה; מתבישה היא עדיין להזכיר שם בעלה, אך שתי שדיה, אלו שני לוחות־הברית, מתרוממות ונשאות עם לבה אל אֵל בשמים בתחנונים: „רבונו של עולם! נשמה זו שנפחת בו, הוצאתיה מקרבו, ועכשיו הרי הוא מוטל לפניך כגוף בלי נשמה. ושם דינה הצדקת, נשמה זו אוזלה ערטילאה—ולמה לא תמַלא את גופו בנשמה זו? עד מתי תעגנה הנפשות שבעולמך זו אל זו ושירת היכלך תהגה אך נכאים?"...

ובת קול יוצאת ועונה — — —

אך תשובתה נפסקה מפני קולותיהם של היהודים שבאו ברנה לקבל את ארון הקדש מחדרו של בעל המלאכה ולהביאו לבית הכנסת. וכשנכנסו לשם, ראו שמקומו פנוי — וארון אלקים איננו... נבהלו הכל ונתחלחלו והתחילו צועקים: הארון היכן נגנז?... והנה נראה להם הארון כשהוא נפול אחורי החלון ומוטל בחצר כמת...

האין זה אצבע אלהים?

התחילו הבריות מקנטרים עושהו: ריקא זה, וראי רשע הוא ולא היה כדאי שתהא מלאכת קדש נעשית על ידיו ועכשיו שנעשתה — מן השמים דחפוה... גם קללה נמרצת נתקלל האומן באותה שעה מפיהם של קנאים. והארון תחת אהבתם — שנאוהו. כמזכיר עון ראוהו, שבא רק לקטרג חלילה על קהלת יעקב...

דן הרב את הארון לגניזה. ומיד באו שני ערביים. נשאו את הארון והטילו אותו לקרן זוית אחת שבבית העצים — ויגון כבד כבש כל לב. בפחי נפש הלכו להם משם הביתה וראש להם חפוי.

בפאתי מזרח מתראים שולי ארגמן. הולך הארגמן ומתפשט ומתלהב. והריהו נוזל כזרם פז בגופיהם ההורורים של עבי לילה. וכשיצאה החמה בעוזה נתעוררו אנשי ירושלים ונזכרו באיזה חלום רע שעָנה את נפשם באותו הלילה...

נגנז הארון וערבה השמחה. נתעלם האומן ואיש לא ידע אנה בא.

ובבית הקצין שלטה הדאגה ורוח של אבלות שורה על הכל.

בעד החלון דינה נשקפה יומם ולילה. פניה חורו, ועיניה כאלו רוצות הן לבקש מה ומתבישות, דולה עיניה למרום ומיד היא משפילה אותן כחוטאת ופושעת. והקצין ר' אחיעזר דואג ונדכה. סימן רע הוא רואה במעשה זה. ובית הכנסת שבנה עדיין ריק הוא בלי ארון וספרי־תורה ובלי תפלה.

נזדרז הגביר והזמין ארון אחר תחת ארונו של בן־אורי, העמידו בביהכ"נ — ונראה רק כזכר לחרבן. בית זה, שידי בן־אורי ואומנתו בו, נראה בו ארון זה כזר שבא אל הקדש, והקדש מתאבל כנכלם ושותק בבשתו. באים שם להתפלל ומין מרה שחורה שורה על הצבור. נדמה שהתקרה וקירות הבית מרעיפים עצבות ר"ל. ומי שיראת ה' נגעה בלבו משתמט משם בחשאי ונכנס לאיזה מקדש מעט עני ודל לשפך שיחו לפני ה'.

ד.

והולכים הימים ובאים, עת הזמיר הגיעה, ימי החתונה קרבים ובאים, ובבית ר' אחיעזר רבה התכונה. לשים ואופים ומבשלים הכל לכבוד אותו היום הגדול שבו נכנסים לחופה כבוד הבחור העלוי המוסמך מר יחזקאל עם בת גילו הבתולה המהוללה־הכלה מרת דינה, שתחיה.

והכל עומד מוכן לחופה — ומחכה לקראת בואו של החתן.

והנה רגלי מבשר על ההרים — שליח מיוחד בא ואגרת קצרה בידו: „והיו נכונים ליום השלישי בשבת" והכל כאלו מזמינים את עצמם לשמוח בשמחה גדולה של מצוה, מעוררים זה את זה ואומרים: באים השלוחים ומרגלית יקרה זו שדָלו מים התלמוד שבפולין אתם. וחתונה עתידה להיות שלא ראתה ירושלים כמותה מיום שהלכו בניה בגולה.

והנה זה בא! כל אנשי ירושלים קדמו פני החתן בכבוד גדול. בתפים ובמחולות במצלתים ובכנורות יצאו לקראתו — הכל שמחים ומשמחים ומרגישים, שהשמחה אינה אלא מן השפה ולחוץ...

גדולי ירושלים תוהים על קנקנו של הבחור — פה מפיק מרגליות, תארו כתאר המלך, עֲדִין הוא ומפונק — ואעפ"כ הכל מרגישים את עצמם במחיצתו כבשעת בקור שכיב מרע, ר"ל.

כל אחד ואחד מרגיש — אך לבא לפומא לא גליא ועושים את עצמם שמחים.

הגיע יום החופה. הוליכו את הכלה, כמנהג, לקבל ברכה מפי הרב.

רוצה הוא הרב להתחיל בברכותיו שרגיל הוא בהן ושגורות הן בפיו, והנה נתנה הכלה קולה בבכי והבית היה לחרדת אלקים. אך מיד נתגברה על עצמה ובקשה שיוציאו מאתם כל איש. צריכה היא לגלות להרב איזה דבר. יצאו כלם וסחה הכלה כל אותו הענין בדבר ארון הקדש לפני הרב, שהיא בעצמה בידיה ממש דחפה אותו. ספרה לו ולא העלימה ממנו דבר אפילו על עבירה זו שעברה על „ולא תתורו אחרי לבבכם"...

נבהל ומשתומם עמד הרב ורעיונותיו וחֶזְיֵי רֵאשיה עליו התבלבלו. אח"כ נתגבר ונענה לה. והתחיל משום כבוד הכלה, ביום סליחה ומחילה שלה, לדבר על לבה דברי כבושין. אמר לה ששערי תשובה לא ננעלו, וביום זה ימחול לה הקב"ה כל חטאותיה. דבר אליה גם דברי מוסר והתעוררות, שהיא צריכה לדעת שבנות ישראל לא נִתן להן לחזור אחרי לבן, אלא לעשות רצון אבותיהן ואח"כ רצון בעלן. וסיים לה בתנחומין שבנותיהם של ישראל אף על פי שריקניות הן, לכאורה, מן המצות, ורק בג' זכו, אבל דבר גדול מסר להן השי"ת גדול בנים כשרים למקום. ותאר לה את גֹדל תורתו של המיועד להיות אישה כדי לחבבו עליה ולהמשיך לבה אחריו. ובדבר הארון אמר שאין צ׳ר ך לגלות לאיש, מפני שהוא, הרב עצמו, ידאג שיחזור זה למקומו לביהכנ"ס — וה' הטוב יכפר בעדה.

ומיד לאחר שיצאה הכלה שלח הרב לומר להגביר שיכנים את ארונו של בן־אורי לביהכנ"ס.

אבל כשהלכו להביאו, בקשוהו ולא מצאוהו... נגנב או נגנז, או נתעלה למרום — מי יגיד ומי יאמר? — — — — —

היום פנה, השמש נסתלקה והלילה התחיל ממשמש ובא. נתקבצו כל גדולי ירושלים להיכלו של ר' אחיעזר לחוג את חתונת בתו. מוליכים חתן וכלה תחת החופה. אור זרוע מסביב. מוציאים המנגנים את כליהם ומשמיעים יחד בקול דברי שיר וזמר. אך אין בכחה של הזמרה להדיח את העצבות מן הלב ולטהרו ולזככו. נדמה, כי היגון כבש לו מקום ביניהם ותחת החופה עומד הוא עמהם, ולא עוד אלא שהוא רוצה לקרוע את מסך החופה מעל ראשיהם...

יושבים הם הרבה בני אדם מסובים על שלחנו של הקצין ר' אחיעזר, ודומה

שהם נהנים מסעודת נשואין שהוא עושה. גרונם של תלמידי חכמים מתמלא מיני מעדנים ויין הרקח עם שירים ורננות. אבל עושים את זה כאלו הם שְׂכוּרים לכך... יוצאים בִרקודים של מצוה, כדי לשמח חתן וכלה; אבל צמד חמד זה, היגון מסתכך בהם ואינו זז מביניהם, עושה מחיצה ומרחקם זה מזה בזרוע.

ולא קרב זה אל זה כל הלילה, אפילו בשעה שהכניסו אותם לחדר מיוחד... כל אחד ואחד תפוש ואינו יכול לצאת מתוך הרהוריו ולהוציאם מתוך לבו. על כנפי נשרים מחשבותיהם נשואות למרחקי תבל. ה ו א, שתי עינים הנוקבות תהום לילה דולקות לפניו — מהרהר הוא באיזה פְּרַדיל הרחוקה עכשיו ממנו מרחק רב וכמה ימים ונהרות מפרידים ביניהם... ודינה, רואה היא את אצבעותיו הדקות של בן־אורי, וקולו חותך כאזמל בנשמתה ומצלצל באזניה, ודמיונה מרחף אחריו, מבקש וחופש — אנה הלך, אנה פנה עלוב זה?...

בתפלה של שחרית עומד לו האברך הצעיר, עטוף בטלית ומעוטר בתפלין ואינו מבין מה הוא כאן? חתן הוא תוך שבעת ימי המשתה ואין מניחים אותו לבדו בכדי לשמרו מפני המזיקים; אבל הרי המזיקים, ר"ל, בתוך לבו הם, אינם בדילים הימנו אפילו לרגע. ודוקא בשעה שהוא רוצה לְכַוֵּן את שמע ומסתיר את עיניו בידו כדי שיעלה לו להאריך ב„אחד", מבלי שיפגמו מחשבותיו באיזה דבר — והנה הוא רואה א ו ת ה, את פרדיל שנדחקה לתוך ידו ולנגד עיניו היא עומדת... ומכיון שצמצמה שכינתה במקום זה שוב אינה זזה משם עד שהוא חולץ את תפליו ומניח אותם בתיקם. תיק זה בא לתוך ידו ודמעות מתחילות מחנקות אותו בגרונו כאֵבֶר רותח. שק של תפלין קטן זה נתחבב עליו מקדמת דנא. כמה יפות הן האותיות המשוזרות עליו מעשי ידיה של פרדיל להתפאר. ועכשיו בא אותו השק הגדול וכובש את קטן חביב זה ומעלימו מעיני הבריות... מעיני הבריות אבל לא מעיני עצמו!... נוטל הוא את השק הקטן לתוך ידיו ומנשקו מנשיקות פיו בחשק נמרץ כאדם זה שלא נשק כבר את בנו הקטן ועכשיו הוא בא לסלק את חובו.

פרדיל, פרדיל, ריבה זו בת האלמנה העניה, הגרה בחצרם מה היא עושה?

משתה ושמחה, והחתן דורש פלאי פלאות! שפתים ישק. מתרוממים הלבבות והוא מעלה עליהם ענני פז, מעשי עבות של כתובים וגמרא, ספרי וספרא ותוספתא, זורק הוא ומפזר אבני חן מלא חפנים, מבזבז אוצרות חכמה ביד רחבה — אך פתאום נפסק קולו והוא נשאר עומד ומתמה ונבהל כאדם זה שבא לבקש רחמים על החולה לפני ארון הקדש ומצא אותו ריק...

מסתכל עליו אביו הרב ב ר ג ז ובדאגה ורואה בו מין זרות. מה חסר לו לבנו פה? הרי ברכת ה', הרי עשר וגדולה, הרי אשה נאה וצנועה, והרי דירה נאה כהיכל מלך — והיכן היא הרחבת הדעת שלו? אולם יחזקאל אינו מרגיש כלל בעיניו של

אבא. עינים אחרות מביטות לנגדו תמיד והן כל כך עצובות והוא עצמו שוקע וטובע בתוכן — והריהו מוריד ראשו מתוך בושה...

מברכים שבע ברכות מושיבים חתן וכלה זה בצד זה, — גופותיהן סמוכים אך לבותיהם נתונים נתונים לאחרים.

ה.

ולעולם לא נתקרבו!

ימים הולכים, ימים באים. מתקבצים תלמידים לשמוע תורה מפי ר' יחזקאל. הישיבה מתמלאת למודי ה'. קול תורה הולך ומשתפך. וכשר' יחזקאל דורש — כעין זמר יוצא מפיו, וכל פשט, דרוש ורמז שפיו מפיק, מלאכים מלוים אותו ומאירים את פני אומרם באורה של תורה. אך פתאם הוא מתכַוֵץ ביגונו ודומה הוא באותה שעה כאשה זו המתאבלת על בעל נעוריה שמת, ונדמה לה פתאם שהוא הולך לקראתה בסבר פנים יפות, אך מיד היא נזכרת כי אבד, אבד לעד ולא ישוב...

ודינה גלמודה היא יושבת בחדרה. פעמים היא מתגנבת לשעה ובאה לזוית זו שהיה בן=אורי יושב שם ועוסק במלאכתו. וכי יפנה יום וצללי ערב באים, מחזירה היא על נגינותיו הערבות. ובמסתרים תבכה נפשה, תבכה ותשתפך בנגינות. אלו היתה אמה חיה לפניה שתשיח לה נגעי לבבה. בודדה היא, עניה, גלמודה ועלובה, עלובה יותר מכל אשה שבעולם...

עבר פעם ר' יחזקאל על מקום זה ושמע בהיסח הדעת קול יוצא מחדר ריקן זה. בקש לעמוד שם ולהקשיב, ומיד נזכר שספרו לו, כי קול זה אינו של בשר ודם, אלא אותם הרוחות שנבראו מהבל פיו של בן=אורי, בשעה שהיה יושב ומזמר זמירות לעזאזל — מנשבות כאן בחדר ריקן זה ומנגנות, ושומר נפשו ירחק מכאן. ומאז כשהיה עליו לעבור מקום זה, הית מסתלק ופונה לצדדים לבל יקלטו אזניו חלילה מנגינותיהם של אלו....

בא הוא להתיחד בחדרו ומיד נזכר הוא בעירתו הקטנה, בהבתים הנמוכים: השמש נוטה לערוב. שורות שורות של בתים ועליהם רקיע של תכלת עושה. גג גדול ורם לאין קצה. והרי אחורי בית הכנסת הישן ילדים קטנים מתגוללים שם על גבעת הדשאים, ושמש רחמניה מחבבת אותם, באה בין הילדים ומדברה היא אליהם בלשונות של אורה ואומרת: „ילדים חביבים! הרי אני משטיחה תחתכם את סדיני החם, פורשת אני עליכם שמלה של אורה, שימו עלי ראשיכם, ככה תשבו וינעם לכם! טעמו טעם אורה! דעו גם אתם מקצת חמימות". ולא עוד אלא שהיא נכנסת אל חדר אביו הרב במיני שעשועים ופיוסים עד שהיא מצהילה גם את הרב מקפדנותו, והרי הוא נותן שעה של חרות לבנו הקטן יחזקאל, שיצא לשחק... הוא יוצא ושם מן החלון פרדיל נשקפה, ראשה נמלא כתמי פז ובזהרורי=אל טובלים פניה...

גדול הוא ונהדר הערב שמש זה שבירושלים המכתיר את עיר הקדש בחומת אש

והררי אש, ויוצא אז ר' יחזקאל לשוח בין ההרים. אך לפניו בין השמשות אחר — דל הוא וחור, ושם אברכים יוצאים מבית-המדרש לשוח בשדה, לשאוף רוח צח, עוסקים בשיחה נאה — ואף הוא ביניהם ... ובמורד ההר פוסעים שם פסיעות קטנות בנות העירה היפות והנעימות, בתוך דשאים תהלכנה ובין שחקים ראשן שכן. פותחת אחת מהן בשיר, ונדמה לו קולה של פרדלי הוא:

אוֹתוֹ יִקְחוּ רָחוֹק רָחוֹק —
אוֹמְרִים: רַבָּה הִיא הַנְּדָנְיָה —
רוֹצֶה הוּא מַר אָבִיו כָּכָה,
וְעָלָיו אֵין לָבוֹא בְּטְרֻנְיָה — — —

הוא שב אל היכל חותנו, ויותר שהוא רוצה להתעסק שם בעמקה של תורה, הוא שח בגעגועיו לפרַדלי... פותח הוא גמרא מתחיל קורא, והנה בא סלסול קולו ומזכירו יום של קיץ יפה, שֵׁינה של שבת, והוא קורא את שעורו לפני אביו ויודע שפרדלי יושבת שם אחורי החלון ונדמה כי כל מלה היוצאת מפיו בשעת למודו הרי היא כעין ברכת שלום א ל י ה, והרי היא מביאה פירות לפניו ולפני הרב שהכינה להם אמה המשרתת אותם, מעת שנפטרה אמו ע"ה. והדובדבניות ארומות ופני שניהם, שלו ושל פרדיל, משתקפים ומשוטטים בכל אחת ואחת...

נאכלות הדובדבניות המשיבות נפש, נ פ ס ק ק ו ל ה ש ל ת ו ר ה — ופרדיל איננה...

ובאחד הימים שב שד"ר מארצות הגולה לעיה"ק ירושלים ומכתב בידו בשביל חתן הקצין המרומם. ובדרך אגב מודיע אותו אביו שבעזרת השם יתברך מצאה פרדיל את בן זוגה, בשעה טובה ומוצלחת, ויצאה לדור עם אמה בעיר אחרת, ועכשיו אשתו של השמש מבשלת לו ומפקחת על הבית, ועברה עם בעלה לגור בדירה זו שלהם בחצר — אותה הדירה שדרה בה פרדיל עם אמה כמה שנים...

מהפך הוא את המכתב לכל הצדדים ומסתכל עליו. קורא בו ישר והפוך ואינו רואה כלום. נהטשטשו האותיות ונשארו במקומם כתמים כתמים של דמעות. דמעות הללו מעיניו של מי יצאו? האם דמעותיה של פְּרֶדְלִי הן?

חס ושלום! צנועה זו מיום שנשאה לאחר ונעשתה אשת-איש שוב אין לה כל עסק עמו. פסקה השייכות ביניהם והרי היא כפותה לבעלה. לנגד עיניו איזו פרדיל שראשה עטוף מטפחת משי לבנה — פרדיל אשת איש...

ווגתו שלו היכן? לפעמים עוברת עליו איזו צעירה חִוַּרֶת, עוברת חיש קל ומפנה פניה לעבר אחר — מי היא זאת? אבל כלום דרכו של ר' יחזקאל לשאול בנשים?

והטפות הללו של דמעות שעל גבי המכתב פרות ורבות עליו. כלום דמעותיו הן? — והרי זה לו ימים מרובים שלא בכה. הלב יגון כבשו, נלחץ כאבו ודמעה לא יצאה.

חרבו, כהו העינים שהאירו בתורה. והישיבה הולכת ומתרוקנת מיום ליום — והוא אינו רואה... הכל רואים שנשמתו של ר' יחזקאל לקויה ר"ל.

ראה ר' אחיעזר שלא עלתה לו מאומה מכל עמלו. אין הברכה שרויה במעשי ידיו. גם הזיווג לא עלה יפה — בתו אינה כלל זו שהיתה, נכלמה ובושה היא מתרחקת מן הבריות, — והבין שאין זה זיווג כלל.

דומם עומד הזוג לפני הרב ועיניהם למטה — גט כריתות מוסר ר' יחזקאל לאשתו. וכשם שלא ראה אותה בשעת כניסתה כך אינו מביט בה בשעת גירושין. וכאשר לא שמעה היא את קולו בשעה שעמדו תחת החופה ואמר לה: „הרי את מקודשת", כך אינה שומעת עכשיו דבריו היוצאים מפיו: „הרי את מגורשת" — — —

„מגרש את אשתו הראשונה, מזבח מוריד עליו דמעות". אבל כאן הוריד המזבח דמעותיו קודם לכן, בשעה שקדשה לאשה....

ובאותו היום יצא הגביר ר' אחיעזר עם בתו מירושלים.

לא עלתה לו ישיבתי, לא עלו לו תקיניו. הוא יצא בבשת פנים וברוח נכאה. ההיכל נסגר, הישיבה נעזבה, וגם ביהכ"נ נעזב, ומִנְיָן זה שהיה מתלקט עד עכשיו לכבודו של הגביר, שוב לא בא להתפלל לשם אפילו מנחה ראשונה...

ו.

ובאותו הלילה, בשעה שישב הרב ולמד, נתנמנם מתוך משנתו על גבי הגמרא. פתאם נתעורר ונתחלחל מאד. חזה בחלומו, כי מן השמים גזרו עליו לילך ולבקש המון נשמות תועות — ותפעם רוחו...

בבקר היטיב הרב את חלומו וישב בתענית כל אותו היום.

אבל גם בלילה השני חזה שוב כל אותו הדבר, ולא עוד אלא שנתוסף לזה מחזה איום ונורא: נדמה לו שרואה הוא את השכינה כביכול בדמות אשה יפה כשהיא מתעטפת שחורים ועדיָה אין עליה, שנסתלקו הימנה כל הקשוטים, עיניה זולגות דמעות והרי היא מנידה עליו ראש...

נתעורר הרב מתוך עלופים ושוב היטיב את חלומו ושוב ישב בתענית עד הלילה, וכשטעם קצת וחזר ללמודו, מיד נפלה עליו תרדמה — והנה שערי שמים פתוחים לפניו. נתמלאו כל מרורי רקיע נשמות נשמות. יש מהן מרחפות בין ערפלי טהר ויש יושבות בקרן זוית ועבים שחורים כובשים אותן. ישנן נשמות נוצצות מבין כוכבים, טובלות בקוי ירח, ובתוך כל אלו נ ש מ ו ת ע ג ו נ ו ת ו ת ו ה ו ת, הולכות ומגששות, הללו לכאן והללו לכאן, כחוזרות על זוגן ומורות עליו זו לזו באצבע מתוך עגמת נפש גדולה... ופתאם מרגיש הרב אש צרבת בפניו — שתי עינים ננעצו בו, אש אוכלה אש... בן־אורי עומד לפניו, מסתכל בו וקולו קודח את לבו:

„מדוע גרשתני מהסתפח בנחלת ה'?"

וקולו מוסיף והולך:

„העבודה איני מניחך עד שתחזיר אותי ואת ארוני למקומנו, לירושלם בית זבולי"..
נתעורר הרב מתוך צער הרבה וידע כי דבר הוא. נטל ידיו, נתעטף בבגדיו ולקח מקלו, ותרמיל שם על שכמו ומעל מפתן הבית קרא לרבנית:

— בתי, אל תבקשיני, חובת גלות נתחייבתי לתיקון עגונות....

נשק את המזוזה ומיד חמק ועבר.

בקשוהו ולא מצאוהו...

ואומרים שעריין הוא תועה!

פעם שב שד"ר אחד זקן מתפוצות הגולה וספר שבעיניו ממש ראה אותו, את הרב. כיצד? פעם אחת נתאחר השד"ר בלילה באיזה מקום קדוש שבליטא ונתנמנם מתוך משנתו. פתאם שמע צעקה גדולה, וכשנפקחו עיניו ראה והנה אותו הרב עומד על גבי בחור אחד ומושכו. נתחלחל השד"ר והוציא צעקה? „רבי אתה כאן?" עוד לא הספיק לסימה והרב נתעלם. מיד הודה לו הבחור מתוך פחד על פשעו. כי עכשיו בשעה שאין בני אדם מצויים בבית המדרש נמשך בציור של „מורח": „מזרח זה" — העיד השד"ר — היה באמת מעשי ידים להתפאר" — ובשעה שנשתקע אותו הבחור בציורו זה — והנה פתאם עמד לפניו ישיש אחד והתחיל מושכו ולוחש באזניו: „בא, בא ונעלה ירושלימה!"....

ומאז התחילו רבים מספרים כי סובב הולך הוא הרב בעולם התוהו, ר"ל. והרבה שדרי"ם מעידים שבעצמם ראו אותו. והיו רגילים לספר עליו כמה וכמה מעשיות נוראות ונפלאות. ר' נסים, ז"ל, מי שהיה משולח מכולל הו"ד וסבב כמה שנים במדינת „טייטשלאנד" היה אומר: „העבודה! שבעיני ראיתיו כשהוא שט בים הגדול על פאטשיילע ארומה והוא נושא תינוק בחיקו... ואעפ"י שאותה השעה בין השמשות היתה יכול אני להשבע בנקיטת חפץ שראיתיו, שהוא—הוא, ולא אחר. אך התינוק אינו יודע מי הוא"...

וכעת יאמר, שסובב הולך הוא אותו זקן בארץ הקדושה גופא. הגדולים מפקפקים בדבר, ויש גם מלגלגים. אבל תינוקות של בית רבן אומרים שלפעמים פוגש בהם זקן אחד בערבין, מתקרב להם ומציץ לתוך עיניהם והולך לו....

ומי שיודע אותו המעשה, שספרנו לעיל, אומר: זקן זה אינו אלא אותו הרב... ולאלקים פתרונים.

ש"י עגנון.

תמונות וצללים

(מחיי הערביים)

מאת **חֲנַנְיָה מוּסָה**

ג. *)

הַשֵּׁיךְ עַבְדוּל־קָדִיר.

I.

עבדול־קדיר עודנו זוכר את הימים ההם, עת אחיו בני הַסַּטְרִיָּה היו השולטים בכל הככר רחבת הידים זו המשתרעת עתה לנגד עיניו. רבים היו בני־הסטריה, כמאה אהלים עמדו על הגבעה היפה והנשאה הלזו, אשר על הדרך העולה יפו, ושיך אחד היה מושל על כלם — אבו־חַטַב הזקן, שהיה נוהג נשיאתו ברמה.

שמוע שמע אז עבדול־קדיר, כי האדמה, אשר הם יושבים עליה חלקה האחד לעיר רמלה והשני לאחד מעשירי יפו, אבל אחוזה היא לשבט הסטריה מאז, כי זה ימים רבים עזבו בני סטריה את הדרום הרחוק, מפני שכניהם התקיפים, ויבואו ויאחזו בככר הזאת, ומאז ועד עתה הם חורשים אותה, זורעים בה וחיים פה עליה ועל יבולה ומשלמים מסה לממשלה מדי שנה בשנה.

וזוכר הוא עבדול־קדיר את ימי נעוריו והוא פה נער את בני שבטו הבחורים, והיה בלילה והלך לרעות את הצאן ואת הבקר בשדות השכנים הרחוקים. וביום יש אשר יקפוץ עם חבריו הנערים בין הגבעות לארוב לארנבת ולצוד צפרים, ויש אשר ישב באחד האהלים הוא וחבריו ושמעו תורה מפי החַג׳, ושונים אחריו בקול וברננה ולמדו גם קרא וכתוב. והללו אז במחנה את עבדול־קדיר ואמרו, כי יודע ספר הוא מאין כמוהו בכל הנערים. כי גם את הקוראן הנדפס הוא קורא ואם יאבה וילמד עוד וקרא גם מ כ ת ב כאחד הלמדנים.

ויהי היום ועבדול־קדיר יושב, הוא וחבריו בצל האהל, על ראש הגבעה, ושונים בנעימה אחרי רבם החג׳, והנה קול צלצול, קול משק מוזר אשר לא שמעו כמוהו מתמול שלשום. וישאו את עיניהם ויראו והנה שני מיני בנינים מוזרים יורדים בדרך יפו אל הבאר, אשר מתחת לגבעה, מיני בנינים הרצים ומתגלגלים מתחתם ושני סוסים רצים לפני כל בנין ובתוכו יושבים מיני אנשים שאינם מלובשים כלל כבני אדם... מה זאת? דומה הדבר שמעשה שטן הוא...

---

*) ע׳ „העמר" כרך ראשון חוב׳ א.

— אלו הן מרכבות הבאות מיפו, והן נושאות חוגִ'ים אשר יצאו לטַיֵל.

ככה באר להם החג' בחכמה; כי אכן ראה ראה האיש הזה את העולם וכל אשר בו...

ורוח לבשה את הנערים וירוצו כלם אל המרכבות אשר עמדו על הבאר.

מרחוק עמדו הנערים ויראו והנה יוצאים מתוך המרכבות אנשים הלועזים ביניהם בלעֲגי שפה שלא שמעוה מעולם, והנה קרבו האנשים אל הבאר ויתבוננו בה וישבו רגע על גל האבנים, אשר על יד הבאר וישוחחו בלשונם, וידברו עוד ויקומו וילכו אל ראש הגבעה מערבה, אל מקום החָרבה העתיקה, ופה על יד המרכבות נשארו שני ערבים פלחים, אשר עמם באו החוגִ'ים, לטפל בסוסים האסורים ברצועות, וישקום ויתנו להם מספוא. ויאכלו הסוסים כאשר יעשו כל הסוסים... אז ימצאו הנערים עז בנפשם לגשת אל המרכבות ולהתבונן בהן...

ואז יפנה אליהם אחד הפלחים וצחוק מר על שפתיו ויאמר:

אֵי, בדוים קטנים, עוד מעט וגרשוכם מן הארץ! כי הנה באו היהודים האלה לתור את ארצכם ולקנותה, מיד בעליה.

אבל הנערים לא שמו לב לדבריו. הם שמחו כי באו הפלחים עמהם בדברים, ויגשו עוד עד למרכבות וימששו את האופנים בידיהם ויגששו את הסוסים בצווארם, ואחדים מהם נועזו עוד ויעלו ויבאו אל תוך המרכבות ממש...

ובעוד שהנערים עושים אנה ואנה והנה בא אחד האורחים החוג'ים וינף את השוט אשר בידו ויצלף על גבם ויגער בהם לאמר:

— סורו, גנבים קטנים!

ויצלוף השוט גם על גבו של עבדול-קדיר ויחר לו אז מאד, עד מות... אמנם לא אחת ולא שתים הֻכה עבדול-קדיר גם במקל גם בשוט — אבל לא בידי איש כזה... איש זר ומוזר אשר אך נטה אל ארץ אחוזתם — ויך...

וזוכר הוא עבדול-קדיר את ליל האספה הגדולה אשר היתה בערוב היום ההוא.

בלילה ההוא נאספו כל בני סטריה אל אהל אבו-חטב, כל השיכים וכל זקני השבט וכל האנשים אשר במחנה נועדו ובאו כלם. וישבו השיכים והזקנים על המרבדים אשר לפני פתח האהל ושאר כל הקהל על המחצלות אשר מסביב. ובראשם אבו-חטב הזקן עם הדרת שיבתו. מימינו אבו-דעי הזקן — הוא אבו-דעי ראש השיכים לפנים אשר נדחה מפני אבו-חטב — ומשמאלו שֵיך חַמְבָן, אוהבו הנאמן של אבו-חטב. ומסביב להם בעגול כל נשוא-פנים אשר במחנה: אבו-דעי ואוהביו מתנגדי אבו-חטב ולעמתם על יד חמדן כל אוהבי אבו-חטב הנאמנים לו. ומחוץ לעגול-הכבוד זה, שאר כל הקהל, אשר באו לשמע דברי חכמים בהִוָעצם יחד ועליהם גם רבים מן הבחורים ומן הנערים — ובתוכם הנער השובב עבדול-קדיר.

והלילה ליל חשך, אחד הלילות האחרונים שבחודש. רק המדורה הקטנה דולקת בתוך העיגול ומאירה פני המסובים הקרובים לה, והם מוסיפים עליה כפעם בפעם חילפא וקוצים יבשים. ואבו=חטב מוסב על צדו מושך עשן הטאבק מקנה הנרגילה — וטרם יפתח פיו לדבר. רָצִין הוא בשעה זו ומחשבה כבדה רובצת על פניו וַתשכֵּן עליו דומיה. אך אבו=דעי צחוק קל, צחוק של ערמה מרקד בין עיניו וכאלו הוא יורה משם זיקי נקמה... והכל יושבים שקועים בשתיקה ומיחלים.

והנה אסף אבו=חטב את רגליו וישב ויביט אל כל המסובים. עוד רגע שתק ואחרי כן פתח את פיו ויאמר:

—סַלוּ עַלֵי אֶל נֶבִּיא![1]

—עליהי איל סלת ואל סלאם![2] ענו כל המסובין וירימו את עיניהם השמימה ביראה ובדאגה.

ויען אבו חטב ויאמר:

— שמעו אלי הזקנים והשיכים בני סטריה! הרגז הרגזתי היום אתכם מאהליכם ואקרא אתכם הנה ותבואו כי גדול הדבר ונכבד הוא לנו, בני סטריה. כארבעים שנה יושבִים אנחנו על אדמת הככר הזאת, עליה עבדנו, מפריה אכלנו אף שלמנו לשִׁלטן את ה„מעשר" והֶוֶרכּו מימים ימימה. עתה באו היהודים לקנות את אדמת אחוזתנו מידי בעלי הקושנים. וקנו וקבלו קושנים ובאו וגרשו אותנו מזה באמרם: עדים הם הקושַנים כי לנו האדמה, אבל, אחים, האמנם יגדל כח הקושַן מכח עבודה של ארבעים שנה? חרשנו, זרענו את האדמה גם קברנו בה את אבותינו אשר אתם באנו מן הדרום חרחוק ועדיין אין האדמה הזאת לנו ולבנינו? זכות אבותַי עמדה לי ואהיה כיום ראש השיכים בשבטי, והנה נשבעתי לכם כי לא אנוח ולא אשקט ונתון לא אתן לזרים לקחת את רכושנו! לנו הארץ! ואתם, אחי בני שבטי, זאת עצתי לכם: נַדב ינדב איש איש כמתנת ידו והביאותם אלי, ומחר כעלות השחר אחבשה סוסתי ורכבתי והלכתי אל השיך הקדוש, אל אבו=בַבַּח, ומסרתי לו את צרור הכסף ובקשתיו להגן על עבדיו ולעמוד להם בעת צרה ואַללה ישלח לנו את נביאו ועזרנו בקדשו!

— לא אללה אִלא אללה וסידנו מחמד רַסול אללה![3]

לחשו כל הזקנים, וכל העם ענה אחריהם ביראה.

וידם הקהל וידם הלילה והמדורה גם היא כהתה בדממה, והנה נאנחו יושבי שמאל ויעבר לחש חרש ומְקטע בין יושבי ימין, אשר על יד אבו=דעי...

—הבו עצה השיכים זקני סטריה! — אמר אבו=חטב שנית —

אז נעור אבו=דעי ויט ראשו לתוך העיגול, וזקנו המְחֻדד רעד קצת ויען ויאמר:

---

[1] התפללו על הנביא. [2] עליו התפלה והשלום. [3] אין אלהים מבלעדי אלהים ואדוננו מחמד שלית אלהים.

—שמעו נא השיכים וכל זקני סטריה, אמנם צדק זקן השיכים באמרו כי אנחנו ארוני הככר הזאת, אבל לא טובה העצה אשר יעץ לכם היום אבו־חטב. לא טוב לנו לבא בריב לא עם היהודים ולא עם בעלי הקושַנים. היהודים — להם הכסף ולהם הזהב. ובעלי הקושנים תקיפי הדור הם ועזי הארץ — ואנחנו מה כי נריב עליהם? לשוא נאבד את כספנו והביאונו בפריו רק את חמת הפקידות בלבד, את אהלינו נרושש את כל בהמתנו נמכר והועל לא נועיל. אמנם לא טוב כי יבואו היהודים וקנו את האדמה הזאת. אבל אם יבואו, אל נא נבוא אתם בריב. נבוא אז אנחנו ועשינו את כל עבודתם בשדה, גם את בהמותיהם נרעה אנחנו, גם על בתיהם נשמֹר — ונתנה לנו האדמה הזאת פי שנים מאשר נתנה עד עתה. אהל קל לבדוי ולקחו והעתיקו מזה מעט. כי צאו נא וראו את הכפרים אשר מסביב לעֻיון וּמְלֶבֶּם מושבות היהודים *) הן התעשרו בני־ערב: פטורים הם מן המעשר וְוֶרקו אינם משלמים וכל שכר העבודה אשר הם עובדים להם היא...

ואבו־דעי עוד טרם יכלה את דבריו ויקפץ למולו חמדן והוא כֻּלו רועד מכעס ועיניו בוערות בחשך ויקרא:

— בוגד אתה, אתה, אבו־דעי! אתה היית מוכר את זכיותינו לבני רמלה, בימי היותך עוד זקן־השיכים והנה באת היום למכור אותנו בידי היהודים!...

הדבר יצא מפי חמדן ויקפץ אַברהים בן אבו־דעי הבכור ויאחז בצוארו... אך זקן השיכים עמד בתָוך ויפריד ביניהם ולא נתנם להכות:

— נקרא את הדרויש הזקן ושמענו את אשר בפיו! קרא אחד המסובים.

— כן דברת — אמר אבו־חטב בראותו כי בזה ירגיע את הקהל —

— ילך נא שֵיך חַמְדָן להביא את הַדֶרוִיש!

ושיך חמדן לא נועז למרות פי זקן־השיכים וילך לקרא את הקדוש, אף כי לא האמין בו הפעם בדבר הזה. וכל המסובים נשארו יושבים בשתיקה, כלם שקועים במחשבה ומחכים.

ויבא הדרויש והוא עור שתי עיניו, גבוה, ודל־הבשר ומתנועע בלכתו כתמר לפני רוח, ימינו מגששת במקל ושמאלו על שכם שיך חמדן... ויפנו לו דרך ויבא אל תוך העיגול וישב בראש, לימין אבו־חטב, והאש האירה את פניו הצומקים ואת ראשו הרועד, כי זקן הוא דרויש מכל אנשי הסטריה, ורק הוא נשאר מכל הזקנים אשר באו מן הדרום ויהי לקדוש השבט.

ויהי אחר אשר צעקו לו את דבר האספה אל אזנו הכבדה משמֹע, נאנח הזקן ויפתח את פיו חסר השנים ויאמר:

— אם בכֹח הכסף הולכים היהודים, שמעו לעצת אבו־חטב ונלחם הכסף

---

*) „עיון היא „ראשון-לציון", ו„מלבס" — „פתח-תקוה".

בכסף. אך אם בכח האלהים הם הולכים, אין טוב לפניכם משמע בעצת אבו־דעי, וחייתם בשלום עם היהודים כי להם הארץ נתנה, כי ככה יאמרו הקדושים אשר בארץ: יבא יום והאלהים ישיב את חמתו מעל אִבֶּן יַזְרַעִין*) בנו, אשר גרשו מעל ארצו והשיבו אל נוהו.

„צדק הדרויש!" קרא אחד מכַּת אבו־דעי.

„פג טעמו!" ענו לעמתו מכת אבו־חטב.

ועוד הפעם קמה מהומה ומבוכה בקהל אך את אחרית הדבר אין עבדול־קדיר זוכר, כי אחד הזקנים יצא אז אל הנערים ויפיצם לכל עבר ויגרשם במקל אשר בידו, אך זוכר הוא עבדול־קדיר כמה כעס וכמה חרה לו אז על אביו הנוטה אחר אבו־דעי, גם על הדרויש הזקן, אשר כה אהב את שיחותיו ואת ספורי המעשיות על הקדושים בעלי המופת ויחשב גם אותו לקדוש עליון — גם לדרויש זה נהפך לב עבדול־קדיר — וילך בזעף לבו הצעיר וישב האהלה...

ולפנות בֹקר בעוד שנוצצו השמים בכל כוכביהם הקיץ עבדול־קדיר לקול צעדים ששמע — והנה המון אנשים הולכים אל אהלו של זקן השיכים. ויקם עבדול־קדיר וימהר אחריהם ויעמד מאחורי האהל. והנה שיך חמדן עומד ומקבץ מטבעות זהב וכסף מאת הבאים שמה אל האהל...

ועם עמוד השחר יצא אבו־חטב וירכב על סוסתו השרוקה האבירה רכוב וירוד מעל לגבעה מורחה.

ואז נזכר עבדול־קדיר, כי ראה את עצמו הלילה בחלום והנה הוא רוכב על סוסה זו, שוטף ושט כנשר כי הדבר נחוץ עד מאד...

ובעודנו נדהם מן החלום הזה אשר זכר — והנה יצא אבו־דעי הזקן מתוך אהלו וישא עיניו אל אהלו של אבו־חטב וירא כי הסוסה איננה, וירא את חמדן ואת חבורתו — ויגחך מבין שפתותיו — ויפרש את המרבד לפתח אהלו וישם פניו לַמֶּכָּה ויכרע ויקד בתפלת הבֹקר...

— בוגד אשמאי! — לחש עבדול־קדיר מבין שניו החרוקות —

ומאחורי ההרים זרחה השמש: כדור אדום, לוהט יוקד נקמה...

II.

ימים של מבוכה באו לעבדול־קדיר. הוא רואה מעשים, הוא שומע דברים, אשר לא ידע את טיבם — ולבו מר עליו. מרגיש הוא ביסורי שבטו, כי אין נחת ומושיע אין, אבו־חטב שב מן השיך הקדוש במפח נפש — כי גם הוא יעץ להכנע...

— הם קנו את לבו... גמגם חמדן מתוך חריקת שֵׁן אבל נפסק מתוך דבורו, כי נפל עליו מבטו של אבו־חטב מבט קשה: „בקדושים אַל תְּדַבֵּר סרה!

*) בן ישראל.

אז יפנו אל אֶפנדי עשיר אחד מיפו, שבני סטריה היו חייבים לו כסף, וזה הבטיח להשתדל בעדם ויקח מידי אבו־חטב את הזהב אשר הביא, חכו ימים אחדים והנה באה ממנו הבשורה, כי אמנם אין תקוה וכי הקניה עומדת להעשות.

והסכסוכים בין השיכים הלכו ויגדלו. עד כי החליט אבו־דעי והכת שלו להפרד מעל אחיהם ויחנו לבד. גם בין אבו-חטב ובין חמדן היו דברי ריב. חמדן יעץ להתנפל על המודדים, אשר באו למדוד את האדמה ולהכותם נפש ולהגן על אהליהם בנשק, אבל הזקן התנגד לו ויהי גוער בו בכל פעם אל דבריו המסוכנים — ואין נחת במחנה.

רק הנערים, חבריו של עבדול־קדיר, בלו את זמנם בטוב. הם היו רצים אחרי המודדים; ועינם שבעה נפלאות. בתמהון הביטו אל הכלי המשונה בעל שלש הרגלים, אשר שתי עינים נוצצות לו, אחת מלפנים ואחת מאחור והחוג'ים מתבוננים אל תוך העין הלזו... מה הם רואים בה ?... והנה שרשרת ברזל ארוכה אשר לא ראו כמוה לארך ושנים אוחזים בה בשני קצותיה ומכים בה על גבי הקרקע. למה זה הם מכים ? ואוכלים הם האנשים הללו שלא כבני אדם, אך כנראה מאכלים טובים הם אלו שלהם, וכארבה יתנפלו הנערים על כל מַפַּל סעודת המודדים, מלקטים הם פרורי הלחם הלבן, שיורי פירות וקליפתם, עצמות דגים ובשר ומתקוטטים על המציאה אשר ימצאו... רק עבדול־קדיר מתנהג כגדול. הוא הוגה תמיד בכל אותם הדברים שהוא שומע בלילות מפי אבו־חטב וכל חבריהם, ולבו עליו כל היום כמרקחה.

והנה בא היום האחרון. עם הערב שמש באו מרמלה שני חילים, אחד זקן ואחד צעיר. הזקן שבהם הודיע לאבו־חטב, כי האדמה אשר הם יושבים עליה נמכרה לבעלים חדשים, הבאים להאחז בה וכי הוא ובני שבטו צריכים להעתיק מחר את מקומם אל אדמת העיר רמלה, אשר במזרחה ובמערבה.

ובלילה, כשהלכו להם החילים, נקראה עוד הפעם אספה גדולה אל תוך אהלו של זקן השיכים. והפעם לא בא אבו־דעי אל האספה וגם אחדים ממקורביו לא הלכו שמה. ובין אבו־חטב וחמדן נפלה קטטה עד שבעם הצעיר על הזקן וקרא לו: — „נאה לך להיות מחבריו של אבו־דעי!”...

ובכל אותו הלילה היה רעש ושאון במחנה. אבו־דעי וכל ההולכים בעצתו הכינו את עצמם להסיע את אהליהם. ויצברו את כל הכלים, הוציאו את הדגן מן הטמורות. הסירו את האהלים, גללו את יריעותיהם על הבדים וקשרו בחבלים, וכאור הבקר יצאו הגמלים והחמורים כשהם עמוסים וירדו מעל הגבעה, ומאחוריהם נהרו כעשרים בית מבתי הסטריה ואבו־דעי ובניו בראשם.

גם אבותיו של עבדול־קדיר נספחו אל היוצאים ועבדול־קדיר הולך עמהם, הולך ומחזיר פניו להביט לאחור, הולך ולבו חרד לקראת המקום החדש אשר יבואו שמה...

וילכו ויבואו אל אדמת רמלה אשר במערב ויטו שם את אהליהם על אחת הגבעות.

ועיר מלאה בתי אבן לקראתם ומגדל נושן וגבוה מאד מביט מרחוק ברגז על חבורה זו אשר נפרדה מעל שבטה, ותעמד פה מעט מהרבה . . .

ומה יהיה שם עם בני סטריה הנותרים ?

ויהי היום ועבדול-קדיר וחבריו רועים את הצאן וילכו ויבאו עד לפני המקום אשר גרו בו בתחלה, והנה קול צעקת שבר וימהרו לרוץ שמה ויראו, בעודם מרחוק, והנה חילים מזוינים פשטו על אהלי אבו-חטב וסיעתו מושכים בחזקה את יתדות האהלים ומפילים אותם ארצה... הגברים בורחים ומסתתרים בשדה מתחת לגבעות ובין האבנים, הנשים צועקות ותולשות את שערות ראשיהן והילדים בוכים... מהומה ומבוסה. ואִים איפה אבו-חטב ובניו וחמדן הגבור הקנאי אנה בא ?

הנה חמשה חילים רוכבים בסוסים עוברים בדרך ואבו-חטב וחמדן הולכים אחריהם רגלי כשידיהם קשורות לאחוריהם . . . רגלי רצים השיכים בעלי הסוסים האבירים נדחפים אחרי סוסי החילים — וחמדן פניו סֻכים וזבים דם...

עתה יעתיקו גם בני סטריה את אהליהם וחנו במקום אשר נִתַּן להם מזרחה לאחוזתם.

ושם, במקום אשר היה המחנה עולם חדש הולך ונבנה.

ועבדול-קדיר וחבריו הולכים מדי יום ביומו לראות את הנעשה. אבנים, אבני גזית, בורות שיד רותח וגמלים באים בפעם בפעם מיפו ומביאים עצים, לבנים וקרשים חדשים, רעפים אדומים, פחים וברזל וכלים מכלים שונים. גם עגלות הולכות ומביאות שמה כל משא — וכמו מעפר יצמחו הבנינים מיום ליום. ועל אחת הגבעות שני עמודי ברזל עומדים ותלוי ביניהם פעמון אחד גדול, ובבקר, בצהרים ובערב מצלצלים בו: דין — דן, דן דין!

ובאו הנערים הבדוים ועזרו גם הם על יד הבונים והנה הם מקבלים מטבעות של כסף, כסף ממש. ונבנים בתים טוחים ומסוידים לבן וגגות להם אדומים ומשופעים, ומראיהם כמראה התרבוש שבראש האפנדי, ודלתות גבוהות ורחבות להם וחלונות להם הנוצצים ולוהטים לעין השמש.

והנה גם מן הגדולים אשר בבני סטריה החלו לעבוד אצל היהודים, והראשונים היו בני השיך עצמו, חמשת האחים אבו-דעי, אשר קבלו על עצמם לשמור את המושבה מכל רע...

גם אביו של אבדול-קדיר הלך לעבוד אל המושבה ויקח גם את בנו עמו. קשה היתה העבודה לבדוי הקטן אשר ירע רק את צאנו ובקרו, ופה הנוגשים אָצים בו, גוערים ומחרפים וגם הכה יכו ביד, ועוד קשה מזה לראות בנערי בני סטריה המזרחית הבאים ומרננים אחרי אחיהם אשר נפרדו מעליהם מערבה, כי מכרו את עצמם ליהודים. . . אבל הלא היהודים משלמים כסף רב.

מפי הנערים ההם שמע עבדול-קדיר כי הם, בני סטריה המזרחית, חושבים

מחשבות נקמה. כי יבוא יום נקם ושלם... ובלילה בשוב עבדול־קדיר אל מחנהו, אל אהלי אבו־דעי היה שומע גם שם משוחחים על הנקמה אשר יחרשו ליהודים אבו־חטב וחמדן. אף אמרו כי יורידו את אבו־חטב מנשיאותו כי נזהר הוא ביותר וחמדן אמיץ הלב יבא על מקומו. ואז יבא יום הנקמה...

שומע הוא עבדול־קדיר את כל השיחות הללו ולבו מתמלא פחד ותוחלת — ומתי, מתי זה יבוא היום?

והנה זה בא היום ההוא.

לילה — ופתאום נשמעו יריות מעבר המושבה ושעטת פרסות סוסים וצעקות אנשים. עבדול־קדיר הקיץ בחרדה וירץ החוצה. ראהו אביו ויכהו על הלחי ויחזירהו אל האהל. שכב עבדול־קדיר כל הלילה ויט אזנו לשמע, מה בחוץ?... חיש מהר נדמו הקולות ודממת הליל שבה לשלוט בכל. אך המחנה לא שב עוד לתנומתו. כלם ישבו לפתח אהלו של השיך וישמעו לדברי בנו, אשר בא זה עתה מן המושבה. הוא ספר כי רועי סטריה המזרחית פשטו בכרמי המושבה החדשים. ויהי כי נשמע הדבר במושבה ויצאו משם רוכבים על סוסים זיורו ברועים ויגרשום.

— חמדן מתחיל „לצַחֵק"... אמר אחד המסובים בקול של חדוה.

— צחוק רע! — ענה בן השיך —

— מי יודע. אולי מעשיך יותר רעים — מעיז זה ועונה —

ואמנם זאת היתה התחלת ה„צחוק", כי למחרת היום בנטות השמש מערבה, ראה עבדול־קדיר מראש הגבעה אשר עמד עליה, והנה עשרה פרשים רוכבים בסוסים יוצאים ממחנה סטריה המזרחית ואחריהם המון רגלים ובידיהם נבוטים וקני־רובה...

וירץ עבדול־קדיר לבשר במחנה אבו־דעי, כי אמר, יקומו גם הם ויצאו עם אחיהם. אך מרחוק ראה את אבו־דעי הזקן עומד חִוֵּר ועוצר בצעירי חבורתו כי לא ילכו. ויפן עבדול־קדיר וכחֵץ מקשת עף אל המושבה.

והנה נראתה לו המושבה כֻלה מן הגבעה האחרונה והוא נבהל ומשתומם ולבו הולם פעם...

עוד טרם נראו בני סטריה במושבה — והפעמון הארור זה מצלצל בחזקה ומכל עֲבָרים עִבְרים נחפזים ומקלות עבים ומוטי ברזל בידיהם ואחדים מחזיקים גם קני־רובה.... גם הנשים רצות אחרי הגברים ומלקטות אבנים אל תוך סינוריהן...

„הגם הם גבורים למלחמה?"

והנה שני רוכבים יצאו מתוך המושבה וידפקו בחזקה את סוסיהם ויעופו כבזק; האחד בדרך העולה צַיְּונה והשני בדרך העולה רמלתה.

„וגם לרכוב הם יודעים?" — השתומם עבדול־קדיר וידאג —

והנה שני רוכבים מן הסטריים מתאמצים לחצות את דרך הרוכב רמלתה.

„הו מהרו ... לא, לא ישיגוהו... עוד מעט והנו בין הזיתים... אחרו!"...

ובני המושבה כלם נקבצו כבר על גבעתם אצל פעמונם. ועל הגבעה אשר ממולם בני סטריה עולים... בראש כלם ירכב חמדן ואחריו שני בני אבו־חטב.

עומדים הבדוים על הגבעה, מביטים אל היהודים והיהודים אליהם... והנה עמד בראש היהודים אדם אחד שפל הקומה ודל הבשר ומוט ברזל ארוך בידו. עבדול־קדיר הכירו — הנפח הוא זה... מתפרץ הוא הנפח להתנפל, אבל העומד מאחוריו עוצר בעדו — וזה הוא ראש המושבה.

„ולמה הם מחכים בני סטריה — הלא עוד מעט ויבאו הרוכבים מעיון ומרמלה?"

והנה זה מפץ יריות... חמדן וחבריו הרוכבים ירו על פני היהודים, אבל הם קלעו למעלה, רק להפחיד הם רוצים את היהודים ולהפיצם... אבל גם מצד היהודים עונים במפץ כזה, קולעים למטה אל תוך הקרקע...

והנה קפץ הנפח ומוט הברזל בידו וירץ אל מחנה הבדואים, הבדואים רצים לקראתו... ממטירים היהודים על הבדואים ברד אבנים וגם הבדואים העומדים על ההר זורקים אבנים לקראתם... והנפח, הנה זה הוא בתוך הבדואים, מכה בברזל אשר בידו ימין ושמאל... והנה — הך, בנו הצעיר של אבו־חטב הכה בנבוט על פני הנפח! — ועבדול־קדיר רץ, רגליו נושאות אותו אל הנלחמים — כבר התנגשו היהודים והבדוים פנים אל פנים... בא — ושעטות פרסות סוסים באה, חילים מזוינים באו מרמלה... וצליפות שוט צורבוה כאש הדליקו את גבו ואת ראשו והוא נופל מלא קומתו ארצה...

ולמחרת היום כשהלכו ה„חילים" בלוית בני המושבה אל אהלי הסטריה המזרחית נגררו אחריהם גם נערי סטריה המערבית ועבדול־קדיר בתוכם... בתוך האהלים לא נשארו רק הנשים והטף לבד, גם השיך הזקן אבו־חטב. חשוב חשב הזקן את עצמו נקי, כי לא הלך אל המושבה, אך החילים אחרי אשר פשטו על האהלים ויהרסום ויבוזו כל אשר חפצו, קשרו את הזקן בחבלים והנפח אשר חוטמו היה פצוע וקשור בחבשה, נגש אל השיך הזקן וישם את סנדלו על פניו... דמעות חרפה שמו מחנק לגרונו של עבדול־קדיר ...

וחמדן נמלט ויברח, ומאז לא ידע איש את מקומו ואיש לא ראהו עד היום. יש שאמרו כי מת חמדן בפצעיו אשר פצעוהו החילים, ויש אומרים כי נדד חמדן לעבר ים־המלח ויתחבר אל הבדוים אשר שם. ואת בנו הקטן, את מחמד, אסף אליו אחד מקרוביו אשר האהיל על האוג'ה ויהי אתו.

יצאו השיכים ומספר אהלי בני סטריה המזרחית הולך ופוחת.

ישב אבו־חטב הזקן בבית־הכלא יותר משנה עד אשר מכרו בניו את כל אשר לו ויתנו כופר נפשו ויפדוהו. ובשוב הזקן אל מחנהו מצא רק שארית דלה ומצעהה. חלקם

נדדו דרומה וחלקם נפוצו בין כל הבדואים אשר בסביבה. ככה הלכו הלוך והתפזר, ויהי כי מת אבו-חטב ויירש אחריו בנו נשיאות בלי שבט.

III.

והימים עוברים כסדרם. והנה חלה גם אבו-דעי למות.

ויהי היום ואבו-דעי מוטל בפנת אהלו ואין איש מבניו עמו בבית. והנה עבר העלם עבדול-קדיר ויסר לראות באהל כי בקש לראות היחיה עוד אבו-דעי, ומה מראהו? ראהו הזקן ויקרא לו כי יבוא. ויבא עבדיל-קדיר ויתחזק השיך וישב על יצועו, ויאמר:

„אך אלהים הקרה אותך לפני, בני. שוכב אני ורעיונותי על שארית בני סטריה יסובבו. אין אף אחד בהם אשר יצלח להיות לראש ואשר יוכל להרים את קרן שבטנו בכבוד. בָּנַי כמוהם כאין, בעד נזיד עדשים אתה קונה אותם. רק אותך ראיתי בדוי אשר שאר רוח לו. דם בדואים בך, ולבך לב בדוי. ועתה שמע ואגידך את אשר יקרך אחרי מותי: יבוא יום ואתה תירש מקומי אחרי. איש עוד לא שם את לבו אליך כי נער אתה. אבל יבוא יום והכל יכירו את ערכך ואתה תמשול... והיה אחרי מותי יעלה בני להיות לשיך, אבל ימי נשיאותו לא יארכו — שומר בכרמי היהודים לא יהיה נשיא לבדואים... וקמו האחים בני דרויש ואמרו הם לקחת את מקום בני, אבל גם הם לא יצלחו. כי כמוהם כפלחים יודעים הם לחרוש ולזרע, אבל לא ה„חַרַבָּ" הטוב יהיה גם מנהל טוב... והיה כי תהי ידם איש באחיו ושמו אחיך את עיניהם בך ומשלת... והנה גם אנכי מֵשים את ידי עליך, כי תעלה וכי תצלח! ועתה, שמע את אשר אֹמר לך בטרם אלך ואינני: „הכסף ילחם את הכסף" אמר הדרויש המנוח. ועתה, בני, התבונן אל דרכי היהודים וראית כי לא בכֹח אלהים הם הולכים, כי אם בכֹח הכסף אשר להם... לא זה העם אשר הבטיחם האלהים להשיבם אל הארץ, העם ההוא עוד טרם בא... הם באים רק בכסף: את הקרקע הם קונים, את שמירתם הם קונים, את העבודה הם קונים, את אכלם הם קונים. והיה כי יתם הכסף מכיסם ודלו ותש כֹחם, או אז נקום ונירש את מקומם... וזאת אשר עלינו לעשות: נַצֵּל את כספם והיו לכלי ריק. כל הכסף אשר יוציאו יבא אל ידינו, והיה כל כֹחם בידינו אנו... אך אתה עבדול-קדיר, אתה אל תלך לעבוד כי חכם אתה ונבון לב, נַצֵּל תְּנַצֵּל אותם והתעשרת אם סחור תסחור את המושבה. קְנֵה בהמה, קְנה שעורה, קְנה חטה ומכרת להם, כאשר ימכר הסוחר. ונתת את כספך ברבית לעברי-עולם לפלחים ורבה כספך ועצם, ואל תחמל עליהם, כי כמוהם כחמור. וכאשר תעשר וגדל כֹחך וזכרת את השיכים הגדולים של סטריה — ועשית כאשר יאות לבדוי לעשות!"

כנרהם ישב הנער וישמע את כל הדברים אשר נבא לו הזקן ויפג רוחו, ופתאם צלחה עליו רוח אחרת ולולא בוש היה נופל על צוארי הזקן הזה, אשר שנא עד היום, לחבקו ולנשקו. הוא הראה לו דרך בחיים.

ויהי ביום השני כבוא עבדול-קדיר אל אבו-דעי בהיותו לבדו באהל, ויגל לו אבו-דעי את המקום אשר טמן שם כלי-חרס מלא מטבעות זהב ויצוהו לאמר: „ידעתי כי עני הוא אביך וקשה יהיה לך ראשית דרכך, ועתה הנה אצלתי לך ברכה. את הכסף הזה תקח ושמרתו עד עת מצא, ויכלת עמוד, ועשית ויכלת. והיה כאשר ייטב לך ובני אתך יהיו, ולא יפרדו והלכו אל שבט אחר, והשיבות להם אז את הכסף. כי ידעתי כי ביד אמונה ביד בדוי בן-חיל אני מוסר את כספי".

... וככל אשר דבר אבו-דעי לפני מותו קם ויהי.

אחרי מותו נבחר בנו לשיך. אבל רבים נרגנו עליו בסתר אהליהם ובראשם האחים דרויש: „כיצד, שומר היהודים יהיה לנו לראש?"... ויהי ריב בין הבדואים כל היום.

והנער אבדול-קדיר הלך ויגדל ויחכם ושמו הטוב הלך בין כל הבדואים אשר בסביבה. ויהי כאשר מת עליו אביו ויירש עבדול-קדיר את אהלו הדל ויהי לבעל בית בשבטו, לאדם שדעתו מקובלת על הכל.

ולאחים דרויש אחות ושמה תַּמַּם, מהירה כאילה ועינים לה כעיני האילה, וכאילת השחר בין הכוכבים כן גדלה והתנוססה בין הבנות, וכל הבחורים שבסטריה בקשו אותה לאשה. אך אחיה קצבו את מחירה חמשים לירה זהב. אז יוציא עבדול-קדיר את האוצר אשר נתן לו אבו-דעי וישקל את המוהר על ידי אחי תמם, ועוד נשאר לו. ויהי הדבר לפלא בעיני כל מכיריו: מנין לו לבן הבדואי העני חמשים לירה?... ויצא הקול במחנה כי הקרה אלהים לפני עבדול-קדיר מטמון... ויגדל כבודו במחנה עד מאד.

אז יאמר אחד, כי זה האיש אשר בחר בו הנביא להיות שיך לסטריה וחדלו ריב ומדון מקרבם ושבו אל כבודם הראשון.

אז נוספו על האחים דרויש עוד מתנגדים לבן אבו-דעי ויורידו אותו מנשיאותו וישימו עליהם את עבדול-קדיר לשיך.

ויבדלו האחים אבו-דעי מתוך השבט וישכנו להם לבד.

ועבדול-קדיר התחיל לסחור ויעש חיל. וישתתף עם קצב המושבה, יהודי אחד עני, ויהי קונה בהמות גנובות מכל הסביבה ויתנם לו לשחיטה ואת כל הֶוַח בלע עבדול-קדיר. גם עם מְחתר המושבה עשה עסקים וירמה בערמתו את בני המושבה וינצל אותם בכל אשר יכול. ויתן כסף לפלחים בנשך ויפשט את עורם. וילך הלוך וגדל מיום ליום, ולבו הלך הלוך וקשה. הוא שכח כל רחמנות וחנות. כל משא נפשו היה הכסף, הכסף אשר יתן לו כח, עצמה וכבוד, כסף אשר יכריע את היהודים בני המושבה בכחו...

גם את אחיו בני סטריה־גזל. גם על אחי אשתו לא חמל ויחלצם בבוא עליהם צרה ויקן מהם את בהמותיהם בחצי מחירם. ויהי עבדול־קדיר בכל הסביבה כדב אורב, ואת אשר מצא טרף ודרס באין רחמים, „לא ברחמים — אמר — יַעֲשה עשר" וכל לירה ולירה אשר הוסיף לאוצרו נדמה לו כאלו קנה עוד איש חיל להלחם במושבה הנשקפת לו מרחוק.

IV.

השמש נוטה לערוב ועבדול־קדיר יושב לפתח אהלו ומבשל קָפֶּה בכדי לכבד את אורחו היקר, את מחמד בנו של חמדן, אשר בא אליו מעל גדות האוג'ה.

צעיר, יפה, גבוה וחסון כאלון הוא מחמד. תלתליו השחורים מתפרצים חוצה מתחת לכפיה שלו ונופלים על פניו השחרחרים והמלאים חן־נשים ועצב־גבורים. נושא הוא את עיניו השחורות והמבריקות אל חברו הגדול, אל עבדול־קדיר, ומשהאה לו. גדול הוא עבדול־קדיר וחזק, זקן שחור ועגול מכתיר את פניו ומראה מושל בעמו לו. ומי יאמר עליו כי בן בדואי עני הקטן בבני סטריה היה זה? הן שיך ראשי הוא ועל בַּת סוסתו של אבו־חטב הוא רוכב, כי קנה אותה מאת בניו היורדים...

הם ירדו. כל בני הסטריה שבמזרח הלכו ודלו משנה לשנה כי לא התאחדו על הסטריה שבמערב להיות למשפחה אחת חזקה, ומושל אחד גבור חיל כעבדול־קדיר ימשל עליהם. ובני הסטריה שבמערב גם הם במה נחשבו? הם אמנם עשרו כי עבדו במושבה ויסחרו בה, אבל במה נחשב מספרם? הן מעט מהרבה נשארו, כי גם האחים אבו־דעי גם הם נבדלו ויפרידו בין אחים, ואחד יורר לחיי חברו.

הנה הם אהלי הסטריה המעטים הנטויים על הגבעה. מאדמת רמלה, שנמכרה גם היא למושבה, נדדו ובאו הנה. וממול הגבעה נשקפה המושבה העברית. במקום אשר עמדו לפני שמונה־עשרה שנה אהלי הסטריה, בנויים עתה כמאה בתי אבן וארוות רבות, וכלם טובעים בים של ירק עצים, ועל הגבעות והעמקים כרמים, פרדסים ובארות מים...

מביטים הם שני החברים אל המחזה היפה אשר לעיניהם ושותקים. עבדול־קדיר יוצק את הקפה מן הספל אל האשישות הקטנות ואומר:

— לא, אחי, לא! אל תאמין לדבת רבים. אני לא מכרתי נפשי לשטן. פעם נסה אותי אלהים, ואני עמדתי בנסיון. הזוכר אתה לפני שנים אחדות, כשנתעוררו אחינו שבדרום להלחם בתורקים על חירותם? אז אמרתי כי הגיעה השעה, חשבתי כי עתה נעשה כלנו, כל הבדואים שבצפון, יד אחת, לצאת לעזרת אחינו ולהחל את המלחמה מכאן... רבים הסכימו לי והשלוחים אשר באו מן הדרום עזרו לי. אבל אחינו שבעבר הירדן הפריעו את מחשבתי. הם נתנו את ידם לממשלה ויעזרו לה בנגד אחיהם. איזה רוח רע עבר עליהם — איני יודע — אין זאת כי הקנאה העבירתם

על דעתם. הנה כי כן מקנאים הם אחינו שבעבר לירדן בכבוד אחיהם הדרומיים כי ראשי עם קדוש הם. חשב חשבתי כי בעוד שנה נקח את אדמתנו והמושבה הזאת לנו תהיה, אך מחשבתי הופרה... אבל לאחינו בדרום הלא עזרתי. אני הלא מסרתי לשליחיהם בחפץ את כל כספי אשר היה אתי במזומן, ועד היום מדי זכרי את הדבר הזה תבא שמחה בלבי כי עשיתיו — אף כי לא הצלחנו. אות הוא לי, כי לא שלט בי השטן וכי עוד אלהים בלבי, ולולי התקוה למלחמת אלהים, לא הייתי עושה את אשר עשיתי.

עבדול־קדיר ואורחו גמעו שלש גמיעות קטנות. שתקו. ועוד פעם נשא עבדול־קדיר את עיניו מול המושבה, נתאנח ויאמר:

הרֹאה אתה את המַטְמורות, אשר מאחורי האהלים — כלן שלי הן, וכלן מלאות דגן, ובתוך הכפרים יש לי מחסנים ובהם תבואה ופירות וכלים ממושכנים. וכסף יש לי והכל חייבים לי... ויהיו ימים אשר כבר אמרתי: עוד שנה עוד שנה, והמושבה הזאת תשוב אלינו וידעו בני סטריה אשר עשה להם השיך עבדול־קדיר. ראיתי את המושבה, כי רוב יושביה אך נרפים הם ורכי לבב והם הולכים ודלים. גם רוח הגבורה אשר היה באחיהם הראשונים פג. עבודתם נעשתה ע"י אחרים, ובניהם כאשר יגדלו עוזבים אחד אחד את הארץ... וָאמר קרוב קצם... אבל טעיתי... טעיתי, מחמד! אכן נוכחתי כי טעיתי...

— במה? — שואל מחמד —

ועבדול־קדיר אינו עונה. מביט הוא אל המושבה.

הנה פרש הערב את כנפיו. צללי חשך החלו מכסים את הסביבה, ומן המושבה התחילו מנוצצים אורות בודדים... כאן, כנופיה של בדויים מתלקטת מסביב לשיך ואורחו ומדברים בלחש. הנשים מישנות את ילדיהן בשירות עצב... ושם מן המושבה נשמעו קולות צעירים בשירה עליזה, ועל אחת הגבעות נראתה מדורה גדולה וסביבה רוקדים וקופצים בחורים וגם בתולות...

ועבדול־קדיר הניע ראש ויאמר:

— לבי לא נפל עלי כאשר נודע לי כי בגדו בנו בני רמלה, אשר בג'מיע *) שלהם התפללנו אתם יחד כחמשים שנה, וילכו וימכרו את נחלתם ליהודים — הם מכרו בכסף, ובכסף אפשר לפדוה. לא אבדה־תקותי בעמדי לפני הפחה אשר אז בירושלם לפדות האדמה אשר ישבנו עליה, והוא מחרף ומגדף אותנו ואומר כי נרפים אנו ועצלים. כי כל ימי שבתנו על האדמה לא נטענו אף עץ אחד ולא חפרנו באר אחת, כיהודים, — כי ידעתי כי לא קנאת העצים ומימי הבארות אכלתהו. ראיתי רק כי רב עדיין כסף היהודים מכספנו... עד מות חרה לי כאשר עצָרני הפחה על אשר נועזתי להתאונן עליו בטלגרמה לקושטא אשר שלחתי דרך עַכּו, דוה לבי בקרבי כאשר שבתי

*) בית תפלה.

מן הכלא ואראה, כי היהודים כבר חרשו את האדמה אשר קנו, — עדיין לא נואשתי כלה. וכשרצה הפחה לתת לנו מקום בדרך יפו ולחפור לנו גם באר בכסף היהודים, לא חפצתי לקבל כי לא מתה עדיין תקותי, כי זכרתי את דברי אבו־דעי ואמר: „כסף בכסף ילחם"... אך כנראה שכחתי אז את דברי הדרויש האחרונים אשר אמר על היהודים „ואם בשם האלהים הם הולכים יבול יוכלו"...

— והאמנם האלהים הולך לפניהם? — שאל מחמד משתומם —

— יש שהנני מתחיל לחשוב ככה... ראה: דלו בני המושבה, ופתאום קמו ויקנו נחלה על נחלה. ראה: אלה נעשו נרפים וחלשים, ויבאו חדשים... כל אלה שחפרו אז את התעלה על אדמת רמלה וכל אלה הרוקדים שם על המדורה, כל אלה חדשים הם!

— ומנַין בא להם הכסף החדש והאנשים החדשים?

— אין זאת כי האלהים בתוכם...

— לא. לו היה אלהים בתוכם לא היינו שונאים אותם. „אין שונאים את מי שהאלהים אתו"... היה אומר דרויש.

— שונאים?... כן, שונאים אנחנו אותם... תכלית שנאה אשנאם גם אני, אבל יש שהנני מתחיל גם לכבדם. ומי שאין אלהים בתוכו אין מכבדים אותו... הראיתם כי ימכור יהודי את אדמתו ללא־יהודי? הראיתם כי יקח שוחד אחד מראשי המושבות בכדי להרשיע את בני עדתו? לא!...

— אבל את כספם הם נותנים לנו, ואת עבודתם אנחנו עושים?

— זאת, אמנם, היתה נחמתי כל הימים, אבל מיום שראיתי את אותם הצעירים חופרים את התעלה, חופרים ושרים — רפתה גם נחמתי האחת הזאת...

ועבדול־קדיר הוריד את ראשו וידם.

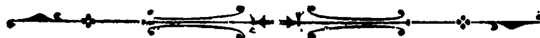
— אללה אְל רַחִים! *)

קרא מחמד ויקם ממקומו ויביט השמימה בחרדת קדש.

— לא אללה אְלא אַללה וסידנא מחמד רסול אללה!

ענו אחרים מן הבדויים שבחבורה.

והשיך עבדול־קדיר שתק...

*) אל הרחום.

לחם ומים.

(רשימה)

חרבוני קיץ נתנו אותם; יבשו הדשאים, הלבינו גם גבעוליהם, צמרות העצים קמלו,—ובבארות רבות כבר נשמע קשקוש הדלי בהתחכטו על הרצפה.

התחילו הירושלמים להתפלסף: להיכן הלכו המים? לכאורה שנה זו גשומה היתה, ועומדים אנו בתמוז, ובכל זאת מי־הבארות הולכים ופוחתים, חולבים ונחרבים כאלו איזה „רואה ואינו נראה" עומד ושואב אותם.

— את זו — מורה זקן אחד — גרמה הקרירה הגדולה שהיתה בסוף שבט. כעשרים שנה לא היתה כזאת, ואנשי אמת מספרים, כי ימים אחדים רצופים זה אחר זה, כשהשכימו בעלות השחר, ראו קרח פרוש כסדין על מי הבארות. וזה הרי ידוע שהקרח כיון שהוא מתגנב פעם אל הבאר הרי הוא מוצץ ומוצץ את מימיו בחשאי כעלוקה.

— את המחבל הזה, את הקור, הביאו לנו אחינו בני רוסיא שנעשו בעונותינו קרים לכל... — מבאר את החזיון אברך אחד ירושלמי עקרי.

— וכי מים חסרים פה? — אומר אחד מגוהץ מכולל אמריקא — האם אין די מים בה„שלח", ב„בָּרָק" וב„בי־תיר"? מעינות לעשרות אתה מוצא סביבות ירושלים שיכולים להשקות אפילו עיר כנוי־יורק, אלא מאי? „סיסַטה" חסרה, כלומר „סוסיטה" שתקבל עליה להספיק מים להעיר. וכי סוברים אתם שירושלים עיר יחידה היא בעולם שאין מים בתוכה? גם בה„אוניון סטיישון" שלנו היתה עיר שלא היו בה מים, מה עשו? הלכו ויסדו „טרוסט", הוציאו ממון רב ומים לא מצאו. בא אחד מוולקווישק שלנו ועשה „פידריישון" ובא בברית עם ה„סיסטות" וה„טרוסטים" המספיקים מים לכל ה„סטיישון", ולא עברו ימים מועטים — ובכל בית ובית הזילו הצנורות מים כנחל. וכך היו צריכים לעשות גם פה!"

ושנים מאנשי זמוט וריסין שבתוך הכנופיה הביטו על הדבר מנקודה אחרת לגמרי. המה מצאו, כי הסכנה איננה גדולה כל כך? ואין מוציאים דבר מפשוטו ומכ"ש דבר נחוץ כמו מים, שאי אפשר לתרצו בשה"י פה"י, ולכן כדאי וכדאי לגזור תענית, ולאמר גם „הושענות" ולא שישבו בחבוק ידים ולהמתין ולא לבא חלילה במיני עלילות להפך סדרי עולם שירדו חו"ש גשמים שלא בעתם. העיקר היא תפלה וצעקה כדי שאחינו בני הגולה ישמעו גם הם ויתמלאו רחמים, וירושלם תעלה על לבבם...

ובמה שנוגע לכולל הו"ד ספרו הכל בקנאה, כל אחד בסגנון שלו ובנוסח שלו, כי הם, בטוחים הם שההוצאה היתרה על קנית מים נכלל גם בתקציב השנתי של

החלוקה. אף נשמעה השערה, כי יש להם קופת חשאין מיוחדת לצורך מקרים יוצאים מהכלל כאלו; הן לא לחנם „דייטשים" המה ואצלם הכל בסדר. ועל בני אונגריא ספרו, כי הצעירים שלהם ההולכים ומחמיצים, כידוע, החליטו שעכשיו הגיעה השעה לעורר וליסד חברה שיבנו בתים מחוץ לתחומה של עיר, במקומות שמעינות יוצאים בבקעה ובהר, ולא שיהיו יושבים הכל צפופים דוקא בתוך העיר במקום שאין המים מצויים.

בא אחר, וספר על אנשי מארוקה שהם יעצו עצה יותר פשוטה: כפי שהמים בהבארות הגדולות של האפנדים הגדולים יכולים להספיק עד לימות הגשמים ועד בכלל, אלא שהם אינם מניחים לשאב, — לכן צריך לעשות להם כמנהג מרוקה: לבא בקהל ולהביא להאפינדים קרבן על סף ביתם, לפיסם גם בדורנות ולהעתיר עליהם בתחנונים עד אשר יעתרו ויתירו לשאב עד לשנה הבע"ל.

נכנס חסיד עליז אחד לתוך דבריהם והתחיל מלגלג ואומר: „בהדי כבשי דרחמנא למה לך"; עדיין לא „באו מים עד נפש" וברוך השם יום יום. אלא מאי, הספרדיות מה תעשינה בלי „שפונזה"[1]) בכל יום ובלי כבוס לבנים שלש וארבע פעמים בשבוע? — יהא זה דומה עליהם כ„תשעת הימים" שבאב — ולא ירבו מי שופכין ב„חוץ"...

שונים ומשונים היו הרעיונות והמחשבות ע"ד חסרון המים. איש לפי עדתו ואיש לפי „כוללו" בקש פתרון לשאלה זו, אך לפרוָר „רחובות" ולשכונה „ביות אל טֶנֶק"[2]) לא הגיעה השאלה. הבוכרים העשירים יושבי „רחובות" ואספסוף הדלים של חלבים[3]), אורפים[4]), פרסים ותימנים שבמגרש „ביות אל טנק" שוים היו בנוגע לשאלה זו ולא דאגו לה כלל: הבוכרים — מה להם ולדאגת המים? בחצרות בתיהם הגדולים והמרווחים ישנן בארות גדולות היכולות להספיק מים אפילו לשלש שנים. ובעלי „ביות אל טנק" אמנם לא כל בארותיהם מחזיקות אפילו מ' סאה, אבל המה פתרו שאלה זו בבטול גמור, כי כלום כחו של צמאון גדול משל רעב? וכשם שהצמיח הקב"ה בעולמו שרשי עשבים הראויים לאכילה, כך הריהו מוריד טללים בשפע גם בחרבוני קיץ — ויהי שמו מבורך! צא וחשוב המים הללו למה הם? להדחת הרצפה? ואצלם, ברוך השם — אין רצפה בבית אלא קרקע, ונקטינן קרקע היא לעולם קרקע ואיננה טעונה רחיצה. ואם תאמר, המטפחת הרי גם כן כדאית לרחצה בכל ערב שבת? אבל בדליכא די לה שינערו אותה נעור פשוט „כאשר ינער איש את כנף בגדו". והוא הדין בהחלוק — כלא עלמא לא פליגי שהכביסה יפה היא לשמלתנו אשר לעורנו, אבל בדליכא — שאני. אלא מאי, לנטילת ידים מנין? אבל גם בזו אפשר לקמץ. כלום דין מפורש הוא ב„הרמב"ם" או בה„שלחן ערוך", כי אדם מישראל חיב לאכל בימות החול דוקא מיני מזונות הטעונים נטילה? נמצא שנטילה זו אינה חובה אלא בשחרית

[1]) שטוף הרצפה. [2]) בתי פחי-הברזל. [3]) בני ארם צובא. [4]) בני אור-כשדים.

ובשלש סעודות של שבת, ולכדי כך יש תקוה שיספיקו להם אפילו בורותיהם שלהם — כי לא כלו רחמיו, ברוך הוא וברוך שמו!

עבר תמוז בפלפול ובפלסופיה ע"ד המים, ובא חדש אב — ורוח אחרת היתה בירושלם. חסרון המים גרם הפסקת הבנינים. גם בבניני יחידים וגם בבניני צבור החליטו להפסיק ולדחות את הבניה עד הגשמים. והפסקה זו, גזלה עבודה מידי מאות פועלים ואומנים, נתמעטה גם הפרנסה בחניות והיוקר גם הוא גדל מיום ליום. אומרים שנת בצרת היתה חשנה... סוף דבר — שאלת המים התחילה בוערת בחדש אב ויצאה ללהב באלול!

התחילו בעלות הבית מתחכמות וממציאות שני תפקידים למים, בתחילה מכבסים בהם את הלבנים ואחרי כן רוחצים בהם את הרהיטים ואת הרצפות. נמצאו גם חרוצות כאלה שאספו את המים מהרצפה, והניחום למשמרת, ולאחר שנשקעו השתמשו בהם שוב. „מים!" מלה זו שוקקת כנחל בכל העיר.. ומדי בוקר בצאת השואבות לשאוב שארית המים הדלוחים מהבארות הן באות לידי תגרה: זו רוצה לדלות קודם מפני שהקדימה לבוא, וזו מפני שבנה חולה. ובאותן החצרות שהמים כלו לגמרי מן הבארות מריבים על הפלח המביא מים מחוץ לעיר, זה מושכו, אותו ואת נאדו, אליו וזה—אליו. שפך ילד מעט מים שלא לצרך — והריהו משלם אותו בדמעות. כי מיד הוא שקיל למטרפסיה מיד אבא או אמא. כלום מבזבזים כך במים?

עבר אלול ובתשרי הגיעה הרעה גם עד „ביות אל טנק" עצמה!

הרואה את „ביות-אל-טנק" אומר: ברוך משנה הבריות ודירותיהן עמהן! הבריות שחרחרות, שזופות, כחושות שעצמותיהן דקות ובולטות ועיניהן אש שחורה. ובניני דירותיהן בסגנון משונה הם, לא כסגנון הגותים ולא כסגנון המורים, אלא מין סגנון אורגנלי לגמרי כמה שאורגנלי הוא גם חומר הבנין שלהם: עצים, קרשים סיד ואבן וכדומה—לאו דוקא. עיקר החומר הוא אינו אלא „טנק", כלומר, פח של נפט. וחבה יתרה נודעת ל„טנק" מהבריות הללו עד שנתנו לשכונתם שם תפארה על שם חמר בניניהם זה, ויקראוה בשם „בתי פחי הברזל".

והטנק, נקנית בארבע או חמש עשריות. ואם ברכך ה' בלירא תרכית ויכלת לקנות כמאה טנקאות, הרי ביתך מוכן לפניך! כיצד? דוק ותמצא: הבית מהו? רצפה, ארבעה כתלים, תקרה וגג. הרצפה—כלום יש רצפה יותר מקרקע ארץ ישראל? וזו הרי מוכנה היא ועומדת. תקרה—סמי מכאן תקרה. אפשר לבית גם בלי תקרה. אלא מאי כתלים וגג? — גזור את הטנקאות והרי לך פחים פחים. עכשיו בנה ביתך וראה אם לא יהא מראהו כהיכל הכסף! שמא תאמר: עמודים ומסעדים לבית? צא בשוק וקנה לך עשרים או עשרים וחמש תיבות של נפט: אותן התבות ממש שבהן מובאות הטנקאות, בקע אותן — והיו לך עציהן לכלונסאות לאדנים. קשור בקיע לבקיע והרי לך עמוד גבוה שלש אמות ככל מה שאתה צריך לבנין! ובכן טורח אדם יום יומים—

והרי בית לו וליוצאי חלציו לימים ושנים. חבל, שאין הקרקע בירושלים ניתנת בחנם אפילו מחוץ לעיר! אבל בני „ביות אל טנק" מצאו, כי גם קרקע לבנין איננה מן ההכרחיות, אלא משתוה אדם עם מכירו וזה נותן לו להעמיד בית של טנקאות על גבי ביתו הנבנה גם כן מחומר זה. ובכן רואה אתה בתי השכונה שרובם של שתי דיוטות הם. ואם נתישנה התחתונה והעלתה חלודה, הנה באה העליונה וחדשה למעלה כנשר נעוריה והיא עומדת ומבהיקה לפני שמש ככלה נאה ברקמת כסף! ולא עוד שיש מתחכמים לבנות גם דיוטה שלישית על כח כחה של הקרקע, כלומר, על גגה של הדיוטה השניה. אבל לאו כל אדם זוכה לכך. באופן זה צריך שתהא התחתונה בנין יותר מוצק חומה ואבן. אבל מה נאה הוא בית משולש זה. תחתיתו אבן, אמצעיתו פחים כמראה הקנמון, ולראשו עטרת כסף מהנוצצת!

ועומדים הם הבתים הללו הקלים כבתי היפּונים וגדולים כצעצועי הילדים, כילדים טובים הצפופים זה לזה באחוה ובאהבה רבה, מגינים זה על זה ותומכים זה את זה — שהרי לבדם הם בתוך מדבר של אבנים וצחיחי סלעים... תיתי להם לעצי הזית המפוזרים במגרש הקרוב, שהם מפתים את הצפרים שיבואו הנה לצפצף קצת ולשמח לבבות. באים הם בני העוף ורואים מיני קנים ולולים פהוחים לפניהם — והרי הם עפים ובאים לתוכם, נכנסים ויוצאים כבני בית ממש וששים ושמחים למיני בריות המשונים שהזמין להם שם הקב"ה בתוך הלולים הללו, שהם מחלקים עמם סעודתם כשיש להם.

אך בסוף אלול זה כשהתגבר החורב הנורא והצפרים המסכנים לא מצאו מים, קמו ועזבו את שכניהם הטובים ב„ביות-אל-טנק" וינועו משם אל אשר נשאם הרוח: להשרון, הערבה והשפלה המבורכים במים. ואז כשפסקה רננת הצפרים במגרש ביות-אל-טנק התחילו לרטן גם שם וירגנו באהליהם: בשלמא לחם כשהוא חסר — דרכו של עולם בכך, אבל מים לשתיה — זוהי גזרה שאין רוב הצבור יכול לעמד בה. הכל מודים שאין אדם מחויב להיות סובא מים בלי מדה, ואדרבא „מים במשורה תשתה" מדה היא של תלמידי חכמים, אבל הרי יש שגם משורה זו ריקה היא וחרבה... הגברים שבטלה מלאכתם אצל הבנינים מתגלגלים כל היום בצל הפחים הבוערים וכמו להכעים מתאוים הם לשתיה יותר מן הרגיל! תולים את הקולר בצואר הנשים, שכידוע אין פורענות באה אלא בשבילן, ואפילו „ערלים" מודים בכך; שהרי האנגלים חסידי אומות העולם אלו, המחלקים כמה טנקאות מים ביום בחנם — יודעים ומספרים כי מחטא עץ הדעת באה רעה לעולם, וחטא זה מי גרם, לא האשה?

שומעות זאת נשי הקדם הטובות, פעם, שתים, שלש ויותר — ושותקות. אך סוף סוף מתפקעת סבלנותן, וכיון ש ה ן פותחות את פיהן אז יוצאים מהם מיני דבורים ששום פרסי, חלבי, אורפי ותימני לא שמעו זאת מעולם מפי אשה — וקל וחומר מאשתו. ל ה ב ו ת א ש הן חוצבות משפתותיהן — ה' ירחם!

ובין בעלי הבתים החשובים ש„בביות-אל-טנק" נחשב גם סלים, אם כי לביתו חסר עוד דופן אחד וחצי גג. „חבל! — אמרו שכניו — אלמלא צרת המים, היה זה

גומר את ביתו. כעשרים טנקאות כבר ישנן בחצרו והשאר היה משיג בהקפה, איש מהימן הוא והכל יקיפו לו, בשעה שהעבודה מצויה, אבל עכשיו — חבל !" אבל סלים עצמו היה אחד מהשרידים המעטים במגרשו אשר רוחו לא נפל עליו : „צרה עוברת היא — אמר — דעבידה ליבטל. לכל היותר בעוד שני חדשים הן ירדו גשמים, והפרנסה אי"ה, תהא מצויה כקדם". — ואשתו חממה גם היא היתה תמימת דעים עמו כי אין הצרה נוראה כל כך. „הבעלי בתים" הבטיחו לו לסלים, כי עד לנטף המים האחרון ישתמשו רק בו. ואצלם ב"ה יש עוד מים בבארות. ויש שמרשים הם גם לסלים לשאב „טנקה" אחת הביתה.

ילדים לא היו לסלים. אבל ארבעה שתילי-עצים, עצי זיה, צעירים ורכים היו לו בחצרו הקטן ואותם אוהבים גם סלים וגם חממה כילדים ממש. מלטפים הם את ענפיהם, סופרים את עליהם. כל עלה חדש כוכב חדש הוא על שמי חייהם. ואפילו עכשיו בימי הצמאון היתה חממה משקה את שתיליה הנחמדים. מהיכן לקחה את המים ? חידה זו לא יכלו גם השכנות היותר קרובות לפתרה, גם סלים לא ידע פתרונה, כי מטבעו לא היה חקרן גדול בכלל. הוא רק שמח למראה שתיליו שהם רעננים, צומחים ועושים בדים ויהי לו הדבר הזה להתנחומים בשעת הצרה הכללית.

ולאחר ראש השנה, כשכלו גם המים מבארות בעלי הבתים, שאצלם הרויח סלים בתור שואב-מים, וגם המה נאלצו לקנות נאדות או טנקאות של מים מפלחי הסביבה המביאים אותם על גמליהם וחמוריהם — הונף הגרזן ונכרתה גם פרנסתו של סלים, לגמרי נכרתה !

בקש המסכן עבודה אחרת, בקש, יגע אבל לא מצא. —

נסתם צנור הפרנסה — וראה פלא — נפתח פיה של חממה השתקנית ! היא התחילה ליעץ לו עצות. עצה אחת : „לך ובקש הלואה מהבעלי בתים שלך". ועצה שניה היא מלחשת לו : „בעתים הללו אין שום חרפה גם לקבל צדקה. אומרים שאצל „ממונה" פלוני „וחכם" אלמוני אפשר גם להשיג". — והרי גם עצה שלישית הנאמרת בלשון בשורה : „שכננו סעדיה לוקח מהאנגלי בכל יום בישליק וגם מים הוא נותן לו חנם". . .

— „גמילת צדקה מא בידיש !" *) היתה תשובתו היחידה של סלים על כל דבריה ועצותיה. הוא גם בילדותו לא נסה אף פעם לבקש „צדקה" — בישן הוא מטבעו. . . מר לה לחממה, תם הלחם מהסל, כלו המים מהכד וכל חריצותה לא עמדה לה להשקות את השתילים מה שהוא. וזה ימים אחדים שלא טעמו הנטיעות טעם מים. הורידו המסכנים את ראשם, העלים המאובקים מתכוצים ולולביהם כופפים ראש. . . דמעות נראות בעיני חממה ולבבו של סלים נשבר בתוכו — עיניהם רואות מחמלי נפשם הולכים וגועים ואין לאל ידם להושיע. —

---

*) איני רוצה.

משכים סלים בבקר ללכת העירה, חבל של משא תלוי לו מצוארו על לבו ותפלה מפעמת בתוך לבו, ולואי שיקרה לו ה׳ איזה ריוח, איזה משא לשאת! לפי שעה הולך הוא ונגרר אחרי אחדים משכניו הנושאים דליים וטנקאות, עוד מרחוק נשמע קול המולה. מ„כרם אברהם״. כשהתקרבו לשם ראו עשרות אנשים, נשים וטף עומדים על יד הבארות ועיניהם תפלה, קנאה וחנינה ומצפות לרגע שיפתחו דלתות הבארות. כל אחד נדחק לעמוד ראשונה, ואנגלי רם הקומה משגיח על הסדר ופניו הצהובות מפיקים טוב לב. —

הדחק הולך ומתגבר ע״י מחנות חדשים הבאים עם כלי שאיבה שונים, כדים, נאדות, פחים וכו׳.

שואל האנגלי את סלים היכן ה„טנקה״ שלו או דליו, נכנס אתו בדברים, וכשאינו מקבל תשובה הריהו מרמז לנערו וזה מגיש לסלים טנקה מלאה מים.

„מא בידיש״ התריז סלים, כאלו חפצו לעשות עמו רעה ונחפז לעזוב את המקום.

עובר סלים דרך „מאה שערים״ ושם עוד הפעם קול שאון קול העם בצעקו למים. גם פה עמדה חבורה כמאה איש ואשה וטף, גם פה נותנים מים בחנם וגם פה צועקים ומריבים, כי כל אחד חפץ להיות בראשונה, והמחלק בעל פנים נזעמים צועק אף הוא וקורא בגרון נחר ומבקש שישמרו על הסדר.

מדוע פני האנגלי מחלק המים מאירות וצהובות? ומדוע פני היהודי המחלק הזה נזעמים? — שואל סלים את נפשו ומתפלא בעצמו על חקירה זו שעלתה לו עכשיו —

מדוע תעמוד ולא תשאב? — צועק לו המחלק — מה? טנקה אין לך? במגרש רחוק אתה יושב? ומה אתה עומד כגולם? הרי לך פתקאות. אלה יספיקו לך לכל השבוע — ולך! באלה תוכל לקחת מים בכל מקום שמחלקים.

וסלים אינו מקבל.

„מה? אינך רוצה? — צועק המחלק כמו מכאב שנים, ומיד הוא משנה ומשפיל קולו — קח, קח... יש כאן גם שתי פתקאות לקמח... מכיר אני בך, אחי, שאתה נצרך לאותו דבר. אין מה להתביש. יבואו ימי העבודה ותתפרנס מיגיע כפיך כאשר הסכנת.״ — ועיני האיש נעשות לחות. מרחמנים בני רחמנים הוא, אעפ״י שהוא צועק.

וגם סלים מתמלא רחמים ועונה רכות: „מא בידיש, מוש לזים״*)

הן ריוח ולא צדקה יצא לבקש. מעולם לא קבל נדבה...

הגיעה שעת הצהרים והרעבון מעיז פנים ומציק לסלים, ודאי שהוא עושה כך גם לחממה... אך בעוד שהוא, לפחות, איננו צמא, כי שתה הרבה מהשוקת בעיר,— הרבה ואפשר יותר מכדי הצרך, שבן המים ממלאים כל קרביו וקשה עליו ההליכה, כאלו הוא נושא נאד מלא מים — היא, חממה המסכנה, בודאי גם צמאה היא... סוף סוף, הרי דומה היא לו בכל. ובישנית זו כלום תלך לשאל מים מאחד השכנים? צמאה היא, וצמאים גם השתילים...

---

*) לא צריך.

ומרגיש הוא סלים מין רעיון חדש נכנס ונדחק בקושי למוחו: צריך לפשוט יד ואפילו לצדקה ואפילו לבית האנגלי הקרוב לו, והעומד כנגדו... פסיעה לפנים, שתי פסיעות לאחור — והוא ממהר וחוזר והולך לו מהמקים ההוא!

וכשמצא באחת הסמטות מדרגה פנויה חבויה בצל שכב עליה לנוח וירדם.

כשהקיץ סלים ויצא דרך שער יפו שקעה כבר השמש. בפאתי מזרח היו השמים כבר תכולים אפורים, באמצע האופק עוד נראה גין פו=ארגמן, והוא, סלים, הולך הלוך ויורד מערבה לצד זה הבוער ומתלהב באש. הביט סלים רגע על השמים ושפתיו דובבות בתפלת מנחה „קרוב ה׳ לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת" — ובמוחו הבריק הרעיון: „הנה עתה זמן בוא הרכבת, אלך שמה אולי יזמין לי השי"ת איזה משא לשאת".

וכנראה שעת רצון היתה השעה — ונתקבלה הפלתו!

אחד מ„בעלי הבתים" שלו יוצא לקראתו — וראה פלא, ממש מעשה נסים! — מרחוק ראה את סלים והכירו בין כל ההמון הפוגש את הרכבת. ולא די שהכירו, אלא דוחה הוא את כל ה„עתָלים" *) ואינו בוחר אלא בסלים דוקא! מרמז הוא לו כאלו הוא מבין בגלל מה בא סלים הנה!

סלים ממהר ונדחק אליו וזה מוסר לו ארגז אחד ומזהירו ואומר שכלי זכוכית יקרים בתוך הארגז וחושש הוא שלא ישברו בעגלה. ובכן יקחו סלים על כתפו וישא את הארגז בזהירות.

מיד נכרך החבל על ארגז בעל הבית ועל הגלגלת של סלים — והולך הוא סלים בחדוה, כאלו אכל שלשה ימים רצופים, וגם כאלו לא אכל זה כבר — כי קל הוא ברגליו, קל כצבי!...

ואיזה שכר קבל! מיד כשהטיל את המשא בשלום בתוך הבית תחב בעה"ב לתוך ידו — רבע מג׳ידי!

משהאה הוא סלים, ורוצה לומר לבעה"ב שמא טעה. אבל זה מסביר לו, שכשכר הזה היה צריך לתת גם בעד עגלה, וכלום טרחתו של האדם אינה שוה כטרחתו של סוס?

חכם הוא, אשכנזי זה — ה׳ ישמרהו וירחמהו!

ממהר סלים ונחפז על הדרך המובילה „לביות=אל=טנק", מסתכל במטבע לאור הכוכבים — כסף טהור חדש ומנוצץ! „ברוך בעל הנסים" דובבות שפתיו, ושוחק הוא לעצמו על הנס. גם לחם גם מים השתכר, ומים לא ליום ולא ליומים, אלא אפשר לשבעה ימים!

ובעוד חצי שעה ראו הכוכבים ממרום, עד כמה יכולים הם בני אדם לבזבז בשביל עצמם. יושבים להם איש ואשתו בחצר, זה אצל זה, מפה קטנה פרושה לפניהם על המחצלת ושניהם אוכלים ל ח ם ושותים מ י ם, לחם ממש כדי שבוע ומים כדי רויה! עוד גמיאה ועוד גמיאה, לעיסה ושוב גמיאה... ולא עוד אלא חממה זו פזרנית

---

*) סבלים.

היא ביותר. לוקחת היא לה מים בשתיקה ויוצקה לה בשתיקה על שרשי השתילים!... שוחק הוא סלים וחושב: „לא! לא פזרנית היא אלא רחמנית היא... ישתו, ישתו התינוקות וישיבו נפשם!" וגם סלים מתמלא רחמים ושמחת הנפש. ומה הוא עושה? טובל הוא את כף ידו בצפחת מים ומזלף! מזלף הוא מים על גבי העלים שלהם! אחת! אחת ואחת! למעלה ולמטה וכמצליף!— מזלף הוא ושוחק בחשאי לפזרנות זו שלו, מזלף וכל קרביו שוחקות בקרבו מחמת אהבה ותאוה רבה... והרי גשם! גשם נדבות הוא מריעף על ראש שתיליו! רביעה ראשונה, רביעה שניה וגם רביעה שלישית הוא נותן להם בלילה אחד!...

„פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון!"

יהושע איזנשטדט.

השומרונים.

מבוא.

צבור קטן של מאתים ועשר נפשות, צבור שהוא כעת רק פי שלש ממספר הנפש אשר באה ליעקב מצרימה לפני שלשת אלפי שנה, יושב כעת כנוס ולחוץ בתוך רחוב אחת בעיר אחת בתבל כלה. ובכל זאת הנהו עם מיֻחד בכל פרטיו ודקדוקיו: לו דת מיֻחדה, ספרות מיחדה, תולדה מיֻחדה, מנהגים מיֻחדים המקיפים את ארחות חייו כלן באפן בולט ונִכּר מאד, וגם תקוות ושאיפות מיֻחדות לימים הבאים.

הצבור הקטן הזה הוא צבור השומרונים, או כאשר הם קוראים לנפשם — „הַשּׁוֹמְרִים", היושבים בשכם אשר לרגלי הר גריזים הענקי.

מה היה הצבור הזה לנו בהיותו עוד עם אשר בגוים יתחשב, כמה פעל וישפיע על מהלך תולדתנו וגורלנו, מקרי השטנה, המלשינות, הקנאה, הקמת המכשולים, הבגידה והשמחה-לאיד, כל המעשים האלה המצֻיָנים תמיד ביחוד את החלש שבין שני אויבים נלחמים ונאבקים — כל אלה המה דברים גלוים וידועים לכל מי ששנה פרק בדברי ימינו. אך כל אלה המה גם דברים אשר חריפות רשמם ופעֻלתם פגה כבר מרֹב ימים, דברים אשר מאז ומלפנים כבר נשכח ואבד זכרם. במשך אלפי שנות גלותו הארֻכּה התרחק עמנו כל כך מהשומרונים ומכל הנוגע להם, עד כי יוכל לשפט כעת בקרירות רוח גמורה על כל אודותם, ולהתבונן בכל עניניהם במבט בלתי משֻחד מרגשות הלב.

אכן התרחק עמנו הרבה מהם ומדעת כל עניניהם, יודע הוא אותם רק בשמם ובמה שקרהו אתם לפני אלפי שנים; ובכל זאת כמה קרובים אלינו גם היום האנשים האלה אשר בכל אפן יש בהם תערבת גדולה מדם בני ישראל, ואשר כעמנו כלו נשארו חיים וקימים ומרגישים בקיומם למרות כל העוברות עליהם. השארית הקטנה הזאת לעם עצום אשר ערך גדול לו בדברי ימינו, אלה מאתים הנפש אשר נשארו לפלטה אחרי מבול הצרות והפגעים, מחזיקים בתורתנו בכל תקף, את מצותיה הם מקימים גם היום כעדות חכמינו עליהם לפנים, כתבנו הלְאֻמי העתיק נשאר בידם, ובו הם כותבים את ספרי תורהם — תורתנו בשפתנו העברית; שמחים הם בעבר המזהיר של עם ישראל; האותות והמופתים אשר עשה ה' לאבותינו (הם אומרים: לאבותיהם) הם מקור גאותם והתפארותם, וכעמנו שואפים ומקוים גם הם לימים אשר ישיב ה' את שבות עמו, וישיבהו לקדמוּתו, אותו ואת משכנו והעבודה בו.

מה הן קורות העם הזה אשר לבדד שכן, ואיך התפתח הנֵצֶר הזה אשר נגדע מעל עץ ישראל כלו? איזו צורה קבלו אצלו תורת ישראל והחיים על פי מצותיה? מה משפט השפה העברית אשר הוסיף להשתמש בה פחות או יותר עד היום מבלי הכיר הרבה את ההתפתחות המקבילה של השפה הזאת בקרב עמנו, ומה היא דרך בִּטוּיו אותה? מהו תכן ספרותו במשך כל התקופות האֲרֻכּות, ימי התרקמות כל ספרות ישראל הגדולה והרחבה? מה הן ההשפעות השונות שהשפיעה עליו הסביבה שבתוכה חי במקום אחד משך דורות רבים וכמעט שבטל בה 'במעוטו? ומהו מצבם הרוחני והחמרי של השרידים המעטים שהשתמרו עד ימינו אלה? — כל אלה הן שאלות חשובות הראויות לתשומת לב; וביחוד מצדנו אנו בני ישראל היושבים בארץ ישראל—מקום פגישת עמנו עם מתנגדו זה.

ועל הענינים האלה הנני אומר לדבר במאמרי הבאים.

לא מפי ספרים וסופרים נכרים שאבתי את דברי, כי אם מהם בעצמם, מפיהם ומספרותם. פעמים שלש הייתי בשכם והתאכסנתי בבית כהנם הגדול, התבוננתי לדרכי חייהם, לשבתותיהם ולחגיהם; נלויתי אליהם בעלותם לרגל משכם אל ראש הר גריזים אחרי חצות הלילה בקול רנה והמון חוגג; ובמשך שנים אחדות החלפתי מכתבים תכופים עם כהניהם ובני עדתם; ובכל עת בואם ירושלמה הם סרים אל ביתי. אף עבור עברתי כמעט על כל ספרותם הנשמרת עוד אצלם בכתבי ידיהם וָארשם לי כל הראוי לתשומת לב מְיֻחדה אליו. ואת תוצאות הקירותי והתבוננותי הנני לתת בזה לפני הקוראים.

א.

מדברי ימי השומרונים.

ספרי הזכרונות הנמצאים בידי השומרונים בימינו אלה המה שלשה:

„סֵפֶר יהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן” הכולל שמונה פרקים על אודות ימי משה האחרונים ודבר מותו, שלשים פרק של ספורים ואגדות על אודות ימי יהושע, ששה פרקים על ימי השופטים ודברי ימי עלי הכהן שנוא נפש השומרונים, שלשה פרקים על מקרים אחרים בימי הבית השני, ושלשה פרקים מקורות כהניהם שהיו אחרי חרבן הבית. הספר הזה נמצא כתוב רק בשפה הערבית, וכנראה מהקדמתו (פרק א) תֻרגם מעברית. הנסחה היותר עתיקה ממנו היא הנמצאה באוצר הספרים אשר בלידן (חלק ממנה נכתב בשנת 1362 לספה״נ), והחכם רפאל קִרְכְהים שב ויתרגמהו ברֻבּו לעברית וידפיסהו בספרו „כרמי־שומרון” (צד 55 — 19) [1].

„ספר התּוֹלִידָה” חֻבּר במאה הי״ב לספה״נ בעברית. הספר הזה הוא בעקרו רשימת

---

[1] הספר הזה נדפס ע״י החכם Juynboll במקורו הערבי ובתרגום לטיני והערות בשנת 1848 בשם Chronica Samaritanum, cui titulus est Liber Josuae, ובשנה הזאת תרגמתו הכהן הגדול של השומרונים, יעקב בן אהרן, לעברית.

שלשלת הכהנים הגדולים אשר קמו לשומרונים לפי דבריהם מימי אהרן הכהן ועד העת ההיא [1], אך על הספר הזה נוספו במשך הימים רשימות קצרות מדברי ימי הכהנים האלה, והנוספות האלה יחד עם דברי ימי הכהנים כפי מה שהם כתובים על „ספר אלאיאם" הנזכר להלן תרגמו בדורנו זה לעברית מאת פינחס בן יצחק ודודו יעקב בן אהרן הכה"ג, ותחָברנה אל הספר עצמו [2].

„ספר הימים" (ובערבית: „סֵפֶר אלאַיָם") חֻבר במאה הי"ד לספה"נ מאת הסופר אבו אלפתח בן אבו אלחסן השומרוני הדנפי. הוא הי בימי הכהן הגדול פינחס בן יוסף, ימי פריחת הספרות השומרונית [3], ויצר לו מאד על מעוט ידיעת אחיו את קורות אבותיהם, ויקנא לעמו, וירב לקרא בספריהם העתיקים ויחבר ספר בערבית בדברי ימיהם. ואלה דברי. בהקדמת ספרו הערבי בקצרה: „אמר המחבר, יוצא ובא הייתי בבית אדוננו הכהן־הגדול פינחס בשכם. ויהי בשנת 753 להָג'רה (היא 1352 לספה"נ) ואתלונן באזניו על מְעוט ידיעתנו בקורות אבותינו, כי דברי ימינו מפֻזרים ונפוצים, ויפקד עלי לחבר ספר בענין הזה, ויבֵא אלי את כל הנמצא אתו מספר הקורות הקדומים והחדשים, העברים והערבים; ואחל בחבור הספר הזה, בהשתדלי להשיג ולברר את האמת, בדברים רבים קצרתי לבל תארך מדת הספר יותר מדי, ורק מה שמצאתי כי ספרי הזכרונות מתאימים בספורו אותו העתקתי, ואם יש בהם דבר כזה ידרשהו ה' מבודאו. והספרים אשר מהם חברתי ספרי זה הם: ספר אחד כתוב בכתב ובלשון ערבית, ספר שני בכתבי עברי ובלשון ערבית, וספר שלישי מכרך בו ספר יהושע ועוד ספרים אחרים בכתב ובלשון ערבית; ושלשה ספרים בכתב ובלשון עברית אשר השגתים בבית הנשיאות בדמשק, וספר השלשלת הוא ספר התולידה" [4]). גם על הספר הזה בנסח העברי והערבי הושתו נוספות בדברי ימי הכהנים ודברי הימים הכלליים מזמנו ועד היום, כי זאת היא דרך השומרונים שספרותם דלה ועניה להוסיף פרקים בדברי ימיהם המתחדשים על הספרים הנמצאים כבר בידם.

---

[1]) את הספר הזה המחזיק בערך 25 עמודים קטנים הדפיס הח' א. נייבויער בהעתון Journal Asiatique בשנת 1869, ושם מחברו כנראה אליעזר בן עמרם.

[2]) את הנסח המארך עם כל התוספות האלה ונוספות מתוך דברי ימי הארץ בכלל שנוספו ע"י מרגאן אלדנפי השומרוני, אחרי התאימו מעט יותר את הקורות אל הכתוב בספרי הנביאים שלנו, המצאתי לידידי הח' אלקנה אדלר לפני כשמונת שנים, והוא הדפיסו בקבץ Revue des Etudes Juives בשנת 1903 עם תרגום צרפתי והערות מאת מר זליגזון.

[3]) הכהן הגדול הזה הוא אבי אבישע „בעל הפיוטים" המשורר הגדול של השומרונים, והוא „אשר כתב התורה הגדולה אשר תצא ביום הכפור וביום מועד הר סיני עד היום הזה" (לשון „ס' הימים" העברי).

[4]) את הספר הזה בנסחו הערבי הדפיס הח' Wilmar בשנת 1865 בשם Abuls Fathi Annales Samaritani; וכל הנזכר בספר הזה על אודות יהושע ומלחמותיו עם שובך תִרגם לעברית בזמננו זה ע"י מרגאן אלדנפי השומרוני אשר בשכם ועל זה נוספו דברים מספר יהושע שלנו, והספר נדפס לראשונה ע"י הח' א"מ לונץ בספרו השנתי „ירושלים" בשנת תרס"ד (צד 138—155) עם הערות ומאמר מצדי (שם צד 203—205) אשר בו הוכחתי כי חֻבר בזמן שהיתה כבר השפה הערבית שלטת בפי השומרונים, וחשבתי כי הוא תרגום „ספר אלאיאם" אשר תרגמהו אבו-אלפתח בעצמו. ובשנה הזאת מצא החכם הרב דר' גסטר נֻסחה ממנו בין כתבי ידיו שהביא משכם וידפיסהו בהעתון המדעי Z. D. M. G. (Bd. 62,

בתור ספרי קורות ימי ע ם דלים הספרים האלה מאד בערכם. אין בהם תאורים חיים של תקופות שלמות, מקורי מקרים והשתלשלותם, ושליבת מעשים רבים היוצאים ממרכז אחד— כל אלה התנאים הנדרשים בספרי הסטוריה אמתים. יש בהם רשימות מעטות של דברי ימי האֻמה בכללה, וגם אלה באות לפעמים בערבוב זמנים; אך כנגד זה רבו הספורים ממה שקרה לאנשים פרטים, ואגדות רבות (ביחוד על קורות האֻמה בראשית ימי הויתה) אשר רֻבן לקוחות מאגדות ישראל בשנויי שמות ומקומות, הכל כאשר מצאו להם. ובכלל עדים הספרים האלה על עניות רוחנית וחמרית יחד. רואים הננו לפנינו דברי ימי עם קטן ודל מאד, אשר לא הצטין מעולם בתור עומד בראש איזו תנועה רוחנית או שהיה לו איזה שלטון מדיני משפיע. ועל כן יהיו בהם המקרים הפעוטים של בנין בית כנסת, או תקון קירותיו או רצפתו, או נדבת איש עשיר תיק לספר תורה או מעיל, או חבור איזה ספר— למאורעות גדולים וחשובים, ולכל איש פרטי שיש לו איזה ערך עובר יקדישו דפים שלמים.

והדבר השני הבולט מתוך הספרים האלה הוא דבר המְּגַמות הממלאות אותם. בכל מקום שהם מוצאים איזה גְנַי על אחד היהודים הנכבדים מימי עלי הכהן והלאה, לאמר מן העת אשר על פי דבריהם נפרדו מעל יתר א ח י ה ם בני ישראל התועים, ירימוהו על נס בתרועת שמחה. וכמובן שופכים הם כל חמתם על שונאיהם האמתים שהרחיקום מעל גבול ישראל, הם זרבבל ועזרא; בשעה אשר, כמו להכעיס את היהודים, הם משתדלים להשלים את מיסדי האמונה הנוצרית והמֻשלמית ולדבר על אודותם בשפת חלקות.

* *
*

א) מיהושע ועד זרבבל.

מדברי ימינו א נ ו הננו רואים כי במשך ימי הבית השני התערבו בגוים הנכרים אשר הושיבו מלכי אשור בערי שומרון ר ב י ם מ א ד מזרע קדש, מבני ישראל ומן הכהנים, וכי מאז חדלו מעט מעט לעבד את אליליהם אשר עבדום בראשונה יחד את אלהי ישראל, „אלהי ה א ר ץ אשר באו אליה", ויחלו לשמר את חקי תורת משה ככתבה, וידקדקו בפרטיה כל כך, עד כי גם הכמינו אשר לא הצטינו ולא יכלו להצטין בחבה יתרה אליהם, אמרו: מצות שהחזיקו בהן כותים מדקדקים בהן י ו ת ר מישראל (חולין ד).

במצב כזה לא יפלא כלל אם במשך הדורות החל הָעֲרַבְרַב[1]) הזה להשכיח את מקור

1908, Heft 2) בתור „ספר יהושע הקדום של השומרונים", וחפץ להוכיח כי הספר קדום והוא למצער בן אַלְפַּיִם ש נ ה, אך ע ת ה התברר לי הדבר בראיות ברורות כי חבורו ח ד ש כרשום למעלה, ועל הדבר הזה הנני מפרסם עתה מאמרים בעתונים המדעיים.

ועתה נמצאות כבר בידי השומרונים ובידי אלה שהם מוכרים להם כתבי ידם ספרי כ"י כאלה אשר בהם חִברו יחד ס' יהושע הזה וס' התולידה המארך ויחד הם נקראים בשם „ספר הימים".

[1]) בנסח השומרוני של תורתנו כתובות המלים „ערב רב" (שמות י"ב 38) במלה אחת ע"ם „חלקלק" ועל דרך „אספסוף", וטוב להשתמש במלה זו על ערבוביה של אנשים מגזעים שונים.

רבות ממשפחותיו, ולהתיחם כ ל ו לגזע ישראל, ולחשב את הר — גריזים אשר על ראשו הוקם מקדשו לַמקום אשר בו בחר ה׳ מ ר א ש לשַׁכֵּן שמו שם[1]). מאז החלו שנויי הנסחות הרבים בין תורת היהודים לתורת השומרונים, ותוספות ושנויי פסוקים ופרשיות בתוך התורה, וביחוד בנוגע לבחירת ההר הזה, עד כי נאלצו אבותינו לעזב להם את כ ת ב נ ו ה ל אֻ מ י הקדמון ולקבל תחתיו כתב אחר לכתיבת ספרי הקדש. מאז החלו השומרונים לברא להם גם תולדה העומדת כלה על בסיס הג ז ע הישראלי והמתחילה לא מימי ס נ ח ר י ב מ ל ך א ש ו ר כי אם מימי י ה ו ש ע ב ן נ ו ן, לאמר מן התקופה אשר בה גומרת ה ת ו ר ה את ספוריה ועד ימיהם, באמרם על עצמם כי מבני י ו ס ף המה, וכהניהם הגדולים הם מבני פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן אשר אתו כרת ה׳ ברית כְּהֻנַּת ע ו ל ם, בשעה שכהני שילה היו מבני איתמר.

מובן מאליו כי בהתנגדם לירושלם ולמקדשה התנגדו גם לכל דברי נביאינו ולכל תכן ספריהם גם בתו ר ס פ ר י דברי הימים, ולא קבלו רק את חמשת חמשי התורה בלבדם[2]); ועל תקופת ימי יהושע[3]) והשופטים ומלכי יהודה וישראל חברו להם אגדות מְשֻׁלָבות בספורי ספרי הנביאים הראשונים אשר לנו.

ומספוריהם אלה מענין ביחוד ספורם הם על אודות מוצאם בתור מפלגה מְיֻחדה בישראל, והפרוד אשר היה ביניהם ובין יתר אחיהם.

האיש שבחרו בו לתלות בו את הפרץ אשר נבעה בקרב בית ישראל הוא ע ל י הזקן, הכהן הגדול הזה אשר גם לפי דברי ספרינו אנו השחיתו בניו את דרכם, וה׳ מאס בביתו מִכַּהֵן לפניו, וזה אשר יספרו על אודותיו:

אחרי מות הכהן הגדול בֻּקִּי בן שִׁישַׁי בן אֲבִישֻׁעַ בן פינחס[4]) בן אלעזר, עלו הכהנים

---

[1]) את הרגריזים (השומרונים כותבים את השם הזה במלה אחת) מעריצים השומרונים עד כי שמו את האמונה בו לאחד מחמשת עקרי אמונתם, ונסח ה„אני-מאמין" שלהם הוא: „אימנותי בך ה׳, ובמשה בן עמרם עבדך, ובתורה הקדושה, ובהרגריזים בית אל אצל אלון מורה, וביום נקם ושלם". גם מזבח אדם הראשון, ומזבח שת, גם מקום העקדה — על ההר הזה מצאו להם מקום; וגם את אבן השתיה אשר לנו, ראש יסודי ארץ, יַראו בראש ההר הגבוה והרם הזה, במקום אשר לו יקראו בשם „גבעת עולם" (במכטאם: גַּבַּעַת עַלְמָא), ובכרך של קנטרסים שונים של עמרם הכה"ג שלהם הקודם לכהנם הנכחי, אשר בו ישנם גם לקוטי שמות של האלהים ויום השבת, והתורה, וישראל, ומשה, מצאתי גם לקוטי „שם ה מ ק ו ם" לאמר: „הר הקדם, בית אל, בית אלהים, שער השמים, לוזה, הר הנחלה, המקדש, הרגריזים, ההר הטוב, המבחר, אחד ההרים, גבעת עולם, ה׳ יראה".

[2]) כנגד זה, ולהוציא מלבם של כותים תקנו חכמינו להפטיר בנביא כידוע.

[3]) על אגדותיהם בנוגע ליהושע נדבר בפרק המדבר על ספרותם, בהגיענו ל„ספר יושע בן-נון" הערבי.

[4]) אל פינחס הם מיחסים את חשבון העבור אשר להם הוא „חשבון קְשֻׁטָה" אשר יסדו עפ"י קו הר גריזים, והוציאו כלו מאותיות הפסוק: והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים (בראשית א 15). הם מקדשים את הירח לא עפ"י הראית כ"א עפ"י חשבון קבוע השמור בידי כהניהם ועל פיו הם מסדרים

והזקנים אל ההר הקדוש הר גריזים וימנו את עֻזִּי בנו לכהן גדול תחתיו והוא עודנו צעיר לימים. ובעת ההיא ונשיא בית א י ת מ ר איש זקן בא בימים ושמו א י ל י ב ן י פ נ ה. ויהי הוא זובח הזבחים על מזבח האבנים אשר מחוץ לאהל מועד בהר גריזים [1]) וכל כסף הקדשים בידו. ויהי בעשרו ויגבה לבו. ויחשב מחשבות לְהָסֵב אליו את משרת הכהנה הגדולה.

ואילי יוצא ובא לפני העם ועזי איש תם יושב בקדש, ככתוב „ומן המקדש לא יצא". ויהי אילי מדבר על לב העם לאמר: הייטב בעיניכם כי איש כמוני ישרת איש צעיר לימים? ויטו רבים אחריו. ויהי היום ולב אילי הוגה במזמותיו, ויגש וַיַּקרב על המזבח קרבן מבלי מלח. ויהי בראות עֻזִּי את הדבר ויחל להוכיחו על הדבר. אז פרץ הריב ביניהם. ומהם נטשה המריבה בין הנוטים אחרי אילי ובין יתר העם. ויקח אילי ספרי תורה כתובים בידי זקנו איתמר ויעש להם ארון ופרכת וכרובים כאלה אשר באהל מועד, ויקם הוא ואנשיו ויבואו אל ארץ יהודה ויאמרו כי הביאו אתם את ארון העדות, ויקדמו בני י ה ו ד ה פניו בשמחה ויושיבוהו ב ש י ל ה [2]), ויבנו שם מקדש ומזבח, ויעשו גם יתר כלי השרת כאשר במשכן ה׳. ויחל

לוחותיהם בבל ח צ י שנה, ומחלקים אותם לכל אחד מבני קהלתם אשר מבן עשרים שנה ומעלה, ולוקחים ממנו את „מחצית השקל" (בשליק אחד, ערך חצי פרנק וחמשה צנטימים), ביום צְמות הפסח" ו„צְמות הסכות" אשר יְדֻבַּר עליהם בפרקים הבאים.

ואל אבישע בנו אשר נולד בשנת בוא ב"י אל הארץ הם מיחסים את כתיבת ספר התורה הקדום הנמצא עד היום בשכם, ואשר בו יתברכו ואותו יוציאו פעם אחת בשנה ביום „שבת-הדברים", ועליו חברו משוררים רבים שיריהם, ועפ"י התאריך אשר בו, ואשר גם על אודותיו יְדֻבַּר להלן, יוצא כי כתבו בשנה הי"ג לימי חייו.

[1]) לדבריהם הקים יהושע את המשכן בראש הר גריזים ובו כהנו כל הכהנים הגדולים הנזכרים למעלה עד אחרי מות בחקי הנזכר פה, ובספורי יהושע של מרגאן אלדנפי הנזכר למעלה כתוב כדברים האלה:

„וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לָקַח יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן וְכָלֵב בֶּן־יְפֻנֶּה לַעֲשׂוֹת מָקוֹם לְהָקִים אֶת מִשְׁכַּן יְיָ בַּמָּקוֹם הַמִּבְחָר הַרְגְּרִיזִים „בֵּית אֵל כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֶת־מֹשֶׁה עַבְדּוֹ: וַיִּכְרְתוּ אֶת הַגִּבְעָה אֲשֶׁר הָיְתָה בְּרֹאשׁ הַרְגְּרִיזִים אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמָהּ גִּבְעַת־עָלְמָה וַיִּמְשְׁחוּ אוֹתָהּ וַיָּקִימוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן עָלֶיהָ וְאֶת קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים: וַיִּבֶן יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן הֶחָצֵר עַל הָהָר הַהוּא מִפְּאַת צְפוֹנָה:

ואח"כ כתוב שנית:

וַיִּבֶן יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן עַל פִּי יְיָ הֵיכָל עַל רֹאשׁ הַרְגְּרִיזִים בֵּית אֵל כִּי הוּא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בְּחָרוֹ יְיָ לְשַׁכֵּן אֶת שְׁמוֹ שָׁם: וַיָּשֶׂם בּוֹ אֶת הָאֹהֶל וְאֶת אֲרוֹן הָעֵדוּת וְאֶת פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ וְאֶת כָּל־הַמִּזְבְּחוֹת וְאֶת־כָּל־כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן, כָּל־מְאוּם עַל כַּנּוֹ:"

---

[2]) לדבריהם נטו בני אפרים ומנשה הקרובים לשכם אחרי עזי והבית אשר בהר גריזים, ובני יהודה הם אשר הושיבו את אילי ב ת ו כ ם בעיר שילה, כאלו היתה העיר הזאת אחת ערי יהודה.

אילי לכהן במקדשו ולהקריב קרבנות על מזבחו, ולאמר לבני ישראל „כי מקדשו הוא משכן ה׳ ואליו יביאו את נדריהם ונדבותיהם״.

וספר „התולידה״ המארך וכתוב עברית אומר על הימים ההם לאמר:

„ויהיו בני ישראל בימיו שלשה פְּרָקִים [1], פִּרְקָה עשו כתועבות הגוים ויעבדו אלהים אחרים [2], ופרקה הלכו אחרי אילי בן־יפנה, ורב מהם אחרי מְגִלָּה (-גִּלוּי) דבריו סרו מעליו, ופרקה נשארו עם הכהן הגדול עזי בן בחקי בהמקום המבחר הרגריזים בית אל ובעיר שכם הקדושה ובכל עריה״ [3]).

המפלגה השלישית הזאת קראה לנפשה בשם „השומרים״, לאמר: שומרי האמת ודבקים בה [4]).

אל הקמת הבית אשר בשילה הם מצרפים את בטול הבית אשר בהר גריזים ואחרית „ימי הרצון״, לרגלי סור בני ישראל מאחרי ה׳, ויספרו לאמר:

„ויהי בסור רבים מבני ישראל מאחרי ה׳, ויחר אף ה׳ בעמו, וַיֵּעָלֵם האור אשר היה מופיע על משכנו, ואש התמיד הוסרה, ככתוב: הסתר אסתיר פני מהם ביום ההוא״.

„ותהי ראשית החרון ביום השני בשבוע, הוא היום הידוע ליום רעה וצרה ויגון ותוכחה. ביום ההוא בא עזי לשרת בקֹדש, ויסר את הפרכת והנה אימה חשכה בבית, וכל אותות הרצון נעלמו, ויחרד מאד. ומיום ליום הלכה האפלה הלוך וגדול. ויהי ביום החמשי בשבוע וישא עיניו וירא והנה מערה פתוחה על יד ההיכל. ויאמר בלבו: אין זאת כי אם חפץ ה׳ כי אל המערה הזאת נביא את כל אשר בהיכלו למען לא יבואו אויבינו ויטמאום. ויועץ עם הכהנים, ויביאו את כל הכלים. ויהי אך כלו מעשיהם והנה סֻגַר פי המערה, וגם הסמנים אשר רשמו על פי המערה למען ידעו אחרי כן את מקומו נעלמו ממהרת. אז ידע העם כי הגיעו ימי החרון ויקוננו ויתאבלו, וידרו נדרים לצום בכל יום שני וחמשי״ [5]).

---

1) — מפלגות, מהשם הערבי ״פִּרְקָה״.

2) אגדות שונות הם מספרים על הוית המפלגה הזאת אחרי מות „המלך״ שמשון אשר הכה רבים מבני העמים, כי אז התאחדו העמים להנקם בב״י, ובקראם בספרי בלעם ראו כי לא יוכלו להם רק אחרי הסירם אותם מדרך ה׳, ע״כ שלחו מכשפים מביניהם ויבואו וישבו במקומות שונים בתוך ב״י וידיהום, וגם „אברהמיל ראש פלספי יון (או: רומא) המכשף הגדול״ בא וילמד את עלי את דרכי הכשפים, ועי״ז עלה בידו לתפש את לב בני ישראל.

3) Une Nouvelle Chronique Samaritaire p. p. 17—18.

4) „השומרונים קוראים לעצמם בשם „השומרים״ עד היום, אך גם על השם „שומרונים״ אשר בו קראו להם בני ישראל לא יכלו לעבר בשתיקה לגמרי, ובספר התולידה (une n. ch. S. p. 52) כתוב: „ויהי בימים ההם (ימי אסא מלך יהודה) הלך איש מבני אפרים בן יוסף ויקנה את עיר שומרון מאיש שמו שמר, ותתקרא היא והערים אשר סביבותיה ערי שמרון והיושבים בה מבני ישראל אתקראו שומרונים עד היום הזה״.

5) האגדה הזאת הכתובה בס׳ יהושע הערבי שלהם (פרק מ״ב) לקוחה מאגדת ירמיה הנביא וארון ה׳ ומזבח הקטרת הנזכרת בס׳ חשמונאים ב׳ פרק ב.— ודבר קביעות מקרי הצרה ביום ב׳ וה׳

והדבר הזה הגדיל עוד יותר את חשיבות משכן שילה, ובכל עת הביא ב"י את קרבנותיהם אל הר גריזים לקחום אנשי אילי ויביאום לשילה, באמרם כי שם הוא ההיכל האמתי.

עלי הכהן הוא שנוא נפשם של השומרונים, והוא ובניו כמובן הראשונים להיות למטרה לחצי חרפתם. את מעשי בני עלי הם מספרים עוד בהוספות על מה שכתוב בספר שמואל, ובהגיעם אל הספור המזעזע, ספור מות עלי וכלתו, יקראו עליו כמנצחים את הפסוק: לא יאחר לשונאיו, על פניו ישלם לו (דברים ז' 10).

ושמואל חניכו של עלי למד גם הוא את דרכיו, והוא הלא היה מבני קרח מתנגדם של משה ואהרן, ויהי זובח ומקריב בכל מקום שחפץ אשר לא כדת, ומראה אותות ומופתים בכשפיו. ובאחרית ימיו אמר לשום את בניו לוקחי השחד לשופטים אחריו, אך הדבר לא עלה בידו למרות כל איומיו אשר אִיֵם על העם. ובראותו זאת התרועע עם אחד מבני בנימין ושמו שאול ויהי דברו אתו להמליכו, ואחר אסף את העם ב א י ל ו ן מ ו ר ה וימליכהו עליהם.

וַיִּוָעַץ שאול את שמואל ואת ישי (איסא) אבי דוד להלחם את השומרים על אשר לא הדלו להאמין בקְדֻשת הר גריזים, ועל אשר כרתו ברית שלום עם העמים האחרים בעתות מצוקותיהם. וישלח בראשונה אל השומרים להזהירם לשוב מדרכם פן יחריב מקדשם וכל עריהם, אך הם לא שמעו אליו. ויבא הוא ואנשיו אל אילון מורה בימי חג הסוכות בשבת השומרים לבטח בסכותיהם, ויהרגו את כל אשר מצאו, ויהרגו את שישי בן עזי הכהן הגדול בעיר שָׁלֵם, וישבו את הנשים והטף, ואת הסכות שרפו. ואחר עלה שאול אל הר גריזים ויהרג שם רבים מן הכהנים,[1]) ויהרס את אבני המזבח, ואת מבצר לוזה העיר הגדולה, ולא יכלו השומרים לעלות אל הר גריזים משך שתים ועשרים שנה, כי אנשי עלי פשטו בדרכים ויהיו הורגים את כל אלה אשר חפצו לחג אל הר גריזים [2]), ויאלצו ר"ב השומרים לעזב את הארץ ולשבת בארץ הבשן בכרתם ברית עם סיסר (סיסרא ?) מלכה. — אך גם אחרית שאול נכרתה, כי ראה את בניו נופלים לעיניו במלחמה, והוא בעצמו מת מות כופר באַבדו את עצמו לדעת למרות מה שכתוב בתורה: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש (בראש' ט' 5).

לא כאלה חלק דוד בן ישי, כי הוא בברחו מפני שאול הרודף אחריו, נטה אחרי כל שנואי נפש שאול, ויֵט גם אחרי „השומרים" אשר בהר גריזים, ויהי מביא גם את מעשרותיו ונדריו אל ההר הקדוש, וישמחו בו השומרים מאד.

ב ש ב ו ע וכן קביעות התעניות בהם, נראה כי בא בדרך נגוד לעזרא ואנשי כנה"ג שקבעו את ימי השוק תאלה לימי קריאת התורה, אשר ע"ז גדלה חשיבותם מחשיבות יתר ימי השבוע. ומי יודע אם לא מהם קִבלו הימים האלה אח"כ לימי תענית גם בקרב היהודים וגם בקרב המֻשׁלמים.

[1]) נוסד על מעשה שאול לכהני נוב.

[2]) נוסד על המקרה שקרה בימי הנציב קומנוס כי השומרונים התנפלו בעין-גנים על הגלילים בעלותם לרגל ירושלמה ויהרגו בהם. (מלחמות היהודים א' י"א).

ובבוא ישראל להמליכו באו אל תחתית הר גריזים ושמה משחוהו. כי מימי יהושע בן נון ועד העת ההיא לא היו מושחים את המלכים רק במקום הזה.

אך אחרי שנים אחדות באו רבים מן התועים ויבקשו את דוד כי יביא את ארון הזהב אשר עשהו אילי, ויקים לו בית לשם ה׳, ויסכימו על „בית מַכְתֵּשׁ גפנה" היא יבוס [1]), ולמן העת ההיא החלו להאמין כי זה הוא המקום הנבחר, אף כי עד העת ההיא לא פנו אליה בתפלותיהם. ויהי כשמע עדת השומרים אשר בהר גריזים ויאיר בן־יהונתן הכהן הגדול את הדבר ויחר להם מאד, ויכתב יאיר מכתב אל דוד ויברר לו מתוך דברי התורה את קְדֻשת הר גריזים ואת האסור לבנות בית לה׳ במקום אחר, „כי עד העת ההיא טרם יָשְׁנוּ אנשי אילי ושמואל דבר ממה שכתוב בתורה". וישמע דוד לדבריו ולא בנה את הבית, אף כי הכין כבר כל הדרוש לבנינו; ולאנשיו הגיד כי ה׳ צוהו כי לא יבנה הוא את הבית כי אם בנו המולך אחריו.

ושלמה מלך השלום, אף כי בנה את הבית בירושלם ויבא את כל ישראל בברית כי יביאו את כל מעשרותיהם וקרבנותיהם אל הבית הזה, לא צרר את „השומרים" כשאול, ויתנם לעבד את ה׳ על הר גריזים, ויהיו רק משלמים לו מס ומשתתפים בכלכלת ביתו כיתר שבטי ישראל. כמובן הם זוכרים לו את עונותיו בקחתו לו נשים נכריות ויתנן להקים מזבחות לאליליהן על ראש הר הזיתים מול הבית אשר בנה לה׳. אך בכ"ז הם דורשים עליו את ברכת יעקב את יהודה, כי בו ובאביו התקימה הברכה „ישתחוו לך בני אביך", ואת שלמה הם קוראים בשם „שלה" ודורשים עליו את הפסוק „עד כי יבוא שלה ולו יקהת עמים". אף אומרים הם עליו כי בהיותו שוגה גם באהבת היין צוה על בני עמו לנטע גפנים רבות עד כי כָסו כל ההרים הקרובים אל הערים בעצי הגפן, ועל הימים ההם נאמרו הדברים „אוסרי לגפן עירה [2]) ולשרקה בני אתנו, כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה" (בראשית מ"ט 11) — . [3])

אחרי מות שלמה באו כל שבטי ישראל שכמה לרגלי הר גריזים למשח שם את רחבעם בנו למלך, כי אף בהאמינם בקדושת ירושלם, לא סרו מהמנהג הראשון אשר נהגו

---

[1]) השומרונים מתאמצים תמיד להזכיר את ירושלים בשמה הנכרי „יבוס" ולא בשמה ירושלם, ובמקום השם „בית אַלְמַקְדֵּשׁ" (בית המקדש) אשר יקראו לה הערבים יקראו לה בשנוי המבטא מעט בשם „בית מַכְתֵּשׁ" לאמר: העיר הראויה שיכתשוה ויתצוה, כאשר עשו המשלמים לשם „אַלְקִיָּמָה" (התקומה) אשר בו מכנים הערבים הנוצרים את מקום קבר הנוצרי ששמוהו בירושלם לשם „אַלְקֻמָּמָה" (מקום האשפה). ואולי יש גם סמך לשנוי השם הזה בשם „מכתש" הנזכר בצפניה (א׳ 11) שהוא שם מקום בירושלם.

[2]) את מלת „עירה" הם מתרגמים (באַרמית: קרתא, ובערבית: מדינתא) מלשון „עיר", וע"ז נוסד הספור כי צוה שלמה לטעת הגפנים סביבות הערים. גם אנקלוס מתרגם את המלה הזאת ככה, אך תרגומו לכל המאמר נוסד על דרשה אחרת.

[3]) הדרשה הזאת נוסדת בלי ספק על יסוד ראשית פרק ל"א בס׳ משלי אשר שם אומרת אם המלך אליו „אל למלכים שתו יין ולרוזנים, אי שכר, וכו׳"; ואולי גם על הפסוק: וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו וכו׳ כל ימי שלמה" (מ"א ה׳ 5).

מימי יהושע להמליך מלכיהם לרגלי הר גריזים באלון=מורה לפני כל קהל זקני ישראל וראשיהם, ככתוב בספר התורה „ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל". ויקראו גם לירבעם ולכל ראשי ישראל, ולבני יוסף „השומרים על האמת" לבא שכמה.

אפס כי רחבעם לא מלא דריישת בני ישראל ממנו, ויפרדו מעליו כל עשרת השבטים וימליכו עליהם את ירבעם למלך.

וירבעם איש עריץ ואכזר, ותכבד ידו על השומרים וירע להם מאד ואת בשרם נתן למאכל לכלבים. ויקם שני עגלים, את האחד בסבסטיה (שומרון) [1] ואת השני בדן.

„ובעת ההיא היו שבטי ישראל ארבעה פרקים. הפרקה האחת הם עדת השומרים הנשארים על האמת, והם בני יוסף ובני פינחס ומעט מבני לוי ובני בנימים [2]) האומרים בקדוש (= המודים בקדושת) הרגריזים בית אל, והפרקה השנית מבני יהודה ומבני בנימים האומרים בקדוש עיר יבוס, והפרקה השלישית מאחד השבטים היושבים בקרית פרעתה משתחוים לבעלים, והפרקה הרביעית הולכים אחרי ירבעם בן נבט, ויתעתק ירבעם אל עיר שומרון וישכן שם" [3]).

אחרי ימים הלך איש עשיר מהשומרים ויקן את סבסטה מאיש אמורי ושמו סָמֶר בככרים כסף, כי בראשונה היתה מבצר לאנשי ירבעם, ואחר לכדוה מלכי האמרי ויהרסוה. וכאשר קנה אותה השומרי בנה אותה שנית, וישבו השומרים בה ובכפריה, ומאז נקראה היא וכל סביביה בשם הר הסָמרה עד היום, ועל כן נקראו בני יוסף ובני פינחס גם בשם „סָמרה"(=שומרונים) על שם העיר ההיא אחרי הִקָראם בשם „שומרים".

בימי עמרי באו הישמעאלים (?) וילחמו עם השומרים אשר בשכם, ויהרגו את כהנם הגדול טוביה בהר גריזים, ומאז חדלו הכהנים הגדולים לשבת בהר הקדוש בפחדם מפני אויביהם, וישבו בכפר „עקרבה" הקרוב להר הזה. [4])

בימי הושע בן אלה וחזקיה מלך יהודה בא שלמנאסר מלך אשור [5]) ויצר על ירושלם, ומתחת לירושלם תעלות יוצאות עד לוד, ויפו, וירחו ובית לחם אשר עשה אותן שלמה. ויהי בימי המצור ויצאו רבים מן הנצורים דרך התעלות האלה ויביאו העירה דגים חיים וירקות, ויראום מעל לחומה לחיל הצר ויאמרו: הנה עירנו עיר מלאכי האלהים, והנה הוא

[1]) השומרונים הושבים את „בית אל" לכנוי להר גריזים כי שם חלם יעקב את חלומו, וע״כ שנו את מקום עגל הזהב וישימוהו בשומרון.

[2]) בתורת השומרונים כתוב השם בנימין תמיד במ״ם בסופו.

[3]) „ספר-אלאיאם" של אבו-אלפתח בתרגום העברי בס׳ **Une nouvelle Chronique Samaritaine p. 22.**

[4]) על נביאי ישראל הם שופכים כמובן כל חמתם, ועל אליהו הנביא אומר אבו-אלפתח כי כל מעשיו היו מעשי כשפים, וסופו היה כי „טבע בירדן וימת, ויאמרו עליו כי עלה השמימה".

[5]) הספור הזה מסֻפר בס׳ יהושע הערבי שלהם (פרק מ״ז) על אדריגוס, ובספרו של אבו-אלפתח—על נבוכדנצר. ובספר **U. n. Chr. Sam.** הוצאת אדלר (p. 25) המַשׁפע הרבה מס׳ מלכים שלנו הוא מזכיר כי עקביה הכה״ג היה בימי הושע וחזקיה, ושלמנאסר הוא שהגלה לראשונה את השומרונים.

שולח לנו כל צרכינו. וירא שלמנאסר מאד פן תהיה אחריתו כאחרית פרעה, ויועץ עם שריו לשוב מעל העיר. והנה רעשה ירושלם פתאום, ותבקע הארץ וגם המקום אשר בו התעלות, ויסתמו הבורות אשר ממימיהם שתו, ועשן יצא מן האדמה ואש בוערת וישרף הקמח אשר היה להם לאכלה, והתעלות המובילות אל הערים מסביב נבקעו. אז חזק לב שלמנאסר וישב ויצר על העיר עד לכדו אותה. ויולך את עמה ומלכה בשבי. ומשם הלך לשכם ויצו על השומרים לגלות חרנה, וכל אשר ימצא בארץ אחרי עבור שלשת ימים יומת. אז לקח עקביה הכהן הגדול את כלי המקדש ויטמנם בהר גריזים, ואת ספר התורה לקח עמו. ויצאו השומרים מהארץ ביום ערב חג הפסח, וששונם נהפך להם לאבל. „את דלתות היכל קדשם עזבו פתוחות, ואת פניהם הפנו בלכתם בכל רגע אחורנית, בהביטם אל ההר הקדוש הרגריזים בלב עצוב ונשבר על הפרדם מעליו". ותהי הגלות הזאת בשנת 3550 לבריאת העולם, היא שנת 495 מיום העלם המשכן". [1]

וישבו השומרים והיהודים שבעים שנה בגולה, ויקם אחרי עקביה חלאל בנו וימת בגולה, ואחריו כהן שריה בנו, ובימיו, במלאת שבעים שנה לגלות, שלמו השומרים והיהודים את המס למלך, ויתנם לשוב אל ארץ כנען, ויעלו השומרים אל הרגריזים „ויחגו עליו חג ה' בשמחה ובששון", והיהודים שבו אל עירם איליה [2]) היא עיר דוד.

וישבו השומרים בארצם במנוחה כל ימי שריה, ולוי בנו, ונתנאל נכדו. אך בימי עזריה בן נתנאל בא מלך יון (?) ויגלה אותם אל ארץ רחוקה ממזרח השמש, ואחר הגלה את היהודים עם מלכם צדקיה, ויושב בארץ ישראל מבני העמים האחרים.

ולעזריה נולד בן בגולה ויקרא שמו עבדאל, לאמר: זה יעבד את האל על הרגריזים.

בימי עבדאל היה רעב בארץ ישראל משך שבע שנים, כי היו גשמים מרבים אשר לא נתנו את התבואה לבשל, וחיות טורפות פרצו בארץ על הגוים אשר הושיב בה מלך יון (?), ויכתבו הגוים האלה אל סורדי (דריוש?) על אודות הדבר הזה ויבקשוהו כי יחקר את פי בני ישראל על המעשה אשר עליהם לעשות „בעבודת אלהי הארץ [3]). וישלח סורדי לקרא את עבדאל כהן השומרים וישאלהו על הדבר, ויענהו עבדאל לאמר: לנו הר ושמו הרגריזים, ועליו צונו אלהינו להקריב קרבנותינו, וכל הימים אשר הקריבו עליו אבותינו את זבחיהם היתה הארץ פוריה, ובכן, אם על המלך טוב ירשנו לשוב אל ארצנו ולעשות קרבנות חובותינו, ואז לא יהיה עוד רעב וכל נגע בקרב הארץ.

אז נתנה הרשות מאת המלך סורדי לשומרים לשוב אל ארצם. ויכתב עבדאל אל אחיו

---

[1]) בספר התאריך הערבי שחבר פינחס בן יצחק השומרוני (מת בשנת תרנ"ח); הספר הזה נמצא בכ"י גם ב„בית הספרים הכללי לב"י בירושלם".

[2]) כנוי לירושלם על יסוד השם Aelia Capitolina אשר קרא לה אדרינוס אחרי גרשו את היהודים מתוכה. גם בשם הגני הזה משתמשים השומרונים בספריהם על ירושלם. ואולי הם מכונים לשים בשם העיר („איליה") זכר ל„אלי" (עלי) שנוא נפשם.

[3]) על יסוד המספר בס' מ"ב, י"ז.

השומרים הנפוצים בארץ כי ישובו אתו אל ארץ אבותם, ויהיו רבים אשר מאנו לשוב, באמרם הן כבר הֻגלינו פעמים מארצנו ומה נועיל בשובנו אליה אם יגלונו אויבינו אחרי כן מעליה, ורבים החליטו לעלות.

והיהודים שמעו כי הרשה המלך לגולי ישראל לשוב אל ארצם, ויבואו אל עבדאל ואל עזי בן שמעון ראש בני יוסף לשוב אתם, ובראשם זְרֻבבל בן שלשל (=שאלתיאל), וידרשו מהם כי ילכו אתם יחד ירושלמה ויהיו לעם אחד, אך עבדאל ענם: לא, כי אל הרגריזים נלך כלנו, כי עליו כתוב בתורה: לשכנו תדרשו ובאת שמה, ויתוכחו ביניהם ויארכו הוכוחים, ובין כה וכה אחרו לשוב. וישלח המלך לשאלם על הדבר, ויֻגד לו דבר הוכוח, ויצום לבוא לפניו. ויבואו ויתוכחו לפניו, ויביאו השומרים ראיות מן התורה על קדשת הרגריזים, אשר מקומו נזכר בדברי ימי אברהם ויעקב ומשה. וזרבבל ועדתו ענו כי מפי דוד ושלמה ידעו כי מקום הקדש הוא ירושלם [1]), אז יצא סנבלט הכהן להתוכח אתם ויחזקו דבריו עליהם, ויצום המלך ללכת אל הרגריזים, אך זרבבל ועדתו ענוהו כי עפ"י ספר התורה שבידיהם עליהם לזבח בירושלם. וסנבלט אמר כי הספר הזה הוא מְזֻיף, ויבקש מהמלך לנסות את קדשת הספרים באש, ויצו המלך על סנבלט להשליך את ספר זרבבל באש ויעש כן, ויִשׂרף הספר כרגע. ואחר צוה את זרבבל להשליך את ספר סנבלט באש, ויקחהו זרבבל בידו ויפתחהו, והנה נפל פחד קדשת הספר עליו וימאן להשליכו באש. ויאמר המלך אין זאת כי אם ספר זרבבל מזֻיף, ויאמץ זרבבל לבו וינסה להשליך את הספר אל האש, והנה קפץ הספר מהאש, וינסה לעשות כזאת שנית, ויהי כן גם בפעם השנית, ויקצף זרבבל מאד ויָרֹק אל תוך הספר וישליכהו באש, וישרף מקום הרֹק, והספר כלו קפץ אל חיק המלך. ויבן המלך כי הספר הזה הוא הקדוש, ויכבד את השומרים, ומהיהודים הרג ששה ושלשים איש. ומאז גדלה השנאה בין היהודים והשומרים יותר, והיהודים החלו לזַיף את ספרי התורה.

והמלך הוציא מארץ ישראל את בני הגוים הנותרים בה, וישיבם למקומותם, ובני ישראל השומרים שבו לארצם וספר התורה הגדול אתם. ויעלו על הרגריזים ויקריבו קרבנות ויעשו היכל ומנורה ושלחן זהב ולחם הפנים, ותשב הברכה לארץ.

והיהודים נשארו בבבל עד קום מלך אחר הוא סימא=מרסי אבו שַׁרְוָל (?) ויתנו לו זרבבל ונחמיה שֹחד וירשם לשוב ולבנות היכל בירושלם. ויכתבו השומרים למלך דברי שטנה עליהם, וירשה את השומרים להרס את בנין היהודים ותגדל השנאה ביניהם.

אז קם עזרא הכהן וראשי היהודים ויבדו מלבם ספרים וספורים, ויאמרו על השומרים כי אינם מבני ישראל, וכי הם כותיים, ויכתבו זאת בספריהם. גם את הכתב הקדמון שנו ויעתיקו את ספר התורה לכתבם החדש בשבושים רבים, ויחסירו פרשיות רבות, ואת זֵכר

---

[1]) דבר הוכוח שהיה בין היהודים והשומרונים בימי המלך תלמי פילומטר במצרים כמסֻפר ביוסיפוס (קדמוניות י"ג ד') מסֻפר בספרי ימי השומרונים פעמים.

הרגריזים שהיה כתוב באחרית עשרת הדברות מחו [1] ויען כי בני עדתו שכחו את התורה לא היה מי שיעמד נגדו. ואחרי כן הגיד להם בשם ה׳ „כי ספרו הוא הקדוש ובו יקראו״.

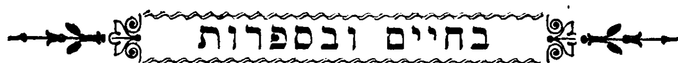
* *
*

אלה הן האגדות המסֻפרות בספרי השומרונים על אודות התקופה שלפני ההסטוריה האמתית שלהם, אגדות קלושות ובנות מגמות מובנות. ודברי ימיהם האמתים, אשר גם הם כפי מה שהם מספרים בפיהם, כמובן אינם נקיים מתערבת גדולה של אגדות, יבואו בחלק השני של הפרק הזה.

---

[1]) בתורת השומרונים הוסיפו אחרי פרשת עשרת הדברות את הפסוקים „והיה כי יביאך ה׳ אלהיך אל ארץ הכנעני .... והקמות לך אבנים גדלת .... תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוך היום בהר גריזים .... ״ (דברים כ״ז 2-7, 11, 30 בשנוים והוספות).

הישוב החדש.

(השקפות ורשימות).

מאת **משה סמילאנסקי.**

א. מושבות הגליל.

I.

מושבות גדולות ויפות בלי קרקעות, מאות משפחות החיות ומתקימות בלי עבודה, עשיריות מוסדות ומפעלים בלי צורך חיוני — זאת היתה התמונה הכללית של ישובנו החדש שבגליל... רואה היית כל זאת ומחשבה איומה אחת מנקרת מוחך כיתושו של טיטוס: האין כל אלה קיקיון דיונה אחד וכמו שצצו בין לילה, ככה גם יאבדו בין לילה אחד ולא יִוָּדע מקומם? הן יש גבול גם לחסדי פריז — והגליל מה תהא עליו?... אמנם, גם החיים והמעשים שביהודה היו טבועים בחותם של מלאכתיות יתרה, בכל זאת הבדל נכר היה בין יהודה ובין הגליל: ביהודה אפשר היה למצא בכל זמן איזו התחלה עצמית, איזו תנועה טבעית שהיא, אך בגליל הכל היה נעשה רק באופן מלאכתי בלבד...

וכמה יפתיע אותך עתה לטיב, כשתעיף עין על החיים הגליליים, וראית כי המלאכתיות הולכת ופוחתת ואיזו תנועה חדשה באה שמה, תנועה שיש בה כח חיוני! — חדשה היא התנועה הזאת ומצערה בראשיתה, אך מרגיש אתה כי בת־קימא היא, העתידה בודאי לילך ולהתגדל — מרגיש אתה חיים חדשים בגליל!

ומכיר אתה את התנועה החדשה גם בסמני השלילה גם בסמני החיוב שנתנה כבר במהלך הענינים והתפתחותם. רואה אתה אותה גם בסתירה גם בבנין שהיא מביאה בחיי הכלל ובחיי הפרט; וכל יותר שאתה מתבונן בחזיונות השונים הללו — הרי הם קובעים בלבך את ההכרה שכוח חיוני התחיל מפעם את הישוב הגלילי.

נתחיל מן החזיונות השלילים שבכלל.

כי תבוא אל הגליל ודרשת וחקרת על כל המעשים הגדולים והקטנים, של קהלות

שלמות ושל אנשים פרטיים שהיו עומדים ומתקימים בלי שום זכות של קיום — וראית כי כל אלה ה„יצורים" המלאכתיים מתו כבר או שהם הולכים למות בקרוב ; ומיתתם זו, עם שהיא גורמת מצד אחד צער ואבלות ככל מיתה, הנה מצד שני נחמה יש בה לישוב, שהוא הולך ומתפטר על ידי זה מאותה השיטה שהוליכתהו תוהו ותטהו מדרך החיים. ועל כרחך אתה מודה שיש ערך חיובי וחיוני גם בחזיון השלילי הזה, של המיתה. . .

מושבות ומוסדים נתבטלו, או עומדים להבטל בגליל — אבל הם מתבטלים ונגרפים ע"י זרם חיים שהתחיל שוטף שם.

ידוע, כי ב„ימים הראשונים הטובים" היו נוהגים „לעשות" אכרים באופן פשוט מאד : איזה פועל או איזה סתם אברך, שמצא חן בעיני הפקידות היו „רושמים" אותו לאכר, בונים לו או חוכרים בשבילו דירה, וקובעים לו חלק בתוך נחלת המושבה, מבלי לקחת בחשבון אם יש קרקע ואם אין — ומתחילים לתת לו תמיכה חדשית. וכך היו הולכים ומתרבים משנה לשנה מספר ה„אכרים" בתוך המושבות הישנות וכך נוספו גם „מושבות" חדשות... ע"פ השיטה הזאת נבנו על תלן שתי בנותיה של זכרון־יעקב, המושבות שְפֵיָה וְאֻם–אל–גְ'מַל ; נמצאו שתי גבעות יפות ובנו על האחת 18 בתים ועל השניה 28 בתים ויושיבו בהם „אכרים" ויתנו להם חלק באדמת זכרון־יעקב, זו שלא הספיקה אף כדי חצי לצרכי זכרון־יעקב עצמה ! — נבנו ה„מושבות" ומיד שמו עליהן פקידים, בנו להן בתי־תפלה ובתי־ספר והתחילו מכלכלים את יושביהן לחם חסד, כ„אכרים" גמורים... ככה תעשה הפקידות לשם מטרותיה השפלות, וממנה למדו ויעשו ככה גם ה„חובבים" וה„בונים" לשם מטרותיהם הנעלות. מבארץ ומחו"ל קמו „מיסדים" ליסד מושבות חדשות בא"י ויאספו על יד פרוטות פרוטות, ויקנו, או השיגו במתנה, כברת ארץ קטנה, ויבנו ויוסיפו בתים על בתי ישראל בארץ ישראל— ותהיינה המושבות „משמר הירדן", „מחנים" ו„עין־זתים"...

ביסוד „משמר הירדן" התחילו ילידי הארץ בסיועם של „החובבים" שברוסיה. שנים, שלשה בנינים רעועים, כברת ארץ קטנה וכחושה המלאה אבנים, שמיר ושית ורובצת בתוך הבִצות שעל חוף הירדן—והרי לך אותה המושבה שנקראה בשם המצלצל: „משמר הירדן". לאחרונה הוסיפה יק"א אדמה על אדמת המושבה ותבנה גם בתים לאכרים. אבל גם ה„הוספה" לא הספיקה והקרקע נשארה מעטה וכחושה, האויר קשה, המים דלוחים והמושבה התקימה חציה מתוך „התמיכה" צרפתית, שנתנה הפקידות בצורות שונות, וחציה מתוך „חלוקה" צפתית שניתנה בצורה הפשוטה הידועה.

את „מחנים" יסד אחד מראשי החובבים שבגליציה, שנעשה בר פלוגתיה של הד"ר הרצל ונתן את ידו ל„רבי" מטשרטקוב ויצא „בכי טוב" להתחיל ב„עבודה מעשית", בבטחון על זכותו של ה„אדמו"ר" שתעמוד לו—ויצליח, אי"ה. את האדמה ל„מושבה" חדשה זו נתן ה' שיד, חלק שחתכו מאדמת „ראש־פנה"— זו המושבה שסבלה כל ימיה מחסרון קרקע ; את הבתים בנו מדמיהם של יהודי צפת, שלקחו בתור הלואה (אגב אורחא: לסוף פשטו להם את הרגל...), ואת האכרים הביאו בשעה טובה על הוצאת „האדמו"ר" וע"פ בחירתו והכשרו...

ואת „ע י ן־ז ת י ם" יסדה „אֲגֻדת—האלף" המפורסמה ובנתה אותה על הרי השיד שבקרבת צפת, והתחילו מגדלים שם נטיעות גפן ונטיעות זית כחושות, שנזונו כל ימיהם מתוך תשלומי החברים ומתוך חסדיה של פַּריז, ובשביל „חסדים" אלו נעשו אז נסיעותיו של ראש האגדה להתם תדיריות כתקופות השנה.

ככה נוסדו ונתקימו „מושבות" בגליל.

והנה באה יק"א — ויבא הקץ ליסוד מושבות כאלו.

יק"א התרחקה מן הרחמים, ובמעשים לשם „אידיאלים", כידוע, אין לה חלק— ותשב אדמת מ ח נ י ם ל ר א ש ־ פ נ ה וחלק ממנה ל מ ש מ ר ־ ה י ר ד ן, ואדמת ש פ י ה ו א ם — א ל — ג׳ מ ל שבה ל ז כ ר ו ן - י ע ק ב. אמנם, גם יק"א נמשכה בזמן הראשון אחרי זרם התמיכה המלאכתית, אבל החיים היו כנגדה וגסיסתן הטבעית של המושבות הללו קרבה ובאה. והנה סך־הכל של אותן המושבות:

„מ ח נ י ם" כבר מתה, ומכל „בניה בוניה" לא נשאר אף אחד. שום „פדיון" לא הציל „חסידה" זו — מאדמתה לא נשאר אף שעל, אחדים מן הבתים נהרסו לגמרי, וביתר הבתים יושבים ע ר ב י י ם — הלא המה ה„חֲרֵתים" של ראש־פנה — ומעמלם המשותף של הד"ר זַלץ, של ה„רבי" ושל שַיד לא יצא אלא בית־מקלט לערביים.

ו„מ ש מ ר ה י ר ד ן"— זו עומדת למות. השדות עזובים, שליש הבתים ריקים ושארית האכרים — 11 במספר — תמיד חולנים וחצאי־רעבים. בקיץ העבר מתו ארבעה אנשים בקדחת הירוקה ובתוכם ה א ח ד מבני משמר־הירדן שהיה מַצליח בעבודתו. עתה התחילו האכרים בהשתדלות להעבירם את כלם מתוך המושבה, פן יכלו וימותו עד אחד. וקרוב מאד שהשתדלותם תמָלֵא.

ו„ ע י ן ־ ז ת י ם", אחרי כל ההרפתקאות השונות שעברו עליה, עברה לרשותם של „עשרה בטלנים", שאחדים מהם יושבים על האדמה ל„נַהֵל" אותה ורָבים כל הימים ביניהם לבין עצמם ונותנים ענין ל„אנשים טובים" מן הצד להתערב ביניהם ולבקש שלום. „רכושה" של „מושבה" זו — 40 הקטָר גפנים רזות עם 15 הקטר זיתים כחושים — עומד תחת השגחתו של אכר אחד מראש־פנה.

ו„ב ש פִ י ה" נשארו כיום רק ח מ ש ה אכרים. רוב הבתים והאֻרוות ריקים מאין יושב בהם. בית־התפלה חָרֵב. אין כל מוסד צבורי. 14 הילדים - בני האכרים - שומעים תורה מפי השו"ב. שהוא גם אכר. ומעט האדמה שנשאר למושבה אינה אלא זבורית.

ו„באֻם—אל—ג׳מל" נשארו ש ב ע ה אכרים. בכל יתר הבתים יושבים ערביים: אריסי המושבה, האכרים שם, אמנם, חרוצים הם ואת הכנסת אדמתם המועטה העלו מן 4000 פרנק ברוטו לשנה עד 17,000 פרנק. אבל יחד עם זה אין המושבה יכולה להתקיֵם — כי איך תתקים מושבה של שבעה אנשים שאין לה אפשרות להתגדל מחסרון אדמה? והמושבה מוסבה כפרים של ערביים הנוטרים לה איבה ובשנה שעברה הרגו אכר אחד בשדהו ויקחו את שוריו.

ובכן שתי ה„בנות" הללו של זכרון־יעקב, שפיה ואֻם־אל־ג׳מל, עושות רושם של חורבות

ואם לא היום—החרבנה מחר. בני המושבות אמנם אוהבים את מקומם אבל להתקיים שם אי אפשר. מתאוננים הם על מצבם ובאים בטענה על „האֵם" שרִמתה איתן. וזה דבר טענתן: זכרון־יעקב ובנותיה לא יכלו לכלכל את כל אכריהן מחסרון אדמה, וגם האדמה החדשה שקנתה יק"א לא הספיקה להם, ורבים מן האכרים היו מוכרחים לנוע למושבות החדשות שבסביבות ט ב ר י ה. ותאמרנה „הבנות": „האֵם", שהיא גדולה ומספר בתיה רב, רק היא צריכה לשלח מקרבה אכרים לטבריה ולא אנו המצערות, כדי שלא נשאר מעט מן המעט, או שנשלח גם אנו אך בכמות פרופורציונלית. אך „האֵם" לא הסכימה. ותקח לה מאדמת „בנותיה" ואת „נכדיה" הקולוניסתים שלחה מעל נחלותיהם. ועתה מוסיפות הבנות לדרוש: תשלם האם הוצאות המושבה העולות על הלקת האדמה שלקחה מאתנו. שאין אנו יכולות לעמוד בפני ההוצאות המרובות. והאֵם עונה: גם בלאו הכי הוצאותַי מרובות. והרי היא מיעצת לבנותיה לעזֹב את חָרבותיהן, ולהתישב ב„זכרון יעקב" ויוטב לאלה וגם לאלה. והענין מסוכסך: אם לרחמים — צדקו הבנות, אך לדין — האֵם. ומכיון שהחיים אינם יודעים רחמים, נראה שסוף כל סוף תהיינה הבנות מוכרחות להתקף על הרגש ולעשות מה שמוכיח השכל — להתישב בזכרון יעקב.

בלעדי המושבות הנחרבות ישנם גם מוסדים אחרים שנחרבו. הפבריקה של משי בראש־פנה, שפעם העסיקה מ א ה פועלים; הפבריקה של זכוכית בטַנטורה, הסַניטוריום היפה על הר שפיה, בית־הבַד והמחלֵבה שלרגלי הר שפיה; משאבת־המים הגדולה בנַזְלַה; הפרדסים שביסוד־המעלה, שהם שתולים באדמת חטים שאֵינה סובלת את עץ הלִימון; הפבריקה של צמוקים וכו'. כל אלה ההתחלות בלעו ביסודם מיליונים. אכלו בתור דיפיציט שנתי רבבות אלפים פרנקים מחסרון הבנה בהנהלתם, או מחסרון כל זכות הקיום ביסודן. ואם סימן רע היה קיומם של המוסדים וההתחלות הללו, מיתתם אינה אלא סימן טוב לישוב, שאינו מטפל עוד במתים הללו. כי ה ח י י ם קוראים לו.

וחזיונות שליליים שאינם אלא סימני חיים נראים גם ב ח י י ה פ ר ט.

הקולוניסתים הגליליים, עם עברם מרשות פקידותו של הנדיב לרשות הפקידות של יק"א, יצאו מחיים של „תמיכה" ונכנסו לחיים של עבודה. יק"א נתנה להם אדמה ויכולת לעבוד. אבל גם אחרי המעבר הזה נשארו רבים בכל המושבות שהוסיפו לחיות ככל אשר היו רגילים לחיות עד עתה: את אדמתם לא עבדו, את האינוֶנטר שלהם לא שמרו ויקוו ל„הלואות" חדשות. ואמנם גם יק"א הוסיפה בשנים הראשונות ללכת בדרך אשר כבשה לפניה הפקידות הראשונה ותתמוך ותסעד בכל האכרים, בראוים ושאינם ראויים לכך, — כי בכל המושבות היו אכרים חדשים (לא חדשים לשנים כי אם לקרקע), ומרוב הטפול והטרדה שבהם לא יכלה לפנות אל תקונים אחרים. ועוד זאת: הפקידות החדשה לא היתה אמיצה כ"כ עד כדי לעקור את כל הנֶבֶל ולקצץ את כל היבש בבת אחת. אך לסוף, כשעמדה הפקידות החדשה על הדין, נהרסו ממילא כל אלה האכרים שלא הבינו

את התקופה החדשה ומצבם המשונה ויבואו עד כבר לחם. ורבים מהם היו צריכים לצאת מן המושבות... ו„יוצאים" היו כמעט בכל המושבות:

מזכרון־יעקב	ממספר	של	52	אכרים	יצא	— 1.
משפיה	"	"	6	"	"	— 1.
ממסחה	"	"	29	"	"	— 11.
מימה	"	"	42	"	"	— 16.
ממתולה	"	"	39	"	"	— 8.

בס"ה יצאו מקהל של 168 אכרים — 37 או 22%. וגם בתוך קהל האריסים שבעטלית, בסג׳רה ובבית־ג׳ן, נעשי „חילופים". עתה נמצאים עוד זעיר שם זעיר שם בתוך המושבות מן האכרים החלשים, שאינם מספיקים לעבוד את אדמתם או שאינם רוצים לעבדה ושהאינֶנֶרְגיה שלהם הגיע עד לידי דיגינֶרַציה גמורה; אכרים המקוים עד היום כי „הנדיב שיחיה לא יעזבם". אך אלה המעטים אינם אלא „קנדידַטים ל„חילופים" העתידים להעשות עוד.

זהו הצד הסותר שבגליל, אותו הכח השלילי שאיני נותן לטפל במי שאינו יכול להחזיק מעמד במלחמת הקיום ואינו אלא מעמסה על הישוב. אבל סתירה זו מביאה לידי בנין, השלילה — לידי חיוב, שֶׁכֵּן היא הולכת ומפנה מקום לחיים.

והחזיונות החיוביים התחילו כבר מסתמנים בחיים, ונראים הם וניכרים יפה.

בשנעזוב את המושבות הנזכרות שנחרבו לגמרי. או שהורבנן ודאי, ונתבונן אל כל יתר המושבות שבגליל: מחדרה *) ועד מתולה ועד בכלל — נראה שכלן מתחדשות ונותנות סימנים של התפתחות. בכלן מתפתחת ומשתכללת העבודה, מתוסף ומתגדל הרכוש, מתרבה הישיב ומשתרש יותר ויותר בתוך האדמה. ומכיר אתה בכל אלה איזו דחיפה פנימית, טבעית היוצאת מ ת ו ך קהל האכרים עצמם ולא מ ח ו ץ להם.

את הרושם היותר חיוני עושה עליך ע ת ה המושבה יַמָּה, זו הצעירה, שבאחיותיה. יַמָּה עתידה, לפי דעתי, להיות מין פתח־תקוה הגלילית. האדמה המצוינה שבמושבה, רבוי המים, האויר המבריא, המרעה הטוב וקרבתה אל מסלת־הברזל חיפה־דמשק, ואל האָבְנִיָּה נצרת־טבריה — כל אלה התנאים הטובים נותנים בה כח לגידול בלתי רגיל. גם „זרים" (ככה נקראים בגליל תושבי המושבות שאין להם נחלה) מתחילים להתישב בימה לשם מסחר ועבודה ומלאכת־יד. ולכשיגמרו ויתאשרו שטרי ההתקשרות שבין הפקידות והאכרים, ואלה האחרונים יוכלו למכור מגרשים במושבה — יתרבה ויתגדל מאד מספר ה„זרים" שיבאו ויקנו חלקות אדמה במושבה ויבני להם בתים, ככל מה שהיה בפתח־תקוה. ימה נמצאת במרכז המושבות שבגליל טבריה ומסביב לה הרבה אדמה ליק"א שלא התחילו עוד בעבודתה, וכל האדמה הזאת תנתן בקרוב לאכרים או לאריסים חדשים שיתישבו

*) חושב אני את ח ד ר ה, שבסוף תחומה של יהודה, עם המושבות ש ב ג ל י ל, שכן שכֵנה קרובה היא ל„זכרון יעקב" ורחוקה הרבה מאחיותיה שביהודה.

גם הם בימה, ובאופן כזה הלך המושבה והגדל משנה לשנה עד שתהיה למרכז של מושבות הגליל. גם כיום נמצאות בה יחד עם ה„זרים" ונושאי משרה יותר מששים משפחה.

בימה נעשתה ההחלה לחזון חדש בגליל. כידוע לא היה עד עתה בכל הגליל אף אכר אחד, אשר עשה את נחלתו באמצעיו העצמיים. הכל היה נעשה שם רק בחסדי פריז הנאמנים ותמיכתה—והנה בשנה שעברה בא בפעם הראשונה איש אחד הגלילה, וקנה לו אדמה, בנה בית ועשה אינונטר חי ומת — והכל מכספו הוא, ובידי עצמו — פשוטו כמשמעו — התחיל העבודה... האכר החדש הזה בחר לו מקומו בימה, זו שאדמתה טובה ושמנה, ותנאי העבודה שם טובים ומרוצים. וחזיון יחיד זה ההתחלה הוא להקיפה חדשה בגליל, תקופה רבת התוצאות. מופת חי זה ימצא אנשים חיים, אשר ממנו יראו וכן יעשו. — בלעדי האכר הזה נמצאים בימה עוד שנים שנבנו למחצה באמצעים עצמיים. האחד — אינו אלא אחת, כלומר אשה. אשה זו קבלה הלואה מיק"א וחו"צ לקנין נחלתה, אבל היא השקיעה בה גם מכספה היא סכום הגון; והשני — מי שהיה אכר ונעקר מן הארץ וילך לאַמריקה, ועתה שב ויקבל אדמה מאת הפקידות ע"י „טענות" ישנות, ואת הבית והאינונטר עשה לו גם הוא באמצעים עצמיים. ככה נראתה בימה ראשונה, ההחלה לעבודה עצמית בגליל, ועתיד הוא הדבר להשפיע לטוב על התפתחותה.

והנה עוד התחלה טובה—במושבות אחדות נעשו קורפּרַציות לעסוק בכחות משותפים במקצעות חדשים של עבודה. במתולה, למשל, התאגדו אכרים אחדים לאגודה אחת בכדי לעסוק בזריעת צמר-גפן. במקומות אחרים מתאגדים לעסוק בכחות משותפים בגידול צאן ובקר, שלמקצוע הזה יש תקוה בגליל. ומה שמענין ביותר הוא, כי בכל המעשים הללו משקיעים האכרים מכספם הם מבלי לחכות „להלואה". למעשה כזה קשה היה לקוות לפני איזה זמן. האכר הגלילי היה רגיל לקחת מן הקרידיט הנתון לעבודה ולחשוך בכיסו לעת צרה... עתה יכולים אנו לברך ברכת „שהחינו" למעשה זה!

וסימנים של חיים חדשים נראים גם בחיים הצבוריים.

בזכרון-יעקב, למשל, עשה ועד המושבה אֲבָנִיָּה במורד ההר הגדול, תיקון שעלה להם בסכום של 12,000 פרנק. אותה זכרון-יעקב עצמה תקנה גם את הטחנה הישנה של הפקידות והעמידה בה גַזו-מטור. והטחנה עובדת לתועלתה של קופת המושבה, ומהרוחים תסלק המושבה את חוב האבניה וחוב הטחנה עצמה.

גם בשאר המושבות הגליליות נראים תִקונים צבוריים כאלו. במסחה, בימה ובמלחמיה רצפו האכרים בכחותיהם העצמיים ובסיועה של הפקידות את רחובות המושבית. ותיקון זה גדול הוא, כי בימות הגשמים היתה אדמת-החמר שבהן נהפכת לבִצה, שקשה היה לעברה. במלחמיה עשו האכרים גם חנות משותפת ומשתתפים בה כל בני המושבה, האכרים וה„זרים" כאחד. כל אחד הכנים 60 פרנק במזומן ושטר

על מאתים פרנק, והחנות נפתחה והרי היא עובדת זה שנתים ותעש חיל ותקנה לה שם בכל הסביבה בסחורתה הטובה.

ועוד תיקון אחד עשוי בגליל, והוא — קופות המלוה. בכל המושבות סבלו האכרים — ורבים סובלים גם עד היום — מחסרון הקפה בזול, והיו מוכרחים לבא לעזרת המלוים ברבית שבערים וגם לערביים העשירים שבכפרים. והמלוים ממין זה כשהם נותנים את כספם על 24% לשנה הרי הם עושים „חסד", שכן רגילים הם לקחת מן הערבים מחצה על מחצה. והנה, בזמן האחרון יסדו מושבות אחדות — זכרון־יעקב, מסחה, ימה — קופות־מלוה משותפות. חברי המלוה מכניסים אל קופתם יד אחת של הקפיטל ותשע הידות מכניסה יק"א והאפ"ק. בראש כל אגודת־מלוה עומד ועד של נבחרים וכל אכר יכול לקחת הלואה העולה פי עשר על הסכום היסודי שהכניס לקופה ומשלם רבית 9%. האפ"ק מקבלת מכספה 6% ויק"א רק 3% והרֶוח הנשאר נכנס לקפיטל רֶזֶרְוִי למלא את ההיזקות האפשריים שלקופה. — בזכרון־יעקב מונָה הקופה יותר ממאה חברים. הכסף היסודי שהכניס כל חבר מתחיל מעשרים פרנק ומגיע עד מאתים וחמשים, וההלואות שמקבלים החברים מתחילות ממאתים פרנק ומגיעות עד אלפים וחמש מאות. ההלואות נתונות מהתחלת שנת העבודה עד לאחרי האסיף.

גם בתי־הספר שבגליל מראים סמנים של התפתחות—חוץ מביה"ס שב„זכרון יעקב".— דן אני על המוסדות האלה, רק ע"פ הרושם הכללי בלבד, מפני שלא יכלתי להתענין בהם כדבעי. רואה אתה שם ברוב בתי־הספר מורים צעירים המסורים לעבודתם. השכלתם של אלו, אמנם אינה רחבה ביותר ואינה מתאימה גם לדרישות המיוחדות של בי"ס כפרי-קרקעי, אבל אהבה ואמונה יש בעבודתם, והם נותנים לה כל מה שיש להם: את תורתם ואת השכלתם המצומצמת ואת נפשם ומשאת נפשם— והרי הם עובדים שם יותר או פחות בכשרון. ובית־הספר זה שבראש־פנה מתקרב יותר אל השאיפה של בית־ספר כפרי, ואפשר שזה יהיה בהמשך הזמן למופת הראשון של בי"ס מטיפוס זה, כלומר, מוסד שמטרתו לחנך את בני המושבה בתור אכרים משכילים, שהשכלתם תהא להם בתור נשק קולטורי למלחמת קיומם הקרקעי. המנהל שבראש־פנה הכין את עצמו בתור מורה כפרי והכנה זו יכולה לשמש מופת גם לשאר המורים הכפריים שלנו.— בדבר אחד מצטינים, לפי דעתי, בתי־הספר שבמושבות הגליל ועולים על אלה שבמושבות יהודה: בגליל יש כבר איזו צורה אחת כללית לבתי הספר, שם יש כבר איזו טרַדיציה, פרי עבורה ונסיון של שנים. ובא להם זה, הודות לאותו המצב, שכלם התכלכלו ממקור אחד והיו עומדים תחת הנהגה אחת קבועה—הפקידות. הנהגה זו הרבה חסרונות יש בה, אך הם הולכים ומתמלאים בהתאמה לדרישת הזמן והמקום, ויש להכיר בבתי־הספר התפתחות מתמידה. מה שאין כן ברוב בתה"ס שביהודה, שם יד „בעלי־הבתים" מושלה, ואלה מחליפים את המורים „שלהם", את הפרוגרמות

„שלהם" בהתאמה ל„פוליטיקא" המקומית ולכן עדיין לא הסתמנו שם הגבולים, כמו בבתי-הספר שבגליל.

אך הסימנים העקריים של חיים חדשים ניכרים ביחוד בחייהם הפרטיים של הרבה אכרים בכל מושבה ומושבה.

האכרים עובדים עתה יותר, מפני שהתחילו מאמינים יותר בעבודתם, והם הולכים ומשבחים את עבודתם ואת נחלותיהם. ושורה שלימה של מעשים מוכיחה על זה.

האכר הגלילי היה עושה תמיד את כל עבודתו ע"י „חָרָתִים" (אריסים) שהיו מקבלים בשכר עבודתם את החלק הרביעי או החמישי על ההכנסה-ברוטו. ושני טעמים למנהג זה: א) שהאכר לא האמין בהכנסת שדהו והיה מפחד להוציא מעותיו בתור תשלום יומי או חדשי לפועלו, שלא יהא כמניחן על קרן הצבי, והרי מוטב שיקוה גם הפועל כמוהו לברכת שמים מעל... ב) האכר הגלילי לא היה עובד בעצמו וגם לא כלם היו משגיחים על עבודת פועליהם, ולבעל-הבית שכזה, כובן, שהארים עדיף, — שהרי זה אינו צריך להשגחה... בינתים גרם המנהג הזה לתוצאות רעות: הארים הערבי, שעבד על דעת עצמו, עשה את כל העבודה על-פי שיטתו הפרימיטיבית ובשביל כך היתה ההכנסה זעומה מאד. ואותו הארים שלא היה צריך אמנם להשגחת בעלו בשעת העבודה, אבל ידוע יָדע לְנַצל את בעלו במובן אחר — הוא היה גונב מן הזריעה, ממאכל הבהמות וכו'. וגם ה„חרת" עצמו „האמין" יותר בפרוטה המזומנה מבזו העתידה לבא „מברכת ה'"... והמצב הזה הולך עתה ומשתנה: את מקום „החרת" מתחיל לקחת הפועל היומי או החדשי — זה סימן שהאכר התחיל להאמין יותר בשדהו.— ובחדרה ובמלחמיה, למשל, המושבות שבהן הגיעה העבודה למדרגה הגונה של התפתחות, אין עתה אף ארים אחד. וגם בזכרון-יעקב ובשאר המושבות מתחילים האכרים להחליף את הארים בפועלים יומיים, או חדשיים.

האכר הגלילי, גם זה שעבד בעצמו, היה עושה את כל עבודתו בשיטה הערבית: היה חורש במחרשה-המסמֵר, היה זורע רק בשתי חליפות: אחת חורפית ואחת קיצית, וזריעת קטניות ועשבי-מרעה לא ידע כלל. ועתה הולך ומתהוה בגליל שנוי יסודי בעבודה, ובמקומות אחדים הריזה עשוי כבר. בחדרה, למשל, לא תמצא כיום אף אחד שיעבד במחרשה ערביה. והזורע שומשמין, שאינו צריך לחרישה עמוקה—הולך וחוזר מחצר לחצר לבקש „ערביה". במובן שבכלול העבודה מצטינת חדרה מכל המושבות. האכר החדרי שקוע ראשו ורובו בשכלול כלי עבודתו ובהשבחת אופן עבודתו. בשנה העברה הוציאו בני חדרה בערך 15,000 פרנק על כלי עבודה חדשים ועל השבחת הישנים. בחדרה תמצא מחרשות אירופיות מכל המינים, מכונות לקצירה ואלֻּם ומכונות לזריעה וכו' וכו'. חדרה זו הצטינה כבר גם בממציא כלי-עבודה מתוקנים. אחד מאכרי חדרה, שהוא גם האכר היותר מופתי בכל הארץ, המציא מַשְׂדֵּדָה שהיא מתאימה מאד לתנאי הארץ, ועפ"י המִרְשָׁם ששלח עשתה פבריקה אחת בגרמניה משדדות כאלו, ועתה רבים הקופצים

עליה. וכן המציא עתה אכר זה תיקון אחד במכונת הקצירה שתוכל לקצר את החמצה, שעד עתה היו מוכרחים לקצרה בידים ולא יכלו בשביל כך להרבות בזריעתה, אף שהכנסתה טובה מאד והיא מיטיבה גם את השדות. — כמדומני שהאכר הזה הוא הממציא העברי הראשון במקצוע הזה!...

וכלי־העבודה האירופיים כבשו או הולכים וכובשים להם מקום לא רק בחדרה כי אם גם בכל המושבות הגליליות או ברובן. אחדים עושים את חרישתם חציה ערבית וחציה אירופית, אחדים עושים את כל החרישה אירופית ואת הזריעה והקצירה ערבית, ובהרבה מושבות ישנם אכרים העושים את כל העבודה אירופית כהאכר החדרי. אמנם ישנן גם מושבות, כראש־פנה, יסוד־המעלה ומתולה שעדיין נאמנות הן לשיטת העבודה הפרימיטיבית. בדרך כלל אפשר לומר, כי המושבות שבשומרון ובגליל התחתון — עבודתן כבר קבלה או הולכת ומקבלת צורה רציונַלית, ובגליל העליון — עבודתן ברובה נשארה פרימיטיבית. ובזה יכול אתה למצא מדת התפתחותן האקונומית של המושבות: מושבה הממעיטה בפועלים־שותפים (אריסים) ומרבה בכלי־עבודה אירופאים היא גם מצליחה יותר.

גם את הזריעה ואת אופן הזריעה השביחו הרבה. מרבים מאד לזרע קטניות שונות, המכניסות יפה ומשבחות את הקרקע. בשנה האחרונה הרבו לזרע במלחמיה פשתן שעלה יפה מאד. במקומות אחדים התחילו האכרים בשיטת הזריעה רבת־החילופים, והתיקון הנכבד הזה נתן את סימניו הטובים עד מהרה.

והכנסת השדות במושבות הגליליות הולכת וגדולה גידול מַתְמִיד שאינו פוסק במשך שלש שנים האחרונות. כלל היה בידי האכר הגלילי, כי יותר מחמשה או ששה שערים לא יתן לו שדהו. עכשיו ה„כלל" הזה הולך ונשתכח. אמנם ישנן מושבות וישנם פרטים בהרבה מושבות שגם עד עתה הכנסה של „ששה שערים" נחשבת להם למדרגה ידועה של הצלחה, אבל אלו הן המושבות הנחשלות, או האכרים הנחשלים. ה„כלל" קבל צורה אחרת: ההכנסה הרגילה של חטים נחשבת במושבות המצליחות — חדרה, זכרון יעקב, מסחה, ימה, בית־ג'ן, ומלחמיה, וגם אצל הרבה אכרים בגליל העליון — 12—15 שערים, הפולים — 15—20, השעורים — 20—25. וההכנסה של קטניות יפה עד מאד.

כמות ההכנסה הכללית במושבות משתנית מאד לפי הכמות והאיכות של קרקע האכרים ולפי אופן עבודתם. נחלתו של האכר הגלילי נחשבת עתה בדרך כלל שלשים הֶקְטַר על כל בית-אב, אבל רק מעטות הן המושבות שכמות האדמה כזאת נמצאת לאכרים בשלימות. במקומות אחדים כמו בסג'רה ובמלחמיה חסרה אדמה. במקומות אחדים נמצא שטח האדמה במלואו אבל נכללו בו חלקים שאינם יכולים להעבד — כמו במתולה, למשל. ובמקומות אחרים, כמו בזכרון־יעקב ובראש־פנה, נחשבו הנטיעות שנתנו לאכרים מאת הפקידות, הקטר אחד במקום שנים או שלשה הקטר של אדמת

זריעה. מספרים מדויקים של הכנסה א י נ ם במציאות, והמספרים, המתהלכים בקהל כמטבע=עוברת, אינם אלא י ח ס י י ם, ונכונים רק ב ע ר ך. ההכנסה נחשבת כמו שהיא מתקבלת מן הגורן, לאמור, ב ר ו ט ו, והרוצה לדעת את ההכנסה הנקיה צריך להוריד ה ח צ י על הוצאות העבודה, המעשר, הזריעה ומאכל הבהמות. באופן כזה נוכל לחלק את הכנסת המושבה מן הגורן לכל אכר ב ע ר ך כזה:

משמר=הירדן	—	ברוטו	600 —1000	פרנק: נֶטו	300 —500	— פרנק.
סג'רה		"	1000—1200	" "	500 —600	— "
שפיה *) ואֻמג'מל		"	1000—2500	" "	500 —1250	— "
ראש=פנה, יסוד=המעלה, מתולה		"	1500—2500	" "	750 —1250	— "
מלחמיה, ימה, בית=ג'ן, מסחה		"	2500—3500	" "	1250—1750	— "
זכרון יעקב		"	3000—4000	" "	1500—2000	— "
חדרה		"	4000—5000	" "	2000—2500	— "

בחדרה, בזכרון=יעקב ובימה ישנם אכרים שהכנסת גרנם עולה לששת, או שבעת אלפים פרנק. וההכנסה הזעומה של אכרי משמר=הירדן וסג'רה מתבארת ע"י חסרון קרקע וע"י קרקע גרועה, וגם עבודתם אינה משובחת.

יש אכרים בגליל שעבודתם מקבלת צורה של כ ב ו ש ממש. אלה מספרם, אמנם, נער יכתבם, אבל בכל זאת מסַמנים גם אלה המעטים באופן בולט את התעוררותו של הכח החיוני בגליל. הנך מוצא שם אכרים המספיקים ל ז ר ע עד אלף ויותר מאלף דולם קרקע ואת האדמה הם משתדלים להשיג בכל האופנים. אכרים כאלה אתה מוצא בחדרה, בזכרון=יעקב, בימה, בראש=פנה ואחד גם ביסוד=המעלה, המושבה הנחשלת קצת — והם מכניסים כ"א מגרנם כעשרת אלפים פרנק ויותר. את הכנסת האחד בראש=פנה מעריכים עד 15,000 פרנק. בזכרון ראִיתי אכר העומד לכבוש לו הר לנטיעת זיתים. וההר מקום פרא המכוסה אבנים, סלעים, סבכי קוצים ואילני=סרק עתיקי ימים. ומה זה עושה? הלך ועשה לו כבשן. ולוקח את השיחים ואת העצים ומסיק בהם את כבשנו ואת האבנים, אבני=שיד שעל ההר ובסביבתו הוא שורף ועושה סיד. ובאופן כזה הוא כובש את ההר ומכשירו לנטיעה! ולרגלי הר כנען, שעליו שלטו לפנים הכנענים בעלי „רכב הברזל", חופרת עתה באדמה חפרפרת=אדם, אכר יהודי אחד מראש פנה, חופר הוא שעל אחרי שעל, צעד אחרי צעד וכובש מַעֲנה רחבה בלב ההר לנטוע בה גפנים וזיתים...

השאיפה לכבוש מוצאת במקרים אחדים גם בטוי שאינו נאה כלל. במושבות אחדות, בתוך היותר חיוניות, הולך ומתפתח „אכר=אגרוף" תקיף המבקש להכריע מעט מעט את החלשים ואת הנחשלים שבסביבתו — ולבלעם אל תוך כרסו. ובכל מושבה

*) שפיה עובדת גם את חלקה ב„בורג", הרחוקה מאד מהמושבה.

נמצאים אמנם חלשים שבאו לידי כך ע"י מקרים רעים או ע"י התרשלותם בעבודה: החלשים האלה אינם מספיקים לעבוד את כל אדמתם וה„תקיפים" לוטשים את עיניהם לאדמה הבלתי נעבדת... ובאים הם „לתמוך" בחסדם בידי הנחשל ע"י הלואה קטנה לזריעה, לקנית שור או סוס, ובתור „תודה" בעד עזרתו יקח „הגומל חסדים טובים" את חלקתו היותר טובה של ה„נתמך"... ועוד דרכים ואמצעים שונים ימצא התקיף בכדי לתפוש את החלש בתוך קורי העכביש שלו ולמוץ את לשדו. ויש שגם הכהונה בועד המושבה נחשבת לו לתקיף כאמצעי להשיג את מטרתו. — החזון הזה כשהוא לעצמו אינו מְשַׂמֵּחַ, אבל תגידו מה שתגידו — סימנים של ח י י ם יש בו...

צריך היה לדעת את הגליל של עד עכשיו, צריך היה לדעת את האינדיפרנטיות השלמה ששררה בתוך כל הקהל ביחס אל אדמתם, אל בתיהם ואל כל גורלם, בעתידם לא האמינו, ערך נחלתם היה נקלה בעיניהם, מכספם לא הוציאו אף פרוטה על השבחת עבודתם, וַיהיו ממשיכים את קיומם במושבה כאלו כפאָם שֵׁד — צריך ל ז כ ו ר כל זאת, בשביל ל ה ר ג י ש את החיים המפעמים גם בחזיונות הללו — היהודים הגליליים התחילו ח ו מ ד י ם את האדמה!

האכר הגלילי שלא האמין לפני זמן מה בברכתו ש ל ה ע ץ מתחיל להתקרב גם אליו. לפנים היו הדברים מגיעים לידי כך שהאכרים במתולה נטשו את הגן שקבלו בירושה מהדרוזים, ובראש־פנה עקרו חלק משקדיהם ואת כל עצי התות שלהם, ובשאר המושבות לא חפצו האכרים לקחת עצים ב ח נ ם מתוך המשתלה בכדי ל נ ט ו ע אותם, ואם לקחו ונטעו לא שמרום ויעזבום ויעלו שמיר ושית. עכשיו ניכר שנוי לטובה גם בזה. האכר הגלילי איננו מבין אמנם גם עתה את העץ ואינו יודע לשמור אותו, אבל הוא מתחיל להאמין בו. והנה בני מתולה נוטעים עצי תות מהתעוררות עצמית, בני ראש־פנה התחילו לטפל בשארית הפליטה של שקדיהם ולנט ו ע חדשים; בני יַמָּה נוטעים שקדים וזיתים ומתעתדים לנט ו ע עוד כשיעָשו שטרי־ההתקשרות; בני מלחמיה נוטעים גפנים — ענבים לאכילה — וזיתים, וגם האריסים בסג'רה נטעו מעט גפנים; ובזכרון־יעקב מתפשטות יותר ויותר נטיעות הזיתים על כל ההרים אשר לא נעבדו כלל עד היום. גם ה ג י נ ה לירקות הבית לא נכנסה כלל בתוך חוג עבודתו של הגלילי. עתה הוא משַׁנֶה את דעתו גם בנידון זה. אצל הרבה בתים אתה מוצא עכשיו גם גינות־פרחים ומהן יפות מאד — הגלילי מתחיל להרגיש צ ו ר ך גם ביופי... והירקות מתרבות מכל המינים ויש מוקמות שכמותם גדלה עד לכדי מכירה בשוק. ובגינות ובמדלעות מתחילות להתעסק גם ה נ ש י ם.

אגב אורחא — דבר על אודות הנשים:

אם האכרים הגברים לא נמצאו מוכנים לאותה העבודה אשר קבלו עליהם, הנה הנשים על אחת כמה וכמה. ובזה היה עכוב גדול על דרך התפתחותה של האכרות. אמנם הרשות בידי „המטיפים" שלנו להטיף מוסר באזני הנשים על שלא נעשו עדיין

לאכרות גמורות כרבעי... אבל כל ה„מוסר" הזה אעפ"י שהוא רשות, אינו בעצם אלא שטות במחילה! צריך להכיר את האשה שבמושבה בשביל להבין אותה ואת נפשה ולבלי לדרוש ממנה מה שאין בכוחה למלֵא. ההתאקלמות פעלה הרבה יותר לרַע על הנשים מאשר על הגברים; ודוקא בנות „המין החלש" הללו, אף שאינן עוסקות באכרות עושות בבית הרבה עבודה—הרבה ביחס לכחותיהן ולהרגלן. ולפיכך רוב הנשים שבמושבות אינן תמיד ב„קו הבריאות"; לפי עדות הרופאים 90 % של האכרות סובלות מחלות נשים, והרופא שברחובות, למשל, מצא, כי מדת החם הרגילה אצל נשי המושבה נמוכה היא מן המדה הנורמַלית, והוא מבאר את הדבר ע"ז שהנשים ע ו ב ד ו ת יותר ממה שכחותיהן מַרשים להן וחיות חיים קשים. במצב כזה קשה, כמובן, לדרוש מאת האשה שתהא „פלחית" גמורה ותלך אל השדה לקצור לאֵלֶם ולדוש. אבל שנוי נכר מתחיל להתהוות ביחסה של אשת-האכר אל חיי הכפר והדור השני או השלישי בודאי יתן את האשה — האכרה. והר א ש ו נ ה בנידן זה תהי בודאי האשה הגלילית. שכן בגליל כבר נראית ההתאכרות גם בנשים.

אחד המקצועות היותר נכבדים הקשור באכרות פשוטה בכל העולם הוא—גידול צאן ובקר. בהרבה מקומות הציל המקצוע הזה את האכר הקרקעי מן המשברים הקשים שעברו עליו. ובגליל יש מרחב רב להתפתחותו של המקצוע הזה: מרעה טבעי ומים במדה מספיקה. במקומות אחדים אין המרעה הטבעי פוסק כל ימות השנה. מן הערבים יש שמתעסקים במקצוע הזה בכמות גדולה ורואים בו הרבה ברכה. עדרי צאן למאות ולאלפים נראים בגליל, אך, כמובן, לא של יהודים, והנה התחילו עתה אכרים ממושבותינו להפנות את לבם גם למקצוע המעשיר הזה. התפתחות המקצוע הזה הולכת אמנם בלאט יותר מדי, אבל הרצון הטוב אינו בורא עדיין כשהוא לעצמו. צריכים גם לאמצעים חמריים הגונים, ולפי האמצעים ישנה גם התקדמות. המעשים המעטים מוכיחים שיש ברכה בעדר וכבר נראה פרי השאיפה למקצוע זה. ב מ ת ו ל ה התחיל אכר אחד לעסוק בגידול צאן עוד לפני ש מ ו נ ה ש נ י ם ותוצאות נסיונו מַרנינות מאד. ע"פ המספרים המדויקים שבידו אפשר להוכח, כי עסק זה אחרי הפגעים הרעים שקרו לו נתן הכנסה של 30%. אחריו החזיקו עוד אחדים ויצליחו גם הם.— אכרים המתעסקים בגידול בקר וצאן בכמות פחות או יותר הגונה נמצאים לע"ע בכל הגליל רק שלשה. וכן עוסקת בזה גם החוה שבסג'רה שיש לה ערך 500 צאן וערך 40 פרה. אבל במדה קטנה עוסקים בזה רוב האכרים. האכר המצוי יש לו 15—20 צאן, 10—15 פרות ושורים. ישנם אכרים שאינם קונים עוד שורים לצרכי עבודתם אלא מגַדלים בעצמם,— ודבר כזה יחָשב להתקדמות הגונה באכרות.— כאמור קשה לעמוד בגליל על המספרים המדויקים הנוגעים לרכוש המושבות וגם במקצוע האחרון קשה להציל מספרים מדויקים. אבל ב ק י ר ו ב יש לחשוב כי בגליל נמצאים עתה בידי

האכרים כששת אלפים גלגלות של בקר וצאן המתחלקים כך: 1000 פרות, 1500 שורים, 500 סוסים ופרדות, 2500 צאן וערך 500 חמורים.

ובכלל התחילו הגליליים להיות בעלי־בתים טובים; לפני איזו שנים היה חזון יקר מאד למצא בגליל אכר העובד בידיו ממש. החרוצים שבהם היו חורשים בזמן החרישה שבימות הגשמים והרוב לא היה עובד גם בזה. וכשנמצא אחד במושבה יוצא מן הכלל, שהיה עובד בעצמו, היה זה כ„בעל שם" מפורסם בכל הגליל. גם בעל־הבית הגון המשגיח על העבודה ושומר רכושו כהוגן לא היה מן החזיונות הרגילים. ועתה מספר העובדים הולך ומתרבה וההתענינות בגורל נחלותיהם התעוררה אצל הרוב הגדול. ישנם עתה בין האכרים בעלי־בתים מצוינים המצליחים יותר מן העובדים בעצמם. עין צופיה, הבנה בעל־ביתית נותנות לפעמים יותר מיד עובדת. אכרי הדרה למשל, אינם עובדים בידיהם ממש (כאן הדבר מתבאר במצב האקלימי) אבל בהיותם בעלי־בתים מופתיים גדלה הצלחתם הקרקעית יותר מהצלחת כל אכרי הגליל. התנאים הקרקעיים הטובים שלהם מפתחים בהם את החוש הבעל־ביתי — והם מתברכים במשלח ידם.— מספר האכרים העובדים בעצמם מתחלקים לפי המושבות ב ק י ר ו ב ככה:

חדרה	30	אכרים, ועובד בעצמו אין אף אחד.		
בזכרון־יעקב ובנותיהם	64	„ ועובדים בעצמם	12.	
בסג'רה	21	„ „ „	21.	
במסחה	23	„ „ „	10.	
בימה	42	„ „ „	19.	
בבית־ג'ן	12	„ „ „	12.	
במלחמיה	20	„ „ „	20.	
בראש פנה	40	„ „ „	8	
במשמר־הירדן	11	„ ועובד בעצמו אין אף אחד		האקלים גורם
ביסוד־המעלה	31	„ ועובד בעצמו אין ףא אחד		
במתולה	39	„ אכרים ועובדים בעצמם	30	

בס"ה מתוך קהל של 333 אכרים עובדים בעצמם 132—לאמר, בערך 40%.

אלה הם הסימנים השליליים והחיוביים המוכיחים שבגליל התחילו עתה ח י י ם ח ד ש י ם. ואמנם עוד ישנם אברים שתקות התמיכה עוד לא מתה בלבם ועודם מתחכמים להעיר שנית את רחמי „הנדיב שיחיה". וישנם עוד בתוך הפקידים אנשים המוסיפים להשחית את הסביבה במעשיהם ובהשפעתם. אבל הצללים ה ו ל כ י ם ועוברים וסופו של האור לנצח את החשך! אפשר שלגבי אדם חדש הבא להתבונן בגליל מעטים הם הסימנים הנזכרים ואינם יכולים עדיין לקבוע הכרה זו בלבו שהגליל מ ת ח ד ש אבל לגבי דידי, אני שראיתי את הגליל שלנו בנולותו, התבוננתי בו

עתה זאת הפעם הששית, הכרתי בו הפעם בחוש את סימני התעוררתו. ואנכי מאמין ומאמין בעתידו של הגליל!

II.

הננו פונים אל ההנהגה הצבורית שבגליל — והננו מוצאים גם פה קוי אור מבקיעים בהוך ה ח ש ך, ורפה הוא עדיין ומצער האור, אך בשורה ליום יש בו.

בראש ההנהגה הצבורית — הפקידות עומדת.

כאמור לעיל הפקידות של יק"א מֵבינה יותר את תפקידה מכפי שהבינה אותה הפקידות של הנדיב. זו של הנדיב — הנוסח היסודי של כל מעשיה היה הוללות, אי־נאמנות וקלות־ראש במדה מרובה. וזו של יק"א — ניכר ביסוד מעשיה גם רצון להועיל ולתַקֵן. אך צד שוה אחד יש בהן, כי לשתיהן ענין הישוב אינו אלא עסק של פילַנטרופי אחד. אבל הפקידות של עכשיו מבקשת לכל הפחות לקים את הרצון הפילנטרופי, בזמן שאחותה הבכירה שקדמה לה היתה מרמה את הנדיב על כל צעד.

הפקידות של יק"א הספיקה בימי קיומה להת א ד מ ה לאכרי הגליל, אינונטֵר חי ומת במדה מספיקה, ולהכנים לתוכם את הדעה כי רק על העבודה ועל הקרקע פרנסתם. בהרבה מושבות הקלה את ההספקה במים, תקנה את הדרכים, בנתה בתים —אמנם בחמא לחצאין — ותתקן אותם פעמַים. וגם במובן הרוחני הספיקה לעשות דבר־מה: היא נתנה חֻפשה לאכרים במה שנוגע לחייהם הפנימיים. בכל מושבה יש ועד שכל עניני המושבה וגם עניני הממשלה נחתכים על פיו. כיוצא מן הכלל הוא רק בית־הספר שנשאר עומד כֻּלו ברשות הפקידות, וזה, כנראה לעת עתה, אך לטובתו הוא, כאמור לעיל.

אבל אם הפקידות של יק"א התקדמה באופן יחסי, הנה כשהיא לעצמה עוד נשאר הרבה מאד לדרוש מאתה — הרבה ממדותיה המגונות של הפקידות הראשונה נשארו גם בתוך החדשה. ויש שאחדים מפקידיה, וביחוד אלה הרחוקים ממרכז ישובי, מַרשים לעצמם לעשות מעשים שלא יומחלו לה גם בקחתנו בחשבון את כל מעשיה הטובים. אלה המעשים יִכָּתבו בדברי ימי הישוב באותם הצבעים שבהם נכתבו כל מעשי הפקידות הראשונה. ועל אחדים מהם רוצה אנכי להראות בזה.

כאמור, סובלים האכרים מחסרון קרידיט זול. ותבוא הפקידות לעזרתם בזה שקבעה בשביל כל מושבה ומושבה קרידיט ידוע שהוא נמסר לידי האכרים בראשית שנת העבודה ונגבה מהכנסת הגורן. ו„החלוקה" של הקרידיט בין האכרים מַזכיר את ה„ימים הטובים הראשונים". כל אכר צריך ללכת אל בית־הפקידות לקבל את ההלואה שלו והיא נתונה לו לא בבת אחת, אלא טפות, טפות, ב„לך ושוב ועוד. אתן". האכרים אינם יכולים עוד לסבול את המנהג היפה בזה וכלם דורשים שחלוקת הקרידיט תמָסֵר בידי הועד, אבל הפקידות אינה רוצה למחול על זכותה ואַמתלאות נאותות

לה אמתלאות שיֵש למצא בכל זמן. בין הפקיד בסג׳רה ובין האריסים התהוה יחס לא טוב בשביל הענין הנזכר ועוד בשביל ענינים אחרים, אף שהפקיד לעצמו אינו איש רע. גם בקופות-המלוה המשותפות שהן מתכלכלות ע״פ הועדים הנבחרים לעמוד בראשן, מתערבת הפקידות. המוסדים האלה משפיעים הרבה לטוב על התפתחותם האֶקונומית של המושבות באופן נורמלי ולמרות מה שהפקידות עורה להתהוותן — אולי שלא מתוך רצונה הטוב — היא מתערבת עתה בכל עניניהן ומעכבת את התפתחותן החפשית.

כבימים הטובים הראשונים נוהגים גם עתה פקידים אחדים להחזיק על יד „חצרם" איזה „יהודי נאמן", העושה בגלוי ובסתר את רצון הפקידות. ה„יהודי" של הפקיד במחוז טבריה, למשל, אחד מן הסרסורים העלוקות שבטבריה גרם וגורם לא מעט יסורים לאכרי המושבות שם. את גביית החובות מן הגורן מוסרת הפקידות לו, ומשלמת לו דיסקונטו 6%, בשעה שמן האכרים היא מקבלת רק 3% בעד ההלואה. את התפקיד לענוש איזה אכר, להשניא איזה בן-מושבה על כל חבריו מוסרים לאותו היהודי, והוא עושה את שליחותו בזריזות מרובה ובגסות הראויה לבן אדם שכמותו. גם בנין הבתים במושבות החדשות שבמחוז טבריה נמסרו ל„יהודי נאמן" והוא רמה את הפקידות כמה פעמים ויבנה בתים רעועים אשר נפלו תחתם מיד ושוב נבנו ושוב נפלו, וענין הבתים גרם בזמנו ל„סדרה" ארוכה של סכסוכים ובלבולים. ועתה לבסוף כשנוכחה הפקידות לדעת את כל תרמיתו של ה„נאמן" ותמשך את ידה ממנו עומד הלז ותובע ממנה שמונים אלף פרנק, ועד בי״ד של בוררים בפריז הגיע הדבר!

יש שהפקידות עודנה זוכרת את האמצעים הראשונים שבהם היו משתמשים פעם להשפיע על האכרים. ואעפ״י שהמטרה טובה היא וכשרה, אבל האמצעים של הפקידות מגַולים אותה. בימה, למשל כשלא מלאו אכרים אחדים את חובתם לאבניה שנעשתה ברחוב, הלך בא-כח הפקידות ויסגור את מעין המים והמושבה נשארה יום תמים בלי מים עד שנכנעו ה„מתפרצים". בסג׳רה נעשה אחד הפועלים לאריס. בעבור שלשה חדשים קראו אותו אל הפקידות והודיעו לו שאריסותו בטלה מחסרון קרקע. ומתחילה מאי קסבר הפקיד? כלום טעה בחשבון הקרקע?—לא, אלא „צחוק" זה נעשה באותו הפועל, בשביל שמָהַר לעבור אל ה„אופוזיציה" שבתוך האריסים, המתנגדת לפקיד. ומעשים כאלה אינם חזון יקר. ויש גם שהפקידות מקימה לה „צד" בתוך המושבה ו„המקירבים" שלה מרעילים את הסביבה במחלֹקת...

ענין ה„קוֹנטרַקטים" הנהו עד היום סלע המחלֹקת בין הפקידות והאכרים. גם הפקידות וגם האכרים מבינים שכבר הגיע הזמן לברֵר את מצבו של האכר הגלילי, לבַסֵס את זכיותיו ואת חובותיו של האכר שיתחיל להרגיש את עצמו כאדם העושה בתוך שלו. אבל השנים עוברות ואין שני הצדדים יכולים לבא לידי הסכם. גם האכרים מודים שהם צריכים לסַלֵק מעט מעט את חובותיהם והנם מסכימים לעשות

זאת קימעא קימעא אבל אינם רוצים ו א י נ ם י כ ו ל י ם לשלם גם ר ב י ת, והפקידות עומדת ודורשת דוקא רבית בכל תוקף. החוב המינימלי של אכר גלילי מגיע עד 20,000 פרנק ואם ישלם רבית 2% — כדרישת הפקידות — הריהו צריך לשלם מדי שנה 400 פרנק רבית ואימתי יספיק לשלם את חובו? האכרים מסכימים לסלק את חובם במשך ח מ ש י ם ש נ ה והרי סילוק ה ק ר ן אינו אלא 2%! ויותר א י = א פ ש ר לדרוש מאת אכר קרקעי, ולואי שיוכל לשלם את הקרן לבד בזמן כזה. וכבר היה כדאי לגמור את הענין הזה! סוף סוף צריכה היא הפקידות למחול על הרבית ולעשות את הקונטרקטים בהנאים נ ו ח י ם בכדי שיוכלו האכרים לעמוד בהם. יתחיל נא האכר להרגיש את עצמו כבעל=הבית גמור וההרגשה הזאת תתן דחיפה עצומה להתפתחותן הטבעית של המושבות.

דורשת היא הפקידות שאכרי כל המושבות יהיו נתינים תוגרמאים. הדרישה צודקת. כי ברבות בעלי=קרקע מנתיני הארץ נוכל להשתמש בהרבה זכיות טובות בתוך ההנהגה הפנימית. אבל במה דברים אמורים? אם כל אותם האכרים יהיו גם בעלי הקושנים, שהאדמה תהיה כתובה על שמם. אבל לפי שהאדמה, תשאר כתובה בערכאות על שם י ה ו ד י צ ר פ ת י אין לנתינות התוגרמית ערך מיוחד. ואם שדרישת הפקידות מתאימה אל התבצרות מעמדנו בתוך המדינה, אבל ישנם אכרים שאינם רוצים למחול על זכיותיהם בתור נתיני חוץ, כי כידוע ערך מיוחד יש כאן לנתין חוץ כשהוא נפגע מבני הארץ או מהפקידות המקומית. והפקידות של המושבות לא הספיקה עדיין לרכוש אמונה באופן כזה שלא יהיו חושדים אותה בכונה ל ה ח ל י ש ע ל י ד י ז ה א ת כ ח ה א כ ר י ם ל ע מ ו ד נ ג ד ה... ואמנם אי אפשר להאמין בפקידות בעוד שנראים בה לפעמים גם מעשי א ל מ ו ת גסה ו נ ק י מ ה ו נ ט י ר ה רעה, המגיעות עד כדי מ ס י ר ה ל מ ל כ ו ת והוצאת הקצף על כל העדה, בשביל איש אחד כי יחטא... שלום שלום — ופתאום מראה היא הפקידות את טלפיה הידועות בדבר מגונה ומעשה נבלה שרק האדם ששלטונו העבירו על דעתו יכול לעשותם... יש מעשים שבדאי לשימם אות קלון לפקיד ועדות לדורות שידעו עד היכן הגיעה גם הפקידות המתוקנה — אבל לא כאן המקום ועוד חזון למועד...

אך נעזוב את הפקידות ונשים עין ב ה ה נ ה ג ה ה ע צ מ י ת של המושבות.

הנהגה זו היא אחד הצדדים המענינים אותנו ביותר בחיי המושבות. הישוב העברי הקרקעי בא"י בכל זעירותו הנהו בכל זאת איזה "יֵש". "יש" המֻרכב מעשרים ושמונה קהלות עבריות קטנות או יותר גדולות, המכילות בקרבן לערך שמונת אלפים נפש אדם. והנפשות הללו שאמנם בני עם אחד הם, אבל כמה רחוקות ומשונות הן זו מזו, עד שהם נראים לך, שאינם אלא קבוץ אנשים מ כ מ ה ו כ מ ה ע מ י ם מ י ו ח ד י ם. אופי מיוחד, חנוך מיוחד, השקפות ושאיפות מיוחדות מציינות את אלו מאלו. הקהלות הללו מכילות בקרבן: גֵרים רוסים מעל גדות הוולגה, קורדים, בבלים מעל גדות הפרת וחדקל, ספרדים

מכל ארצות המזרח, תימנים מתימן, וגורג'ים מ קַוְקַז, בוכרים שונים והרוב „אשכנזים" מכל המינים: ליטאים, פולנים, דרומיים, רומנים, גליציאנים וכו' וכו', וההבדל שבין כל אלה אל יהי קל בעיניך: יֵש שקשה לאחד, וגם אי אפשר לו לעמוד על דעתו והשקפתו של חברו. ומתוך אי־הבנה זו הוצאות לכמה טעיות ושגיאות. ואין לשכח כי אותו הקהל המנומר מתחלק עוד: לזקנים וצעירים, לאדוקים וחפשים, לפרוגרסיסטים ורגרסיסטים וגם הבדל קלַסי מתחיל להסתמן... ולמרות כל זאת הנה חַי הקהל המְרכב הזה קרוב לשלשים שנה חיים פנימיים עצמיים, שיש בהם הרבה התנגשיות טבעיות ומלאכתיות, חי בכחו העצמי מבלי שבא כמעט אף פעם לא לעזרת הרשות המקומית ולא לעזרת הקונסולים, במה שנוגע לדברים שבינם לבין עצמם. באותם המקרים המועטים שהתערבה הרשות גרמה לכך רק הפקידות העומדת מחוץ לחייהם הפנימיים של המושבות ולא בני המושבות עצמם. המעשה הנכבד הזה מוכיח כי נמצא בנו איזה גרעין חברותי חזק ובריא, שהיה יכול להתפתח התפתחות גדולה בתנאים ידועים ומרוצים. במעשה הנכבד הזה נוכל למצא נחמה גדולה לנפשנו, כי הגלות אשר אכלה בכל פה את הכח החיוני החברותי שבנו, עוד לא השחיתה הכל עד היסוד, עוד נשארו בנו שרשים עמוקים של רגש „האחדות" העלול עוד לצמוח ולגדל נטיעה מרהבת עין.

אבל למרות כל זאת אנו צריכים להודות לעצמנו כי בהנהגתנו הפנימית בתוך המושבות יש הרבה דיפֶקטים. ועוד זאת אנו צריכים להגיד, כי אותם הדיפקטים הולכים ומהרבים משנה לשנה. חוב גדול מוטל עלינו לשום לב לאותם המומים המתהוים ומהפתחים בגוף החברותי היקר הזה, למען נדע לרפאו בעוד זמן, ולא יושחת חלילה תארו ומראהו. והחזיון הזה שהננו עוסקים בו עתה, כללי הוא לגליל וליהודה, ויש אשר דוקא ביהודה הוא נפרץ יותר, אבל מדי דברי על הגליל לא אוכל לעבור בשתיקה על אחד מעקרי החיים ולדחותו למקום אחר.

כמעט בכל המושבות וביחוד בגדולות אין קהל האכרים מרוצה ממעשי הועד. בכל מקום שאתה בא, תשמע התאוננות מרה. ויש אשר ההתאוננות איננה רק דברים בטלים, טענות בעלמא, שאנו רגילים לשמעם בכל קהלה, אלא גם דברים של טעם, שיש לשמוע ולשום להם לב. יש שהועד, או אנשים תקיפים מתוך הועד מַרשים לעצמם ביחס אל יחידים מעשים שאינם אלא מעשי אלמות, יש שהמעשים האלה באים מתוך הטעם „למען ידעו" ויש אשר הם באים גם מטעם יותר פשוט: מפני שלאותו תקיף או לאותם התקיפים יש תועלת פרטית בדבר. ואם הטעם האחרון גם הוא מאד הנה הטעם הראשון מסֻכן מאד: יש בו מעין גרעין של השקפה פוליטית ידועה, השקפה שעם התפתחותה תוכל לגרום להוצאות מעציבות מאד, — וזהי אותה ההשקפה שסגלו להם אחינו, שגדלו ונתחנכו על־פי־רוב בארצות הדיספוטיות, וקבלו השפעה מן הפוליטיקה של אותן המדינות. אמצעי־אונס אינם מתאימים למטרה לא רק כשהם

יוצאים מדעתו של איזה יחיד, אלא גם כשהם יוצאים מדעתה של הנהגה צבורית. זה שסבל מתרעם במדה אחת נגד שלטון היחיד ונגד שלטון הרבים, וההתרעמות הבאה בצדק כורה בור מתחת לאותו השלטון הצבורי עצמו.

יש מקומות שהנך שומע מצד האכרים חשדים גסים מאד על הועד עד כדי להאשימו גם במעל ובמעשי תרמית. כל החשדים האלה הנם על פי רוב חשד שוא ודבה רעה, ואם יש מקרים שהחשדים מתאימים במדה ידועה אל האמת אין בזה סכנה: אין לך משפחה טהורה בלי פסול. יותר מְסכנים הם אותם המעשים של ועדים שונים שלכאורה אינם מכֻוָנים אלא לטובת הכלל בלי שום הנאה עצמית ובכל זאת חוטאים הם ליסודות העקריים של חיים חברותיים חפשים. יֵש שהועד מוציא גזרה על יחיד או על יחידים שאינם יכולים לעמוד בה ושהיא מתנגדת לזכיותיהם היותר טבעיות וחוקיות ואין איש יכול לותר עליהן. יש שהועד מתַקן תקנה או מוציא משפט שאין רוב הצבור יכול לעמוד בו, ואין הועדים שמים על לב כי ע"י מעשים כאלה הנם מחלישים את כֹח האוטוריטט שלהם; לא בכל פעם מדיקים הועדים להבין כי רק אותן התקנות האפשריות להתקבל טובות הן וצריכות תיקון. התקנה היותר טובה שאין הקהל יכול לעמוד בה הרי היא רק מפסידה. הועד המֵבין את תעודתו צריך לצוות רק אז כשהוא יודע שמצותו תְקֻבל ויכולה להתקבל.

גם זו רעה — כל קהלה וקהלה חיה חיים חברתיים מיוחדים ולכל ועד יש משפטים שלו, חוקים שלו ומנהגים שלו. ומפני זה לא התפתחו עד עתה מנסיון כל השנים איזה חוקים קבועים ומקֻבלים לכֹל. וחסרון חוקים קבועים גורם לזה שחברי הועד — שעל־פי־רוב הנם מתחלפים לתקופות קרובות — מעקמים לפעמים משפט. ומזה תוצאה לאותו החזון החדש, שבזמן האחרון החלו בהרבה מושבות לבכר את ה„דין־תורה" על המשפט של הועד ומספר האכרים, המביאים את טענותיהם אל הרַב, מתרבה משנה לשנה ועי"ז מתחזק רק הכח הרבני במקום הצבורי... ועוד זאת: חסרון חוקים וגבולים למעשי הועדים גורם לפעמים שהועד מתחיל להסיג גבול ולהכנס לתחום שאינו שלו. יש שהועד מתחיל להתערב בענינים פרטיים, של חבורות ושל אנשים פרטיים ונעשים סכסוכים. באחת המושבות שבגליל, למשל, בקשו חברי הועד להוציא את אחד מחבריהם מתוך הועד על אשר יצא ביום השבת מזוין בקנה־רובה. במקום אחר הלכו חברי הועד לביתו של איש פרטי לעשות אצלו „בדיקת חמץ"! יש מקומות שהועדים חולמים למשל, לברֹא גם צנזורה לקריאות שעושים הצעירים, בכדי לעצור בעד דעות מפסידות שלא תתפשטנה בקהל... מעצמו מובן שמתוך פוליטיקה כזאת יכולים הועדים לצאת „בשֵן ועין", ואינם מבינים כלל עד כמה הם מסַכנים את עצמם כשהם מוציאים את עצמם מתוך התחום ורוצים לעמוד על דרך שלא תהי תפארתם בה. החיים החברותיים, ההנהגה העצמית — נטע־שעשועים בידנו, נשמור נא אותו בשבע עינים!

תחת זה יש ענין אחר שכדאי להם לועדים לענות בו בכובד־ראש: מַתְחִילים להעשות מעשי אַנַרְכיה מצַד יחידים תקיפים — תקיפים בכח או בחוצפה בעלמא — שאין בידי הועדים

לעצור בהם. מעשים כאלה עלולים להשחית כל חלקה טובה בחיינו הצבוריים. ולע"ע קשה למצא עצה איך להלחם בהם. כח חומרי אין בידי הועד להתנגד למעשי אלמות של סוביקטים כאלה, ומפני הכח המוסרי אין הבריות הללו נבהלות ואל משפט אנשים אינם עומדים. במקרים כאלה אפשר להשתמש רק בכח הבויקוט, אבל אליה זו קוץ בה וקשה לשער מראש את תוצאותיה האפשריות . . . מה יש לעשות כדי לעצור בעד החזיונות המעציבים האלה שבחיינו הצבוריים ? קשה ליעץ עצות במעשים מסבכים כאלה. היועץ היותר מומחה יהיו בודאי החיים בעצמם אשר יַראו לנו את הדרך הנכונה אשר נלך בה. אבל על שני תקונים הייתי רוצה להראות בזה שלפי דעתי בכחם להועיל הרבה.

א). צריך לתת זכות אזרח לכל ה"זרים" היושבים במושבות כי יוכלו לחוות דעה בעניני המושבה ויוכלו לבחור ולהבחר אל הועד. לאזרח צריך להחשב כל תושב מבן עשרים ומעלה — אם גבר ואם אשה, אם רוק ואם בעל משפחה — שעשה במושבה לא פחות משנה אחת. התיקון הזה היה יכול להביא זרם חדש אל תוך החיים החברתיים של המושבות. צא וחשוב, במושבות הגליליות בלבד הנך מונה על 334 אכרים 236 זרים — הדברים אמורים רק על הגברים ראשי המשפחות — באופן כזה היתה מתעשרת החברה ב-70%. ואם נוסיף את כל צעירי המושבות מבני עשרים ומעלה תגדל החברה כפלים ויותר. במושבה כזכרון-יעקב, למשל, הנך מונה על 50 אכרים 80 זרים ובראש-פנה על 40 אכרים 72 זרים. מובן מעצמו שחייהם החברתיים של שתי המושבות האלו היו מתחדשים לגמרי ע"י התיקון הנזכר. ולא רק בכמות היתה החברה מתעשרת כי אם גם באיכות. בין הזרים יש הרבה כחות אינטיליגנטיים שהיו מכניסים אל החברה תוכן חדש. *)

ב). לברא הסתדרות כללית לכל ועדי המושבות אשר בראשה יעמוד ועד-כללי לכל הענינים הכלליים של המושבות. הועד-הכללי יוכל לעמוד תמיד מעל לענינים הפעוטים של "הפוליטיקה הביתית", ובשביל כך ירכש לו יותר כבוד ואֵמון הקהל ודעתו תהי יותר מכריעה. והועד הכללי, שמתחלתו יהיה לו ערך רק כלפי פנים, ירכש לו ברבות הימים ערך גם כלפי חוץ — בכל הענינים הציוניים הכלליים. את הצֹרך בועד כללי מרגישים בכל מקום מדן ועד באר שבע. ובמדה אחת הוגים בו על גדות מי-מרום ועל גדות העוג'ה, לרגלי החרמון ועל הר אפרים. ואמנם כבר נעשו הרבה נסיונות בנידון זה שלא עלו יפה, אבל בפרי כל הנסיונות האלה נוכל להשתמש בשביל לברא דבר של קימא.

ועוד שאלה אחת כרוכה בשאלת ההנהגה הפנימית, והיא שאלת ההוצאות הצבוריות.

ההוצאות הצבוריות במושבות — שאלה זו הדורשת פתרון במושבות יהודה — אינה תופסת עדיין מקום ניכר בחיי הגליל. הרבה מההוצאות הצבוריות עוד נעשות על חשבון הפקידות: ביה"ס, העזרה המדיצינית, ובמקומות אחדים גם השמירה, נותנת הפקידות; וברוב

---

*) "רחובות" שביהודה עשתה כבר את הצעד הראשון, וכוגבל מאד, במובן זה. זכות דעה ניתנת שם רק לגברים בעלי משפחה, ורק לאלה החיים במושבה לכהפ"ח שלש שנים. אבל גם זה טובה. הצעדים הראשונים הם תמיד קטנים ולא בטוחים.

המושבות אין המים עולים שם בכל הוצאה. ובכל זאת עולות ההוצאות הצבוריות בגליל מן 60 ועד 200 פרנק על כל בית־אב לשנה. שנוי סכום זה בא לפי רבוי התושבים ולפי רבוי הצרכים. ב ח ד ר ה, למשל, שמספר התושבים מצער והצרכים הצבוריים מרובים גדולות ההוצאות הצבוריות לא פחות מבמושבות יהודה. וגבית התשלומים של הוצאות אלו מאת תושבי המושבות שאינם אכרים גורמת יסורים גם בגליל כמו ביהודה. מאת האכרים, שיש להם הכנסה, גובה הועד את תשלומיהם לקופת המושבה מאת הגורן, אבל שאר התושבים, רבים מהם משתמטים מן התשלומים וקשה למצא אמצעים להכריחם לידי כך. ועד שלא תפתר השאלה הכללית של ההנהגה הפנימית קשה לפתור גם שאלה זו.

נעיף נא עוד עין אל ה נ ה ג ת ה ר ש ו ת המקומית שבמושבות—ונראה מה היא עכשיו.

היחס שבין הרשות והמושבות הוטב הרבה מזה שהיה לפנים. חשוב חשבו, כי כשתחדל הפקידות לדבר אל הרשות בשם המושבות וכשתרגיש זו שיד הזהב המגינה על המושבות הוסרה, אז תעשה בהן כלה ולא תוכלנה להתקים מפני המסים והארנוניות, — אבל למעשה אין הדבר כך. המושבות עושות וגומרות את עסקיהן עם הרשות, באופן נוח וטוב הרבה מזה שהיהה עושה הפקידות. „המוכתרים" של המושבות התרגלו בחובתם, ומצאו כבר די נסיון ויודעים את כל המבואות והמוצאות של הרשות המקומית והרי הם ממלאים תפקידם כראוי. בעיקר היו המושבות הגליליות סובלות מסבל ה„מעשר" המעיק על כל בני הארץ העוסקים בעבודת האדמה. היו מקרים שהמושבות שלמו 30% וגם 50% מעשר! עתה אין רוב המושבות משלמות יותר מן המעשר החוקי, העולה אמנם ל־13%. יש שהרשות המקומית מתרעמת וכועסת, יש שהיא שמה את „המוכתרים" במאסר, אבל אין המאסר מבהיל אותם עוד,— יודעים הם שבעוד ימים אחדים יוציאום ל ח פ ש... וסוף כל סוף אינם נותנים יותר ממה שדורש החוק. החוק דורש 12½% ועוד חצי % משלמות המושבות מעצמן בהודאה...

בזמן האחרון מורגש שפקידי הרשות העליונים מתיחסים אל המושבות בעין יפה. יש סימנים שהם מתחילים להבין את ערכן הקולטורי של המושבות בשביל כל הארץ. הואלי הבירותי — הפקיד הראשי לכל סוריה ופלשתינא — כשעבר בחורף של השתא בכל המושבות הגליליות, בלכתו מבירות לשכם, האיר את פניו לאכרים בני המושבות, דבר עמהם בכל פעם דברי רצון ויכבדם קבל כל הבאי־כ"ח שבארץ, וכשהתאוננו לפניו האכרים על אחדים מפקידי המקום, הוכיח את הפקידים קשה, בפניהם. כשעברתי את הגליל ימים אחדים אחרי ביקורו של הואלי, מצאתי את כל האכרים במצב רוח מרומם אחרי דבריו והתיחסותו של הואלי. והכל ספרו על המעשה שהיה במתולה: על פרשת הדרכים יצאו לפגוש את הואלי מאות רוכביו של הבֶּק — ראש המטוּאלים — על סוסים אדירים, ויבואו גם עשרת רוכבים ממתולה על סוסי־עבודה שלהם הכחושים, וילעגו הראשונים לאחרונים לאמר: „הגם א ת ם לקראת פני

הואלי ?"— לסוף, כשבא האורח הגדול, פנה ראשונה אל היהודים וילך תחלה למתולה ורק משם הלך אל הבק...

אמנם מיום שהתחילו המושבות לבא במשא-ומתן ישר עם הרשות, התחילו לכבדם לעתים קרובות אורחים בלתי קרואים — „החילים" כשהם צריכים לכך וכשאינם צריכים לכך באים לבקר את המושבה. ואורחים כאלה צריכים שעורים לסוסיהם, ארוחה להם וגם איזה בישליקים והבקורים האלה עושים רושם לא טוב על קופת המושבה הדלה. וכמו כן צריך להודות שכמו אז כן גם עתה קשה למצא משפט תכוף אצל הפקידים המקומיים, ואם נגנב סוס, שור או תבואה יִמָשך המשפט לדורות ולא יבא לידי גמר, אם אין ציר אשר יתערב בדבר, אבל את היחס בכלל אפשר לסכם בכך: במקרים שהממשלה נמצאת תובעת והאכרים נתבעים — הוטב המצב, ובמקרים הפוכים המצב עדיין הוא כמו שהיה ואולי גם הורע.

III.

כבר דברנו ע"ד ערכו של הפועל העִברי להתישבותנו בארץ בכלל *), עכשיו כשאנו באים לדון בשאלת הפועל העברי בנוגע לגליל בפרט, רואים אנו לנכון להקדים תחלה סקירה קצרה על הערביים יושבי הגליל ביחסם למושבותינו שם.

כל מי שאינו „ירא ורך הלבב" מהביט בחיים כמו שהם, יכול לראות גם פה, כי אותה השנאה הלאומית המפרידה בין עמים, ישנה גם בין יושבי הארץ הערביים והעברים. אין אנו באים כאן למרוד ולערוך שנאה זו כנגד השנאה אלינו שבארצות אחרות, אבל צריך להזכיר כי איבה זו מתגלית כבר במאורעות שונים... לצערנו אין בני המושבות מתחשבים עוד עם החזיון המעציב הזה ואינם שמים על לב במה לקדם פני הרעה שלא תבא. מרגיזים האכרים את הערבים בהונאת ממון והונאת דברים, ושוללים מהם משפט צדק בתוך עדתם. לבשתנו, אפשר לראות נערים עברים מתנפלים במושבה על ערבי זקן בדברי חירוף וגידוף וגם במקלות ובאבנים, ויש שגם הגדולים מתנפלים על הערבי בהכאה על כל עבודה קלה המוטלת בספק. מונים את הערבי גם במדה ובחשבון, ויש שבעל-הבית, או בא-כחו, נותן לפועל הערבי עשרים פרנק בעבודה שיעשה להבא ולוקח על זה רבית פרנק לכל חודש!... מקרים כאלו שהזכרתי למוסר כלמתנו — ראיתי במושבות יהודה וגם במושבות הגליל. זהו היחס מצד אחד, ומִצד שני הולכים האכרים ומוסרים את עצמם, את עבודתם ואת כל רכושם בידי הערבי הזה, כאלו אינו אלא בהמה ביתית שאין בה לא נקימה ולא נטירה!

---

*) „העמר" כרך ראשון חוב' ב' במאמר הציוניות המעשית ופעולותיה בא"י, פרק ה„ישוב והפועלים".

אך אם ביהודה, ע"פ התנאים שבה, אינם מצויים מקרי-נקם והתנפלות של שנאה על בני המושבות — בגליל, אינו כן. בחדרה למשל סבלו בני המושבה אשתקד בלבולים קשים מצד שכניהם הערבים, בלבולים שעלו להם בהרבה כסף. בזכרון-יעקב כועס, למשל, השיך התקיף על הטחנה שעשו בני המושבה, העתידה להתחרות עם טחנתו, ומזהירם במכתב גלוי, כי יסבלו ממנו וכי ישלח את בהמתו אל שדותיהם. באֻם-אל-ג'מל נמצאים האכרים תחת הרושם של פחד תמידי מאז שנהרג אחד מהם בשדהו. בסג'רה התנפלו בלילה הערביים, שהיו להם חשבונות עם הפקיד, ויורו אל חלונותיו פעם ושתים. במֶסחה נעשו מעשי הגנבות לדבר תדירי והיו מקרים ששכניהם — הבדואים זְבֵּח — הכו את אחד האכרים באמצע הרחוב. בראש-פנה וביסוד-המעלה יראים האכרים את הרועים הערביים הבאים לרעות את צאנם בשדותיהם, ובזו האחרונה, ביסוד-המעלה, הרגו השכנים הערביים את אחד האכרים באמצע היום, כי רבו עמו. ובמתולה — שם התמכרו היהודים בידי שכניהם התקיפים שהם ישמרו אותם ומפחדים כל היום פחד הדרוזים; הדרוזים הללו התנפלו אשתקד על עדר המושבה ויקחו לעיני האכרים שלשים שור, ורק לאחר הוצאות מרובות השיבה אותם הרשות לבעליהם.

וכל המקרים הללו, ועוד יותר מהמקרים הללו — הדברים הקשים, שאתה שומע לפעמים מפי הערביים, בלכתך לבדך בדרך, דברים מלאים שנאה וכעס עצור, עלולים להכניס דאגה בלבך... והדאגה עוד תגדל כשתראה ותתבונן עד כמה מעטים אנו בתוך מושבותינו בין כל הכפרים הרבים והגדולים הסובבים אותנו, כפרים המלאים רבבות ערביים ואלפי רוכבים וַקַלָעִים טובים. וכמה השתאה ותשתומם בראותך את המושבות הללו, כי רוב התושבים שבהן — ערביים הם! — ערביים החיים ומתפרנסים מן היהודים בעלי המושבות, רבם בתור פועלים ושומרים קבועים. אם לא יאומן הדבר — הרי לכם מספרים:

בחדרה—	היהודים:	32 אכרים		8 תושבים		7 פועלים.	וכנגדם—	80	ערביים	קבועים.
בזכרון-יעקב—	"	50	"	80	"	10	"	100—	"	"
באֻם-אל-ג'מל—	"	7	"	1	"	1	"	14—	"	"
במסחה (כפר תבור)—	"	23	"	3	"	6	"	40—	"	"
בימה (יבנאל)—	"	40	"	16	"	3	"	60—	"	"
במשמר—	"	11	"	—	"	—	"	20—	"	"
ביסוד-המעלה—	"	32	"	14	"	—	"	60—	"	"
במתולה—	"	39	"	14	"	8	"	50—	"	"

הרי לך על מספר של 234 אכרים — 424 ערביים קבועים, לאמר הערביים הם 65% בתוך הישוב העברי הקבוע. ואפילו אם נוסיף על מספר האכרים את מספר ה„ורים" העברים, גם אז יהיה מספר הערביים 50%, מלבד כל אלה הפועלים הערביים הבאים אל המושבות מדי יום ביומו ושבים בערב הביתה אל כפריהם. — ומחנים כֻלה היא בידי הערביים, ובראש-פנה כפר ערביים גדול בתוך המושבה, בסג'רה

ובִיסוד־המעלה הכפר בתחום המושבה. ובזכרון־יעקב הנך מרגיש את עצמך בסביבה של ערביים עד שבנות המושבה מפחדות לצאת לבדן בלילה מפחד ה„בחורים" הערביים, ערביים שנולדו וגדלו בתוך המושבה וחושבים את עצמם לאזרחים גמורים ומתיחסים במין חוצפה גסה אל המושבה.

ובארץ מסביב למושבות הולך האלימנט הערבי המֻשלמני הלוך והתרבה, הלוך וגדול משנה לשנה. בהתרבות זו נראית כעין תוצאה של הכנה במקום גבוה, ויש מעשים מוכיחים על זה: א) על אדמת הג׳יפטְלִיק מתישבים שנה שנה אריסים מושלמנים חדשים למאות, הבאים מקוקז, ממקדוניה, מאי כרית ומכל אותם המקומות שיד הנוצרים לוחצת את המושלמני, והג׳יפטליק הולך וכובש משנה לשנה קרקעות חדשות בכל מרחב הארץ, והאדמה נמסרת לאמיגרנטים המושלמנים בתנאים נוחים. ב) מסילת הברזל כלה היא מושלמנית לכל ארכה שהיא עוברת בארץ,—והנהגת המסילה הוציאה גם חוק, שלשני עברי המסילה ברוחב של עשרה קילומטר אין למכור אדמה ללא־מושלמנים *). ג) הערביים כלם הולכים ומזדיינים בכלי־זין היותר מתוקנים, הבאים מחו"ל — כלי זין של מלחמה. הנשק הזה מכניסים אמנם דרך הגבול בגנבה, אבל בכמות גסה — וקשה מאד להחליט שדבר „הקונטרובנדה" זה כלו מתעלם מן העין ועובר בלא יודעים כלל. . . ד) מן הגליל העליון מרבים הערבים הנוצרים לנסע מאז לאמריקה כאחיהם בני הלבנון, זה שנים רבות. והנה בזמן האחרון החלו לנסע גם המושלמנים, ביחוד המטוּאלים. אך בעוד שהנוצרים רק מעט מהם שב אל הארץ, המושלמנים כמעט כלם שבים אל כפריהם ומביאים אתם הרבה כסף וזהב — כי גם באמריקה חיים הם חיי קימוץ כמו בכפריהם,— ובעת שהראשונים אינם מתקבלים בשובם בסבר פנים יפות והפקידות מעכבת את התפתחותם, הנה האחרונים לאחר שובם מתפתחים ומתפתחים, בונים הם בתים יפים, נוטעים כרמים ומפתחים את עבודתם הקרקעית.

אפשר שאין אנו צריכים לכתוב כל זה על הַפַּסיוו של תנועתנו. מצד ידוע אולי טוב לנו שיתבצר האלימנט המושלמני ולא הנוצרי. . . אבל אין ספק שאנו צריכים לקחת בחשבון את החזיון החדש הזה ואת תוצאותיו האפשריות.

אך לעת עתה, כנראה, חיינו הולכים ונעשים בלי שום חשבון. הנה יש אמיגרציה גם מתוך מושבותינו אבל זו שונה מאד באופיה מזו של הערביים, והשנוי אינו כלל לטובתנו. . . נוסעים מן המושבות על־פי־רוב הצעירים ואלה אינם שבים. כבר אמרתי שבכלל אין בידינו מספרים מדויקים על החיים שבמושבות, וגם על האמיגרציה של הצעירים אין אנו יכולים לערֹך בדיוק, אבל אמיגרציה יש בכל המושבות. החלק היותר קטן מן היוצאים נשאר בארץ, והחלק היותר גדול הולך לחו"ל. אבל יש מקומות, למשל, זכרון־יעקב, שיציאת הצעירים משם קבלה צורה מבהילה. במושבה זו לא נשאר אַף צעיר אחד. ומה שמפליא ומעציב ביותר הוא, כי לא רק סבות חמריות הביאום לידי כך, שהרי מצב האכרים בזכרון־יעקב בכלל הנהו פחות או יותר

*) אומרים, כי החוק הזה עומד להבטל או כבר עבר ובטל. מ. ס.

מבוסס, — יש להם נחלות מעורבות ועשירות, הרבה בנינים, אינוינטר עשיר, „והמושבה מרויחה הרבה גם מזה שהיא עומדת על אֵם הדרך יפו-חיפה — ובכל זאת הולכים הצעירים ועוזבים את המושבה. אם בית-אב שיש בו שלשה או ארבעה בנים מוציא מתוכו אחד או גם שנים זה מובן, אבל רוב הבתים הוציאו שם את בנם האחרון. יש בתי אב שאבי המשפחה כבר מת ונשארו רק האלמנות ובניהן, נסעו הבנים ותלך אחריהם גם האלמנה והבית נשאר רֵיק והנחלה בלי עובד אחד. נחלות כאלו ישנן בזכרון-יעקב שלש. ויש הרבה בתי-אב שנשארו בהם רק הזוג הזקן ולפעמים גם נער קטן המתעתד גם הוא לצאת, — או בת המצפה לחתן ואינו — כי כל הבחורים הלכו, ופועלים עבריים אין בזכרון...

לעמוד בתחומה של נחלה טובה ועשירה ולעזוב הכל וללכת לנדוד לקאירה או למַרסיל לעבוד בתור עוזר בבית-מסחר קטן או בינוני ולהשתכר בעמל רב בכדי „לעשות חיים" — אמרו מה שתאמרו, זה הוא חזון מוזר במינו שיש לבקש את שרשו לא במצב החמרי כי אם ברוחני — בחנוך שמקבלים שם הבנים, וסבורני שחלק ידוע מן האמיגרציה גרם ודאי גם ביה"ס הזכרוני, בי"ס גרוע זה שיש בו יותר ממאתים תלמיד. „לא הכים הריק מוציא את בנינו מכאן — אמר לי אכר צעיר אחד — כי אם הלב הריק, ולא היום הקשה שבקאירה מושך אותם כי אם ה ל י ל ה המקסים..." וזוהי אמת פשוטה וגדולה.

וכשאתה רואה ומתבונן לכל זה, אי אפשר שלא תבא לידי מסקנא שבִּסוּס הישוב העברי שבגליל ועתידו תלוי הרבה בהפועלים העבריים. אם נוכל למשוך ולהביא את האלימנט הזה אל תוך מושבותינו שם וידענו כי הארץ אשר רכשנו ואשר נרכש שם תהא א ר ץ י ש ר א ל, ארץ המיושבת ע"י ישראל והנותנת חיים לישראל. וזהו שמביאנו להתענין ביותר במצב הפועל העברי שבמושבות הגליל.

בכל מושבות הגליל לא היו עד הזמן האחרון פועלים עברים העובדים אצל האכרים. כל הפועלים שבגליל עבדו אצל הפקידות בלבד, וכשפסקה זו האחרונה את עבודתה, פסק משם גם האלימנט של פועלים עברים בגליל. רק אחדים מהם נשארו בראש-פנה ובזכרון-יעקב, אבל מספרם היה מצער מאד וקיומם היה חציו של פועל וחציו של אכר „בעל טענות". רק בחוה סג'רה נשאר גם בזמן ההוא מספר מסוים של פועלים, ועד היום נחשבת סג'רה למרכז הפועלים העברים שבגליל. ועתה, יחד עם התנועה החדשה של הפועלים שנתהותה בזמן האחרון סחב הזרם מן הפועלים החדשים גם הגלילה, ואלו מבקשים הפעם לכבוש את כל העבודה של האכרים.

בכל הגליל נמצאים כיום 82 פועלים *) וככה הם מתחלקים למושבות:

*) כל המספרים שבכאן מתאימים לחודש אדר ש' תרס"ח.

בחדרה — 7, בזכרון־יעקב — 5, בסג׳רה — 45, במסחה — 5, בימה — 4, במלחמיה — 7, במתולה — 8 — בס״ה 82 פועלים, מלבד פועלי היקב שבזכרון־יעקב. 41 מן הפועלים הללו — עובדים רק עבודת שדה, 32 — עבודות שונות, 2 — שומרים, 3 — רועים, 1 — עוסק בגידול בהמות, 1 — במחלבה, 2 — בעבודות בית.

מהם נשכרים 48 ליום, 17 לחדש, 17 לשנה, שכרם של כל אלה משתנה לפי המקום, כלומר לפי ערך שכרו של הפועל הערבי שם *) וכמו כן — לפי טוב עבודתו של הפועל ובקיאותו בדבר.

שכר היומיים: 2 מהם — 4 גרוש ליום, 8 מהם 6—7 גרוש ליום, 30 מהם — 9 גרוש, 8 מהם — 10 גרוש. כל אלה בלי מעון ומזון.

שכר החדשיים: 3 מהם — 20 פרנק לחדש, 1 מהם — 15, 2 מהם — $12\frac{1}{2}$, 15 מהם — 10, כל אלה עם מעון ומזון.

שכר השנתיים: 1 מהם — 30% מהכנסת השדה ברוטו, 2 מהם — 2% מהכנסת השדה ברוטו. והם מקבלים גם מיני מזונות העולים לערך 60 פרנק לשנה. 4 מהם — 96 פרנק מזומן, 3% מהכנסת השדה ברוטו, עם מעון ומזון. 10 מהם — 9 גרוש ליום, עם 20% מהכנסת השדה נֶטוֹ ובלי מעון ומזון.

בין הפועלים נמצאים: 10 קורדים, והשאר כלם צעירים מרוסיה וביניהם 6 נערות, (5 מהן בסג׳רה, 1 בימה) ועבודתן: 2 — בעבודות בית (מבשלות בשביל הפועלים), 1 — במחלבה, 3 — בשדה.

אם נזכר שלפני שלש שנים לא היה במושבות הגליל — מלבד סג׳רה — אף פועל אחד, נוכל לחשוב את מספר הפועלים הנ״ל להתקדמות. אבל אם נראה, כי באותן המושבות עצמן יושבים ישוב קבוע יותר מן 400 פועלים ערביים ובני ביתם — העולים יחד לכה״פ 1,200 נפש, מלבד מאות הערביים הבאים לעבוד עבודה לסירוגין — נבין עד כמה „קטן יעקב ודל" במצב ההוה, במושבות הגליל.

מצב הפועלים הקבועים שבגליל במובן החמרי לא רע. כל אלה שיש להם עבודה חדשית או שנתית אינם סובלים מחסור. ובסג׳רה גם העובדים עבודה יומית יכולים לחיות בה. אבל רע מאד הוא מצב המעטים העובדים במושבות אחדות עבודה יומית ומקבלים בשכר עבודתם תשלום מצער מאד. ומצד הרוחני מצבם של הפועלים הוא בכלל לא טוב. גם במושבות הגליל נחשבים הפועלים לְגֵרים העומדים מחוץ לחיים הצבוריים המקומיים. במקומות אחדים — בראש־פנה, בימה הישנה ובזכרון־יעקב — מביטים על הפועלים מתוך חשד ועוינים אותם, אבל בכל יתר המושבות שורר על־פי־רוב יחס טוב בין הפועלים ובעליהם ובמקומות אחדים גם יחס משפחתי, יחס של חברים. הרושם הכללי שעושה עליך הפועל הגלילי הוא רושם של אנשים המרוצים פחות או יותר ממצבם. אם זה מצב מתמיד או מקרי ועובר, קשה עדיין ומוקדם

*) יוצאים מכלל זה הם הפועלים שבזכרון-יעקב העובדים אצל הפקידות.

לשפוט על זה; אבל יש שאתה מרגיש איזו טבעיות במצב נפשו של הפועל הגלילי, ואינך רואה בו מצב־נפש מעושה.

מעטים הם מאד פועלי הגליל, כאמור, אבל גם אלה המעטים, אם תתבונן אל חייהם, תוכָחַ שהביאו עמהם איזה דבר חדש הגלילה. א) במושבות הגליל, וביחוד בקטנות, היית מרגיש — והנך מרגיש גם עתה — רגש של גלות: האכרים מדברים תמיד בפחד על הנכרים שכניהם ומתיחסים אליהם מתוך רגש של פחד. ואיך לא תפחד המושבה הגלילית אם מסביב לה ובתוכה נכרים? אך מעט הפועלים החדשים שִׁנוּ את המצב במדה ידועה, באותם המקומות שהם נמצאים שם. הם העמידו את עצמם ביחס אל שכניהם כאנשים חפשיים היודעים להגן על עצמם, ושכניהם הרגישו בזה תיכף. בסג׳רה כבר נמס־ה גם השמירה בידי הפועלים העברים, שמירת החוה ושמירת העדר. במסחה הספיקו חמשה־עשר פועלים להחליש את ההתנפליות התמידיות של הנכרים על המושבה ולהפסיק את הגנבות התדיריות. הגוים שבסביבה התחילו לספר, כי ישנם במושבה „מוסקובים" היודעים להכות... וגם במתולה העיז פועל אחד להכות את אחד מהם על חטא שחטא זה — ויהי הדבר לפלא, כי כזאת לא העיז עוד לעשות אכר מתולאי. ב) נכרת השפעה טובה מצד הפועלים על האכרים הצעירים ועל בני האכרים. במסחה ובמלחמיה, למשל, התחילו שנים מבני האכרים לעבוד בתור פועלים תחת השפעת חבריהם החדשים. ואם ההשפעה במובן הזה תתפשט, תקבל אז ה„אמיגרציה" של צעירי המושבות צורה אחרת. לא יציאה לחו"ל אלא יציאה יותר מתאימה להצלחת הישוב הקרקעי בארץ וגידולו. ג) רוב הפועלים, הנמצאים עתה במושבות הגליל, מתיחסים במסירת נפש ובנאמנות מופתית אל עבודתם ואחדים מהם נעשו במובן זה למפורסמים. ועושים הם הפועלים העברים את עבודתם על־פי־רוב באופן אירופי. ד) בסג׳רה — בתוך החוה — יסדו הפועלים חבורה בשם „קוליקטיבי", אשר קבלו עליהם את כל עבודת השדה שבחַוָּה, לעשותה כֻּלה על אחריות עצמם, בלי השגחת הפקידות, ומקבלים הם בלעדי שכרם היומי גם חלק בהכנסה. בינם לבין עצמם הסתדרו הפועלים הללו על בסיס קָרְפֶּרַטִיבִי בכל הנוגע לעבודתם ולחייהם. הנסיון הזה מעַנְיֵן מאד, אבל מוקדם עדיין להוציא עליו משפט נכון. לע"ע מרוצים גם הפועלים וגם האכרים ב„קוליקטיב" הזה.

מה יהיה גורלו של הפועל העברי בגליל לעתיד? היתרבה עוד, אם לאו? — בתשובה על השאלות הללו יש הרבה טעמים „נגד" והרבה טעמים „בעד", אבל עד כמה שנראה לי, הטעמים ש„בעד" הכרחיים הם וכבדים ביותר כדי להכריע לצדם:

הטעמים שכנגד: א) בתוך הפועל העברי שוכנת נשמה של נע־ונד, ואינו יכול להשאר זמן רב במקום אחד. מדי שנה בשנה מחליף הפועל את מקום מושבו וגם באמצע השנה. ב) הפועל העברי אינו מומחה בעבודת השדה ויש עבודות שאחריותן מרובה, כגון זריעה ביד, זרות־הגורן וכו׳ — שאין האכר מרשה לעצמו למסרן לבלתי מומחה. ג) אין הפועל העברי יכול לעבוד באותו השכר שעובד הפועל הערבי ואינו מתאים בזה לצרכי נותן העבודה. ד) הפועל

העברי החדש שכבר קלט לתוכו מושגים חברותיים וסוציאַלים הרחוקים מאד ממושגיו של האכר אינו יכול למצא חן בעיני זה האחרון, והפועל והאדון נראים כשני אנשים משני מחנות הצרים זה לזה.

הטעמים שבעד: א) הסכנה הצפויה למושבות מצד הנכרים השכנים מתחילה להיות יותר ויותר בולטת וביחוד מרגישים בה מושבות הגליל שקטנות הן ורחוקות ממרכזי־ישוב, והצורך בפועלים עברים נעשה יותר מורגש, לאחר שאלו הספיקו כבר להראות את עצמם מצד זה באופן נעלה. צא וחשוב, איך היתה מרגישה את עצמה זכרון־יעקב לו חיו בה במקום מאה משפחות נכריות — מאה עבריות. איך היתה מרגישה את עצמה מתולה לו עבדו בה בקביעות ששים צעירים עברים — אז היו יכולים לקמץ גם את אלפי הפרנקים שהם משלמים בעד „שמירה", וגם הבעלי־בתים הנכבדים שבראש־פנה לא היו מוגי־לב כל כך ולא היו נרתעים לאחור מפני כל „רועה" נכרי לו נתנו עבודה לאותם ה„צעירים" שהם עוינים אותם על „דעותיהם" — ולא היו מחממים נחשים ארסיים בתוך חיקם... וההרגשה הזאת הולכת וחודרת יותר ויותר לתוך לבם של כל הגליליים ועתידה היא להיות מניע חזק בעד הפועל העברי. ב) גם יצירת טיפוס של פועל עברי מומחה התחילה בגליל. אחדים מן הפועלים הראשונים כבר התמחו בעבודתם. ובזמן האחרון באו אחדים — מהמושבות שבארגנטינה וברוסיה — שהיו מומחים בעבודה הקרקעית עוד לפני בואם. אלה המעטים קינים את דעת הצבור הגלילי והכל מדברים ומספרים בהם, וכאלה אם יבואו עוד — יכבשו את העבודה על נקלה. ג) מסירותו ונאמנותו של הפועל העברי אינן מוטלות בספק. הצעירים „הריבולוציונרים" שבהם שבאו בזמן הראשון, עברו הלכו להם, יחד עם חלומותיהם המשונים, והמעטים שנשארו החליפו בגליל את צורתם לגמרי. הפועל הגלילי האוכל על־פי־רוב על שלחן האכר, חי בביתו ועובד אתו ביחד — נוכח לדעת שאותו „הבורג'וי", אשר תאר לו לעצמו, לא היה אלא פרי דמיונו בלבד, והאכר הגלילי שבא במשא ומתן עם הפועל העברי ושאינו שופט עוד עליו רק ע"פ ה„שמיעה" בלבד, מתחיל מאמין בו אמונה שלימה, מה שאין כך ביחס אל הפועל הנכרי, שכלם גנבים ומרַמים את בעליהם. הפועל הגלילי שבמושבות מסור עפ"ר אל נחלת בעלו כאילו היתה זו שלו, דואג בעד שכלולה ומתענין בכל התפתחותה. ורבים מאכרי הגלילים צריכים ל„פועלים-בעלי־בתים" כאלה, כי רבים מהם אינם עוסקים בעבודת האכרות עצמה, אלא במקצועות צדדיים — והמקצועות הצדדיים האלה יתרבו כל מה שתתפתח ותשתלם הנחלה של האכר הגלילי — ובלי עוזר נאמן כפועל העברי לא יוכל אכר כזה להתקיים.

הרי לך מניעים חיוביים חזקים אשר יסללו סוף, סוף את הדרך לפני הפועל העברי לכבוש את העבודה העברית. נשאר רק אותו הטעם השלילי העקרי עודף השכר — אבל גם הוא עתיד להֵחָלש. זה כיצד? „עודף השכר" מורגש בעקר הנוגע

לפועל היומי. (ואמנם את מקומו של זה האחרון קשה וכמעט אי=אפשר לעברי לכבוש). אבל מניעה זו בטלה למחצה בנוגע לפועל החדשי. העודף של שכר הפועל העברי מתבלט רק בזה, שהוא אוכל על שלחן האכר, אבל האכר הגלילי החי חיים טבעיים יותר, ואינו קונה את מזונותיו במזומן, אין חשבון השלחן תופס אצלו מקום נכבד, ומה שנוגע לפועל המקבל את שכר עבודתו בתור חלק מן ההכנסה, הריהו מקבל רק כחלק שקבל הערבי ולא יותר. אמנם הודות לעבודתו הטובה ומסירותו ונאמנותו של הפועל היהודי יגדל החלק הזה, אבל בזה הרי אינו אלא מגדיל גם את חלקו של האכר.

אבל בלעדי ההסכם מצד נותן העבודה שיתרצה לקבל את הפועל העברי יש עוד שאלה אחרת: היוכל הפועל העברי להתקיים בעבודתו?

דבר זה תלוי בעקר בכשרונותיו ובכוחותיו של הפועל ובהבנתו „לעשות חיים". הפועל הרֵיק— יוכל להתקיים ולחיות חיים לא רעים אם יעבד בתור פועל חדשי או שנתי. מעונו ושלחנו נתונים לו ואת שכרו המזומן יוכל להוציא על יתר צרכיו, ובמה שנוגע לפועל בעל=המשפחה, הנה זה שאין לו עוד בנים או בנות היכולים לעבוד גם הם אין לו אפשרות להתקיים בשכר הפועל הרגיל. אבל אם נחלות האכרים תשתבחנה והחלק החמישי או הרביעי של הפועל יגדל, ועם זה ינתן עֵזר לפועל בעל=המשפחה שירכש לו מעון ואיזו בהמה גסה ובהמה דקה לביתו, אז יוכל להתקיים גם הפועל בעל המשפחה שבניו אינם יכולים עדיין לעזור לו בעבודה.

היוצא מדברינו הוא כי בגליל יש עתידות לפועל העברי, אם רק יבואו פועלים שירצו לעבוד ויבינו לעבוד, והאכרים מצדם יחדלו עם זה להתיחס אליהם בדעה מוקדמה ויבינו את ערכם הגדול ונָתנה להם גם עזרה רוחנית וחמרית במדה ידועה. עזרה רוחנית — שווי זכיות עם כל בני המושבות בעלי הנחלות, עזרה חמרית—מעונות ובהמות לבעלי=משפחה.

השקפתי על מושבות הגליל תהא חסרה, אם אעלים עין מן ראשית ההתגלות של ההתחלות הקפיטליסטיות שם. וביחוד אם נזכר כי התחלות אלו, מלבד ערכן העצמי יכולות להיות, עם התפתחותן, לגורם גדול למשוך את הפועל היהודי הגלילה עד כדי ליצור שם מפלגה חשובה של פועלים עברים קבועים. כי „רק ע"י אותו הקפיטל אשר ינַצֵל את הפועלים יכולים הפועלים להִבָּנוֹת" בכל מקום.*)

הקולוניזציה הקטנה עד כמה שתהיה מלַבבת וקרובה לנפשנו ולרוחנו,

*) עיין „העמר" כרך ראשון חוב' ב' במאמרי „הציוניות המעשית ופעולותיה בא"י" בפרק „הישוב והפועלים".

צריכים אנחנו להודות שהיא לא תכבש לפנינו את הארץ: חסר ת-אונים היא לכך. מה שאין כן עבודה קרקעית-קפיטלית שהיא יכולה להיות המניע היותר חזק ומהיר ל„גאולת הארץ" ולבסוס ישובנו בכלל, ולהביא את העבודה העברית בידי העברים בפרט *). אבל עד עתה יכלנו לדבר על התחלות קרקעיות קפיטליות רק להלכה בלבד, ולמעשה לא יכלנו להוכיח אפשריותה של עבודה זו בפלשתינא. ידענו כי להלכה יש הרבה טעמים בעדה גם פה, אבל לא בכל פעם הולך המעשה בעקבות ההלכה. והמעשה היחיד, שהיה לנו במובן זה — בסג'רה — לא הצליח: פֶּרמא זו בלעה כמיליון פרנק ועד היום היא „צולעת על ירכה".

אבל מסג'רה אין ראיה: אדמתה גרועה והנהגתה גרועה, ודרכה של אדמי-ניסטרציה, העוכדת בשם מוסד פילנטרופי, הוא רק לילך ולהפסיד. וידוע הוא, כי בימים, שעבודת החוה הזאת היתה גדולה, היה מספר הפקידים כמספר הפועלים, ו„ההוצאות הכלליות" היו מגיעות ל„התפתחות" עצומה ונכבדה מאד...

והנה התחילו מסתמנות בגליל, איזו התחלות שיש להן אופי קפיטליסטי:

ב„חדרה" — שאנו חושבים אותה בכלל הגליל, — התחילו עובדות שתי אגודות, „אגודת נטעים", ואגודת „יצהר". שתי האגודות הללו ידועות כבר למתענינים בדבר הישוב. שתיהן נוסדו בכוחות משותפים של חבורות אנשים, אשר שמו להם למטרה לקנות אדמה, לנטוע אותה ולחלקה אח"כ בין שותפיהן, או למכרה חלקים חלקים למבקשי נחלה בא"י.

אגודת „יצהר" שנוסדה ראשונה לא יצאה עדיין מחוג שותפיה הראשונים ולא הרחיבה את פעולותיה. נטיעותיה שבחדרה, זיתים ותאנים, אינן עושות רושם של עבודה רַציונַלית. אך „אגודת נטעים" הולכת וגְדֵלה ורוכשת לה חברים חדשים בארץ ובחו"ל. היא עובדת בחדרה בשני מקומות: ב„חפצי-בה", וב„ברכת אַטָּה". בשני המקומות הללו נטעה פרדסים — נטיעות של השקאה. עבודתה הראשונה בזמן היא ב„חפצי-בה" אך זו היא אחרונה במעלה; הנחלה נמצאת לחוף הנהר אחדרה, הנופל אל הים. מימי הנהר רבים ואינם פוסקים כל השנה וההשתמשות במים, אמנם, עוֹלָה שם בזול, אבל האדמה רובה אדמת-חול שעל שפת הים ואינה מתאימה כלל וכלל לתפוח-הזהב, המפונק שבעצים, שנטעו בה, ולמרות רוב המים נשארו הנטיעות דלות ועניות והתפתחותן לעתיד תלוי בספק. ובכן — ההתחלה ב„חפצי-בה" איננה מתאימה להתחלה קפיטליסטית הצריכה לבקש בשביל עצמה את התנאים היותר טובים ואת הריוח היותר מובטח. ב„חפצי בה", אם יבקשו לנטוע על אותו החול נטיעות שהכנסתן מובטחה, (דבר שאפשר להשיג שם ע"י רבוי מים ורבוי זבל).— צריך לעשות הוצאות עצומות,

---

*) „העמר" הנ"ל במאמר וכפרק הנ"ל.

שספק היא אם תזכינה לריוח המתאים להן, ובכל אופן יש לנטע, בלי הוצאות מרובות כאלו, על אדמה פוריה שהכנסתה לא תהא מועטה מזו אף שמימיה לא ירבו ככה. ואם יבקשו לעשות שם נטיעות בזול כאלו שעשו עד־עתה, אז תשארנה לעולם ספק חיות ספק מתות, ואין לצפות מהן לכל ריוח. — אבל לא כך הוא מצב הדברים במקום עבודתה השני — ב„ברכת־אטה": כאן גם מים רבים יש והאדמה טובה ופוריה ומתאימה היא מאד גם לתפוח־הזהב, ולשאר נטיעות. הנטיעות של האגודה במקום זה עודן בעצם התחלתן ואי־אפשר עוד לדון על טיבן וגם כל ההכנה הטכנית טרם נעשתה, אבל אפשרות של הצלחה יש כאן. וההתחלה נעשתה באופן שהיא מבטיחה הצלחה באחריתה. הפרדס הקרוב למקום זה של ה' פ. עושה רושם טוב וגם הוצאותיו אינן מרובות וסימן טוב הוא לפרדסי האגודה בעתיד.

בחדרה נעשה גם הצעד הראשון לנטע יער־זיתים קטן — כמאתים דולם — על אדמת הקה"ל. הנטיעות הנן רק בנות שנה ועושות רושם חי וטוב, אף שהעבודה עשויה באופן פרימיטיבי; אין זאת כי האדמה טובה שם ופוריה מאד. גם „גן שמואל" הנמצא ליד ה„יער", אחרי כל ההרפתקאות שעברו עליו על עלוב זה, עדיין צמא הוא למים, אבל העצים הוטבו בזמן האחרון וצורתו הכללית של הגן מפיקה רצון. גם הפרדס של „דורשי ציון" נכרת בו עבודה של טפול ושמירה.

אך ביותר משמחים הם הסימנים של עבודה קרקעית מאופי קפיטלי הנראים אצל יחידים מן האכרים עצמם שבגליל. אמנם מעטים הם הנסיונות ומצערים עדיין, אבל סימנים הם להתחלה חדשה. בגליל אתה מוצא אכר הזורע אלף וגם אלף וחמש מאות דונַם קרקע, וכל העבודה הזאת נעשית ע"י פועלים. ואעפ"י שכל העבודה נעשית על־פי־רוב בידים ובאופן פרימיטיבי, אך בכל זאת מצליחים הם האכרים הללו. ואלה האכרים „הגדולים" קפיטליסטים־קרקעים קטנים הם, ובעבודתם אני רואה התחלה לעבודה קרקעית קפיטלית יותר גדולה. לאחר עיון והתבוננות בעבודתם ובחשבונותיהם תוכל ללמוד מזה, כי יֵש לעבוד בהצלחה לא רק אלף דולם כי אם גם עשרת אלפים ויותר, וככל מה שתהיה העבודה הזאת גדולה יותר ומפותחה ומתוקנה יותר הרבה גם הצלחתה, שהיא גם הצלחת התישבותנו בכלל. אמנם יודעים אנו, כי עבודה קפיטליה־קרקעית יש לה גבולים ידועים, שעד כאן ההרחבה מכניסה, ומכאן ואילך ההרחבה מפסידה — מה שאין כן בעבודה אינדוסטריאַלית שאצלה אין גבול להרחבתה — אבל אנחנו בתוך אותם הגבולים האפשריים אנו עומדים, ולואי שהיינו מגיעים עד לגבולים הללו!

ועבודה כזאת, כשתהא נעשית באופן רציונלי, תכבר גם את הפועל המפותח, את העברי על הנכרי.

רחובות, א' סיון תרס"ח.

מכתבים על מדע היהדות.

א.

מפי אחד המיסדים הראשונים של „חכמת ישראל" בגרמניה, אשר האריך ימים וזכה לזקנה מופלגת, שמעתי פעם אחת: „החקירה המדעית במקצוע דעת היהדות, במובנה הרחב, כלתה כבר את עבודתה. אין עוד מה לחקור ולדרוש". החוקר הזה בעצמו אדם גדול היה, שהקיף בידיעותיו המצוינות את כל פרטי היהדות, והיה רגיל לעבוד במקצוע זה עד יומו האחרון, ותמיד מצא מה להוסיף. אבל כנראה, לא האמין בעצמו בתועלת חקירותיו ודרישותיו. זה בא לו, מפני שלא האמין בקיום האומה הישראלית, מפני כי היהדות היתה לו דבר גמור ומסוים, חקירה ארכילוגית ולא יותר.

חכמי האומות, ואפילו החפשים ביותר מכל הנחות מוקדמות, היו סוברים, כי תולדות עם ישראל מובנת רק בתור הקדמה והצעה ליצירת הדת המשיחית. ולפיכך הסבירו להם את ההסטוריה הקדומה של עמנו בתור נסיון שלא עלה יפה, עד אשר מצא את תפקידו ביסוד הדת החדשה; ותולדות ישראל בגולה אינן אלא מאורעות עם, שלא ידע לחיות כהוגן, או לכל הפחות, למות בעתו. אפשר לרחם על עם כזה, כשם שאנו משתתפים בצער של אדם גוסס, ההולך ומתנונה במחלה ארוכה, אבל חזיון של עם חי ועומד בקשרי מלחמה על קיומו אין כאן. ובנוגע לחיים הקולטוריים של העם הזה, היה חקר הביבליאה וכל המסתעף מזה נוגע רק להבנת הדת המשיחית, ובימים האחרונים הוסיפו אף חקר דעת היהדות מזמן חתימת כתבי הקדש עד תקופת ישו המשיח, — אבל מכאן ואילך אין אתה רואה אלא פרכוס איברים של עם גוסס; איזו ספרות מוזרה ומשונה, שלפעמים אנו מוצאים בה אמנם קצת כשרון, אבל בכלל היא נטולה מן החיים ואין לה מקום בעולם הרוחני.

חכמי ישראל שבמערב, אשר בשנות המאה הי"ט למספר הרגיל, יסדו את חכמת היהדות ושכללוה ברוב כשרון והתמדה, הסכימו בעצם הדבר לחכמי האומות, אלא כי הוסיפו עוד איזו תקופות הסטוריות לעמם. זולת החכם גרֶטְץ, אשר מדבריו אנו רואים ומכירים, כי האמין בקיום הנצחי של האומה הישראלית והיה חפץ בו, — אין אנו שומעים דבור כזה משאר חכמי ישראל. יש אשר סברו באמת, כי אין עוד מקום לחיים לאומיים ישראליים בזמן הזה, ויש אשר בסתר לבם, אפשר, היו מתגעגעים על חיים כאלה והשתוקקו להם, אבל לא האמינו באפשרותם. ולפיכך סיימו גם הם את המשכת החיים הקולטוריים של עמנו עם תקופה ידועה — לרוב עם אותה התקופה בראשית שנות המאה הי"ט, כאשר החלו לדבר ולהתוכח על אודות קביעת מקום לבני ישראל בחיי החברה של עמי אירופה.

ומן הסברה הזאת — המוטעית לפי השקפתנו וסברתנו — יצא להם, כי אמנם יש סיום

וקצב לחקר היהדות. כל דבר שהוא מסויים ומוגבל אפשר לחקרהו מכל צד ולהקיף בידיעתנו את כל פרטיו. החלו בבנין חכמת היהדות ולא שכללו אותו. זה מובן מעצמו. כי אי אפשר לגמור בנין גדול כזה בפעם אחת. שכחו כמה פרטים, או כי היו נעלמים מן העין, ובאו אחרים והזכירו את הנשכח והוציאו את הסגור והגנוז. אין היהדות אלא מין ביבליוגרפיה וגניזה. עוד שמות ספרים ומחבריהם יש להוסיף, עוד באיזו גניזות יש לחטט. זוהי באמת מלאכה ואינה חכמה— נאמר: מלאכה שאפשר לעשותה רק במומחים, ומומחים כאלה נמצאו בעמנו באופן היותר טוב.

מלבד החכם גרֶטץ, אשר כפי שהזכרתי, היה מאמין וחפץ בהמשכת החיים הלאומיים של ישראל (אלא שאין אנו יודעים באיזו אופן צייר לעצמו אפשרות החיים האלה והתמדת קיומנו הלאומי). מלבד החכם הזה, שלא סיים את ההסטוריה הישראלית, אנו מכירים רק בחכמנו הלאומי שד״ל אשר מתוך אמונתו באלו להאמין גם בתחית עמנו ושיבת שבותו, בקבוץ גליות, אשר יהיה בזמן מן הזמנים, ושב ישראל וישתרש באדמתו ובארצו ההסטורית, להמשיך גם את חייו הלאומיים בלי עכוב וקלקול.

איני חפץ כעת להכנס בחקירה העמוקה הזאת, עד כמה קשורה הפעולה המדעית של כל עם, אפילו אותה החקירה המדעית שלכאורה היא משותפת לכל המין האנושי ואין לה דבר עם החיים הלאומיים, בקיומו הלאומי ומצבו המדיני. יש נימין המקשרים את חכמת ההנדסה וידיעת הצמחים עם החיים הלאומיים, ואם באתי לפרש את זה, צריך אני לספר שלם. ואולם בכל אופן יש להוכיח ולברר, כי כל החכמים והחוקרים — בין שסיימו את החיים ההסטוריים של עמנו בתקופת ישו המשיח, ובין שסיימו אותם בתקופת ה„סנהדרין" בפריש — טעו בשקול הדעת. וכשם שלא פסקו חיי עמנו, כן לא פסקה חכמת היהדות, וגם לא תפסק לעולם.

כי לא החקירה והחפוש באיזה פרט של חיינו. הקולטוריים העיקר בחכמת היהדות; זהו רק מכשיר את הידיעה האמתית. העיקר לנו הבנת היהדות והסברת התפתחותה, דעת הכחות הרוחניים והמוסריים הפועלים בה, הכרת נשמתה. אין אנו מקטינים את ערך העבודה הארכיאולוגית, מפני כי יודעים אנו, כי בלי דעת הנשוא בכל פרטיו, לא תהיה הבנתנו שלמה ומדויקת. אבל העיקר לנו הנושא, דעת האומה הישראלית בכל נימי חייה. זוהי חכמת היהדות לאמתתה, כלומר הכרת נשמת עמנו ופעולתה. ומתוך השקפה זו נאמר, כי חכמת ישראל לא לבד שעוד לא נסתיימה, אלא שגם לא זכתה עוד לדבר שלם. יש נסיונות חשובים, יש חומר רב; אבל עוד חסרים אנו ההשקפה האמתית. אפילו ההסטוריה הישראלית, שנכתבה בכשרון רב ע״י גרטץ (וספרו הוא דבר גדול מאד עם כל מגרעותיו ושגיאותיו), עוד תחכה לנביאה האמתי. כי ההסטורי האמתי הוא, כדברת פרידריך שליגל, נביא הצופה ומביט לאחור.

ועוד הנחה חשובה אחת צריך לברר, כדי להוציא מלבם של הטועים וחושבים, כי כבר נסתם חזון, ולא נשאר עוד לחכמת היהדות במה לעסוק.

האמת היא שלמה, אם מסכמת היא בכל פרטיה או נקודה אחת, נקודת המציאות בהחלט, ואין זה רק בגדר ההכרה ההגיונית או ההנדסית, אלא גם בגדר ההכרה ההסטורית או המוסרית. ואם יתברר לנו איזה פרט, אשר היינו טועים בהבנתו, הרי יודעים גם, כי טועים היינו גם בכלל העולה מחקירותינו. בשנים האחרונות נתגלו מקורות חדשים, חשובים מאד, של ההסטוריה הישראלית, אשר על פיהם עלינו לשנות הרבה מן המטבע שטבעו הראשונים, ולנסח כמה עובדות ומאורעות באופן חדש לגמרי. והענינים האלה לא על הפרט יצאו ללמד, אלא על הכלל כלו. אי אפשר לברר בדיוק, עד כמה יש בכח חדוש מדעי אחד לשנות השקפתנו על אודות תקופה הסטורית חשובה מן הקצה אל הקצה. לפני שנה בערך נגלה מכתב, אשר כתבו היהודים במצרים העליונה בזמן עזרא ונחמיה אל הכהן הגדול בירושלים ואל סנבלט בשומרון. אך מכתב אחד יש בזה ואך עובדא הסטורית אחת נודעה לנו, אבל כמה אנו למדים מן הפרט לדין בהשקפה אחרת לגמרי על התקופה ההסטורית ההיא, אשר השפעתה על התפתחות עמנו, על התפתחות היהדות גדולה וחשובה כל כך! זהו מעין מה שאמרו הראשונים: דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. — נמצא, כי החקירה בחכמת היהדות, אם תהיה לנו כלל ולא חטוט בכתבי־יד גרידא (מה שאיני פוסל. אלא אדרבה, יקר בעיני מאד) אין לה סוף. ועדין אנו מחכים לפעולות חשובות ספרותיות ומדעיות:

בשנים האחרונות יצאו במקצוע חכמת היהדות כמה ספרים חשובים, אשר יש להם ערך מדעי קיים וראוי לדבר עליהם גם לפני הקהל הגדול. ועל אחדים מהם רוצה אני לדבר במכתבי זה. כמובן אין אני מקיף בהרצאתי זאת רק את אלה אשר באו לידי ויכלתי לעסוק בהם. אבל גם מאלה אני בוחר לכאן רק באותם הספרים העוסקים בתקופה זו שדברי ימינו הצטמצמו עדין בעיקרם רק בארצות המזרח בלבד. ועל השאר — „עוד חזון למועד" לדבר גם בהם.

כתבי הקדש בספר—היו כעת התל שהכל פונים אליו. כמעט שלא היתה עוד תקופה כזאת ל„ספר הספרים", אשר כל חכמי העמים הנאורים: תיולוגים, פילולוגים, פייטנים ואסתטיקים, ידרשו בחבה וכבוד כזה בהבנתם. אין לך מקצוע בכה"ק, שלא יחקרו בו בכובד ראש ובעמקנות. הביבליאה קדושה באמת כעת יותר מאשר היתה בימים הראשונים, בעת שראו בה רק מקורות הדת האלהית. אי אפשר לסקור את הספרים מכל המינים אשר נתפרסמו בימים האחרונים בחקר הביבליאה ע"י הוצאות שונות, ספרים שכמה מהם חשובים מאד ויש להם ערך קיים.

חכם וחוקר גרמני, ק. בודי, פרסם ספר חשוב וראוי לקריאה: „תולדות הספרות העברית הקדומה" *). כבר נדבר הרבה בספרותנו על אודות יחוס חכמי העמים לכתבי

*) Prof. Dr. K. Budde, Geschichte der altenhebräischen Litteratur, Leipzig 1906

הקדש, שיש בו מעלות ומגרעות, מפני שהם, החכמים, אינם שייכים אל הספרות הביבלית שייכות נפשית כמונו היהודים. המעלה שיש ביחום הזר הזה אפשר לבטא בדברים האלה: אין האהבה לכתבי הקדש מקלקלת בהם את שורת החקירה המדעית. לנו היהודים, אי אפשר להשתחרר מן השפעת המפרשים הראשונים לא רק בנוגע לבאור המקראות, אלא גם בנוגע להבנת המאורעות וספורי המעשים בכה"ק, והם מביטים וקוראים בהם בלי שום הנחה מוקדמת; אין להם מסורת ואין להם שעבוד של דעות והשקפות שבאו להם בירושה. לנו היהודים, אשר סקירתנו בכתבי הקדש היא לרוב יותר חודרת, תביא חקירת חכמי העמים תועלת מרובה, כי על ידה נצרף ונזקק את השקפתנו ונשמור את עצמנו מסברות בלתי אמתיות.

ספרו של בודי איננו מצטיין בחדושים והמצאות, אלא הוא מקיף את הסברות שכבר נתקבלו והן בכלל המפורסמות, אבל סדורו הוא טוב. המחבר מצייר את מהות הספרות הביבלית, צורתה, אופן הפיוט, הסגנון, הדבור, הרצאת הספורים. בדרך הליכתו הוא נוגע כפעם בפעם גם בבקרת הביבלית ובחקר הנוסחאות, אבל איננו מעמים ממין החקירות האלה יותר מדאי על ספרו. גם בנוגע למחקרו במקורות הספרות הביבלית הוא מסתפק בהצעות קצרות, מועט המחזיק את המרובה. הוא מברר בקצור את העובדא, שכעת הכל מודים בה, כי בארץ כנען היתה קולטורה חשובה טרם נאחזו בה בני ישראל. ואמנם אין הביבליאה מכחשת זה בהחלט; אבל כל כך נמחקו רשמי ההסטוריה הקדומה הכנענית מכתבי הקדש, עד כי על פי הקריאה גרידא אפשר לחשוב, כי היתה הארץ ריקה מכל הקנינים הקולטוריים, וההתפתחות התרבותית שבה קשורה עם התישבות היהודים בלבד. כן מטעים המחבר את העובדא, כי גם אחר אשר התפתחה בארץ קולטורה ישראלית, קדמו שבטי אפרים בזה לשבטי יהודה (כלומר, שבטי הצפון לשבטי הדרום), הספרות העברית (הישראלית) קשורה באפרים יותר. בכמה פרטים יש עוד להתוכח עם המחבר או גם לחלוק עליו. למשל, במשפטו על ספר „רות", אשר המחבר מיחס לו (עמוד 218) טנדנציה, של שאיפה דתית או לאומית. הוא נמשך בזה אחרי שיטת ר' אגיגר, אשר בספרו „אורשריפט" הוא מיחס לספור „רות" הנחה קבועה, לחלק על הלאומיים הקיצוניים שדחו את „בני הנכר" והרחיקו אותם בזרוע. אבל גם גיגר וגם הנמשכים אחריו בהשקפה זו טועים, מפני כי מדמים הם לעצמם את איפן הפולמוס הספרותי בתקופה הקדומה כמו שנוהג הוא בימינו. הם חושבים, כי כדי להטעים ולהסביר איזו דעה דתית או לאומית, ישב לו איזה סופר על המדוכה וכתב במתכון איזה ספור המושך את הלב, לחזק את דעתו. בכלל הייתי חפץ לראות את אותו הפייטן, אשר יצלח בידו חבור ספור פיוטי נפלא כזה, אם יכתב רק לשם איזו דעה דתית או מדעית! ספור „רות" הוא פיוט נעלה מאד, פרי ההתגלות כח פיוטי בכשרון גדול. הוא מסיח לפי תומו ואין בו אף זכר ורמז לאותה התסיסה הקשה שהיתה בימי עזרא ונחמיה. באיזה זמן נכתב הספור הזה, קשה לצמצם בדיוק. אבל ודאי היה מחברו רחוק מכל פולמוס, ולא השתתף כלום

בתסיסה המדינית והלאומית הנזכרת. דעתי נוטה (ועל פי החקירות החדשות יש רגלים להשערתי זאת), כי אותה השאיפה הדתית והלאומית הקיצונית, אשר חושבים אנו שנצחה בימי עזרא ונחמיה ולא פסקה מאז ביהודה, היתה באמת בימים ההם רק נסיון הסטורי, שלא הצליח אלא בזמן מאוחר הרבה. ועדיין נשואי-תערובות, כמו שיאמרו כעת, היו רגילים ביהודה זמן מרובה גם אחרי כן. ורות מכיון שנשאית לישראל, כבר עזבה את ארצה ואת עמה ו א ת א ל ה י ה ודבקה בעם ישראל ובאלהי ישראל. לברר את הפולמוס הגדול בימי עזרא ונחמיה על אודות „בני הנכר ובנות הנכר" אי אפשר כאן. כמו כן לא מסתברה לנו דעת המחבר בנוגע ל„ספורי המדרש"; שהוא מצרף למשל, את ספור יונה וספור רות עם ספורי ההסטוריה בדברי הימים. יש ספורי א ג ד ה (הסטוריים או עממיים), אבל הם מקוריים, וקדומים הם בלי ספק לזמן כתיבת הספרים האלה. למין זה נחשבים הספרים יונה ורות. ויש ספורים שהם מ ד ר ש י א ג ד ה, כלומר שנוסדו על ספורים הסטוריים שהיו כבר כתובים ומפורסמים בעם, וסופרים מאוחרים ה ר ח י ב ו אותם. באופן הראשון. היתה האגודה (התמצית ההסטורית שבה) להסטוריה, ובאופן השני היתה ההסטוריה (בתמצית הספורית שבה) לאגדה.

בענין „מציאת" ספר התורה בבית המקדש, אשר לפי דעת כל החוקרים, (שכבר נתקבלה כתורה שלמה) היה הספר הזה ספר ד ב ר י ם (או לכל הפחות רובו. אלא שבאו בו אחרי כן איזו הוספות ושנויים), הנה גם המחבר מעמיד זה כדבר המובן מאליו. אבל נראים דברי ר' מ א י ר איש - ש ל ו ם („הגרן" השביעי עמוד 5—23), החולק על החלטה זו, אלא כי גם הצעתו של זה איננה מחוורת שם.

בדבר זמן חבור ספר „קהלת" נראים לכאורה דברי המחבר, להעמידו בערך בראשית ימי ממשלת היונים בארץ אחרי מות אלכסנדר מוקדון, אבל הוכחותיו וראיותיו אינן מבריעות. מה שאמרו כבר החוקרים, כי אפשר לקצוב זמן חבור איזה ספר ביבלי על פי סגנונו, צריך חקירה ובדיקה. כבר ראינו, כי כמה מזמורים שבתהלים המאוחרים עד לימי פולמוס אנטיוכוס וימי מלוכת החשמונאים—ובכל זאת מצטיינים הם בסגנון יפה וברור. וסגנונו „הרעוע" של „קהלת" אינו ראיה לאיחורו. כשאני לעצמי איני מוצא בו סגנון רעוע, אלא המחשבה והרגש של המחבר הן קצוצות ומקוטעות, אבל הסגנון מתאים אל התוכן. יותר נראה דעת המחבר, כי אפשר ללמוד על הזמן מת ו כ ן הספר, שאין בו שום השפעה מצד ההשקפה הלאומית הישראלית. אבל גם במשפט זה אנו צריכים לזהירות מרובה. והרי אפשר שיוָסד איזה ספר בזמן שזרם הדעות והשאיפות הלאומיות חזק ונמרץ, ועם כל זה יהיה מחברו רחוק מהן, או שבמתכוון יתרחק מהן. בהבנת הכלל עלינו לבלי לשכח גם את ה פ ר ט, אשר לפעמים אינו מקבל על עצמו את מָרוּת הכלל. וקהלת היה בודאי אדם כזה ולפיכך אפשר גם לשער, כי דוקא הממשלה התקיפה של דעות מקובלות גרמה לו להתנגד להן.

את הספר „איוב" מרומם המחבר ומפליג בשבח ערכו הפיוטי ותכנו הנעלה. הוא מכנה

את הספר בשם „המרגליות היותר יקרה בספרות הביבלית". אבל בדבר זמנו לא מחוורת לנו החלטתו לאחרו (עמוד 324) עד תקופת עזרא ונחמיה בערך. לי נראה יותר, כדעת אוולד, להקדימו עוד לזמן בית ראשון, מה שאין כאן המקום לברר בארוכה.

* *
*

אחד הספרים היותר חשובים אשר היה בזמננו מעין מאורע ספרותי ומדעי הוא ספר „דורות הראשונים, ספר דברי הימים לבני ישראל" מאת יצחק אייזיק הלוי. מן הספר הזה יצא החלק השלישי תחלה עוד בשנת תרנ"ז, והוא מקיף את החקירות בהסטוריה הישראלית מזמן „חתימת התלמוד עד סוף ימי הגאונים". אחרי כן יצא החלק השני בשנת תרס"א „מן סוף ימי המשנה עד אחר חתימת התלמוד", ולבסוף יצא בשנת תרס"ו החלק הראשון, כרך שלישי, „מסוף ימי החשמונאים עד ימי נציבי רומא". — נראה מזה, כי עוד יצאו עוד שני כרכים מן הספר הגדול הזה (הוא מקיף כבר 1675 עמודים, בתבנית שמינית גדולה, בדפוס.) ושני הכרכים האלה יהיו נמשכים והולכים חזרה עד ראשית החיים ההסטוריים בישראל.

המנהג הנראה קצת משונה, להחל בסוף ולסיים בראשית, יש לו כבר סמוכים בכמה פעולות ספרתיות כיוצא בהן, גם ההסטורי גְרֶטְץ לא התחיל בספרו הגדול עם בראשית, אלא כתב תחלה החלקים האחרונים ואחרי כן הוסיף את החלקים הראשונים, שנים שהם שלשה: ובכלל נהגו כזה בגרמניה, כי אם יחסר לאיזה חוקר החֹמר הדרוש לראשית עבודתו שהגביל לעצמו, הוא מפרסם תחלה את האמצע או את הסוף, אם יספיק לו החומר. מסבה זו פרסם, למשל, החוקר מוֹמסן מספרו הגדול „ההסטוריה הרומית" את החלקים א'—ב' ואחרי כן החלק החמישי, והחלק הרביעי לא נדפס כל עיקר. קצת זרות נראה רק בזה כי פסק המחבר בחלק השלישי והוא הולך וחוזר על פי שיטה ידועה לתקופות היותר קדומות, וכנראה בדעתו לסיים עם התקופה הביבלית.

הספר הזה עשה רושם גדול בעולם המדעים, אבל המשפט עליו היה שונה לפי השקפת המבקרים. המחבר הראה בקיאות גדולה בספרות התלמודית והרבנית השייכת לנושא ענין מחקרו וגם חריפות נפלאה, לצרף ולקשר את כל המאורעות והעובדות ולגבות מפיהם עדות הסטורית; גם מצטיין הוא בסקירה חודרת לפרטי הענינים ומקפת אותם בכללם, כדי לזקק את הגדות עדות הסטוריות ולברר את תוצאותיהן. בכלל אין להטיל ספק בכשרונו המדעי של המחבר. עם כל זה רבו גם מקטרגיו, כשם שנמצאו לו סנגורים רבים. בעיקר הדברים סלל לנו המחבר דרך חדשה, ובהיות כי הרצאת דבריו היא לרוב חריפה וסוערת, לכן יצא המשפט על ספרו פעמים רבות מגדר הבקרת הספרותית.

המחבר נשפט בדברים חריפים וקשים עם החוקרים המפורסמים במקצוע זה, עם החכמים זכריה פרנקל, גרטץ ואיזק הירשוייס, שטעו לפי דעתו בכמה ענינים חשובים. לפעמים נראה מדבריו, כי חושד הוא בהם, שבמתכון קלקלו את השורה, או שנכשלו מתוך קלות דעת. כאמור, איננו רק חולק על דבריהם, אלא הוא נשפט

עמהם, דרך זה — שאני לעצמי איני מוצא בזה רק סגנון מיוחד של המחבר — גרם לו למחבר, שיכעסו עליו רבים מחכמי הדור, ובפרט התלמידים של החכמים הנזכרים, אשר לרוב יש להם כעת מין אפטרופסות בספרותנו המדעית, והם משתמשים באפטרופסות זו, במקום שנדמה להם חלול כבוד מוריהם. עוד טענו עליו, כי בספרו אין הדיוק המדעי והסדר המדעי. אבל אפילו אם נסכים לבקרת זו במקצת הפרטים, אין ספק לני, כי עסוקים אנו בפעולה מדעית גדולה וחשובה, כמה פעמים מפליא המחבר בסקירתו החריפה, ומאיר אור בהיר על מאורעות חשובים בתקופה שהוא עומד בה ומברר לאין ספק טעות החוקרים שקדמו לו בזה. ואין הטעות בדבריהם ענין מקרי ובלתי נוגע אל השקפתם הכללית, כי אם עיקר חשוב, ומתוך טעותם יצאו להם שגיאות אחרות גדולות, אשר עליהן בנו בנינים גדולים. והנה נפל היסוד ועמו כל הבנין, אחרי ההוכחה הברורה של המחבר. . . בירורים כאלה יש רבים בספרו הגדול, ואם אבוא לפרט כלם, אין אנו מספיקים, ותחת לגמור את דין הספר לחובה ולמנות את שגיאותיו (מה שטעה המחבר אגב חריפתיה) ולהטעים את מגרעותיו (בסדרו המדעי ובהרצאת דבריו), יותר מועיל היה להוציא ממנו את תמציתו המדעית ולזקק את תוצאות חקירתו, כדי להשתמש בהן. אין ענין מזיק כל כך לחקירה המדעית כמו הארתודכסיה, הגם כי בזה יש מין ארתודוכסיה לצד השני. המחבר נוטה לקיים עדות הספרות הקדומה נגד הבקרת החפשית, והוא מאשים את החוקרים הראשונים, כי מתוך נטיתם להטיל ספק באמתת העדות ההסטורית של הספרות הקדומה טעו וקלקלו. נניח, כי גם המחבר מגדיש את הסאה הרבה. אין כל עדות הסטורית נעשית אמתית מפני שהיא קדומה, כמו שאינה נעשית מוטעית מן הטעם הזה. אבל בכמה מטענותיו יצדק בלי ספק גם בנידון זה.

בחלק האחרון מספרו. כלומר: זה החלק שיצא אחרונה והוא שייך לתקופה קדומה, חוקר המחבר במאורעות תקופה גדולה וחשובה מאד בהסטוריה הישראלית. והגם כי כתב על שער ספרו, כי מקיף הוא רק את המאורעים מסוף ימי החשמונאים עד ימי נציבי רומא, הנה כבר נוגע הוא בכרך זה (השלישי) גם בתקופה קדומה יותר, בזמן „יסוד המעלה", בימי עזרא ונחמיה, שאין ספק לני, כי זהו זמן יסוד היהדות במובנה ההסטורי. ואחר כן ידבר בימי התפתחות היוניות בארץ ישראל ותקופת השמד בימי אנטיוכוס. לברר את מהלך המאורעות בתקופה זו אין די בהבנת המקורות ההסטוריים מישראל, אפילו אם נצרף להם את ספרו של יוסף הכהן. והמחבר איננו רק חוקר ודורש במקורות האלה, אלא הוא נשפט עם חכמי ישראל שקדמוהו בזה. לפי דעתי נמצאה גם במחקריו אלה תועלת רבה, אלא שהם צריכים לחקירה ובדיקה אחריהם. במקצוע זה יש כבר ספרות מדעית רחבה מאד, אשר המחבר הנכבד לא ידעה, ובכל אופן לא יספיק לו החומר שנמצא בידו.

בחלק זה בחר לו המחבר סגנון חדש, שהוא אותו הסגנון שהיה נהוג זמן מה

בספרותנו העברית, חדש מן החדש: מאמרים קצרים, פסוקים פסוקים, בפתום מליצי. איך שיהיה משפטנו על אודות הסגנון הזה, אשר השתמשו בו קצת סופ־ים, וקצתם חקקו אותם, הנה לפי דעתי איננו הולם את ההרצאה המדעית, שאין בה מן ההתלהבות, אלא חקר האמת. החקירה ההגיונית דורשת גם סגנון הגיוני. וכן מרגישים אנו כמה פעמים בספרו של המחבר אריכות דברים שלא לצורך. ויש ענינים, אשר לפי הרצאתם על ידי המחבר הם כמעט מובנים מאליהם, ולא היה מן הצורך להאריך בהם כל כך, או שהיה אפשר לאמרם בקצור נמרץ. למשל, בפרק ל"ו (עמוד 636—376) הוא מביא פירוש חדש למקרא בנחמיה (י"ג י"ט): „ויהי כאשר צָלֲלוּ שערי ירושלם לפני השבת ואמרה ויסגרו הדלתות"... לא נחה דעת המחבר בזה שהעלו המפרשים הראשונים והאחדונים מישראל ומעמים במובן המקרא הזה, כי המכוון של „צללו" כאשר נטה הצל, והגיע ערב שבת עם חשכה, אלא דעתו היא, כי ענין „צללו" כאן הוא במובן „צלצלו". והמכוון במקרא זה, כי היו נוהגים אז לצלצל ערב שבת עם חשכה בכל שערי ירושלם להשמיע את העם כי באה כבר שעת השביתה, שישבת מכל מלאכה. ומצאנו בכמה מקומות במשנה, כי בימיהן היו תוקעין לצורך זה.— השערת המחבר ניתנה להשמע ומתקבלת על הלב, אבל היא תוכל להאמר במלים מעטות, ולא היה מן הצורך להביא דברי המפרשים השונים. מאחרי שדבר אחד בפי כלם, וגם אך למותר היה, להאריך בראיות והוכחות ולהטעים כל כך את הפירוש החדש, אשר אם נשמע אותו, כבר נדע את המכוון ממנו.

במקום זה שציינתי נגע המחבר בחקירה חשובה, שעדיין לא נתבררה די צרכה, ולפי דעתי לא יצא בה ידי חובתו, מפני כי מתירא הוא כל כך מפני הבקרת הביבלית ומפני הבקרת החפשית במקורותינו ההסטוריים.— מן המסופר בנחמיה רואים אנו, כי נלחמו ראשי העם בימים ההם בכל תוקף ועוז על קיום השבת, שיהא אסור במלאכה ומו"מ, מה שלא היה העם מקפיד אז על זה. ומצד השני אנו לומדים מדברי הנביאים (עמוס וישעיה) כי כבר בזמן קדום היה איסור מלאכה ומו"מ בשבת וחדש נוהג בישראל. וכנראה מדברי הנביאים היו מלגלגים על אלו, שיחד עם זהירותם בקדושת שבת וחדש, היו עוברים על עבירות חמורות אחרות. ואיך זה בא הדבר, כי דוקא בימי „יסוד המעלה" הזהיר הנביא „ישעיה השני" על קדושת שבת. וכן היה מן הצורך, שיהיו כופין את העם בימי נחמיה על מצוה זו? אבל כבר נתברר *) כי מנהג שביתת מלאכה בשבת וחדש היה קדום מאז בארץ כנען, קדום אפילו לישוב בני ישראל בארץ הזאת. בני אפרים, אשר בכלל קבלו הרבה ממנהגי יושבי הארץ **), קבלו גם את מנהג שבת וחדש. אבל ביהודה לא נתפשט תחלה המנהג הזה, עד כמה

*) עיין „בחינת היהדות" בפרק הראשון שנדפס בחוב' א' של העתיד.

**) ע' בספר הנ"ל, בפרק הנ"ל.

שקצת גדולי האומה מצאו בו ענין יקר וחשוב מאד. ובימי עזרא ונחמיה עוד היה רופף בידי העם (ודוקא ביהודה!), ואז תקנו להזהר בשמירת שבת מחללו. ואל תתמה על זה ממה שהאמינו תמיד, כי בתקופה הזאת כל כך גברה המשטמה בין בני אפרים ובני יהודה, עד שהיו נמנעים מלקבל אלו מאלו איזה מנהג דתי. ההחלטה הזאת היא מופרכת ע"פ החקירות החדשות. ואפילו השתדלות נחמיה בזמנו, לדחות את כל „השומרונים" בזרוע ולהפריא בין אחים, לא יצאה אז לפעולה. הפירוד בין יהודה ושומרון נולד בתקופה מאוחרת, כנראה בימי החשמונאים.

אין כאן המקום להאריך בחקירה זו. ואי אפשר לדין עם המחבר הנכבד בכל פרט ופרט מספרו הגדול. בכלל נמצאים בו דברים מעולים ומרובי התועלת, אפילו אם נחלוק על קצתם, וראוי ספרו לשימת-לב מיוחדת ולעיין בו בשקידה. ולפי דעתי היה בזה מן המועיל, להוציא בקצור את תמצית הספר הזה ולסדר את תוצאותיו, מפני כי נמציא בעבודה כזאת חומר חשוב לכותבי תולדות ישראל.

* * *

פונה אני אל תוכן ספרותי ומדעי, אשר עלינו להתחשב עמו בתור מאורע הסתורי.

בשנים האחרונות, דוקא בתקופה שאנו מוצאים בה התגברות ההשקפה המטריאליסטית, גברה בקרב המשכילים של העמים הנאורים (ואף אחינו שבמערב נמשכו אחרי הזרם הזה) התעוררות דתית, אשר בודאי אינה רק מן השפה ולחוץ, כי אם התרגשות פנימית, נפשית, שמקורה וסבתה במצב חיי החברה כעת. הנפש המשכלת מבקשת את תפקידה ודורשת להבין את התכלית המוסרית של המציאות. כל מין פלוסופיה, שאין בה מן האידיאל המוסרי, לא תרגיע את הנפש השוקקת. אין די לה בבירור ההבנה והכרה בטבע המציאות ובטבע השגתנו: האדם משתוקק לדעת את הקשר המוסרי אשר בכל פרטי המציאות, ובפרט את יחוסו אליה ותכליתה. כמובן, אין ההתעוררות בזמן הזה, בימי התרחבות המדעים, כמו זו שבימי האפלה, בדורות הקודמים. אבל ברור הוא, כי לא הספיקה הדת את השפעתה על בני אדם, אלא קבלה צורה חדשה מתאמת להשקפותינו כעת על החיים.

ורואים אנו בימים האחרונים, כי המשכילים שואפים לדעת את אופן התהוות הדת, את התפתחותה ההסטורית. אין השאיפה הזאת בגדר החקירה המדעית, אלא היא נוגעת אל הנפש. אין האדם מבקש בה שלמות מדעית, כי אם שלמות מוסרית. ולכן רבו כעת ספרים במקצוע זה מכל המינים: ספרי מחקר ומדע וספרים פופולריים. כמעט שאי אפשר לסקור את הספרות הרחבה במקצוע זה, ובכל יום ויום יוצאים ספרים חדשים ומתפשטים בעם. הספרים האלה עוסקים בתולדות הדת המשיחית, מקורותיה, אופן התפתחותה וכל השייך לחקירה זו. גם ישו המשיח בעצמו היה בימים

האחרונים לנושא ענין חקירה מדעית או הרצאה ספרותית. ספרים בתולדות ישו המשיח נכתבו בימים האחרונים במספר רב ועל פי השקפות שונות.

כאמור, אין זה חזון ספרותי ומדעי, כי אם מאורע הסתורי. ואין ספק לי, כי בימים הבאים יעמוד כותב ההסטוריה של תקופתנו על החזיון הנפלא הזה וידין בו בכבד ראש ובשימת לב מיוחדת. אין כאן המקום לברר את החזיון הזה ותוצאותיו לכל פרטיו. אבל חפץ אני להטעים את יחוס השאיפות האלה להכרת היהדות ולברור מהות היהדות.

כל הימים, אשר החקירה במהות הדת המשיחית היתה מדעית והתרחקה בכל האפשר מן המשפטים הקדומיים ומן ההשקפה „הנושאית" — התקרבו החוקרים יותר ויותר אל הסברא הנכונה, שאי אפשר להבין את הדת המשיחית בתקופת התהוותה אלא מתוך הבנת היהדות. זהו המשפט הישר, אשר העמיד החוקר הנודע אֶמִיל שִׁירֶר בהקדמה לספרו הגדול: „תולדות עם ישראל בתקופת ישו המשיח". ביחוד הראה החוקר ההסטורי אוולד את סקירתו הבהירה בהסברת הדת המשיחית. ואפילו אֶרנסט רנן, אשר לא החקירה המדויקת המדעית היתה לו העיקר, כי אם חזון לבו, לא נסה להסביר את הדת המשיחית באופן אחר, זולת ביחוסה אל היהדות.

אבל בשנים האחרונות קמה שאיפה חדשה, „מדעית" כביכול, לשחרר את הדת המשיחית משעבוד היהדות. קשה להם, לחוקרים ממין ידוע, לקבוע בלבם את הרעיון, כי ישו המשיח היה בן משפחה יהודית, תלמידיו היו יהודים, ואת תורתו שאב ממקור היהדות. בתחלה היו אומרים: הרי כאן התקדמות גדולה ועצומה מן היהדות עד הדת האנושית החדשה. ובזה יתרונה הרב של הדת המשיחית. חזרו אחרי כן והבינו — מה שכן הדבר באמת — כי בהשתלשלות הסבות ההסטוריות, ובפרט במאורעות רוחניים אין קפיצה, אלא הדרגה, ולפיכך היה עליהם לבקש בעל כרחם את העובדות האמצעיות שבין חזיון אחד לחברו. והדבר הזה היה קשה להם ע"י נגודם הפנימי אל היהדות. לכן המציאו כעת סברא חדשה: אין שום יחס וקשר פנימי — מלבד איזו ענינים חצונים — בין היהדות והדת המשיחית.

אם באנו לפרט את כל ההשערות המתמיהות והדעות הזרות שנאמרו ונשרשו בימים האחרונים בפנה זו — אין אנו מספיקים. אין לך רעיון מתמיה וזר, שלא נאמר כעת בכבד ראש ובהחלט גמור, כאלו הוברר כל זה במופת הנדסי ממש. שנעון הוא זה, נאמר אנו אחרי הבחינה והחקירה בספרים האלה: אבל שנעון שיש עמו שיטה ברורה.

ואחד המיוחדים אשר בקרב החוקרים הסניגורים לדת המשיחית הוא אדולף הרנק. לחוקר הזה יצאו תחלה מוניטין בתור תיולוג חפשי, „אפיקורוס" ממש, והאדוקים במחנה הפרוטסטנטים בגרמניה חולקים עליו ומתרעמים על „המינות" שבדבריו. ובאמת אין הרנק כופר ומין, אלא סניגור נמרץ לדת המשיחית, דוקא הוא סייע הרבה בשנים האחרונות לעשות נפשות לדת הזאת, לא רק בקרב הנוצרים, רחוקים שנתקרבו, אלא

גם בקרב היהודים, אשר הסביר להם את מהות הדת המשיחית כ ר צ ו נ ם. ואין ספק לי, כי הדין עם הארתודכסים המתרעמים עליו, שהוא הופך את דברי הדת ומראה בה פנים שלא כהלכה, שלא כאמת ההסטורית. אבל בדבריו נמצא פניה מרובה, ובעיקר: השפלת הדת הישראלית.

ככר בספריו „מהות הדת המשיחית" ותולדות „התפשטות הדת המשיחית בשלש מאות שנה הראשונות" אנו מוצאים דעות מוטעות, שאין בהם שום דיוק הסטורי, והמכוון בהן רק לרומם את הדת המשיחית ולהשפיל את ערך היהדות. מה נאמר, למשל, בראותנו ב י מ י נ ו אדם חוקר ומבין, חוקר הסטורי, כותב בפשיטות דברים כאלה: „עול כזה שנעשה מצד הגויים המשיחיים ליהדות, כמעט שלא נשמע בהסטוריה, הגויים „לקחו ממנה הכל, את ספרה הקדוש, ובעוד שדתם אינה אלא יהדות בחלוף „הצורה, הם מנתקים כל קשר עם היהדות, הבת דוחפת את האם, לאחר שהציגה אותה „ריקם! היצדק משפט אשר כזה? אמנם יצדק במובן ידוע! ואפשר שלא נוכל להכריח „שום אדם להפרד ממנו אם נתבונן בענין זה מתוך השקפה יותר נִשָּׂאָה: גם ישראל „כחש בתעודתו בשעה שכחש בישו ואבד את עצמו לדעת"..... (עמוד 50) רואה אתה, שאין כאן השקפה הסטורית מדעית. אלא סנגוריא סוביקטיווית.

ועכשיו מתאמץ הרנק להמציא להשקפתו זאת בסיס „מדעי" בספריו החדשים אשר כתב *).

הוא הופך כאן את הקערה על פיה ואומר דברים שאי אפשר לשמעם מתוך ההבנה המדעית, דברים המוהים כאלו בא להורות מציאות חוקים חדשים בטבע, או (מה שמתמיה ביותר) כאלו אין הגיון הסטורי בהשגתנו המדעית.

לפי דעת הרנק הכל מוקדם הוא. כלומר: שלא כדברי החוקרים החדשים, אשר יאחרו את זמן חבור ספרי האוונגליון, לא יוקדם לראשית שנות המאה השניה, או בדיוק ובצמצום יותר גדול: לא יוקדם לזמן פ ו ל מ ו ס־ב י ת ר, אלא „הכל נעשה בשנות 50 עד 70" עוד לפני חרבן הבית וסמוך לתקופה זו, שמיחסים לה את המאורעות האלה השייכים לחיי ישו המשיח. כונת הסברא הזאת ברורה: אם הדבר כן, הלא נכתבו ספרי האוונגליון (שבאו בהם אחרי כן רק איזו הוספות ושנויים) סמוך לזמן המאורעות ויש לחוש לעדותם ה ה ס ט ו ר י ת. זוהי תמצית הסברא הזאת. אבל עוד עיקר חשוב נמצא בה.

הנה ההבנה ההסטורית סוברה, כי הדת המשיחית לא נפרדה בתחלת התהוותה מן היהודות, אלא נצטמצמה בחוג זה. עד כמה שיש קורטוב הסטורי בספורי המאורעות (מה שאין כאן המקום לבררו), אין זה אלא מאורע הסטורי בעולם הישראלי. ורק

---

*) הלא המה שלשה ספריו לחקר האוונגליון:

1) Lukas der Arzt, Leipzig 1906; 2) Sprüche und Reden Jesu, Leipzig 1907; 3) Die Apostelgeschichte, Leipzig 1908.

אחרי כן נוספו הגויים המשיחיים על העדה הקטנה, שהיתה תחלתה כלה, או רובה הגדול של יהודים, והם — הגויים המשיחיים — המציאו לה אח"כ צורה וגם תוכן חדש, הרחוק כל כך מן היהדות וזר לה. מן ארבעת ספרי האוונגליון נבדל זה של יוחנן לגמרי מהשקפת היהדות העיקרית (הפלשתינית), ובו נבלעה השקפת היהודים האלכסנדריים. אבל שאר שלשת הספורים האונגליים (מתתיה, מרקוס ולוקס) נכתבו כלם על פי השקפה מיוחדת ומשותפת להם, השקפת היהדות; אלא שגם ביניהם יש כבר שנוי והבדל בספורי המאורעות וגם ביחוסם אל היהדות. בבשורת מתתיה יש יסוד קדום יותר, זה שאיננו מורה פנים לבטול היהדות, אלא לקיומה, ויסוד זה הקדום הוא העיקר. אחרי כן נעשו גם בספר זה שנויים כלפי הצד השני, כלפי השואפים לבטול היהדות (השנוי הזה נעשה בו בזמן פולמוס ביתר), ובשורת מתתיה, בטופס שני השפיעה על מרקוס ולוקס הנראים בהרצאת ספוריהם נגררים אחריה.

זוהי, בקצרה, הבנת המאורעות בסדר הגיוני והסטורי.

אבל הרנק וסיעתו, שאינם רוצים בזה, להמשיך את הדת המשיחית העיקרית והקדומה מן היהדות, אלא מיחסים לה תיכף ומיד סתירה ליהדות ושאיפה לבטולה, הם אומרים, כי הדבר להפך: מרקוס הוא הקדום בספורו, וממנו שאב לוקס „הרופא", תלמידו של פולוס, הנזכר בספור „מעשי השליחים", ומתתיה בטופס שני הוא המאוחר ואיננו מן המסכת ההסטורית, אלא רק אדם מישראל, משיחי וחי בקרב יהודי פלשתינה, שהיה חפץ למשכם אל הדת החדשה, ונסה כחו להסביר להם את המשיחיות על פי הדעות שהרגילו בהן והמציא לספור המעשים צורה ישראלית. והוא גם שם בפי ישו המשיח דברים ומאמרים הנראים כאלו היה ישו נוטה אחרי היהדות המסורה וחפץ בקיומה. — הרנק בעצמו מלגלג (בספרו „שיחות ישו ומאמריו", עמוד 4) בהתול מר ועוקץ בכל „החוקרים" החדשים, החפצים לצייר להם את מציאות ישו המשיח על פי דמיונם וליחס לו ענינים מתמיהים וזרים. אבל הוא נכשל בעצמו במה שגנה בו את חבריו. אמנם הוא לא יבדה לו חלומות בנוגע לטיב ישו המשיח וצורתו ההסטורית. אבל הוא עושה ממש בזה בנוגע לתולדות התהוות הדת המשיחית והתפשטותה. הוא העמיד לו תחלה הנחה, שהוא חפץ בקיומה, ועל פי הנחתו הוא מבאר אחרי כן את המאורעות ואת הרשמים ההסטוריים, ולא יחוש לזה שהוא מוציא אותם מכוונתם האמתית.

אי אפשר לעשות כאן את החשבון עם הרנק ולברר את טעות סברותיו ודעותיו. זה מצריך ספר שלם. אבל בפרט חשוב אחד יראו הקוראים את דרכו של הרנק בבקרת המקורות ההסטוריים. הוא מפליג בשבח לוקס „הרופא", היוני המשיחי „המשכיל", אשר הרצה את דבריו וספורי המאורעות על פי הבנת אדם מבין ומשכיל. ולעומתו אין מהתיהו (בטופס העברי) אלא יהודי פלשתיני כותב בשביל אחיו, מחוסרי השכלה. אבל כל אדם מבין יראה, כי באמת בציור המאורעות, ובפרט בציור אישיותו של ישו, אין ספק שיתרון רב למתתיה על לוקס. בספרו של מתתיהו אנו מוצאים לפעמים גם קצת פיוט ספורי, קצת כשרון ואמנות בהסברה המאורעות הפנימיים, הנפשיות. למשל

אותו הספור בשעה שהלך ישו אל גת־שמנה סמוך לקצו, ובנפשו נתאמצה מלחמה פנימית איומה, מלחמת יאוש, הרהור ופקפוק (מתתיה כ"ו ל"ו—מ"ה). הספור הזה הוא אחד הטובים והיפים שבספרים האלה, הגם שהם מעטים מאד. וכן בספור ההגלות ישו לתלמידיו אחרי שובו לתחיה ביום השלישי למותו; מתתיה מוסר את הספור הזה באופן יפה ומתאים אל תכנו, ולעומת זה משתמש לוקס בצבעים גסים. וכדי לאַמֵת את הספור של תחית ישו הוא מציירו אוכל דג צלוי עם תלמידו... זהו ציור של יוני רופא ומשכיל!

הבקרת הנאמנה כבר עמדה על זה, כי לוקס מ ג ש ם ומגַסֵם את ספורי המאורעות אשר בספר מתתיה. והשנוי ה ע ק ר י הזה בציור המאורעות אינו מקרי, אלא הוא מונח בהבדל הגדול שבין ההשקפה הדתית של איש יהודי ובין זו של יוני, אשר אפילו אם היה משכיל (מה שלא נתאמת לנו עדיין כל עיקר), אנו מוצאים בו את אותה ההבנה ה ג ס ה של אדם שנולד וחֻנך בגויות, במושגי האידולטריה, והכניסם אל ספורו, מפני שאי אפשר היה לו לשחרר את עצמו מהם. אבל הרנק צריך לאותו לוקס הרופא „היוני המשכיל" למטרתו, ומקלקל לו בזה את השורה, לבלתי ראות מה שיראה כל אדם, המסתכל מתוך ההגיון ההסטורי ומתוך הטעם הספרותי הבלתי משוחד.

*
* *

תקופה הסטורית שלמה של עמנו קשורה בישוב היהודים ב ב ב ל. ראשית התקופה הזאת קדומה מאד, ועוד לא באנו עד הטבעת הראשונה בשלשלת הארוכה הזאת, ואחריתה נמשכת והולכת עד ימי הגאונים, שאז פסקה השפעת היהדות הבבלית על התפתחות ישראל בכלל. במקצוע ההסטורי הזה נכתב כבר הרבה. וכמעט שאי אפשר להקיף בסקירה כללית את כל הספרות הרחבה השייכת לו. אבל עוד לא נגמרה המלאכה, ועדיין אנו מחכים לציור כללי מחיי היהודים בבבל ומתוצאותיהם בהסטוריה הישראלית. נסיון יפה מעין כזה עשה הד"ר פ ו נ ק בספרו החדש „היהודים בבבל" *) המקיף את תולדות היהדות הבבלית בזמן שלש מאות שנה, מזמן חתימת המשנה (מני נחית רב לבבל) עד סיום התלמוד הבבלי. המחבר לא הסתפק רק בהרצאת הפעולה הלמודית של האמוראים הבבליים, אלא השתדל להמציא לנו גם כן ציור מחיי היהודים, וביחוד מן החיים התרבותיים.

מאורע חשוב בחיי היהודים הבבליים (בזמן חתימת התלמוד) לא הוברר עוד די צרכו. כונתי למרידת היהודים במלכות פרס בימי מ ר ז ו ט ר א בן הונא ריש גלותא. בסדר עולם זוטא מובא הדבר הזה, ושם מעורב הספור ההסטורי בספורי אגדה. אין ספק, כי הקורטוב ההסטורי שבספור הזה, הוא ע ו ב ד א ; אבל קשה לברר את העובדא הזאת ולקצוב זמנה בדיוק. גרטץ בספרו הגדול (ח"ה רשימה א') מסתייע בדברי בעל

*) Die Juden in Babylonien 200—500. Von Dr. J. Funk. 1. Teil 1902, 2. Teil 1908. Berlin.

„סדר עולם זוטא" לקצוב את זמן המאורע בשנת 511 למספר הרגיל, ומפלת מר זוטרא והריגתו ע"י מלך פרס לאחר שבע שנים בשנת 518, אך הד"ר פונק מקדים את המאורע בזמן של עשרים ושבע שנה ותולה אותו במאורעות מדיניים וקולטוריים שהיו בימים ההם. הוא ממציא קשר פרגמטי לספור המעשה. לפי דעתו אירע הדבר בימי פרוז מלך פרס, אשר אז נמוטו אשיות הממלכה הפרסית בכלל, וקרוב הדבר, כי מנהיג היהודים השתמש בשעת הכשר וקשר על המלך, יען כי התנהג עם היהודים באכזריות מרובה. „בסדר עולם זוטא" מסופר, כי נהרג ריש מתיבתא ר' יצחק, וזה הכעים את היהודים, אשר גם בלי זה היו כבר נרגשים ונרגזים. המאורע הזה היה הסבה האחרונה למרידת היהודים. והנה משער הד"ר פונק, כי ר' יצחק ריש-מתיבתא זה שנהרג בימי מר זוטרא נזכר בגמרא (יבמות קט"ו ע"ב). שם מסופר, כי רב יצחק ריש גלותא בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מקורטבא לאספמיא ושכיב (כי אין זה קורטבא באספמיא האירופאית כבר ברר גרטץ לאין ספק) ולפי השערת הד"ר פונק לא יצחק ריש גלותא הוא, אלא יצחק ריש מתיבתא, ולא בימי אביי ורבא אירע זה, אלא בסוף ימי חתימת התלמוד. ועוד היה עליו להוסיף: ולא „שכיב", אלא נהרג. כל אלה הן השערות תלויות בשערה. הוא מביא (ח"ב עמוד 120) את דברי הרא"ש בתשובותיו (לא ציין את הסימן), שהציע לגרוס „ריש מתיבתא" במקום ריש גלוהא, שהרי איך היה אפשר לחוש, שמא תרי יצחק היו והלא רק ריש גלותא אחד היה? — איני יודע, אם מקשה הרא"ש באמת כן, אבל בכל אופן אין מקום לקושיא כזאת. וכי רק בשם ריש גלותא נסמן הנפטר? הלא נאמר שם בגמרא, כי שלחו מהתם יצחק (ולא רב!) ריש גלותא בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מקורטבא לאספמיא ושכיב. ומה מקום עוד לחשש, אם נסמן המת בשם בר אחתיה דרב ביבי? וכי היו שני רישי גלותא או רישי מתיבתא בשם יצחק, ושניהם היו בני אחות רב ביבי? אלא אין ספק, כי חששו, שמא נתחלף להם איזה יצחק באותו יצחק ריש גלותא „בר אחתיה דרב ביבי" וברור הוא כי אלו נהרג זה, ולא „שכיב" סתם, היו יודעים את המאורע הזה לגבות עדות נכונה כדי להתיר את אשתו.

נניח את הפרט הזה, שאיננו עיקרי כלל בצמצום זמן המאורע. נראים לי דברי גרטץ, אשר יאחר את העובדא לשנת 518 *) כי יש לברור זמנים זה סיוע גדול מצד רשימות הסטוריות אחרות, שאי אפשר להכחיש את עדותן. פטירת רב הונא, אביו של מר זוטרא, היתה בשנת 507 **) ולפי שהיה עוד הבן קטן, נהג הנשיאות בשמו בעל אחותו ואחרי כן אבי אמו ר' חנינא, שנהרג עמו אחרי כן. ובשנת 511 קם מר זוטרא על המלך כבד הפרסי, או יותר נכון נגד כת המתדקי (כאשר ברר

*) בריל קוצב שנת 576, עיין בספרו השנתי ח"ב עמוד 38 ובהערה לספרו „תולדות סדור התלמוד בכתב" עמוד 161 ואילך ובספרו השנתי ח"ה עמוד 95 ואילך.

**) לפי דעת בריל, ירש מר זוטרא תיכף את משרת אביו, אבל נראים דברי גרטץ, כי בימים ההם היה מר זוטרא עוד קטן בשנים — הוא נולד בשנת 446 לערך —.

גרטץ) ועמד במרדו שבע שנים. ובימים ההם הנהיג כעין מלכות וגבה גם מס בארץ מלכותו. אבל בסוף לא יכול לעמוד בפני חיל פרס. וכפי הנראה לא נפל במלחמה, אלא שאנשי חילו מסרו אותו בידי מלך פרס, ונתלה הוא ואבי אמו ר' חנינא על גשר מחוזא בשנת 518 *).

אך עם כל ההערות שיש להעיר ולחלוק על ספרו של הדר' פונק, ראוי הוא הספר לשימת לב. כי בכמה פרטים הוא מעשיר את הספרות ההסטורית של התקופה הזאת.

* * *

בעיר פרנקפורט נמצאה אגודה ל ה ר ח ב ת ח כ מ ת י ש ר א ל, אשר פעולתה רצויה מאד, ואין חשיבות פעולתה נפגמת אפילו במשהו, במה שהיא קונסרווטיבית קצת. גם להשקפה זו, אפילו בעולם המדעים, יש זכות הקיום לא פחות מאשר להשקפה החפשית, ובשתיהן אנו מוצאים תועלת מרובה לחֵקר ה א מ ת. האגודה מפרסמת (מלבד מה שסייעה כבר לתוצאת ספרים חשובים וביניהם ספרו של ר' י. א. ה ל ו י „דורות הראשונים" שהזכרתיו) גם ק ו ב צ י ם שנתיים. מונחים לפני שני הקובצים האחרונים (לשנת תרס"ו ולשנת תרס"ז), שבהם נמצאות כמה חקירות חשובות **). לשימת לב מיוחד ראוי המאמר: „על דבר התכלית האחרונה בשיטתו המדינית של הורדוס", מאת ד"ר י ו נ ה ב ו נ ד י (קובץ רביעי, עמוד 40—124). עד כמה שהרבו כבר לחקור ולדרוש בטבע האיש הזה וביחוסו למאורעות ההסטוריים בימיו, עד כמה שדברו כבר על ערך השפעתו המרובה בהתפתחות הענינים בתקופתו, עוד לא המציאו לנו ציור שָׁלֵם ומקיף את כל הפרטים ב ד י ו ק מתכונותיו החפשיות ומשיטתו המדינית. הציור הזה לא יצליח בנקל בידי החוקר, מפני כי הפסיכולוגיה שבו היא עמוקה מאד. בהורדוס תפגשו נגודים וסתירות מרובים, נגודים הסותרים זה לזה מן הקצה אל הקצה. יוסף הכהן (בספרו ההסטורי ספר י"ו פרק ה' סימן ד') עמד כבר על זה ונסה להסביר לנו את התכונות הנפשיות של הורדוס ולאחדן בטבע אחד. הוא אומר, כי אמנם מצד אחד היה הורדוס לפעמים איש נדיב, ועושה חסד ומיטיב עם הבריות, עד שצריך לסמנו בתור איש בעל מזג טוב; אבל מצד שני התאכזר באופן מבהיל, עד שצריך לסמנו בתור איש קשה

*) ר' יצחק הלוי בספרו „דורות הראשונים" (ח"ב עמוד 38 ואילך) מתאמץ לאחר זמן המאורעות האלה עוד יותר ולפי דעתו לא נהרג מר זוטרא בהיותו בן כ"ב שנה, אלא נהג נשיאות כ"ב שנה, ובהיות כי ר' הונא אבי אביו נפטר בשנת 507 או 508 והניח את בנו מר זוטרא נער קטן, ונהג בתחלה בעל אחותו, רב פחרא, את הנשיאות בשמו — הנה צריך לאחד ימי הנשיאות של מר זוטרא ואחריתו עד שנת 559. אבל כל זה אי אפשר להולמו. אך לפי סדר הזמנים שסדר הח' בריל (במקום שציינתי) וברר את מספר השנים לאין ספק, יצדקו דברי גרטץ באמרו, כי חספק הוא רק אם נמנה את שנות נשיאת מר זוטרא תיכף אחרי מות אביו רב הונא (ויהיה זמן כבוש מחוזא בשנת 516), או מזמן שהוסר רב [illegible] מאפטרופסות (וזמן כבוש מחוזא יהיה בשנת 518). בכל אופן אי אפשר ל ה ק ד י ם את המאורע חוה לשנת 516 ואי אפשר לאחרו משנת 518.

**) Jahrbuch der jüdisch-literarischen Geselschaft, III. IV.

ואכזר, משולל מכל רגש אנושי. אמרו עליו, כי נמצא נגוד עצום בלבו ובנפשו, פולמוס פנימי. יוסף הכהן אומר, כי הוא איננו סובר כן. אך כל מעשיו של הורדוס מחוורים לו ע"פ תכונה נפשית אחת. הורדוס היה רודף אחר הכבוד ואחרי השררה, וכל מעשיו היו מכוונים לתכלית זו. לפעמים חשב להגיע אל מטרתו באמצעות הנדיבות והפזרנות, לקחת לו לבות הבריות באופן כזה, אבל אם ראה כי אי אפשר לו להשיג תאות לבו באמצעים כאלה, לא נמנע מכל מין אכזרות ושפיכת דמים... והד"ר ב ו נ ד י מסתייע בדעת ר' יצחק הלוי (בספרו שהזכרתי) לברר את שאיפותיו של הורדוס ואת מעשיו ותכונת נפשו על פי מטרה מסוימת שהיתה למלך הזה. הורדוס נתכוון בכל מעשיו למטרה אחת: להשמיד את עם ישראל ואת תורתו וליסד ממלכה יונית גדולה במערב אסיה, או כמו שאומר ר"י הלוי: הורדוס לא חפץ להיות מלך ב י ש ר א ל. אלא מלך ל ג ו י ם. הוא היה חונן ומטיב עם יונים ומתאכזר באופן נורא על היהודים. הד"ר בונדי הולך ומרחיב את ההשערה הזאת, כי היה בדעת הורדוס לאחד את כל המדינות באסיה המערבית לממלכה תקיפה נ ג ד מלכות רומי, כמובן היה זה באפשר רק על יסוד טמיעה גמורה של היהודים בגויות היונית. ומאחרי כי התקוממו היהודים נגדו ונגד שיטתו המדינית ולא אבו לוַתר על מציאותם הלאומית בשום אופן, שנא אותם ואמר להשמידם ולכלותם. אם יש יסוד להשערה זו, הנה בכל אופן עדיין היא צריכה לחקירה ודרישה מרובה, הרשמים ההסטוריים המעטים, אשר ר"י הלוי וד"ר בונדי מסתייעים בהם, אינם מספיקים.

מחקר חשוב מכל צד (שכדאי להזכירו כאן ביחוד) אנו מוצאים במאמרו של יצחק ג ל ד ה ר בראש־פנה על דבר „גבולות א"י מעבר לירדן מערבה בזמן שיבת הגולים" (עמוד 165—194). בו אנו מוצאים חקירות מרובות הערך ב ג י ו ג ר פ י ה ה פ ל ש ת י נ י ת, מדויקות ומסוימות מאד. המחבר בקי בספרות הקדומה ומסתייע בה סיוע מועיל, ואופן חקירתו הוא מדעי ושמושי כאחד. כפי האמור בקובץ המונח לפנינו, עובד ה' יצחק גלדהר בחקר הגיוגרפי של א"י בפקודת האגודה להרחבת חכמת היהדות, ודבריו כתב עברית. ספרו אשר יוסד על החקירות האלה יכתב לפי זה עברית, ומהראוי היה, כי יתפרסם בשפה המקורית. עלינו לזכור, כי זאת כמעט הפעם הראשונה שאדם מישראל בקי במקורות ספרותנו הקדומה ודיקן מדעי יושב וחוקר בגיוגרפיה הפלשתינית, לא רק מפי ספרים ורשמים ספרותיים, אלא על פי מראה עיניו. אין ספק לנו, כי ידיעתנו בגיוגרפיה הפלשתינית תתעשר על ידי זה הרבה.

ראוי להזכיר בסקירתנו זו גם את המאמר „ע"ד הישיבות בא"י ובבבל" מאת הד"ר קוטק בהמבורג הנמצא בקובץ השלישי. ובכלל נוכל להעיד על כל ארבעת הקובצים שהוציאה האגודה עד הנה כי מצטיינים הם בתכנם החשוב, ובכל המאמרים יש תועלת מדעית מרובה מאיזה צד.

סוקר.

בעקבי הקונסטיטוציה התורקית.

א.

אחר תנועת החופש ברוסיה ובפרס באה העת גם לתורקיה, ונתעוררה גם היא נגד סדר ממשלתה הישן לדרוש בחזקה קונסטיטוציה מאת מושלה, האבטוקרט היחידי שנשאר עוד באירופא. שרידי האבטוקרטים ברוסיה, פרס ותורקיה, חשבו גם הם כמו הקודמים להם במערב אירופא, שסדר המלוכה הקונסטיטוציוני הוא נגד המסורות הקדושות ונגד חקי התפתחות של ארצותיהם, אבל סוף סוף לא יכלו עמוד נגד רוח המרד, שבא ממערב גם לתוך מדינותיהם, והרכינו ראשם לפני כח עמיהם ויתנו להם את הזכות לקחת חלק שהוא בהנהגת הממשלה, כמו שנתנו זה כל מושלי ארצות המערב. ובכן, גֹרשו המסורות הקדושות של האבטוקרטיה גם ממבצריהן האחרונים, אשר מצאו להן שם מקלט ומחסה. לא האמונה הנוצרית ולא הדת המושלמית, שהלכו תמיד שלובי זרוע עם האבטוקרטיה, לא יכלו לעצור בעד העם ולהגן על הסדרים הישנים בעת שבא עליהם הקרץ. העם חדל להכנע לפני מה שנכנע מאות בשנים והוא קם לברוא לו סדרים חדשים בחייו המדיניים. מלחמת אחים כבדה היתה קשורה בשנוי זה. בפרס, המלחמה הזאת עוד לא נגמרה, וברוסיה שם אמנם נפל העם מוכה ופצוע, אך לא נואש מחכות לקבוץ כחות חדשים להלחם ולקיים את חרותו בידו, ורק בתורקיה קבל העם את זכיותיו המדיניות ואת חרותו בלי מלחמות המונים ובלי שפיכת דמים. אחרי התסיסה החזקה הראשונה, כשתנועת החופש קבלה צורה ותכנית מסוימת, ותר תיכף השולטן על זכיותיו ונתן לעמו את היכלת להשתתף עמו בהנהגת המלוכה. זה הוא חזון מיוחד במינו המשמח כל כך בתנועת החופש התורקית. תורקיה היא הארץ היחידה שבה לא חפצו לירות נגד העם שדרש את חרותו. ולכן ראינו ששונאי השולטן, שהכינו את עצמם למלחמה נגדו, נהפכו תיכף לאוהביו וכל עמי תורקיה יחד, מבלי הבדל דת ולשון ושאיפות מדיניות שלהם התאחדו כלם בקריאה אחת: „תחי הקונסטיטוציה, ויחי השולטן!"

בראשונה השתוממו על הקונסטיטוציה התורקית, שקבל העם כמתנה פתאומית, ולא חפצו להאמין בקיומה ובכחה. דרכו של אדם לדון תמיד על פי הנסיונות היותר קרובים; והנסיונות המבהילים של הקונסטיטוציה ברוסיה ובפרס הביאו לידי מחשבה, שגם גורל הקונסטיטוציה התורקית לא יהיה טוב מגורל אחיותיה שבאו לעולם בשנים האחרונות. קשה היה להאמין, שהשולטן התורקי שנתחנך וחי כל שנותיו כמושל אבטוקרטי, יהָפך פתאם לאיש אחר. אמרו: כלום אפשר למושל שהתרגל להביט על עצמו כמו על שליח אלהים שהכל מחויבים לכרוע ברך לפני כל מאויי נפשו, שיכבוש באמת את יצרו ויכניעו לפני רצון אחרים, אם גם האחרים הם כל העם כלו? האם לא יבקש גם עתה את המקרה הנאות הראשון לסוג מן הדרך החדשה ולשוב אל הסדרים הישנים, כמו שהיה כבר בדברי ימי תורקיה בשנת 1877?

ואיפה הם כל ידידיו הסובבים אותו וכל אותן מפלגות העם הקשורות דוקא בסדר הישן ויונקות מטובו? האם אפשר שתעזובנה אלו ברצון הטוב את זכיותיהן המיוחדות והטובות הגדולות שקבלו מסדר הממשלה הישן? והרי ידוע הוא שסדר חדש במלוכה אינו רק בנין חדש הנוסף על הישן הקים, כי אם גם סתירה גדולה של הישן, שיש גם לו, מלבד רצון טבעי, גם כח ידוע להגן על עצמו ועל קיום האינטרסים שלו. הלא יודעים אנחנו שכח החיים שיש לאינטרסים הללו באיזו משדרות העם מקשר להם גם את המושל היחידי, שרצונו החפשי וכח שלטונו הם סוף סוף רק בטוי הרצון והכח של אותן השדרות.

אולם הימים הראשונים של הקונסטיטוציה התורקית כבר הראו באופן שלא ראינו כזאת בארצות אחרות, שהמושל התורקי אמנם חפץ הוא בכל לבבו להכיר את הסדר החדש וללכת בדרך חדשה זו מבלי לסיג ממנה. הוא נשבע באלקורן, מיד להבטחה, שישמור את הקונסטיטוציה; הוא העביר ממשמרתם את יועציו ומנהיגי הממשלה, אשר שררו בכל תקף על העם והעמיסו עלם עליהם; הוא נתן סליחה גמורה לכל הפושעים המדיניים שנלחמו נגד ממשלתו וגם יצא יָצָא אל העם ובפעם הראשונה לחייו דבר אתו והביע לפניו את שמחתו שהוא יהיה מעכשיו קרוב לעמו; הוא הודיע באופן רשמי לממשלות אירופא על השנוי הגדול שעשה בממלכתו; הוא קרב אליו את התורקים הצעירים, שהיו עד הנה שונאיו בנפש, ונתן להם גם מקום בעֶזרה שלו יחד עם אנשים אחרים הנאמנים כלם לסדר החדש; הוא גרש את המחנה הגדול של הבולשים המלשינים שמלאו את כל הארץ; הוא נתן תיכף חופש האספות וחופש הדפוס ונגש אל ההכנות ליסוד בית נבחרי העם — וצעדים בטוחים כאלה שעשה המושל התורקי בזה אחר זה, אינם נעשים בלי רצון חזק ואמתי ואמונה רבה בדרך החדשה שבחר. אחרי זה אי אפשר עוד לשוב לדרך הישנה. הממשלה האבטוקרטית עברה ובטלה בתורקיה לעולם, ואם גם עוד יעָשו צעדים להקטין את היקף הקונסטיטוציה תהיה השאלה רק שאלת ההיקף ולא שאלת הקונסטיטוציה עצמה. זאת היא העובדה ההיסטורית שלפנינו.

כמובן, אי אפשר שתבוא מהפכה היסטורית בעם על ידי רצון איש אחד יהיה מי שיהיה. אם באיזה זמן נִתנה קונסטיטוציה על פי הרצון הטוב של המושל, אפשר שלאחר איזה זמן עוד ישיבה אחור. רק למעשה זה יש קיום, אם יש בו לא רק כח התעוררות שיספיק להביא את השנוי, כי אם גם כח חיוני מתמיד שישמור עליו. רצונו הטוב של איש אחד הוא כאין בחיי החברה והמדינה. וגם לקונסטיטוציה התורקית יש רק חשיבות וערך לפי מדת הכחות שבחברה התורקית שהולידה אותה ושיוכלו להגן עליה ולקימה לדורות. ולכן אם חפצים אנחנו להעריך את ערך הקונסטיטוציה הנוכחית, צריך לנו להתבונן אל תולדות התנועה, סבותיה וכוחותיה.

תנועת החופש בתורקיה לא באה בתור תוצאה של התפתחותו המדינית של העם. לא העם התורקי עצמו ולא העמים האחרים שבמדינה בקשו לקחת חלק בהנהגת המדינה ולא הם דרשו חופש הדפוס וחופש האספות. ולא עוד, אלא שהמושלמים

והנוצרים יחד סבלו את עול המסים הכבד, ומעולם לא התקוממו להקילו מעליהם, כמו שלא התקוממו גם נגד חוסר המשפט, נגד עריצות המושלים הגבוהים ונגד החמס של הפקידים הקטנים. דומם נשאו המושלמים את עולם וסבלותם, וגם הנוצרים שהרגיזו לפעמים קרובות את מנוחת המדינה, היו מתעוררים לזה תמיד משום סבות לאומיות או דתיות. לא שאיפה לקונסטיטוציה כללית היה הכח המעורר בתנועת העמים בתורקיה, כי אם שאיפה להתפרדות והתבדלות. כל העמים השונים הנכללים במדינת תורקיה שאפו להם להשתחרר משעבודו של העם המושל עליהם וליסד רק מדינות העומדות ברשות עצמן. השאיפות האלה והמלחמות של ממשלות אירופא בשם שחרור הנוצרים ממלאות את כל ההיסטוריה התורקית במאת השנים האחרונה. הנוצרים של דתיות שונות מצאו להם תמיד עזר וסיוע בעמי אירופא, שבקשו תואנה להתערב בעניני תורקיה ולפרוץ את גבוליה, והסכסוכים הלאומיים והמלחמות התדירות הללו הרסו את המלוכה יותר ויותר, מדור לדור ומשנה לשנה. מדינה אחר מדינה נקרעה מתורקיה להיות למלוכה מיוחדת או להנתן למלוכות אחרות. הרשימה של המדינות האלה גדולה היא עד מאד: יון, סרביה, רומניה, בולגריה, מונטניגרה, בוסניה והרצגוינה, אי קפריסין, נוף מאחורי הקוקז, תוסליה, מצרים, אי סמוס, אי קריטא והמחוז של הנוצרים על הר לבנון. ואם גם שארבע המדינות האחרונות המנויות כאן לא נקרעו כלה מתורקיה ודגלו של חצי הסהר מתנופף עדיין עליהן, הרי בכל זאת מדינות העומדות בפני עצמן הן שממשלת תורקיה קימת שם רק על פי השם. עתה בא התור גם למדינת מקדוניה הגדולה והעשירה שתבקש להקרע מרשות האיסלם — ובזה אנחנו באים לסבה העקרית של המהפכה בתורקיה.

זה כעשר שנים פרעות גדולות נעשות ונמשכות במקדוניה. תושביה העמים הנוצריים הולכים ונלחמים גם נגד הממשלה התורקית גם בינם לבין עצמם בעד חרותם ורשותם הלאומית. הממשלה התורקית לא יכלה להשקיט את הפרעות ביד חזקה מיראתה מפני ממשלות אירופא שחפצו להגן על מקדוניה. הנחות קטנות ותקונים קטנים לא יכלו להשביע רצון הנוצרים, ותקונים גדולים לא היו אפשרים במקדוניה מבלי שיעשה עם זה תקון גדול ועקרי בבנין הממשלה כלה. ובכן עמדה תורקיה אובדת עצות ורפת כח נגד המהומות והפרעות שקבלו עזר ממשי מצד ממשלות הבלקן ועזר רוחני מצד הממשלות הגדולות באירופא. התפתחות הדברים במקדוניה הלכה לאסון תורקיה. רוסיה ואוסטריה כרתו ברית לעשות יחדיו תקונים במקדוניה, והתקונים האלה הלכו בדרך שסופה היתה להפוך את מקדוניה למדינה מיוחדת העומדת ברשות עצמה. לאט לאט באו בעלי הברית עם דרישות יותר חזקות, עם סדר תקונים יותר גדולים. השולטן נאלץ היה תמיד, אחרי סרוב לותר על זכיותיו במקדוניה בזו אחר זו ולעשות כדרישות אירופא. והפרעות עדיין לא שקטו במקדוניה, והועדים המקדונים עבדו בכל הארצות לעורר את דעת הקהל לטובת

מקדוניה, עד שבא החפץ מצד אירופא לעשות תקון אחד עקרי במקדוניה ולהבדיל בינה ובין הממשלה התורקית. והנה באה אנגליה, תחת אוסטריה, בברית עם רוסיה — ועל סדר היום באה השאלה להעמיד במקדוניה נציב מיוחד שיעמוד תחת חסותן והשגחתן של הממשלות האירופיות.

מצב הדברים היה קשה. בכל המדינה התורקית הרגישו מצד אחד שהתקונים האלה יעשו קץ לממשלת תורקיה באירופא, ומצד שני ידוע ידעו שתורקיה תאָלץ להלחם נגד כל ממלכות אירופא אם תחפוץ לעמוד על דעתה, מפני שבעת שרוסיה ואנגליה התועדו ונועצו יחדיו על התקונים במקדוניה ועל האמצעים להוציא אותם אל הפעל — השתדלו עם זה גם להטות לצדן את הממשלות האחרות, כדי לבוא עם דרישותיהן לפני השולטן לא רק בשמן הן, כי אם בשם אירופא כלה — ולתורקיה לא היה כל מנוס ומפלט נגד הסכנה הקרובה.

ובמקדוניה הרגישו ביחוד את הרעה הנשקפת לתורקיה. שם ראו עין בעין את הפקידים שנשלחו מממשלות אירופא להשגיח על הסדרים, שם ראו את הפקידות הנכריה שבאה מאת הממשלות הגדולות, — ראו עד כמה הסכסוך הפנימי הולך ומסתבך בארץ. ואחרי שראו כי זה לא כבר היתה תורקיה אנוסה להרכין את ראשה, אפילו לפני איטליה שדרשה בתי פוסטה בעדה בערי תורקיה, לא היה כל ספק שתורקיה לא תעיז להרים את ידה נגד הממשלות האירופיות לכשתבאנה יחדיו לקרוע ממנה אחת המדינות היותר עשירות במלוכה, שבה תלוי כל שלטונה באירופא בכלל. הצבא המחמדי עם פקידיהם ראו בדאבון לב את פחיתות הכבוד של הדגל התורקי ובמרירות נפש וביאוש מסותר חכו לעתיד המר... והנה באה העזרה! עזרה מצד התורקים הצעירים, שבאו בשם אהבת מולדתם הנעלבה, והראו את הדרך היחידית אשר בה תושע ותמלט מפני האסון הקרוב. „קונסטיטוציה" — זאת היתה המלה חדשה שהביאו התורקים הצעירים לצבא. קונסטיטוציה זוהי הרמת הדגל התורקי שהיה קרוב לנפול במדינת מקדוניה, הסרת התערבותן של מדינות זרות בעניני תורקיה ויחד עם זה תחית הממלכה כלה. מצד אחד ירידה ופחיתות הכבוד ומצד שני דרך חדשה, חופש משעבוד לזרים ותקוות טובות לחיים חדשים. מובן מאליו, שבמצב הזה היה הצבא התורקי שבמקדוניה עלול ביותר לקבל בהתלהבות ובמסירות נפש את הדעה החדשה הזאת ולקום נגד הסדר הישן, והצבא הזה, שהוא תמיד רק כלי זין בידי מחזיקי הסדרים הישנים, נהפך פה, לפי התנאים המיוחדים, לנושא הדעות החדשות ולבורא הקונסטיטוציה הנוכחית. התורקים הצעירים, שהיו עד הנה רק מפלגה קטנה של תלמידים שנתחנכו בבתי מדרש בחוץ לארץ ושל צעירים אחדים שהתעסקו בתעמולה מסותרת, משכילים שברחו מארצם מפני הרדיפות בעד הדעות החפשיות ושעבדו עד הנה בלי תוצאות רבות ונכרות בעד הקונסטיטוציה בארץ מולדתם, — מצאו להם ברגע הנכבד הזה אזנים קשובות בין הצבא הפטריוטי ועוררו אותו למלחמה בעד הצלת המדינה. הצבא עם מנהיגיו התורקים

הצעירים היה נכון ללכת ולהלחם בעד הקונסטיטוציה, דרישותיו ורצונו החזק והמסוים עשו רושם, ועם כח גדול כזה התחשב השולטן וכל מעריצי הסדר הישן ונאלמו כל האנשים שנהנו מטובה של הממשלה הפרועה שעבדה בלי יושר, בלי משפט ומבלי להביט על צרכי העם ודרישותיו. יצא הצבא להלחם—ולא מצא עם מי... השולטן והצבא בקשר אחד היו וביחד עם הקריאות: „יחי הצבא!" קראו גם כן „יחי השולטן!"

ובכל המדינה כלה קבל העם את הקונסטיטוציה בתרועות הידד. הפטריוטים רואים בה את האמצעי הנכון והיחידי להפטר מהתערבות הממשלות, המושלמים ביחוד מאמינים על ידי זה להשיב לחצי הסהר את יפעתו הקודמת,— ולכן גם ראש הדת המושלמית עצמו, דורש בטובתה של הקונסטיטוציה ומראה על הקשר הטבעי שבין הדת ובין הממשלה העממית, — הנוצרים המפוזרים בין המחמדים מאמינים בהטבת מצבם בין הרוב המושלמי, העמים הנרדפים, כמו הארמינים, חושבים להשיג זכיות לאומיות, והעמים הנוצרים במקדוניה מאמינים באפשרות אבטונומיה שתהיה בעדם בלי ספק צעד גדול בהתפתחותם הלאומית, וכל יושבי תורקיה ביחד מקוים שיבואו סדרים חדשים בעניני המשפט והמסים, שיוקלו כל אפני העבודה והתעשיה בארץ, שלא ישימו עוד מכשולים בדרך המסחר וחרושת המעשה.

ובכן על פי המצב המדיני בתורקיה, על פי הכחות החדשים שהתעוררו לחיים, ברור הוא ששנוי הסדר במלוכה לא בא בתורקיה רק על ידי רצון המושל ולא על ידי מקרה זמני, כי אם על ידי המצב הפנימי של הענינים המדיניים שבא עד למשבר.

לאשר תורקיה ולאשרו של השלום בעולם, מצאה תורקיה את התשובה היחידה והנכונה שהיתה לפניה. עכשיו בימי החופש הראשונים באו בתורקיה ימים של שלום ושלוה, ימים של התרוממות הרוח ותקוות טובות, ימים של אחוה ורעות בין הנוצרים והמושלמים, ימים של סליחה ומחילה, ימים שכל הקבוצות המזוינות במקדוניה פרקו מעליהם את נשקם וקדמו את אויביהם הקודמים בנשיקות וקריאות של שמחה, ימים של חגיגות עם דגלים אדומים ואחדות בין כל הדתות הלאומים והמפלגות.

אבל יעברו ימי החג וישובו כלם לעבודתם ולחייהם הרגילים ויגישו להגשים את התקוות הטובות, ואז יבואו יחדיו כל הלאומים השונים עם שאיפותיהם השונות והמסובכות, ואז נראה, כי לא על נקלה תעשה העבודה העומדת לפני תורקיה; כי הקונסטיטוציה עוד לא תציל את תורקיה מכל הסכסוכים הגדולים והקשים הקשורים בהתפתחותה הפנימית של המדינה, שחלתה מחלה אנושה בבנינה הפנימי.

ומחלת התורקיה מה היא? זוהי ערבוב לאומים שונים היושבים בכפיפה אחת זו. ערבוב גדול כזה יש רק באוסטריה בלבד, אבל בעוד שבמלוכה זו האחרונה יש לכל הפחות גם גוי גדול אחד עם קולטורה עשירה, רואים אנחנו בתורקיה כי העם המושל מספרו קטן עד מאד וקולטורתו קטנה היא מן הקולטורה של הרבה עמים אחרים, יושבי המדינה. ומי זה יתיך את כל העמים השונים שבממלכה לגוף אחד מדיני מוצק שתהא אחדות

ההנהגה והתרכזות הממשלה כראוי להיות? כח זה אינו לא בעם המושל ולא בעם אחר היושב בתורקיה, ולקונסטיטוציה התורקית לא תהיה דרך אחרת, כי אם להכיר את זכות השפות של העמים השונים וגם את הזכות שלהם להתאחד ולהתארגן ביניהם לבין עצמם, מפני שאין שפה מדינית אחת במקום שאין עם מושל אחד חזק, ובמקום שיש שפות מיוחדות וקולטורות מיוחדות צריכה לבוא גם הסתדרות מיוחדה בעד כל עם ועם. ואם גם יגשימו התורקים את השאיפה להתרכזות ולהתאחדות המדינה, לא תמחה בכל זאת אצל הלאומים האחרים השאיפה הפנימית לפרוד. לפשר בין שתי השאיפות הראשיות האלה יהיה קשה עד מאד, והקושי יגדל עוד בזה שטבע הדבר מחיב שכל עם ועם ישתדל להגדיל את כחו והשפעתו על חשבון אחרים. הקונסטיטוציה לא תוכל לפשר בין העמים בעלי הריב, אם גם תגדיל את מדת היושר והצדק בארץ, מפני ששאיפות עמים אינן מתגשמות על פי חקי היושר והצדק, והתפתחות העמים בתורקיה ופתרון סכסוכיהם יהיו תלויים רק בכח החיים האצור בהם. העם היותר חזק יחפוץ לקבל מקום יותר גדול, ולא יתחשב לעולם, אם איזה עם אחר יפסיד על ידי זה. כל עם ישתדל לקבל מה שיוכל. עם חלש יסתפק בזכיות ידועות בעד השפה ובעד ההשכלה שלו, עמים יותר חזקים יחפצו הנהגה פנימית, ועמים יותר מפותחים ישתדלו להשיג אבטונומיה ארצית רחבה, שאחריה תבוא גם השאיפה הטבעית של העם לעמוד בפני עצמו. האפשר יהיה לישב בשלום את כל הנגודים הללו בין העמים השונים? הרוב והמעוט של דעות או ראיות שכליות והגיוניות לא תועלנה. כל עם יבקש את כל האמצעים ואת כל הדרכים שיהיו פתוחים לפניו. העמים במקדוניה לא יחדלו לבקש עזרה מצד אחיהם במלוכות הבלקן, אם תהיה התקוה לקבל את זו לטובתם; היונים שעל האיים לא יחדלו לשאוף להתאחד עם ממלכת יון, כמו ששואפים עתה היונים על קריטא וסמוס, למרות האבטונומיה שיש להם, או כמו שמבקשים זאת היונים שבאי קפריסין, למרות חסותה של ממשלת אנגליה החפשית. ולא רק שאיפות ישנות לא תחדלנה, כי אם עוד תוָלדנה גם שאיפות חדשות לתחיה בין העמים שהם חלשים עדיין ולא הראו עוד את כחם בחיים.

ובקרב התורקים, שבאו לקונסטיטוציה על ידי אהבתם לארץ מולדתם, יתחזק עתה הרגש הלאומי, והם ישתדלו בכל כחם לא רק לגאול את ארצם מאפטרופסות זרה, כי אם גם לחזק את ממלכתם ולאחדה על ידי אחדות ההנהגה. הם לא יוכלו בכל אופן להסכים אל כל הדרישות הגדולות של הלאומים השונים בתורקיה; להפך, הם ודאי ישתדלו להטביע את חותמם הלאומי על עמים אחרים, ישתדלו לרכז את הממשלה ולהפיץ את הלשון התורקית. בחפץ העמים לאבטונומיה יראו ודאי שאיפה להתפוררות המלוכה, בעוד שהם חולמים על מלוכה חזקה וגדולה. לשאיפותיהם של לאומים אחרים יסכימו רק על פי ההכרח וישימו להן תמיד גבולים ידועים. ואפילו אם לא ישימו שום מכשולים בעד התפתחותם הרוחנית של כל הלאומים, לא יהיו עוד הגבולים האלה מספיקים לעמים יותר חזקים.

גם המלחמה הישנה שבין הנוצרים ובין המחמדים לא תחדל אחרי הקונסטיטוציה. בארצות המזרח שלטון האמונה עוד חזק הוא, והסכסוכים התמידיים בין נוצרים ומושלמים מצד אחד, ובין הנוצרים בני דתות שונות מצד שני, לא יפסקו גם עם הסדר החדש. האחוה בין העמים והאמונות אשר אנחנו רואים אותה עכשיו בימי החג, תעבור בימי החול הבאים לקראתנו, ובחיים הרגילים לא יהיה מקום לרגשות של רך חן וחסד. המחמדים שהם הרוב הגדול בתורקיה יביטו בצרת עין על הרמת הנוצרים, ורגשות האחוה מהרה יעברו, בעת שיוכרחו המחמדים לפנות מקום בעד בני אמונה אחרת. אי האֵמון שיש בין הנוצרים ובין המחמדנים לא ישרש ביום אחד מלב. מה שחי מאות בשנים לא יכול לעבור מן העולם לפתע פתאום. הנוצרים עם חברותיהם ומנזריהם שיש להם כבר זכיות מיוחדות לא יותרו על זכיותיהם. עומדים הם הנוצרים תחת חסותן של ממשלות אחרות ויהיו רוצים גם להבא ליהנות מאותן הזכיות שנותן להם מצבם המיוחד. וכלום תוכל הקונסטיטוציה לעשות שלום בין הנגודים הרבים שבמדינה? היחדלו הסכסוכים, הפרעות, המהומות והתערבות של זרים בחיי המדינה, אחרי שהקונסטיטוציה תַראה את אי־יכלתה למצוא פתרון מוחלט בשאלת התפתחות העמים בתורקיה? ופתרון כזה מאין ימצא לממלכה זו שמצבה מיוחד במינו ובנינה ההיסטורי שונה הוא מכל הממלכות?

ומצב זה עצמו היה תמיד הגורם שמנע את המלוכה מתקונים. זאת לא הפעם הראשונה הוא שתורקיה מחלטת להביא שנויים בחייה. התורקים מטבעם אינם כל כך מאוהבי הישן ומתנגרי כל חדש אפילו אם הוא בא מאירופא. בממלכה זו היו תמיד אנשים פטריוטים שלבם דאב לנפילת המדינה ושהבינו שרק בהקונים אפשר לרפא את פצעיה. הויזיר הגדול בטורקיה רעשיד פחה עבד 12 שנים לעשות תקונים במדינה, ותחת השפעתו יצא בשנת 1837 חק מיוחד, אשר בו נתן בראשונה שווי זכיות לכל הדתות שבמדינה, ואחרי כן יצאו עוד חקים נכבדים על התקונים במלוכה בשנת 1856. אחרי כן עבדו שנים רבות היועצים פֿועד פחה ועַלי להוציא את התקונים לפעולת ידים; אבל כל התקונים נשארו על הניר, וכל חפצם של השולטנים השונים והיועצים המחוכמים לא עשו תושיה. בתורקיה נשארה ההנהגה הפרועה אשר הולידה תמיד מרידות, סכסוכים, ומלחמות עד אין קץ.

אמת, מן הזמנים האלה יש כבר איזו התקדמות. היחס בין הנוצרים והמושלמים הוטב, הם מתרגלים לחיות יחדו, ולכן אפשר שהמחמדים יתחילו להיות נשמעים גם לפקידיהם הנוצרים, מה שהיה כל כך קשה עד הנה. הגאוה של המחמרנים ירדה, ולכן אפשר עכשיו נעשו התקונים יותר אפשרים מאשר בזמנים הקודמים, אבל רק עד גבול ידוע, מפני שעקר הדבר אינו נוגע רק לאנשים יחידים, אלא לקבוצות שלמות ולאומים שלמים, ופה כל צד וצד יעמוד על דעתו עד האפשרות האחרונה.

אמנם אין ספק כי תבִיא הקונסטיטוציה תועלת גדולה בחיי המדינה. היא תיטיב את הנהגת המלוכה, לאט לאט תסיר את העריצות, את השוחד, את הגנבות

ואת החמס בארץ, היא תביא משפט לרצוצים, היא תתן את היכלת להשכיל את העם, על ידי חופש הדפוס, תתן את היכלת להלחם עם הגנבות במלוכה, עם השוחד שהשתרש כל כך עמוק בכל המדינה; היא תעזור להפרחת המסחר וחרושת המעשה, היא תעזור לכניסת קפיטלים מחוץ לארץ שיעשו דרכים ויבנו מסילות ונמלים לחפי הים. העמים יתפתחו ומהלך החיים יהיה יותר חזק, יותר זריז ומהיר. ויחד עם זה תלך ההתפתחות האישיית בכל אומה ואומה על פי דרכה ולשונה; אבל מהלך החיים המהיר עתיד להביא גם לידי התפרצות הנגודים הלאומיים והדתיים בזמן יותר קרוב.

כמובן לא ביום אחד יבראו כל השנוים לטובה בארץ ולא ביום אחד יבואו הכחות השונים של האומות והדתות לידי תסיסה. השנוים לטוב ילכו לאט, לאט, מפני שאין עוד לתורקיה האנשים הראוים והמחונכים לחיים חדשים, אין עוד פקידים מסוגלים ואין עוד מנהלים שנתחנכו על יחס של יושר וצדק לכל האמונות והאומות. בהפצת ההשכלה כמו בתקונים רבים אחרים בכלל יפגשו עוד מכשול גדול,— חסרון כסף. פצעי המדינה, מלבד מחלתה הפנימית שדברנו עליה, רבים הם ועמוקים ולא ביום אחד תתרפא מהם. אבל על כל פנים, למרות כל המכשולים, בוא תבוא התקדמות גדולה במלוכה בכל ענפי המלאכה והעבודה ובכל צדדי החיים החברתיים והצבוריים. וחופש והתקדמות העבודה כחם רב להועיל הרבה להתפתחותם האישית והעממית של כל הלאומים שבמלוכה התורקית.

ב.

לא פחות משאר עמי תורקיה שמחו גם היהודים בקונסטיטוציה שנתנה בארץ. הם לקחו חלק גדול בכל החגיגות, בתהלוכות הדגלים ובנשפים שערכו הם ושערכו אחרים. שמחו היהודים מבלי לתת להם חשבון, איזו טובה יביא להם שנוי זה שבמלוכה. היהודים כל כך סבלו בכל התבל כלה מעול המשפט המעוקש וסדרי און ושרירות לב, עד שהם מכשרים לשמוח לשמע המלים: „חופש, אחוה ושווי", אם גם כל תוצאותיהם הטובות של אלו יבואו רק לעם אחר ולא להם — דבר שאי אפשר שיהא לו מקום בתורקיה. ובכל זאת עתה, לאחר שעברו ימי החגיגה והצהלה ולאחר שהבענו את אהבתנו הטהורה לחופש האנושי בארצנו בכלל, יכולים אנו כבר לעיין בינינו לבין עצמנו בשאלה: ומה תביא ל נ ו קונסטיטוציה זו?

בזה אין אנו צריכים להרבות מלים על השנוי שהביא הקונסטיטוציה בחיי יהודי תורקיה בכלל. הקונסטיטוציה התורקית היא הראשונה באירופא שמצאה כבר את היהודים במדינה זו בתור אזרחי ארץ במצב שוה עם האזרחים האחרים. החוקים התורקיים עוד לפני הקונסטיטוציה לא ידעו כל הבדל ופדות בין יהודים ואינם יהודים. בתורקיה השתמשו היהודים זה מכבר בשווי זכיותיהם והשתמשו בהם בפועל ולא רק על הניר, כמו

שנהוג בהרבה מדינות נאורות באירופא. מלבד זה החוק התורקי* הכיר מכבר את היהודים לא רק בתור אורחים, כי אם גם בתור לאום, ונתן להם זכיות ידועות וגם גדולות ביחוס לחיי הצבור שלהם וביחוס לחייהם הרוחניים ולהסתדרותם. עתה עם הקלת תנאי החיים בתורקיה מצב היהודים גם הוא יוטב, כמו שיוטב מצבם של כל האזרחים בארץ. הקונסטיטוציה תרים את כח היצירה של היהודים יחד עם כחם של כל יושבי תורקיה, ובהכירה את היסוד הלאומי לכל העמים תתן גם להיהודים את היכלת להתפתח בתור אומה מיוחדת. יהודי תורקיה יתחזקו גם בזה שיגדל מספרם בכל מדינותיה על ידי האמיגרציה ממזרח אירופא. ליהודי תורקיה תהיה עתה התעודה לבנות את ההסתדרות הלאומית שלהם על פי דרכים חדשים ולפי רוח הזמן. בכל אופן רק בהם, ברצונם ובהכרתם ובהתפתחותם תלוי הדבר שיסתדרו בכל מדינות תורקיה בתור לאום עברי. צריכים אנו רק לפַתֵּחַ את ההסתדרות הישנה שיש לנו מכבר בתורקיה עם הנהגת ועד ראשי בקונסטנטינופול ועם חכם-באשי בתור ראש הנבחר מאת כל יהודי תורקיה, ונוכל לברא הסתדרות למופת לכל תפוצות הגולה, אם רק ימצאו בינינו אנשי מופת הראויים לכל צרכם לדבר זה.

אבל כובד השאלה היא לא במצב היהודים בתורקיה בכלל, כי אם במצב היהודים בארץ ישראל.

צריך להודות שסוף סוף במצב האחרונים ובתחיתם תלוי עיקר התפתחותם הלאומית של היהודים בכל מדינות תורקיה. גם ההסתדרות הלאומית שתהיה ליהודי תורקיה לא תציל אותם מהתבוללות, אם לא תהיה להם ספרות של חיים ושפה חיה מיוחדת, וזו האחרונה תוכל להברא רק בארץ ישראל, מקום שאנו מקוים לו כלמקור חיים חדשים שיפיץ מעינותיו לכל העם העברי כלו. ובנוגע לארץ זו אנחנו שואלים: מה טיבה של הקונסטיטוציה התורקית? התועיל זו למטרתנו הלאומית בארץ ישראל, או להפך היא תסתום בעדנו את המקור הזה? — הקונסטיטוציה והציוניות, זוהי השאלה!

השנוי הראשון שתביא הקונסטיטוציה בשאלה הציונית הוא שתסיר את עבודתנו הדיפלומטית לגמרי מסדר היום. בעת שכל עניני המלוכה היו בידי מושל יחידי ויועציו אפשר היה לקוות להשיג על ידי משא ומתן ידוע זכיות ידועות מיוחדות בעד איזה ישוב חדש ומסורר של יהודים בארץ ישראל. אבל עכשיו שהממשלה אינה בידי מושל יחידי, כי אם גם בידי באי כח כל העם, אי אפשר לממשלה לתת הנחות גדולות וזכיות מיוחדות בעד עם שאיננו עוד בארץ. בית הנבחרים בתורקיה יוכל להכיר את הזכיות הלאומיות של היהודים בארץ תורקיה, כמו שתכיר בהכרח את הזכיות הלאומיות של כל העמים האחרים היושבים בתורקיה, ואולם רק בעד אלה היושבים פה מכבר, אבל אותם היהודים שאינם עוד בתורקיה אינם קיימים בעד בית הנבחרים התורקי. סכום הזכיות הלאומיות של היהודים בארץ ישראל הלוי מעתה רק במספר היהודים שימצא בארץ ומכחם, אבל לא מכל משא ומתן דיפלומטי בין ההנהגה הציונית בחוץ

לארץ ובין הממשלה התורקית. ההסתדרות הציונית תוכל לכל היותר לעזור להרחבת הישוב העברי בארץ ישראל על ידי עזרה חמרית, בקנית אדמה, למשל, או על ידי השגת קונצסיות בתוך חברה בעלת רכוש לבנין גשרים, דרכים, נמלים וכו', או ביסוד מוסדות שונים למתישבים היהודים, כמו יסוד בנק קרקעי, או בתעמולה בעד העבודה הארצי-ישראלית בין היהודים בחוץ לארץ. אבל „טשארטר"—כאן דבר שמיה? זה הוא עתה דבר שאין בו עוד כל ממש ורעיון מעשי. הוא יצא עתה מגדר האפשרות. אין עוד כל מקום לדיפלומטיה, למשא ומתן עם המושלים התורקים, ואם אין משא ומתן זה, מובן, שאין עוד גם כל מקום למגע ומשא דיפלומטי עם ממשלות אחרות, כל זמן שהקונסטיטוציה תהא כשורה ולא תדע בהנהגתה סכסוכים גדולים והתערבות עמים אחרים בעניניה הפנימיים.

בממשלה העממית שתבוא עתה בתורקיה יהיה רק מקום ליתום בין עם ועם מתושבי הארץ, גבל הזכיות המדיניות של היהודים וכל העתיד של תנועתנו יהיה תלוי עתה רק ממצב התפתחותם ומנינם של היהודים בארץ ולא ממצב התנועה בחוץ לארץ ולא ממגע ומשא שלה עם מלכים ומושלים. הזכיות הלאומיות של היהודים תהיינה לפי מדת כחם הממשי בארץ ולפי יחום הכחות שלהם לשל אחרים. והזכיות האלה תגדלנה או תמעטנה לפי מהירות ההתפתחות היהודים ולפי ערך ההתפתחותם של אחרים בארץ. במצב החדש מרכז העבודה לתחית עמנו יתחיל לעבור עתה מן „הגולה" לארץ ישראל. התכנית הציונית תחדל להיות בארץ ישראל לתכנית מפלגתית, כי אם תהיה להפקידם של כל היהודים היושבים בה. כלם באחד ישאפו על פי ההכרה הטבעי לחזק את מעמדם, והדרך למטרתם זו ימצאו בשאיפתם להגדיל את הישוב העברי בארץ, שהם יושבים בה, ובחזוק כחותיהם הן בחומר והן ברוח. השאיפה הציונית הזאת תהיה ממילא מקושרת עם האינטרסים של התושבים העבריים שישנם כבר בארץ או שיבואו עוד ונוספו עליהם.

אבל לעת עתה מצאה הקונסטיטוציה את היהודים שבארץ ישראל במצב מדולדל ורפה. עוד לא התאחדו היהודים שבאו הנה מארצות שונות. עדיין אין להם שפה מיוחדה, אין להם הסתדרות כללית, אין להם הנהגה כללית, אין להם אנשים שיהיו חשובים בעיני כל היהודים ובעיני יושבי הארץ, אינם יודעים את שפת הארץ, ולרוב הגדול שלהם אין גם כל בסיס אקונומי, ואין להם היכלת לקחת חלק בחיים החדשים כמו קבוץ מאורגן. כל מה שעשו ושעושים היהודים אינו אלא בבחינת נסיון. הדבה תלוי עוד באויר, ואינם יודעים עוד את הדרך ללכת בה, אינם יודעים עוד גם את הארץ וטבעה ואת יושביה. ומה שמחליש עוד יותר את המצב הוא, שהקונסטיטוציה מצאתנו בעת שמספר גדול של יהודי הארץ הם נתיני חוץ לארץ.... מפני המצב המדיני הקודם היו נתיני חוץ לארץ משתמשים בתורקיה בזכיות ידועות שלא היו לנתיני הארץ, ומפני זה נשארו היהודים ברבם נתיני הארצות שבאו משם, ועתה כשבאה העת לחיים מדיניים ולבחירות מדיניות, בעת שהמספר כל כך נכבד הוא לכל עם, היהודים אינם יכולים להשתתף בחיים האלו לפי מדת כחם הממשי. מתשעים אלף יהודים שבא"י יש נתיני תורקיה לא יותר מעשרת אלפים! ומספר כזה כמובן אין בין הרוב הגדול

של הערבים. איזה כח מדיני אנו מציגים כאן, אם ביפו למשל יש רק 111 נפשות נתיני תורקיה, או שבירושלים יש מהם רק איזו אלפים, וכל היהודים האחרים, וגם מספר גדול של הספרדים היושבים פה מכבר, אינם אלא נתינים זרים. מובן, כי המקום שיוכלו לתפוש עתה היהודים בחיים המדיניים בארץ הוא קטן ודל עד מאד. וספק גדול הוא, אם יעלה בידי היהודים לשלוח גם ציר אחד מהם לבית הנבחרים בין ארבעת הנבחרים שיבואו מארץ ישראל.

ובמצב מעציב כזה אנו נכנסים לתקופה החדשה של המדינה. וזמן רב יהיה עוד נחוץ לנו עד שיעלה בידנו לתפוש מקום יותר גדול, או גם מקום הראוי לנו לפי כחותינו שישנם כבר בארץ.

נתבונן נא אל הימים הבאים לקראתנו, כמה שאפשר לראות מראש:

אנחנו מתחילים פה בארץ יחד עם כל יושביה תקופה חדשה, שבה יקחו חלק בנתעלה העבודה ולההתפתחות הפנימית, גם היהודים היושבים כבר בארץ, גם היהודים שיבואו הנה עתה בלי ספק במדה יותר גדולה מאשר עד הנה. התקיפה החדשה עם חקיה וסדריה החדשים תהיה לברכה גדולה לארץ; המסים יוקלו, המסחר יגדל, תפרח חרושת המעשה, מפני שיבטלו כל המכשולים שהיו מונחים בדרכם, וארץ ישראל וסוריה יתחילו להתפתח במדה יותר גדולה כאשר עד עתה. „לברכה גדולה" אמרנו, יען אם גם תחת כל החוקים הכבדים שעד עכשיו התפתחה ארץ ישראל בשנים האחרונות והלכה הלוך והתקדם, מובן מאליו שמהירות ההתקדמות עכשיו תגדל עוד יותר. בין הערביים בלי ספק יתחילו חיים חדשים, הם יקחו חלק גדול בחיים המדיניים, מפני שהערביים הם כמעט מחצית כל התושבים בתורקיה, וגם קולטורתם הישנה וגם השפעת מצרים תהיינה עתה לכחות גדולים שיעורו את העם הערבי להתקדם ולהתפתח. ומובן שבמדה שיגדלו הכחות הערביים בארץ ישראל וסוריה, באותה מדה יפחות חמקים הנשאר בעד היהודים. והמעצורים בעד התפתחות היהודים יגדלו עוד בזה, שעל ידי החופש ועל ידי החיים המדיניים תגדל התנועה הלאומית בקרב הערבים. ואם עתה יש רק מתי מספר בין הערביים החולמים על מקום גדול שיקחו בני־ערב במדינה התורקיה, אז על ידי העתונים החפשיים תתחיל בהם תנועה לאומית גדולה עם שאיפה לאוטונומיה בעד עם הערביים והשפה הערבית בתור מושלת בכל מדינות אזיה. אמנם, תנועה לאומית זו של הערביים לא תהיה נגד היהודים היושבים בה מכבר וגם לא נגד התפתחותם המיוחדת, אבל היא תהיה בלי ספק נגד הנחות מיוחדות בעד נתינים זרים בכלל וביניהם גם נגד היהודים החדשים שיחפצו לבא לארץ עם שאיפות מדיניות ידועית. דבר ברור הוא שאם תגדל התנועה הערבית, אז תהוה זאת נגד הזרים, ואם היא תהיה נגד הזרים, אז מן הנמנע הוא שיתנו זכיות יוצאות מן הכלל לטובת היהודים.

זה הוא המכשול שנפגוש בדרכנו על ידי הסדר החדש שנברא בארץ, אבל מצד השני יש בו גם גורם טוב; אם הקונסטיטוציה תקל את התפתחות יושבי הארץ ותיטיב את תנאי הקיום, אז השנים האלה יביאו טובה גדולה גם ליהודי הארץ. אפשר גם לקוות

שהיהודים יוכלו להשתמש בתנאי החיים החדשים במדה יותר גדולה משאר היושבים. מצב היהודים בכל הארץ יוטב, הם יעלו למעלה יותר גבוהה בחיים ויקבלו כח יותר חוק והשפעה יותר גדולת. תחת הרבה אלפים עניים מרודים ונבערים מדעת שיש לנו בין היהודים בארץ ישראל, יתחדשו יהודים חזקים העובדים ולוקחים חלק במסחר, בחרושת המעשה ובהשכלת הארץ. היהודים בהתחזקם יבראו את היכלת לאנשים חדשים לבוא לארץ ולהתפרנס בה. החקים החדשים שיסירו כל מכשול בדרך העבודה יסולו את הדרך בעד בעלי קפיטלים ובעד פועלים; התפתחות המדינה תעשה את ארץ ישראל למקום טבעי שימשוך אליו אמיגרנטים יהודים במספר יותר גדול, מאשר עד הנה, ומספר היהודים בארץ ילך הלוך וגדול בערך יותר גדול מאשר הלך עד כה תחת הסדרים הישנים.

תחת ממשלת החקים החדשים יוסרו המכשולים שבקנית אדמה, וזה יועיל להגדיל את מספר האכרים העברים. הקלת המסים והסרת לחץ הפקידות יהיו לעזר גדול בעד האכרים, הצריכים עתה לתת לממשלה חלק גדול מנשוא מפרי עבודתם. החקים החדשים יתנו להיהודים את היכלת להסתדר באופן חפשי, וזה יועיל גם כן בהרבה יחוסים לסדר את העבודה לטובת הישוב. עתה יקבלו היהודים גם את היכלת ליסד בנק אגררי שאפשר לו להיות גורם נכבד להרחבת הישוב, מפני שבנק אגררי ימשוך הנה את הקפיטלים הנחוצים מצד אחד, ומצד שני יתן את היכלת ליסד מושבות לאנשים יותר מסוגלים לעבודת האדמה. הנסיון הראה לנו, שאי אפשר שאנשים בעלי רכוש הגון — כמו שהיה דרוש עד עתה — יהיו לאכרים פשוטים ויתרגלו לחיי אכרים, ולכן גדלה אצלנו מפלגה של אכרים שאינם עובדים בעצמם ובאים בדרישות שהאדמה אינה יכולה למלאותן. אז תבָרא פה מפלגת אכרים של יהודים שהתרגלו גם מקודם לעבודות הגוף ושאין להם דרישות של סוחרים עירונים. אנשים כאלה ימָצאו לארצנו אם יהיה בידינו קרדיט מסודר הנִתן לשנים רבות, כי אם נִתַן בתור הלואה אדמה ובנינים, אז ימָצאו אנשים רבים שיש בידם איזה סכום לא גדול יודעי עבודה ואוהבי אדמה, וזה יהיה האלימנט הטבעי להתפתחות גדולה של מושבות עבריות. באופן כזה הסדרים החדשים יועילו מהרבה צדדים לחזק את הישוב שלנו, להגדיל את מספר היהודים בארץ ולחזק את מצבם.

הטבת המצב היהודי בתורקיה בכלל תהיה גם כן לגורם מועיל בעד עבודתנו בארץ ישראל. אחינו שבמדינות תורקיה יהיו עוזרינו הקרובים והטבעיים לכל עבודה לאומית בארץ ישראל. השפעת היהודים על הליכות החיים המדיניים תעזור לנו לחזק את זכיותינו וכחותינו הלאומיים במקום מרכזנו החדש. היהודים התורקיים הללו שעמדו עד עכשיו מרחוק לתנועתנו, מחמת שפל מצבם או מיראתם מפני כל חיים מדיניים וחברותיים יהיו לכח גדול לתחית עמנו. ובגדול הכח, המספר וההשפעה של היהודים בתורקיה, יגדל בזה גם הכח העוזר והמועיל לתנועתנו.

אבל עלינו לזכור כי אם גם אם תגדל עתה האמיגרציה היהודית לארץ ישראל מאליה, ואם גם יגדלו כחות היהודים שישנם בארץ מכבר, ואם גם ההתפתחות היהודים

תלך במדה יותר גדולה מהתפתחות יושבים אחרים שבארץ ישראל וסוריה — בכל זאת אפשר שהכמות הקטנה שלנו בארץ ישראל, לערך מספר הערבים פה, לא תוכל עוד במשך זמן רב להשיג את התוצאות שישיגו הם, הערבים, על פי כמותם הגדולה הנוכחית. ואנחנו לא נוכל לברא רוב עברי בארץ ישראל, רק בתנאי שהתנועה הציונית תמשוך את עבודתה להלאה באופן אחר, יותר מעשי, ובמהירות גדולה מזו ובהתמסרה רבה.

עתה כשבאה קונסטיטוציה בתורקיה אנחנו מבינים ומרגישים, מה אבד לנו על ידי התרשלותנו בעבודה מעשית בא"י. לו עבדנו במשך כ"ה שנים האחרוניות בתור עם כראוי בעד הרחבת הישוב בארץ ישראל, אז לא היינו עומדים עתה כל כך דלים וריקים בפני התקופה הבאה לקראתנו, ומלאי דאגה לעתידנו פה. לו היה עתה בידינו כמות גדולה של אדמה, לו היה לנו עתה מספר גדול של אכרים עבריים, אז היינו כבר קרובים אל מטרתנו ולא היינו מעמידים עתה מחדש בנוגע אל הציוניות סימן של שאלה. אבל עמנו עמד מרחוק לעבודה זו מבלי הכיר עד כמה תלוי בה קיום הלאום כלו, ומנהיגי הציוניים גם הם פסחו, בנוגע לעבודה בארץ ישראל, על שני הסעיפים ובאו תמיד בספקות וטענות — שאחת מהן היתה עריצות הממשלה, שעכשיו בטלה ועברה מן העולם. רוצים היו לילך דוקא „על גשר של ברזל", ולכן כשבא החופש והמדינה התחיל להתקדם, נמצאנו עומדים מבחוץ, והמעט שבפנים גם הוא אין בסים חזק לו בארץ, ורק מלה ריקה של אוטונומיה וטשארטר בפינו... ועתה אם במשך עשריות השנים הראשונות הבאות לא נברא כח לאומי חשוב בארץ, אז יהא מקומנו מיושב על ידי אחרים. עכשיו השאלה הציונית היא לא למאות בשנים, כמו שנהגו אחרים לומר, אלא שאלה שתפתר עוד ב ז מ נ נ ו. הארץ שחכתה לנו מאות שנים לא תחכה עוד יותר! כל ארצות אזיה מתקדמות ונכנסות אל החוג של ההשכלה וההתפתחות הכללית, ומה שאפשר עוד עתה לא יהיה אפשר לאחר זמן. אוהבי נחמה אומרים כיון שחכינו להחית עמנו אלפים שנה יכולים אנו גם עכשיו לחכות עוד הרבה שנים. אבל אמונה תמימה זאת היא נגד המציאות ונגד החיים שאנו רואים בעינינו. אם ארץ ישראל תתפתח במדה כזאת, שתהא מיושבת כלה על ידי הערבים, אז לא יהיה מקום לנו. ע כ ש י ו, — כלומר בעשריות השנים הקרובות — או ל ע ו ל ם ל א! זאת היא התוצאה שלפנינו על ידי העובדה ההסטורית החדשה.

עתה באה העת לעם להראות את כחו, ולציונים את אהבתם ומסירתם לציון ולתחית ישראל. ההנהגה הציונית, אם תתחשב זו עם השנוי הנכבד העתיד להביא בקרוב חיים חדשים בקרב הארץ — צריכה להתעורר גם היא לחיים חדשים ולאזור את כל הכוחות החמריים בעמנו להכניסם בישוב העברי בארץ אבותינו. ההסתדרות הציונית יכולה עתה וצריכה להקדיש את כל כספיה בעד הגדלת הישוב. הצעד הראשון שהיא צריכה לעשות — ליסד בנק או קרדיט אגררי שעכשיו יהיה אפשר לו להתקיים פה על פי הסדרים החדשים שיבואו בתורקיה. הקרן הקימת שלנו תוכל להיות עתה

לכּח בּורא גדול, אם יוכלו להגדילה ולהשתמש בה כראוי בתור יסוד לקרדיט קרקעי. צריך גם כן לאחד את כל הכחות בעם, שאפשר לעורר אותם לטובת הישוב, הן בתור עזר בכסף להגדלת הישוב, הן בתור גירסום שאפשר לברוא מהם אכרים למושבות. צריך להשפיע על יק"א, על כל חברות היהודים באירופא ובאמריקא על כל העשירים וגם על ההמון הגדול, שכלם ישתתפו בהון הגדול הנחוץ לישוב גדול של יהודים.

עתה בבוא התופש תפול הטענה הנהיגה שאין לשבות יהודים לא"ץ פרועה ועזובה. עתה תפול גם הטענה שהחוקים הקשים אינם נותנים להתעסק בעבודת אדמה בתורקיה, מפני שהפקידים לוקחים להם את כל פרי העבודה — וכל אותן החברות המוסדות וגם האנשים בעלי יכלת שעמדו עד הנה נגד תנועתנו או מרחוק לה ישנו עתה את יחוסם לעבודתנו ולמגמתנו בארץ ישראל. עתה צריכה כל הפולימיקה שלנו להצטמצם רק בזה, שכל העבודה הישובית שלנו תלך למרכז אחד, לנקודה אחת — להגדיל את רכושנו הלאומי בארץ. הגדלת הישוב העברי על ידי אכרים עברים, הסתדרות היהודים בארץ ישראל והתאחדותם על פי קולטורה ושפה אחת — הן הן המטרות הקרובות שאנחנו צריכים לשום לפנינו. לא ד י פ ל ו מ ט י ה נחוצה לנו אלא ה ס ת ג ל ו ת — לסגל עבודתנו לפי המצב החדש. הדרכים הישנים אינם כלל לפי המעשה העומד לנגדנו; באסיפת פרוטות לקרן קימת, שנוציא אותן אחר כן בלי כל תכנית מסויםת; בדבורים ודרשות על „הסתדריגת" שונות ופונד מפלגתי; בקריאות לטובת יער הירצל, או לנטיעת זיתים — נעשה רק שמות שונים, וגם אולי יער הרצל ואלפי עצי זית, אבל לא א ר ץ לישראל ולא „מקלט" לאומנו . . .

. . . י ש ו ב ש ל א כ ר י ם ע ב ר י ם — וזהי עיקר העבודה שלנו. פונד קרקעי, בנק קרקעי, רכישת כספים בעד המטרה הזאת מצד חברות שונות ומצד אנשים פרטים, הסתדרות של יהודים החפצים ויכולים להתישב בארץ — אלה הן העבודות הקרובות. ואם צרים הם עתה גבולי ההסתדרות הציוניות בעד עבודה כזאת, צריך יהיה לצאת מגדר הציוניות המפלגתית, כדי לאחד כחות יותר גדולים לעבוד בעד הישוב בארץ ישראל במדה יותר גדולה כראוי לו. צריך לעורר את העם, צריך לפנות אליו, עבודה גדולה ושעה גדולה לקראתו, שעה שיש בכחה להחיות רוח עם ולאמצו לעשות מעשים גדולים.

הגיעה השעה! ואם לא עכשיו אימתי? ...

י. ל.

בעקבי ה„חשמה" העברית...

שיחות
על ספרות בלי חיים
ועל חיים בלי ספרות
מאת **חיים סופר סתם.**

א.

סליחה, רבותי, על שם המאמר, שאפשר אינו מובן לכם כל צרכו! — „מהגר" אנכי בארץ מקרוב בא וצריך הייתי לקבל עלי חומרי המקום וחומרי הלשון. ואם בחומרי המקום, כמו התוכֵּרה ובקשיש, התחילו כבר נוהגים בהם קלות ראש — חומרי הלשון עדיין בכל תקפם וכבד ראשם עומדים. סוף סוף „מניח הלשון" שלנו מושל יחידי הוא, וכל אותו הפרלמנט של „ועד הלשון" שבכאן אינו אלא משל כפי הבריות — זמי שאינו מקבל הנחות המניח סופו — ש ח ו ר ...

ועליכם לדעת, רבותי, כי משעת ה ש ח ר ו ר נוסף צ ב ע ה ש ח ו ד בירושלם פי שנים ... ויכולים עכשיו לעשות פניך כשולי קדירה — ואין מוחה.

והמעשה כך: כידוע, בא קהל גדול מכל קצוי הארץ לתוך „החצר" של מניח „החשמה" ל„אחל" לו תודה על מלחמתו לחירות, בשם כל עמי תורקיה. ואז הואיל בעל „החצר" להופיע אל העם וכטוב לבו בתודה הוציא מנה יפה מבית גנזיו ויתן לעם כיד המלך — „צבי" בעל קרנים מורכב על גבי ה„השקפה" הנחמדה! ובאותו מעמד הואיל לחשבע גם למלחמת החירות בכל כח המלה החפשית. מיד יצא הדבר מאת „החצר" ונדפס באותיות גדולות בראש „הצבי" — והמניפסט ניתן בירושלם, לאמר: מלה חפשית ושני אורגנים!

מספרים, כי בו ביום „מהפכה" רבה היתה בירושלם. מהפכה שכזו עצמה לא ראתה כמוה! שמעו זוזירים ויחרדו, פחות — ונמסו כמים, ומלאכים וצירי ממלכות יחפזון וחיל ורעדה יאחזון ויאמרו: „הנה יום הדין בא עלינו!" ...

אך בנראה, הספיקו מיד „לעשות הכרזה" עם „החצר" ונמצאו כי „אדונים אחודים" הם כלם, ונשאר כל אחד בתארו ב„הוד כבוד השר הנעלה והמרומם" כקדם, ו„החצר" גם הוא נשאר ניטרלי כקדם, מבלי להתערב בשום פוליטיקא של פנים ושל חוץ

ובכל מה שנוגע ל„שער העליון", במצאו כי יש די פוליטיקא, ב"ה, ב„חצר" עצמו כדי שני האורגנים שלו...

ובכן, צבע שחור נוסף בשבילנו בבית-הדפוס פי שנים, והפוליטיקא במקומה עומדת ולא נוסף עליה אלא ה„עוכר ישראל" הידוע הרב פ נ י ז'י ל בלבד... ומובן כי עכשיו צריך אדם להזהר ביותר שיהא „אהוד" כדבעי ולא יתנגד לשום הנחה מגבוה, והיה נקי...

ואם לאו — דע לך, כי בראשונה אם בא אדם כזה בשערי ירושלים, מיד — ל א היו מקבלים את פניו ב„סמן טוב" פ ע ם א ח ת, ועכשיו — אין אומרים לו ב„סמן טוב" ש ת י פ ע מ י ם!

בראשונה, כשהגיעה שעתו של מתנגד, עשתה לו ההשקפה מה שעשתה, בצדק וישר כמובן — ופטור. עכשיו ההמשך יבא בהצבי, ואפילו אם ל א ירצה השם!...

ומי זה יעיז עתה לעמוד כנגד „החצר" וכנגד הנחותיו?

ובכן הרי לפניכם ח ו ש מ ה — וסליחה, רבותי!

ח ו ש מ ה — מובן שהדבר צריך באור, ואתם, רבותי, הרי רגילים אתם לקרא מאמרים מא"י עם פירוש המלות, והנה לעשות רצונכם חפצתי, ולא עוד אלא שהריני מוכן ומזומן לכתוב לכם גם הקדמה בלשנית, כי מתוך שיש לי עסק, ר"ל, עם „העבריה" שבא"י נעשיתי קצת בלשן, ב"ה...

הקדמה — ודאי נאה היה להתחיל את זו באיזה פסוק, כנהוג. אבל הפסוק מקיבן — מן התנך? — אינו „חדיש". מן התלמוד? — בר פלוגתיה אנכי... אלך לי אל „הברית החדשה"!

אמנם גם זו נהישנה קצת, אבל מכיון שבאו חכמי ישראל לחדשה ל„ע ת י ד" — דינה כ„חדיש" ודבר שב„אפנה" היא... וראו נא, הנה זה מצאתי דבור שאינו „ישן" בלל ונאה מאד לענין ההקדמה שלי!

כתוב ב ב ר י ת ה ח ד ש ה: „בראשית היתה המלה" כלומר, המלה זוהי עיקר כל המעשה... וכתוב ב ס פ ר ו ת ה ח ד ש ה (עיין בכמה וכמה מקומות) שכל היהדות כלה עמדה רק על המלים, כלומר על „שפת עבר" בלבד... היוצא מזה, כי יהודי כשר שבזמן הזה מחויב לשמור את עצמו מחשש מלה זרה וכל דבור אחר, בשם שהיו אבותינו הכשרים בזמנם נזהרים מדבר-אחר ומכל חתיכא דאיסורא. ומה יעשה אדם הצריך לאותו דבר? לחדש, לברא ולהמציא — בלום אפשר לאדם שיהא ממציא כל כך מתוך כרם עצמו? — את זה ראה מניח הלשון ואמר: „אם את המאה התשע עשרה העשרנו בהמצאות מפליאות, בידוע — המאה העשרים לא כל שכן!" ועמד והמציא ה מ צ א ה ל ה מ צ י א מלים!

אב-המצאה זה מהו? לוקחים את המלה הזרה כמו שהיא וכותבים לה באור מפרט בשורה של תבות עבריות. אח"כ לוקחים ראשי התבות כלם ומצרפים אותם באחד בזה אחר זה — ומלה אחת ארכי-עברית-חיה קימת לפניך!

למשל, „פַטֶנְט" להמצאה חדשה — הוי אומר: פַטֶנְט זה מהו? א׳סור ה׳סגת ג׳בול מ׳את ה׳מ׳משלה, ר"ת אֲהַגְמֶהֶם, והרי לך מלה עברית כשרה! —

אמנם יש עדיין מערערים על ה א ה ג מ ה ם שבהמצאה זו בכלל ואומרים: של המקובלים היא, שכך היו אלו ממציאים כל מיני שמות של מלאכים מר"ת של כל מיני פסוקים...

אבל בשביל המתנגדים הללו יש לנו מ כ ת ב פ ר ט י... ועוד „נאמר להם בסמן טוב" במקום המיועד לכך... וכאן נבאר רק את החושמה מה היא ונלך להלן את דרכנו לבטח.

ח ו ש מ ה — שרשה ומוצאה: חו׳קת ש׳לטן מ׳גבל — קונסטיטוציה בלע"ז... באמת אמרו שצריך להיות לא „חושמה" אלא „ח ו ש ם", ודוק — ולמה הטיל מניח הלשון ה"א בסוף? כנראה, גרמה לזה לא רוח השפה בכלל אלא רוחה של ספרותנו החדשה בפרט, שכן כל הנטיות שלה אינן אלא ל מ י ן נ ק ב ה בלבד...

„אנחנו והם" — בספריות אירופא נכרת כבר נטיה חזקה גם ל מ י ן ז כ ר, כידוע — ואנחנו עם כל „כשרוניתינו הצעירים", המרעישים לכאורה עולמות, עדיין מפגרים אנו בדרכנו. מבקש אתה במבחר הספרות שלנו, ב„ספרות" גופא וב„רביבים" גם בספורי „השלוח" ושיריו — אין מורה לדרך! רק הדרך הישנה הסלולה, רק ה י א בלבד...

ואפילו „המעורר", ז"ל, שעמד כל ימיו על מבצר „מסדה" שלנו ובכה וצעק והתחנן כמו לפני גזלן: „אי הדרך, אחי?!" — לא נמצא לו אף אחד מכל הגבורים „מרי הנפש" ש ח ר פ ו נ פ ש ם בדרכי־דרכים שונים, שילך לבקש דרך זו. והרי אפשר שהיא היא הנכונה... ובאמת לא נתקררה דעתו של אותו „קדוש" וכשם שחי במחאה, כך מת במחאה כלפי העולם ומלואו!

ו„העמר" — הרי עליו אין מה לדבר כלל. כידוע, מין טמטום הוא בלי שום „פסיכיקא", ר"ל, ובלי שום הרגשה דקה נ ו מ ב ר ג י ת, למשל. ומה תבקש בו עוד?

בתוך כך, תחת „חושם" בריא, יוצרים ומביאים לנו רק מין בריה משונה כ„חושמה" זו, למשל...

כן, מפגרים אנו, אחים! אבל מה לעשות? נסתפק לעת־עתה ב„חושמה" כמו שהיא. ולאחר שגמרנו את העבודה הבלשנית שלנו ו„משוכנעים" אתם ש„החושמה" כן היא — נפנה ב„כחות חדשים" לשאלות הזמן, כיד המלה החפשית הטובה עלינו, כידוע...

ב.

באה „החושמה" ו ל נ ב י א אני צריך, רבותי — ואיני מוצא...

רוצה אני לשאל ב„נביאים" — ואלה כבר עבר דורם, עבר כקצף על פני מים! — הנביאים אמנם חיים עוד אתנו כיום, אבל הם עצמם אינם מודים עוד בנבואה...

נשתנו הזמנים, רבותי. ואיך נשתנו? בתוך כדי דבור מפוצץ! הן רק הציגה לפנינו

הבקרת את השאלה: „מ ה ב י ן מ ש ו ר ר ל נ ב י א ? . . ." עוד השאלה מתחבטת בשפתנו — וכבר פסקה הנבואה לעינינו!

והמעשה כך:

אנו היהודים, כידוע, הושבים את השירה לא פ ס, שיש לו ערך רק עם המספר הקודם לו.

והנה היו ימים שרגלנו דוקא בשם ה ח כ מ ה. ומימי „החכם המשורר ר' נפתלי הירץ ויזל" עד ל„החכם המשורר יל"ג", לא היה אדם מישראל מזכיר שם משורר מבלי שיעמיד לו זכות של חכמה קודמת לשירתו. ואז היו מדמים כל משורר „גדול" לר' יהודה הלוי, שגם הוא היה נחשב עדיין ח כ ם.

והנה באו ימים לישראל, ימי ישנוי ערכין, והבקרת החריפה שלנו קמה ויצאה מבלי פחד באמץ לבה הגדול להלחם — עם כל ה מ ת י ם . . . וגם ר' יהודה הלוי, כידוע ומקובל מ„ס י נ י", נעשה רק חרזן עלוב ויהודי מצומצם ופעוט, „א י ש" כביכול שאינו אלא מין בעל-הבית'יל ממדינת ליטא . . . ואז התחילה הבקרת מבקשת דברי-נבואה, דברים כאש שיהיו נאמרים דוקא ב„רוח הקדש" . . . ומיד ניטלה ה„חכמה" וניתנה „נבואה" למשוררים!

ומאז כשהיית רוצה לדעת מדת גדלו של משורר נתן לך אפטרופוס ל„רוח הקדש", קנה מדה שלנביא, והלכת ומדדת ומצאת, למשל, ד' קנים י ש ע י ה — וידעת ששעור קומה של משורר זה ד' ישעיה עומדים זה על גבי זה. כתב נ ב י א אחד דבר תוכחה, מיד יצא המבקר בקב שלו מדד ומצא, למשל, תשעה קבין מ ש ה (אותו המשורר, שחבר שיר אחד בשם „האזינו") . . .

והמדה היתה נכונה — שהרי דבר ידוע הוא ש„הרגשת המדה" יש ויש בספרותנו בכלל, ובמבקרים שלנו בפרט . . .

כך היה הדבר נהוג עד עכשיו.

עכשיו נראה שגם הנבואה ירדה מן הבמה, כי „א ל ה ו ת" קמה עליה . . . סימנים לדבר: ראשית, התחילו מכריזים עליה המשוררים עצמם בשיריהם בכל כח צעקנותם. ולראיה שכדאים הם למשרה זו, הם מראים שלבם גס בכל הפמליא של מעלה ומתריזים כלפי הקונקורינט שלהם, האי סבא שבשמים, בלי שום יראה ופחד שלא יהא דוחק את רגליהם, כביכול . . . מדברים הם כלפי עתיק-יומין זה באופן שלא ירשה לו שום אדם מישראל או בן תמותה אחר, לדבר כך גם כלפי איזה „גָרָדוֹבוֹי" שבשוק . . . ושמא אינך מאמין עדיין, במופת הראשון הזה ואומר, שאין גבורה זו באה אלא רק מפני שיודעים הם בו שסוף „ארך אפים" הוא, ובכל אופן לא יביא עוד את המבול בדורם . . . והאמנת לקול האות האחרון: האֵלים כידוע יצרם גדול משל בשר ודם, והנה התחיל כל משורר משתדל להראות לעולם שאינו מתביש ביצרו אפילו בפני יופיטר ובעל ושור המצרי בשעתם!

למשל, משורר יהודי שבזמן הזה, כידוע, הרי אין לו חלילה לא דאגות פרנסה ולא דאגות פספורט שיהא כשורה — וכי אדם הוא? — הוא אפילו פגרומים ותליות אינם מבהילים את דמיונו. תאמרו ודאי שדואג הוא זה על גלות השכינה. שואף הוא ל„ציון" וחוזה

לגאלה קרובה. ולפיכך אין דעתו פנויה לאלו? מחילה, רבותי! זה היה נאה ל„המגיד" מליק ולכל היותר לביאליק המתחיל. אבל משורר ימינו עומד כבר מעל לעמים ולארצות ולזמנים. שאיפות אחרות נצחיות יש לו. „חזיונות" אלהים יחזה, ולא מיני דברים עוברים ובטלים...

והרי לכם, לדוגמא, „שאיפה" אחת, בקצור ובשפת אדם פשוטה למען ירוץ בה הקורא:

בלילה, כמובן — והמשורר יודע מראש שדעתו אינה עתידה להתקרר לא בבנות ישראל חִוּרוֹת ולא בצרפתיות גמושות ולא בצועניות לוהטות ולא באנגליות מגודלות־קומה, לא בסלביות רכות ולא ברומיות שזופות וספוגות, לא „בבת שש עשרה" ולא „בבת שלשים"! — ומה הוא שואף? — שואף הוא, שמכלן תהא, רק אשה אחת בעולם והוא גבר אחד בעולם, — זוג יחיד מוהלט בכל חמשת חלקי התבל ואיי הים! — ואז... אל תשאלו מה יהיה אז! — דבר נאה יהיה אז בעולם זה: צמד חמד זה יעבור באירופא, אסיא, אפריקא, אמריקא ואוסטרליה — כקומדיאנטים נודדים — להראות „אהבתם" לפני בהמות, חיות ועופות, נחשים ועקרבים (דברים כהויתם אני מוסר לכם!) — הדבר, כמובן, יעלה „יפה" עד מאד, וכבוד גדול יעשה להם באותו שעה, רק „הסהר", לא עלינו, הוא יתפקע שם במרום מקנאה רבה!...

ועתה, אמרו נא, האין זאת שאיפת אל אדיר ברקיע עזו? — כמדומה לך כי חוזה „חזיונות" אלו יהודי צעיר הוא שאינו מתקבל לבית־מדרש רוסי מפני שהוא מחוץ לחמשה פרוצנט — אבל באמת כל מלכי רומא יכולים להתקנא בו, שהרי גם האמפרטור קליגולה, שאמר „אל אנכי" — גם הוא רק היה רוצה להקות בעניות דעתו את היהודי הזה בשאיפותיו!...

כך, רבותי, אלהים עולים! והראשון שראה זאת היה ביאליק.

נסתכל ביאליק — בנבואה כמובן — לתוך „שירתנו הצעירה" ומיד ראה שהגיע הזמן לנביאים שיכבשו נבואתם וירדו... ובאמת הן גם שאול היה בנביאים — ואיו? מי יזכר עכשיו את טשרניחובסקי זה, שהיה בשעתו לא פחות מגיתה, כידוע, ושעל צד האמת הרי היה הוא ראשון ומתחיל גם במדה זו, בנבואה — איהו ואיה זכרו? עבר זמנו ונחשל האדם שלא ידע להעשות אלהות!

וחבל! אלו היה ביאליק גם קצת „חכם" באותה שעה ולא היה בא כל כך לידי התבטלות, או התפעלות שירית, — אפשר שהיה רואה בחכמה, או בההרגשה הבריאה שלו, מה שלא ראה בנבואה — והגיד, מה צפון לנו בשירתנו הצעירה ל„אחרית הימים" הקרובים מאד?...

עכשיו בימי שלטון האלהות:

קָצְרָה רוּחַ הָאָדָם, כָּלוּ עֵינַי מְיַחֵל —
וּתְפִלָּתוֹ הָאַחַת:
„הַכּוֹכָבִים הַצְּנוּעִים, מַהֲרוּ צֵאתְכֶם לְמַעְלָה
וְהַקְּדֵשׁוֹת מִתַּחַת!"—

ומה יהיה לאחר שתקצר רוח האדם באלהיו ובכוכביהם ובקדשותיהם יחד? — — — — — —

האדם, אדם אמלל אשר בארץ! — הבאמת ז א ת היא תפלתך ה א ח ת, ושום הרהורים אחרים אין לך בשעה שהיום חשך עליך?... או אפשר משקרים הם הנביאים והאֵלים לדבר ככה בשם לבבך?...

והרי גם אני, כמדומני אדם אני, ומפני מה זה הרהורי אינם דוקא מאותו הסוג?

הנה פנה היום והלילה מסַיֵם צהלת כל יושבי הארץ באקורד של אורים, שירים והמון רב. והנה זה „בחלונות מורדים וילונות וכבים הנרות" — ממש כמו שכתוב בשיר — והרהורים, הרהורים רבותי אינם מניחים לי לישון, — רוצה הייתי להרים את ה„וילון" לראות מה שם—מה נעשה שם מאחורי הפרגוד?...

והרי הלילה כאן „ליל קיץ" שאין כדוגמתו ברוסיה — ומדוע זה לבי פונה דוקא ל„שאלות היום"?...

„קונסטיטוציה, קונסטיטוציה! הריעו כל היום בחוצות גם נושאי התרבושים האדומים, גם נושאי המגבעות הלבנים של קש ושל בד, ודגלים, כל מיני דגלים התנופפו, וביניהם גם הדגל של לבן ותכלת... לילה — ושוב אותה הקונסטיטוציה מצלצלת בכל לשון, בערבית, בתרכית, בצרפתית ו ג ם ב ע ב ר י ת...

מרוב שמחה שכחו אפילו שצריך לומר „הושמה" והם צועקים „קונסטיטוציה", כי גדלה באמת השמחה ותעלה למעלה ר א ש.

וכש„הורידו הוילונות וכבו הנרות" עדיין הקונסטיטוציה מנסרת במוחי — והרהורים, הרהורים, רבותי, אינם מניחים לי לישון...

נדמה לי שאותו קיר החומה המבדיל, הכתל הגדול והנורא שעביו מהלך ד' פעמים ת"ק שנה, — נעשה עכשיו רק מחיצה אחת דקה...

רק וילון אחד תלוי באר־אלו שנים מבדיל עוד בינגו ובין משא־נפש זה שהיה נשוא מדור לדור ברבוא רבבות לבבות — ומי יתן לי וילון זה לראות מה שם, מה נעשה שם מאחורי הפרגוד?...

ו נ ב י א אני מבקש — ולא דוקא כדי שיגיד „את האותיות אשר תבאנה" ו„חדישות בטרם תצמחנה"; אך נביא ל„עם בזוז ושסוי" זה, „עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו", עם שהאש „תלהטהו מסביב ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב"... מי זה ואי־זה אשר יבא להעיר ולהכין לבבות ומוחות, לפקח אזנים ועינים ולחזק ידים רפות — ליום אשר יורם המסך מעל פני הלוט הלוט זה אלפי שנה?! — —

„ואראה ואין א י ש", — אפילו א י ש — הגיעה השעה — וגם „שליח צבור" אחד ראוי אין לנו לפרלמנט התרכי! אפילו אדם אחד שלם, שיהא הגון לילך בשמנו עדיין אין לנו בכל הארץ הזאת...

האֵלים — אל אלהים עמם! — ישחקו להם שם ברקיע עזם לדברים עוברים ובטלים אלו — אבל הנביאים, הנביאים היכן הם?! ואם יש רוח בהם מדוע לא נתנו מרוחם עלינו כמשהו?...

והנה ליל תשעה באב באמצע החגיגות של ה„חושמה" — והיהודים ישבו כדרכם ארצה...
יושבים הם ופניהם אל-הכתל המערבי ואל אבניו הדוממות — והנה „כבו הנרות" ווילון של חשך הורד על הכל... ועמד „חכם" ספרדי למנות בבכי את שנת אלף שמונה מאות וארבעים להרבן — ועדיין אנו בקינתנו הישנה:

„נְבִיאַיִךְ חָזוּ לָךְ שָׁוְא וְתָפֵל
וְלֹא גִלּוּ עַל עֲוֹנֵךְ לְהָשִׁיב שְׁבוּתֵךְ" — — — — — — — — — — — — — — — —

— —

ג.

והנה זה עבר גם „שבת נחמו", ואני עדיין בהרהורי אני עומד — והם אינם נותנים לי שינה בלילה.

כן, אדם חלוש עצבים אני. אדם מישראל אני שעמד בשעת נתינה של שתי קונסטיטוציות, בזו אחר זו, ובשתי ארצות ששתיהן „מולדותי" הן — וזה אינו דבר קטן למי שהוא רק אדם ולא אל...

שתי „חושמות" עברו עלי בהמונן — ונדהמתי. והרי אני בפניהן מין חושם בן־דן — הריש שאינו מבין ואלם שאינו מוצא בטוי למה שבלבבו...

— „סְוָבוֹדָה, סְוָבוֹדָה!" — קראו שם,
„חֻרִיָּה, חֻרִיָּה!" — קוראים פה,
וה„חירות", החירות העברית היכן היא?...

„תְּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ,
וְשָׂא נֵס לְקַבֵּץ גָּלֻיּוֹתֵינוּ!"...
מָתַי יִשָּׁמַע וְיֵרָאֶה זֶה בָּעוֹלָם?

שם — כלום חָלם שם הרבה העם בהמונו על „הסובודה"? ופה — מאימתי התחיל לשאת נפשו אל החוריה? הלא רק מלהיבי לבבות אחדים עשו זאת גם פה גם שם במספר שנים כשני איש, או גם פחות מכן.

ובין עדת כל העמים הללו אשר ממזרח וממערב, יש עם אחד שכלו, על גבריו ועל נשיו ועל טפו, חולם על איזה שופר גדול של חירות גדולה; חירות נשואה בלבותם אלפי שנה ונשאים אליה נפשות מכל קצוי תבל, אבות לבנים ימסרוה, מורים לתלמידיהם ואמות ליונקי חיקן יספרו עליה מדור דור, כי „ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים והנדחים... וה' עליהם יראה ויצא כברק חצו..." ו„כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשא נס הרים יראו וכתקוע שופר ישמעו" — וידעו כי חירות וגאולה באה לעולם —

והרת לבבות ונצורת הדורות הלזו תהא לעולם קפולה כתינוק במעי אמו ולא תצא? —
וכלום חירות זו אינה מבטחת שחרור משעבוד מלכים עם גלוסקאות נאות ועם בשר

ודגים ויין משומר לכל איש ?... וכלום די לה רק ב„לא ירעו ולא ישחיתו" ואינה מבקשת גם הנאה מזיוו של עולם ואינה מבטחת לכל הזוכים לה ש„הקב"ה יעשה להם כנפים ככנפי הנשרים" ?... או שאגואיסטית היא ואינה מבקשת שתתפשט ארץ החירות על כל העולם כלו ? — ומדוע זה היתה עתה לבוז ל„מבחר בניה" ?...

והרי כל החריות שנתנו בעולם אינן כנגדה אלא כביצה שנולדה כנגד עוף הפורח וכגולם שלא נתנה בו צורה וצלם אלהים ! — — —

ואַתּ אומתי, אומה דלה ורצוצה ! — וכי אינך כדאית להיות אֵם לבת זו לאחר כל ימי הריונך ועצבונך הרבים והקשים ?...

בבריה גדולה ואדירה פקדך רבון העולמים, ואַתּ — הִירָאָה אַתּ מהגיע עד משבר פן יהפכו עליך ציריך ומכאוביך הגדולים ויצאה נפשך עם צאת בת אונך זו ?...

„הֲרִמּוֹנֵי שָׁמַיִם, אָבוֹת רִמּוֹנַי, נְבִיאִים רִמּוֹנַי – לָמָּה ?...
וְלָמָּה בְּנֵי אוֹנִי נִחַמְתִּיכֶם רְמִיָּה מִדּוֹר דּוֹר ?...
לָמָּה רָוִיתִי צַעַר רוֹתֵחַ וָאֶצְקְנוּ בְּדִמְעוֹת תִּקְוָה ?
לָמָּה וּלְשׁוּם מָה קִבַּלְתִּי בְּאַהֲבָה יִסּוּרֵי עוֹלָם – וְהַפְּכְתִּים רַחֲמִים ? — — —

הו, תקע בשופר גדול להרותנו !

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

... וזוכר אני את יום ה„סובודה". אז ביום ההוא כאשר הריעו עמים „סובודה" מקצה „קולחידה הנלהבה עד סלעי פִינה הקרים" — קמתי ולקחתי מקלי ותרמילי לצאת מן הארץ ההיא. .

—לאן אתה, אמלל ? — אמרו לי — שב בארץ וראה „סובודה".

ואני לבי לא נבא לי לא פוגרומים ולא תליות ולא בומבאות וכל הפורעניות שלאחר ה„סובודה", אך דמיון אחד העלה אז לעיני בעת דברם אלי :

... שלמה המלך לאחר שפלטו אשמדאי לארץ רחוקה נכריה... בגד מלכותו נקרע עליו בנדודיו הרבים ובשרו הערום נשקף מבין הקרעים... הולך הוא ברחוב הומיה של המון חוגג כאבל בין ההתגים... והנה אחד כטוב לבו עליו, אומר לו : „בא אתי, אדם עלוב, אתן לך בגד מבגדי שתתעטף בו"... מה יעשה שלמה זה שכל הנערים מתקלסים בו וקוראים אחריו „משגע" — והוא אף על פי כן אינו חוזר מדבורו ואומר : אני שלמה מלך הייתי בירושלים" — מה יענה שלמה זה לאיש הטוב והמטיב הלזה ? ? — — —

— לא ! — קראתי אז להם ואתעטף בקרעי פורפירה שלי — קרעים אלו יקרים לי מן ה„שינֶל" שלכם החדש שאתם רוצים ליתן לי... אל ארצי ואל מולדתי אלך בקרעי ארגמן אלו — ושם יכירו בי וידעו, כי אני „אני שלמה" ולא האשמדאי !...

ואצא מהם וארד הימה לעלות אל ארץ ישראל...

באתי — והנה פה מניפים לי בתרבוש : „חוריה !" — יקראו — הא תרבוש, אחי, שים על ראשך ושמח אתנו יחד !"... באַ

— כן! אחי אתה, והתרבוש האדמוני שלכם, אמנם יפה הוא ונחמד למראה... אבל ה נֵ ז ר, אחי, — ה נֵ ז ר מה תהא עליו?!

„לְאורו שֶׁל הַמַּעֲרָב הַמִּתְלַבֶּה גִּנְזֵי מִזְרָח נִצְנְצוּ...
מֶלֶךְ הַגְּאֻלָּה, גְּאֻלַּת כָּל הָעוֹלָם וִישׁוּעָתוֹ,
מֵעַרְפִלֵּי כְּפוֹר וַעֲבוֹת רְחוֹקִים חָזוּ...
„וְהוּא תִּינוֹק מִתְעַטֵּף בְּפָרְפִּירָה שֶׁל מַלְכוּת וּפָנָיו לֹא יֵרָאוּ —
אַךְ פַּז נִזְרוֹ מִן הָעֲרָפֶל מִתְנוֹצֵץ...
וּלְפָנָיו הֶגֶל יְשׁוּעָתוֹ מִתְנוֹפֵף"...

— הה, תקע בשופר גדול להרותנו, שלנו!

ד.

וישוב „ליל קיץ" — ליל כוכבים ואורות, הרבה אורות, הרבה כוכבים בשמים — וגדול החשך... מכיון שאין ירח עם „פני יהושע" שלו המאירים אין אורה ואין נחת בלילה...

חשך ודממה — ושוב הרהורים והרהורים...

ויחידי אני יושב ומקשיב בדממת הלילה — מאין, מאין יֵצא קול השופר שלעתיד לבא?... אקשיב — ולאזני רק רעש הים המתחבט על סלעי יפו.

ירעשו גלים — והם מספרים רק במעשי ה ע ב ר:

„...נתכנסו רבים מבני ישראל, מאלו שגלו וברחו מעריהם השרופות, ונתחברו כאחד ובאו ליפו שחרבה, בנו אותה והקיפוה חומה ונתבצרו שם מפני אנשי רומא. ישבו שם ולא מצאו מזון ומחיה, שהיו האויבים שוסים ומחריבים את הכל מסביב, נמלכו היהודים ובנו להם ספינות הרבה והיו שטים ומפליגים בים וחומסים את אויביהם, שהיו הולכים ועוברים שם, והיו מתפרנסים בכך... שלח אספסינוס גיסות ליפו, לפרוץ חומתה ולהרוג את כל יושביה. באו ונפלו עליה בלילה ברעש מלחמה. מיד נזדרזו אנשי יפו וירדו כלם אל הספינות והפליגו מן החוף ולנו כל אותו הלילה בלב ים סוער, כשהם מתנודדים בין גלים רועשים... לבקר התחילה מנשבת „רוח צפונית השחורה", נתגברה הסערה ונטלה ספינותיהם והקישה אותן זו בזו בקול רעש גדול ונשברו ככלי חרס... התחילו האנשים לשוט כדגים בתוך הים, נשא אותם הנחשול והחזירם אל החוף והטילם ונפצם שם אל שְׁני הסלעים והכיפים (הם הם אלו שעומדים כנגד הגומרוק של עכשיו!)... וכל אלו שניצולו ועלו חיים ליבשה, נפלו עליהם הרומאים ודקרום ברמחיהם. ורבים מהם נפלו על חרבם ומתו... באותו יום נתאדם הים מדמיהם של ישראל, וכל החוף (ממש זה שמטיילים בו עכשיו בכל ערב!) נתכסה בפגריהם... וארבעת אלפים ושתי מאות מתים פלטו המים מאנשי יפו שנטבעו" *)

---

*) פלביוס, מלחמות.

כך! אם שָׁם, בעיר היפה אשר לגדות ים השחור, מאסתי ב„סובודה" ו„בשינֶל", הנה פֹּה, לגדות ים התכלת, בעיר יפו זו — איני יכול לְוַתּר על ה„חוריה" וה„תרבוש"! כאן, גם זה דבר הוא לי...

אכרעה — הריני מרכין ראש לפניך אחי מְחַמַּד, ברכני מחמדי בתרבוש!... אשים נא כובע ישועות זה ל־ראשי החולה — אפשר תחתיו יהא נוח לי יותר לחשוב על גורלי...

וקשה, קשה המחשבה, מחיצה דקה, וילון תלוי בא־אלו ישנים — ומה, מה שם מאחורי פרגוד זה?...

אצא נא אל החולות! אל חולות אלו שעל חוף הים שבין גבעותיהם רקבו הגופות הנפוחות של אבותי, חמסני הים הללו — שמה אצא לשאף רוח צח בלילה — וירוח לי...

ואני הולך ותועה בין תלי החול הטלולים בטַל שלאחר הצות... מי שם? השרידי גופות הם מפגרי אבות, אשר הותירו עוד השועלים וצבועי השדה? — לא, שנים מאחי החיים יושבים מסובין על גבעה אחת.

גם הם אינם יכולים לישון כמוני.

והנה אחד, פועל צעיר היוצא מחר את הארץ ושב ל„מולדתו" — מתנבא ואומר:

— חוריה — ושטף עמים רבים יבואו הנה ויכוננו ערים, יבנו בתי חרשת, יסולו דרכים, יגשרו גשרים ועשרו והעשירו את הארץ בעבודה; ועם הארץ יתנחל על אדמתו והוציא ממנה חלב ודבש, יין ושמן, חטה ושעורה והאחז יאחז בה לעולם. — ואז יזכּר ישראל את ארצו ובאו הנה מפליטי אחינו — לקרא „הַגְדֵל! הגדל!" ברחובות ובחצרות, וה' אלהי אבותם יהיה עמם ויפרו וירבו בארץ ויכוננו גם הם פה כרך גדול של „ברדיטשוב" מזוהמה ומטנפת עם מודות של פריז — וזהו קץ החזון... אחרנו, אחי, אחרנו!

והשני, גם־כן „פועל" שהוא מורה פרטי — מנבא כנגדו ואומר: לא כי... — הנה ימים באים ופרחה תרכיה כלה והשכילה, סחר עמים יבא לה ורכושם, ופרצו ראשונה התעשיה והמסחר בכל המרכזים הגדולים ויד היהודים עמהם, ועברו ובאו הנה הקפּישלים היהודיים לעבוד עבודת מעשה, ושטף האמיגרציה היהודית, שאינו מוצא לו מקום — הנה ישטף והיה למקוה עם גדול, כי רבה היא הארץ ורחבה לקבל רבבות עובדים, פועלים ואנשי מעשה. אמיריקא, אמיריקא חדשה נראית בקצה אפקנו!

„ארץ, ארץ!" — יקרא הנודד הנצחי — ובא וישב בין אחיו השמיים, ו„שֵׁם" ב„שֵׁם" כי יפגש והיו יחדו לכח אחד אמיץ חי ופועל, אבוקה אחת גדולה יעלו שניהם והאירו את המזרח לכל העולם כלו בזיו אורו המיוחד!

ובאמיריקא החדשה, באמיריקא האסיאטית זו — שם מגדל מאיר אחד יש לכל עוברי

הים היהודים, מרכז, מרכז אחד יהודי לנו שם, אשר אליו ישאף ישראל מכל ארצות תרכיה יותר מכל העמים כלם! — „הארץ הקדושה" — הלא כל קדושתה היתה רק למסוה ,שקר על „האינטרסים שבמזרח הקרוב". עכשיו ה„אינטרסים" אחרים יהיו, לא ד' אמות של פתחון פה בארץ הקֹדש, אך ברית פוליטית ומסחר וחרשת המעשה יבקשו, ודוקא במרכזים היותר גדולים שבתרכיה, ופרובינציה קטנה זו, פלשתינא לא תהא כלל ועיקר ענינם. — רק „האינטרס" שלנו למולדתנו הטבעית בהויתו יהיה! — ופה ימצאו כבר נודדינו גם את אחיהם הקרובים, אשר התנחלו פה מכבר, פה ימצאו כבר מוסדות אחיהם, השכלה ושפה אחת כרוחם — ויתד זה שתקענו פה סימן יהיה לכל נודד וגר כי בנין רם ונשא נבנה פה לו ולכל אחיו, ועתידה היא הארץ להבנות רק על ידי היהודים!

בתי הספר ובתי המדרש הגבוהים, ההשכלה והספרות אשר ישתתפו בבנינם כל אחינו מכל תפוצות הגולה — הם המה המגדל המאיר לכל היהודים העתידים לבֹא לתרכיה והם ימשכו אותם ואת בניהם הטובים הנה.

כל ארץ תרכיה לפנינו — אך ב י ח ו ד תמשכנו ארץ ישראל, ועל „ביחוד" זה יבנה עולם מלא כוכבו ומזלו של ישראל!... לא! אנחנו לא אחרנו עוד, אחי! — „בעתה אחישנה"...

ועוד ועוד זה מדבר — ואני עיני תועות באפלולית הקרה שלפני בֹקר, כמבקשת במרחב העמום, איזהו ההר ואיזהו הצד שמשם יֵצא קול השופר שלעתיד לבא?... העתיד, זה הלא יבא בודאי בדרך אחרת לגמרי, לא בזו של המתיאש ולא בזו של המבשר — ומה יביא? — —

ובעוד זה מדבר ומדבר, והנה זה פקח המזרח עין על הרי יהודה הרחוקים...

והוא מדבר עוד ופורש ארבות ידיו ככנפים ל ע ו ף ו ל ט ו ש — ואורחה ארכה של גמלים באה, והיא צ ו ע ד ת ל א ט ה, פוסעת ונמשכת ע"י ה מ ו ר א ח ד בסדר ושורה ישרה ב צ ד י מ ס ל ת - ה ב ר ז ל, ועל הדבשות בני־ערב יתנודדו לקול צלילי התנומה הנישנים והחוזרים ב ל י ש ו ם ש נ ו י אלו אחר אלו...

מפליגה היא האורחה אל ה ה ר י ם ה ה ם — אך הרכבת הלא תקדמנה, אף כי עדיין לא הגיעה שעתה לצאת...

— הו, ישמעאלים! קרא אחריהם המבשר — הגמלים למה לכם? והרי יש מקום ברכבת גם בשבילכם!...

— מַעֲלֵישִׁי, יא אחי, — משיב האחד — וְאִנ־נֶּבִי רַכַּב אֶל־גִ'מַל... (אין דבר, אחי — גם הנביא רכב על גמל...)

... נתעלמה האורחה מן העין, באֵדי הבקר ובדמדומיו, אך צליליה מקישים עוד ונוטפים

בשפות טפות כבדות ונמסים במרחב, בזה אחר זה — — והנה — מה זה? — קול שופר שמעה אזני! —

מאין? . . .

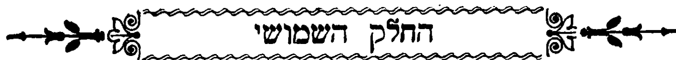
תוקע הוא השופר העברי, מיבב ומריע — משכונת התימנים העניה . . .

עלובים אלו השכימו קום וקוראים שם אל ה׳ בחזקה וקול השופר המרוסק שלהם עליהם יריע — ראש חדש אלול בא בא . . .

הו, „עם יודעי תרועה״! יום הזכרון, יום הדין ממשמש ובא עליכם — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

יפו, י״א אלול.

החלק השמושי

רפואת הצמחים וכלכלתם.

ע״פ השטה החדשה.

המַחלה — זוהי מצב אי־נורמלי של בריה מאורגנת, שהויתה תלויה בכלכלה ובתמורת־חמרים הנעשית בקרבה תמיד. לקתה הבריה באיזה מאבריה וחלקיה, המחוברים זל״ז ומורכבים בה במערכה ידועה ולתכלית ידועה, עד שאין אותו האבר, או החלק מוכשר לתפקידו בגוף — מתהוה ע״י זה יחס מקולקל בתוך המערכה כלה ופעולת אבריה — והגוף חולה. במקרה כזה מתקטן סך־הכל של הכחות הפועלים בפנימיות של הגוף המאורגן וכח החיים שבו נחלש, וזהו עצם המחלה המתגלה בהרגשת מכאובים, בקלקול פעולת הכלכלה, בהפסדת אברים, ברזון ויבשֶׁת מיצי הגויה, או בדמות הזקנות ואפיסת הכחות, עד אשר יחדל חלוף החמרים שבתוך הגוף, ועם זה יבא גם המות המוחלט.

הצמחים גם הם יצורים מאורגנים הם כבעלי־החיים. כאלה כן אלה נולדים וגְוֵעים, מתכלכלים ומחליפים את החמר שבהרכבתם, ואין שנוי יסודי בהחמר החיוני (Plasma) שממנו בנויים תאי הצמחים ורקמתם, מאותו החמר החיוני של בעלי החיים; נבדל הוא הצמח מבעל־החיים רק בזה, שהצמח משולל חיים פסיכולוגיים ואינו מכיר את עצמו, אבל בחיים הפיזיולוגיים דומים הם זה לזה — ולפיכך אם לקה הצמח באחד מחלקי המערכה שבו, באופן המפריע את השיטה האורגנית ופעולתה בגוף — הרי גם הוא חולה ונוטה למות.

גם הסבות המחוללות את המחלות בצמחים דומות בצדדים רבים לאותן הסבות הגורמות מחלות בבעלי החיים: מדרגת חום וקור גבוהה, שאין טבע היצור סובלתו, חוסר אויר לנשימה או התקלקלותו, חוסר לֵחַ דלדול בלכלה, או כלכלה נפסדה ונשחתה, והשחתת אותם האברים, שקיום היצור ופעולת חייו תלויים בהם — כל אלה מזיקים לבריאותם וחייהם של הצמחים כמו לבעלי חיים. וכאלו כן אלו תהיה בהם יד פרזיטים שונים להחליאם ולהציק להם עד מות. הפרזיטים, החמסנים הללו שבבעלי חיים ובצמחים, יש שהם משחיתים ליצור הנחלה מבחוץ, בבחרם למקום פעולתם את

שטח עורו וחיצוניותו, ויש מהם החודרים לתוך פנימיות של הנַחלה — הלא המה הדקיקים (מיקרובים), הידועים ברוע פגיעתם, לכל מיניהם וזניהם, הנושאים כמעט כל המחלות המתדבקות קָשות-הנגף.

המיקרובים, צירי המות הללו, שאינם נראים לעין מדקיקותם המופלגה, חודרים דרך כלי הנשימה וכלי העכול לתוך גופם של בעלי החיים, ושלא מדעת הנזוקים, הם מתרבים שם בשעה קלה לאלפי מיליונים, מרעילים את הדם ומהרסים את תאי רקמתו של הגוף עד לנתק את פתיל חייו. הטבע, אמנם, „הקדימה רפואה למכה", שכן נתנה חיל מגן בגופו של החי נגד המשחיתים הללו, — הלא המה התאים הבודדים הלבנים (פַגְצִיטִים) המשוטטים בתוך דם החי, ונלחמים עם דקיקי התחלואים לכלותם. אך יש אשר בתנאים ידועים יכריעו הדקיקים נושאי המחלה את התאים המגינים וינצחום, ואז מתבטא הנצחון הזה בדמות מחלה עזה ועצומה. לא כן הצמחים, אלה הובדלו לטוב בזה שהם מוגנים ובטוחים מסכנת האויב הפנימי הנורא הזה. תאי הצמחים בנויים בנין מוצק, ונבדלים הם זה מזה במחיצות רקמתם הקשה העשויה מחמר עציי, שאינו עלול להֶנָקב ע"י הדקיקים, ולוא גם ינסו אלה האחרונים, לחדור לתוך הצמח, היו יכולים לשום את קנם רק בהֶוָּה שבין תא לתא, אבל שם אין כלכלה מצויה להם — וגועו מרעב.

אבל במדה שהצמחים בטוחים ומוגנים מפני חדירת המשחיתים הפנימיים, בה במדה הם משוללים כל אמצעי מגן מצדם החצוני, והם עומדים ונתונים כהפקר ליצורי המאכולת החיצוניים, המטילים את עצמם על אחרים, למוץ את ליחם ולשדם. הצמחים חסרים כל כשרון של תנועה רצונית באבריהם, ומבלי יכלת לזוז ולנוע בהם, אינם יכולים להגן על עצמם כלל מפני המון הפרזיטים העולים עליהם ומשחיתים בם יותר מן הדקיקים שבפנים החי, רבים ועצומים הם מיני הכמהים המשחיתים, מיקרובי העפוש והרקבון, וכל מיני יתושים ותולעים, העולים על הצמחים לשום בם קנם בכל קמטיהם ומחבואיהם, בעליהם ובפרחיהם, בגזעם ושרשיהם. הם מקרסמים את הקליפה והמחשוף העושה אותם, יונקים את מיצם ומחריבים את לשדם, ומקפדים את חייהם. ואם יש מיני צמחים שהטבע נתנה בהם סגולה לעַבֵּד ולהכין מיצים חריפים המשמשים בתור שקויי רעל לאורחים לא-קרואים אלו, אבל המזיקים הללו שלצמחים הם כל כך מרובי המינים ושונים בטבעם עד שאותו המיץ המסוגל להרעיל מין רמש זה איננו גורם כל רעה למין מזיק אחר!

והרעה המסתעפת מן הקלקלה האמורה גדולה היא ועצומה גם לבני האדם המתכלכלים מפרי צמחי השדה — אך האדם עצמו הוא הוא שעוזר הרבה להגדיל את הקלקלה הזאת ולהרחיב את החומה! הנסיון היומי הוכיח, כי הצמחים והעצים הגדֵלים במצב טבעי בארצות לא נושבות, ובכלל כל אלה מן הצמחים שאינם מטופחים ואינם מחונכים בידי האדם ולא נהנו משירותו, הם אינם ניזוקים כל כך ע"י הרמשים המשחיתים באותה המדה כפי שהם ניזוקים בארצות התרבות. האדם הולך ומרבה מזרע צמחים ומטע עצי פרי ממין אחד ב כ מ ו ת

ר ב ה ב מ ק ו ם א ח ד מ ו ג ב ל, ובזה בורא הוא תנאים רצויים להרמשים המזיקים המחבלים את מעשה ידו ויגיעו, בהכינו כר נרחב לפעולתם הרעה. כלכלה עשירה למחיתם, שהוא הוא האמצעי היותר נכון לתגברת הפריה והרביה שלהם. פה בארצות התרבות חיים מזיקי הצמחים ברוחה, מתפשטים במרחב, וצבאותיהם נפוצים לכל עבר ועוברים מצמח לצמח שאינו מוגן בפני מין מזיק זה — וכה הם מתרבים רבוי מופלג ומביאים כליון לעמל האדם ומעשהו בשדה. והאדם, זה שנצח חיות גדולות ונוראות וישמיד טורפים אדירים ועצומים מן הארץ כדי שיוכל להשתקע במקום אחד ולעבוד במנוחה עבודת שדה וגן — אדם זה, קצרה ידו מהלחם נגד רמשים, תולעים, עָשים, כמהין ובקטיריות, גמדים וקטני עולם אלה, הבאים חוצץ להשחית את מעשי ידיו ולכלות את יגיעו ועמלו לעיניו! כמה יערים נחרבים ואובדים ע״י כמהי־הרקבון, ע״י תולעים זוללים הטורפים את מחשוף העצים וקליפתם, כמה גנים נקמלים משאת פרי מתגרת רמשים פרזיטים המשחיתים את ציציהם, ומכרסמים ומנשרים את פרחיהם ונצניהם. כמה שדות נאכלים ע״י הארבה למיניו השונים (שאלו את אחינו בארגנטינה ויאמרו לכם!) וכמה כרמי חמד כלים ונפסדים ע״י הפילוקסירה, זה האויב היותר נורא ומסוכן למטעי הגפנים. — הפילוקסירה, בּנימה קטנה זו, שנגלתה בארץ צרפת בשנת 1860, הספיקה כבר להכחיד שם יותר ממיליון הקטר מטעי גפנים, ולהסב בשחיתות פעולתה ההפתית לעם צרפת נזק נורא ומבהיל, העולה לסכום של 10 מִלְיַרְדִים פר׳, שהוא כפלים כמכסת המס אשר שלם העם הזה לממלכת אשכנז אויבתו ומנצחתו בחרב ובכלי תותח האדירים! ועד היום הזה רעת הפילוקסירה הולכת עוד ומתפשטת עד למרחקי עולם הגפנים, ומחרבת את עבודת הכרמים, מים האוקינוס ועד גדות הים הכספי והים השחור, מצרפת ועד קוקז וטשקינט *).

והנה בעת החדשה, אחרי אשר יצא גם משק השדה והגן מכלל עבודה סתם ומגדר מלאכה פשוטה וגסה, ונעשתה למין חרשת מיוחדת, הסמוכה גם היא על יסודות מדעיים, ומזוּיֶנת בתקוני החכמה ותחבולותיה — התחילו חושבים חכמי האגרונומיה והבוטניקה מחשבות לחלץ את השדה והגן ממחלותיהם השונות, וביחוד להשיג אמצעים נכונים בשביל להצילם מידי הפרזיטים מכליהם ומחריביהם, כלומר לרפאות את הצמחים מתחלואיהם כשם שמרפאים את שאר הבריות המאורגנות שהויתן תלויה בכלכלה ובחלוף המרים — בעלי החיים. אמרו: אותו צד השוה שיש ברקמתם של הצמח והחי — בחמר החיוני בגידיהם וקנוקנותיהם — ומשוה אותם בקלקולם, כלומר במחלותיהם — הוא הוא המחייב גם להשוותם בתקונם, כלומר ברפואתם. והרעיון הזה, שבעצמיותו אינו אלא מיסודה של שיטת הרפואה שכנגד הדקיקים לפי תורת פַּסטֶר — הניח את

*) גם על הישוב החדש שבארצנו שתה הפילוקסירה את ידה להשחית בכרמי הגליל בזכרון-יעקב ובראש-פנה. וכורמינו היו מוכרחים לאחוז בתחבולה תעריצית — התכסיס היחידי במלחמת נגד הפרזיט הזה — לעקור ולשרוף את הגפנים הצרפתיות, שהביאו אתם פקידינו הצרפתים הידועים, ולטעת תחתיהן אחרות — גפני אמריקה שאינן עלולות להשחת מפגיעתה של הפילוקסירה.

גרעין הזרע לתורת התרופה של הצמחים (Phytoterapie) ההולכת ומתפתחת עתה לעינינו.

עוד לפני מספר שנים לא היתה כל תורת רפואה לצמחים במובנה המדעי של מלה זו. ערכו אי־אלה נסיונות לרפא את הצמחים, אפס כי הרפואה היתה רק חיצונית, בעוד שלהרופה פנימית עוד לא היה כל זכר. המסות שנעשו בנטיה זו לא הצליחו מאומה. למשל, כבר השתמשו בהזית נוזלי רעל על גבי הצמחים בכדי להשמיד את הפרזיטים שעליהם, אך מובן מאליו כי תחבולה כזו היא רק חצי־אמצעי, כי ביכלתה להשמיד רק את אלו הפרזיטים שדבקו בהמקומות הגלויים והחשובים של הנטיעות, אבל האויבים היותר נוראים אלה החודרים לתוך פנימיותם של הצמחים, במקום אשר לא תשיגם יד האדם, אלה השמים את קנם בשרשים — איברים שחיי הצמח תלויים בהם — ותחת המחשוף המכסה אותו סביב — אלה לעגו לתרופות הללו. מה לעשות לפילוקסיריות המתרכזות בשרשי הגפן, ולתולעים חוסלי המחשוף המתכנסים מתחת לקליפתו של העץ? הוי אומר, שצריך להמציא תחבולה נאותה, להכנים את חמרי התרופה אל תוך הצמחים אל רקמתם הפנימית, כמו שעושים לבעלי חיים.

ותחבולה זו התחילו חכמים לבקש.

מדרכי הרפואה שבבעלי חיים להכנים את חמרי התרופה אל תוך גופו של החולה בשלש דרכים: א) ע"י מעוך ומשיחה על פני־עורו, ב) דרך יציקה בלוע וכלי העכול, ג) דרך זריקה והזיה לתחת העור אל תוך זרמי הדם. והנה אצל הצמחים החולים אין המשיחה החיצונית מועילה מפני שקליפתם עשויה מחמר עצי מוקשה ואינה כעור בעלי החיים, הרך וממולא כלו גידים וורידים דקים שפיהם פתוח כלפי חוץ. הקליפה החיצונית של הצמחים אינה אלא חוצצת בעדם ומבדילתם מן ההשפעה החיצונית. ולפיכך אינה סופגת אל תוכה גם את החמרים שמורחים עליה מבחוץ. מובן כי רופאי הצמחים היו זקוקים לפנות אל האפן השני, היינו להלעיט את הצמחים חמרי הרופה דרך כלי הכלכלה שלהם. לכלי כלכלה אצל הצמחים צריך לחשוב את שרשיהם, שבפיותיהם הם יונקים את כלכלתם מלשד האדמה מתחת. התחילו החכמים עושים מסות שונות להשקות את השרשים חמרי תרופה מהולים במים, כלומר הרוו את אדמת הצמח בשקויי הרופה הראוים להם. אבל המסות האלה לא הצליחו כלום. החזיון הזה הביא את החוקרים הראשונים בתורת הרפואה של הצמחים להניח הנחה כוזבת: כי שרשי הצמח במצצם מן האדמה לשד כלכלתם בוררים להם מתוך החמרים השונים שהם שקועים בתוכם רק את המזינים אותם ומה שנצטוו מאת הטבע בלבד, מבלי שיבלעו שום דבר, שלא נכלל ברשימת־המזון המיוחדת להם מתחלת ברייתם, אם גם איננו מזיק להצמח, ואין צרך לומר, חמרים משחיתים ומרעילים... אבל המשפט המוטעה הזה שיש בו גם מעין השקפה סודיית, נתערער מהרה ע"י המסות שעשה אח"כ הח' פ פ י פ י ר, שהוכיחו בעליל, כי שרשי הצמח אינם נמנעים בהחלט

מבלוע גם יסודות זרים שאין בהם מן הכלכלה המיוחדת לצמח, אם רק הם מוגשים לפניו בדמות תערובה נוזלית מודקת היטב; אפס כי שיעור קליטתם גם בתנאי זה מוגבל ומצער מאד.

תגלית זו כמובן לא יכלה להביא כל תועלת מעשית ממשית, והטעם פשוט; בשביל להרוות את שרשי העץ שקויי תרופה במדה המספקת להשמיד את היצורים הפרזיטיים המקננים בתוכו, דרוש להשקות את האדמה נוזלי-תרופה במרחב מֻתָּרים אחדים סביבות העץ, וגם להמשיך השקאה מלאכותית זו בתכיפות הראויה, בכדי שתהיה התרופה מצויה הדיר בשעור הראוי אל שרשי העץ הנרפא. וזה אינו מתאים כלל לחשבונו של המשק הכלכלי מפאת רבוי העבודה וההוצאות הגדולות. הטבע, אמנם, מכינה לכל הסמוכים על שלחנה שפעת כלכלה מרובה, בכדי שגם המנה הקטנה שתגיע להם מאוצרה הגדוש תספיק להם די הצרך לפרנסתם, שכן האדמה אוצרת בקרבה שפעת חמרי כלכלה העולה אלפי פעמים על אותו השעור המועט שהצמחים מוצצים מתוכה לפי מדת יכלתם, אבל כלום יכול האדם להיות פזרן כהטבע? בזבוז כזה אינו לפי יכלתו, ונמצא שהתועלת המעשית בתגלית זו לקויה מאד!

אז נסה הפרופ' בירזילי להשקות את הצמחים החולניים שקויי תרופה בדרך בלתי-אמצעי, כלומר להכנים חמרי התרופה לתוך גזעי העצים דרך חורים וסדקים שעשה בקליפתם, או דרך הענפים שחתכם באמצעיתם. ולאחר שנוכח כי תחבולה זו אינה מביאה לידי התוצאות המְקֻוּוֹת, חשב להגיע אל מטרתו בדרך עוד יותר ישרה. הוא חשף מתוך מעבה האדמה את אחד משרשי העץ, ויכרות את קצהו, ובמקום החתך הצמיד קנה חלול של קומוס (Kautschuk), אשר בקצהו השני צמודה שפופרת זכוכית כפופה, הקנה היה נמשך ועולה עם שפופרתו ויוצא על פני האדמה. שפך לתוך השפופרת את נוזלי התרופה, שחפץ לנסות בהם את העץ, ואלה שטפו והגיעו דרך הקנה עד שפת השרש הטמון באדמה. והנה אמנם ינק השרש — כאשר הכיר בירזילי בדרך נסיוני — מן הנוזלים המנוסים, ואלה האחרונים גם עלו ופעפעו בתוך העץ. אך מפני שהנוזלים הנבחנים נבלעו רק בשעור יניקתו של אותו הענף בלבד לא הוטב מצב בריאות העץ ומחלתו לא הוקלה במועט זה.

כן גם לא השיגה את מטרתה התחבולה שהמציא לתכלית זו החכם הצרפתי בושיר. הוא נסה לחטוט בתוך גזע העץ חריץ עמוק מקיף ומגיע בעמקו עד לתוך החמר העצי. את החריץ הזה מלא נוזלים השומרים מפני הרקבון (Antiseptisch), כרך את הגזע במקום החריץ בחגורת בד חמור בחמרי דבק, שאינו נותן לנוזלים לחדור בעדו, באפן שהנוזלים נשארו מכונסים בתוך החריץ מבלי להשתפך החוצה. אבל גם באפן זה נבלעו הנוזלים בתוך חמר העץ רק בחלק קטן מהיקפו ולא חדרו לעביו של הגזע כלפי מרכזו אלא כמדת עמקו של החריץ בלבד ולא יותר, וגם זה רק בחלקו של קומת הגזע שלמעלה מן החריץ, מבלי שנתפשטו כלל למטה מן החריץ

ובכן הביאה תחבולה זו תועלת מועטת מאד ורק בזמן ידוע, בימי האביב וראשית ימי הסתו, היינו בימי תגברת תנועתם של המיצים בתוך גזעי העצים.

אבל מבקשי רְפאות לתחלואי הצמחים עדיין לא נואשו ולא התרפו מהוסיף עוד מסה על מסה, והמסות שנערכו עתה היו כלן ממין מיוחד. אותן המסות שהן כעין תַּקְבֹּלֶת (Paralel) אל זריקת חמרי תרופה תחת לעורם של בעלי החיים. הח' הרטיג, בחפצו להוכח עד כמה מסוגלים הצמחים, בעודם נטועים וצומחים על אדמת מטעם, לקלוט אל תוכם נוזלים מן החוץ, נקב בגזע עץ שני חורים, כשתי תעלות מפולשות מן הקצה אל הקצה העוברות זו על זו בדמות שתי וערב; את החורים האלה מלא נוזלים מוצבעים, בכדי שעל פי הצבע שבהם יהי אפשר להכיר את מדת חדירתם של הנוזלים וההפשטותם בתוך חמר העץ. והנה אמנם מצצו הקנוקנות שבעץ את הנוזלים המוצבעים, אבל רק בשעור מצומצם, כי אחרי שנכרת העץ ונגזר לגזרים, ניכר היה כי בחלקו העליון של הגזע, ממעל להתעָלות, עלו הנוזלים למעלה לארך מַצָּבָתוֹ, ודוקא בתמונת שתי וערב, כלומר הן עלו רק באותן הקנוקנות המכוונות כנגד התעלות המנוקבות בלבד, בעוד אשר ביתר חלקי העץ לא נראה כל צבע. וכמו כן לא נראתה דמות השתי-וערב בתוך הגזע בחלקו התחתון שלמטה מן התעלות.

על יסוד כל החזיונות המנויים מעלה באו עורכי המסה לידי מסקנא, הנראית לכאורה כמחויבת, כי כלי המיץ של העצים נבדלים כל אחד לעצמו ואין כל התחברות ביניהם ועל כן אין הנוזלים השוטפים בקרבם נמסרים מזה לזה דרך דופני הצלעות. כמו כן הסתיעו מזה, כי סבת עלית הנוזלים למעלה בתוך הצמחים יסודה בהתנדפות הַלֵּחָה המתחוללת על פני העלים בשטחם החיצוני, וכפי המחויב להיות מזה, עולים הנוזלים רק למעלה כלפי העלים, ואינם יורדים למטה אל השרשים. היוצא מזה, כי הנוזלים הנכנסים לפנימיותם של הצמחים במקום אחד מוגבל, אינם מתפשטים בכל אברי הצמח, בכל מרחב היקפו, לכל נקודה ונקודה שבחמר גזעו וענפיו, ולפיכך לא הצליחו המסות שערכו בירזילי, בושירי והרטיג להשקות את העץ כלו מי תרופה.

אי אפשר לכחד, כי כל החזיונות שראינו פה הם מוזרים מאד מנקודת הראות המדעית. הצמחים, כידוע, מלאים בפנימיותם ורידים וקנוקנות דקים, שבהם עולים המיצים והלשדים מתחתית שרשיהם ועד העלים שלמעלה. תנועת המיצים בתוך הקנוקנות תלויה בפעולת הנשימה של העלים. העלים בהיותם שטוחים וגלויים לאויר העולם הם נפעלים הרבה מן האויר, האור והחום, משמשים לצמח כלבורטוריום בימיי בתכנית זעירה. שואפים הם אל קרבם את החומץ-הפחמי המעורב בתוך אויר הנשימה ומפרידים אותו ליסודותיו; את הפחמן, שהוא הוא היסוד העקרי בבנין כל צמח והרכבתו, הם מפיצים באמצעות זרמי המיצים לכל אפסי גויתו, לכל האברים, הענפים ופרים, ואת יסוד החמצן הם פולטים החוצה כדבר מיותר שאין בו צרך לגופם. ולרגלי ההתנדפות

והנשימה התדירה שבתוך העלים מתהוה איזו ריקות בתוך חלל הקנוקנות וכלי המיץ, ועי"ז נדחפים המיצים הנוזלים ועולים מתחתית הגזע והשרשים למעלה, כטבע הנוזלים לחדור ולהתפרץ בכח לתוך מקום שנתרוקן מאויר. ובכן הרי אינו מובן, מדוע זה אין שרשי וענפי העץ החי מוצצים כמו כן ומפיצים גם את הנוזלים המוגשים להם ע"י האדם בדרך מלאכותי, כפי שראינו בהמסות המבוארות מעלה? מה היא סבת ההתנגדות שראינו בורידי העץ וקנוקנותיו אל תנועת הנוזלים המוגשים לפניהם ע"י האדם? חידה זו עמדה לפני חוקרי הצמחים ופתרון אמתי לא מצאו לה.

והפתרון, כנראה לא נמצא דוקא מפני רוב פשטותו, שכן הפשוט והמפורסם ביותר מתעלם דוקא מעיני החוקר המעמיק, ואינו מעורר את תשומת לבו. ועל פתרון שאלתנו עמד אחד מחכמי הרוסים הזואולוג ש י ב י ר ו ב, המומחה במקצוע תורת חיי התולעים משחיתי העצים.

החכם הזה העלה על לבו את הרעיון הפשוט שלא פללו כל המנסים לפניו, כי סבת אי-הצלחת המסות הקודמות שנתבארו מעלה הוא אויר הנשימה המקדים להִכָּנֵס דרך החתך לתוך כלי המיצים של העצים המנוסים עוד בטרם שיספיקו הנוזלים לחדור שמה. דרך משל, כאשר רק נקבנו איזו נקב בגזע עץ, כדי להשקותו את התרופה, מיד הקדים האויר ובא אל תוך הקנוקנות והורידים, שנפתח פיהם במקום הנקב המגולה. ושלחופיות האויר הנכנסות במקום צר ודחוק כזה סותמות כפקק את מבואי הקנוקנות החלולות, ועוצרות בעד חבורת הנוזלים. ואם ראינו, כי עלו הנוזלים בשעור קטן לתוך הקנוקנות הנוגעות בהם נגיעה בלתי אמצעית, הוא רק מפאת ההתנדפות התדירה והבלתי-נפסקת של הליחה מתוך אותם העלים, שיש להם התחברות ישרה עם אותם הורידים והקנוקנות השקועים בתוך נוזלי-המבחן ממש. וגם בהן היתה תנועת הנוזלים רפויה וקלושה, מפני האויר הפנימי המפריע בעדה. מה שאין כן עם הטבע הזהירה, היא נמלטה מן השגיאה שנכשלו בה עורכי המסות שהזכרנו. היא כרכה את גזעי הצמחים וענפיהם בקליפה מוצקה, החוסמת בעד האויר מחדור אל תוכם פנימה, וטמנה גם את שרשיהם עמוק במעבה האדמה, מקום שאין האויר שולט בו, — ועם נשימת העלים ופליטתם, הליחה שבעץ עולה ומפעפעת, עולה ומתנדפת באין שום מעצור, ועל ידי זה הולכת ועוברת התנועה התמידית של המיצים על כל תאי הצמח יחד!

ומה עשה שיבירוב? הוא נסה לחקות את מעשה הטבע ואת אפן פעולתה וימציא תחבולה נאותה ומחוכמה להכנים כל מיני תערובות נוזלים לתוך גזעי העצים בעוד שלא הספיק האויר להִדָּחֵק שמה. לתכלית זו המציא מכונה פשוטה, כמו שהפתרון פשוט: שפופרת של ברזל עשה, ששפתה האחת ננעצת בתוך גזע העץ, ושפתה השנית פקוקה היטב בפני האויר במגופה של קומוס (קויטשוק), בתוך מגופת קומוס זו נתון מקדח שנוקבים בו את החור בתוך הגזע. ושני קנים דקים יוצאים מתוך השפופרת: האחד עשוי בכדי להביא על ידו את הנוזלים הרצוים לתוך השפופרת, והקנה השני — ברזה מתוקנת לו, בכדי להוציא ולשפך את הנוזלים החוצה לשעת הצרך. הקנה הראשון מהודק

בתוך קנה אחר של קומוס, שקצהו שקוע בבקבוק הנוזלים המנוסים, ובדרכו ממלאים את השפופרת התקועה בתוך הגזע, מבלי שישאר כל אויר בקרבה. מלאו את השפופרת, נוקבים בעזרת המקדח שבתוכה חור בגזע העץ — נמצא העץ מוצץ את הנוזלים הנכנסים בפנימיותו, באין כל מעצור ומפריע מצד האויר.

את נסיונו הראשון החל שיבירוב בנוזלים מעורבים בצבע אדמדם, בכדי שתהא חדירת הנוזלים בתוך חֹמר העץ ניכרת ומוחשת לעין. תוצאות נסיונו קימו את השערתו, וגם עברו את תקוותיו הצנועות. המסה הצליחה יותר מאשר פלל מראש. העצים אשר עליהם ערך את נסיונותיו באופן האמור בלעו אל תוכם כל מיני תערובות נוזלים בכמות מרובה, והנוזלים הנבלעים התפשטו בכל חמר הגזע, בכל מרחבו ולכל קצותיו, התרוממו למעלה וירוו את ענפיו ועליו, וגם חדרו למטה וישקו את שרשיו בכל סעיפיהם, שריגיהם ופתיליהם הדקים שבדקים, ממש כמו בבעלי חיים, שהנוזלים הנזרקים מתחת לעורם מתפשטים לכל אפסי הגויה ואבריה בלי כל יוצא מן הכלל! כל זה נתאמת בעליל כאשר גזרו את העץ המנוסה לגזרים ובדקו בתוכו ובכל חלקיו, ומצאו צבע אדום בכל חלקיו היותר קיצונים והיותר עמוקים ובכל פגימיותיו מקצה שרשיו ועד ראש צמרתו.

העובדה הזאת הכזיבה את משפט בעלי הבוטניקה, שהחליטו כי זרם מיצי הצמחים עֹובר דוקא ממטה למעלה, ולא בשום אופן ממעלה למטה. ומה שמפליא עוד יותר בתוצאות הנסיון שלפנינו הוא: כי כאשר הכנים שיבירוב את הנוזלים המוצבעים בתוך גזעים של עצי פרי נכרו אותות הצבע גם בפרי העץ, שחדר הצבע אל תוכו ונהפשט בכל גידיו היותר דקים. מן החזיון האחרון הזה אנו למדים, כי ע"י זריקת סממני תרופה וחמרי כלכלה לתוך גזעי הצמחים נוכל לרפא לא רק את הגזע והעץ, כי אם גם את הפרי, ולפי טבע הסממנים, לפי סגולתם ואָפְיָם, תהי לנו היכלת להשפיע על פרי העץ, לרפאם, לתקנם ולהשביחם כרצוננו. נפלא הוא גם החזיון הזה, באילן שגזעים תואמים לו, כמו הגפן, המשותפים בשרש אחד, כי הנוזלים הנזרקים לתוך גזע אחד עוברים דרך השרשים שתחתיו אל הגזע השני.

צריכים אנו להזכיר ביחוד, כי בגפנים חשובה המצאת שיבירוב יתר הרבה מאשר לכל מיני הנטעים, מהיות כי הפילוקסירה המכלה אותן מקננת בשרשי הגפן, ובשומה את תחנותה במחבוא האדמה קצרו עד כה תחבולות אנוש להשיגה ולהשמידה. רק התחבולה החדשה, היינו זריקת נוזלי תרופה לתוך מיצי העץ, אשר פעולתה הפנימית מתעמקת עד לקצות השרשים לכל סעיפיהם ושריגיהם, פתחה פתח לתקוה טובה, כי סוף סוף תצלח בידי הכורם להכניע את הפילוקסירה אויבתו באמצעות סמי מרפא.

התגליות אשר עשה האדם למלא בדרך מלאכותית תפקידים רבים חשובים, שהיו מוטלים רק על הטבע לבדה, הוכיחו, כי רב כשרון האדם וחכמתו, לעבור לפעמים גם את הטבע מורתו, ולהטיב את מעשה חקויו באופן מתוקן ומשוכלל יותר מהטבע בכבודה ובעצמה. וגם המצוה זו, הכלכלה המלאכותית לצמחים, עולה בתוצאותיה על הכלכלה הטבעית הנעשית ע"י הטבע עצמה. על פי הנסיון הכירו, כי ע"י הכלכלה המלאכותית סובאים הצמחים את הנוזלים המוגשים

לפניהם בכמות יותר מרובה משהם מוצצים מתוך האדמה בדרך טבעי. למשל, עץ תפוח אחד בחצי האי קרים מוצץ אל תוכו 1200 סנתימתר מעוקבים של מי צבע בשעה אחת, ואלון אחד בגליל בסרביה, אשר מדת קוטרו עלה ל־31 סנתימתר בלע מי צבע 2 ½ הין רוסי (ведро) במשך 24 שעה (מנסיונות שיבירוב). כמובן, כמות הכלכלה שיוכלו הצמחים לקבל בדרך מלאכותית תלויה בגודל גוף הצמח ובמדת מְכָלְתוֹ, הגדול מרבה והקטן ממעיט. אך מלבד זאת תלוי דבר זה בזמן ובמקום, זאת אומרת, מתקופת השנה ומן האקלים, כי כל מה שתגדל מדרגת החום השוררת בסביבות הצמח, וכל מה שתרבה שפעת קרני אור השמש הזורחות עליו, כן יגדל בו כח הבליעה והכלכלה, כפי המחויב לפי התגברת הנדיפה והנשימה של העלים, המסובבות מכח החום והאור.

והתגלית החשובה הזאת שנגלתה ע"י ה' שיבירוב נותנת תקוות גדולות ונרהבות לעבודת גדול הצמחים ועצי הגן. הבטחות ויעודים גדולים נשקפים ממנה גם לחיים האקונומים של האנושיות. עכשיו לאחר שישנה ברשותנו תחבולה מספקת כזו להלעיט את גזעי הצמחים וגבעוליהם כל מיני נוזלים כרצוננו, אין הדבר חסר אלא להמציא תערובת סממני תרופה כאלה, שירעילו את היצורים הפרזיטיים המקננים בתוכם, מבלי לקלקל את עצם הצמח ולהשחית את פריו — ואז מָוֶת לכל משחיתי הצמחים אשר גם במחבואים היותר נסתרים והיותר עמוקים, וקץ לרמשים, לכּמהין הרעים ולפילוקסירה הצפונה בשרשי הגפן מתחת לארץ, ולתולעים מרבי הכליון המסתתרים תחת הקליפה, וכל אשר יטע האדם יפרח וישגשג, ויעשה פרי למכביר!

ה' שיבירוב עצמו, שאינו מומחה לתורת הצמחים ולחכמת הרפואה, מסתפק רק בהתוותו בשרטוטים קלים את התכנית הכללית לתורת רפואת הצמחים, שהוא מחכה לה, בהביעו את תקותו, כי לא יאחרו המלומדים לשכללה ולהרימה למדרגת חכמה מדויקת בקרוב. „אין כל ספק — יאמר ה' שיבירוב — כי המצא תמצא שורה שלמה של סממנים, אשר יש בהם כדי להספיק את התביעה האמורה במדרגה יותר או פחות חשובה. בשביל להרעיל את התולעים המשחיתים את העלים מבחוץ הננו משתמשים גם כעת בסמי רעל חיצונים שונים שיש להם ערך שמושי יותר או פחות חשוב. אדמה, כי כן תהיינה לנו גם תרופות פנימיות בשביל הרעלת הפרזיטים הנסתרים והפנימיים המוצצים מתוך העצים את לשדם החיוני. וכמדומה לי, כי אותן התרופות שתהיינה מסוגלות להשמיד את מיני התולעים ומיני העש ההם, הן תוכלנה להכחיד גם את הפילוקסירה וכל יתר מיני העש, הרובצים על שרשי הצמחים מתחת לארץ ולא נהיה זקוקים לבקש בשביל אלה האחרונים רעל מיוחד. ובנוגע אל הכמהין המסתפחים אל הצמחים בתור ספחת פרזיטית — התשובה מובנת מאליה; רבים ממיני הכמהין הנם משוללי יכלת להתפתח במקום ששם נמצאים מלחי חומץ־הנחשת־הגפרית גם בשעור היותר קטן, והנם גועים כלה מרעל המלחים הנזכרים, ויש מהם שגם חומץ־הברזל־הגפריתי משמידם ככה. ואין ספק כי מציאות המלחים האמורים גם בשעור

קטן, במשהו ברקמת הצמחים, שאינו יכול להזיק להצמחים במאומה, יביא להכמהין הפרזיטיים כליון ואבדן מוחלט. נמצא כי בזה כבר השגנו את המטרה הנכספת".

צנועות וענותניות הן התקווה, אשר הטיל הממציא על תגליתו הגדולה. אבל שאלות אחרות וגדלות-תביעה שנתעוררו לרגלי תגליתו בחקירת תורת הצמחים והמשק הכלכלי: האם אפשר גם לכלכל את הצמחים ולהספיק להם את החמרים הנחוצים בשביל קיומם ופוריותם בדרך מלאכותית? שאלה זו חשובה מאד לנטיעים השתולים על אדמה צחיחה. ואיך יתיחס עצם הנטע אל הפעולות השונות המתעוררות בפנימיותו מצד הרכבת חמרים מלאכותית? אם ישנה היכֹלת ביד האדם להטיל את רצונו האישית על הנטעים באמצעות הסממנים השונים, שהוא מכנים אל תוך גזעם פנימה, להאדיר או להחליש את צמיחתם ותנובתם, להחיש או לעצור את התפתחותם, לשנות ולהחליף את תבניתם הכללית, או של אבר אחד וחלק אחד? אם ישנה אפשרות להשפיע באמצעים מסוגלים לזה על כח פוריותם, על כלי הזרע ופעולת רבוי המין? ואפשר גם לעורר עוד שאלה אחת מענינת, אם נניח כי כל השאלות המנויות תפתרנה כלן בחיוב, האם יקומו כל היתרונות והסגולות החדשית, שסגל לו הנטע לרגלי השפעתנו המלאכותית עליו, לתכונה טבעית קבועה לו, תכונה שתעבור גם אל זרעו וצאצאיו אחריו לפי חוק הירושה הטבעית?

רבות מן התקוות שהטיל ה' שיבירוב על תגליתו, אמנם, נמלאו כבר ע"י המסות שנערכו אחרי כן ע"י החכם בתורת חיי הרמשים (Entomolog) ה' מוקרזיצקי. כמו כן נפתרו על ידי מסותיו של מוקרזיצקי בחיוב איזו מן השאלות שנתעוררו בדבר כלכלת הצמחים המלאכותית, ואלה מהן שלא נגמר עוד פתרונן בהחלט התיצבו לכהפ"ח במצב המעבר אל הפתרון הצפוי להם בקרוב.

ה' מוקרזיצקי נסה להשתמש בהמצאת שיבירוב לתכלית הועלת שמושית, ויערוך את נסיונותיו, במיני מלח בעלי הרכבה כימית מצרופים שונים, שהרכיב ה' מוקרזיצקי בכונה בשביל להספיק חמרים מזינים לעץ, ועוד יותר מזה, למטרת תגברת פעולה הכלכלה שבו. הטובים והמעולים שבהם, שהראו את פעולתם ביתר עוז להשבחת צמיחת העצים וכלכלתם, הם מיני המלחים המכונים בשם „מלחי וַגניר", ועוד מין מלח בעל הרכבה חדשה, אשר את צרופו הכימיי חִדֵּש עורך המסה מדעתו. את מיני המלחים האמורים במשקל 4—12 גְרַמִם (הכל לפי גֹדל העץ ולפי מדת מְכִילָתו) הרכיב מוקרזיצקי בתוך הגזעים אחרי עבור ימי האביב, היינו כתום תקופת הצמיחה, ובכל זאת במקרים ידועים הבריאו והחלימו העצים, ובריאותם נתחזקה בזמן קצר מאד. הטבת מצב בריאותם ותגברת כח פוריותם ניכרו באותות מוחשים ובולטים: נתרבו העלים, נתרבו גם הענפים, נתגדלו ונסתעפו, וגם פֵּרוֹתֵיהם נתגדלו במדה ובמשקל ונתוספו במספרם. עצים רבים הצליח ה' מוקרזיצקי לרפאותם מחלים על פי דרכי התרופה החדשה, עצים שנחלו תחלואים שונים, מהם שסבלו ממחלות הבאות

מרוע מזג ומתכונת גויה חלשה ומדולדלת, ומהם גם בעלי מחלות שבאו עליהם מפעולת פרזיטים שדבקו בהם. לפי דברי ה׳ מוקרזיצקי, בספרו אשר חבר על ארות חקירותיו ברפואת הצמחים, נתרפאו ע״י שיטת הרפואה שלו עצים רבים שחלו במחלות אלה: מחלת החלורוז (המחלה הצהובה), אנטרקנוז, מחלת זיבת המיצים והשָׁרָף, ועוד איזה מיני מחלות, שסבתן הם הכמהין המחליאים שדבקו בגזע העץ ובענפיו. נסיונותיו השונים הוכיחוהו לדעת, כי הכלכלה המלאכותית ע״י חמרים מחצביים ידועים מחזקת את העץ, ומגינה עליו מפני החלואים שונים. מלבד זה בא לידי הכרה נסיונית, שהכלכלה המלאכותית עצמה משמשת במקרים רבים גם כתרופה נגד מחלת הכמהין ועוד איזו מחלות אחרות. ובכל אותם העצים, אשר הרכיב ה׳ מוקרזיצקי בגזעם את המלח החדש שהמציא הוא, השיג תוצאות מעולות ויפות מאד, כי עלתה בידו לחזקם ולהבריאם, עדי נשאם פרי למכביר, ופרותיהם עלו במספרם ומשקלם פי שנים על פרי יתר העצים החלשים שלא נתרפאו על ידו.

גם הנבואה המרעית כנגד הפרזיטים, שנבא שיבירוב בעת גלותו את תגליתו, נתקימה כלה ע״י מוקרזיצקי, שהמציא סממנים מיוחדים, אשר עם כל פעולתם הארסית, שהם מראים על כל מיני תולעים ורמשים, אינם מסבבים כל נזק לרקמת העצים, למיציהם ולאבריהם, ואינם פוגמים מאומה בכח תנובתם, בפרחיהם ובפרים, עד כי אפשר להכנים מהם בתוך גזעי העצים גם שעורים גדולים, בכדי להשמיד ברעלם את כל מיני הפרזיטים המזיקים הפנימיים והחיצוניים.

ומה שמענין יותר בחקירותיו של ה׳ מוקרזיצקי הן תוצאות נסיונותיו המיוחדים, שכמוהם עוד לא נערכו לפניו, במיני מלחים וסממנים, שהרכיבם בגזעי העצים כפי שהם ב מ צ ב מ ו צ ק י. הוא הכנים את הסממנים לתוך חור שנקב בגזע העץ, וסתם אותו בטיח מיוחד שהכין לתכלית זו. ומאשר כי גם במקרה זה, ככבל המסות שנערכו קודם להמצאת מכונת ההשקאה של שיבירוב, הקדים האויר להכנס לתוך פנימיותו של הגזע עוד לפני קליטת הסממנים, ובכן אפוא, כפי המתחיב להיות, נשנה גם הפעם החזיון הידוע לנו, כי פעולת הסממנים הצטמצמה רק באותו הצד של הגזע שבו נעשתה ההרכּבה, ורק בחלקו העליון של הגזע שממעל המקביל למקום ההרכבה, מבלי להתפשט לצד אחר ומבלי לרדת מטה אל השרשים. שכן המיצים הזורמים בתוך קנוקנות העץ מלמטה למעלה בפגשם ברגבי המלח המורכבים מססמו אותם וגרפו את ההמסה אתם יחד עם הזרם למעלה, בעוד שחלקי האויר שבאו לתוך הגזע פנימה מנעו בעד ההמָסה להתפשט לצדדים, או לשקוע מטה. ותנאי זה נָאות מ א ד, אם נרצה לַכַוֵן את פעולת התרופה או הכלכלה רק אל חלק אחד ידוע מנופו של העץ, ואל צד אחד. במקרה כזה אפשר להבליט באופן מוחשי בענפי עץ אחד את ההבדל הרב שבין אותם הענפים, שנתכלכלו בתחבולה מלאכותית דרך הגזע, ובין אותם שקבלו את כלכלתם הטבעית רק דרך השרשים בלבד; היתרון בההפתחותם והשבחתם של הראשונים על

אותן של האחרונים צריך להתבטא בכמות ובמשקל פרי התנובה. והנה בעץ התפוח, אשר נסה מוקרזיצקי להרכיב סממני כלכלה ידועים בצד אחד מגזעו, אמנם נראה הבדל גדול ובולט בענפיו, כאלו נגבלו בְּתָוֶך בקו ישר מסוים. ענפי העץ אשר בצדו המורכב הניבו את פרים בשפע יותר רב ובמספר ניכר ומכריע מן הענפים אשר בהצד הבלתי מורכב; והתפוחים שגדלו בהצד המורכב עלו על התפוחים שגדלו בהצד השני לא רק באיכותם, בטיבם ובטעמם, כי אם גם בגדלם ובמשקלם; משקל כל אחד מן הראשונים עלה לתשעים וששה גְרַמִים, בעוד שהאחרונים היו דלים ומשקלם עלה רק לארבעים וששה גרמים! המספרים האלה הם המליצים היותר טובים לחשיבותה של תגלית זו.

לפי דברי ה' מוקרזיצקי בספרו, הכולל את פרשת נסיונותיו, טוב להרכיב את המלחים במצב מוצקי, בימי האביב, עת אשר זרמי המיצים בתוך הצמחים הם חזקים ואדירים. הרכבה באופן זה מסוגלת יותר למטרת תגברת כלכלתו של העץ והבראתו, לחזוק כחותיו ופוריותו. אולם הסממנים הנזרקים לתוך הגזע במצב נוזלי פעולתם אחת היא גם אם ירכיבו אותם בכל ימי תקופת הצמיחה והתנובה של העץ. והרכבה זו שבמצב הנוזלי מועלת יותר למטרת רפואת העצים ממחלות פרזיטיות.

ההצלחה שראה ה' מוקרזיצקי בנסיונותיו במדה חשובה כל כך, הרהיבה אותו לעסוק בפתרון השאלה הגדולה, המענינת גם את בעלי תורת הצמחים, גם את בעלי תורת כח החיים (ביולוגיה) במדה שוה, והיא: האפשר לעשות ע"י תחבולה תרופתית גם את הצמחים מחוסנים ומוגנים מפני המחלות העלולות לבוא אליהם, על פי אותה שיטת ההחסנה (אימוניזציון) המקובלת בתורת הרפואה של בעלי החיים? ידוע, כי הבעל-חי יכול להֵעָשות באמצעות הרכבות אִטיות הערוכות בשיטה ידועה בטוח ומחוסן מפני תחלואי מיני דקיקים ידועים, כלומר גופו אינו נפגע יותר מאותו הרעל הבקטירי שהרגילו אותו בו. ואם יזרקו שעור קטן ומצומצם מדמו של גוף זה מתחת לעורו של בעל חי אחר הקרוב לו בטבע אז יתהוה גם השני מחוסן מפני אותה המחלה הבקטיריית כמו הראשון. במקרה כזה אנחנו מניחים, כי רוטב הדם והמיצים החיוניים של החי המחוסן רכשו להם לרגלי ההרכבה המודרגה שנעשתה בדמם את הכשרון לברוא מין רעל מיוחד, רעל מתנגד המבטל את הרעל שהבקטירים מוסכים בתוך הגוף, ואת פעולתם זו הם מביאים גם לתוך גוף אחר שהם נזרקים בו. ובהיות כי המיצים החיוניים שבתוך הצמחים ואלה שבתוך בעלי החיים אינם נבדלים זמ"ז הבדל יסודי בתכונתם החיונית וסגולות רבות משותפות להם באופים, מפני שחמר חיוני אחד דומה בשניהם, וכבאלה כן באלה יש שויון רב בתכונת תאי הרקמה שלהם, ובפעולתם—הרי הרשות לשאל: האם לא תצלח בידנו להשתמש בתחבולת ההחסנה האמורה גם לטובת הצמחים שנָגֵן עליהם באמצעות הרכבת מיצים מחוסנים מפני המחלות העלולות להתדבק בהם? כלומר, במקום שנביא תערובת מלחים ומחצבים בתוך נטיעותינו נביא בהן מיץ צמחים, מחוסנים ע"י הטבע עצמו, ומיץ זה יסגל להן, לנטיעות שאינן מחוסנות, אותה הסגולה שיש בצמח

שממנו לָקח, מבלי לפגוע לרעה ומבלי לפגום בכל תכונותיהן וסגולותיהן העצמיות של הנטיעות שהובא לתוכן. פתרון שאלה זו, לוא רק נפתרה בחיוב, היה נותן בידנו אמצעי פשוט ומעולה מפני הפרזיטים, ואפשר שהיינו יכולים להציל למשל גם את הגפן הצרפתית המצטינת בפריה הטוב ולהחסינה מפני הפילוקסירה הארורה מבלי להפחית כלל את מעלתה של גפן ברוכה זו וטיב ענביה.

תשובה ברורה ומפורטת על כל שאלותינו אלה יענה לנו העתיד הקרוב, כאשר תודענה תוצאות המסות השונות שה' מוקרזיצקי עוסק בהן למטרה מדעית ושמושית. עורך המסות עצמו מלא תקוה, כי חקירתו תביאנו אל נקודת-המוצא הנכספת. במהלך עבודתו המחקרית, המסברת לו פנים ומראה לו אותות הצלחה, הוא רואה מעין הבטחה ודאית, כי העתיד היותר קרוב יענה בחיוב על שאלת החסָנת הצמחים, שהוא עוסק בעבודה בדרך הנסיון המעשי. לפי דבריו, כבר אחז בקצה הפתיל המסובך, ובטוח הוא כי סוף סוף תעלה בידו למצוא את הדרך איך לעשות את הצמחים מחוסנים מפני מחלת הרקבון, מחלת התולעים ומכל יהר תחלואיהם.

ואל העתיד הקרוב הזה אנו מחכים עכשיו באיזה רגש רוחה, בתקוה כי תצלח עוד בידי החכמה האנושית לעַבֵּד ולשכלל תכנית מדעית שלמה בשביל שמירת הבריאות (Hygiene) של הצמחים, כענף מדעי מקביל אל הורת שמירת הבריאות של האדם, אשר התרוממה כבר למדרגה מדעית גבוהה מאד. וכלום הדבר צריך להתבאר, כי מבריאות הצמחים תלויה מדרגת פוריותם, ובזו האחרונה תלויה גם הצלחת האדם וטובת מצבו הכלכלי ובריאותו הוא ?

והיה כאשר תעלינה שלש אלה בידי האדם: 1) להבריא את הצמחים החולים והנוטים למות מתגרת הפרזיטים, 2) להחסין את הצמחים מתחלת נטיעתן שלא יחלו ושלא ישלטו בהם המזיקים, 3) להמציא כלכלה מלאכותית טובה וזלה לצמחים מבלעדי השרשים ולהגביר ע"י זה את תנובתם בכמות ולהשביחה באיכות—אז הלא יעשה האדם את כל הארץ לפניו כגן עדן, אשר יספיק לו מזון ומחיה, יבריא ויבַשֵּׂם לו את האויר באשר הוא שם. כי הלא גם במקום צחיחה ושממון יטע אז האדם ויזרע בהיות לאל ידיו להמציא די כלכלה לצמח, כקטן כגדול!

ואז גם השאלה הנוראה ששאלו חכמים: מאין נמצא די כלכלה לאדם, עם הִתרבותו העצומה, ההולכת וגדלה בזמן האחרון יותר מבימים שלפנינו ? — גם שאלה זו תמצא לה פתרון לארך ימים. כי הגדֵל יגדיל האדם וישכלל את עולם הצמחים, הוא הלברטוריום הגדול של הטבע שהיא מכינה בו מזון ומחיה לבריות—והספיקה אז האדמה כלכלה רבה באין מחסור, וביד רחבה לכל באי עולם לדורי דורות.

בקוים כלליים תארנו פה את השטה החדשה ברפואת הצמחים וכלכלתם, והמתענינים ביותר בתגלית זו לפרטיה, ידרשו לה מאת ספרי החוקרים הממציאים

שיבירוב ומוקרזיצקי עצמם *) ובזה רוצים אנו עוד עם הסיום לעורר ביחוד את תשומת לבם של אחינו העובדים על הררי ציון לתגלית זו ביחסה אל הישוב החדש שאנו עושים בארצנו.

תגלית רפואת הצמחים וכלכלתם המלאכותית, אם היא חשובה לכל ארץ בעלת תרבות ישובית העוסקת בעבודת שדה וגן, הנה חשיבות יתרה לה לארץ אבותינו ותחיתה ולבצרון ישובנו החדש אשר בה. רוב מושבותינו, וביחוד אלה שבחבל יהודה, שאדמתה הררית ואינה מסגלת למזרע שדה ועשבי יבול— מתקימות על תרבות כרמים ומטע עצים. והנה גם בלי הסתכלות יתרה נקל להבין, עד כמה מסוגלת כלכלת הנטעים המלאכותית להריק שפע ברכה בארץ, אשר אקלימה ממוזג (בערך אל הארצות החמות מצד זה ואל הארצות הצפוניות מצד שני) ומבורך בשפעת אור וחום, בעוד אשר האדמה מתחת קשה וצחיחה, ומשקה מימיה מצומצם מאד בארץ יהודה. שאלות שונות מתיצבות לפנינו, שכדאי להם לאגרונומים ולאכרים המשכילים שבארצנו לבקש להן פתרון: האם אפשר להשקות את עצי בית השלחין ליח מים, הנחוץ לצמיחתם ולפעולתם החיונית הפנימית, בדרך מלאכותי ע"י הגזע, ולהאדיר עם זה את כח צמיחתם ופוריותם? לשאלה זו, כמדומני, יש חשיבות יתרה בשום לב אל החסכון, באשר כי השקאת האדמה בשעור מרובה סביב הגזע דורשת מים הרבה וגם עבודה מרובה. צריך לזכור, כי הכלכלה המלאכותית פוטרת את בעליה מעבודה רבה, מאשר כי מכונת שיבירוב, בהיותה צמודה אל גזע העץ בצדו, עובדת את עבודתה מאליה. וכלום אינו כדאי לאכרינו, לנסות את הכלכלה המלאכותית בגניהם ובכרמיהם שאפשר תגדיל תנובתם פי שנים ושלשה? והסממנים שהראו את פעולתם הטובה להגיע אל תכלית זו הרי כבר נמצאו ע"י מוקרזיצקי כאמור למעלה, ואולי עוד ימצאו ע"י העוסקים בהישוב העברי סממנים מיוחדים, אשר מפאת פעולתם המתאימה אל האקלים ואל התכונות המיוחדות של מיני העצים הצומחים בארץ יהודה, יעלו עוד על אותם הידועים לנו עתה.

ובכלל אפשר לנו לשאול, האם לא נֵעָזֵר בהכלכלה המלאכותית לחלץ את תרבות עצי הפרי שבתוך המושבות מכמה מיני קלקלות ותנאים קשים? הנה למשל, עצי הזית, אף כי הכנסתם מרובה, בערך יחוסי אל הכנסת שאר עצי פרי, נוטעים אכרי המושבות רק במדה מועטת ומוגבלת, מפני שהם מאחרים למאד לשאת פרי; ונוטעיו צריכים להמתין בקצר רוח 12 ולפעמים גם עד 18 שנה משנת נטיעתו עד שישא יחסן זה את פריו. גזרה קשה היא מאת הטבע, אבל האם נסו אליה דבר, אולי תתרצה לנו ותואל לקצר את תקופת בכורי העץ לַמִּקְטֹנֶת (Minimum) יותר רצויה,

*) А. С. Мокржецкій „О новомъ методѣ лѣченія деревьевъ". Симферополь. Книж. магаз. Синани.

Я. Шевыревъ. „Внѣкорневое питаніе деревьевъ съ цѣлью ихъ лѣченія". С. Петербургъ. 1903 г.

ולהקדים את מועדה בעזרת סממני כלכלה מלאכותית? ואנחנו הן כבר ראינו ונוכחנו כי טבעיותם של העצים איננה עקשנית כל כך נגד השפעה מלאכותית, והיא מִוַּתֶּרֶת הרבה על מדתה ונשמעת לדרישותינו ע"י כלכלה מלאכותית רצויה.

והנה עצי האתרוג שבארץ ישראל. העצים האלה שנטיעתם וטפוחם עולים בדמים מרובים, נושאים פרי אחרי תקופת בגרותם רק מארבע עד חמש שנים, וכעבור הזמן הקצר הזה הם מזדקנים, נובלים ופוסקים מהניב את פרים, כי מטבעם הם חלשים וקצרי ימים. נטיעת עצי אתרוג בתוך המושבות הנהו לפ"ז ענף-עבודה, שאין לו אחרית ותקומה. והאמצעי היחידי, שעל-ידו אפשר להסיר את הקלקלה האמורה, הוא: הרכבת עצי האתרוג עם עצי לימון, המבצרת את גזע העץ ומקימתו לארך ימים. אבל אמצעי זה איננו מוצא לו כל שמוש בישוב העברי מפני ההלכה האוסרת כל הרכבה בפרי עץ הדר זה הניטל לברכה. ועתה בהיות היכלת לנו להשפיע בתחבולות מלאכותיות על העץ, על כח צמיחתו, בריאותו ושגשוגו — עתה האם לא צריך ומחויב מצב הענין להשתנות? מרעתנו כי הרכבת ענפי אתרוג וענפי לימונים זה בזה מחזקת את גזע עץ האתרוג, מוספת בתוכו אונים חדשים ונותנת לו ארך ימים — הנה ההגיון הישר מחיב אותנו להניח, כי מיצי עצי הלימונים הם הם המכניסים בתוך עצי האתרוג כח חיוני זה. ואם כן אפוא הרשות לנו להציע את השאלה הזאת: האם לא נוכל להשתמש למטרה זו עצמה בהמיץ הנוזלי של עץ הלימון, שנכניס בתוך הגזע של עץ האתרוג, בכדי לחזקו ולאמצו? — והרי קרוב לודאי כי מיצי עצי הלימון יעוררו בקרב עץ האתרוג הקלוש והחלש אותה הפעולה החיונית המתגלה בו לרגלי הרכבת ענפים בעצם. וכמדומה לנו, כי להרכבת מיץ ושָׂרָף אין למצא כל אסור גם על פי ה„שלחן-ערוך". וזולת זאת, הן אפשר כי לא תקצר יד תורת הצמחים בצרופה עם תורת הכימיה להציע גם סממני תרופה אחרים וחמרי כלכלה ראויים בכדי להטיב את מזג העץ הזה.

אפשר ואפשר, אבל צריך לנסות ולהתבונן ולחזור ולנסות! הלא יש לנו בא"י גם אגרונומים ומומחים לדבר, שאפשר להם לערוך מסות ולהורות לאחרים כיצד לעשותן.

ולעשות צריך לא רק בדרך חקוי בלבד, אלא גם לחפש ולחקור בדרך עבודה מקורית שתהא כהמשכה של חקירה זו ועבודה בכל פרטיה, ובאפני התאמתה אל תנאי המקום ותכונת האקלים. וכל פקדון ואפילו היותר קטן, שיכניס ישוב ארצנו החדש לאוצר המדעים, יגשים לעינינו באֹפן בולט ומוחש את כח התחיה, שנתעורר שם על ידו, ויחזק תקותנו, כי יחד עם שיבת ישראל לארצו, תשוב גם ארצנו הנכספה להיות „ארץ זבת חלב ודבש" עוד יותר מבראשונה.

יעקב פרנקל

קופות מִלְוֶה וַחִסָּכוֹן.

מאת

מרדכי בן הלל הכהן.

מנהל החברה „אנגלא-פלשתינא" — הבנק הציוני אשר בארץ ישראל — מר ז. ד. ליבונתין, פרסם זה עתה מחברת קטנה, בשם „אגודות משותפות בעולם ובעולמנו". מר ליבונתין הוא לא רק פקיד, הנושא משרה אצל ההנהגה הציונית, אלא ידוע גם כעוסק בישובו של ארצנו מאז החלה תנועת הישוב שלנו; הוא היה במיסדי המושב „ראשון לציון", וזה יותר מחצי יובל שנה, הוא של הישוב וחלומותיו של הישוב. ובהיות מר ליבונתין, נוסף לזה, עוד פקיד-נגיד על הבנק שלנו בארצנו, ובידו איפוא היכולת והרשות לפעול על החיים הכלכליים של רבים מאחינו פה ע"י הבנק והשפעתו, לכן עלינו להתבונן אל המחברת הזאת בשימת לב מיוחדה. אין לנו להביט על המחברת מצד ההשקפה הספרותית, בפרט שלא למכירה יצאה, רק כעל רעיון לב בענין כלכלי נכבד בחיי עמנו בארצנו, שבעליו חפץ להפיצו וגם נגש כבר להרחיבו בכל הדרכים שיש בידו, — גם בדרך המכתב והדפוס.

א.

מר ליבונתין אומר בראשית מחברתו:

„חיי אחינו בארץ ישראל הולכים ומתפתחים ומתרחבים לאט לאט, ולמען תת תקף ועוז להתפתחותנו ובסיס חזק לקיומנו, עלינו לאחוז בכל אלה האמצעים אשר כבר היו למורשה לכל העמים הקולטורים במלחמת החיים". ואחד האמצעים הללו שעמד עליו מר ליבונתין, הוא הסתדרות על יסוד שותפות, זה הכ"ח הגדול ההולך וכובש לו עמדות נכבדות בחיי הכלכלה של העמים בכל הארצות הנאורות. ומר ליבונתין הולך ומבאר את כ"ח מעשיה של האגודה המשותפת בערבות הדדית. „קשה לאיש אחד — אומר המחבר — שאיננו ידוע בעולם המסחר להשיג לו כסף בהלואה; אבל אם חבריו, היודעים אותו ואת מצבו, כי הוא לוה, למשל, רק עד הקציר או הבציר, או כדי לקנות סחורה בשעה שהיא מצויה בשוק, המה ערבים עבורו, הרי הוא מוצא לו אמון אצל בעלי הממון. קשה להאכר היחידי, לאיש אחד לבדו, למצוא ולהביא ממקומות רחוקים מכונות לעבודת אדמה, או זריעות משובחות, או זבל להיטיב בו את אדמתו ולהגדיל הכנסתה; אבל מאגודה שלמה לא יבצר להשיג דברים כאלה ובמקחים נאותים. קשה

ליחיד לעמוד בפני התחרות הסוחרים ולמכור את תבואות שדהו במחיר טוב, אבל אגודה — תוכל ותצליח". ולהלן הולך מר ליבונתין ומבאר, כי העיקר ביסוד חברות משותפות הוא כי יבינו המתעסקים, המיסדים וחבריהם, כי „קרדיט הוא איננו כסף המסור על קרן הצבי, בלתי אם רכוש ידוע, השייך לאחד ונמסר לאיזה זמן אל מפעלו של השני, שיסובב בגלגל במשך זמן ידוע וישוב לידי בעליו עם ריוח לטובתו".

מן הדברים האלה שנאמרו על ערך האגודות המשותפות אין לגרוע, אבל יש להוסיף עוד, כי במצבנו החמרי אנו, העזרה המשותפת הוא הדרך היחידי להתחזקותנו האיקונומית. אם מצבנו בארצות הגולה ברע הוא, בא לנו זה בשביל שלא השתמשנו ככל הדרוש בכחות עצמנו לעזור איש את אחיו ולא התאגדנו לאגודות הדדיות בחיינו הכלכליים; ולהפך — אם עוד בכל אלה הצרות אשר תכפו עלינו אנחנו חיים בגולה, אם עוד לא תַם כלה כחנו בכל התלאה אשר מצאתנו שמה, ועוד מחזיקים אנחנו שמה איזה מעמד — הוא רק בשביל העזרה העצמית וההדדית אשר אנו חוסים בה. זאת הבינה חברת יק"א ברוסיא, והיא משתדלת בכל כח להרבות את החברות להלואה ולחסכון בכל המקומות אשר תמצא יכלת ליסד אגודות כאלה. זאת מבינים כל העסקנים הצבורים בארצות הגלות, והמה משתדלים בכל האמצעים לעורר בקרב העם את האמונה ואת הבטחון בכח עצמו, ולא יפול בנופלים במלחמת החיים הקשה מאד.

אולם בארצות הגולה ענין יסוד קופות=משותפות קשה מאד. הטעמים המה רבים ושונים. ראשית — הָרשות מבטת בעין חשד או בעין שנאה על האגודות המשותפות של אחב"י. בכל הכרתה של הרשות בנחיצותם ובתועלתם של המוסדים האלה לכלכלת המדינה, חוששת היא תמיד, פן יתגודדו היהודים בחברותיהם וישתמשו בכחם המאוחד לאיזו מטרות בלתי=כלכליות. מלבד זה, רע הדבר בעיני פקידים אחדים משונאי ישראל, לראות את האגודות המשותפות של אחינו בערי=התחום פורחות ומתפתחות, בעת אשר רבות מן האגודות בדומה להן, מחוץ לתחום המושב, נובלות וגם פושטות את הרגל. כי עד כמה שפשוטה היא הנהגת הענינים וכלכלתם באגודות משתפות, בכל זאת דרושה השכלה ידועה מאת העומדים בראשן וגם נחוצה התענינות צבורית במדה ידועה לשמור על הענינים של האגודות, העומדות על פי הרוב בספירות התחתונות של החברה. ובגלל הדבר הזה, אנו רואים במעשים בכל יום, כי האגודות שבכפרים, של אכרים או של פועלים, הולכות וכלות, מחוסר אנשים צבורים הראוים לכלכל אותן, תחת אשר בקרב היהודים יִמָצאו תמיד עסקנים היודעים לנהל את האגודות. ולכן פוגשת כל אגודה יהודית מעצורים רבים על דרכה, עד אשר תקבל הרמנא ורשותא מאת הממשלה.

שנית — העניות שבתחום המושב. ידוע, כי כל כחה של האגודה המשותפה, או של קופת=ההלואה בערבות הדדית, הוא שתהא משמשת לתועלת חבריה בכסף, שהיא

מאספת לאט לאט מאת החברים עצמם, מכסף החסכונות והפקדונות שלהם. הענין הוא, כי כמעט לכל אדם יש שעת־הדחק, ויש שעת־הרחבה. בן־סירא אמר: „כל ימי ע נ י רעים", אבל להאגודות המשותפות אין להן עסק עם א ב י ו נ י ם, ועם „דבר שבצדקה" לעניים, אשר כבר נפלו במלחמת החיים; האגודות המשותפות דואגות לאנשים ב י נ ו נ י ם, לאנשים היכולים עוד להחזיק מעמד, ולעשות חיל בעזרת האגודות. אנשים כמו אלה, פעמים שהם צריכים להלואת כסף, ופעמים יש להם איזו סכומים חפשים. ומפני שהצרכים של חברי האגודה אינם באים בעונה אחת אלא בתקופות וזמנים שונים לכן יכולים הנצרכים לפי שעה להשתמש בכסף של הבלתי נצרכים באותה שעה. לבד זה, במצב הרגיל של אנשים בינונים נמצאים ביניהם גם אמידים, החושכים כסף בשביל ילדיהם הקטנים או ליום רע כי יבוא, ומזה מתקבץ הון ידוע בקופת האגודה, שגם הוא הולך וסיבב במפעלי האגודה. והכסף הזה, כסף החסכונות והפקדונות, הוא תמיד היסוד הראשי, המחיה והמהַוה את כל עניני האגודה. את זה אנו רואים גם מן המספרים, שמביא מר ליבונתין, ושכבר נתאמתו ברובם עפ"י מספרים בדומה להם, שבארצות אחרות. האמצעים של קופות המלוה, בגרמניא, למשל, היו שמונים למאה מכסף הפקדונות. ואם הדבר תלוי כל כך באמידים, הלא מובן הוא עד כמה קשה ליסד אגודות כאלו בתחום־המושב ברוסיא, מקום אשר העניות של ההמון הישראלי רבה, ודי להאנשים הבינונים להפקיע את צרכי עצמם, ואך מעט מאד מהם יכולים לחשוך איזה סכום באוצר הקופה. ובגלל זה, אין אגודות משותפות וחברות הלואה וחסכון יכולות להתקיים ברוסיא, בפרט בשנים הראשונות, מבלי עזרת יק"א או עשירים מקומיים, המניחים בקופות האגודות את פקדונותיהם בשנים הראשונות לְהִוָּסדן בכדי להגדיל ולהאדיר את כסף מחזורן, עד אשר יתאספו פקדונות מבין חבריהן.

ועוד אבן נגף שלישית על דרך האגודות „שבתחום". המצב הכללי של אחינו שמה אינו נותן לאגודה להתבסס די צרכה. האמיגרציה, זאת הגלות שאינה פוסקת לעולם מתוך התחום, לאמריקא ולכל ארצות תבל, פועלת לרעה על מפעלי האגודות, יען כי אפסה האמונה מחברים רבים פן יעלו מן הארץ ולא ישלמו את חובותיהם להאגודה. ולבד זה — „מקרים" רעים כמו שרפות כלליות ופרעות ביהודים, שנעשו שם מילתא דשכיחא, מהרסים בבקר עבות אחד את האגודות האלה. אמנם, רבו מאד כחות החיים של בני עמנו, כבירה מאד האנרגיה של עסקנינו, ובימי הרעה לא התרפו, וראוי לציין כי „בימים ההם" שבזמן הזה אף אחת מאגודות המלוה והחסכון בערי ישראל לא נפלו! אבל זהו כמעט מעשי נסים, ואין למדין מן הנס.

תחת זאת פה, בארץ ישראל, אפשר ואפשר לאגודות משותפות ולכל חברות מלוה וחסכון להתפתח באופן אחר טוב וטבעי, כי פה, בארץ תחיתנו, התנאים המה יותר נוחים ויותר מתאימים לכל הפעולה הזאת.

אך טרם אשר נבאר את משפטנו זה אנו מסלקים בכונה לצדדין שְׁאֵלָה אחת, אשר

אמנם היא נכבדה מאד, ושבארצות „הגלות היא גם מן התנאים ההכרחיים. כונתנו אל שאלת האשור, אל הליגליזציה הרשמית של אגודות משותפות. בארץ רוסיא, למשל, אשרתא של אגודות המלוה הוא העיקר, יען כי, על פי החקים של הממשלה, פקידי הפולים מצוים ועומדים לגבות את החובות של קופות המלוה מאת החברים שאינם משלמים, בלי טענה-ומענה, וחשבונות ועד-ההנהגה של האגודה כחם עדיף מכל יתר החובות של החבר, ואין צורך לא במשפטים ולא בפסקי בית-דין. מובן, כי באופן כזה יפה כחן של האגודות, שיש לספרי הקנותיהן אשרתא דמלכותא. ופה, בארץ ישראל, חסר העמוד הימיני הזה, אשר עליו נשענים עניני האגודות המשותפות ברוסיא. ואולם בכונה מיוחדת אנו מסירים את השאלה הנכבדה הזאת מעל דרכנו. החיים החדשים, ההולכים ומתרקמים פה בארץ עתידנו, כבר נתנו לנו נסיונות טובים, הנותנים לנו תקוה, כי פה, בארץ ישראל, יש ויש בידנו לברוא בשבילנו סביבה כזו, אשר גם מבלעדי פקידי פולים, שבט נוגש ושוט שוטר, נוכל לסדר את חיינו החברותיים והצבוריים באופן נאות. הנה מתנהגות מושבות רבות וגדולות, והועדים הנבחרים מקרבן מכלכלים את החיים בסדרים ובמשטרים, מבלי כל הכוחות הרשמים ו„הכפתורים הניוצצים", ומבלי כל פרץ וצוחה. הנה עומדים ומשמשים מוסדות צבורים נכבדים, בתי ספר מכל המינים, וכל מושל ושר ופחה לא צוה עליהם ולא פקד „כֵּן יְהִי!", ובכל זאת המוסדות אינם רעים, ואולי עוד טובים מאלה, שיש על קיומם הרמנא מאת הרשות. החיים של אחינו בארץ התחיה המה חדשים — וזה כחם. כל אחד ואחד מרגיש, כי אם הוא לעצמו — מה הוא, ולכן כלנו מרגישים את ערך הכח החברותי של קיומנו פה, וכלנו משתדלים להגדיל ולהאדיר את הכח הזה. בגלל זאת כבירה פה דעת הקהל, ואין מבטלין את משפט הכלל פה באפס יד, וזהו הנותן כח וממשלה לכל ועדי המושבות, כי אין לך ממשלה יותר אדירה מהסכם הכלל, וכח זה הוא הנותן עוז גם לכל האגודות המשותפות אשר נוסדו ואשר נִוָּסֵדָה, אם אך דעת הקהל תכיר ותדע את מלוא ערכן של האגודות ותבוא על נחיצותן הסכם הכלל. סוף סוף עלינו לדעת ולהכיר את מצבנו בארץ ישראל: צ׳רטרים וחקים מיוחדים אין לנו, ועלינו איפוא לכלכל את עניני קהלנו וצבורנו בהסכם צרכינו, והצרכים הצבורים האלה צריכים לשפוך ממשלתם עלינו בכל התקף והכח האכזרי הגדול של החיים החברותיים.

ובכן, שאלת הליגליזציה הרשמית איננה נכנסת אל סכום הענינים המקימים את השקפתנו על אגודות המלוה והחסכון בארץ ישראל.

וכאשר אנו שמים לב אל יתר התנאים, הנותנים קיום ואיל אל כל האגודות המשותפות שבעולם, הננו רואים כי המצב בארץ ישראל טוב מאד בשביל התפתחות קופות מלוה וחסכון. ראשית — רבים מאחינו פה סגלו להם את הדרכים הקולטורים, אשר על פיהם מתנהלות אגודות של צבור. בכל עיר ובכל מושב בא"י מתנהגים עניני צבור רבים, ובכל מקום פה אנו מוצאים עסקנים במספר מספיק לכלכל מוסד

צבורי. בערים רבות בתחום המושב כבר מאד למצוא עסקנים, אשר ידעו לסגל להם את הידיעות הטֶכניות, אשר בלעדן אי אפשר לכלכל מוסד צבורי לפי הסדר הדרוש. כידוע, „השמן והסולת" בקהלותינו המה עפ"י הרוב מן הציונים, אשר בעבודתם במפלגה רכשו להם את ידיעת ההסתדרות. ואולם פה, בארץ ישראל, אין לך עיר או מושב או אפילו שכונה עברית, שאין שמה מספר הגון של פועלים צבורים, אשר יוכלו לסדר ולנהל אגודה של שותפות או קופת מלוה וחסכון בסדרים נאותים ומתאימים אל המטרה ובלי כל מעילה בשליחותם. עדים המה המוסדות והאגודות, כמו „פרדס", „אגודת הכורמים" ווערי המושבות בכלל. הצבור היהודי בא"י הוא בכלל יותר קולטורי מן הצבור היהודי ברוסיה, ואין ספק כי קופות המלוה והחסכון אשר תוסדנה תעשינה פרי, יען כי, מלבד העסקנים, ישמור גם הצבור עצמו את אגודותיו, יתבונן אל חשבון המעשים, הפעולות והמספרים של הועדים, יָבֵן את הכתוב בחשבון ויבקר אחרי המנהלים.

וגם בנוגע לכסף הפקדונות, שהוא עמוד היסוד לכל אגדת מלוה, הנה אין כל ספק כי בא"י יִרֶב כסף הפקדונות מאד, רב יתר, שלא לפי הערך של החלק הזה בקופות המלוה אשר ברוסיא. יש לקוות, כי ערך כסף הפקדונות בארץ ישראל יגדל גם על ערך הכסף ממין הזה שבקופות החסכון אשר בגרמניא. ואל נא יתמה הקורא על ההשערה הזאת, שהיא לכאורה זרה מאד, באשר רב ההבדל במצב-הכלכלה שבין גרמניא ופלשתינא. כי באמת מרכז הכובד של סכום הפקדונות איננו מונח לפעמים במצב הכלכלי של הארץ, רק בסבת התנאים המיוחדים של הצבור, הסובב את קופות המלוה. הנה בירושלם רבה העניות, ובכן המצב הכלכלי שמה הוא רע, ובכל זאת מרובה כסף הפקדונות אצל הבנקים שמה. סבת הדבר היא, כי רבים שמה האנשים, שבאו לבלות שמה את שארית ימיהם, ולתכלית זו הביאו בצרורם גם שארית כספם, אשר חשכו להם, ואת הסכומים האלה המה מביאים אל הבנקים למשמרת. ואולם יש ויש עוד הרבה, הרבה כסף, אשר עד הבנקים לא באו עוד ולא יבאו; סכומים רבים מאד, שאמנם כל סכום בפני עצמו איננו רב, אבל בס"ה המה מצטרפים לחשבון גדול, נמצאים ביד ההמון העברי, והסכומים האלה יכלכלו את קופות המלוה. הן רבים המה פה האנשים, החיים על הכסף הבא להם מחו"ל אם מהכנסותיהם שמה או מעזרת גואליהם ובני משפחתם; והסכומים האלה באים אחת לשלשה חדשים או אפילו אחת בחודש; ואם כי הסכומים האלה להוצאה נתנו, אבל הוא אשר אמרנו, כי ביד אגודות מלוה לאסוף אליהן את הסכומים האלה לעת שלא ימצאו בעליהם צורך בם ולהשתמש בהם לטובת הַמְלוֶה. הלא זאת היא מטרת וחכמת כל אגודת מלוה וחסכון — לקבל פקדונות ממי שאיננו צריך לפי שעה לכספו ולתתן מלוה למי שזקוק לה! ואין כל ספק אצלנו, כי גם בשכונות „מאה שערים" בירושלם ונוה-שלום ביפו, למרות העניות הגדולה השוררת שמה, אפשר תמיד לאגודות מסודרות כיאות, אשר בראשן יעמדו אנשי-שם — הידועים וחשובים על בני השכונה, לאסוף סכומים נכבדים מן הפקדונות

ימַן החסכונות. וגם בכל המושבות ימצאו אנשים ונשים, גדולים וקטנים, אשר ישימו תמיד איזו סכומים באוצר קופתם — בהבנק שלהם, העיקר הוא במוסדות האלה — האמונה בהם, הבטחון ביושר הנהגתן של הקופות, ובכשרון הועד לנהל את האגודה ולשמור על אוצרה, ואם תשיג את הקרדיט, אז ירבו בעלי הפקדונות וחסכון.

וגם הבסים הכלכלי של האנשים, הנצרכים למְלָוה פה הוא, לפי דעתנו, יותר חזק מן הלקוחות של אגודות המלוה אשר בחו"ל. גם מר ליבונתין איננו מתאונן במחברתו על הלקוחות של הקופות, ואדרבא הוא קורא אל הקהל ליסד עוד קופות מלוה. כפי הנראה, שומרים הלווים את מועדי התשלומין. ואם הדבר כך בקופות המלוה של הבנק, אשר שמה היחוסים בינו ובין הלוה מקרב ההמון, המקבל סכומי-מלוה קטנים של שתים-שלש מאות פרנק, אינם מתמידים ואינם טבעיים, — בקופות מלוה פשוטה, שהלוה ההמוני קרוב אליה ואל הועד המנהל אותה, לא-כל-שכן שישמור למלא את חובותיו לה. המצב האיקונומי של ההמון בא"י הוא יותר איתן בכלל, מפני שמוסדות-צבור רבים, בתי-ספר ובתי-צדקה שונים, עומדים לשמשו ולמלא צרכיו ההכרחים, ועזרת תמיד מחו"ל נמצאה לו על כל צרה שלא הבוא וגם בטרם תבוא. איך שלא נביט על „התמיכה" ועל „העזרה" ועל „החלוקה", אבל בבואנו לְסַכֵּם את מעינות הכלכלה של היהודים, היושבים בארץ ישראל, עלינו לצרף אל כל פרי עבודתם והכנסותיהם מעמלם ומיגיע כפיהם גם את הסכום חמשה מיליון פרנק לערך, הנכנס שנה שנה לארץ לקופות הצדקה השונות. יהרון זה פועל בהכרח לטיבה על המצב הכלכלי של ההמון בכללו, אם כי בפרטיו אולי אין ההכנסה הזאת שוה בנזק המיסרי. ומפני כי אמיגרציה מארץ ישרא' היא מלתא דלא שכיחא, ואנו בטוחים כי סערות לא תקמנה נגדנו ושודדים לא יהינו להרוס את מושבותינו פה, וגזענו בארץ אבותינו ישתרש יותר ויותר. לכן הרשות לנו לקוות, כי אגודות המלוה אשר תִוָסדנה פה לא תְגֹורנה רע, הרס ואבדון.

ב.

והנה הבנק הציוני שלנו בארץ ישראל, אנגלא — פלשתינא קמפאני, ראה את דבר קופות המלוה כי נחוץ פה וילך וייסד פה בחדש מארץ 1904 קופה אחת, ואחר כן הוסיף ויסד עוד קופות חדשות, ועתה, כפי הרשום בחוברת אשר לפנינו, ישנן כבר בא"י שמונה עשרה קופות מלוה. המחבר טרח והבִיא מספרים אחדים, אשר על פיהם אנו יכולים לשפוט על כמות הקופות ואיכותן, ואת המספרים האלה נקח לקנה המדה, לדעת על פיהם את ערך הקופות האלה.

כלל הוא. האגודות המשותפות יש להן ערך כלכלי נכבד, רק אם הן עומדות ופועלות בין חבר אנשים, השוים כמעט במצבם החמרי זה לזה. אם פועלים, אם אומנים, אם בעלי בתים בינונים, — אבל כל החברים של האגודה האחת יִמָצאו על שטח חמרי שוה. חברים יותר עשירים, אמנם, יכולים להשתתף באגודת-מלוה משותפת של

אומנים או סוחרים קטנים אבל רק בנדבותיהם ובהלואותיהם ובכסף הפקדון אשר המה מביאים אל האוצר, אבל אין העשירים יכולים גם לקחת כסף במלוה, ואם המה מקבלים הלואה, אז כמותה לא תוכל להיות יותר גדולה מסכום ההלואה של חבר אחר בינוני. כי הן כל כ׳ח ה של אגודת=מלוה משותפת הוא בערבות ההדדית של החברים, ואך אז יכולים החברים לתת ערובתם אם כלם נמצאים כמעט במצב חמרי שוה, וכי ההפסד לא יוכל להיות גדול מכפי כ׳ח ם. לכאורה, ענין יפה הוא כי ישתתפו אומנים וסוחרים קטנים עם הסוחרים העשירים. אבל באמת, בעניני קופות משותפות בערבות הדדית, השותפות שאינה שוה היא אסון לכל האגודה. כי ממאה חברים בינונים יפגרו מלשלם או לא ישלמו כלל אולי חמשה או עשרה, ואז לא תֵהָרֵס הקופה, תחת אשר חבר — עשיר אחד, אם אך יִנָתֵן לו מאוצר האגודה סכום=מלוה גדול, יוכל, בְהִכָּשְׁלו, להפיל למשואות את כל האגודה פעם אחת.

ובדבר הזה נכשל האפ״ק (אנגלא=פלשתינא=קומפני) בקופות המלוה אשר יסד.

קופות המלוה הלא נוסדו רק בשביל הפועלים, האומנים, האכרים והסוחרים הקטנים. באופן כזה לא יוכלו להיות סכומי המלוה גדולים. ברוסיא רוב הקופות של מלוה וחסכון נותנות הלואות לחברים לא יותר מששים רובל לכל חבר, היינו בערך מאה וחמשים פרנק. נאמר, למשל, כי פה בארץ ישראל, לרגלי תנאים חמריים ידועים, צריך היה להגדיל את הסכום הזה פי שנים — עד כדי 300 פרנק לכל הלואה. ובאמת האנשים, שנחוץ ואפשר לתת להם הלואה פעם אחת רק עד כדי שלש מאות פרנק, אלה המה האֶלימנט היותר טוב ויותר נבחר בשביל פעולת קופות מלוה בא״י. במלוה של סכום כזה אפשר ואפשר להחזיק גם בידי פועל, גם בידי אומן וגם בידי סוחר קטן, ואולי גם בידי אכרים אחדים במושבות הגליל ואולי גם באחדים ממושבות יהודה. ובטוחים אנו, כי הועד האודיסאי, אשר הקדיש בשביל קופות מלוה ח מ ש י ם א ל ף פ ר נ ק ויתן את הסך הזה על ידי הבנק ליסד קופות מלוה כאלו בארץ, — ועד ההמ׳בה הזה לא כִוֵן ללקוחות אחרים, שסכומי צרכיהם המה יותר גדולים מן הסכומים אשר רשמנו. הלקוחות היותר אמידים והנצרכים לסכומי מלוה יותר גדולים, — המה או כי ילכו וייסדו להם קופות אחרות, קופות מיוחדות, בשביל אנשים אמידים שכמותם, או כי יפנו להם אל הקופה הגדולה — אל אוצר הבנק. ואולם האפ״ק בבאו ליסד קופות מלוה בערבות הדדית לא שם, כפי הנראה, לב אל המצב השונה של החברים, הנכנסים אל האגודה, ויטה קו אחד על כל החברים כמו שהם והכניסם בברית אחת, ויערבב אנשים הרחוקים זה מזה במצבם החמרי.

הנה, למשל, באגודות הרשומות בחוברת שלפנינו נמצאים חברים הרבה אשר סכום הלואתו של כל אחד איננו עולה על 100 פרנק, ובעת ובעונה אחת יש חבר אשר סכום הלואתו הוא חמשת אלפים פרנק. (צד 21, אגודה ח׳). ההבדל הזה הוא גדול

מאד, ואינו צריך באור. אבל עוד רבים המה המספרים המחכימים שבחוברת אשר לפנינו. והנה עשינו לנו מן המספרים ההם טבלא זו:

סימני האגודה	מספר החברים שקבלו סכומי מלוה: מסך 300 — 100	של סך 100	סימני האגודה	מספר החברים שקבלו סכומי מלוה: מסך 300 — 100	של סך 100
אגודה א'	8 חברים		אגודה י'	כֻלם של סך 500	
" ב'	6 "		" י"א	9 חברים	
" ג'	107 "	12 חברים	" י"ב	כלם מסך 200 - 300	
" ד'	15 "		" י"ג	6 חברים	3 חברים
" ה'	7 "		" י"ד	6 "	
" ו'	32 "	1 "	" ט"ו	כלם מסך 300 — 600	
" ז'	16 "		" ט"ז	3 חברים	
" ח'	26 "	3 "	" י"ז	אין מספרים מדויקים	
" ט'	3 "		" י"ח	" " "	

מן הטבלא הזאת אנו רואים, כי 79 חברים קבלו מקופות המלוה כ"א רק 100 פרנק ועוד 234 חברים קבלו מלוות מן 100 עד 300 פרנק. אם נחשוב סכום המלוה של המחלקה השניה, בחשבון ממוצע, לסך 200 פרנק לכל חבר, אז יוצא לנו מזה, כי כל הקופות ביחד נתנו מִלוות לאשר נכון לתת, כלומר לחברים שמצבם החמרי שוה כמעט ושבשבילם ראוי ונכון באמת ליסד קופות מלוה, וראוי ונכון באמת, כי הועד של חברת התמיכה באודיסא יתענין בהם וירים מכספו תרומה לטובתם,— לכאלה נתנו הלואות רק על סך ששה וחמשים אלף ושבע מאות פרנק. החשבון הוא כך:

79 חברים 100 פֿר' לכל אחד = 7900 פֿר'
244 " 200 " " " = 48800

323 חברים, שקבלו בס"ה 56700

ובשביל החסר הזה, שעושה האפ"ק עם החברים הנצרכים וניתן לכלם י ח ד הלואה, שאינה אלא כמעט רק בסכום המונח אֶצלו לפקדון מאת הועד האודיסאי, מחויבים החברים האלה לשאת על שכמם אחריות כללית וערבות הדדית של סכום גדול העולה עד 262,244. 67 פֿר' שהאפ"ק הניח בכל קופות המלוה! כלומר אחריות על הלואות של לקוחות הבנק הרגילים, אשר נספחו — המליצים היו אומרים: „ספחת היא" — על חבֿרי קופות המלוה!

את המשפט האחרון הזה יכולים אנו לחזק במספרים מן המחברת שלפנינו. שמונה ושלשים חברים אנו מוצאים בה, אשר סכום הלואתם הוא מן 1000 עד 2000 פרנק לכל אחד. ואם נתנהג גם פה בדרך שעשינו למעלה בחשבון הממוצע ונחשוב 1500 פר׳ לכל מלוה, אז יוצא לנו, כי:

38	חברים קבלו מלוות ע״ם	57,000 פר׳
2	״ קבלו כל אחד 2000 =	4,000
1	חבר קבל	3,000
1	״ ״	4,000
1	״ ״	5,000
43	חברים שקבלו בס״ה	73,000 פר׳.

מובן, כי אף אם יכשלו רק אחדים מאלה, תסבל הקופה מאד, והחברים הקטנים יהיו מחויבים למלא את החסרון מה שיכבד עליהם מאד, תחת אשר ההפסד, אשר יבוא להקופה אם יחדלו למלא את חובותיהם אף עשרה או עשרים חברים רגילים, הקופה תִשָׂאֶנו.

ועוד אחת. אם מצב החברים דומה כמעט זה לזה, אם התנאים של חיי הכלכלה שלהם שוים יותר, אז נקל לועד ההנהגה של הקופה, הנבחר כמובן מקרב החברים עצמם, לשמור ולהשגיח על מעשי החברים בעסקיהם, מעמד עניניהם ומשלח ידם, להתבונן אל דרכיהם תמיד. אז יש יכולת ביד ועד ההנהגה לבקר אחרי החבר, ואם מצבו מתרופף ונוטה להתמוטט, הועד עושה את אשר ביכלתו לקדם את פני ההפסד, הנשקף ממנו להקופה. אחרת הוא אם מצב החברים שונה, זה אומן או סוחר קטן, וזה—סוחר עשיר, בעל פרדס ומניע גלגלים שונים. אין הועד ואין החברים הבינונים, שהמה רוב מנין ורוב בנין של האגודה ואשר אך להם אנו דואגים,— יכולים לשמור את עקבות העשירים, ושִׁבְרָם פתאם יפול על ראשם כשלג ביום קיץ, עוד בטרם ימצאו ידים לשמור את האגודה מִלְּכֶד.

ג.

ועוד לדבר אחד צריך לשום לב:

קופות-המלוה אשר יסד האפ״ק הנן רק קופות ל מ ל ו ה בלבד, ואינן קופות גם לחסכון. יודע אמנם ראש האפ״ק כי האגודות באירופא מקבלות פקדונות של כסף נגד רְוָחים ידועים, וכי הפקדונות נותנים החלק היותר גדול לאוצר הקופה, עד כדי 80%. „אולם—אומר הוא במחברתו—אנחנו פה, במצבנו אנו לא יכלנו להנהיג את התקנה הזו, מפני כי לא נוכל לתת עוד לקופות אלו אישיות חוקית בארצנו. על כן לא יתנו המפקידים אמון בהקופות האלו. ואף הבנק היה צריך לשמור לבל תכנסנה הקופות בעסקים כאלו, פן תכשל אחת מהן ויאבדו המפקידים את כספיהם, ולכן נשארו פקדונות החסכון בידי הבנק עצמו״.

ובכן שלל הבנק מן הקופות את החלק החסכוני, את הפקדונות — את האלימנט היותר טוב גם במובן החמרי, המביא סכומים עד כדי שמונים אחוזים מכל הסכום הדרוש לו! אמנם ה' ליבונטין נותן לזה שני טעמים: א) אין הקופות מאושרות בארץ מצד הרשות, ב) ירא הבנק פן יתעסקו הקופות בעסקים בישין ויאבדו כסף הפקדונות.

אבל הטעם הראשון איננו מספיק, והטעם השני איננו מובן. הראשון אינו מספיק, אחרי אשר כבר בארנו, כי אין אשרתא דמלכותא יכולה להתקבל בחשבון חיינו החברותיים פה בארץ ישראל, אחרי אשר, על צד האמת, הלא כל הויתנו פה, כל הישיב הישן והחדש של אחינו פה, איננו עומד וקיים בתוקף איזו חקים, ואין לכל מוסדותינו אישיות חוקית. כן המה חיינו בארץ ישראל לעת עתה — משוללים כל חקים, כל דינים שבערכאות, ואנחנו בכל זאת מסדרים את כל חיינו מבלי ערכאות חיצוניות, ואנשים מישראל קונים גם אחוזות, בתים ונחלות שדה וכרם באשרתא דדייני ישראל, ועד היום עוד לא קרה בנידון זה מקרה בלתי טהור. רחוקים אנו להחליט, כי דרכים כמו אלה המה כתקונם, וכי כך צריך להיות. חלילה. אדרבא, מרגישים אנו מאד, כי עם הבא להתנחל בארץ צריך להתישב על אדמתו בכל תוקף החקים השוררים שבמדינה. אבל מה לעשות, אם מצד הרשית המקומית אנו מוצאים רק מכשולים, והממשלה העליונה איננה מכירה עדיין בזכיותינו? בגלל זה למדנו את נפשנו לסדר את ענינינו לא כפי הצורך, אך כפי היכולת, היינו—מבלי החקים והמשפטים של המדינה; ונבראה באופן זה סביבה עברית, והחקים של הסביבה הזאת גם המה חזקים ומגינים על בני הסביבה בכל עצמת חיי החברה. לא אמר איש יהודי מעולם, כי לא יוכל לחנך את בנו בבית הספר של כי"ח, או בבי"ס למל וכדומה להם, מפני שלא בא על בתי הספר האלה רשיון הממשלה. וכן הדין גם בנוגע לקופת מלוה וחסכון. לא רשיון הממשלה הוא העיקר, וגם אין לזה אצל הפובליקא היהודית פה ערך מיוחד, בדעתה כי לפי הסדרים השוררים אין מוסדות הממשלה מגינים על המשפט; העיקר בזה — הסביבה, אשר בתוכה תעבוד הקופה והאנשים אשר יעמדו בראשה. ואם האנשים יהיו ידועים וישרים, וההנהגה תהיה נכונה וטובה, אז תבא בהמשך הזמן גם האמונה, והבטחון לא יחסר לה, כמו שלא יחסר לכל ענין צבורי המתנהג כיאות בא"י, וכמו שלא יחסר גם להאפ"ק בעצמו. והטעם השני — פן תביא הקופה בסבך ענינים רעים ותאבד את כספה — איננו מובן כלל. הלא זאת היא קופה של מלוה ושל חסכון, מוסד שמטרתו ברורה ופעולותיו כתובים ומבוארים באר היטב בספר חקיו, אשר ממנו לא יוכל לסור ימין ושמאל, ואיך זה הדרך יבוא בסבך ענין מקרי רע? מובן, כי כל מוסד צריך שמירה ובקרת תמיד. הן גם על האפ"ק יש גבוה מעל גבוה, וכן על כל בנק בעולם יש מבקר ומשגיח, השומר תמיד את צעדיו כי ישמור את החקים. ואם יקרה כי בנק ישגה ויחטא, הנה מטרותיו רחבות ומחזור ענייניו גדול ועסקיו שונים וסביבתו רבה, תחת אשר אגודת-מלוה וחסכון הגזרה והבניה שלה פשוטה ואינה מסובכה, מצודתה אינה פרושה על שטח גדול וחוג עסקיה ואנשיה צר, ובאיזו ענינים רעים ועסקים בישין תבוא איפוא? בפרט כי אפשר, וגם יש צורך בזה לברוא אורגן-מרכזי, הבוחן ובודק תמיד אחרי מעשי האגודה ושומר את כל צעדיה.

ומדוע איפוא מנע הבנק את החסכונות מן קופות המלוה אשר יסד ?

והנה אמרתי, כי בדבר הזה הֵרע להקופות „ ג ם ״ במובן החמרי, יען כי במובן המיסרי עוד הֵרע בזה הרבה מאד. גדול ונכבד מאד ערך קופות המלוה והחסכון בפעולתן הטובה על הפסיכולוגיא של הפובליקא הבלתי־עשירה, שבשבילה נוסדות קופות אלו. אם קופת המלוה עומדת ברשות עצמה, מתנהלת עפ״י אנשים שנבחרו מקרב חבריה, והאורגן־המרכזי רק מושל על כלליותה ולא על פרטיה, רק שומר עליה מרחוק ולא מנהל את עניניה בידו, — אז החבר הבלתי־עשיר בא אל לשכת הקופה לא כמבקש ע ז ר ה רק כאיש המרגיש בלבו, כי נאמן ובטוח היא על סכום כסף המלוה, שהוא בא לקחת מאת קופתו. בלשכת האגודה כמעט כל החברים שוים, כלם כמעט במצב חומרי אחד, עפ״י הרוב גם בני אומנות אחת, וגם סכומי המלוה המה כמעט שוים. גם הנשיא, גם חברי ההנהגה המה מאלה, אשר הוא בעצמו בחר בהם בימי האספה הכללית. אבל אם, כמו שנהיג עתה בקופות מלוה של האפ״ק, כל הענינים נחתכים עפ״י פקידי הבנק, והאפ״ק בוחן ובודק את השטרות ואת סכומי המלוה, וברצותו יתן מלוה וברצותו יחדל, וכל אשר לו מלוה מקופת מלוה צריך לבוא אל האפ״ק ושטרו בידו, — הנה מרגיש כל חבר לא־עשיר בבאו אל אולמי הבנק הגדול, אל סביבה זרה ומוזרה לו, כי שפל הוא מאד כימה הוא היהודי העליב עם שטרו שבידו על מאה, מאתים או שלש מאות פרנק באולם הבנק, במקום אשר לקוחות בעלי אלפים ורבבות מניעים גלגליהם הגדולים? כחגב הוא גם בעיני עצמו גם בעיני הפקידים, המתיחסים אל זבון כזה, לכל היותר, בחסד וברחמים.

ועוד יותר גדולה הרעה בענין החסכונות. בדבר הזה דבר לנו עם מראה כלכלי התופס בחיים מדור בפני עצמו. הערך החנוכי של החסכונות גדול ונכבד מאד, עד כי עתה רבות הֵנה הקופות לחסכון גם על יד בתי־הספר. יש צורך חנוכי וכלכלי חשוב מאד ללמד את האדם לחשוך „יִתְרָה, לקבל תמיד על יד, לשמור מעט מֵאֲשר לו. קופות המלוה והחסכון, המטילות ל ח ו ב ה על חבריהן לרכוש לו הון ידוע—חלק החבר—במשך איזה זמן, מלמד את האדם לקמץ מעט מהוצאות היום, וגדולה רחבת הלב של איש, היודע כי יש לו איזה הון, איזה „יְקום״. ההכרה הזאת מרוממת אותו ומפתחת בקרבו את האמונה בכחותיו. ואולם אנשים בלתי־עשירים יכולים לקמץ רק מעט ולעתים רחוקות. גם המה גם בני ביתם וגם כל האנשים, הסובבים אגודות מלוה וחסכון, יכולים לחשוך רק „יִתְרָה״ רק פרוטות לעת־מצוא. הפרוטות האלה אמנם מצטרפות באוצר הקופה לחשבון גדול, אבל בעלי החסכונות באים ובידיהם אך פרוטות או לכל היותר איזו שקלים. מובן, כי בסכומים קטנים כאלה לא יבואו לעולם אל קופת הבנק הגדול; שמה גם לא ישימו אליהם לב ולא יקבלו אותם מידי המפקדים. גם שעות העבודה בהבנק אינן מסוגלות בשביל הקהל הבלתי־עשיר, גם המקום בראש מרומי קרת, במקום אשר יושב הבנק כמו רמים, גם מעמד הפקידים והרהיטים גם כל הסדר כלו שאיננו מובן ליהודי פשוט — כל אלה מרחיקים את בעלי הפקדונות הקטנים מעל הבנקים הגדולים באשר הם שמה. ולפיכך אומרים אנו שצריך ליסד את קופות החסכון

שיהיו יותר קרובים ומתאימים אל צרכי הפובליקא שאינה עשירה, כמו שנוהגים בארצות אחרות ליסד קופות אלו על יד ועדי הכפרים, מחלקות הפוסתה, תחנות המסלות ובתי־הספר. אבל עתה, באין קופות חסכון במושבות ובשכונות היהודים שבערים, ונמצאים הסכומים הקטנים בידי האנשים הבלתי־עשירים שהם מונחים חבושים וטמונים בצרורות ואינם משתתפים איפוא, כחוק ממון חי ועובר, בחיים הכלכלים של התושבים. וכסף כזה, מלבד שאין לו כל ערך, אחרי שהוא מונח כאבן שאין לה הופכין ואיננו עוזר בההתפתחות הכלכלית של העם, סוף סוף הוא גם הולך וכלה, יוצא להוצאות שאין בהן צורך מיוחד, הולך וחסר מן ההון הכללי של היהודים בארצנו. וכך יהיו הולכים וחסרים אצלנו אותם הסכומים של החסכונות, שבגרמניא הם מפרנסים ומכלכלים את כל קופות המלוה, כאמור למעלה, בארבע הידות של כל מחזוריהם, סכומים שבארצות, אשר אגודות החסכוניות הֵנה בידי הממשלה, — הם כִּפְּנָה ויתד למפעלי־מדינה נכבדים עד מִלְוֹת־ממשלה בכלל. וחטא לא נוכל כפרו הוא מצד האפ"ק, המכלכל ומניע בכחו ובתבונת לב מנהליו את עניני הכספים של עמנו בארצנו, אם זה איננו שם לב כראוי אל הגורם הכלכלי הגדול הזה, אל דְּבַר החסכונות, ואיננו נותן לו יד בחיינו החדשים, בארץ תקותנו. אין הדבר הזה קל, ומפני נמוקים קלושים כאלה, שמביא בעל המחברת, אי אפשר לעבור על ענין החסכונות במושבות אחינו בארצנו.

ד.

הנה כי כן אין ספק בדבר, כי יש ויש מקום בארץ ישראל, בין בערים ובין במושבות, ליסד קופות מלוה וחסכון, כתבנית הקופות האלה הנמצאות בערי התחום ברוסיא. נחוץ רק, כי יקום א ו ר ג ן־מ ר כ ז י, כי חיי הצבור אשר לנו פה בארץ יבראו מקרבם מוסד מיוחד, אשר יתיצב בראש כל האגודות האלה, ימשול עליהן וינהלן בכל מחסוריהן. מטרת המוסד הזה תהיה, א) לְאַשֵּׁר את תקנות האגודה, ב) לקיים את בחירות המנהלים של האגודות, ג) לבקר את חשבון פעולותיהן ולשמור אם ממלאים המנהלים את התקנות לעשותן, ד) לנהל בכסף את הקופות אם יחסר להן, וביחוד לתת להן תמיכה חמרית בהלואת סכום ידוע בראשית הִוָּסֵד הקופה, בטרם שהצליחה לקנות את הבטחון ואת האמנה של העולם ובטרם שהספיקה לאסוף פקדונות וחסכונות.

ומפני שאנו נותנים ערך מיוחד ליסוד קופות כאלה, כלענין נכבד מאד בחיינו הכלכליים, ובהיות הענין הזה חדש פה בארץ, לכן חושבים אנו לא למותר להציע בזה את עיקרי התקנות של קופות כאלה, כפי שאנחנו מתארים לפנינו את הדבר הזה.

מ ט ר ת א ג ו ד ו ת מ ל ו ה ו ח ס כ ו ן — לתת יכלת ביד החברים לקבוץ לאט לאט את הסכומים שהמה חושכים, להשיג מלוות לכלכלת עסקיהם ומשלח ידם, לקנות את המכשירים הנחוצים למסחרם ומשלח ידם, לעזור במכירת פרי עבודתם או אדמתם ולהקל מעל החברים כפי האפשר מחזורת הכספים בכלכלת עניניהם.

בספר התקנות של אגודה כזו צריך לקבוע ולפרש מקום מושב הנהגתה, (המקום, אשר רק מתושביו יבאו להיות חבריה) כמות החלק של כסף היסוד, מסגיות החברים, וכן יתר מקורי הכסף, שהאגודה המתיסדת תוכל להשיג משם את כסף יסודה (למשל: יק"א, האפ"ק, הועד האודיסאי, האוצר הלאומי, או אנשים פרטיים), סכום ההלואה היותר גדול, אשר יוכל החבר לקבל מקופת האגודה.

האגודה אינה פחותה משלשים חברים ואין כמות כסף־החלק פחותה מארבעים פרנק, וסכום המלוה לחבר אחד לא יעלה מעשר פעמים של כסף־החלק שלו. על מיסדי האגודה להודיע למרכז־האגודות, שהוא צריך להיות לפי דעתנו ביפו, את חפצם בכתב, ולהודיע עם זה את כל הפרטים הנצרכים, והמרכז מבקר את כל הכתבים והתעודות ומאשר את האגודה במשך חדש אחד. (מובן, כי בהמשך זמן קיומה של האגודה תוכל האספה הכללית לשנות את הפרטים בספר התקנות). —

חברי האגודה יכולים להיות כל איש ואשה, מוסד או חבר פועלים וסוחרים אם אך מתאימים המה אל תנאי האגודה הכללים. סכומי המלוה למוסדים או לחבר פועלים ואומנים יכולים להיות יותר גדולים מאשר לכל חבר רגיל, אך בהסכם האספה הכללית ובאשור מרכז האגודות. אנשים ומוסדים, שהמה כבר חברי אגודה אחרת בדומה לה, או אנשים ומוסדים, אשר כבר הוציאו אותם אגודה אחרת מחברתה, אינם נכנסים לחברי האגודה עד אשר יבורר הדבר ע"י מרכז האגודות. המועצה וההנהגה מקבלים את החברים החדשים עפ"י הסכם רוב דעות. כל חבר מכנים לקופת האגודה את כסף־החלק אם בפעם אחת או לשיעורין במשך שנה אחת, וכל חבר מקבל עליו את כל האחריות, הכתובות בספר התקנות, הנמסר לידו יחד עם פנקס מיוחד על שמו. חבר החפץ לצאת מקרב האגודה מחויב לשלם את כל חובו להאגודה, כל החברים ערבים בעד ההפסד של האגודה ולוקחים חלק בשכרה. ואולם אין כל חבר יכול להפסיד יותר מכפי עשר פעמים של סכום כסף־החלק שלו. האחריות של החבר, היוצא מקרב האגודה, פוסקת רק כעבור שנה אחת מיום צאתו. חבר שנתקבל שלא כדת, המועצה מוציאה אותו מן האגודה. חבר שחטא כנגד האגודה, האספה הכללית מוציאתהו.

הון האגודה מִתְהַוֶּה מן כסף־החלקים שמכניסים החברים, מן הסכומים, שמביאים מוסדים או אנשים לקופת האגודה במלוה, לפקדון או במתנה, ומן הסכומים, שֶׁמְּנַכִּים החברים לטובת האגודה מן הרוָחים. סכום כסף־החלק שוה לכל החברים באין הבדל, ואין חבר אחד רשאי לשלוט בשני חלקים. כסף־החלק אינו נמסר לאחר ואיננו מתמשכן. המוסדים או האנשים הפרטים, אשר נתנו במלוה סכומים לכסף־היסוד של האגודה, אינם יכולים לדרוש אותם בחזרה קודם הזמנים, המבוארים בכתב ההתחייבות. האגודה מחויבת להחזיק תמיד לא פחות מחמשה אחוזים למאה של סכומי חובותיה, שהיא חייבת לכל נושיה השונים, בכסף מזומן או

בשטרי-ערך בקופת האפ"ק, באחת ממחלקותיו. האגודה מקבלת פקדונות מאת כל איש ומוסד עפ"י תנאים מבוארים בפנקס, הנִתָּן ליד כל בעל-פקדון. והרשות ביד האגודה לִלְוֹת כסף מאת מוסדות או אנשים פרטים בהסכם המועצה עפ"י תנאים המאושרים מֵאת המועצה; ואולם כל סכום הפקדונות וההלואות שהאגודה מקבלת לא יוכל להיות יותר מעשר פעמים כפיל מכל הון היסוד של האגודה.

הלְוָאות האגודה יוצאות רק לַחֲבֵרֶיהָ לכלכלת עסקיהם ומשלח ידם ולמקנה כלים לעבודתם ולצרכי ביתם. המִלְווֹת נִתָּנות לזמנים שונים, אך לא יותר מחמש שנים, והלּוִֹים משלמים אם בפעם אחת או לשיעורין, הכל כפי המדובר בין הלוה ובין ההנהגה וכמבואר בשטר החוב. הלוה נותן שטר או ערבות או משכון על המלוה שהוא מקבל, הכל לפי ראות עיני ההנהגה. המועצה מקציבה מראש, כמה יוכל כל חבר וחבר ללות מאת הקופה הן עפ"י שטר והן עפ"י ערבות ומשכנות, ואין ההנהגה רשאית להוסיף על הקצבה הזאת. ההנהגה שומרת תמיד לדעת את מצב חבריה, ואם נשקף איזה חשש הפסד להאגודה, אז מחויבת ההנהגה וגם המועצה לאחוז באמצעים להגן על עניני האגודה. ובכל שנה ושנה המועצה מבקרת את קצבות הקרדיטים של כל החברים ומתקנת אותן הן למעט והן להגדיל. ביד המועצה וההנהגה רשות לשפוט, אם באמת החבר נצרך לסכום המלוה שהוא דורש ואם טוב הוא הענין, שבשבילו החבר מבקש מלוה. המועצה מקציבה עד כמה אפשר לבטוח בּאֵמון כל עָרֵב וְעָרֵב אשר על בטוחותיהם נותנים סכומי מלוה לחברים. וכן המועצה מקציבה את כמות הרבית.

עסקי קבלנות, יכלה האגודה לקבל על עצמה עבודות שונות בשביל החברים. ואולם הקבלנות הזאת צריכה להיות לתועלת האגודה בכללה, ולא לטובת איזו יחידים. האגודה מקבלת עליה, למשל, עסקי בנק של החברים, קנית מכונות ומכירת סחורות שונות בשביל קבוצות ידועות מן החברים, אך איננה מטפלת בעניני יחידים. וגם את העסקים שאמרנו האגודה עושָׂה רק על חשבון האנשים, שעל פי פקידתם היא מקבלת על עצמה, ובכסף או בשטרות אשר מסרו לה, ולא על חשבון הסכומים הכללים של האגודה.

הנותר מן ההוצאות ומן החובות האבודים לסוף השנה יֵחָשב לריוח נקי, לפרנסת האגודה, והאספה הכללית קוצבת מה לעשות בכסף הזה. ואולם האספה הכללית מחויבת להשאיר באוצר האגודה לקרן קימת לא פחות מחלק העשירי של הריוח הנקי. במה דברים אמורים, אם האגודה לא לותה מן הצד לכסף-יסודה; אבל אם היא עוד חייבת לכסף-יסוד, אזי מחויבת האגודה להניח את החצי מן הריוח הנקי לקרן קימת, עד אשר יהיה לה כסף-יסוד משלה.

הנהגת האגודה — ע"י ועד ההנהגה, ועד המועצה והאספה הכללית. ואולם המשגיח הראשי על האגודה הוא מרכז האגודות, שברשותו לקבל תמיד

ידיעות ע"ד מהלך העסקים ולבקר בכל עת שירצה את החשבונות ואת התעודות. 1) ועד ההנהגה מחויב להודיע תמיד למרכז את ימי האספות הכלליות ואת הענינים, אשר יעמדו שמה על הפרק, ושליח מרכז-האגודות יוכל לבוא לישיבת ועד ההנהגה, ועד המועצה והאספה הכללית וזכות חבר לו לכל דבר. — ועד ההנהגה מנהל את עניני האגודה תמיד; הוא מקבל חברים, הוא המציע את השאלות לפני המועצה, הוא קורא את האספות הכלליות והוא בא במו"מ עם מרכז האגודות. הוא שומר את כספי האגודה, תעודותיה, שטרותיה ופנקסאותיה, קוצב ונותן את ההלואות, גובה ומקבל את התשלומין ואת הפקדונות, קונה ומוכר בשביל החברים בהתאמה אל התקנות ואל ההחלטות, מְמַנה פקידים וסופרים, טוען ונטען בעניני האגודה, מנהל את החשבונות וגומרם בסוף כל חודש ושנה. ההנהגה אחראית בעד הכסף והשטרות ובעד כל תקלה, היוצאת מתח"י, אם לא שמרה אחרי התקנות וההחלטות לעשותן. אין בועד ההנהגה פחות משלשה חברים ושני סגנים, הנבחרים בקלפי חשאית מאת האספה הכללית אחת לשלש שנים; בכל שנה אחד מן החברים של הועד מניח את מקומו לאחר, ורשות ביד האספה לבחור בו מחדש. 2) למעלה מִוַעַד ההנהגה עומדת המועצה, ועד של חמשה חברים, הנבחרים ג"כ מאת האספה הכללית לשלש שנה, וסדר בחירתם ותמורתם כאמור אצל ועד ההנהגה. המועצה קוצבת את סכומי ההלואה לכל חבר, מפקחת על מעשי ההנהגה, כי תשמור לקיים את התקנות ואת ההחלטות, קוצבת את ערכי הרבית בעד ההלואות ובעד הפקדונות, מבקרת לעתים קרובות את הון האגודה ורכושה ואת חשבונותיה, שופטת על תלונות החברים. 3) למעלה משני הועדים עומדת האספה הכללית. היא בוחנת את חשבנות השנה של ההנהגה, מחלטת על דבר תקציב האגודה, הוצאותיה והכנסותיה, שופטת את ועד ההנהגה ואת ועד המועצה, בוחרת את חברי שני הועדים, שומעת את התלונות עליהם ומחלטת בזה דבר, גומרת ע"ד מלוה לקופת-יסוד וכן ע"ד שנויים בספר תקנות האגודה. אספות כלליות מן המנין נקראות פעם בשנה, ושלא מן המנין ע"פ החלטת ועדי ההנהגה והמועצה. אין חבר ההנהגה או המועצה יכול לשבת ראש באספה הכללית.

האגודה מנהלת פנקסי ההכנסה וההוצאה וכל יתר רשימותיה על פי הטופסים של מרכז-האגודות. בסוף כל שנה ההנהגה מכינה חשבון מפורט, מְאַשרת את החשבון בחתימת-ידם של החברים ומוסרת אותו ליד המבקרים.

האגודה נסגרת אם נמעטו חבריה למטה מן המספר הנזכר בספר הקנותיה, או עפ"י פקודת מרכז-האגודות.

כל הדברים האלה שפרטנו המה רק גופי הלכות של קופות מלוה וחסכון, ועל המיסדים את הקופות לתת רוח ונפש אל הגופים האלה, היינו שכל קופה וקופה תתאים את תנאיה לפי המקום ולפי מצב האנשים, שבשבילם הקופה מתיסדת ונכונה לפעול.

ה.

אבל מי ייסד את קופות המלוה והחסכון? מי מן המוסדים הצבורים יוכל לתת ראש לכל הקופות האלה, אשר נחיצותן ניכרת בארץ ישראל מאד? ומי הוא אשר יוכל ואשר ידע לנהל את כל הקופות האלה שלא תכשלנה.

בארץ ישראל עומדות ומשמשות שלש רשויות: א) הועד הפועל של חברת־הישוב האודיסאית, ב) פקידות יק"א, מְשַׁנֵּי הפקידות של הנדיב ג) והמוסד הציוני — חברת אנגלא־פלשתינא. מי משלשה אלה יצלח לכלכל את דבר הקופות למלוה ולחסכון?

הועד האודיסאי נכון מאד לעזור בידי כל העוסקים ביסוד קופות מלוה. כל עבודה מעשית בארץ ישראל מוצאת בהועד האודיסאי מליצה ועוזרה היותר נאמן, והוא נכון בכל עת להביא את חלב קרבנותיו, את „כל זבחיו ואת כל שלמיו", לטובת הישוב בכל מראותיו. הועד האודיסאי היה הראשון, אשר הרים תרומה גדולה מכספו ויביא חמשים אלף פרנק לאוצר הבנק הציוני בא"י אך ורק לתכלית יסוד קופות מלוה. ואולם הועד האודיסאי לא יוכל בכל זאת להתיצב בראש קופות המלוה, לא יוכל לקבל עליו כלכלת הקופות, אם כי גם עהה, לפי חשבוננו באחד הפרקים הקודמים, כמעט אך כספי הועד האודיסאי מונחים בכל סכומי המלוה אשר נתנו הקופות הנמצאות לְהנתמכים במלוה. בכל זאת אין הועד האודיסאי יכול להיות המרכז, אשר ממנו תצאנה כל הקופות למלוה ולחסכון. כלל גדול אמרו בעניני ממונות: כל מי שאינו יודע בטיב מסחר אל יהא לו עסק עמדו. והועד האודיסאי אמנם הראה בזה עצמו, שנתן סכום גדול להאפ"ק לתכלית ידועה, ולא ידע לְהַתנות עמדו התנאים הנחוצים לשמור את התכלית, — בזה עצמו הוכיח, כי אין לאל ידו לנהל את עניני הכספים של הקופות השונות.

הפקידות של יק"א עתה בא"י, אם כי אין דמיון הפקידות הזאת אל פקידות הנדיב, אבל גם היא לא תוכל, ואולי גם לא האבה לקחת את מושכות הקופות האלה בידיה. קרוב לודאי, כי הפקידות היק"אית לא תקפוץ את ידה ותתן עזרה וכסף־מלוה לסכומי־היסוד של הקופות; הן גם ברוסיא עוֹשָׂה החברה יק"א הרבה מאד בשביל יסוד קופות המלוה, נותנת להם סכומים גדולים בהלואה ומחזיקה לשכה מרכזית גדולה לנהל את עניני הקופות בכל ערי התחום, שהקופות נמצאות שמה. ומדוע איפוא יגרע חלק ארץ ישראל? ובראש עבודת יק"א בא"י הן עומד כעת איש ישר־לב ונאמן־רוח, הנכון להתמוך ביד כל דבר טוב ומועיל בארץ. ואולם גם הפקידות הזאת לא תשיג את המטרה, בהתיצבה לכלכל ענין מסובך ומלא אחריות כדבר קופות מלוה וחסכון. מפחדים אנו מאד, כי אם אך יצא דבר הקופות מידי היק"א, אז ריח „תמיכה" ו„עזרה" יהיה נודף מכל הענין הזה. עוד שנים רבות העבורנה, עד אשר ישכחו בני ארעא דישראל את כל אשר אכלו אצל הפקידות חנם; העמיקה שִׁחֲתָה הפקידות הישנה את

נפש האנשים, ולא על נקלה ‏יֵרָפֵא. היחס, אשר בין הפקידים „הצרפתים" ובין האנשים הלא=עשירים מבני ישראל פה הוא עודנו גם היום, כמו בין ארונים ובין הפונים אליהם בבקשות. ואנחנו הלא בשביל זה אנו אומרים ליסד קופות מלוה וחסכון, — כדי שיחדל הלא=עשיר להרגיש את עצמו נדח ונענה, כי יחוש גם האיש הזה כי אך בו בעצמו בעזרתו, ולא ישא עין אל „נדיבים" ומתנות ידיהם; כי לא חסד ורחמים יבקש ויקבל, אך ילוה כסף מקופת אגודתו, זאת האגודה, אשר בכחו הוא ובכח חבריו הרומים לו נוסדה.

אך הבנק הציוני, חברת אנגלא=פלשתינא, יוכל לברא מתוכו את האורגן המרכזי ליסוד קופות מלוה וחסכון בכל ארץ ישראל. וקופות המלוה הנמצאות עתה תהיינה להבנק למופת—לבלי עשות כדמותן; לבלתי יַסֵּד קופות מלוה, ששכרן יוצא, לפי דעתנו, בהפסדן, אלא ליסד קופות מלוה וחסכון, אשר תתאמנה למטרתן ואשר תביאנה את התועלת הדרושה. והאפ"ק יכול לסדר קופות כאלה. סוף סוף כל דברי הקופות האלה המה עניני כספים, ענינים האחוזים וקשורים עם מספרים וחשבונות, עם עניני בטוחות ואמונה, עם רשימות ופנקסאות, עם שטרות ומעות מזומן, — והאם יש לנו בא"י עוד מוסד אחד, אשר יוכל להתחרות עם האפ"ק בדייקנותו ובשמירתו את הלכות „שלי ושלך"? האורגן המרכזי של קופות המלוה צריך גם אוצר מרכזי, לנהל בכסף את האגודות אם יהיה בזה צורך נחוץ, גם לקחת מאוצר האגודות למשמרת את הכספים הנותרים אשר יהיו שמה. והבנק אתמחי כבר בא"י לבטוח ונאמן על הפקדונות, ואם ‏יֵדע הקהל העברי, ואולי גם הנכרי, כי הבנק בוחן ובודק את עניני הכסף של האגודות ושומר עליהן, אז תֵּרֶב האמונה גם בהקופות. האפ"ק יודע ומכיר כמעט את כל האנשים היותר נכבדים ויותר נאמנים בין כל המעמדות בקרב אחינו בארץ, ולכן נָקֵל לו להבחין בין המוכשרים לאנשי ועד ההנהגה והמועצה ובין אשר לא יצליחו לזה, ושנבחרו רק עפ"י מקרה, ואז יש יכולת בידו לבלי לאַשֵּׁר את הבחירות. באופן כזה יהיו תמיד החברים המנהלים את האגודות מן הראוים לאותו דבר, והבנק, ואחריו גם הקהל, יוכל לבטוח בקיום וביושר מעשיה של הקופה.

וכמו שהיה האפ"ק המתחיל ביסוד קופות=מלוה על היסודות אשר בדא מלבו, כן יקח על עצמו את האינציאטיבה ליסד קופות מלוה וחסכון כאלה, אשר הראו כבר את פעולתן הטובה בכל אירופא כלה, וגם בקרב תחום המושב כמעט במאה קהלות=ישראל, כפי הדוגמא שהצענו כאן. האפ"ק יקח על עצמו את העבודה הנכבדה הזאת, מבלי כל פניות זרות, ואך ישקיף ממרומיו על הערך הנכבד של הקופות לכל דבר הכלכלה של אחינו בארץ ישראל. האפ"ק יודיע גלוי, כי כל קופת מלוה וחסכון אשר תִוָּסד הן בעיר והן במושב תשיג ממנו הלואה בסכום ידוע, מחמשה עד עשרת אלפים פרנק, הכל לפי ערך ההון היסודי של האגודה ולפי מצב המקום, שהאגורה פועלת שמה. את סכום ההלואה יתן האפ"ק להקופה למשך זמן ארוך, למשל

לעשר שנים, ברבית של חמשה או ששה למאה. בשלש שנים הראשונות ליסוד האגודה אין היא משלמת כלום מחובה להאפ"ק על חשבון הקרן, ורק את הרבית לְבד היא מביאה לאוצר האפ"ק בסוף כל שנה. בשנה הרביעית והחמישית משלמת האגודה עשרה עשרה אחוזים מסכום חובה להאפ"ק בשנה הששית, השביעית, השמינית והתשיעית — חמשה עשר אחוזים בשנה, ובשנה האחרונה, השנה העשירית, — את העשרים האחוזים הנותרים. באופן כזה לא יכבד על הקופה בתחלתה, וגם בשנים הראשונות יהיה לה כסף ההלואה למחזור ולתנועת חיים בתוך אוצרה. בכל הימים אשר הקופה חייבת להאפ"ק כסף אין היא רשאית להקטין את סכום כסף-יסודה, ואת כל הסכומים אשר יחסרו לה מן החובות האבודים וגם מתשלומי החוב להאפ"ק מחויבים לנכות מן הרְוָחים של השנה. ואם ימעטו הרוחים למלא את הסכומים האלה, אז מחויבים חברי הקופה למלא את הסך החסר מכיסם, ורק במקרים יוצאים מן הכלל, ביד האפ"ק תהיה הרשות להאריך את זמני פרעון החוב, ואז החברים פטורים מלמלאות את החסר. מובן, כי ביד הקופות לשלם את חובן להאפ"ק גם קודם הזמנים המבוארים מראש, ואולם באופן כזה צריכים החברים להשתדל למלא את סכום כסף היסוד של הקופה או מן הרוחים או מכספם המה. וגם האפ"ק מצדו יש לו הרשות לדרוש מאת הקופה בכל עת, אשר יראה האפ"ק את האגודה מתנהלת לא לפי חקי ספר תקנותיה, או מפני כי בכלל אין אחרית טובה לפעולות האגודה ההיא.

על פי היסודות האלה ביד האפ"ק ליסד אגודות מלוה וחסכון, „לגדלן לחנכן ולחכמן". המוסד הנכבד הזה צריך ומחויב לזכור תמיד את התעודה הגדולה אשר נתנו המקרים עליו — לנהל בכסף את סְחַר אחינו ומשלח-ידם בארץ ולברא את מוט-התנופה להרים את האקונומיקה הישראלית פה. וכבר בדקו כל החכמים ולא מצאו סגולה טובה מן העזרה העצמית, מן העבודה המשותפת של הפרטים הרבים.

ישחרר נא האפ"ק את עצמו ממבטיו הורים, יזכור נא המוסד הזה כי לעת-עתה אחד הוא לנו בארץ תקוהנו, ואם אין הוא לתֹעלת הרבים — מי זה איפוא?

יפו, „בין המצרים", תרס"ח.

חברת אנגליא־פלשתינא (בערבון מוגבל)

יפו, ירושלם, חברון, בירות וחיפה.

מקבלת שטרי־חוב לנכיון, מלוה נגד נירות נושאי־רוחים של כל ארצות אירופא. מלוה נגד סחורות וקונוסמנטים. קונה ומוכרת נירות ושיקים ומטבעות שונות. מוציאה אַקרֶטיבים על כל ארצות התבל, בהמחאות ובתלגרמים.

החברה מקבלת פקדונות בחשבונות עובר ושב וגם לזמנים קבועים. קפת־החסכון אשר על יד הבנק מקבלת כספים מפרנק אחד, ומשלמת 3 % לשנה על הפקדונות מעשרים פרנק ומעלה.

החברה מקבלת שט"ח לגביה, ונירות ושוה־כסף לפקדון. בסניפיה אשר ביפו, ירושלם ובירות, היא מחכירה ארגזים מיוחדים בחדרי הברזל אשר לה.

מתקבלת חתימה על
„השלח"
מכ"ע חדשי לספרות,
למדע ולעניני החיים.

העורך לפובליציסטיקה ולמאמרי מדע ובקרת — הד"ר י. קלוזנר

העורך לספרות היפה — ח. נ. ביאליק

טיבו של „השלח" כתור בית ועד לטובי הסופרים העקרים ובתור ירחון ספרותי הגון, הדן על כל עניני החיים של היהודים מתוך כבד ראש ומתוך השקפת עולם לאומית שלמה וברורה — כבר ידוע לכל קהל הקוראים העברים.

מחיר ה„שלח": לשנה 6 רו"כ.
לחצי שנה 3 רו"כ.

לזמן פחות מכן אין חתימה מתקבלת.

כסף החתימה נבקש לשלוח ע"ש:

Издател. Axiacафъ Варшава Почтовыйящикъ 25.	M. M. Усышкину Одесса Херсонская, 46.
Verlag „Achiasaf" Warschau Postach 25.	M. M. Ussischkin Odessa Chersonskaja, 46.

בא"י אפשר לחתם על השלח בבית־הספרים „שערי ציון" שביפו אצל א. ז. רבינוביץ.

רשימת ספרי „מוריה".

א) ספרי למוד.

		ק.	ר.
1.	שעת ילדים — ספר למוד לקריאה ולכתיבה עם ציורים ח"א, מאת ח"פ ברגמן וש"ח ברכוז	40	—
2.	בן-עמי—ספר מקרא לילדים עם ציורים ותמונית לבת"ס ולחדרים מאת א. גוטמן (ש. בן-ציון)	40	—
3.	מכתבי הקדש מאת הנ"ל	10	—
4.	בן-עמי—ספר שני עם ציורים ותמונות מאת הנ"ל . . .	75	—
5.	הזמיר—שירי ילדים מאת נ. פינס בהוספת שירים מאת ח. נ. ביאליק, ש. טשרניחובסקי ועוד	60	—
6.	טעמי זמרה—נוטין לשירי ילדים מאת פ. מינקובסקי ושאר מנגנים מפורסמים	—	1
7.	שירת אסיר—נוטין מאת פ. מינקובסקי	15	—
8.	ספורי המקרא עם ציורים ותמונות ח"א (ספורי בראשית) . . .	40	—
9.	" " " ח"ב (ספורי שמות, ויקרא, במדבר, דברים).	50	—
10.	" " " ח"ג (יהושע, שופטים, רות) . .	40	—
11.	" " " ח"ד (שמואל א' וב', מלכים א' עד רחבעם) .	50	—
12.	" " " ח"ה (מלכים א' וב', דברי הימים, מגלות).	65	—
13.	Библейскіе разсказы תרגום ספוהמ"ק ח"א מאת בן-עמי . .	25	—
	" " עם ציורים ותמונות	30	—
14.	פירוש המלות (Словарь) לספורי המקרא א'	5	—
15.	" " לספורי המקרא ב'	10	—
16.	דברי תורה עם דברי חכמים, כולל חלק המצות שבתורה, ערוכים ומסודרים ע"י י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.	30	—
17.	פירוש המלות (תרגום המלות ברוסית) ל„דברי תורה" עם דברי חכמים	10	—
18.	דברי נביאים ח"א—ישעיה, ירמיה.	50	—
19.	דברי נביאים ח"ב—יחזקאל, תרי עשר.	50	—
20.	דברי כתובים—תהלים, משלי ואיוב.	50	—
21.	שירת ישראל—מבחר שירי ר' שמואל הנגיד, ר"ש בן גבירול, ר' משה בן עזרא, ר' יהודה הלוי, ר' יהודה אלחריזי ועמנואל הרומי.	40	—
22.	תולדות הספרות העברית, חוברת א', מאת א. ז. רבינוביץ. . .	20	—
23.	שלום התלמיד—כללי בריאות לתלמידים	5	—

ב) מקרא לבני הנעורים.

		ק.	ר.
24.	חורשלי—ספור מאת ש"י אברמוביץ (מנדלי מו"ס), ובסופו באור המלים והמבטאים	25	—
25.	ספורים ומעשיות (ספר ראשון) מאת שלום עליכם	20	—
26.	יתומים (שני ספורים) מאת ש. בן-ציון, ובסופו באור המלים והמבטאים .	25	—
27.	ציורים ורשימות—ששה ציורים מאת ד. פרישמן.	20	—
28.	ל"ג בעומר — מאת בן-עמי מתורגם ע"י ח. נ. ביאליק.	20	—
29.	בימים ההם (ספורו של זקן) מאת יהודה שטיינברג.	30	—
30.	בימי חמלניצקי—ציורים הסטוריים מאת א"ז רבינוביץ.	30	—

ג) מקרא לקטנים.

		ק.	ר.
31.	הרבי והרבנית, מחזה שחוק לילדים מאת שלום עליכם.	5	—

לבתי-הספר שבא"י—הנחה 15%

לפנות בדרישות מא"י—אל **א. גוטמן** ביפו, או אל S. KRUGLIAKOFF, Jaffa

ספר־עם לכל אדם מישראל!

יצא לאור ונמצא למכירה

ספר האגדה

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים.

סדורות לפי הענינים ומפורשות ע"י

י"ח רבניצקי וח"נ ביאליק.

כרך ראשון

ספר ראשון וספר שני

„ספר האגדה" כולל ומקיף את כל המקצועות החשובים של האגדה המעולה, מלוקטים ומכונסים כצורתם וכלשונם, לשון האגדה העברית, מכל פנות התורה שבעל־פה (התלמודים והמדרשים כו') ומסודרים בסדר יפה, כראוי לספר עממי בזמננו.

ע"י „ספר האגדה" נתונה היכולת לכל אדם יודע-ספר מישראל להכיר את האגדה העברית בדרך ישרה ומתוקנת, כלומר דרך שיש בו הכרת עיקר הענין על בוריו, מצדי צדדיו החשובים, בכללותיו ובפרטותיו, ומתוכו גופו, מכלי ראשון.

מסדרי „ספר האגדה" השתדלו, שהקורא והמעיין היהודי ימצא בספרם זה את כל המשובח והמעולה שבאגדה, כל מה שיש בו, לדעת המסדרים ולפי טעמם, ערך מסוים מצד התוכן ומצד הצורה והסגנון, או שאר חשיבות מצד שהוא, כגון פרסום באומה וכדומה.

אין מקצוע אגדי שלא מצא מקום ב„ספר האגדה".

וכל החומר האגדי הערוכה שב„ספר האגדה", אלפי המאמרים והספורים, השיחות והשמועות, הפתגמים והמשלים וכו' וכו', שנאספו לתוכו—כל אלה באים בו מסודרים בסדר יפה, לפי הענינים והנושאים, סדר שיש עמו בנין, ושיש בו שיטה מסוימת ערוכה מראש ו„מוקדם ומאוחר" הגיוני, באופן שנתונה להקורא יכולת לעמוד מתוך פרטי האגדה גם על הכלל כלו, לתפוס בסקירה אחת את כל עולם האגדה העברית במלוא שעור קומתו והיקפו, ולבסוף לעמוד גם על אותה השקפת העולם והסתכלות החיים, שברוחם נוצרה ונתפתחה האגדה בתור חטיבה מיוחדת של הספרות הישראלית.

לתוך „ספר האגדה" הוכנס גם הרבה מן האגדה ההלכית, שברובה היא כוללת בפירוש או מכללא, כמה ציורים יפים מן החיים הממשיים והתרבותיים של ישראל בימים הראשונים ותאור מנהגיהם ודרכיהם בחול ובקדש, והקורא יקנה לו מאילא מתוך „ספר האגדה" גם מושג ידוע ע"ד עולמם וחייהם החיצונים של אותם הדורות אבות האגדה.

„ספר האגדה" הוא איפוא בתכנו ובצורתו ובסגנונו המקורי והמצוין אוצר מלא וגדוש של מיטב היצירה הלאומית אחרי חתום חזון במשך כמה מאות שנה, וכלי מחזיק ברכה ספרותית לכל אדם מישראל, לרב ולתלמיד, לסופרים ולקוראים, לדרשנים ומטיפים, למלומדים מוכחים ולאנשים סתם. הכל ימצאו בו חפץ, תועלת והנאה, וראוי הוא לעלות על שלחן כל יודע ספר מישראל בתור ספר-התמיד.

מתקבלת חתימה על

„העולם"

השבועון המרכזי של ההסתדרות הציונית בשפה העברית

מופיע בכל יום רביעי — העורך: נ. סוקולוב; העוזר הראשי: א. חרמוני. בהשתתפותם הקבועה של טובי הסופרים העברים.

מלבד המאמרים בשאלות הזמן היהודיים והציוניים, בשאלות הספרות ובשאלות הישוב בארץ ישראל, הנכתבים בידי סופרים מומחים ואנשי מדע מפורסמים, מלבד הספרות היפה מהחיים היהודיים בארץ ישראל ובגולה, פרי עטם של מספרים בעלי כשרון, מלבד שירים, מאמרי בקרת, רצנזיות, פיליטונים ועוד, סדר „העולם" גם שרות מודיעין נעלה בכל הארצות וביחוד בארץ ישראל ובסוריה.

ב„העולם" ימצא הקורא העברי את הד כל הנעשה בעולם היהודי את הד חיינו בארץ ובגולה הד החיים ההוים והמתהוים. „העולם" יהיה תמיד העתון העברי שבו יבא דו"ח רשמי מכל הנעשה בציונות בראשונה.

„העולם" נדפס בתכלית ההדור והנהו העתון העברי המצויר הראשון והיחידי. כל יהודי המתענין בחיים היהודיים ימצא את מבוקשו ב„העולם" וכל בית עברי צריך לחתם על „העולם".

מחיר החתימה:

לשנה – 10 פר'. ; לחצי — שנה 5 פר', לרבע שנה — 2,50 בארץ ישראל ובסוריה אפשר לחתום על ידי האנגלו-פלישתינה קומפ, וסניפיה.

הכתבת: Ha'olam, Köln a. Rhein, Karrolingerring, 6.

חבצלת

זקן העתונים העברים שבכל העולם

יוצא לאור בירושלם

שליש פעמים בשבוע

בחבצלת יבואו מאמרים חשובים בכל הנוגע לישראל וליהדות בארץ ובחוצה לה, ומאמרים כללים מעולם המדיני.

החבצלת מודיעה את כל החדשות הנעשות בכל ערי ארץ ישראל ומושבותיה ומכל הנעשה בתבל בישראל ובעמים.

החבצלת מביאה מאמרי מדע ובקורת, שמירים ופיליטונים, ציורים וספורים, הכתובים בידי סופרים מפורסמים ומומחים איש איש במקצוע שלו.

מחיר החתימה: לשנה 15 פרנק 6 רובל
לחצי שנה 8 " 3-25 "

האדריסא: *Redaction* Habazeleth
JERUSALEM Palestine

„РАЗСВѢТЪ"

מתקבלת חתימה לשנת 1909

על השבועון

„רַזְסְוֵיט"

העוזרים התמידים: א. ד. אידלסון, ברוצקוס, ז' בוטינסקי, זיידנמאן, ציטלין, גולדשטין, עפשטין.

מחיר השבועון: ברוסיה לשנה 5 רו"כ, לחצי שנה 2, 50 ר'. לרבע שנה 1, 25 ר'. בחוץ לרוסיה: לשנה 6 רו"כ, לחצי שנה 3 רו"כ, לרבע שנה 1,50 רו"כ.

החתימה מתקבלת רק מן 1 יאנואר, 1 אפריל, 1 יולי, 1 אקטאבר, למנין רוסית.

מחיר כל № של השבועון 10 קאפ'.

הכתבת של המערכת והקנטור

С. Петербургъ, Торговая 17.

מתחדשת החתימה לשנת תרס"ח

על העתון המפלגותי

„הפועל הצעיר"

נערך ויוצא לאור ע"י הה"מ של הסתדרות „הפועל הצעיר"

במקום פעם בחדש, שהיה מופיע עד עכשיו, יופיע מעתה

פעמים בחדש.

מחיר החתימה: לשנה 8 פרנק, לחצי שנה 4 פרנק ובערך זה בכל הארצות.

הכתבת לעניני מערכת וכן לשלח כסף:
LEVITZKY, P. B. № 22 für
„Hapoel-Zair". Jaffa Palestine

כרך שני שנת התרס"ט

הָעֹמֶר

קֹבֶץ ספרותי = מדעי.

מוצא

בארץ־ישראל

עריך

ע"י ש. בן ציון, יפו

— תֹכן „העֹמר" כרך שני. —

תקון טעיות:

במאמר „הגיעה השעה" צד א' שורה 11 מלמעלה נדפס „רוחת" צ״ל „רוחות"

" „על אדמת הקדש" " 47 " 2 מלמטה " יְשַׁוּוּהוּ " יְלַוּוּהוּ

הגיעה השעה!

(מכתב שני *)

אך כשנתים ימים עברו מאז כתבתי אליכם, חברים נכבדים, את מכתבי הראשון — וכמה נשתנו פני החיים בינתים! רחוק הייתי בשתי השנים האלה — תחלתי ברצון וסופי באונס — מן הבמה הצבורית והספרותית שלנו, ועכשו, כשאני עומד לפניה ומסתכל בה, לא אכיר מַרְאֶהָ, כאלו הייתי „נים שבעין שנין", כחוני המעגל בשעתו.

בתוך „ים זועף" עזבתי את במתנו בגולה לפני שנתים. אניות אניות נשברו וירדו תהומות לעינינו, ולא „נחשון" א ח ד, כי אם א ל פ י ם מאחינו „קפצו לתוך הים" בהתלהבות שאין דומה לה ובאמונה שלמה, שיגדל כחם לשחות בארבות ידיהם לכל רחבו, עד שיגיעו לבסוף אל „חוף האושר" המקווה. עתה נח הים מזעפו, דממה דקה מסביב, ואך „שברי לוחות", שארית כל „הצי האדיר", צפים על פני המים בעצלתים, ו„השוחים" — אַיָם?...

ואתכם, הפליטה הקטנה בארץ אבות, עזבתי אז מתלבטים בתוך ה„בצה" השוקטה של המזרח הגרדם בכבליו, בצה שכל ה„רוחות" שבעולם נראו כאלו אין להן בה שליטה עולמית. ומי פלל אז, כי בעוד שנתים תזדעזע הבצה כמו מאליה, לא בסערה ולא ברעש, ומתרדמת עולמים יקיץ הענק המזרחי, ינתק כבליו כפתיל נעורת ויקום על רגליו לדרוש חלקו בחיי גוי ואדם?

עוד אין השעה מוכשרת לנתח בדעה מיושבת את החזיונות הגדולים אשר עברו על פנינו מזה ומזה; עוד לא חלפה כליל ההתרגשות אשר מלאה את נפשנו למראה כל אלה ואין אנו מסוגלים עדיין לבחון הכל בכח השופט בלבד, בלי כל נטיה לצד איזה רגש של אהבה או שנאה, שנִצַת בלב בעבר הקרוב ועוד לא כבתה אשו. אבל משפט אחד נראה לי, בכל זאת, בולט כל כך מתוך מהלך המעשים בעת האחרונה, עד שכבר גם עתה אין אנו יכולים להתעלם ממנו. והמשפט הזה אמנם לא חדש הוא. עוד לפני אלפי שנה נשמע ראשונה מפי איש יהודי בשעת משבר לאומי, ומני אז נעשה יסוד מוסד לחיינו הלאומיים, והוא שעמד לעמנו להתגבר על כל תלאותיו בכל הדורות, עד שבאו בדורנו „מהפכי עולמות" בהבל פיהם ועשוהו לשחוק בעיני הבריות ונערים מתקלסים בו.

„זה דבר ה' אל זרבבל לאמר לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי".

עניה ודלה היתה הכנסיה הקטנה ששבה מבבל באותם הימים, ההבטחות המזהירות של

---

* מכתב ראשון נדפס ב„העֹמר" כרך א' חוב' א'.

נביאי הגולה, שעוררו בלבות טובי העם את התשוקה לשוב לארץ אבות, — לא נתקיימו אפילו במקצת. ועדת השבים ראתה עצמה מוקפת אויבים תקיפים, החוסמים דרכה לפניה, והיא שפלה ואומללה, בלי „חיל" ובלי „כח", תלויה במאמרו של מלך נכרי, המושל בארץ כרצונו. וכי לא היה מספיק כל זה לכבות את הזיק האחרון של „האיש הקדושה" בלב העולים ולהביאם לידי יאוש ורפיון ידים? והנה הנביא בא וקורא להם: אל יפול לבכם! החיל והכח הגשמי אמנם לא לכם הוא, כי אם לאויביכם. אבל יש בעולם עוד כח אחר, יותר חזק ויותר מתמיד — כח ה ר ו ח. את הכח הזה הנחילו לכם נביאיכם, בו תחיו ובו תנצחו.

שמעו אבותינו לקול נביאם האחרון — ותהי „רוחם". ומן העת ההיא ועד הדור האחרון היו כל חיי עמנו אך מעין התגשמות רעיונו של הנביא בצורה מוחשית. לא בחיל ולא בכח הגין עמנו על קיומו נגד כל איתני עולם אשר קמו עליו לכלותו; לא בחיל ולא בכח שמר על קניניו הלאומיים בארצות נכר ואף הצליח להטביע את חותמו הלאומי על קנינים ידועים מן הקולטורה האנושית הכללית; לא בחיל ולא בכח חדרה השפעתו לפני ולפנים של חיי העמים אשר בקרבם הוא יושב, המתאבקים עמה בכל כ ח ם ואינם יכולים להשתחרר ממנה. ובכלל, הנה כל ההיסטוריה של עמנו, מראשית הבית השני ועד הדור האחרון, אינה אלא הימנון אחד ארוך לכח הרוח, בהתנגשו עם כחות גשמיים השואפים לבלעהו.

ואולם בזמננו, כידוע, הורידו את הרוח מגדולתו והושיבוהו „בְּעֲלִיָּה" רעועה על „גגה" של ה„איקונומיקה". אף תינוקות של בית רבם יודעים עכשו, שאין ההיסטוריה נבראת אלא על ידי „הכחות הריאליים" היוצאים מתוך החיים האיקונומיים ומלחמת המעמדות בכל תקופה, וכל אלה הכחות הרוחניים והאידיאלים הרוחניים, שמדברים עליהם סופרי ההיסטוריה מבית המדרש הישן, אינם אלא מלים ריקות שבדו להם ה„בורגנים" לשחק בהן מתוך שובע. על פי הכלל הגדול הזה מחפשים עכשו בנרות אותם הכחות הריאליים גם בהיסטוריה של עמנו, הנראית כמורדת בתורת „הבית והעליה". אבל לא נקל כל כך למצוא את האיקונומיקה בתוך ערמות האפר של אבותינו שנשרפו חיים על „קדוש השם" דור אחר דור, כי הם לא דאגו להשאיר לדור אחרון זכרון אותם „האינטרסים האיקונומיים" אשר עליהם הורגו כל היום, ובכן אין החומר הנמצא מספיק להבינגו, איך הספיקו הכחות הריאליים שלנו להיות למחסה לנו במשך אלפַּיִם שנה נגד כל הכחות הריאליים של כל האומות ובתנאי חיים שונים ומשתנים מתקופה לתקופה. וכה נשארה ההיסטוריה שלנו „בלתי ברורה" עד היום, וכל העמל להעלותה „על הגג" לא הצליח לעת עתה.

ואולם סתירה קטנה כזו אינה באה בחשבון. התורה—תורה היא, והחיים מוכרחים להיות על פי דין, אם יאבו ואם ימאנו. וכיון שהתחילה להתעורר ברוסיא תנועת השחרור— תנועה שנולדה באמת על ידי עבודה קודמת של א נ ש י ר ו ח, שהשפיעו מרוחם על חלק גדול מן העם והביאוהו להרגיש את הצורך בחיים של כבוד וחירות — מיד יצאו ממחבואם כל התלמידים שלא שמשו כל צרכם, דהופים ומבוהלים ותורתם בידם, וקודם שהספיקה התנועה להגיע לגמר בשולה ברוח העם, התיצבו הללו בראשה, להוליכה בדרך „התורה". ואמנם אין להכחיש, שהצליחו

באמת לעשות הכל „כתורה". „האדיאליסמוס הבורגני" של אנשי הרוח היה לבוז וקלסה. ותחתיו נתקבלה ההלכה הפסוקה, שאין בעולם אלא מלחמת מעמד במעמד, אגרוף באגרוף, ואין החירות שוה כלום אלא אם כן תבוא על ידי מלחמתו ונצחונו של הפרולטריאט בעזרת הכחות הריאליים, הצפונים אך בו — בו לבדו. וההמון החשוך שמע את „הבשורה החדשה" והבין, כלומר, את הפלפולים הדקים וחלוקי הדעות שבין „המרובים" ו„המועטים" ל א הבין אמנם ההמון ואף לא רצה להבין, אבל די לו שהבין את המסקנא האחרונה: שבאה שעתו לקחת לו הכל בזרוע. וכה הלך ונמשך הדבר זמן מה, וכבר האמינו בעלי התורה, כי להם נתנה הארץ. אלא שמרוב עיון ב„שלחן ערוך", שיהא הכל עשוי כדין, שכחו לעיין גם בחיים, אם באמת כבר כלו כל „הכחות הריאליים" של הצד שכנגד. . . וסוף הדבר ידוע.

בגאותה עת עצמה ישבו להם „אסיאטים פראים" בפריז ובשאר מקומות שנדחו לשם ועשו אף הם מלחמה בדיספוטיסמוס השולט בארץ מולדתם. אבל הם, האסיאטים, לא ידעו את „התורה", ובשכלם הפשוט הבינו, כי „לא בחיל ולא בכח" ינצחו את אויבם, ואם לאגרוף — שלו גדול משלהם. ואולם יחד עם זה הבינו כמו כן, כי שני העמודים החזקים שעליהם נשען הדיספוטיסמוס — מחנה מזוין, לדכא כל תנועה חפשית, וחבר כהנים חשוכים, להוליך שולל את העם — אפשר לערער יסודם על ידי עבודה ר ו ח נ י ת, חנוכית. סוף סוף גם אנשי החיל וגם כהני הדת בני עמם הם ורוח אדם להם, ואם מעט מעט יתפשט האור במסתרים בכל מפלגות העם, יבוא יום ויבקיע גם לתוך רוחם של אלו, — ומה נקל יהיה אז לנצח את החושך! וגם זאת הבינו האסיאטים, שעבודה כזו, השמה לה למטרה להביא שנוי יסודי בהלך רוחו של עם שלם, עבודה ארוכה וקשה היא, הדורשת סבלנות לאין קץ. מיום ליום ומשנה לשנה צריך להמשיך את העבודה בדרך אחת, מבלי פנות הצדה, ואל ייעף הפה לדבר, ואל תיגע היד לכתוב, ולב העובד אל יפול, בראותו ימיו ושנותיו עוברים כמו לבטלה ועבודתו אינה נושאה פרי נראה לעין, אנשי רוח מאמינים, כי סוף הפרי להגלות, אם בדורם או בדור אחר, אשר ימשיך עבודתם, — אחת היא. וכה עבדו האסיאטים את עבודתם הרוחנית עשרות שנים בלי הפסק ובלי ליאות. בשוד ורצח לא השתמשו למטרתם; את האמצעים „הריאליים" האלה הניחו לאויביהם, והם הסתפקו בכלי־זיין רוחניים: דברו אל העם השכם ודבר, השכם ודבר; הטיפו לאור, לחירות, לחיים יותר נאים, יותר „אנושיים", לאהבת אדם, ל„אחדות ופרוגרס". מושגים כאלה וכאלה, שבדה „האידיאליסמוס הבורגני", השתדלו להכניס ללבות בני עמם, ומעט מעט נכנסו דבריהם ללבבות, ומעט מעט נשתנו הרוח במעמקים — ועין לא ראתה. וכשהגיע השנוי במצב הרוחות עד למדרגה הדרושה, התפרץ פתאום ההוצה ביום אחד, לתמהונו של כל העולם. ישב לו הדיספוטיסמוס שקט ושאנן ביום ההוא, כבכל יום; רבבות אנשי חיל עומדים סביבו לשמרו, כבתחלה; המון מרגליו סובבים בשוקים וברחובות „לכלות קוצים מן הכרם", כבראשונה, והכהנים והעם קוראים לאלהים בבתי התפלה להוריד עליו ברכת שמים מעל, — הכל כשהיה. „הכחות הריאליים" לא נשתנו מאומה מבחוץ; רק מבפנים נשתנה דבר קטן: ה ר ו ח „בעליתו" פישט צורה ולבש צורה, — וכל הכחות הריאליים של הדיספוטיסמס

היו כלא היו, והוא יושב בדד, אין אונים, בלי משען ומשענה. . . ואולם בזה עוד לא תם החזיון. האסיאטים נשארו אסיאטים עד גמירא. גם לאחר שנצחו לא סרו מדרך ה ר ו ח, ובהיותם עתה שליטים לבדם בכחות הריאליים של המדינה, לא נפתה לבם להשען אך על אלה ולהרגיז את „הרוחות" בגאוה ובוז. יודעים הם, כי אחר כל מהפכה ברוח גוי ואדם עדיין נשארים הרבה משרשי העבר בעמקי מעמקים ואי אפשר לעקרם בבת אחת. לכן לא דחקו את „הקץ" והניחו את השרשים האלה כמו שהם, עד שיכלו מאליהם ברבות הימים על ידי הנטיעות החדשות שימלאו את הלבבות יותר ויותר...

כן, הברים נכבדים, שני החזיונות עברו לפנינו בעת אחת, כאלו היתה כאן כונת מכוין, להציבם זה לעומת זה, כדי ללמד בינה לתועי רוח. אבל אין הדבר נקל כל כך, „ללמד למלומדים" הבאים ותורתם בידם. תחת ללמוד דבר מה ממה שעיניהם רואות, הם „מכתלים" מראה עינם ורואים אותו כאלו אינו. וכבר בימים הראשונים אחר המהפכה בטורקיה יצאו איזו מ„מלומדינו" במסירת מודעה, שמהפכה כזו לאו שמה „ריבולוציה", לפי שלא נעשתה „כדין". . .

אבל נניח את אלה. לא להם, כמובן, מכוונים דברי פה, כי אם לשלנו — „המהנה הנשאר לפליטה". גם אנו יש לנו מה ללמוד מן החזיונות האלה, וכמדומה לי, א י ן אנו למדים. המהפכה בטורקיה אמנם עוררה את הלבבות במחננו במדה מרובה וכבר דנו עליה מצדדים שונים. אבל מתוך כל מה שקראתי על הענין הזה רואה אני, שאין אנו שמים לב אלא ל ת ו צ א ו ת ה מ ע ש י ו ת של המהפכה ביחוסן לארץ ישראל, כחלק מממלכת טורקיה, וכל מחשבותינו סובבות רק על שאלה אחת: עד כמה מוכרחים אנו עתה לקצץ ב ע נ פ י ם של שיטת העבודה הציונית, בשביל לעשות את ה ש ו ר ש מוכשר לחיים והתפתחות בתנאים החדשים שיצרה המהפכה בטורקיא בכלל ובארץ ישראל בפרט? אבל אין איש שם על לב, כי תכונת המהפכה הזאת מ צ ד ע צ מ ה — אף אם נשכח רגע אחד, שארץ ישראל היא חלק מממלכת טורקיא — נותנת לנו לקח טוב, המקציץ לא רק בענפים, כי אם בעצם ה ש ו ר ש של שיטת העבודה הציונית, אם בכלל אפשר לקרוא „שיטה" למגדל הפורח באויר ומשנה דרכו בכל יום „לרוח היום".

כי אמנם במגדל הפורח באויר שטה הציוניות מיום הולדה ועד עתה, זה קרוב לשלשים שנה. מעודה לא רצתה להודות, שכל פעולותיה ה„ריאליות" אין להן „אחיזה בקרקע" ותלויות ועומדות בנס, כל זמן שלא הצליחה להביא שנוי יסודי ברוח העם, לחנך דור חדש אשר ירגיש בכל לבבו את הצער של פזור הנפש הלאומית ואת הצורך המוחלט לשוב ולכונן מרכז לאומי בארץ האבות. רוצה היתה הציוניות תמיד להתראות כתנועה „מעשית", שאינה מבלה זמנה וכחה „בדברי רוח", אלא עוסקת בפעולות „ממשיות", שהישועה קרובה לבוא על ידן. ובהיותה משוללת יסוד הזק ברוח העם מבפנים, לא יכלה לבסס מעמדה ולהתפתח בדרך אחת מוגבלת ומתמדת, כי אם התנודדה לכל „רוח", הלכה ושבה, הלכה ושבה, היום לצד זה ומחר לצד אחר. בראשונה, כשהיתה נקראת עדיין „חבת ציון", מצאה לה פעולה „ממשית" בבנין מושבות באויר. ואח"כ, כשלא יכלה עוד להצפין את מצבן האמתי של המושבות

האלה ואי אפשר היה עוד להמשיך את העבודה בדרך זו, הלכה לה לבזיליא ושם שנתה שמה וטעמה כאחד: קראה לעצמה „ציוניות מדינית" והכריזה על פעולותיה הקודמות שהן בטלות ומבוטלות ושמעתה תעסוק בפעולות ממשיות באמת — בשתדלנות בחצרות מלכים ושרים על דבר יסוד „מדינה יהודית". ולאחר שנים, כשהתחילו הכל רואים, כמה מן ההזיה יש גם בפעולות האלה, ובינתים נתעוררה ברוסיא תנועת השחרור והכל רצו אחריה, — הלכה שוב הציוניות למקום אחר (להלסינגפורס) וישוב שנתה שמה וטעמה: קראה לעצמה „ציוניות סינתיטית" והודיעה לכל העולם, שעד שתוסד המדינה היהודית לעתיד לבוא, אין היא, הציוניות, בת הורין להבטל משחרור המדינה הרוסית בהוה. ולא פללה אז עניה זו, שאחר זמן קצר תהיה גם „ממשיות" זו לאפס, וממזרח יבוא הרוח וידהפנה שוב לצד אחר. עתה אנו שומעים עוד הפעם שירה חדשה. שם חדש אמנם לא נשמע עוד, אולי מפני שלא הספיקו עוד להתאסף בשביל לדון בדבר, ואפשר שנזכה עוד בקרוב גם לציוניות „אנאליטית"... אבל בעצם הענין כבר אנו שומעים כרוזים יוצאים ומודיעים, שמעולם לא חלמה כלל הציוניות על דבר „מדינה יהודית" ושכל מגמתה היא אך להושיב יהודים בא"י, שיחיו שם בשלוה וחירות ויעבדו יחד עם כל התושבים להצלחתה של ארץ מולדתם הכללית. אלא שלעתיד, כשיהיו רוב התושבים שם יהודים, הרי ממילא תהיה הנהגת הא"ין בידם והוהם שולט בה. אם זו היתה באמת לשונה של הציוניות „הכשרה" (ציוניות „פסולה" אמנם השמיעה דברים כאלו לא אחת) מן הקונגרס הראשון ועד הנה — לא נשאל עתה, ונסמוך על שר של שכחה, שישכיח את העבר גם מלב אחרים ולא ישאלו גם הם. העיקר היא, שכששבה עתה הציוניות על עקבה, למקום שעמדה שם לפני חלום המדינה, הרי היא מתחילה הכל „מבראשית": לבנות מגדלים של „ישוב" באויר, כבימים הראשונים. המגדלים החדשים אמנם גדולים ויפים מן הראשונים. אבל יותר שיגדל הבנין, יותר גדולה סכנת המפולת, כשאין יסוד לו. כמה „פרוגרמות" נאות נבראות עתה הדשות לבקרים: על דבר מקנה קרקעות בא"י, יסוד מושבות, בנקים, חברות למסחר והרושת המעשה ועוד פעולות גדולות כאלה — פעולות „ממשיות" באמת כשהן לעצמן, אלא שחסרות הן דבר אחד עיקרי, שבלעדו אינן אלא דמיוניות: יסוד ממשי ברוח העם.

כל תנועה „אוירית" אסונה היותר גדול הוא, כשמקרים נאותים מסירים מעל דרכה את המכשולים החיצוניים וכאלו אומרים לה: הרי „הדרך כבושה לפניך, לכי בה!" אז תגלה חרפתה לעיני הכל, כי לא המכשולים החיצוניים הם שעצרוה במהלכה, אלא שהיא עצמה „אין לה רגלים". לפנים, בימי המליצות הרמות על דבר מדינה אבטונומית, „טשרטר" וכו', הייתי אומר בלבי: מה מאושרים אנחנו, שכל המליצות האלה ישארו אך מה שהן: מליצות נאות ולא יותר. וכמה גדול היה האסון, אלו נעשה נס וה„טשרטר" היה לדבר שבמציאות. כי הלא אז היה כל העולם רואה את „הפסיכולוגיה הלאומית" שלנו עכשו בצורתה האמתית, וכתב-ה„טשרטר" היה גזר-דיננו הלאומי, לתתנו לדראון עולם, כאומה שיבש מקור חייה ואינה מוכשרת עוד לפעולה לאומית גדולה. עתה הנה הביאונו המקרים לידי נסיון מעין זה, אם כי „בזעיר אנפין". „טשרטר",

אמנם לא נתקבל, והציוניים היותר „מדיניים" כבר מכירים ומודים. שצריך למחוק מלה זו מתוך „ספר המלים" הציוני. אבל גם בלעדי „טשרטר", הלא המהפכה בטורקיה מפנה את הדרך לפנינו במדה שלא יכלנו אף להעלות על לב זמן מה לפני זה. אם כל הסימנים אינם מטעים, עתידים שערי א"י להפתח לפנינו בקרוב בלי מעצור, וגם תנאי ההתישבות והעבודה ישתנו לטובה בכל פרטיהם. מקנה קרקעות ובנין בתים לא יפגשו עוד במעצורים קשים, שיטת המסים תהיה אף היא יותר נוחה. ובכלל, כל המכשולים החיצונים שעשו עד כה את „הקולוניזציה הגדולה" בא"י לדבר שאי אפשר, עתידים להבטל בעתיד קרוב פחות או יותר. ולא עוד אלא שהשמועה עוברת, שמנהיגי המדינה עתה דעתם נוחה מהתישבות היהודים ונכונים לקבל את האורחים החדשים בסבר פנים יפות. ועתה הגע בעצמך, אלו היתה בעמנו באמת תשוקה היה וחזקה לתחיתו הלאומית בארץ אבותיו — מה היינו רואים עתה? הלא כזרם אֶלקטרי צריך היה השנוי הפתאומי הזה להרעיש כל הגוף הלאומי ולעורר כל עצביו לתנועה ועבודה במדה שאין למעלה הימנה! אבל מה אנו רואים בפועל? הבשורה הגדולה נתקבלה בדממה ובמנוחת נפש ומשום צד אין אף רמז להתלהבות לאומית. נוסף אך „נושא" חדש לוכיחים, למלא את הריקות בכתבי העת ובאספות. אבל ה ר צ ו ן ה ל א ו מ י לא נתעורר כלל להוציא מתוך המאורע ההיסטורי הזה כל מה שאפשר להוציא מתוכו להשגת מטרתנו הלאומית בא"י, על ידי פעולה גדולה, היסטורית, באחדות הכחות, כמו שהיה עושה כל עם זולתנו במצב כזה.

מדוע איפוא?

שאלו את ה ט ו ר ק י ם ויאמרו לכם...

זה כשלשים שנה אנו עובדים את העבודה הציונית — דור שלם! אבל כמה זמן וכח יצא לבטלה במעשים „ריאליים" פחותי ערך, שעשו את האידיאל „חולין", ובמעשים „מדיניים" אוחזי עינים, שתפשו את העם בלבו אך לשעה קלה! ואלו הוצאנו כל אותן השנים וכל אותם הכחות בעבודה אחת תכופה ונמרצה להביא שנוי יסודי ב מ צ ב ה ר ו ח, להרימו משפלות הגלות, לעורר בו רגש הכבוד הלאומי והכרת עצמותו, לחזק בו את הקשר ההיסטורי עם קניניו הלאומיים בכלל וארץ ישראל בפרט; אלו עשינו כל זאת ע י ק ר עבודתנו, ולא אך טפל לאותם „המעשים", לא אך א מ צ ע י להוציא פרוטה יתרה מכיסו של העם לצרכי אותם המעשים; — אלו כ ך עשינו, מי יודע אם לא היה לנו כיום מחנה גדול של יהודים בריאים ברוחם, שהיו מוכשרים להרגיש, להתפעל ולפעול במובן הלאומי ככל שאר בני עמים בריאים, ולהיות ככה היסוד לבנין בשעת הכושר.

אבל ע כ ש ו — אין צורך לרוח נבואה בשביל לראות מראש, מה יהיה סופה של האגיטציא לטובת העבודה האיקונומית בא"י, היוצאת עתה מתוך „מרכזים" ידועים. „גם בתקוע השופר ובהנשא הנס — היתעורר המת? היזדעזע המת?" ואם אלף כרוזים נוציא עתה לכלל ישראל, ש י מ ה ר לכבוש את הארץ באמצעות הרכוש והעבודה, ואם גם, נוסף על זה, יתאספו איזה מאות איש מערים שונות ויחליטו „החלטות" ליסד חברות, בנקים וכו', — הבאלה נצליח לעורר פתאום בעמנו תנועה לאומית לישוב הארץ במדה הדרושה לבצר עמדתנו

שם בזמן קצר בערך, שלא יקדמונו אחרים? תנועה לאומית כזו אינה יכולה להברא על ידי כרוזים ואספות, אם אינה יוצאת מאליה מתוך המקור החי של רוח העם. באופן היותר טוב יִמָצאו אולי יחידים, זעיר שם, זעיר שם, שיקנו קרקע ויוסיפו עוד מושבות אחדות, ועוד יחידים, שיבנו אולי איזו בתי חרושת, ואיזו עשירים יתנדבו אולי בשעת רחמים לקנות איזו מניות של חברה פלונית או אלמונית, ועוד כדומה לזה. ובאותה עת יתעוררו יושבי הארץ עצמם, המושלמים והנוצרים, להשתמש בתנאים החדשים להנאתם, ומאירופא יזרום הקפיטל — בהריחו עסקים טובים — לא טפות טפות, כי אם כנחל שוטף, להרים מצב הארץ ולגלות מצפוני עשרה. ואנחנו, עם כל עבודתנו הריאלית, נשאר באויר גם עתה, מביטים בעינים כלות ממרום מגדלינו על הנעשה שם בארץ מתחת.

מובן מאליו, כי אין כונתי בזה לאמר, שהמעט אשר יֵעָשה אין לו שום ערך ומוטב שלא יֵעָשה. אבל עלינו לדעת מראש — ולהשלים בעל כרחנו עם הרעיון המעציב הזה — שההתפתחות האיקונומית וההברתית של ארץ ישראל בעתיד הקרוב תבוא בעיקרה לא על ידנו, וחלקנו בה לא יהיה אלא „כשיבא מכשורא". אין אנו צריכים אמנם להתיאש מן התקוה — אין יאוש בעבודה לאומית! — שבעתיד יותר רחוק, כשסוף סוף תברא לה תנועתנו בסיס „ריאלי" באמת, לא בדמיון, כי אם ברוח העם, יצליחו בני עמנו לתקן את אשר עותו עתה ולהשיב לעצמם ברוב עמל אותה „ההגמוניא" שלא השכילו לרכוש בשעת הכושר בדרך יותר קלה. אבל אז לא אנו נהיה העובדים, כי אם בנינו או בני בנינו. ולנו עתה נשארה רק דרך אחת לרכוש לנו בכל זאת בזמן קצר מקום חשוב בחיי הא"ין ולהגיע שם למדרגת כח ריאלי שרשומו ניכר. והדרך האחת הזאת היא גם פה — ישחקו ה„ריאליים" בכל מלוא גרונם! — דרך הרוח.

אם העבודה האיקונומית בא"י עתידה למשוך אליה בקרוב בעלי יכולת זולתנו, הנה העבודה „הקולטורית" תשאר שם עוד זמן רב בלי „בעלים". התושבים עדיין לא התפתחו במדה הדרושה לעבודה זו; הממשלה תהיה טרודה עוד ימים ושנים בענינים הנוגעים עד נפשה יותר הרבה ממצב הקולטורא באחת ממדינותיה הקטנות על קצה הגבול, ומארצות אירופא יבוא הקפיטל לשם „עסק", אך לישם „השכלה" בלבד בודאי לא יעשו שם האירופיים בעתיד יותר ממה שעשו עד כה. והנה איפוא לפנינו פה שדה רחב ידים לעבודה פוריה, אשר תגדיל ערכנו והשפעתנו בארץ וסביבותיה במדה שאי אפשר לשער מראש ותתן לנו יכולת לתפוס מקום בין הכחות הפועלים ולבצר לאט לאט גם את מעמדנו האיקונומי. נצייר לנו בדמיוננו רגע אחד, שבעוד עשר שנים יִמָצאו בא"י בתי ספר ובתי מדרש עברים להשכלה כללית, למדעים ולאומנות היפה, ומן הבתים האלה יצא אור הקולטורא להאיר על הארץ וגם מעבר לגבולה, — האם לא יהיה הדבר הזה „כבוש הארץ" למחצה?

אמנם, גם הכבוש הרוחני הזה דורש כחות חמריים ומוסריים במדה מרובה. אבל, עם כל גדלם של הכחות הדרושים, קטנים הם שלא בערך מאלו הדרושים לכבוש האיקונומי, וכמו שהראה נסיון אחד במובן זה, שנעשתה התחלתו בעת האחרונה ועדיין לא קבל צורה מוחלטת, — אין הדבר מן הנמנעות, שימצאו לנו עתה הכחות האלה, גם אם לא ירבה מספר

המשתתפים בעבודה לאלפים ולרבבות. ואך חלק ידוע מבעלי הכח שבעמנו יהיה מסור לה בכל לבו. ולא עוד אלא שקרוב בעיני מאד, שדוקא מפעלים רוחניים כאלו בא"י מסוגלים למשוך אליהם אלפים ורבבות מישראל יותר מכל ההצעות הריאליות המוגשות עתה לקהלנו על דבר העבודה האיקונומית שם. יאמרו ה„ריאליים" מה שיאמרו, ומי שאינו מעלים עין מן המציאות לא יוכל להכחיש. שאם עוד חי בלב עמנו זיק של רגש לאומי תחת אפר של גלות המכסהו, נקל הרבה יותר להביאו לידי גלוי ולעישותו ללהב בוער על ידי מעשים לאומיים רוחניים.
בימים האלה הביע אחד הסופרים מבעלי ה„תורה" את תמהונו הגדול על הזיון אחד הסותר „הלכה פסוקה". בפטרבורג נוסדו לפני זמן מה שתי חברות הדשות, אחת לסדור האֶמיגרציא ואחת לתחית שפת עבר. על פי „הדין" צריכה היתה הראשונה, המכוונת ל„אינטרסים ריאליים" למישוך אליה לבות העם יותר מן השניה, השוגה באידיאל לאומי רוחני. והנה הראה הנסיון, להפך, שהאורגניזציא הרוחנית העירה תנועה ידועה בערי המדינה, בעוד שחברתה ה„ריאלית" לא עשתה רושם כלל. כמובן, השתדל הסופר „לישב בדוחק" בהסכם עם ה„דין". אבל האמת היא, שכח ה„רוחניות", ששלט בתולדות עמנו בדורות שעברו, עדיין לא בטל לגמרי. עוד גם עתה ישנם הרבה רבבות בעמנו שלבם מתחיל דופק בחזקה, כשאנו נוגעים בנימים הלאומיים הרוחניים הטמונים שם עמוק עמוק, בעוד שענינים לאומיים גשמיים, בין בחו"ל ובין בא"י, אינם מעוררים את הרגש הלאומי באופן ניכר ואין היהודי על הרוב מרגיש בהם אלא כשהם נוגעים לעצמו ולבשרו. ודאי, מצב כזה אינו סימן של בריאות לאומית. „התפשטות הגשמיות" מחלת הגלות היא וצריכה רפוי. אבל כל זמן שלא נרפאה, צריכים „אנשי מעשה" להתחשב עם המציאות ולכוין מעשיהם לפיה.

ואולם הצעה מעשית זו לא באה כאן אלא מפני שהיא יוצאת כמו מאליה מתוך הצעת המחשבות שקדמו לה. אבל מגמתי העיקרית היתה לא להציע שיטה של „מעשים", כי אם אך להזכיר לעסקנינו את האמת הפשוטה הזאת: שאי אפשר לבנות בנין גדול והזק בלי יסוד חזק, ושהיסוד לכל תנועה לאומית הוא — רוח העם. כמה לקינו כבר על שלא שמנו לב לאמת זו, — ועדיין לא שבנו מטעותנו!

ויודע אני אמנם, חברים נכבדים, שכל האמור פה הוא בעיקרו ויסודו אך חזרה על דברים שכבר אמרתים והזרתי עליהם בצורות שונות פעמים אין מספר, ושכבר דשו בהם רבים ודנו אותם לזכות ולחובה — לחובה יותר מלזכות — פעמים אין מספר, עד שכל הענין נראה „כישן נושן". אבל כל זה אינו מונעני מלשוב ולהזכיר את האמת הנשכחה בכל עת שאנו מגיעים לפרשת דרכים ושואלים: „לאן?". לפי שכבר למדני הנסיון, שדברים „ישנים נושנים", כשחוזרים עליהם בכל שעת הצורך, מבלי להתבייש מפני המלעיגים, יש שנעשים לבסוף לקנין כללי של דעת הקהל, אם כי לפעמים בשנוי שמם והשכחת מקורם, שיהיו נראים כחדשים... ושעת הצורך בדברים אלו הרי בודאי הגיעה. כי אם לא עכשו „הגיעה השעה" לנו לבחון דרכינו — איני יודע עוד אימתי.

אחד העם.

לונדון, כ"ו שבט תרס"ט.

ד"ר שמעון ברנפלד.

תְקוּפַת הַיְצִירָה בְּסִפְרוּתֵנוּ הַקְּדוּמָה.

(מזמן גלות בבל עד זמן גלות רומי).

בנוהג שבעולם, כי תתקיים שפה לאומית בפי העם ותתרחב ותתפתח ע"ל ידי השמוש הדבורי והספרותי, בזמן שיושב העם על אדמתו, וחייו המדיניים נמשכים והולכים בלי עכוב והפרעה מחוץ. החיים הלאומיים הולכים ומפכים אז בלי מעצור, ומפרים ומרבים את הרכוש התרבותי, את אוצר המושגים והציורים הרוחניים, ואז תתעשר גם השפה, בקלטה אל תוכה את כל יצירות-הרוח של העם, ונעשית היא בעצמה לאחד מקניניו הקולטוריים היותר חשובים. ואולם במאורעות הסטוריים אין הענינים מתפתחים תמיד דוקא כסדרם, וגדולו של העם אינו תמיד על אָפיו הטבעי, אלא לפעמים מפריעים גורמים שונים, פנימיים וחיצוניים, את הסדר ומשפיעים על ההפתחות הענינים באופן בלתי רצוי — וזה פועל ממילא גם על שפתו הלאומית, להביא אותה לידי דלדול או לידי שנויים אחרים בלתי רצויים לטבעה, או גם לידי בטולה והשתכחותה.

השפה הלאומית של עם ישראל, שפתו ההסטורית, שבה קבע את חייו ההסטוריים, היתה מקודם שפת עמי כנען, שפת אותם השבטים השמיים אשר ישבו בארץ מאז. וכאשר כבשו בני ישראל בזמן מן הזמנים המופלגים את המדינות האלה, סגלו להם את שפת העמים הנכבשים ועשוה לשפת-לאומיותם. ומזה אנו למדים, כי בתקופה הקדומה, כאשר התישבו שבטי ישראל בארץ-כנען, היו עוד מחוסרי תרבות, וכח היצירה הרוחנית שבהם לא התפתח עוד; כשרונם הקולטורי היה עוד כניר חדש, שלא קלט עדיין שום כתב אל תוכו.

דבר כזה, כי יקבל עם כובש בלתי-תרבותי את הרכוש הקולטורי וגם את השפה, שבה היה אותו הרכוש הקולטורי אצור מן הנכבשים, כבר היה לעולמים. והחדוש בחזיון ההסטורי אשר לפנינו הוא, כי אחרי אשר קבלו שבטי ישראל את שפת העמים הנכבשים, השתדלו בהתפתחותם ההסטורית להריק אותה מתכנה ולבטל את האצור בה — עם ישראל אמר לשמור את החבית ולשפוך את היין שבה. ולא זו בלבד, אלא אפילו אותם הענינים שהספיקו להכנס אל תרבותו הלאומית ונשתקעו בה, באופן שאי-אפשר היה לבטלם ולעקרם, סוף סוף שנו את צורתם ונמחקו סימניהם. ההסטוריה הלאומית טרחה להמציא לכל עניני האומה פנים חדשות, סימנים של יצירה מקורית. וברבות הימים אמרו על השפה העברית ששפה מקורית היא של שבטי ישראל, שהביאוה עמם בכבשם את הארץ. את העובדא הזאת אמנם לא יכלו להסביר אפילו לפי השקפתם הם; אלא שלא עמדו הרבה על הדבר התמוה הזה וחשבו אותו, כאלו הוא מובן מאליו. ודבר זה עלה בידי שבטי ישראל באופן שלם; השפה נעשתה כלה עברית;

מן החיים הרוחניים של שבטי כנען, מפעולתם הקולטורית, שלפי הרשמים המעטים שנשארו ממנה היתה בלי ספק גדולה ועשירה, נשארו רק זכרונות מטושטשים. ומן הספרות הכנענית לא נשתייר כלום. ועכשיו אין לנו משפה זו רק העברית בלבד, רק זו שהשתמשו בה בני ישראל והשקיעו בה את עבודתם ההסטורית. גם אותן האגדות העממיות של שבטי כנען, אשר נכנסו בצורה חדשה אל האוצר הספרותי של עם ישראל, נשתנו כל כך בציוריהן ובצבען, כאלו ממקור ישראל יצאו. ראוי לעמוד על הפלא ההסטורי הזה ולהתבונן בו: השירה הלאומית שנוסדה על כבוש הארץ ועל גבורת שבטי ישראל בנצחם על יושבי הארץ מקודם, נקבעה בשפת המנצחים. בהסטוריה האנושית אין לנו חזיון כיוצא בזה.

מקצת שבטי ישראל היו מדברים בתקופה הקדומה ארמית. אמנם ספק גדול הוא, אם הביאו עמם את השפה הזאת בכבשם את הארץ, ומחוור לנו יותר, כי בינתים — כלומר, מזמן שעזבו את מושבם „בעבר הנהר". ונדו לבקש להם מושב קבוע לחוף הים — חברו אל קצת שבטים שמיים שדברו ערבית, ובבאם אל ארץ כנען דברו איזה דיאליקט ערבי. אבל בכל אופן היה להם בזמן קדום יחוס וחבור אל השפה הארמית. בתקופה מאוחרת, כאשר כבר היתה השפה העברית לשפתם הלאומית והקולטורית, שבו והחזיקו עוד הפעם בשפה הארמית, כאלו נתעורר באומה איזה זכרון מימי ילדותה, וכאלו גברה בה אז התשוקה, לקרב את השפה אשר רחקו מקודם... ואלו היה הדבר נעשה במתכוין, היינו אומרים, כי כל כך גבר אז בעם הרגש הלאומי, עד כי אמר להרחיק מחייו הלאומיים את השפה „הזרה" שסגל לו בימים הראשונים ולשוב אל שפת מולדתו. אבל אנו יודעים, כי לא נעשה זה על פי הכרה לאומית, אלא על פי השתלשלות הסבות שהשפיעו עליו בעל כרחו. ובזמן שחדל העם לדבר עברית, לא זז מלחבב את שפתו זו ההסטורית ולקבוע בה את כל קניניו הלאומיים, את פרי יצירתו הרוחנית.

השפה הארמית היתה בתקופת בית שני לשפה העממית. סבת הדבר מובנת לנו באופן טבעי. עולי הגולה הביאו אתם בלי ספק את דבורם הארמי, אשר סגלו להם בגלותם. ובהיות כי כפעם בפעם באו אוכלוסין חדשים מגלות בבל לארץ־ישראל, וגם בלי זה היתה השפה הארמית שלטת אז במדינות מערב־אסיה, לא יכלה השפה העברית לעמוד בפני תחרותה. אין ספק לנו, כי אלמלא קבל כבר הרוח הלאומי של ישראל צורה קבועה, היתה השפה העברית משתכחת ממנו לגמרי, והשפה העממיה, הארמית, היתה לו ברבות הימים גם לשפתו הקולטורית. אבל במצב הדברים אז היה מן ההכרח ההסטורי, כי יקבל עם ישראל שתי שפות: אחת עממית ואחת קולטורית.

וחוק קבוע הוא בטבע החיים הרוחניים של העמים, כי אין שפה עממית נעשית לשפה ספרותית. שפה ספרותית היא בטוי הפעולות הקולטוריות שבו, ואלו נעשות על ידי המלומדים והמשכילים שבעם, על ידי אנשי הרוח, ורק אותה השפה, שבה ידברו ויחשבו כת המשכילים תהיה לשפה הספרותית. יען כי הם

הם הממציאים לה תוכן. ולפיכך בכל מקום, שיש הבדל ניכר בין השפה העממית, ובין השפה הקולטורית, רק זו האחרונה תהיה לשפה הספרותית. השפה הגרמנית, למשל, לא זכתה לספרות, אלא כאשר החלו המלומדים והמשכילים להשתמש בה להגות רוחם. בעם, אשר שפתו תתפרד לכמה דיאליקטים, רק אותו הדיאליקט יהיה לשפה לאומית־ספרותית, זה שיבחרו בו הסופרים ואנשי הרוח ליצירותיהם הספרותיות, ויתרם הולכים ומתנונים, ובאופן היותר מוצלח יהיו רק לבטוי הפיוט העממי. כי השירה הפיוטית המלאה והמחשבה העיונית צריכות לשפה, שישתמשו בה דוקא אנשי המעלה, החושבים והחוזים שבעם.

השפה הארמית, כאמור, היתה לישראל שפה עממית, ממילא הביא ההכרח לידי כך, כי החלו „להבין" לעם בשפה המובנת לו — ואיזה מקצוע ספרותי נברא גם בשפה זו. ופלא הוא, כי עד כמה שלא היתה שפה זו חביבה גם על בעלי המחשבה והשירה בישראל, לא נשאר לנו בארמית שום יצירה ספרותית מקורית ונצחית משלה. אותם הרשמים הספרותיים שנשארו לנו בשפה הזאת רק יהודיים הם. רק עם ישראל גרם לקיום שפה זו, שלא תשכח לגמרי! ושפה זו שנשארה הרי אינה הארמית המקורית, כי לא נושאיה קיימוה, אלא עם אחר שנספח לה במקרה. מטעם זה אין לנו מושג נכון מטבע השפה הארמית, מציורי־דבוריה, מסגנונה, מקשור־מליה, מצבעה המקורי, שהרי זאת אינה אלא השפה הארמית המיוהדה, שהשקיעו בה היהודים את מושגיהם הדתיים, את תכן־רוחם, ואת הלך נפשם הם. נשער בעצמנו, כי אבדה הספרות היונית המקורית, זו שבה השתמשו היונים ביצירותיהם הספרותיות, ולא היה נשאר לנו, אלא הספרות היהודית־היונית (תרגומי כתבי־הקדש, ספרי האפוקריפא, ספרי חכמי ישראל באלכסנדריא וספרי הבשורה המשיחית), איזה ציור היה לנו אז מן השפה הזאת, מטבעה ומתכנה?

ועוד חדוש אחד נראה בחזיון ההסטורי הזה.

כבר אירע כמה פעמים, כי כפו שפה חדשה על איזה עם שיקבלנה באֹנס, או כי באו המאורעות והשכיחו מן העם את שפתו הלאומית והחליפוה באחרת. אבל השנוי הזה נעשה ראשונה בכתות העליונות של העם. אלו ניחות תמיד יותר לבטל את צורתם הלאומית ולהחליפה באחרת. הסימנים המובהקים של החיים הלאומיים נשמרים ביחוד בחיים העממיים. והכתות העליונות שבכל אומה ולשון קרובות יותר אלו לאלו במנהגי־חייהם, באופן השכלתם ובהשקפתם המוסרית, וגם תהיה להם יותר הזדמנות להתקרב אלו לאלו. ולפיכך אתה מוצא השקפה קוסמופוליטית — במובן ידוע — בקרב הכתות האלה, בשעה שהכתות הנמוכות, העממיות, קרובות יותר ללאומיותם המקורית, למנהגי חייהם הקדומים, שהן מקפידות על שמירתן; גם השפה הלאומית מתקיימת יותר ביניהן, מפני שאין להם כל כך עלה וסבה להשכיחה. ורק הכתות העליונות ראשונות הן לשכחת שפת מולדתן מפני שפת העם המושל, יען כי הן מתחברות לו ובאות אתו במגע ומשא, ומתחילות להשתוקק לאותו הרכוש הקולטורי

האצור בשפת המושלים בארץ ומתרגלות בה. ככה, למשל, היתה עם השפה היונית שהתחילה למשול במצרים ובאסיה מימות אלכסנדר מוקדן ואילך, רק הכתות העליונות התיַונו בתרבותם ובשפתם, מפני שהתרבות היונית עלתה על תרבותן הלאומיה, אבל הכתות העממיות שמ״י ימים רבים את לאומיותם, את עממיותם, וגם את שפתם. וכמה פעמים ראינו — ביחוד בזמננ׳ —, כי נשתכחה שפה מפי גדולי העם ומלומדיו, ורק העם בכתותיו הנמוכות קיים או.. , וברבות הימים שבו והחיו אותה מפי העם, וחזרה להיות שפה לאומית, ספרותית.

ובזמן שהחלה השפה הארמית לדחוק את רגלי השפה העברית בעם ישראל אנו רואים ההפך: ה ע ם החליף ע״פ ההכרח את שפתו הלאומית (שהרי השפה העברית היתה כבר לשפה לאומית ועממית, והעם לא ידע ממקורה הקדום וממצב הענינים שקדמו לחייו ההסטוריים), ודוקא גדולי העם, חכמיו ומוריו, החזיקו בשפה העברית וידעוה ידיעה רבה ועמוקה (גם אם לא השתמשו בה אז לצרכים הדיוטים). בה בטאו את כל רוחם, דברי שיר והלך־נפש, דברי חכמה ולמוד —, ובה קבעו גם את החיים הלאומיים הרוחניים של ישראל! וכן נשארה השפה העברית כל הימים נשמת העם, ותמצית חיי רוחו; היא היתה קדושה בעיניו, קדושה לאומית ודתית. ושפה זו קבלה, גם כאשר חדלה להיות שפת העם במובן הרגיל, התפתחות מרובה; התרחבו מישגיה, נתרבו מליה וציוריה, העשיר סגנונה, נהרכך בטויה, נשתפשפו ונתלטשו צדדיה, וכללי דקדוקה התקרבו לפשיטות ולטבעיות. נראה, כי הגם שלא דבר ה ע ם עברית, אך החשובים שבאומה, לא רק שכתבו בה, אלא גם שהיו מדברים בה.

היו ימים, שהחכמים היו מאמינים ומחליטים, כי ירדה הלשון העברית בימי בית שני. את כל הספרים הטובים בתכנם ובצורתם יחסו לזמן קדום, ואלו שמצאו בהם ירידת הלשון בסגנונה וקושי בהרצאת הדברים יחסו לתקופת בית שני, מזמן עזרא ונחמיה ואילך. וכל כך נשתרש משפט זה בלבם, עד כי למדו מן המאוחר על המוקדם, ועל פי סגנון הספר קבעו את זמן יצירתו והתהוותו. אך הבקרה המדעית כבר בטלה את ההחלטה המוטעית הזאת.

סדור הספרות הלאומית — ספרי הבבליאה — בכלל ועשיתה לקנין העם — כל זה נעשה אחרי גלות בבל, בתקופת בית שני. אמנם אפשר להחליט. כי לאחר שפסק כח היצירה הספרותית בעם ישראל, החלו לאסוף וללקט את הרשמים הספרותיים הקודמים. את אשר יצרו הדורות הראשונים, מה שנהוג תמיד בכל עם ועם. אבל באמת לא פסק גם כח היצירה הספרותית בישראל בתקופת בית שני, אלא אדרבה הוא התרחבה הרבה וקבל גוונים שונים. בספרותנו הביבלית נשתקעו בלי ספק כמה ענינים חשובים מזמן הקודם — אבל לכלי־שלם היו רק בימי בית שני.

גם הקנין היותר חשוב של האומה הישראלית, התורה כפי שהיא לפנינו בהקיפה הנוכחי, לא היתה שלמה בימי גלות בבל, וכמה חלקים חשובים נתחדשו, כמוכח, בדורות אחרונים. ואלו החלקים אשר נתחדשו בה בתקופה מאוחרת מקצתם חשובים לא רק

בתכנם, אלא גם בצורתם, בסגנונם ובחוט של חן פיוטי המשיך עליהם. מזמן בית ראשון קלטו אל התורה את ספורי „בראשית" שמימות אברהם ואילך, (כאשר בררתי כבר במקום אחר), אשר יסודם ב א פ ר י ם, ורוב ספר „דברים", אשר יסידו ב י ה ו ד ה. משאר חלקי התורה יש פרקים שנוסדו בימי בית שני, בזמן מאוחר לערך. למשל, ספור מחלקת קֹרח ועדתו על משה ועל אהרן (השייך לתורת כהנים) שאי אפשר להבינו בלי הנחה קידמה, כי כבר היתה הכהונה בצורתה החדשה ק ב ו ע ה בישראל בידי „זרע אהרן הכהן" *) וכבר היה קים החוק של „והזר הקרב יומת". וזה לא היה בימי בית ראשון, ובפרט מושג „זר" הפסול לעבודת המזבח, מה שהטעימו באותו חלק של תורת כהנים ביחוד, הוא לגמרי חדש, ו כ פ ו אותו על האומה הישראלית רק בזמן בית שני. ובענין קרח ועדתו שחלקו על הסדר החדש הזה אנו מוצאים את ציורי התסיסה שהביא עמו, תסיסה שאין להמקים כלל בזמן מוקדם. — והספור הזה מצדו הספרותי הוא בודאי מן המובחרים בנוגע לצורתו וסגנונו החי והרצאת־הדברים הפיוטית. בנוגע ל ס ג נ ו ן נמצא ענינים חשובים גם בספר „ויקרא". למשל, האזהרות המוסריות בפרשת „קדושים תהיו", ואותם הצוויים הסוציאלים, שלפי דעת מסדרם נאמרו למשה „בהר סיני". ואף כי על פי טבע ענינם ותכנם אין בהם ממעלת הפיוט, הנה סגנון הלשון שבהם הוא יפה מאד ומתאים אל נושא הענין. למדים אנו מזה, כי בזמן בית שני — בדורות ש א ח ר י עזרא ונחמיה — עוד היה הסגנון העברי טבעי, ומרובה הגוונים ונדרש לכל שאלות החיים, ואפשר היה לכתיב עברית לא רק ענינים של דת ועבודת אלהים, לא רק תהלות ושירים לאלהים — מה שהוא בכלל התחלת היצירה הספרותית בכל לשון — אלא גם חוקים ומשפטים, צוויים סוציאלים והצעות סוציאליות, והכל בשגרת־לשון צחה ומובנת די צרכה.

מלבד יצירת כמה פרשיות המעידות לנו על כ ח־ה ל ש ו ן בתקופה ההיא, הנה גם ס ד ו ר התורה בתור ענין שלם ומקיף את ספורי המאורעות מזמן ה ת ה ו ו ת ה א ו מ ה ואת אופן ה ת ה ו ו ת ה י ה ד ו ת — מראה לנו את כ ח היצירה ה ס פ ר ו ת י ת שבעמנו בזמן מאוחר יותר. ספר התורה המאוגד בכל חלקיו השונים, פרי רוח העם בתקופות שונות, לחטיבה ספרותית אחת שלמה, איננו ענין של מלקט

*) כל ענין הקדושה המיוחדת של „הכהנים הלויים" הוא רק מזמן ס ו ף בית ראשון, כשהמקדש בירושלם נעשה כבר ליסוד היהדות הלאומית; אבל יחוס משפחת כהונה עד ל א ה ר ן הכהן ובניו, ומה שמסתעף ממנו, הוא מזמן מאוחר מזה. שכן בימי חבור ספר דברים, שהוא סוף ימי בית ראשון, השתדלו רק לעשות את ה מ ק ד ש בירושלם יחידי בערי יהודה, וענין שֵרות הכהנים הלויים במקדש זה, היה, כנראה, מובן מאליו, כי היה אז ע ו ב ד א — כלומר „הכהנים הלויים" עמדו ושרתו במקדש זה. אך בזמן בית שני הוסיפו להטעים ביחוד, כי ר ק משפחת „אהרן הכהן" ב ל ב ד ה כשרה לכהונה, ויסדו אז את שלשלת־היחוס מאהרן הכהן עד הימים ההם. וכמובן שלשלת־יחוס זה מן המאוחר אל המוקדם, מן הכהנים אשר ב ד ו ר ם עד „זרע אהרן הכהן", איננו הסטורי כל עיקר. ועל סדר הכהונה הזאת, על המונופולין של שרות המקדש בידי מ ש פ ח ה א ח ת, ערערו קצת בני הדור, ואין מן הצורך לברר כי דבר חדש כזה איננו נעשה בלי מחלקת וקטטות, עד שיקבע בתור סדר מ׳נדיי־בוע.

ומסדר, אלא מלאכת מחשבת במעלה ראשונה, פרי אמנות נפלאה. אמנם כי בשעה שאנו קוראים בו על פי השקפת הבקרת המדעית, אנו מוצאים בספוריו ובצוויו כמה סתירות מפרשה לפרשה, כמה חליפות ותמורות אפילו בהשקפה המוסרית ובמושגים הדתיים — מה שמחייב השמוש במקורות השונים, שמהם שאב יוצר הספר הזה — אבל מנקודת ההשקפה הספרותית והאמניותית נשתאה על הספר הענקי הזה ועל הרצאת הענינים שבו. שהרי מסדר הספר הוא שהמציא לנו תחלה סדר השתלשלות בהתפתחות המין האנושי מראשית הוית העולם עד לאותה תקופה שהוא עומד בה. — ומה שהוא נפלא ביותר: בספר התורה נקבעות השקפות מוסריות ודתיות שונות, שרק הסקירה העיונית והבקרתית תעמוד על הסתירות האלה, בעוד כי אלפי שנה השפיע על החנוך המוסרי של ישראל בתור השקפה מוסרית מסויימת ומאוחדת. הספר הדתי הזה, המושך את הלבבות בתכנו ובצורתו, בגוונים השונים והמרובים, שכלם מתאחדים ומתאימים להרמוניה נפלאה, אין דוגמתו בשום אומה ולשון. ביחוד יגדל ערך הספר הזה בעינינו בשעה שנדמהו אל קובץ ספרי־הבשורה, שאין בהם גם מן הפיוט הנהדר, וגם הסתירות שבהם (בהרצאת הספורים ובהשקפות המוסריות) הן כל כך בולטות ועוקצות עד שהן נראות ומורגשות גם לקורא התמים. וכן אין ספק, כי גדול הוא ספר התורה, גם בחשיבותו הספרותית והאמנותית, על שאר ספרי־הדת שבעולם. —

וסדורו של ספר זה בהיקפו הנוכחי אי אפשר להקדימו לסוף מלכות פרס.

כח הלשון וכח היצירה הספרותית בעברית אנו מוצאים עוד בכמה יצירות חשובות של התקופה המאוחרת. אין מן הצורך להאריך בבירור החשיבות הגדולה של נבואות ישעיה השני, הנשגבות והנפלאות כל כך, כאיזה צד שנשפוט עליהן: הן מצד תכנן הנעלה והן מצד סגנונן הנמרץ, מצד ציורי־מליצותיה ומצד ההשקפה המוסרית הנצחית שבהן. הנביא הזה חי בסוף מלכות בבל ובימי כרש — ובנאומיו ודאי לא נמצא ירידת הלשון, או הפסקת כח יצירת השפה! ממין אחר הם נאומי הנביא, אשר ראה מפלת בבל ושמח עליה; המליצה והציורים שונים הרבה מאלו אשר בנבואות־הנחמה ובבשורה־היעוד אשר בנאומי ישעיה השני, אבל בחשיבותם הפיוטית אינם נופלים הנאומים האלה ואינם פחותים מהם במעלה אמנותית. וקצת הנבואות המיוחסות לישעיה השני, שהן משולבות אליהן, מאוחרות הרבה מראשית מלכות פרס, מבלי שנראה בהן ירידת הלשון או אפילו עמידה. למשל: הנאום האחרון בספר ישעיה, המדבר כלפי הרחקת אחים בזרוע.

גם בנבואות מלאכי אנו מוצאים עוד הרבה ממעלת הלשון העברית בכח יצירתה. הסגנון שבהן הוא חי וטבעי, נוקב ויורד ללבבות. אין זו שפה למודה, ואין אלו ציורי־מליצה עשויים ומלאכותיים; אלא זאת היא שפה הנובעת מן ההבנה הטבעית וקשורה קשר טבעי אל הרגש ואל המחשבה, וציורי־המליצה שבה הם פרי השלטן המוחלט בלשון.

בכלל הספרים החשובים הנצחיים, אשר יחשבו אל הספרות העולמית ממדרגה

ראשונה, ימנה בלי ספק ספר תהלים — וגם חבורו שייך לתקופת בית=שני. ולא זו בלבד, אלא כי דוקא חלקיו היותר מצויינים והיותר נהדרים בתכנם ובשפתם הם מאוחרים הרבה, עד ימי גבורת בית. חשמונאי והתחיה הלאמית שבתקופה ההיא. מה שנקלט אל קובץ השירים הליריים, הספוריים והלאומיים=הדתיים מזמן הקודם, לפני גלות בבל, הוא מעט מאד. מוקדם בהחלט גמור הוא מזמור מ"ה, אשר נוסד על מאורע נשואי המלך אחאב עם איזבל בת אתבעל מלך [צר] וצדונים *). אבל זולתו אין כמעט אף אחד, אשר אפשר לקבוע זמן חבורו לפני גלות בבל בלי שום פקפוק; ומעטים הם המזמורים, אשר יהיה זה בגדר האפשר. עלינו להתרחק מדעת אלו המחליטים, כי בכל מזמור שנזכר בו „מלך" ישראל, בודאי בימי בית ראשון נוסד, מפני שבזמן בית שני לא היה מלך בישראל עד ימי מלכי בית חשמונאי; כי מלבד שקרוב הדבר, ותכן המזמורים מסכים לרוב לזה, כי נאמרו בימי המלכים ממשפחת החשמונאים, הנה אין השם „מלך" מכוון דוקא למלך ממש במובן המדיני. הפחות אשר משלו

*) עוד בראשית הבקרת הביבלית המדעית, כאשר פסקו מפרשי המקרא לבקש בענינים כאלה שבכתבי הקדש רק אליגוריות אלהיות — הבינו כבר אל נכון, כי מזמור זה שבתהלים נוסד על נשואי מלך בישראל עם „בת נכר". קלווין שער, כי נאמר על זווג המלך שלמה עם בת פרעה מלך מצרים. אבל זה לא יתכן, שהרי נאמר בפירוש: „ובת צר...." וכן לא יתאים מה שהלל הפייטן את המלך בדבר גבורתו במלחמה, כי בזה לא הצטיין המלך שלמה מעולם. הציג היה הראשון אשר שער אל נכון, כי מכוון המזמור לנשואי אחאב עם איזבל. אחאב היה גם גבור מלחמה, ובראשית ימי ממלכתו הצליח במלחמותיו, ולבסוף נפל במלחמה. ולזה מסכים גם זה שנאמר: „מן היכלי שן מני שמחוך". אחאב בנה באמת „בית השן" והצטיין בבנינו זה כל כך, עד אשר ראה כותב ההסטוריה (הכותב ברוח-שנאה לאחאב) חובה לעצמו, להזכיר מפעלו בפירוש (מלכים ב' כ"ב — ל"ט). וכנראה השפיע בזה המלך (אשר בנה כמה ערים) על בני דורו בממלכת אפרים, כי בנו להם גם הם „בתי השן", כנראה מדברי הנביא עמוס (ג' ט"ו). אבל לשלמה היה רק כסא שן ולא היכלי שן. בהשערה הנכונה הזאת, הטילו קצת חוקרים ספק: א) איך אפשר, כי יאמר הפייטן על המלך אחאב „אהבת צדק ותשנא רשע וכו'"? ב) איך הסכים משורר מישראל לנשואי המלך אחאב עם איזבל? ג) איך נשתרבב מזמור כזה (אם מיוסד הוא על המאורע המדובר) אל קובץ מזמורי התהלים? — ואולם אין הטענות האלה צודקות. א) על אודות טיב משפחת עמרי בכלל והמלך אחאב בפרט יש לנו עדות רק מפי מתנגדיהם, אשר עלה בידם להכרית את בית עמרי במהפכה מדינית נוראה; אבל מזה אין ראיה, כי כך היה גם משפט כל העם ודעתו על אחאב. ואנו מוצאים להפך, כי היה הדבר קשה מאד בעיני רבים, כי קם יהוא בעצת אלישע הנביא על ארונו ועל בית אחאב להאבידו באכזריות מבהילה, שכן אומר הנביא הושע (א' ד'): „ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא" (מה שלא הבינו המפרשים ונדחקו לפרשו) — והרי זו עדות מפי הצד שכנגד שהתרעם הרבה על אבדן משפחה זו. ב) גם נשואי המלך אחאב עם בת מלך צר לא היו רעים אלא בעיני הנמשכים אחרי אליהו ותלמידיו, אבל רוב העם באפרים אין ספק שלא התרעם כלום על זה, והפייטן אומר רק: „ושכחי עמך ובית אביך", אבל לא היתה איזבל בעיניו „בת אל נכר", ועדין לא נקבעה אז הקיצוניות הדתית הזאת גם ביהודה. ג) מסדר ספר תהלים שהיה בזמן מאוחר הרבה לא ידע כבר את המכוון במזמור הזה ואספו אל קובץ שיריו, כאשר בכלל נכנסו רוב היצירות הספרותיות של אפרים אל כתבי הקדש, הגם שנסדרו ברוח ההשקפה הדתית היהודית של הקיצוניים ביהודה. ומה ששער גרטץ, כי נאמר מזמור זה על נשואי חזקיה המלך, אין מן הצורך להאריך בבטול השערה זו. פרנץ דילטש (בפירושו לתהלים) שער, כי נוסד מזמור זה על נשואי המלך יורם בן יהושפט עם עתליה בת אחאב. אבל על זו לא יתכנו הדברים: „ושכחי עמך ובית אביך".

בירושלים בזמן מלכות פרס, בין אלו שהיו מבית דוד בתקופה הראשונה, ובין אלו ממשפחת צדוק בתקופה המאוחרת. לא היו מלכים, אלא פקידים סרים למשמעת הפחה במדינות המלך אשר מ„עבר הנהר" (וזה ישב בשומרון, מרכז המדינה הזאת), אבל בירושלים היה נחשב בעיני בני עמו בתור „מלך". ובכלל אין כנוי זה בעברית מדוייק כל כך.

רוב מזמורי תהלים אינם הסטוריים, ובטעות יחסו להם איזה מאורע הסטורי, או כי עמלו לכוונם אל מאורעות הזמן. רובם הם, כאשר נבין בסקירה בלתי משוחדת, אישיים—כלומר: הגות לב אדם מישראל פרטי, ברוחו הוא, על פי מצבו, מאורעותיו, הלך נפשו והסתכלותו בחיים. לא כנסת ישראל יסדה את השירים האלה ולא בשמה נאמרו, אלא אחרי כן סגלה לה האומה את המזמורים הללו והתאימתם למצבה היא בעמים. הפיוט האישי היה ברבות הימים לצבורי. ובנוגע לקבוץ השירים וסדורם, אין ספק, כי גם המקרה השפיע הרבה עליהם וגרם להם; ולפיכך אין להחליט בבירור, כי מכיון שנקבע איזה מזמור בתהלים, בודאי לאיזה מאורע הסטורי הוא מכוון. ברשימות שעל גבי המזמורים, המיחסות אותם למאורע ידוע בחיי דוד המלך, אנו רואים הטעות בבירור, שהרי אין אף רשימה אחת צודקת ומדוייקת.

ממזמורי תהלים יש רק אחד, אשר גם הבקרת המדעית אמרה ליחסו במקצת לדוד המלך: הסוף ממזמור י"ח. אבל נראים הדברים, כי לא דוד המלך אמרם, וגם לא בשמו ועל מאורעות חייו נאמרו. ומה שבא הפיוט הזה (שאיננו מן המובחרים שבתהלים) גם בספר שמואל, אין מזה הוכחה כל עיקר. כי כבר ראינו שכותב ספר שמואל, אשר סדר כמה פרשיות הסטוריות, שיחס שיר גם לחנה, אשר התפללה לה' אחרי לדתה את בנה, בעוד שהשיר אינו מסכים למאורע המדובר, ויש בו סימן מובהק, כי מאוחר הוא הרבה לחנה וללידת שמואל, שנאמר בסופו: „ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו". וכל דברי השיר נוסדו על השקפות דתיות מאוחרות לאותו המאורע. ראה המסדר, אשר בקש איזה פיוט ראוי לשעה כזאת, את המלים: „עד עקרה ילדה שבעה"... עמד ויחסו לחנה. וכן בשיר הנפלא על מית שאול ויונתן בנו, שהוא באמת קדום, ואין ספק כי נוסד על מות שני הגבורים הלאומיים האלה,—לא דוד קנן את הקינה הזאת, אלא פייטן לאומי יסדה שהיה מחבב באמת את המלך שאול ובנו, ונקבע השיר תחלה „בספר הישר" (כלומר: בספר שירי הגבורים), ומשם לקחו כותב ספר שמואל ושם אותו בפי דוד. וכמו כן היה גם עם מזמור י"ח בתהלים שבא בספר שמואל, ואינו שם מעיקר הספור ההסטורי. (כמו שבררתי כבר „השלח" כרך עשירי עמוד 1429 ואילך). המזמור הזה הוא בן שני חלקים שונים זה מזה בתכנם ובערכם המליצי; בחלקו הראשון, אשר קשה להגבילו מן השני בדיוק, יען כי קשרם המסדר זה בזה באיזו מקראות, אנו מוצאים ציור אדם נרדף ומבקש מפלט מאויביו, ובחלקו השני אנו מוצאים גבור שנצח את אויביו. ומטעם זה שערו, כי דוד המלך אמרם לעת זקנתו. אבל אין אלו אלא דברי השערה בעלמא, ויותר נראה לשער, ע"פ פסוקים ומבטאים אחרים כי נוסד המזמור בזמן מאוחר הרבה. (התחלתו המיחסת אותו, לדוד, וסופו המסיים

בברכה „לדוד ולזרעו עד עולם" נוספו מיד המסדר). ואין אנו יודעים, מי הוא ומתי היה הדבר. וכן מזמור כ"ט, אחד מהיותר חשובים שבספר תהלים ונהדר בתכנו ובציוריו הנשגבים, אין ספק כי איננו מתקופת בית ראשון. גרטץ החליט, כי נוסד הוא על ר ע ש ה א ר ץ, שהיה בימי ע ז י ה ו המלך. ואולם אפילו אם היה באמת מיוסד על מאורע כזה, האם רק בימי עזיה רעשה הארץ בפלשתינא? אבל באמת מצוייר במזמור זה מאורע מטרות עוז וברקים ורעמים בגלגל, והפייטן צייר את הרוחות הסוערות, את הברקים החוצבים להבות אש ואת הקולות המחרידים בציורים מליציים נפלאים, והשיר הזה הוא אחד הפנינים היותר מבריקים בספרות הפיוטית. ונוסד השיר הזה אחרי אשר נתפשטה בישראל האגדה הבבלית מימי־המבול. וזה היה אחרי גלות בבל. (וכבר בררתי זה בהשלח כרך תשיעי עמוד 448 ואילך).

אחד השירים הליריים היותר נעימים בצי[illegible] נשגבים, בעומק ההרגשה ובסגנון ריתמי הוא בלי ספק זה שנסמן בקובץ התהלים שלפנינו מזמור מ"ב ומ"ג — שהם רק מזמור אחד. גם השיר הזה נוסד בימי בית שני, ונראים דברי ר' י ו ס ף ה ל ו י (Revue des études juives I. 27) כי הפייטן היה אחד ה מ ש ו ר ר י ם במקדש ירושלים. שכן הוא אומר: „ואביאה אל מ ז ב ח אלהים, אל אֵל שמחת גילי ו א ו ד ך ב כ נ ו ר, אלהים אלהי". אבל לא כוון החכם הזה אל נכון זמן חבור השיר. שהרי מציוריו אנו למדים, כי עמד אז המקדש ב י ר ו ש ל י ם, הכהנים בעבודתם והלויים בדוכנם, ולפי דעת ר' י ו ס ף ה ל ו י חי הפייטן בסוף גלות בבל (בזמן נבונד). אנו רואים, כי אז היה קבוע כבר השיר במקדש בכלי זמר, מה שלא בא זכרו בכתבים שבימי הבית הראשון. זו היתה צורה חדשה של עבודת־האלהים בבית שני ונמסרה לידי הלוים „המשוררים", אשר לא היתה להם שירות זו בבית ראשון,—ואין מן הצורך להאריך בבירור הדברים, כי הספור בדברי הימים מפעולת המלך דוד, להעמיד במקדש מנצחים בכלי שיר, איננו הסטורי. ולפיכך יהכן, כי חי מחבר השיר הנעלה הזה בזמן מאוחר הרבה, כאשר כבר נקבעה עבודת המקדש בשיר וכלי זמר. והמשורר היה אנוס לברוח ונמצא חוץ לארץ מולדתו „הולך קודר בלחץ אויב", מפני איזו סבה בלתי נודעה לנו. מקום גלותו אין מן הצורך שיהיה מעבר לירדן מזרחה, כאשר שערו על פי הבנה מוטעית בדברי הפייטן. הוא אומר:

אֱלֹהַי עָלַי נַפְשִׁי תִשְׁתּוֹחָח
עַל כֵּן אֶזְכָּרְךָ מֵאֶרֶץ יַרְדֵּן
וְחֶרְמוֹנִים—מֵהַר מִצְעָר.
תְּהוֹם אֶל־תְּהוֹם קוֹרֵא לְקוֹל צִנּוֹרֶיךָ
כָּל־מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ.

המשורר נמצא במרחק רב, בארץ נכר ומתגעגע על ארץ מולדתו, שהוא קשור אליה בכל נימי חייו. זוכר הוא את ארץ הירדן ואת הרי ישראל. וכמה חביבים עליו

המקומות האלה, וכמה נעימים לו קולות גלי הירדן וצנוריו, בשעה שנדמה לו, כ' „תהום אל תהום קורא"! והוא מקונן: „אלהי עלי נפשי תשתוחח, על כן [כלומר: יען אשר] אזכרך מארץ ירדן (בזמן היותי בארץ ירדן) וחרמונים — מהר מצער". אז שמעתי „תהום אל תהום קורא לקול צנוריך [של הירדן], כל משבריך וגליך עלי עברו". בציור השירי נדמה לו, כאלו עודנו עומד שם רואה ושומע ומרגיש בגלי הירדן... קובע אני את זמן חבור השיר הזה, כדעת קצת המפרשים מאו"ה בזמן פולמוס אנטיוכוס.

מתקופה מאוחרת הם בלי ספק כמה מזמורים, אשר נכיר בהם ע"פ רשמי העת ההיא ומאורעותיה, או על פי ההשקפה הדתית בישראל שבימים ההם. על אלו יחשבו, למשל, מזמור מ"ד (שניסד על זמן החרבן והשמד בפולמוס אנטיוכוס) ומזמור ע"ד; שירי-תהלה במקדש (מזמורי צ"ה — ק') שירי-חג (קי"ג, קי"ד) ועוד כיוצא בהם. גם השיר הנפלא, מזמור ק"ד, אשר תכנו הפיוטי הפליא את הלבבות מאז ועד עתה, אין ספק, כי הוא מתקופת בית שני. וכבר הבין הופפלד (בפירושו לתהלים) אל נכון, כי ידע המשורר את ספורי בראשית לא רק בכלל, אלא גם בפרטיהם, כפי סדורם בתורה, תולדות הבריאה יום יום. ביום הראשון והשני נבראו (לפי הספור בתורה) השמים והאור, והארץ היתה תחלה תהו ובהו, ורוח-אלהים (כלומר רוח סער חזק) מרחפת על פני המים. ועל זה מתחיל הפייטן:

עֹטֶה אוֹר כַּשַּׂלְמָה
נוֹטֶה שָׁמַיִם כַּיְרִיעָה
הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו
הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ
הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי-רוּחַ...

ועל יסוד היבשה ו„מקוה המים" (הים) שביום שלישי:

יָסַד אֶרֶץ עַל מְכוֹנֶיהָ...
עַל הָרִים יַעַמְדוּ מָיִם
מִן גַּעֲרָתְךָ יְנוּסוּן...
אֶל מְקוֹם זֶה יָסַדְתָּ לָהֶם,
גְּבוּל שַׂמְתָּ בַּל יַעֲבֹרוּן....

אחרי כן, כנגד „תדשא הארץ דשא וגו'":

.... תִּשְׂבַּע הָאָרֶץ
מַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה
וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם...
יִשְׂבְּעוּ עֲצֵי יְיָ
אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע...

אחרי כן כנגד יום רביעי:

עָשָׂה יָרֵחַ לְמוֹעֲדִים
שֶׁמֶשׁ יָדַע מְבוֹאוֹ....

ואחרי כן כנגד „ישרצו המים וגום" שביום חמישי:

זֶה הַיָּם גָּדוֹל וּרְחַב יָדָיִם
שָׁם רֶמֶשׂ וְאֵין מִסְפָּר
חַיּוֹת קְטַנּוֹת עִם גְּדֹלוֹת...

רק „עוף כנף" ו„חיתי ארץ" ואת „האדם" שבספור הבריאה מזכיר המשורר לא לפי סדר יצירתם, אלא במקום חיותם על פני הארץ ולפי תנאי חייהם בה. כי בהזכיר את „עצי ה' ארזי הלבנון" מצא לנכון לקשר אל זה בקשר פיוטי מאד נעלה, כי „צפרים שם יקננו וכו'", ועם העשב והחציר הוא מזכיר את הבהמה והאדם, אשר בעבורם הוציא הארץ צמחה. עם חשך הלילה שלאחר מבוא השמש, נאה לו להזכיר, כי „בו תרמש חיתו יער וכו'" ועם זריחת השמש — כי „יצא אדם לפעלו וכו'". ומסיים הוא את התמונה בסיומו של ספור הבריאה, כי אלהים נהן ליצוריו „לאכלה" — והוא אומר:

כֻּלָּם אֵלֶיךָ יְשַׂבֵּרוּן	תִּתֵּן לָהֶם יִלְקֹטוּן
לָתֵת אָכְלָם בְּעִתּוֹ	תִּפְתַּח יָדְךָ יִשְׂבְּעוּן טוֹב...

אלו נשאר לנו רק הפיוט הנהדר הזה מאותה התקופה המאוחרת, שאנו מדברים בה, די היה בו לסתור בהחלט דעת האומרים, כי הימים ההם היו ימי „ירידת הלשון". בשיר הזה מעטית מאד היצירות הספרותיות בעברית.

ואחד הפיוטים החשובים מזמן קבוץ־גליות שאחרי גלות בבל הוא מזמור ק"ז, אשר נוסד אחרי אשר גאל ה' את ישראל מיד צר „ומארצות קבצם — ממזרח וממערב מצפון ומים" [קרי מימין או: מתימן, מדרום]. נראו דברי גרטץ (בפירושו לתהלים). כי נוסד הפיוט הזה זמן מה אחרי ההתעוררות הראשונה של קבוץ גליות בימי כרש, כאשר כבר החלו העכובים והיסורים הקשים של עולי הגולה. אבל סוף סוף הגיעו רובם אל „מחוז חפצם" וגם עסקו ביסיד הישוב החדש בארץ אבות. מה שמספר המשורר, כי

תָּעוּ בַמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דָּרֶךְ	רְעֵבִים גַּם צְמֵאִים
עִיר מוֹשָׁב לֹא מָצָאוּ	נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטָּף

היא עובדא הסטורית ידועה לנו מדברי נביא הגולה (ישעיה מ"א, יז) באמרו: „העניים והאביונים מבקשים מים ואין, לשונם בצמא נשתה". וכנראה השתמש המשורר בדברי־נחומיו של הנביא: „אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים", כאשר בכלל השפיעו כנראה דברי הנביא על המשורר. מה שהתקשו קצת המפרשים ושאלו, איזו שיכות יש לסכנת יורדי הים עם קבוץ־גליות? התשובה קרובה. אין ספק, כי לא

רק מבבל שבו בני הגולה אל ארץ־אבות, כי אם גם ממדינות אחרות — ממדינות הים. ואלו נסעו באניות, וקצתם עברו בסכנה גדולה עד בואם אל חופי ארץ ישראל. וכן אמר נביא הגולה (ישעיה ס׳ ט׳): „כי לי איים יקוו ואניות תרשיש בראשינה להביא בניך מרחוק".

יצירה ספרותית השייכת בודאי לזמן מאוחר היא כנודע ספר „קהלת". הראשונים, שכבר עמדו על אחור זמנו, יחסו את התהוותו לסוף מלכות פרס (ר׳ נחמן קרוכמל במורה״ז הוצאה שניה, עמוד 104 ואילך), טרם שגברה עדיין השפעת היוניות בישראל (שם סוף עמוד 109) כי מצאו אמנם בספר הזה סגנון־מחקרי והשקפה חפשית, אבל לא עיון־פלוסופי והשקפה מיתולוגית.

ובאמת אין הסימנים שנתנו בו קצת החוקרים, כדי להגביל זמן חבורו ולסמן את מהותו וערכו, מובהקים ונאמנים. בעקר הדבר הם עומדים על מעלת הלשון ומוצאים בה סימני הירידה — כי פחותה היא גם מסגנון רשומי נחמיה. שהרי לא השתמש זה כל כך במלות ארמיות כמחבר ספר קהלת. וכמעט שזוהי לשון חכמים במשנה, הן בצורת המלים והן בשמוש־הלשון. אנו לפי סברתנו מוצאים בלשון חכמים שבמשנה רך ונעימות, מפני שזוהי לשון טבעית, אשר מרוב השמוש בה בכשרון ודעת נתרככה הרבה והיתה לשפה שמושית. את צדדיה החדים והעוקצים הקצו, את הקושי שבה הסירו, ואת סגנונה המליצי החליפו בהרצאה מדויקת, ברורה ומסוימה. במקום הציורים באה ההגדה הפשוטה, במקום הפתוס בא הדיוק. ודוקא צרופי־מלים בשגרת הלשון, אשר בעיני החוקרים האלה הם סימני „ירידת הלשון" מעידים לנו על התקדמות הלשון והתפתחותה באופן רצוי. ובספר קהלת אנו מוצאים השפעת התקדמות זו בכמה פנים, וזה יוכיח אחיר זמן הספר, אבל לא יפחית את מעלתו. אין ראיה מסגנונו, כי בזמנו חדלו כבר לכתוב עוד עברית על „טהרת הלשון". במקום שנושא־ענינם היה מצריך זה עוד השתמשו בסגנון העברי הקדום. ואין ספק לנו, כי שירי־תהלה במזמורים צ״ה—ק׳ שבתהלים אינם קדומים לקהלת, ואפשר שעוד מאוחרים הם ממנו. הסגנון המליצי והציורי מתאים לתוכן המזמורים האלה. אבל בענין מחקרי — הגם שאיננו עיוני כל כך — עולה הסגנון הזה יפה.

ובנוגע להשקפת הספר הזה, הנה בשתים משכה עליה את עיני החוקרים: א) עד כמה שונה השקפת המחבר, המלאה ספקות והרהורים של יאוש, מן ההשקפה התמימה של הדורות הקודמים, שנוסדה על אמונה תמה בכח האלהים ובהשגחתו על בני אדם ועל בטחון גמור בצדקת האלהים ודרכיו. ב) אין כאן שום רמז להשקפת היהודים בימי בית שני, להיהדות המעשית מיסודם של הפרושים, שעל פיה חיו בדורות המאוחרים. ומטעם זה הגבילו את זמן חבור הספר „בין החותמים" — לאחר שנכנסה כבר במעט רוח פסקנית בישראל, וטרם שגברה השפעת היהדות המעשית מיסודם של הפרושים, לעשות הכל כפי המצוה בתורת משה, ובעיקר לעשות ולא לחשוב הרבה.

אבל גם החלטה זו אינה אלא מוטעית. עיקר הטעות נמצא במה שסברו, כי כל הספרים הביבליים ברוח האומה הישראלית נוסדו, ואת הלך־נפש האומה חשבו להכיר על פי התוכן א י ז ו ספרים ביבליים, שבהם נטעמת ההשקפה הדתית ביותר. השפעת הספרים האלה והגברת שלטונם הרוחני על העם היתה בימים, שכבר פסק כח הגדול הרוחני בישראל וחדל כח היצירה שבו, ואז רק אז גברה בו האמונה בקדושת הספר הדתי. וכל זמן שרוח ישראל היה מוסיף והולך, היו רוב הספרים האלה — ספרים, אבל לא ענין של קדושה ויראה דתית. הם היו רק אידיאל של יחידים, שקבלוהו עליהם כלו או מקצתו, אבל העם לא סדר את דרכי־חייו על פי תכנם. ומצד השני, טעות היא להאמין, כי עוד בזמן קדום גברה בישראל תורת הפרושים. וכל העם חי על פיה. ב ס ו ף ימי בית שני אמנם כבר התרחבה תורת הפרושים הרבה, וגם גברה השפעתם בחיים הצבוריים. אבל עדיין היתה ההנהגה הראשית בידי הצדוקים, כי הם היו גדולי האומה ומנהיגיה. זה נכיר גם מתוך ספרי־הבשורה והגדת־עדותם. ואלמלא נחרב הבית ובטל הקבוץ המדיני של ישראל, לא היתה תורת הפרושים מתפשטת ומתקבלת בישראל באופן כזה.

ולכן לא יקשה בעינינו, כי בתקיפת מ ל כ ו ת י ו ן, או אפילו בימי מ ל כ ו ת ב י ת ח ש מ ו נ א י נמצא אדם מישראל, עשיר ומשכיל, מיוחס ואפשר פחת־המדינה (זה נראה מתוך כמה דבורים בספר קהלת), אשר נהנה בעושרו וגדולתו מן החיים העליזים, אלא כי בסוף ימיו נטל ממנו טעם החיים האלה, וכאשר החל לבקש תכלית־מוסרית לחיי האדם, נואש מזו. אין בספר זה פלוסופיה עמוקה, לא בבקשת חוקי ההכרה האנושית ולא בבקשת תכלית מוסרית למציאות האנושית. אבל חוקרים ממין זה היו גם בין היונים, ואין ספק כי הרהוריהם וספקותיהם נכנסו גם אל מחנה ישראל ונתקבלו מצד משכילים ואנשי־מעשה. מה שלא מצאו בקהלת רמזי המתולוגיה היונית לא יפלא בעינינו כל עיקר, שהרי בכלל אין הספורים האלה מתאימים להשקפת היהודים, ואף הקרובים ביותר לתורת־הגויים, אשר התרבות היונית השפיעה עליהם במדה מרובה לא קבלו את המתולוגיה הדרדקאית של היונים. אין אנו מחליטים, כי נתקבלה תורת־משה בישראל בדורות הראשונים בכל חלקיה ופרטיה; אבל כבר חנכה את העם למדי להסתכל מתוך בוז ולעג במושגים דתיים כ א ל ה, אשר גם חכמי היונים מימות החקירה הפלוסופית ואילך לא מצאו בה קורת רוח. והיו קובלים הרבה על הפייטנים הראשונים, שהם בספוריהם מ ה ב י ל י ם את העם.

ואם לא נבקש בספר קהלת שיטה פלוסיפית עיונית וגם לא שיטה מוסרית מסויימת, הנה ענין ס פ ר ו ת י־פ י ו ט י חשוב בודאי ימצא בו. בדורות האחרונים עמדו כבר החוקרים והחכמים על ערך הספר וחשיבותו ועסקו בכבד ראש בחקר ת מ צ י ת ו ה נ פ ש י ת. אין חשיבותו נ ש ו א י ת, אלא נ ו ש א י ת; לא ה כ ת ו ב ימשוך את לבנו, אלא ה כ ו ת ב, רוח האדם ההוגה והמרגיש. הרי לפנינו אדם עשיר ומשכיל, גדול ביחס־אבות, בהשכלה ובעשר חמרי. הוא נהנה מכל טוב החיים ומנעמיהם, החמריים

והרוחניים; הוא הסתכל הרבה בסדר החיים, בתכליהם, במוסרם, בכל הנעשה תחת השמים, גם „העולם" [כלומר סדר הבריאה והמציאות הכללית] נתן בלבו, וסדרי החברה המדינית עוררו את מחשבותיו. אין ספק כי הסתכלותו היתה מתוך השקפה מוסרית, שהרי אלמלא כן לא היה נואש ולא היה חש מרירות־החיים — הוא, שבודאי לא היה „הסדן", אלא „הפטיש", שאם היה חפץ לא היה מן העשוקים, אלא מן העושקים, לא מן הנכבשים, אלא מן הרודים בעם,—הוא חש רק גועל נפש וכאב עצום למראה המעשים האלה ומשבח היה את המות מן החיים „וטוב משניהם אשר לא נולד ולא ראה את העמל תחת השמש." הוא תר בחכמה ובקש תשובה לספקותיו והרהוריו, הוא חקר אחרי הסדר המוסרי אשר ביצירה, אחרי התכלית המוסרית שבמציאות האדם — ולא מצא. בשתי מעלות נפשיות תרומיות מצטיין האיש הזה: באהבתו לבני אדם, שמתוך כך הוא מיצר בצרת העשוקים ואין להם כח, ובאהבתו להאמת, שהוא חוזר אחריה ומבקש לעמוד על נקודת התוך שבה, שהרי אלמלא כן, לא היה מעלה הרהורי לבו על הגליון וסותר לרוב את דברי עצמו. דוקא הסתירות הרבות שאנו מוצאים בדבריו, מחבבות אות עלינו ביותר. מכירים אנו בו את האיש החוזר אחרי האמת ומיגע את מחו ואת נפשו למצוא אותה. הוא רושם לא את חכמתו, אלא את טעיותיו: לא להתהדר לפנינו בהבנתו את החיים הוא בא, אלא להרצות לפנינו את ספקותיו ואת צערו וכאבו. וסוף דבריו, אחרי הרהורים מרים ועוקצים, אינם במסקנא מבריקה, אלא ביאוש מתוך צניעות וחסר בטחון בעצמו. קהלת פותח לפנינו את חללו של לבו ומראה לנו את נפשו הכואבת והמצטערת. ואין כונתו לצער את העם בספקותיו והרהוריו, אשר כנראה רשמם לעצמו. הוא אהב את האדם וחפץ באשרו ובהטבת מצבו, וגם עמל וטרח הרבה לתכלית זו. נראה, כי אמתים הם דברי מפרסם הספר אחרי מות המחבר: „ויתר שהיה קהלת חכם — עוד למד דעת את העם; ואזן וחקר ותקן משלים הרבה. בקש קהלת למצא דברי־חפץ וּכְתוֹב*) ישר דברי אמת"... הדברים הפשוטים האלה מחזיקים בקצורם האפיגרמי טרגדיה אנושית מרגזת את הלב.

ולעומת התוכן החשוב של הספר, גם סגנונו הוא נעים ומושך את הלב. רוח תוגה שתקנית מרחפת על הרצאת הדברים. רוח יאוש של צניעות ושל ענוה. המחבר מתרחק מן המליצות ומן הדבורים המצלצלים. הוא משתדל להטעים בדיוק גדול את רעיוניו ולצורך זה הוא יוצק לפעמים מטבעות לשוניות חדשות, או כי יקחן מסגנון השפה הארמית וילבישן צורה עברית (על זה העיר כבר ר' נחמן קרוכמל). הסגנון הוא צנוע וענו, משליו הם ברובם יפים בקצורם האפיגרמי ומחזיקים למודים יקרים. ואם נראה, כי עוד בימינו עושים דברי קהלת רושם חזק כל כך, הנה בודאי לא נחליט, שבימי קהלת פסק כח היצירה הספרותית בעמנו, והשפה העברית עמדה מלדת.

לתקופה זו, שאנו עוסקים בה, היינו: בסוף מלכות פרס או בראשית ימי מלכות

*) כן נראה לי לנקד, ולא „וְכָתוּב".

היונים (ואפשר בזמן שעמדה פלשתינה ברשות מצרים), נוכל ליחס גם חבור כמה פרקים של ספר „משלי". קרוב לשער, כי נכנסו אל קובץ המשלים האלה ענינים קדומים, אשר יחסו אותם בדור מאוחר לשלמה המלך. וכן אין סבה להטיל ספק בדברי הרשימה האמורה בתחלה פרק כ"ה: „גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה". אבל סדורו האחרון של הספר היה בזמן מאוחר, והמסדר הוסיף בראשיתו כמה פרקים. הפתיחה היא בוראי מאוחרת (עד פסוק ז'). ואולם גם השאר שייך לזמן שאנו עסוקים בו. אז התפתחו כבר חיים עירוניים בישראל עם מעלותיהם ועם מגרעותיהם המוסריות. האזהרה:

לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה
מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה.
הַעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ
וְאֶת-בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכֵחָה.

מרמזים בבירור על מצב-מוסרי בישראל כפי שהתפתח באותה התקופה המסומנת פה, בימים שהיתה פלשתינה מעבר מסוריה למצרים וממצרים לסוריה. וזה נראה עוד יותר בציור-המשל של החכמה העומדת בראש מרומים עלי דרך ותתן קולה, בהגבלת מהותה ופעולתה.

ה' קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז.
מֵעוֹלָם נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי-אָרֶץ.
בְּאֵין-תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִּי בְּאֵין מַעְיָנוֹת נִכְבַּדֵּי מָיִם
בְּטֶרֶם הָרִים הָטְבָּעוּ לִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתִּי
עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל
בַּהֲכִינוֹ שָׁמַיִם שָׁם אָנִי בְּחֻקוֹ חוּג עַל-פְּנֵי תְהוֹם
בְּאַמְּצוֹ שְׁחָקִים מִמָּעַל בַּעֲזוֹז עֵינוֹת תְּהוֹם.
בְּשׂוּמוֹ לַיָּם חֻקּוֹ וּמַיִם לֹא יַעַבְרוּ-פִיו
בְּחוּקוֹ מוֹסְדֵי אָרֶץ.

וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן וָאֶהְיֶה שַׁעֲשׁוּעִים יוֹם יוֹם
מְשַׂחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל-עֵת. מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ
וְשַׁעֲשֻׁעַי אֶת בְּנֵי אָדָם.

בציור של החכמה המדברת, כאלו היא מציאות שכלית בפני עצמה, אנו מוצאים בלי ספק רשמי השפעה מצד המושגים הפלוסופיים. החכמה היא ה„סופיה" של היונים. ולציור אשר לפנינו קרוב כבר מושג המאמר (לוגוס) של הפלוסופיה האפלטונית החדשה. ונראה כי הוסיף המסדר האחרון (בתקופה המסומנת למעלה)

את תשעת פרקי הספר הראשונים. ולכן החל בפרק העשירי: „משלי שלמה". ובזה אין ראיה. כי באמת מכאן ואילך הם משלי שלמה בן דוד — אלא כי כן סברו אז.

יצירה ספרותית עברית מיוחדת במינה — גם כן מתקופה זו — אנו מוצאים בספור אסתר. הנחתנו היא, כי אין הספור הסטורי, לא כלו ולא מקצתו. חג הפורים זה, שכותב הספור חפץ להטעימו במאורע אסתר, קדום הוא גם לפי דברי הכותב לקביעת ספורו בכתב. שהרי הוא מטעים ואומר: „על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב. . ." וכן הוא אומר: „על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור. . ." נתינת טעם לשם החג „על שם הפור" היא דחוקה מאד. שהרי אלו היה המאורע הסטורי, יקשה לנו, איך תלו את שם החג ב„פור הוא הגורל", ענין של „אגג" בכל הספור הזה; ועדיין אין אנו יודעים, איזו חשיבות יש דוקא בפרט הזה, כי הפיל המן פור מחדש לחדש ומיום ליום? ונראה, כי המחבר בעצמו לא ידע כבר, וגם בני דורו לא ידעו, טעם החג המקומי הזה וטיב שמו, ונדחקו לבארו בענין הפור אשר הפיל המן — מה שלא מתקבל על הלב. בספרות ההסטוריה המאוחרת נזכר „יום מרדכי" בספר חשמונאים ב' (בסופו ט"ו, מ"ג), כי כנסת ישראל קימה וקבלה עליה להיות עושה את יום מפלת=נקנור יום חג ושמחה בשלשה עשר לחדש שנים עשר, הוא חדש אדר, יום אחד לפני „יום מרדכי". מזה אנו למדים, כי בימי חבור ספר חשמונאים ב' (וזה היה בסוף ימי מלכות בית חשמונאי כדעת גיגר, או עוד מאוחר לזה כדעת אֱוולד) היו עושים כבר את „יום מרדכי", וכפי הנראה האמינו באמתת הספור, אם כי קביעת מגלת אסתר בקובץ כתבי הקדש היה עדיין תלוי ועומד ימים רבים. לעומת זה אין ספק, כי בן=סירא (אשר חי בירושלים כימי דור אחד לפני פולמוס אנטיוכוס) לא ידע כלום מספור מרדכי ואסתר. שהרי בהזכירו לשבח את אבות האומה, את המלכים הטובים והנביאים וכל המנהיגים המצויינים (פרק מ"ט), לא היה נמנע אז מלהזכיר גם את שם מרדכי ואסתר, אשר עשו את התשועה הגדולה הזאת לישראל.

אבל ספר אסתר זה שאיננו ספור הסטורי, הוא ספור עממי, שנוסד — כפי הנראה, — על איזו מסרת אגדה. ערכו הפיוטי איננו מרובה ביותר, אבל נמצא בו ספור מושך את הלב, מה שהוא העיקר בספור עממי. חבור המאורעות וסדורם נעשו בכשרון אמנותי וגם הפסיכולוגיה של נושאי=הספור, שאינה אמנם עמוקה ביותר, אבל מתאמת הוא היטב למצב הענינים וליחוסי האנשים אל המאורעות. אמרו, כי כותב הספור היה בקי במנהגי מלכי פרס ובנימוסי חצר=המלכות. ואולם אין הבקיאות גדולה כל כך, ובכל אופן לא נזהר המחבר בדיוק הסטורי. בענין שבעת השרים „רואי פני המלך", כבר הביאו ראיה מספורו ההסטורי של הירודוט, כי כן תקן דריוש בעלותו לכסא, שלא יעשה דבר אלא בהסכם שבעת השרים. ומזה אבו קצת החוקרים לאמת את המאורע המסופר במגלת אסתר. שהרי איך ידע המחבר לבדות דברים כאלה מלבו? אבל „הוכחה" זו אינה אלא תמימות גדולה. כי בספור בדוי ביסוד המאורע אין מן הצורך,

כי יהיו גם הפרסים בדויים. המחבר ידע בנימוסי מלכי פרס, ואין זו ידענות גדולה ביותר; אבל אין ספק, כי שינה הרבה, אם במתכוון או מבלי דעת, מטבע ההנהגה הפרסית, ואת המלך אחשורוש המושל בשבע ועשרים ומאה מדינה, „מלך המלכים" במלכות פרס הגדולה, צייר לנו בתור מושל חסר־דעה, שאין במעשיו, בהחלטותיו ובגזר־דיניו לא חשבון ולא שיטה מדינית. עד כמה שאפשר ליחס מעשים מוזרים לדיספוט מזרחי — המעשים המסופרים במגלת אסתר יוצאים בכל זאת מגדר האפשר. מלבד שכל הספור הוא תמוה מאד בפני עצמו: איך, למשל, נאמין, כי כאשר נתן המלך דת לאבד את היהודים במלכותו, היתה העיר שושן „נבוכה", וכאשר חזר המלך מדעתו וצוה, כי ינקמו היהודים מאויביהם, היתה העיר „צהלה ושמחה"?! וכי שושן הבירה עיר של יהודים היתה? הלא נקמו אחרי כן היהודים באויביהם גם בעיר הבירה „ואבד חמש מאות איש", ועוד נקהלו בהסכמת המלך גם ביום שלאחריו והרגו שלש מאות איש! כי יתן המלך רשות שבמדינותיו ובעיר הבירה יערכו במתכוין מלחמה בין העמים החוסים בצל שלטנו — זהו מן הנמנע. ועוד נמנע יותר, כי היהודים המעטים („עם מפוזר ומפורד בין העמים") הרגו ביום אחד בשונאיהם „חמשה ושבעים אלף א־ש", ואפילו כי נאמין למחבר הספור, „כי נפל פחד היהודים על העמים" אבל המחבר גבב כאן דברי גוזמא לפי טעם קוראיו. ויש לשער, כי בזמן חבור הספר היו היהודים רצוצים ועשוקים, ולכן מצאו קורת רוח בספור מעשה שלא היה, המתאר מה היו עושים, אלו נתן להם הכח להנקם באויביהם העזים... אבל במקצוע זה לא הראה המחבר סימני כשרון מיוחד, שהשתמש בצבעים המוניים יותר מדאי.

אבל הרצאת הספור עלתה לו יפה. המאורעות משולבים זה בזה על פי הכרח הגיוני, והמחבר ידע לסדרם ולהעמיד הכל על מקומו הראוי, שיהא כל מאורע נעשה בעתו. כאשר לוקחה אסתר אל בית המלך, צוה עליה מרדכי, כי לא תגיד את עמה ומולדתה, אבל היה מתהלך לפני חצר המלך, לדעת את שלום אסתר. ופעם אחת בישבו בשער המלך נודע לו קשר בגתן ותרש, אשר אמרו לשלח יד במלך אחשורוש, ויגד מרדכי את זה לאסתר והיא ספרה הדברים למלך בשם מרדכי — ויכתב הדבר בספר דברי הימים. פה, לכאורה, אין הענין מן הספור,..אבל להלן יִוָדע לנו ערך המעשה הזה. ונדידת שנת המלך גם כן אינה במקרה ונס; המלכה אסתר הפליאה והרעישה את לבו במנהגה,—היא באה לפני המלך שלא כדת והעמידה את עצמה בסכנה, ואחרי אשר הושיט לה המלך את שרביט הזהב, בהאמינו בלי ספק, כי דבר גדול לה אליו; אבל היא לא בקשה, אלא כי יבואו המלך והמן אל המשתה אשר עשתה; ובמשתה היין, שאלה המלך עוד הפעם, מה חפצה, וגם עתה השיבה כי יבואו המלך והמן גם ביום מחר אל המשתה אשר תכין. המעשים המוזרים האלה של האשה האהובה צריכים היו להעיר תמהון בלב המלך, ולפיכך נדדה בלילה ההוא שנתו,— וכמה יבלה את זמנו בלילה אם לא בקריאת ספר הזכרונות? ובאופן כזה מתפתחים הדברים בהכרח הגיוני. אין כאן הכרח הגורמים הנפשיים, מפני כי מעשי המלך והחלטותיו הם תמיד

בבהלה ובפזיזות (אופי נפשי כזה איננו נמנע במציאות), אבל יש כאן הכרח העובדות.
ויש אשר בקשו הכלית מוסרית בספור המעשה הזה. גרטץ יחס את חבור הספר לזמן פולמוס אנטיוכוס. ראו הלאומיים, שנלחמו על קיום האומה הישראלית, צורך גדול בדבר, לחזק את לב העם, ועמדו וכתבו מגלה זו. וכונת הכותב היתה להראות, כי לא במעשה-נסים יושע העם, אלא על ידי פעולה של השתדלות מחוכמה — מה שיאמר היום: על ידי פעולה דפלומטית... וכמה השערה זו אינה מתקבלת על הלב! כמובן נמצא סבה תכליתית לכל יצירה ספרותית. אבל אין מן הצורך שתהא זו דוקא רק לאומית-מדינית. לפנינו ספר עממי, אשר המכוון בו העיקר, לשעשע את העם, להמציא לו ספר-מקרא על פי טעמו הספרותי, ואין ספק, כי בעד העם היה הספור טוב ונעים למקרא. הם שמחו על מפלת המן, „איש צר ואויב" אשר בקש לאבד את כל היהודים, יען כי אחד מהם פגע בכבודו — וביחוד על אופן מפלתו, אשר יש בו הרבה מן ההומור של המעשים והעובדות. גם בזה נמצא בחינה פסיכולוגית, אלא שאינה עמוקה ביותר. כן מצאו הקוראים נחת רוח במפלת האויבים, אשר היו „עתידים" ליום שלשה-עשר באדר לשלח יד ביהודים, ובו ביום שלטו היהודים בהם. אסתר המלכה ומרדכי היהודי „משנה למלך אחשורוש וגדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו [לאחיו הרבים], דרש טוב לעמו ודבר שלום לכל זרעו [לכל זרע ישראל]" — כמה חביבות היו הנפשות האלה בעיני העם! — כבר עמדו הראשונים על החדוש הנפלא שבספר הזה, כי לא נזכר בו אף פעם אחת שם אלהות, באיזה כנוי שיהיה. וגם אמרו להסביר הדבר, איש איש על פי טעמו והשקפתו. כי באמת תמוה הוא הדבר. ספור המעשה נוסד אמנם בעיקרו על תככים ותחרות בחצר המלכות, וכנגד השתדלותו האכזריה של המן באה השתדלותו המחוכמה והנמרצה של מרדכי, — אבל וכי לא היה מקום בספר זה גם לתפלה ולקרא בשם ה'? אסתר המלכה צותה, כי יצומו עליה כל היהודים הנמצאים בשושן שלשה ימים („לילה ויום"), וגם היא ונערותיה צמו. בצום מובנת כמעט התפלה מאליה. אבל המחבר לא הזכיר אף ברמז קל תפלה כזאת, לא מצד מרדכי והיהודים ולא מצד אסתר, אשר חרפה נפשה למות בהתיצבה לפני המלך שלא כדת. ובכל אופן נראה גם מזה שהמחבר לא נתכוון להמציא לנו ספר דתי, אלא ספר-מקרא בלבד. ורק בימים מאוחרים, כאשר נתחבב הספר על העם והיה לספר דתי, מפני כי יום הפורים היה מקובל כבר בכל ישראל ותלו אותו במאורע המסופר במגלת אסתר, מנו אחרי כן את החסרון. ובתרגום היוני הוסיפו על הספור הזה כמה ענינים: חלום מרדכי [הסותר בקביעת הזמן להמסופר במגלת אסתר שלפנינו], פתשגן מכתב הדת אשר נתן המלך אחשורש בכל מדינות מלכותו, לאבד את היהודים (הרצאת הדת במלואה), תפלת מרדכי, תפלת אסתר, פרטי הספור, כאשר באה אסתר לפני המלך שלא כדת *), הדת אשר נתן המלך אל הפחות והאחשדרפנים להגן על

*) המתרגם קשט את הספור המובא במגלת אסתר המקורית בפרטים יפים לפי טעם היונים. ובפי המלך, אשר אמר לנחם את אסתר ולחזק את לבה, שם הדברים: „אחיך אני". כי הכותב היוני במצרים היה רגיל במנהג זה (נשואי-אחוה) בקרב בית תלמי, ושכח את מקום הספור בפרס.

היהודים בעמדם על נפשם, פתרון חלום מרדכי *) קצת ההוספות הבלתי־עקריות, נעשו לפי טעם היונים, שכבר היתה להם ספרות ספורית חשובה, ואמנותם במקצוע זה היתה רבה, וקצתן הן כמעט הכרחיות. וסגנון תפלת מרדכי ואסתר, שזוהי העקרית בהוספות אלו, נותן מקום להשערה, כי היתה תחילה בעברית ותרגמוה אח"כ יונית. אמנם תפלת מרדכי ואסתר בעברית, המצויה כעת בידינו, אין ספק לנו, כי מאוחרת היא ולקוחה מן ההוספה היונית. אבל אפשר וקרוב הדבר, כי היתה תחלה כתובה עברית ותרגמוה יונית. ואח"כ — בזמן מאיחר יותר — חזרו ותרגמוה עברית, כאשר אירע, כנירע, גם למגלת אנטיוכוס.

בנוגע למקום חבור הספור, הנה שערו קצת חוקרים, כי אפשר ליחסו למדינת פרס, ששם עמד המחבר. אבל אין יסוד נכון להשערה זו. קשה להאמין, כי ידעו במדינה זו עברית במדה מרובה כזו, וכפי״ט בידענו, כי ספור־עממי כזה נכתב בשביל ההמון, למקרא־העם. מה שדנו „מבקיאות" המחבר בעניני פרס ומנמוסי חצר המלכות, הלא ראינו כבר, כי בקיאותו אינה גדולה כל כך. אדרבה, סופר חי בפרס, ומכל שכן בשושן הבירה, היה נמנע מלצייר את העובדות והמאורעות באופן כזה המתנגד כל כך להמציאות. ויותר מקובל על הלב, כי יהודי בארץ ישראל, אשר ידע על פי השמועה ממנהגי מלכי פרס בזמן קודם, יסד עליהם את ספורו. שמות האנשים המובאים בו היו רגילים מזמן מלכות פרס ואילך במדינות סוריה וא"י. סגנון הספור איננו מן היפים ביותר, אבל הוא סגנון נוח למקרא: אין בו שום קישוי וציורים מליצים רחוקים מהשגת העם. מגלת אסתר זוהי הוא ספר עממי בתכנו, בסגנונו ובצורתו. העיקר הוא כי היה העם קורא בו בעונג ומצא בו קורת־רוח מרובה.

יצירה ספרותית פייטית מתקופה הזאת נמצאה בספר „משלי בן סירא". זמן חבור הספר החשוב הזה כמעט שנמסר לנו בדייק, נכד המחבר אומר בהצעתו לתרגום היוני, כי בא למצרים בשנת השלשים ושמונה בימי ממשלת המלך [תלמי] אברגיטס. רוב החוקרים הסכימו, כי כונת המתרגם הוא שבא למצרים בשנת הל"ח למלכות אברגיטס. שהרי אם נאמר, כדעת קצת החוקרים, כי המכוון בדברי המתרגם, שבזמן בואו למצרים עמד הוא בשנת הל"ח לחייו — מה בא ללמדנו? אין ספק, כי חפץ לסמן לנו זמן בואו למצרים, ותלה הדבר בשנות המלכות. כנודע מלכו במצרים שני מלכים מבית תלמי הנקראים בשם אברגיטס. אבל בהיות כי שנות מלכותו של המלך אברגיטס הראשון לא ארכו כל כך, על כרחנו אנו אומרים

*) ההוספות מסורטות פה לפי סדורן בתרגום היוני, ובתרגום הרומי (הוולגטה) סדרן אחר, וכן שונה מקום קביעתן בגוף הספר. אין כאן המקום לברר זמן חבור ההוספות האלה ומקומן, שנתחבטו בזה המבקרים. נעיר, כי בתפלת אסתר נמצאים דברים, המוכיחים, כי בימי חבור הוספה זו, היו היהודים ברעה גדולה. אבל ספק הוא, אם בכלל נעשו גם שאר ההוספות באותו הזמן. ומלבד זה, מוצאים אנו בזמנים שונים את היהודים גם במצרים גם בא"י ברעה ובצרה. ברור הוא, כי השתמש יוסף הכהן בהוספות היוניות של מגלת אסתר, כאשר השתמש עוד בכמה אגדות שנוסדו על המאורע המסופר בה, והן הרחבת הספור שבמדרש, אגדה שהיתה שכיחה בא"י ובחוץ לארץ.

כי במלך תלמי השביעי (אברגיטס השני) הוא מדבר. וזה עלה לכסא בשנת 170 לפני המ׳,— ואם כן בא נכד בן־סירא למצרים בשנת 132 והחל לעסיק אז בתרגום משלי בן־סירא מעברית ליונית. נשער, כי זקנו (פפוס) מחבר הספר במקורו העברי חי כחמשים אי ששים שנה קודם לזמן זה. יצא לנו זמן חבור הספר לערך 180 או 190 לפני המ׳. וזהו קרוב לימי פולמוס אנטיוכוס. ואולם בחשבון הברור הזה יש קלקיל, כי בסוף ספרו (פרק חמשים), אחרי אשר הזכיר בשם את גדולי האומה הישראלית, הוא מסיים בשבח שמעון בן יוחנן כהן גדול ומונה את מפעליו הגדולים לטיבת עמו וארצו. מי זהו הכהן הגדול שמעון בן יוחנן, אשר ראוי היה לשבח עצום כזה? הראשונים סברו, כי הוא זה המובא כמה פעמים בספרות התלמודית („משירי כנסת הגדולה") והוא חי כמאה שנים קודם לבן־סירא מחבר הספר (גרטץ בספרו הגדול ח"ב מחלקה שניה עמוד 235 ואילך) ולפי זה לא היה בן־סירא בדורו של שמעון כ"ג המהולל בפיו, אלא כמאה שנים אחריו. זה היה קשה בעיני החוקרים החדשים, כי נראה מדברי המחבר, שהוא מהלל בהתפעלות עצומה אדם גדול שהיה בימיו. ולכן הסכימו, כי הלל המחבר את הכהן הגדול שמעון השני, שהיה קרוב לימי פולמוס אנטיוכוס, ולפי המסופר עליו בספרי יוסף הכהן (קדמוניות ספר י"ב פרק ד׳) היתה דוקא ידו של זה עם בני יוסף המוכסן נגד אחיהם הורקנוס, ובכלל התקרב על „המתיונים" „מרשיעי ברית" (דעת גרטץ). החוקרים האלה משיבים, כי בכל זאת אין ספק כי שמעון כ"ג זה היה אדם מצויין, ובני דורו כבדוהו בתיר אדם המעלה. בזמנו היה שלום בין מלך סוריא ובין היהודים. והמלך הטיב עמם וגם נתן רשות לבנות חומת המקדש (ולא חומת העיר ירושלים, כאשר סברו קודם בטעות ע"פ התרגום היוני).

בירור השאלה, איזה שמעון בן יוחנן כ"ג מהולל בפי בן־סירא, נוגעת כאמור, בשאלת הגבלת זמן חבור משלי בן־סירא — ואין אנו יכולים לעבור בשתיקה על ההשערה שנתחדשה ע"ז בבית מדרשם של החוקרים. קצת החוקרים, אשר מצד אחד לא אבו להסכים לדעת האומרים, כי בשמעון השני מדבר בן־סירא, ומצד השני הודו, כי הלל דוקא את הכהן הגדול שהיה בימיו, חדשו השערה חריפה: בן־סירא, מחבר הספר, חי בזמן שמעון הצדיק, דור אחד אחרי אלכסנדר מוקדון. והמתרגם היוני לא היה נכדו ממש, אלא אחד מבני בניו בדור מאוחר. הוא קורא לו בפתיחתו לתרגום היוני בשם „זקני" (פפוס), אבל אין הכונה בזה זקנו ממש, אבי אביו, אלא אחד מאבותיו בדור קדום הרבה. ואין ספק, כי מובן המלה הזאת ביונית משתמש גם לכנוי כזה. יוסף הלוי קבל השערה זו *) והוסיף לחזקה עוד בשתי ראיות — או יותר נכון: אסמכתות: א) בתרגום היוני נמצאים כמה שבושים, וזה אפשר רק אם נשער, כי עברו מזמן חבור הספר עד התרגים יותר ממאה וחמשים שנה, ולכן נפלו כמה שגיאות במקור הכתב, ב) אלו היה המתרגם נכדו ממש של המחבר, ודאי היה מכיר יותר כונת המחבר ויורד לסוף דעתו בתרגומו, ולא להשתבש כמה פעמים. אין זה אלא כי עברו

*) בספרו: Etude sur la partie du texto Hèbreu de l'Ecclesiastique

בינתים יותר ממאה וחמשים שנה. והלשון העברית נשתנתה באופן שלא היה המתרגם מבין די צרכו במקור העברי. — ואולם לשתי הראיות האלה יש פירכות: א) הרי אפשר, כי נתקלקל הכתב, וזהו שגרם לכמה שבושים בתרגום, וקלקול הכתב אפשר גם בזמן קצר על ידי מקרים שונים. ב) אין אני מוצאים, ובפרט עכשו שנתגלה המקיר העברי, כי נשתבש המתרגם, יען היו המליצות העבריות קשות להולמן, או כי נשתנה מובן הדברים ברבות הימים, אלא כי ברוב השגיאות אנו מוצאים, כי נשתבש המתרגם במקרא התיבות הבלתי מניקדות — מלבד כי כמה שבושים בתרגום היוני נשתרבבו אל תוכו מסכת ההרשלות המעתיקים. ובכמה כתבי־יד נמצאות נוסחאות ישרות, מתאימות אל המקור העברי. — ולפיכך נראה, כי צדקו דברי האומרים, שבכל איפן חי מחבר הספר בדור סמוך לפולמוס אנטיוכוס, ורק מטעם זה, כי היה בדור מאוחר כל כך, נדחה לבסוף מקיבץ כתבי הקדש, או יותר נכון: לא נאסף אליו. הן אמנם שהספר דניאל אשר פרקיו האחרונים נכתבו בודאי בימי השמד, נתחבר איזו שנים אחר משלי בן־סירא; אבל מלבד כי תכנו של ספר דניאל בסופו — איתם הפרקים שנכתבו בימי השמד — מתאים יותר לדעות ולהשקפות הדתיות שהשפיעו בתקופה זו אחרי נצחון הקיצוניות היהדות, הנה גם ש ם המחבר, אשר נקרא על כל פרקי הספר, הועיל הרבה לו, שלא ידחה מכה"ק. ובפרט כי שמו של דניאל היה כפורסם באימה בתור אחד הצדיקים שהזכיר הנביא יחזקאל לדוגמא על צדקתו המופלגת. וספר משלי בן־סירא היה נחשב לבני דורו ולהבאים אחריו רק בתור ספר טוב ומועיל, אבל לא נאמר ברוח הקדש. ומה בינו ובין ספר משלי שלמה? רק כי זה קדום הוא בזמן. ואלו נכתב ספר בן־סירא בימי שמעון הצדיק, כידאי היה גם הוא מתקבל בכתבי בית ישראל. שהרי אין ספק, כי ספר משלי שלמה בהיקפו הנכחי איננו קדום לדור שמעון הצדיק.

המשל הוא במקצתו פיוט־רעיוני, פרי המחשבה והעיון של אנשים חכמים ומעמיקים למצוא את ה ס ד ר ה מ ו ס ר י של החיים ות כ ל י ת ם. ומקצתו הוא פ י ו ט ע מ מ י, פרי הגית לב־העם, הסתכלות ש מ ו ש י ת במאורעות החיים, למודי הנסיון היומי. המשל הרעיוני משתדל ל ה מ צ י א כללים והנחות לסדר החיים, אשר על פיהם יחיה האדם או הקבוץ המדיני. המשל העממי מ ו צ א איזו כללים והנחות כאלה, וכל עיקרו איננו אלא להקיף את הכללים הנמצאים בציור בולט ונכר, או לבטא איתם באיזה חדוד מיסוד ה ה ו מ ו ר ־ ה ע מ מ י. תיעלת המשל העממי תתגדל תמיד ביותר, מפני שאיננו המצאה למודית, כי אם פרי הנסיון הממשי, שמוש־החיים. העם מבין את הלמיד המוסרי הצפון במשל העממי, מפני כי העיבדות והמעשים, שעליהם ניסד, ידועים לו, ואיננו צריך אלא לשימת־לב. בספרותנו העברית הקדומה נמצאים משלים משני המינים, ובכלל עשירה היא במקצוע זה. בנוגע לספרות ה ב י ב ל י ת מוצאים אנו, מלבד המשלים הפזורים כמעט ב כ ל כתבי הקדש, ביחוד את המשלים בספר „משלי שלמה", „בקהלת". בכמה מזמורים שבתהלים ובפרקים שונים של ספר „איוב". המשל הזה כמעין ניבע בישראל, מפני כי העם העברי הוא עם פִּקֵּחַ

ומסתכל במאורעות החיים בעינים בוחנות. אבל רוב המשלים בכתבי הקדש הם משלי־חכמה, אלו שהמציאו חכמי לב, כדי ללמד דעת את העם. ואולם בספר משלי בן־סירא נמצאים משלי־עם במדה מרובה, ולכן חשובים הם לנו ביותר, מפני שהם ציורי־החיים בתקופה ידועה. עוד טרם שנתגלה המקור העברי של קובץ־משלים זה, ומלבד הלקוטים המעטים שנשארו בספרי תלמוד ואגדה לא נשאר לנו כלום ממשלי בן סירא בעברית, ידענו להוקיר את היצירה הספרותית על פי תכנה; הגם כי בנוהג שבעולם מפסיד המשל הרבה על ידי התרגום, ובפרט המשל העממי, אשר נעימותו קשורה תמיד בצורתו, בצלצול הדברים במקורם — הכרנו כבר מקודם, כי המשלים האלה אינם מבית המדרש, אלא משוק החיים. המחבר השתמש אמנם ברעיון המשלים הקדמונים, כי לקח הרבה מן הלמודים המוסרים האצורים בכתבי הקדש, עד כמה שנתגלו כבר בימיו, אבל הוא הוסיף גם בן הרבה, ומה שהוסיף הוא לרוב מן החיים. וברור לנו, כי רבים מן המשלים האלה לא המציא הוא, אלא כן חשב אז העם. ואפשר, כי המציא המחבר ללמודי־הנסיון של העם, ולתורת המוסר של שוק החיים, צורה אפיגרמית, חדוד יפה או איזה צלצול נעים. כמה מן המשלים קרובים עוד כעת לנו, להשקפתנו על החיים, אלו שאינם קשורים אל סדרי החברה המשתנים, אלא שהם קבועים ועומדים. והמשלים העממיים שנוסדו על סדרי החיים ומנהגיהם שבימים ההם חשובים לנו בתור רשמי החיים העממיים של תקופה קדומה. במקור העברי מתגלה חשיבות המשלים עוד יותר, ואין ספק כי הושבה לנו אבדה גדולה רבת־הערך. ממשלי בן־סירא נוכל ללמוד גם אופן ההפתחות הסגנון העברי במקום שנושא־ענין הספרות איננו למודי, כי אם שמושי, במקום שמתרחק מן הפתוס ומן המליצה. ספר משלי בן־סירא היה משפיע הרבה על התפתחות הסגנון העברי בתקופות מאוחרות, אלו ידעוהו במקורו העברי — ובפרט אלו נחשב אז בתור ספר ביבלי, מה שיאות לו בלי ספק.

פלא הוא, כי בקרב יהודי בבל נתקיים הספר זמן מרובה בתור ספר ביבלי (וכנראה נצול בכלל מכליון מסבה זו) — אבל בקרב יהודי ארץ ישראל נדחה, הגם שהיה נודע ומפורסם באומה זמן רב. משער אני, כי נדחה הספר בזמן ששקדו הפרושים על הדבר, להרחיק את כל המתיחס לכת הצדוקים ויחוסה. ומחבר משלי בן־סירא היה קרוב לכת זו, מה שאנו רואים בשבח המופלג אשר יחד לשמעון כהן גדול, שזהו שמעון השני. ואמנם ברור הוא, כי כל ימי בית שני לא נצחו הפרושים ולא משלו ברוח העם; אבל אחר חרבן הבית גברה השפעהם, ואז דחו מכתב בית ישראל את ספר בן־סירא, כאשר עלה בידם לדחות גם את הספר ההסטורי היקר חשמונאים א' ולהקטין בכלל מעלת מאורע חנוכה ולהשכיח גדולתו מישראל.

ראוי לשום לב לדברי המתרגם בפתיחתי, מה שהוא מסיח לפי תומו ומעיד על חסרון־דעת השפה העברית בקרב היהודים שבגולה. מדבריו אנו למדים, כי בארץ ישראל ידע רוב העם עברית וקרא את כתבי הקדש וספרי חכמה (בזמן המתרגם עוד לא

נחתם קבוץ כתבי הקדש במחלקה השלישית) במקורם, ואין ספק לנו, כי ביהודה דברו עוד המשכילים והמלומדים עברית. ואולם בגולה נשתכחה השפה העברית מישראל, מה שהיה מצריך את התרגומים השונים לספרי הביבליאה.

מתקופה ההיא נמצאים לנו עוד ספרים ביבליים: ד ב ר י ־ ה י מ י ם, ע ז ר א ־ נ ח מ י ה ו ד נ י א ל. לשני הספרים הראשונים יש ערך רב וחשיבות בתור ר ש מ י ם ה ס ט ו ר י י ם של תקופה ידועה, בהיות כי זולתם כמעט שאין לנו זכרון מן הימים ההם (הגם כי צריכים אנו לזהירות גדולה בשעה שנגבה עדות הסטורית מפני הרשמים האלה.) ערך ס פ ר ו ת י בודאי אין לספרים דברי־הימים, עזרא־נחמיה (יש להעיר, כי בן סירא איננו מזכיר את ע ז ר א אף ברמז קל, בשעה שהוא מזכיר לשבח את ז ר ו ב ב ל ואת י ה ו ש ע ב ן י ה ו צ ד ק ואת נ ח מ י ה — מה שבודאי איננו באקראי). ובנוגע לספר דניאל, הנה ראשיתו חוברה בלי ספק בבבל ארמית; והוא ספר עממי מקיף אגדות שונות, אשר נסדרו באופנים שונים. בספר דניאל לא נקבצו כל האגדות העממיות הקשורות ותלויות בשם האיש הזה. שאין אנו יודעים, עד כמה הוא הסטורי ועד כמה איננו אלא פרי הדמיון העממי. ומטעם זה יש שנוים מרובים בתרגומי הספר, לא רק בנוסחאות, אלא גם בתכנו ובהיקפו. מפני כי למתרגמים נזדמנו קובצים אחרים. וסוף הספר (החלק העברי) הוא כנודע מזמן ה ש מ ד בימי אנטיוכוס אפיפנוס, טרם באו הגבורות והנצחונות. לרשמים האלה אין ערך ספרותי כל עיקר. אבל אין לתלות זה „בירידת הלשון" בתקופה ההיא; כי נמצאים לנו כמה מזמורים בתהלים מזמן מאוחר (מזמן נצחון החשמונאים, ומימי ממלכת יוחנן כ״ג וינאי המלך), והם חשובים בסגנונם ובערכם הספרותי. הסגנון הרעוע והרצוץ של דניאל בפרקיו האחרונים מקצתו מחוייב הוא מפאת נושא־ענינם, ובמקצת מינה הוא בודאי בכשרונו האישי של כותב הרמזים והחידות האלה.

וכח היצירה הספרותית לא פסק בעמנו גם בתקופה מאוחרת מזו הרבה — הגם כי לא נשאר לנו מיצירות אלה במקורן העברי על פי כמה סבות. אנו מדברים כעת על התקופה שאחרי מלחמות החשמונאים. — הפזור של עמנו גבר בימים ההם מאד, ורק חלק קטן של ישראל ישב עוד על אדמתו. רוב האומה הישראלית נמצא אז במדינות בבל וסוריא, ושם שכחו את השפה העברית וגם נתרחקו מן החיים הלאומיים. במצרים ובערי אסיה הקטנה גדלו היהודים בעושר ובהשכלה והתפתחו במדה מרובה בתרבותם — אבל השפה הלאומית, ובמקצת גם הקולטורה הלאומית, היתה זרה כבר לרוחם. מצב הענינים היה ה כ ר ח י לפי טבע המאורעות, ועוד אנו משתאים על כח־הקיום העצום שנמצא בישראל, כי בכל אופן נתקיימה ה י ה ד ו ת בקרב פזורי עמנו באופן נעלה. ובתנאים אי רצויים כאלה, (בשעה שרוב העם מפוזר ומפורד ואיננו י ו ד ע עברית וגם בפלשתינא מדבר העם ארמית, אלא כי לשונו הלאומית עדיין חביבה עליו) עוד היתה הספרות הלאומית גדלה וצמחה ומביאה פירות לדורות!

ראשון במעלה מן הספרים שיצר עמנו בשפתו הלאומית, ואבדו לנו אחרי כן במקורם, הוא בלי ספק ספר חשמונאים (א). שהספר הזה נכתב עברית, בזה אין ספק. אוריגינס ידעהו עוד במקורו העברי (בחצי הראשון של המאה השלישית למספרם) וגם רשם את שם הספר בעברית (כאשר הביא אבסביום בשמו), אלא כי נשתבש אבסביום ומסר לנו את השם הזה באותיות יוניות, שאין אנו יודעים עוד כעת לכוונו. זמן חבור הספר יודעים אנו כמעט בצמצום. בסוף הספר נזכרו דברי הימים ליוחנן הורקנוס כהן גדול, מלחמותיו וגבורותיו והחומה אשר בנה. ונראים דברי הרשימה הזאת כי נכתבו אחרי מותו של יוחנן (בשנת 106 או 105 לפני המספר הרגיל) ולפי זה נקבע זמן חבור הספר בימי ינאי המלך (בראשית המאה האחרונה לפני המ'). אלא כי כמה מן החוקרים מחליטים, כי שני הפרקים האחרונים של הספר נוספו עליו בזמן מאוחר ואינם מעיקרו. בכל אופן נמשך ספור המאורעות עד מות שמעון אחי יונתן בשנה (135), והספר אפשר שנכתב בימי יוחנן כ"ג. אבל כמה סימנים מתוכו מקיימים את ההשערה, כי אמנם נכתב בראשית שנות המאה האחרונה לפני המספר הרגיל, בימי המלך ינאי, לערך דור אחד לפני כבוש ירושלים על ידי פמפיוס. כנודע אין בספר זה אף רמז קל לשלטן הרומאים בא"י; אלא, אדרבה, הרומאים הם המסייעים לישראל בימי אנטיוכוס אפיפנוס.

חשיבות הספר היא גדולה בתכנו ובהשקפתו וביחוסו אל היהדות, ומעיד הוא הרבה על כח היצירה הרוחנית בעמנו בתקופה הקצרה של התחיה הלאומית, בימים שרוחו התרוממה על ידי המאורעות הרצויים ועל ידי התגברות הכחות הלאומיים. מעלת הספר גדולה במה שיש בו ובמה שאין בו. ספור המאורעות היא בהרצאת-דברים פשוטה ונוחה, בתמימות טבעית, פיוטית, דוגמת הספרים ההסטוריים החשובים בכתבי הקדש. אין ספק, כי נחון המחבר מטבעו בכשרון ספרותי, וגם שקד הרבה על כתבי הקדש ואמן את עצמו לכתוב בסגנונם וברוח השקפתם. יודע היה המחבר בעצמו ובבני דורו, כי פסקה הנבואה מישראל, אבל התורה וספרי הנביאים היו נר לרגליו. בדבריו אנו מוצאים אמון-לב לתורה הלאומית, רגש לאומי חזק וטבעי, בטחון ואמונה בכח-ישראל, ביעודי הנביאים ובחשיבות היהדות. אבל עוד לא קבלה היהדות אז צורה של פרישות; התורה לא היתה עוד לנושא של תלי-תלים דיוקים, ובכלל עוד לא הגבילה את החיים, אלא הגבירה איתם. כבר עמדו החוקרים (וביחיד אברהם גיגר בספרו „אורשריפט") על יסוד ספר החשמונאים, כי נכתב יותר ברוח תורת הצדוקים, ברוח הכרה מלאה של החיים המדיניים. צרכיהם ותביעותיהם.—השקפת המחבר היא דתית; הוא מאמין בהשגחה אלהית ובישע אלהים; אבל אינה חסידית. היא לא יחכה לתשועה אלהית על ידי מלאך הבא „עם ענני שמיא", אלא כי האלהים מאמץ את ידי עבדיו נוצרי בריתו ועדותו להתגבר במלחמה על רשעים וזדים. ומטעם זה, כאשר התנפלו עליהם האויבים ביום השבת ויהרגו בהם, נמנו וגמרו, להלהם מלחמת הגנה גם בשבת (ב' מ"א), וגם לחמו אחרי כן בחיל

בכח ידם ביום השבת *) לא נמנעו מלצעוק אל ה' בצר להם (ט' מ"ו); אבל לא אמרו: אין מעצור לאלהים להושיע גם בלי כח ידינו, ויום השבת אסור במלאכה (זה היה מקובל ונשמר בישראל מזמן קדום, וכבר בימי אלכסנדר מוקדון, ספרו, כי סרבו היהודים הנספחים אל חילו לעשות מלאכה בשבת, והמלך נענה להם), אלא מלחמה לאומית דוחה שבת. גם מתרחק המחבר בספורי המאורעות מגוזמאות והפלגות, ממעשי-נסים ונפלאות. הכל נעשה בהרצאתו על פי סדר הטבע, הגם כי בוטח הוא באלהים ובישועה מן השמים. זוהי השקפה ישרה ותמימה של אדם מדיני. מה שנמצאות בספרו קצת שגיאות בענינים חיצוניים, במה שנוגע לעובדות הנעשות מעל לגבול ישראל, וקצת הפלגה במספר המנוצחים והנופלים, איננו מפחית בודאי את מעלת הספר, וכן בענין הדברים, אשר הוא שם בפי גבוריו ובפי כמה אנשים הנזכרים בספוריו (מה שנמצא גם בספורים ההסטוריים של יוסף הכהן) — הנה נודע הוא, שזהו סגנון הסופרים ההסטורים בימים ההם כי מה שעלה על לבם בהטעמת המאורעות וסדורם שמו בפי האנשים עושי-ההסטוריה, ואין זה אלא צורה ספרותית שכיחה ומצויה ברוב הספרים ההסטוריים מתקופה ההיא.

מעלת הספר החשוב הזה, אשר יצר הרוח העברי בארץ ישראל בימי התרוממות האומה, נכיר ביותר בשעה שנדמהו אל ספר חשמונאים ב', אשר נכתב יונית בחוץ לארץ בזמן מאוחר (לפי דעת גיגר בסוף ימי מלכות חשמונאים ולפי דעת אֶוולד וסייעתו כששים שנה לפני חרבן הבית). ואמנם ספר זה נכתב יונית, ובפתיחתו (ב' כ"ח) הוא אומר, כי אינו אלא קצור דברי הימים למלחמת היהודים בימי יהודה מכבי אשר חבר יזון מקירני בחמשה ספרים; אבל אין ספק, כי באו בו אגדות ארץ-ישראל ורחוק הוא בכלל מן ההשקפה ההילניסטית שגברה בימי חבור הספר בקרב היהודים שבמצרים ואסיה הקטנה. **)

*) גיגר מטעים בספרו (עמוד 217), כי זו היתה דעת הצדוקים; אבל הפרושים החמירו בדבר. הוא מביא ספורי יוסף הכהן מימי כבוש ירושלים על ידי פומפיוס, כי נמנעו היהודים מלהפריע את הרומאים בהכינם את המצור, יען כי אין זה פקוח-נפש הדוחה שבת. ואמנם במה שהבאתי מדברי ספר חשמונאים, כי עוד בחיי מתתיה נמנו וגמרו להלחם בשעת הסכנה במלחמת-הגנה, אפשר לומר, כי אין הפרעת הכנת המצור בכלל מלחמת-הגנה. אבל בכלל יצדקו דברי גיגר, כי על פי השקפת מחבר הספר לא היו מקפידים על דיוקים כאלה, אלא היו דנים לפי צורך השעה. ורק בימים מאוחרים, כאשר גברה כבר תורת הפרושים, היה בגדר האפשר, כי יכין האויב את המצור ביום השבת לכבוש את העיר, והעם יעמוד מנגד משום קדושת השבת.

**) ספר חשמונאים ב' כתוב בעיקרו ומקורו יונית, ועל זה עמד כבר הירונימוס, מה שהבחין מתוך סגנון הספר, שאין בו אותו הקושי שנמצא בתרגומים. וקמפהוזן ברר זה עוד בכמה ראיות (במבואו לתרגום הספר מיונית לגרמנית). כי כתוב הספר ברוח השקפת הפרושים ברר גיגר אל נכון (בספרו „אורשריפט" עמוד 219 ואילך). אלא כי הרחיק ללכת בבירור התכלית המכוונת בספר הזה, ביחסו להמחבר כונה מיוחדת לזייף את ספורי המאורעות מתוך פניה דתית-כתית. ובהיות כי נתקשה גיגר, איך נצייר לנו יהודי מצרי בתור פרושי קנאי המשתתף בפולמוס הכתות שבפלשתינא? לכן בא לידי מסקנא, כי באמת יהודי פלשתיני היה המחבר, ובמתכוון כתב יונית על

לספר הסטורי חשוב זכתה הספרות העברית עוד בזמן מאוחר מזה הרבה — אחר חרבן הבית, אלא שלא נתקיים לנו אפילו בתרגום. יוסף הכהן כתב אחרי ימי המלחמה הנוראה את מאורעותיה עברית ושלח את ספרו לבני עמו היושבים בסוריא ובבל *). מן הספר הזה לא נשאר לנו אלא תכנו, כי בספרו שכתב יוסף

צחות הלשון, כדי להראות לאחיו, כי אפשר לאדם מישראל להיות פרוש, בכל דיוקי תורת הפרושים ולכתוב עם כל זה יונית צחה בסגנון יפה ומעולה, נדמה לו לגיגר, כאלו מדבר הוא ברב ארתודוקסי שבימינו, הכותב גרמנית ומתהדר בסגנונו המליצי! אין מן הצורך להאריך בבירור הדברים ולהוכיח, כי ההשערות תלויות בשערה. ונראה לי לקיים עדות מקצר הספר בהקדמתו, כי חברו יזון מקירינִי (דעת שירר) כמובן ביופית. וידוע הוא, כי בקירֵיני נמצאה קהלה גדולה של יהודים שדברו יונית, כמסופר בפעלי השליחים (י״א כ׳): „וביניהם היו אנשי כפרוס וקירֵיני [יהודים] אשר באו לאנטיוכיא וידברו גם אל היונים". (בנגוד לאנשי ירושלים אשר הלכו עד פיניקיא, כפרוס ואנטיוכיא „ולא הגידו את דבר הבשורת לאיש זולתי להיהודים לבדם"). ואין זה בגדר הנמנע, כי דבק יהודי מצרי בתורת הפרושים, כי בכלל היו יהודי חו״ל קרובים יותר לתורת הפרושים, מאצל היהודים שבא״י (כאשר אברר עוד לעת מצוא). והלא ראינו שגם פילון הלך לרוב אחרי תורת חכמי הפרושים, ופולוס התפאר, כי תחלה היה פרושי לאמתו, עד אשר דבק בתורת ישו. בראש הספר נמצאות שתי אגרות: הראשונה היא אגרת כנסת ישראל בא״י לבני יהודה אשר במצרים לקיים את חג חנוכה, והשניה היא אגרת כנסת ישראל בא״י אל ארסתובול הפלוסוף גם כן בדבר הזה. אין ספק, כי שתי האגרות היו כתובות במקורן עברית (גיגר במקום שציינתי, אוולד בספרו תולדוה ישראל ח״ד מהדורא שלישית עמוד 160, שירר ח״ג עמוד 363). גרטץ (בספרו ההסטורי ח״ג מהדורא רביעית עמוד 84 — 671 ברר כמה טעיות האגרות האלה מתוך שבושי המתרגם מעברית ליונית. ואחריו הוסיף עוד החכם ברילל (בספרו השנתי ח׳ עמוד 30—40). ולא נראה לי כדעת גיגר וגרטץ המחליטים, כי מחבר הספר ראה את שתי האגרות וספחו אותן אל ספרו בתרגום יוני, אלא יותר מסתבר לי מה שאמר שירר, כי נספחו האגרות בתרגומן היוני בזמן מאוחר, אחרי אשר קצרו המלקט, כדבריו בהקדמתו. באגרות האלה נמצאות אגדות זרות מאד (למשל, בענין אש המזבח, ובעיקר יסד הכותב את ספורו המפליא על החזון, כי מי הנפט בוערים, מה שנדמה לו בתור „פלא" גדול), ויש בהן שבושים גסים, כי מתערב להכותב זרובבל בנחמיה, וחג הסכות בחג החנוכה. ויש לשער, כי לקוחות האגרות האלה מתוך איזה קובץ ספורי-אגדה, ועליהן יסד המחבר את אגרותיו, שאפשר כי יש בהן איזו תמצית הסטורית.

*) בפתיחתו לספר „מלחמות היהודים" אומר יוסף בפירוש, כי מקודם שלח את ספרו אל „הלועזים" Barbaroi באסיה התיכונית כתוב בשפת עמו... כי קרא יוסף לאחיו באסיה בשם „לועזים", אין תימה, שהרי כתב דבריו אלה לקוראים מבני הנכר ובסגנונם דבר. אבל המכוון בענין „שפת עמו" איננה השפה הארמית, כדעת שירר (שם עמוד 147), כי אם השפה העברית (אוולד בספרו „תולדות ישראל" ח״ז מהדורא שניה עמוד 101), כי השפה הארמית לא היתה בפי היהודים בא״י שפה ספרותית, ואין לנו אף דוגמא אחת, כי השתמשו בה לצורך כזה. לעומת זה ברור לנו, כי לא חדלו היהודים להשתמש בשפת העברית לצורך יצירותיהם הספרותיות אף אחר חרבן הבית, וכמה ספרים נכתבו עברית בתקופה המאוחרת ההיא (עיין להלן). ספר דניאל בחלקו הארמי חובר בבבל (מה שאברר במקום אחר), אלא כי נתפשט אחרי כן גם בא״י בתור ספר-עממי, וכן ספר טוביה, שלפי דעתי מקורו הוא בארמית. הירונימוס אומר בפירוש, כי בזמנו לא היה ספר טוביה בעברית בקרב היהודים בא״י, ולא נודעה להם מציאותו; אבל היה לפניו בארמית, ובשפה זו נתפשט בקרב העם. הספר הארמי נמצא בדורנו, והח׳ ניבוער פרסם אותו בשנת 1878. ומה שהסכימו החוקרים, כי אין הספור היוני תרגום של הארמי, כי נראה מסגנונו היותו מקורי— אין זה סותר כלו להחלטתנו. אין מן הצורך, כי תרגמו את הספור בצביונו המקורי יונית, אלא השתמשו בו וכתבוהו יונית, מה שאפשר בספור-עממי. — וכיוצא בזה ספר יהודית, שגם אותו ראת

יונית באופן אחר ולתכלית אחרת לגמרי, השתמש בלי ספק ברוב הענינים בחומר ההסטורי שאסף לצורך חבור ספרו העברי. אבל אין לנו שום מושג מסדר הספר העברי וסגנונו והשקפתו, בשעה שדבר יוסף עברית לעברים.

כבר ראינו, כי עוד בימים מאוחרים, בזמן מלחמות החשמונאים ואחרי כן גם בימי גדולתם עד ימי המלך אלכסנדר ינאי, נוספו כמה מזמורים בתהלים שנצלו מן הכליון ברבות הימים, כשגברה השנאה לחשמונאים לעת קלקלתם. ופלא הוא, כי בזמן שכבר נבאש ריח מלכי בית חשמונאי בעיני העם, וחכמי ישראל הפרושים השתדלו להאביד כל זכר להם, חברו עוד מזמורים המדברים בגנותם, ואלו נדחו מישראל ולא נקלטו אל תוך קובץ המזמורים. מזה אנו למדים, כי לא תמיד היה סדר הגיוני בהתפתחות המאורעות, אלא גם המקרה שלט בהם. ודבר זה שכיח. כנודע, בכל מאורעות ההסטוריה, שלפעמים המקרה עוקר את הסדר ההגיוני שבהם, והנה בתרגום יוני נשארו לנו „מזמורים" (שמונה עשר במספר), שיחסום בתקופה מאוחרת לשלמה המלך ונקראו בשם „ספר תהלים לשלמה". זמן חבור המזמורים האלה ויסודם ברר שירר (בספרו הנזכר ח"ג עמוד 56—150) לאין ספק. הבסים ההסטורי שבהם הוא המאורעות בימי ריב אחים הורקנוס וארסתובול וכבוש ירושלים על ידי הרומאים עד יום מפלת פומפיוס במלחמתו עם יוליוס קיסר. היהודים בארץ ישראל שמחו, כמובן, למפלת העריץ הזה, אשר מימיו החל שלטן רומי ביהודה. ההשקפה הדתית שבמזמורים האלה היא תורת הפרושים. מזמן שירדה מעלת בית חשמונאי בעיני העם, על ידי כמה סבות פנימיות וחיצוניות, החלו בישראל הגעגועים למלכות בית דוד. העם השקיע את עצמו ברעיון זה, כי איננו נגאל ממצבו האי־רצוי אלא על ידי מלך מבית דוד, אשר רק לו תאות המלוכה בישראל. זוהי השאיפה המשיחית בעמנו בימי בית שני בצורתה הקדומה.

אַתָּה ה׳ בָּחַרְתָּ בְּדָוִד לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל
וְנִשְׁבַּעְתָּ לוֹ וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם.
כִּי לֹא תָסוּר מַמְלַכְתָּם לְפָנֶיךָ כָּל־הַיָּמִים.
וּבְרוֹב פְּשָׁעֵינוּ קָמוּ עָלֵינוּ רְשָׁעִים.
דָּחֹה דְחוּנוּ, אֲשֶׁר לֹא דִבַּרְתָּ לָהֶם:
הֶחֱזִיקוּ בְּכֹחַ־יָדָם וְלֹא נָתְנוּ לֵאלֹהִים כָּבוֹד.
בְּגַאֲוָתָם שָׂמוּ כֶּתֶר־יְקָר בְּרֹאשָׁם.
וְהָרְסוּ אֶת כִּסֵּא דָוִד בְּזְדוֹנָם.

(מזמורי שלמה יז ד—ו).

הירונימוס בארמית. והח׳ גסטר מצא כ״י קדמון בערך מטופס הספר בארמית ופרסמו בשנת 1894. הצבע המקומי של שני הספורים האלה מעיד, כי מקום חבורם הוא באסיה בקרב היהודים אשר בממלכת פרס, מעל לגבול ארץ ישראל.

בעקב רשעם וזדונם בא גם ענשם, כי הביא אלהים עליהם עריץ מרחוק, מקצה הארץ. אמנם הם בעצמם, המושלים מבית חשמונאי, קראו לו ופתחו לו שערי ירושלים וגם קבלוהו בשמחה ובחבה,—אבל כמעט דרכה רגלו בחומת ירושלים הראה להם את ידו הקשה. המאורעות האלה, אשר אירעו בימי הורקנוס וארסתובול בעטיו של האדומי אנטיפטר, ידועים לנו ע״י ספורי יוסף הכהן (מלחמת היהודים א׳ ז׳; קדמוניות י״ד ד׳). ומחבר ספר מזמורי שלמה מצייר אותם בסגנון נביאי:

קוֹל מִלְחָמָה וְצָרָה קְרוֹבָה שָׁמְעָה אָזְנִי,
קוֹל שׁוֹפָר, קוֹל מַגִּיד הֶרֶג וַאֲבַדּוֹן;
שְׁאוֹן עַם רָב, כְּסַעַר חָזָק יָבוֹא,
כְּאֵשׁ־לֶהָבָה תְּלַהֵט נְאוֹת שָׂדֶה.
וָאוֹמַר: הִנֵּה אֱלֹהִים נִשְׁפָּט, רָב רִיבֵנוּ.

קוֹל שָׁאוֹן עוֹלֶה בְּאָזְנֵי מִירוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ.
וּמָתְנַי מָלְאוּ חַלְחָלָה מִקּוֹל הַשְּׁמוּעָה.
בִּרְכַּי כָּשְׁלוּ וְלִבִּי יָחִיל מִפַּחַד,
יְצוּרַי כַּפִּשְׁתָּה יְנוּעוּן;
וָאוֹמַר: דַּרְכָּם יְשָׁרָה וּנְכוֹחָה.
חָשַׁבְתִּי מִשְׁפַּט אֱלֹהִים מִיּוֹם בְּרֹא שָׁמַיִם וָאָרֶץ,
צַדִּיק אֱלֹהִים בְּהִשָּׁפְטוֹ.
נִגְלָה עֲוֹנָם, וְרָאוּ כָּל־בָּשָׂר, כִּי צַדִּיק ה׳!

(מזמורי שלמה ח׳ א—ח).

כִּי מָסַךְ אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם רוּחַ עִוְעִים,
הִשְׁקָם כּוֹס מָלֵא יַיִן בִּלְתִּי מָהוּל לְשָׁכְרָה.
הֵבִיא מִקְצֵה הָאָרֶץ אֶת הַנֹּגֵחַ הֶחָזָק,
וַיָּבֵא מִלְחָמָה עַל יְרוּשָׁלַיִם וְעָרֶיהָ.
רוֹזְנֵי־הָאָרֶץ הָלְכוּ לִקְרָאתוֹ בְּשִׂמְחָה.
וַיֹּאמְרוּ לוֹ: בָּרוּךְ בּוֹאֲךָ, בּוֹא בְשָׁלוֹם!
יַשְּׁרוּ רְכָסֵי דַרְכּוֹ לִקְרַאת בּוֹאוֹ,
פָּתְחוּ שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם עִטְּרוּ חוֹמוֹתֶיהָ *)

*) כל המסופר פה הוא מאורע הסטורי. כאשר בא פמפיוס וחילו לפני ירושלים, היה רוב העם, אשר עם הורקנוס, בעצה לפתוח את שעריהם לפני הרומאים, וכן עשו. רק ארסתובול והעם אשר אתו התבצרו בהר הבית (יוסף הכהן בקדמוניות היהודים י״ד, ד׳ ג׳ ומפורט יותר בספר מלחמת היהודים א׳. ז׳ ב׳). כי „עטרו [אנשי הורקנוס] את חומות העיר״ — זהו פרט נוסף על המסופר בספרי יוסף, אין ספק, כי המחבר הוא עד ראיה.

הוּא בָא אֶל הָעִיר כְּבוֹא אָב אֶל בֵּית בָּנָיו בֶּטַח,
וַיִּתְבַּצֵּר בְּחוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם וּבְמִגְדָּלֶיהָ.
כִּי נְחָהוּ אֱלֹהִים בֶּטַח, וְהֵם נוֹאָלוּ.
וַיַּהֲרוֹג אֶת שָׂרֵיהֶם וְחַכְמֵי סוֹדָם,
וּדְמֵי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם שָׁפַךְ כְּמֵי־הַטֻּמְאָה.
אֶת בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם אֲשֶׁר יָלְדוּ לִזְנוּנִים הוֹבִיל שֶׁבִי.

(שם י״ד—כ״א).

את מפעלי פמפיוס בירושלים וזדון לבו, איך נשפט באכזריות גדולה עם היהודים (שקראו לו לתַוֵּךְ את השלום ולדין דין צדק בין האחים)—מצייר לנו המשורר עוד הפעם. ואין ספק, כי ראה את כל המאורעות האלה בעיניו:

הָרָשָׁע הֵרִיק אֶת אַרְצֵנוּ מִיּוֹשְׁבֶיהָ,
זְקֵנִים וּנְעָרִים וְעוֹלָלִים יַחְדָּו שָׁבָה.
בַּחֲרוֹן אַפּוֹ סְחָבָם אֶל אֶרֶץ־מַעֲרָב, א)
אֶת שָׂרֵינוּ נָתַן לְלַעַג וְקֶלֶס וְלֹא חָמַל ב)
בְּגַאֲוַת נַפְשׁוֹ עָשָׂה בְזָדוֹן,
כִּי רָחוֹק לִבּוֹ מֵאֱלֹהֵינוּ.....
וּבְקֶרֶב הָעֵרֶב נִסְפְּחוּ עֲלֵיהֶם בְּנֵי בְרִית ג)
אֵין מְרַחֵם בָּהֶם וְעֹשֶׂה חֶסֶד וֶאֱמֶת בִּירוּשָׁלָיִם.

(מזמור י״ז יא—טו)

המשורר הלאומי ראה עוד במפלת פמפיוס (חמש עשרה שנה אחרי כבוש ירושלים, בשנת מ״ח לפני המ׳). וכמובן שמח הוא לאידו. ואת זה יצייר לנו בדבריו:

בָּאוּ גוֹיִם אֶת יְרוּשָׁלַיִם חֵרְפוּ וְרָמְסוּהָ,
הִשְׁלִיכוּ אֶת עֶדְיָהּ מִכִּסֵּא תִפְאַרְתָּהּ לָאָרֶץ.
תַּחַת לְבוּשׁ פְּאֵר חָגְרָה שָׂק,
וְחֶבֶל לְרֹאשָׁהּ תַּחַת נִזְרָהּ.
הוֹרִידוּ אֶת נִזְרָהּ, אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים בְּרֹאשָׁהּ,
חִלֵּל עֶדְיָהּ, הִשְׁלִיךְ אַרְצָה.
אֶת זֶה רָאִיתִי וָאֶתְפַּלֵּל אֶל ה׳ וָאוֹמַר:
הֶרֶף יָדְךָ ה׳ מִירוּשָׁלַיִם, אֲשֶׁר סְבָבוּהָ צָרִים;

א) המכוון בזה לאריסתובול ובניו אשר שלח פמפיוס ל ר ו מ י, א ל א ר ץ - מערב.

ב) בשוב פמפיוס לרומי נהג לפניו את גדולי ירושלים, כמנהג שרי-הצבא ברומא.

ג) אנשי הורקנוס היו בעצה אחת עם א נ ט י פ ט ר ה א ד ו מ י וסייעתו, אשר המשורר קורא להם „ערב״.

כִּי שָׂמוּהָ לְמִשְׂחָק לָהֶם וְלֹא חָמְלוּ בְעֶבְרַת אַפָּם.
כָּלָה יַעֲשׂוּ עִמָּהּ, לוּלֵא גַעֲרָתְךָ ה׳....
לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וַה׳ הֶרְאָנִי [אַחֲרִית] זְדוֹנוֹ:
מְדֻקָּר שֻׁכַּב עַל הָרֵי מִצְרַיִם *)
נִמְאָס וְנִבְזֶה מִכָּל־אִישׁ בָּאָרֶץ וְעַל הַיָּם.
הָשְׁלְכָה נִבְלָתוֹ כִּבְגַלֵּי־הַיָּם וְאֵין מְקַבֵּר.
(מזמור ב י״ט—כ״ג, כ״ו—כ״ז.)

את יעוד עם ישראל ותקותו לעתיד רואה המשורר רק בהקמת סכת דוד, במלך המשיח, אשר יקום מבית דוד למלוך על ישראל. בספר זה אנו מוצאים כבר את השאיפות המשיחיות, אשר קבלו אחרי כן צורה אחרה. וחשובים לנו הרשמים ההסטוריים האלה, כי מהם אנו למדים את אופן התפתחות הענינים על פי טבעם. משעה שנתנו מלכי בית חשמונאי את ידם אל הצדוקים — או יותר נכון, כאשר גברו הפרושים יותר ויותר ואמרו למשוך את השלטן המדיני אליהם, מה שסרבו הכתות המושלות (האציליות) להסכים להם, — הסיחו בעלי ברית הפרושים את דעתם ממשפחת החשמונאים; לפי השקפתם לא בצדק ישבו על כסא דוד (שכחו, כי זרע דוד חדל למשול בישראל כמה מאות שנה קודם למלכות בית חשמונאי), ואין עם ישראל שב לגדולתו ולכבודו הראשון, אלא כאשר תשוב המלוכה לבית דוד, זוהי ראשית השאיפה המשיחית, אשר התגברה עוד יותר, כאשר נסבה הממשלה למשפחת הורדוס. מחבר המזמורים, אשר ראה עוד את אחרית פמפיוס, ראה גם את גדולת הורדוס, אשר היה כסלון ממאיר בעיני הפרושים ובעיני כל הלאומיים בתקופה ההיא. המצב הזה גרם הרבה לחזק את הרעיון המשיחי ולרכז את התקוה הלאומית של ישראל בגעגועיו אל מלכות בית דוד, אשר לפי המסרת העממית קשורה בו גדולתו המדינית והמוסרית של ישראל.

הַבִּיטָה ה׳ וְהָקֵם לָהֶם מֶלֶךְ אֶת בֶּן־דָּוִד,
לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר אָמַרְתָּ אֱלֹהִים, כִּי יִמְלוֹךְ עַל עַבְדְּךָ יִשְׂרָאֵל.
אַזְּרֵהוּ כֹּחַ לְמַעַן יַהֲרוֹס מוֹשְׁלֵי־רֶשַׁע
וִיטַהֵר אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִטֻּמְאַת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר יִרְמְסוּהָ.
בְּחָכְמָתוֹ וְצִדְקָתוֹ יַכְחִיד אֶת הַחַטָּאִים מִנַּחֲלָתְךָ
וּזְדוֹן רְשָׁעִים יְנַפֵּץ כְּנִבְלֵי יוֹצֵר.
בְּשֵׁבֶט בַּרְזֶל יְרֹעֵם, יְאַבֵּד רִשְׁעֵי־גוֹיִם בִּדְבַר־פִּיו.
מִגַּעֲרָתוֹ יָנוּסוּן גּוֹיִם לְהוֹכִיחַ לַחוֹטְאִים בְּמַחְשְׁבוֹת לִבָּם.

*) כנודע נהרג פמפיוס בברחו מפני יוליוס קסר בקרבת פילוסיום על יד הר קסניס, ולא נתן לקבורה.

אָז יֶאֱסוֹף גּוֹי קָדוֹשׁ וְיִמְשׁוֹל בִּצְדָקָה,
וְיִשְׁפּוֹט אֶת שִׁבְטֵי עַם קֹדֶשׁ לַה׳ אֱלֹהָיו.

(מזמור י״ז כ״א כ״ו.)

טַהֵר אֱלֹהִים אֶת יִשְׂרָאֵל לְיוֹם חֶסֶד יִשְׁעֲךָ.
לְיוֹם הַבְּחִירָה, לְיוֹם תָּקִים אֶת מְשִׁיחֲךָ לְמוֹשֵׁל.
אַשְׁרֵי אִישׁ, אֲשֶׁר יִחְיֶה לְעֵת כָּזֹאת,
יִרְאֶה בְּיֵשַׁע ה׳ לְדוֹר נוֹלָד.
תַּחַת שֵׁבֶט מְשִׁיחַ ה׳ בְּיִרְאַת אֱלֹהָיו,
יַנְחֶה כָּל־אִישׁ, בְּאוֹרַח־צְדָקָה בְּיִרְאַת־אֱלֹהִים
וְיַחְדָּו יַעַמְדוּ לִפְנֵי פְּנֵי ה׳
דּוֹר צַדִּיק וִירֵא־אֱלֹהִים בְּעֵת רָצוֹן.

(שם מזמור י״ח ה׳—ט׳).

המזמורים האלה, אשר יחסו אותם בזמן מאוחר לשלמה (כי בגוף המזמור אין אף רמז קל לזה). אין ספק, כי היו תופשים מקומם בקובץ מזמורי תהלים. על סגנונם העברי לא נוכל לדין, אבל בכל אופן לא היו נופלים מכמה מזמורים אחרים, למשל ממזמור קי״ט, שאין בו אלא הכפלת דברים לאין סוף, אשר קוטבם הוא רעיון אחד (יתרון התורה) שאיננו עמוק ביותר. בתוכן י״ח המזמורים הגנוזים אנו מוצאים ענין רב, רמזים הסטוריים חשובים, ואם נדחו מכתבי הקדש ולא נתקבלו אל ספר תהלים, נראה שרק אחור זמן חבורם גרם לזה. הגם שלא נחתם עוד קובץ כתבי הקדש בימים ההם — אבל ספר תהלים היה כנראה כבר ענין שלם ומסויים בסוף ימי מלכות בית חשמונאי, בו בזמן שיסד המשורר את פיוטיו על המאורעות שאירעו אז את ישראל. השירים האחרונים בקובץ זה (וביחוד מזמור ח׳) נוסדו בימי מלכות הורדוס, בזמן שעוד חי הורקנוס והורדוס הפקד להיות אפטרופוס לו. את אחרית בית חשמונאי (מות הורקנוס) לא ראה המשורר, כנראה. בכל אופן אין מזה רמז בפיוטיו.

והיצירה הספרותית בארץ ישראל, היתה נמשכת והולכת גם בימים שלאחר אלו, וטעות היא להאמין, כי נשתקעו כל הכחות הרוחניים של עמנו אם במחלוקת הכתות המדיניות והדתיות, או בתורה שבעל פה, במדרש־הלכה, ובדיוקין של „אכין רקין וגמין“. אין ספק, כי גם פולמוס הכתות, שבו התגלמו אז החיים הלאומיים, התעצמות ההשקפות השונות, המדיניות והדתיות בישראל, בסוף התקופה שאנו עסוקים בה, מצאו מבטאם בספרות הימים ההם. מתקופה שאחר חבור „מזמורי שלמה“, לערך שבעים שנה אחרי כן, נשארו לנו שרידים של ספר „עלית משה“ *) ליחס ספר על שם אדם גדול

*) זכרון הספר הזה, שהיה גנוז זמן מרובה, היה שמור בדורות הראשונים ברשימה אחת של אוריגינס. לפני חמשים שנה, בערך, מצא ציריאני לקוטים ממנו, קטעי הספר בראשית, ופרסמם (בשנת 1861). הקטעים האלה כתובים רומית, ונראה כי זהו תרגום מיונית. אבל עיקר

באומה ולשום בפיו דברים שלא אמרם — מנהג זה נשתרש כבר בימים ההם ובזמן קדום בישראל. גם היהודים בא"י וגם היהודים בגולה היו רגילים במנהג זה. וכבר ברורתי דעתי במקום אחר, כי אין זה זיוף במובננו כעת, אלא אחת הצורות הספרותיות, שהיו רגילים בהן בזמן ידוע (עיין דברי שטינטל בקובץ מאמריו zur Bibel und Religionsphilosophie ח"ג עמוד 12 ומה שכתבתי עליו „בהשלח" (כרך ה' עמוד 485).

המחבר חי בימי בניו של הורדוס, אבל לא ראה את אחריתם. הוא נבא להם, כי שנותיהם תקצורנה ולא יאריכו ימים בממלכתם כאביהם (עלית משה ו' ז'). אין ספק, כי המכוון בדברים האלה לפיליפוס ואנטיפס בני הורדוס, אשר באמת ארכו שנות ממשלתם על שנות ממשלת אביהם (ל"ד שנה). מזה למדים אנו, כי בכל אופן קדמו דברי המחבר לאחרית ימי פיליפוס ואנטיפס (לערך ארבעים וחמש שנה לפני חרבן הבית).

הרמזים לימי ממשלת הורדוס ואכזריותו המרובה ברורים בספר זה לאין ספק. הוא מצייר בקצרה את מלכי בית חשמונאי, אשר יכהנו גם בתור כהנים גדולים (ו' א'); הם יסורו מדרך ה' וישחיתו את דרכם. אחרם יקום מלך עז פנים, אשר לא מזרע הכהנים (הורדוס), אדם קשה ונועז: הוא ידין אותם [את בני ישראל אשר סרו מאחרי ה'] כמשפטם וכרוע מעלליהם. הוא יהרוג את שריהם בחרב ואת נבלתם יקבר במקום לא ידע איש (יוסף מספר בקדמוניותיו, ט"ו י' ד', כי כאשר מלך הורדוס היו עבדיו ומשרתיו סוחבים את כל החשודים בעיניו אל מבצר הרקניה להרגם בסתר). הוא יהרוג זקנים ונערים ועינו לא תחום. פחדו יפול על העם, והוא ישפט עמם בזעם, כבימי מצרים שלשים וארבע שנה (שנות מלכות הורדוס). הוא יוליד בנים, אשר לא יאריכו ימים על ממלכתם כמוהו (כבר ראינו, כי נבואתו זאת לא נתקיימה). בגבולם יבואו גדודי המושל הכביר ממערב (חיל קווינטיליוס ארוס) יכבשו אותם וינהגום בשביה. מקצת ההיכל ישרפו באש, וגם יצלבו מהם [מן היהודים] במושבותיהם סביב *).

הספר היה כתוב בארץ-ישראל (לזה הסכימו כמעט כל החוקרים), עברית או ארמית. דעתי נוטה, כי היה כתוב עברית, מפני כי לא היו נוהגים בכלל לכתוב ארמית בא"י עד ימי חבור ספרי-הבשורה. ובעיקר הדבר: הנה המחבר שָׂם את דבריו בפי משה. אשר צוה את יהושע לפני מותו; היתכן, כי שכח כל כך את המצב ההסטורי ושם בפי משה דבור ארמי? אם יסד את דבריו על מאורעות מאוחרים למשה, אין בכך כלום, שהרי נבואה הוא שם בפיו. ודוגמת זה הלא אנו מוצאים גם בברכת יעקב, שמכוונת היא לזמן ירבעם בן יואש מלך ישראל (על פי כמה סימנים מובהקים מתוכה), ובברכת משה (בסוף התורה). אשר תכוון למצב האומה בסוף ימי בית ראשון, או אפילו לזמן מאוחר מזה. על פי השקפת מסדר ספר התורה, אין אלו אלא דברי נבואה. לברר את יחוס הספר „עלית משה" הגנוז אל האגדות הפלשתיניות על דבר פטירת משה אין כאן מקום.

*) כזה יספר גם יוסף (קדמוניות י"ז פרק עשירי), כי בפולמוס וורוס, כאשר קמו היהודים למועד חג השבועות על סביניס נציב הקיסר אבגוסטוס, התלקחה מלחמה קשה בין חיל הרומאים ובין היהודים עולי-רגל שבאו לירושלים בהמון רב. במלחמה זו, שנלחמו כה היהודים בגבורה ובעוז, שרפו

בפרק השביעי של ספר „עלית משה" (המקוטע קצת) אנו מוצאים קטגוריא קשה וחריפה על אנשים מישראל קדושים וצדיקים בעיניהם, והם רעים וחטאים, אכזרים וגאים, אוהבי ריב ומחלוקת, אשר רק לבצעם ולהנאתם לבם ועיניהם: טמאי נפש, אשר בטומאתם זו עוד יתגאו לאמר לכל הקרב אליהם: אל תגע בנו. למען לא תטמאנו במגע ידך. נראים דברי שירר (בספרו הנזכר ח"ג עמוד 219), כי בקטגוריא זו התכון כלפי הפרושים, ולפי דעתי מתאימים דבריה בכל פרטיהם אל כת הפרושים. צריך לתקן מעט את דבריו: הדברים האלה מכוונים על הפרושים, כפי שבא ציורם בכתבי הבשורה. ואין ספק, כי הציור הזה איננו מדוייק ואיננו אמתי ומתאים ורק רוח השנאה העצומה של המשיחיים הראשונים ליהודים הלאומיים המציא אותו. אין אנו מלמדים כאן סנגוריא על הפרושים, ובכמה פרטים, אפשר, שלא צדקו הם, ובכלל יודעים אנו, כי המחלוקת המדינית מקלקלת לרוב את השורה. אבל הציור שלפנינו אין ספק כי יצא מעדת המשיחיים הראשונים, מאותה המסבה, שבה נתרקמו מעט מעט השאיפות המשיחיות הסותרות לקיום ישראל בגולה. אוולד הכיר בתומתו את היחוס שבין הזלזולים הקשים על הפרושים בפרק ז׳ של ספר „עלית משה" ובין אלו המצויים הרבה בספרי־הבשורה (תולדות ישראל ח"ה מהדורה שלישית עמוד 81 בהערה). בכלל אנו מוצאים בפרקים האחרונים של הספר הזה (מפרק ז׳ עד פרק י"ב, שעמו מסיימם הקטעים הנמצאים בידינו) כמה רמזים סתומים, שקשה מאד לעמוד על הכנתם. גם אי אפשר להבין בבירור, על איזו זמן יכוונו הדברים בפרקים האלה.

בספרותנו הלאומית אנו מרגישים מעין השמטה גדולה, כי המאורעות האיומים בימי פולמוס אספסינוס וטיטוס, מראשית המלחמה עד חרבן המקדש, ומה שאירע בימים ההם וגם אחרי כן בערי ישראל ובישובי היהודים בחוץ לארץ (בסוריה ובמצרים), כמעט שלא השאירו לנו שום רושם וזכר — זולת מה שנמצא בספורי־האגדה התלמודית, עובדות ובדותות מעורבות אלו באלו. כאלו הסיחו ההסטוריה המדעית והפיוט הלאומי את דעתן מן המאורעות מרובי־התוצאות האלה. ואין ספק לנו, כי עם ישראל התפתח בסוף ימי בית שני הרבה בתרבותו ובכשרוניו הרוחניים — יותר מה שהיה בימי גלות בבל. אז, בסוף ימי בית שני, גמרה ההסטוריה כבר את פעולתה, ועם ישראל היה כבר לעם נצחי, שאי אפשר לו עוד להכחד מן ההסטוריה האנושית. גם היהדות היתה כבר לכח מניע בקולטורה האנושית כבר יצאה מחוגה הלאומי הצר באיזה קרן־זוית של מערב אסיה והיתה לחזון גדול ורב הערך, לפועל כביר וגורם בהתפתחות המין האנושי. הרס עם ישראל בחייו המדיניים וחרבן המקדש (אשר מזה היה המסובב, כי הסיח עם ישראל את דעתו מן הקרבנות והמציא לעבודת־אלהים צורה חדשה ותוכן חדש) גרמו להסיסה גדולה לא רק בחיים המוסריים של היהודים, אלא גם בהתפתחות המוסרית של כל העמים. התגלמות השאיפות המשיחיות

הרומאים חלק של המקדש (ב׳). וורוס שלח אחרי כן לחפש את „המורדים" בכל המדינה („בכל מושבותיהם") וכאלפים איש נצלבו (שם י׳).

באופן כזה (התנכרות לרגש הלאומי הישראלי, ולבסוף הפרוד מישראל בעברה שמורה לנצח) אי אפשר היתה זולת המאורעות האלה.

ועל המאורעות והמעשים האלה עברה ההסטוריה הישראלית בשתיקה, והפיוט הלאומי נדמה לגמרי! כאלו נשבר כנור ציון ונקרעו מיתריו.

ובאמת לא נדמה הפיוט הלאומי אז, וגם ההסטוריה הישראלית לא התרשלה לכתוב את המאורעות האלה זכרון בספר. אלא כי עם ישראל נתרשלו אחרי כן לאסוף את הרשמים האלה בספרותינו הלאומית ולשים בנאד את דמעות בני הדור על ההרס והאבדן שהיה אז לזכר עולם. כבר ראינו, כי גם על המאורעות בימי פמפיוס יסד הפייטן הלאומי את שיריו וקינותיו, אלא כי לא שקדו אבותינו לשמרן ולחבבן. ובלבוש זר, בתרגום, נצולו מקצתן מן הכליון הגמור. אחרי פולמוס טיטוס כתב יוסף בן מתתיה הכהן את דברי המלחמה הזאת עברית ושלח את ספרו אל אחיו במזרח. הספר הזה אבד כלו, ולא נשאר ממנו כלום זולת זכרו. אבל אין זה בגדר הנמנע, כי עוד ימצא בכ"י כלו או מקצתו, כאשר אירע כבר לכמה ספרים של התקופה ההיא וגם מזמן מוקדם.

ואותה נקודת-ההשקפה שאנו מוצאים בספור מאורעות המלחמה ליוסף הכהן ביונית וגם ברוב האגדות העממיות שנוספו עליהם, היינו, כי נוח היה לישראל אז להרכין את ראשו בפני גלי הצרות אשר עברו עליו ולחכות לעת גאולה וישועה בזמן יותר רצוי, אותה אנו מוצאים גם בספר-גנוז שנכתב אחרי תום המלחמה. זהו „ספר ברוך". כלומר: דברים אשר שם אחד מבני הדור ההוא בפי ברוך בן נריה איש סודו של הנביא ירמיה, וכאלו אמרם בדור קדום אחר חרבן המקדש בימי נבוכדנצר מלך בבל. אמנם לא נוכל כחד, כי בהתחפשות זו אנו מוצאים שפלות ודלות רוחנית מרובה. לא נמצא בדור טיטוס מקונן פייטן כמחבר רוב ספר „איכה" *). אבל אפשר, כי נמצא כמוהו, אלא שלא נקבעה קינתו בספרותנו הלאומית. ודוקא אותה המדה הספרותית, להתחפש בלבוש זר, אשר היתה אז שכיחה בישראל ובעמים, גרמה „לספר ברוך" שנתקיים לכל הפחות בתרגומו היוני. — המחבר יסד דבריו, כאלו כתבם ברוך בן נריה בגלות בבל. אחרי אשר נלכדה ירושלים ונשרפה באש, וקראם באזני יויכין [יְכָניה] ובאזני כל העם הבאים לשמוע את דברי הספר. כי אין ההצעה הזאת אמת הסטורית, אין מן הצורך לברר. לא שמענו מעולם, כי בעת שלכדו הכשדים את ירושלים היה ברוך בן נריה בבבל. אלא ידענו הפך זה, כי נמצא עם ירמיה בירושלים גם אחרי החרבן, ואחרי כן סחבוהו שרי החילים עמם למצרים (ירמיה מ"ג ו'). ועוד נמצא להלן (ספר ברוך א' י"א), כי נשתבש המחבר ליחס את בלשאצר היותו בנו של נבוכדנאצר. ברור הוא, כי לא חובר הספר בימי חרבן הבית הראשון. ובהיות

*) אין מן הצורך להאריך בבירור הדברים, כי רק פרק א', ב', ד' הם מעיקר הקינות האלה. הפרק החמשי שעליו אמר גרטץ בצדק, כי ידמה לנו היותו „גניחות היוצאות מלב נשבר, מפי איש ממרר בבכי בשעת כאבו העצום — נוסד אחרי החרבן, בימי הגלות, ואיננו שייך כל עיקר אל גוף הספר, אלא הוא קינת אדם פרטי הסובל יסורים נפשיים בזמן הירידה והשפלות הלאומית.

כי נוסף על חרבן המקדש וכבוש ירושלים על ידי האויב, אחרי שבאה במצור ימים רבים וסבלה כל יסורי המצור, הנה אין ספק, כי המכוון בו אינו אלא לכבוש ירושלים על ידי הרומאים, ואין נבוכדנאצר „ובנו" בלשאצר אלא אספסיינוס קיסר ובנו טיטוס. ונראה, כי נוסד הפרק הראשון של „ספר ברוך" עוד טרם שבאה ירושלים במצור, בראשית המלחמה, שתחלתה היתה בגליל. מחבר הספר הזה הוא מן היועצים לשלום. שכן הוא אומר, כי קבצו כסף מאת הבאים לשמוע את דברי הספר ושלחו לירושלים, למען יקנו שם „עולות וחטאות ולבונה" ויקריבו על מזבח ה' אלהיהם. „ויתפללו בעד חיי נבוכדנאצר מלך בבל ובעד חיי בלשאצר בנו". נודע הוא כי כאשר גברו הלאומיים הקנאים בירושלים ואנסו את מנהיגי האומה להסכים למלחמה הלאומית, עכבו להקריב עוד בעד הקיסר על מזבח ה'. אלעזר בן חנניה כ"ג לא נתן עוד להקריב על המזבח קרבנות בני הנכר. זו היתה ראשית המלחמה לפי ספורי יוסף הכהן (מלחמת היהודים ב' י"ז ב', ד'). וכנודע רקמו את העבדא הזאת בתור הסבה האחרונה של המלחמה גם באגדה (גיטין דף נ"ו ע"א). „ויתן ה' עז לנו ויאיר עינינו ונחיה בצל נבוכדנאצר מלך בבל ובצל בלשאצר בנו ונעבוד אותם ימים רבים ונמצא חן בעיניהם" (שם י"ב). זאת היתה דעת הכהן הגדול יהושע בן גמליאל (גמלא) ורבן יוחנן בן זכאי ועוד רבים מגדולי האומה. ואחרי אשר פרצה המלחמה, וירושלים באה במצור מפני חיל רומי, הצדיק מחבר הספר את הדין על עם ישראל. הצרות האיומות באו עליו, יען לא שמע בקול ה' אלהיו, „אכלנו איש את בשר בנו ואיש את בשר בתו" (ב' ג'). ולזה מסכים ספור יוסף (מלחמת היהודים ו' ג' ד') ע"ד מרים בת אלעזר מכפר בית אזוב אשר מעבר לירדן, אשה חשובה ועשירה שנמלטה בזמן המלחמה לירושלים, ובימי המצור שחטה את בנה מרוב רעבונה וצלתה את בשרו ואכלתו. אין ספק, כי הספור הזה הוא אמיתי, כי נודע גם לרומאים הצרים את העיר. טיטוס חש ברגע זה מוסר־כליות והתנצל, כי הציע שלום, חרות וסליחה לעם הזה, אבל הוא מאס בו והביא את הרעה האיומה הזאת על העיר ועל המקדש (מלחמת היהודים שם אות ה') וזאת היתה, כנראה, גם הגות לב מחבר הספר: „כי שלחת בנו את אפך וחמתך כאשר דברת ביד עבדיך הנביאים לאמר; כה אמר ה' הביאו את צואריכם [בעֹל] לעבוד את מלך בבל ושבו בארץ אשר נתתי לאבותיכם; ואם לֹא תשמעו בקול ה' לעבוד את מלך בבה. והִשְׁבַּתִּי מערי יהודה ומֵחֻצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלל והיתה הארץ לשמה מאין יושב. ולא שמענו בקולך לעבוד את מלך בבל, ותקם את דבריך אשר דברת ביד עבדיך הנביאים..." (ב' כ — כד). „ויתן אותם לזועה לכל הממלכות מסביב, לחרפה ולשמה לכל אשר סביבותינו, אשר הדיחם ה' שם" (ב' ד').

ואחרי אשר בא האסון הנורא על האומה הישראלית, נשרפה העיר ירושלים וחרב המקדש, ישים הפייטן דברים בפי ירושלים אשר תתן קולה בבכי:

שִׁמְעוּ כָּל שְׁכֵנֵי צִיּוֹן,
כִּי הֵבִיא עָלַי אֱלֹהִים אֵבֶל גָּדוֹל.
כִּי רָאִיתִי אֶת גָּלוּת בָּנַי וּבְנוֹתַי,
אֲשֶׁר הֵבִיא עֲלֵיהֶם ה׳.
גִּדַּלְתִּים בְּשָׂשׂוֹן וְשִׁלַּחְתִּים בִּבְכִי וּמִסְפֵּד.
אִישׁ אַל יִשְׂמַח עָלַי, הָאַלְמָנָה וְהָעֲזוּבָה.
נְשַׁמֹּתִי עַל חַטְאֵי יְלָדָי.
כִּי סָרוּ מִתּוֹרַת ה׳ וּדְרָכָיו לֹא יָדָעוּ ...
בֹּאוּ שְׁכֵנֵי צִיּוֹן, פִּקְדוּ שְׁבִי בָּנַי וּבְנֹתָי.
כִּי נָשָׂא עֲלֵיהֶם ה׳ גּוֹי מֵרָחוֹק,
גּוֹי עַז פָּנִים וְעִמְקֵי שָׂפָה
לֹא נָשְׂאוּ לְזָקֵן וְנַעַר לֹא חָנָנוּ.
חֲבִיבֵי הָאַלְמָנָה הוֹבִילוּ שֶׁבִי,
וּמֵעֲזוּבָה בְּנֹתֶיהָ גָּזָלוּ.

(ספר ברוך ד׳ט – יו).

לְכוּ, בָּנַי, לֵכוּ.
כִּי אֲנִי נֶעֱזַבְתִּי שְׁמָמָה וַעֲזוּבָה.
פָּשַׁטְתִּי בֶּגֶד יֶשַׁע וָאֶלְבַּשׁ שַׂק עֱנוּתִי;
וָאֲשַׁוַּע אֶל ה׳ כָּל־יָמָי.

אַל תִּירְאוּ, בָּנִים, זַעֲקוּ אֶל אֱלֹהִים.
וְיַצִּילְכֶם מִשָּׁלְטָן יַד־אֹיְבֵיכֶם.
וַאֲנִי מֵה׳ יְשׁוּעַתְכֶם אֲצַפֶּה.
וּתְבֹאֵנִי שִׂמְחָה מִקְּדוֹשׁ [יִשְׂרָאֵל].
עַל־הַחֶסֶד אֲשֶׁר יָבִיא מַהֵר אֵל מוֹשִׁיעֲכֶם.
כִּי בִּבְכִי וְאֵבֶל שִׁלַּחְתִּי אֶתְכֶם,
וּבְשִׂמְחָה וְשָׂשׂוֹן יְשִׁיבְכֶם לִי אֱלֹהִים לְעוֹלָם.
כַּאֲשֶׁר רָאוּ שְׁכֵנֵי צִיּוֹן עַתָּה אֶת שִׁבְיְכֶם,
כֵּן מְהֵרָה יִרְאוּ בִישׁוּעַת אֱלֹהֵיכֶם
אֲשֶׁר תָּבֹא לָכֶם בְּהָדָר וְתִפְאֶרֶת עוֹלָם.

[בָּנַי] הָרַכִּים הָלְכוּ דֶּרֶךְ חַתְחַתִּיב;
נִסְחֲבוּ כְּעֵדֶר גָּזוּל בִּידֵי אֹיְבִים.
אַל תִּירְאוּ, יְלָדַי, זַעֲקוּ אֶל אֱלֹהִים,
יַעֲלֶה זִכְרוֹנְכֶם לְפָנָיו וְיִפְקֹד אֶתְכֶם.
כַּאֲשֶׁר הָיָה לְבַבְכֶם לִתְעוֹת מֵאַחֲרֵי אֱלֹהִים,
שִׁימוּ פִּי־עֲשָׂרָה לֵב לְבַקְּשׁוֹ.
הוּא הַמֵּבִיא עֲלֵיכֶם אֶת הָרָעָה,
יָבִיא לָכֶם יְשׁוּעָה וְשִׂמְחַת עוֹלָם.

(שם י״ט—כ״ט).

והנביא גם הוא קורא אל ירושלם, העיר העזובה, בדברי נחמה:

אַל תִּירְאִי יְרוּשָׁלֵם!
יְנַחֲמֵךְ הַקּוֹרֵא לָךְ בְּשֵׁם.
שֶׁבֶר לִמְעַנַּיִךְ הַשְּׂמֵחִים לְאֵידֵךְ,
שֹׁד לַמְּדִינוֹת, אֲשֶׁר הֶעֱבִידוּ בָנַיִךְ,
שֹׁד לָהּ (לְרוֹמָה) אֲשֶׁר סָחֲבָה אֶת יְלָדַיִךְ.
כַּאֲשֶׁר שָׂמְחָה לְאֵידֵךְ וַתָּגֶל לְמַפַּלְתֵּךְ
כֵּן תֶּאֱבַל עוֹד עַל חָרְבָּנָהּ.
וְאָסִיר עֲלִיזֵי הֲמוֹנָהּ וּגְאוֹנָהּ [אָמִיר] בְּאֵבֶל,
כִּי אֵשׁ תֵּצֵא בְּאַחֲרִית הַיָּמִים מֵאֵת ה׳,
וּשְׂעִירִים יֵשְׁבוּ בָהּ עַד עוֹלָם.

שְׂאִי עֵינַיִךְ קֵדְמָה, יְרוּשָׁלֵם!
וּרְאִי אֶת הַשִּׂמְחָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ אֱלֹהִים.
הִנֵּה בָנַיִךְ בָּאִים אֲשֶׁר שִׁלַּחְתְּ,
מִמִּזְרָח וּמִמַּעֲרָב נִקְבְּצוּ בִּדְבַר קְדוֹשׁ
[יִשְׂרָאֵל].
שְׂמֵחִים בִּכְבוֹד ה׳ עֲלֵיהֶם [נִגְלָה].
פִּשְׁטִי יְרוּשָׁלֵם אֶת בֶּגֶד אֶבְלֵךְ
וְלִבְשִׁי בִּגְדֵי־תִפְאֶרֶת בִּכְבוֹד ה׳ לְעוֹלָם.
עֲטִי כִּמְעִיל יֶשַׁע אֱלֹהִים.
שִׂימִי עַל רֹאשֵׁךְ פְּאֵר תְּהִלַּת ה׳.

כִּי יַרְאֶה אֱלֹהִים הֲדָרֵךְ (לְכֹל) תַּחַת הַשָּׁמַיִם | יֵשַׁע צְדָקָה, תִּפְאֶרֶת חָסֶד.
וְקֹרָא לָךְ שֵׁם מֵאֵת ה' לְעוֹלָם וָעֶד: (ד'כ"ט—ל"ז, ה' א'—ד'.

יתרון פיוטים כאלה, קינות לאומיות ונחומים, הוא בסגנון ובציורים המליציים, ואין ספק כי במקור העברי (לא בתרגום מתוך תרגום) היו עושים השירים האלה רשם יותר, חזק. אבל בכל אופן אנו מוצאים בהם בתכנם ציורים מעוררים את הרגש. ביחוד הציור של ירושלים המקוננת ומתגעגעת על ילדיה אשר לקחו ממנה, על הנפוצים „כעדר גזול" ונעים בגולה בררכי חתחתים. יש מן החוקרים *), אשר מצאו סתירה בולטת בין פרקי הספר השונים. בפתיחתו הוא מברר את חות דעתו, כי יתנו היהודים בעול צוארם ויעבדו את „נביכדנאצר מלך בבל ואת בנו בלשאצר", ובפרקים האחרונים היא מדבר בקנאה עצומה ונלהבה על רומי ועל אויבי ישראל, אשר אכלוהו והממוהו — מטעם זה מחליטים, כי אין כל דברי הספר שייכים למחבר אחד. ואולם אין הכרע בדבר. כי יתכן, אשר בראשית המלחמה היתה עצת הפייטן כעצת כל המתונים גדולי האומה, לבלי להתגרות בעריצים שהשעה משחקת להם, לבלי להעמיד את קיום האומה וגורלה לעתיד על פספס אחד. אבל כאשר נהיתה הרעה הגדולה הזאת, וירושלים נכבשה בידי האויב, המקדש חרב ועם ישראל נתן להרג ולאבדן, אז לא יכול עוד הפייטן לראות ברעת עמו ומולדתו. סוף סוף יהודי היה, וקנאת עמו הנרמס ברגל גאוה אכלהו. בשעת כבוש ירושלים נמצאו בעיר, את אשר לא אכלה חרב האויבים, הרעב הנורא וחרב איש ברעהו, קרוב למאת אלפים איש (צ"ז אלפים). מהם נשלחו רבים למצרים לחצוב במכרה־ההרים, או כי נמכרו לעבדים ולשפחות — כל בני הנעורים מבן שבע עשרה שנה ומעלה — חוץ מה ששבו בערי הגליל לרבבות ומסרו לעבודת הקיסר או מכרו במדינות, בכל שוקי אירופה, אסיה ואפריקה גבר מסכר בני יהודה, באופן כבהול, עד כי ירד מחיר העבדים והשפחות מאד. שבע מאות גבורי יהודה, ובראשם יוחנן מגוש־חלב ושמעון בר־גיורא, נהג טיטוס לפניו אסורים בכבל במסע־חוגג ברומי. בכל בתי התיאתראות בממלכת רומי העמידו יהודים שבויים בתור גלדיאטורים. ברומי הראה ההמון את שנאתו ליהודים הנשבים בבוז ושאט נפש. העל אלה יתאפק פייטן לאומי ולא יקרא מעומק לבו:

שֶׁבֶר לִמְעַנַּיִךְ הַשְּׂמֵחִים לְאֵידֵךְ,
שֹׁד לַמְּדִינוֹת אֲשֶׁר הֶעֱבִידוּ בָּנַיִךְ;
שֹׁד לָהּ (לְרוֹמָה) אֲשֶׁר סָחֲבָה אֶת יְלָדַיִךְ!
כַּאֲשֶׁר שָׂמְחָה לְאֵידֵךְ וַתָּגֶל לְמַפַּלְתֵּךְ
כֵּן תֵּאָבֵל עַל חָרְבָּנָהּ.

*) ביחוד J. J. Kneucker בספרו Das Buch Baruch עמוד 61 — 37

על פי רשימה הסטורית מטושטשת (שירר בספרו הנזכר ח"ג עמוד 342) היו קוראים ספר זה (יחד עם מגלת „איכה") בבתי כנסיות ביום העשירי לחדש ארפיאיום (שהוא מתאים לחדש ספטמבר) בלוח המוקדוני־הסורי. הרשימה הזאת נמצאת בטופס היוני של Constitutiones apostolicae, אבל בטופס הסורי של הקובץ הזה לא נזכר „ספר ברוך", ובמקום י' גראיפום נרשם ט' באב. נראה לי לקיים את דברי הרשימה בטופס היוני, וקרוב שהיו קוראים בעשירי באב (יום שנשרף המקדש) בספר זה, לאחר שקראו בו ביום, זכרון לחרבן בית ראשון, במגלת איכה. ולפי זה לא נשתבשו במספר הימים לחדש, אלא החליפו חדש „לוס" בחדש „גרפיאוס" שלאחריו. שהרי יוסף אומר בפירוש (מלחמת היהודים ו' ד' ה'), כי נשרף המקדש בו ביום שנשרף הבית הראשון ע"י חיל בבל בחדש „לוס" בעשור לחדש (וכן נרשם בירמיה כ"ב י"ב, אלא כי במלכים כ"ב ח' נרשם: בשבעה לחדש). ואפשר כי בזמן קדום ובקצת המקומות היו מתענין בעשירי לחדש אב וקורין במגלת איכה זכר לחרבן המקדש הראשון ואחר כן בספר ברוך זכר לחרבן בית שני,— שהרי באופן אחר קשה להבין, איך בדו זה מלבם. ונראה, כי כזה היו נוהגים באיזו ישובים יהודים בחוץ לארץ. ומטעם זה בא זכר המנהג רק בטופס היוני בלבד, ולא בטופס הסורי של הקובץ הנזכר.

התקופה ההסטורית שעסקנו בה למעלה (מזמן גלות בבל עד זמן גלות רומי) היתה ימי רקום העם הישראלי בתור עם הסטורי וימי רקום היהדות בתור חזון קולטורי רב הערך, בתור כח מניעי בהתפתחות התרבותית של המין האנושי. קרוב לחרבן הבית הראשון, בשנים האחרונות לקיום ממלכת אפרים ובאותם הימים שנמשכה עוד ממלכת יהודה עד חרבנה, החלו שבטי ישראל להתרכז לקבוץ עממי, והיהדות קבלה אז צורה חדשה, אשר על ידה הגיעה אחרי כן אל מטרתה האוניברסלית. ההתפתחות הזאת, אפשר שהיתה הולכת ונמשכת בלי הפרעה, אלמלא באו מאורעות מחוץ וגרמו עכוב גדול. מן התקופה ההסטורית הראשונה נשארו בישראל: א) ההכרה ההסטורית הלאומית: ב) מורשת הנבואה. שני הגורמים המוסריים האלה, שכחם והשפעתם היו גדולים כל כך, הביאו את האומה הישראלית ואת היהדות לידי גמר התפתחותן. ובספרות העברית של התקופה השניה אנו מוצאים את רשמי ההתפתחות הזאת של האומה הישראלית ושל היהדות. כאשר בא עמנו אז לידי הכרה הסטורית מלאה ולהבחנה פנימית בדבר יעודו ההסטורי (מה שלא נמצא בימי בית ראשון, שאז היו שבטי ישראל בעיקר כשאר העמים במערב אסיה, והרגש הלאומי שבו היה באמה רק רגש שבטי), השקיע את הכרתו זאת בספרותו. זהו מובן כמעט מאליו.

ולפיכך נוכל להחליט, כי בימי בית ראשון היתה לישראל ספרות שבטית בלי יעוד הסטורי, ורק באחרית התקופה ההיא עמדו הנביאים על סוד היעוד הזה. והרעיון

הנביאי היה בימי בית שני לכח מוליד. והגם כי פחתו מעט או הרבה, מן האידיאל הנשגב הזה, שהרי בשלמותו אי אפשר היה לקיימו, היא נמשך והולך בכל ספרותנו הקדומה, ו ל ג מ ר י לא נמחקו רשמיו מעולם בספרי ישראל. ומצד זה עלינו להודות, כי בתקופה הראשונה היו לישראל רק נסיונות ספרותיים, אבל ספרות ש ל מ ה הראויה לשם זה, נתהותה רק בתקופה זו שעסקנו בה.

מזמן גלות בבל עד זמן גלות רומי נתהוו היצירות הספרותיות האלה שנשארו בידינו, במקורם או שלא במקורם:

א) ס פ ר ה ת ו ר ה שנעשה ונשתכלל כספר שלם נפלא בתכנו וצורתו, בכל היקפו הנכחי, רק בזמן בית שני, וסוף יצירתו יהיה באחרית ימי מלכי פרס. ב) ס פ ר מ ל כ י ם (ועליו יחשבו גם ס פ ר ש מ ו א ל שהיו הקדמונים קוראים לו ספר מלכים א' וב'. ולספר מלכים היו קוראים מלכים ג' וד') נסדר בלי ספק בגלות בבל, אלא שאין אנו יודעים בבירור, אם נסדר בארץ ישראל או בבבל, ודעתי נוטה, כי נסדר בא"י. ג) רוב ס פ ר י ש ע י ה, שהרי רק המעט מן הנבואות שנקבעו בספר זה שייכות לאותו הנביא שהיה בימי בית ראשון. ד) ה פ ר ק י ם ה א ח ר ו נ י ם של ספר י ר מ י ה (מ"ו—נ"א). ה) חלק ממגלת „איכה" ו) ח ל ק מספר י ח ז ק א ל (לא רק הפרקים מ'—מ"ח שהם „תורת כהנים" בנסיון אחר, והפרקים ל"ז—ל"ט, אלא גם חלקים מ ת ו ך הספר, אשר יחוסם לתורת כהנים ש ב י ד י נ ו מבורר. וע"ז עמד כבר צונץ בקובץ כתביו ח"א עמוד 38—226). ז) ע ו ב ד י ה. ח) י ו נ ה. ט) חגי. י) זכריה. יא) מ ל א כ י. יב) ת ה ל י ם (כמעט בשלמותו). יג) ח ל ק מספר מ ש ל י. יד) ק ה ל ת. טו) א ס ת ר. טז) ד נ י א ל (החלק ה א ר מ י שבו נוסד ב ב ב ל והחלק ה ע ב ר י נוסד בא"י). יז) ספר ד ב ר י ה י מ י ם. יח) ע ז ר א. יט) נ ח מ י ה. כ) ספר ב ן=ס י ר א. כא) ס פ ר ח ש מ ו נ א י ם א'. כב) ספר תהלים המיוחס לשלמה (מ ז מ ו ר י ש ל מ ה). כג) ס פ ר „ע ל י ת מ ש ה". כד) ס פ ר „ב ר ו ך". *)

זוהי מהספרות ה ע ב ר י ת ה מ ק ו ר י ת ב א ר ץ י ש ר א ל שבתקופה הזאת, זמן של שש מאות וחמשים שנה. אבל בזה לא צמצמה היהדות הפלשתינית את פעולתה הרוחנית. מלבד היצירות הספרותיות שקבלו צ ו ר ה והיו ל ס פ ר י ם שלמים, עוד גדלה היהדות ר ע י ו נ ו ת ומושגים ד ת י י ם רבים, אשר נשתקעו ב מ ד ר ש=ה ת ו ר ה, ב א ג ד ו ת א"י ו ב מ ש ל י=מ ו ס ר יקרים ועמוקים.

---

*) לא כללתי בסקירתי זאת את הספר המוזר „ח נ ו ך", שלפי דעתי לא נוסד בא"י, אלא בבבל וחובר בעיקרו ב א ר מ י ת (עיין ש י ר ר ח"ג עמוד 203) וכן גם הספרים „ח ז ו ן ב ר ו ך" „ו ח ז ו ן ע ז ר א" (עזרא ד) אשר חברו א ח ר י גלות רומי (ספר „חזון עזרא" כפי הנראה בסוף שנות המאה הראשונה, או מאוחר עוד יותר, בזמן פולמוס אדריינוס). אי אפשר גם כן לברר תמצית החבורים המוזרים האלה מבלי לברר גם יחוס היהדות בימים ההם לשאיפות המשיחיות (הן אלו מיסודם של היהודים הנואשים מגאולה מיעוד הלאומי והן אלו מיסודם של הגויים). לכל הפיוטים האלה הקדשתי מקום במאמר אחר.

הפעולה הזאת נמשכה והלכה מזמן „הסופרים" ולא פסקה גם אחרי שנחרב הבית ונהרס הקבוץ המדיני של ישראל. אי אפשר לסקור בבת אחת את כל היצירות האלה, אשר בבחינה ידועה השפיעו על הספרות העברית המאוחרת עוד יותר מכתבי הביבליאה. הן נתנו אחרי כן את התוכן והחמר לשירה העברית בימי הבינים. בהן אנו מוצאים את שלשלת התפתחות היהדות וספרותנו העברית שבגלותנו.

ליצירות הספרותיות האלה, המצויינות בשפעת הרעיונים המפרים ומרבים נטיעות, נקדיש עוד מאמר מיוחד.

והנטיעים הללו גדלה השפה העברית בזמן שכבר חדלה להיות שפה עממית שפה מדברת בפי העם, ובזמן שרוב האומה היה כבר מפוזר ומפורד, ועל אדמת פלשתינה ישב רק חלק מועט של ישראל. אכן, זה היה מועט המחזיק את המרובה!

ש. בֶּן־צִיּוֹן.

הַלְוִיִּם.

(שלישיה)

א.

עַל אַדְמַת־נֵכָר.

בּוֹדֵד מַשְׁמִים הָיָה לֵוִי זֶה כָּל אוֹתָהּ הַשָּׁנָה שֶׁלְּאַחַר הַחֻרְבָּן — נֶאֱלָם וּמִתְחַבֵּא כְּחַיָּה רָעָה בִּמְאוּרָתָהּ הָאֲפֵלָה.

כֶּרֶךְ גָּדוֹל זֶה שֶׁל רוֹמָא כְּגֵיא־צַלְמָוֶת הָיָה לוֹ, וּשְׁאוֹן צַהֲלָתוֹ — הֲמוֹנוֹ שֶׁל גֵּיהִנֹּם. גַּם אֶת אֶחָיו בְּנֵי־עַמּוֹ לֹא הִכִּיר, בְּתוֹכָם יָשַׁב וְלֹא רָאָם...

דּוֹמֶה הָיָה, כִּי לִבּוֹ־מַבּוּעוֹ—חֵיק סֶלַע אָפֵל שֶׁחָרַב מַעְיָנוֹ, הַנְּשָׁמָה שֶׁבְּקִרְבּוֹ — כְּכִנּוֹר שֶׁנִּתְּקוּ כָּל נִימָיו, וְגוּפוֹ עָלָיו—פֶּגֶר מֵת הַמֻּטָּל בַּקֶּבֶר וּמַרְגִּישׁ עֲדַיִן בְּטֻמְאַת רִקְבוֹנוֹ...

שָׁמַם בַּעֲדוֹ וְחָשַׁךְ כָּל הָעוֹלָם כִּשְׁאוֹל, וְרַק שֵׁדֵי־שַׁחַת בּוֹ יְהֶמְיוּן...

אַךְ בְּאוֹתוֹ הַבֹּקֶר, הוֹשִׁיטָה לוֹ הַחַמָּה אֶת שַׁרְבִיט הַזָּהָב — וַיָּקָם וַיֵּצֵא גַּם הוּא.

יָצָא — וְהַכֹּל הִבְהִיק לוֹ בְּשָׁעָה זוֹ בְּאוֹר חָדָשׁ.

הָעוֹלָם — זֹהַר־יְקָרוֹת שׁוֹרֶה עָלָיו, תְּחִיָּה בָאָה עָלָיו—וַהֲרֵיהוּ כִּיצִירָה חֲדָשָׁה שֶׁאֵינָהּ יוֹדַעַת שׁוּם צָרָה וְאֵינָהּ מַכִּירָה עֲדַיִן בְּשׁוּם צַעַר, אֶלָּא בְּטוּבוֹ וְנִדְבָתוֹ שֶׁל הַנּוֹתֵן חַיִּים בִּלְבָד...

גַּם כָּל הַחֲצֵרוֹת שֶׁבִּמְבוֹי זֶה שֶׁל הַגּוֹלִים נִקּוּ וְטָהֲרוּ, וְכָל הַבָּתִּים שֶׁבַּחֲצֵרוֹת נִתְלַבְּנוּ וְנִתְקַשְּׁטוּ מִבַּיִת וּמִחוּץ — וְהַכֹּל מְחֻדָּשׁ וּמְקֻדָּשׁ, עוֹמֵד בְּזִיווֹ שֶׁל עוֹלָם וּמְצַפֶּה לִקְרַאת יוֹם־טוֹב אֶחָד, לִקְרַאת יוֹם מִיּוֹמִים...

גַּם אֶחָיו בְּנֵי הַגּוֹלָה, דְּוּוּיִים וּשְׁפוּיִים אֵלּוּ, שֶׁלֹּא מֵתוּ בַּמִּלְחָמָה, אֵלּוּ שֶׁקּוֹמָתָם כְּפוּפָה וּפְנֵיהֶם כְּשׁוּלֵי־קְדֵרָה — גַּם הֵם נִתְעוֹרְרוּ, נִזְדַּקְּפוּ וְנִתְחַדְּשׁוּ בְּזִיווֹ שֶׁל אָבִיב וּבְחֶסֶד תִּקְוָתָיו...

רוּחַ—רוּחַ חֲדָשָׁה, רוּחַ שֶׁל חֵרוּת נוֹשֶׁבֶת מִמָּרוֹם גַּם לְתוֹךְ הַגּוֹלָה, וְאוֹר—אוֹר שֶׁל גְּאֻלָּה מְשַׁפֵּר אֶת הָעוֹלָם וְכָל בְּרִיּוֹתָיו—

מָחָר חַג—חַג הָאָבִיב—פֶּסַח, זְמַן חֵרוּתֵנוּ הִגִּיעַ...

— בָּעֵר גַּם אַתָּה אֶת הֶחָמֵץ

שֶׁבְּלִבֶּךָ! — אָמַר הַלֵּוִי אֶל עַצְמוֹ וַיֵּצֵא עַד שַׁעַר הַחוֹמָה וַיֵּשֶׁב לוֹ שָׁם מוּל מֶרְחֲבֵי הַשָּׂדֶה.

וּמִיָּד הִרְגִּישׁ שֶׁלִּבּוֹ נִפְנֶה מִכָּל כַּעַס, מִכָּל כְּאֵב, מִכָּל דְּאָגָה וַחֲשֵׁכָה, וְהוּא מַתְחִיל לָחוּשׁ כְּקֶדֶם בְּכָל מַה שֶּׁלְּמַעְלָה וּבְכָל מַה שֶּׁלְּמַטָּה...

נִפְתַּח הַלֵּב כְּפִתְחוֹ שֶׁל אוּלָם! — וְהוּא קוֹלֵט אֶל תּוֹכוֹ כָּל זֹהַר, כָּל גַּוָּן, כָּל קוֹל, כָּל צְלִיל, כָּל רֵיחַ, כָּל נְשִׁימָה וְכָל מַגָּע כָּל-שֶׁהוּא —

הַכֹּל, הַכֹּל נִקְלָט לְתוֹךְ הַלֵּב שֶׁנִּשְׁתַּחְרֵר!

נִקְלָט וּמִסְתַּנֵּן וּמִצְטַלֵּל שָׁם בְּמַטְמוֹנִיּוֹתָיו וְנִקְוֶה שָׁם לְטִפּוֹת טִפּוֹת זַכּוֹת וּבְהִירוֹת, וְנִטְוֶה שָׁם לְנִימִין נִימִין שֶׁל פָּז דַּקִּיקִין וְעַזִּין...

הַקָּדוֹשׁ-בָּרוּךְ-הוּא מַחֲזִיר נְשָׁמוֹת בְּיוֹם זֶה וּמְחַדֵּשׁ אֶת הַבְּרִיּוֹת!

וְחוּטֵי הַפָּז הוֹלְכִים וְנִמְתָּחִים עַל גַּבֵּי הַלֵּב — וְהַנְּשָׁמָה שֶׁבְּקִרְבּוֹ חוֹזֶרֶת לְתִקּוּנָהּ... מֵאֲלֵיהֶם הֵם נִמְתָּחִין עַד דַּק — כִּנּוֹר שֶׁל זָהָב הֵם מַתְקִינִים שָׁם!...

לָמָּה וּלְמִי? וַהֲרֵי אָסוּר לְנַגֵּן.

אָז בַּיּוֹם הַנּוֹרָא הַהוּא, בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁהָיָה בּוֹעֵר בַּחֲרוֹן-אַף-יְיָ — בִּשְׁעַת הַחֻרְבָּן, נָדַר עַל עַצְמוֹ אִסּוּר שִׁירָה.

נֵדֶר נָדַר וְלֹא יָחֵל — וִיהֵא הַיּוֹם שִׁבְעָתַיִם מִשֶּׁהוּא!

וּמַשְׁפִּיל הַלֵּוִי אֶת עֵינָיו כְּלַפֵּי קַרְקַע, מִתְאַנֵּחַ וְאוֹמֵר:

—„אֵיךְ נָשִׁיר אֶת-שִׁיר-יְיָ עַל אַדְמַת נֵכָר?"...

נָשְׁמָה עָלָיו הָאֲדָמָה בְּהֶבְלָהּ וְרֵיחָהּ הַדָּשֵׁן וְאָמְרָה לוֹ:

„בֶּן אָדָם! כְּלוּם דְּגָנִי וּפֵרוֹתַי אֵינָם מַשְׂבִּיעִים, אוֹ שֶׁאִלָּנוֹתַי אֵינָם מְלַבְלְבִין וְסֵתֶר צִלָּם אֵינוֹ נָעִים?

„וּכְלוּם מִטָּתִי אֵינָהּ מְרֻפֶּדֶת דְּשָׁאִים וְאֵינָהּ מְנֻפָּה בִּבְשָׂמִים וָמֹר, וּמַצָּעוֹתַי אֵינָן רַכּוֹת וְאֵינָן מְרֻקָּמוֹת צִיצֵי-צִיצִים, תַּאֲוָה לָעֵינַיִם וְתַפְנוּק לְכָל בָּשָׂר?

„אוֹ שֶׁמָּא אֵינִי מְקַשֶּׁטֶת לְךָ בַּחֲרוּזֵי פְנִינִים וְתִקְווֹת-מֶשִׁי, וְאֵין פְּלָגִים וְיִבְלִים מִשְׁתַּלְשְׁלִים בְּחַמּוּקֵי גְוִיָּתִי?

„אוֹ שֶׁגְּבָעוֹת-שְׁרִירַי הַדְּשֵׁנוֹת אֵין בְּלִיטוֹתֵיהֶן אַדִּירוֹת וְאֵינָן נָאוֹת וְטוֹבוֹת לְךָ, בֶּן אָדָם?!

„וְהִסְתַּכֵּל בְּשָׁדַיִם הַלָּלוּ, הַרְרֵי אֵל! — כְּלוּם אֵינָן מְרַתְּתוֹת חֵשֶׁק וְזוֹרְקוֹת אֵשׁ הַמְּסִים מִמַּטְמוֹנֵיהֶן?" — — —

יוֹשֵׁב הַלֵּוִי מַקְשִׁיב וּמִתְמַהּ לְבַחוּרָה אַבִּירָה זוֹ, — וְהַלֵּב טִפִּין טִפִּין שֶׁל אַוַּת-נְעוּרִים וְחֶמְדַּת-דּוֹדִים מִסְתַּנְּנִין לְתוֹכוֹ...

גַּל בָּהִיר, מַעְיָן עֹז נִקְוֶה בְּעִמְקֵי

הַלֵּב – וְכַמָּה תַּעֲרֹג נֶפֶשׁ הַלֵּוִי עַל אֲפִיק שִׁירָתוֹ זוֹ!

תַּעֲרֹג נַפְשׁוֹ, אַךְ פִּיו יִדּוֹם כְּפִי הַפְּסִילִים אֲשֶׁר בְּרוֹמָא...

וְהַמַּעְיָן אֵינוֹ פוֹסֵק –

מַה יַּעֲשֶׂה?... לִכְשֶׁיִּתְמַלֵּא הַלֵּב, יִהְיוּ טִפִּין נוֹפְלִין הֵימֶנּוּ וּמַכִּין עַל נִימֵי הַזָּהָב – הַכִּנּוֹר יְהֵא מְנַגֵּן מֵאֵלָיו–וְהַנֶּדֶר, הַנֶּדֶר מַה יְּהֵא עָלָיו?!...

הִפְנָה הַלֵּוִי אֶת עֵינָיו מִן הָאֲדָמָה וּנְשָׂאָן כְּלַפֵּי הַשָּׁמַיִם בִּתְחִנָּה, נִתְאַנֵּחַ בַּאֲנָחָה הַמְעַכֶּרֶת אֶת הַנְּשָׁמָה וּפָתַח לָהֶם בְּקִינָה לֵאמֹר:

–„אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם קַדְרוּת וְשַׂק אָשִׂים כְּסוּתָם“....

נָשְׁבוּ עָלָיו הַשָּׁמַיִם בְּרוּחָם הַצַּחָה וְהַחֲמִימָה וְאָמְרוּ לוֹ:

„לֵוִי, לֵוִי, בֶּן בְּנוֹ שֶׁל עַמְרָם! וְכִי לֹא נָאֶה הוּא אַפִּרְיוֹן זֶה שֶׁפֵּרַשְׂנוּ כָּאן?

„וְכִי לֹא הֶעֱמַדְנוּ כָּאן לְרִבּוֹן הָעוֹלָמִים כִּסֵּא־כָבוֹד שֶׁלְּסַפִּיר עַל גִּבְעַת יַהֲלוֹם זוֹ?

„וְכִי לֹא תָלִינוּ לוֹ שֶׁמֶשׁ שֶׁל כֶּתֶם פָּז עַל אַרְמוֹנוֹת שֶׁל אֶקְדָּח וְהֵיכְלֵי בַּדְכֹד?

„וְחֻפָּה זוֹ שֶׁל זַךְ הַתְּכֵלֶת, שֶׁנָּטִינוּ כָּאן עַל כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה–אֶפְשָׁר מְפֻחָתָה הִיא בְּעֵינֶיךָ?

„אוֹ אוּלַי קְצָרָה הִיא לְךָ וְאֵינָהּ מְכִילָה כָּל אוֹתָהּ הַחֵרוּת וְכָל אוֹתוֹ הַהוֹד וְהַזִּיו וְהַנּוֹי שֶׁבְּכָל הָאֲרָצוֹת כֻּלָּן יַחַד? – – –

יוֹשֵׁב הַלֵּוִי שׁוֹתֵק וּמִתְאַפֵּק, שׁוֹתֵק בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחוֹ...

דָּבָר, עוֹד דָּבָר אֶחָד יֵשׁ לוֹ לוֹמַר כְּלַפֵּי רִבּוֹן הָעוֹלָמִים בִּכְבוֹדוֹ וּבְעַצְמוֹ – אֲבָל יוֹדֵעַ הוּא שֶׁשּׁוּב אֵינוֹ יָכוֹל לְדַבֵּר, אֶלָּא לְרַנֵּן בִּלְבָד...

אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים בְּפִיו, אֶלָּא שִׁירָה וּנְגִינָה קְדוֹשָׁה וְרוֹמֵמָה–

וּכְדֵי שֶׁלֹּא יְחַלֵּל אֶת הַנֶּדֶר, הֲרֵיהוּ יוֹשֵׁב וְשׁוֹתֵק...

אֲבָל הַלֵּב, לֵב זֶה בִּשְׁרִירוּתוֹ וּכְמְהוּנוֹ קוֹלֵט הַכֹּל – וַהֲרֵיהוּ הוֹלֵךְ וּמִתְמַלֵּא!

מִטִּפָּה לְטִפָּה מִתְמַלֵּא הַלֵּב, מִתְמַלֵּא הוּא וְנֶאֱחָז בְּרִשְׁתָּן שֶׁל נִימֵי הַזָּהָב יוֹתֵר וְיוֹתֵר –

מַה יַּעֲשֶׂה?...

עוֹצֵם הַלֵּוִי אֶת עֵינָיו מֵרְאוֹת, אֲבָל אָזְנָיו שׁוֹמְעוֹת שֶׁהָעוֹלָם כֻּלּוֹ שִׁירֵי־שִׁירִים בּוֹ:

צִפּוֹר אוֹמֶרֶת שִׁירָה, צְפַרְדֵּעַ אוֹמֶרֶת שִׁירָה, דְּבוֹרָה אוֹמֶרֶת שִׁירָה, יַתּוּשׁ קָטָן גַּם הוּא אוֹמֵר שִׁירָה וַאֲפִילוּ חוּט שֶׁל דֶּשֶׁא אֵינוֹ שׁוֹתֵק וְאוֹמֵר שִׁירָה!

סוֹתֵם הַלֵּוִי אֶת אָזְנָיו–אֲבָל צִנּוֹרוֹת הַהַשְׁפָּעָה אֵינָם מִסְתַּתְּמִים וַהֲרֵי הֵם שׁוֹפְעִים וּמְבִיאִים מִסָּבִיב כָּל מִינֵי הַרְגָּשׁוֹת וַעֲדָנִים לְחוּשָׁיו:

צִיצִים קַלִּים נוֹתְנִים רֵיחַ וּמְזַלְּפִים דּוֹדִים זֶה לָזֶה...

וּמָתוֹק הָאֲוִיר וְנָעִים, מַשְׁקֵה סַם־חַיִּים הוּא בְּתוֹךְ הַפֶּה...

וַהֲרֵי נְמָלָה דַקָּה רוֹחֶשֶׁת עַל כַּף יָדוֹ–וַחֲמִימוּת נְעִימָה מְפַעְפַּעַת וּמְעַדֶּנֶת אֶת כָּל הָאֵבָרִים שֶׁבַּגּוּף––

עָרוּךְ, נָכוֹן הַכִּנּוֹר! – כָּל הַנִּימִין שֶׁבְּקִרְבּוֹ נִמְתָּחוּ! – עוֹד רֶגַע, רֶגַע הַקַּל – וְזַרְזִיף שֶׁל פְּנִינִים וּבְדֹלַח יִסְטֹר עֲלֵיהֶן מִמַּעְיַן לִבָּתוֹ–

וּפָרְצָה, חָלִילָה, נְגִינָה בְּאַלְפֵי קוֹלוֹת וְרִבְבוֹת צְלִילִים!–––

קוֹפֵץ הַלֵּוִי אֶת פִּיו, עוֹצֵר נְשִׁימָתוֹ בְּשִׁנָּיו–אַךְ הַלֵּב, הַלֵּב הוּא חָרֵד וּמְפַזֵּז, בּוֹכֶה וְשָׂשׂ, נִכְלָם וְתוֹבֵעַ, כּוֹאֵב וּמִתְעַנֵּג – מִתְאַפֵּק הַלֵּב וּמְצַעֵק מִקִּרְבּוֹ בְּלִי־קוֹל עַד לֵב־הַשָּׁמָיִם:

„רִבּוֹנוֹ־שֶׁל־עוֹלָם! תַּשְׁפִּיעַ עוֹד טִפָּה – וְאֶתְפַּקֵּעַ... כָּאן, כָּאן, בַּמָּקוֹם הַזֶּה, תִּתְפָּרֵץ שִׁירַת הַשִּׁירוֹת! –

„כָּאן, כָּאן, עַל אַדְמַת נֵכָר, תֵּצֵא כַּבָּרָק: שִׁירָה אַדִּירָה... שִׁירָה חֲדָשָׁה, שִׁירָה בְתוּלָה, אֲשֶׁר לֹא יָדַע עוֹד אִישׁ!!"

צוֹעֵק הוּא הַלֵּב – וְאֵין רַחֲמִים בְּיוֹם זֶה!

אַכְזָרִי הוּא הַיּוֹם בְּיָפְיוֹ, בְּנָעֳמוֹ בְּזִיווֹ וּשְׂשׂוֹנוֹ –

וּבַת צְחוֹק יוֹצֵאת וְקוֹרֶצֶת אֲפִילוּ מְרוֹם עוֹלָם הָאֲצִילוּת, מְלַגְלֶגֶת וְאוֹמֶרֶת:

„מֻתָּר לְךָ... מֻתָּר לְךָ..."

מִפַּמַּלְיָה שֶׁל מַעְלָה עַצְמָהּ מַתִּירִין לוֹ אֶת הַנֶּדֶר – אַךְ הַלֵּוִי אֵינוֹ מְקַבֵּל!

שִׁירָתוֹ עֲדַיִן בְּאִסּוּרָהּ הִיא עוֹמֶדֶת.

— — — — — — — —

מִיָּד שִׁגְּרוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם שְׁנֵי כְרוּבִים – תִּינוֹק וְתִינוֹקֶת מִזְדַּקְּרִים שָׁם כְּנֶגְדּוֹ...

הַתִּינוֹקוֹת הַלָּלוּ בְּנֵי רוֹמַיִּים הֵם – אֲבָל גַּם אֱלֹהֵי־צִיּוֹן יָכוֹל לְהִשְׁתַּבֵּחַ בָּהֶן וְלוֹמַר: „הַבִּיטוּ וּרְאוּ בְּרִיּוֹת נָאוֹת שֶׁיָּצַרְתִּי!" –

וְהַבְּרִיּוֹת הַלָּלוּ מִתְעַלְּסוֹת כִּשְׁנֵי עֳפָרִים, מְצַפְצְפוֹת כִּשְׁנֵי צִפֳּרִים –

יַלְדֵי בְנֵי אָדָם וְעֵינֵיהֶם הַמְּאִירוֹת – כְּלוּם יֵשׁ חֲרוּזִים יוֹתֵר נָאִים בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל הַבּוֹרֵא, כִּבְיָכוֹל, עַצְמוֹ? –

וּשְׁנֵי חֲרוּזֵי־יָהּ אֵלּוּ, שְׁנֵי הַכְּתוּבִים כְּאֶחָד מְכֻוָּנִים זִיו עֵינֵיהֶם הָעֶלְיוֹזוֹת בּוֹ, בַּלֵּוִי –

קָרְנוּ עֵינֵיהֶם, וְקַרְנֵי זִיו אֵלּוּ נוֹגְעוֹת וּמְזַעְזְעוֹת נִימֵי הַנֶּפֶשׁ... מְנַעַנְעוֹת וּמְשַׂחֲקוֹת הֵן בְּלִבּוֹ – בְּלֵב

זֶה אֲשֶׁר מָלֵא וַאֲשֶׁר עָלָה עַל כָּל גְּדוֹתָיו—
וְהַטִּפָּה הָאַחֲרוֹנָה – וָה! – גַּם הִיא כְּבָר הוֹלֶכֶת וְנִקְוֵית מֵעַל הַלֵּב...
כִּלּוּם הוּא, כִּבְיָכוֹל, עַצְמוֹ מֵפֵר אֶת הַנֶּדֶר?...
וְהוֹ-הוֹ – אוֹתָהּ הַטִּפָּה הַמְשַׁכֶּרֶת! זוֹ הַטִּפָּה הַיְתֵרָה, מְחוֹלֶלֶת הַשִּׁיר – הִנֵּה זֶה גָּדְלָה, כָּבְדָה – הִנֵּה תִפּוֹל, הִנֵּה תַכֶּה בְּשִׁיר־הַשִּׁירִים! –
הִנֵּה זֶה הִיא צוֹחֶקֶת בְּכָל עֵינֵי הָאוֹר וְגַוְנֵי הַבְּדֹלַח לְעַוֵּר עֵינָיִם... הִנֵּה, הִנֵּה הִיא מִתְעַגֶּלֶת–
וְהִנֵּה צוֹהֵל כְּרוּב חֲרוּז־יָהּ וְקוֹרֵא:
– מָחָר חָג, חַג הָאָבִיב בָּא! אִמְרִי, בַּמֶּה נְחָגֵּהוּ?
וַחֲבֶרְתּוֹ, חֲרוּז־יָהּ הַשֵּׁנִי, שָׂשָׂה וּמוֹרָה בְאֶצְבָּעָהּ הַדַּקָּה וְהַזַּכָּה עָלָיו, עַל פָּנָיו מְכֻוָּן, עַל הַלֵּוִי מַמָּשׁ, וְכִכְנַף רְנָנִים תְּצַפְצֵף אִמְרָתָהּ:
– בְּגֵיא־חִזָּיוֹן נְחָגֵּהוּ! – וְכָל פִּרְאֵי הָאָדָם, כָּל בַּרְבָּר, שֶׁכָּמוֹ זֶה – נַשְׁלִיךְ לְפִרְאֵי הַיַּעַר שֶׁבַּזִּירָה, לְדְרִיסָה וְלִטְרֵפָה! –
וּפָקַע לֵב הַלֵּוִי; וְרֹאשׁוֹ הוּטַח–טַח־בַּכֹּתֶל! –
וַיֵּז נִצְחוֹ, דַּם לִבּוֹ וּמֹחַ גֻּלְגָּלְתּוֹ אָדֹם וְלָבָן הִזּוּ בִקְצָפָם עַל קִיר הַחוֹמָה וְעַל צֶמַח הָאֲדָמָה ––––
נִצְחוֹ – דָּמוֹ וּמוֹחוֹ וְקִלְלָתוֹ עַל אַדְמַת נֵכָר טְמֵאָה – אַךְ לֹא שִׁירָתוֹ!!

ב.

עַל אַדְמַת־הַקֹּדֶשׁ.

הֵד הָרִים רְחוֹקִים וְיַמִּים מְפֻלָּגִים מִתְּהוֹמוֹת קְדוּמִים יִקְרָא אֱלֵיהוּ—

וּכְנֶשֶׁר שְׁבוּי־עָבִים שֶׁמִּתְחַבֵּט תּוֹךְ כְּלוּבוֹ, כֵּן נַפְשׁוֹ בְּקִרְבּוֹ נִסְעָרָה נֶעֱצָרָה...

אֶלֶף שָׁנִים מֵרָחוֹק נִזְעָקוּ—

אֶלֶף שָׁנִים וְדוֹרוֹתֵיהֶן כֻּלָּם בְּלִבּוֹ כְּאִלְּמִים יַבְעִיוּן...

דּוֹר דּוֹר וְיִסּוּרָיו, דּוֹר דּוֹר וּמַאֲוַיָּיו וְתִקְוָתוֹ הַנִּכְזָבָה, כֻּלָּם כְּאֶחָד בַּחֲמָסָם, חֲמַס עַמּוֹ יִסְעָרוּ—

אֶלֶף שְׁנוֹת יִסּוּרִים, יִסּוּרֵי־נְבָלָה וְיִסּוּרֵי־תוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה יִסְעָרוּ בְלִבּוֹ, יִבְעָרוּ—וְהוּא כַּיָּם בְּיוֹם־קָדִים עָלָיו יֶהֱמֶה.

הָרִים רְחוֹקִים וְיַמִּים מְפֻלָּגִים בְּמַחֲזֶה יַעֲבֹרוּן—

יֶחֱזֶה צִיּוֹן—וְכַגָּמוּל עֲלֵי אִמּוֹ נַפְשׁוֹ נִכְמָרָה—

כְּגוֹזָל נוֹפֵל הוּא, שׁוֹאֵף אֶל קִנּוֹ—וּכְנָפָיו לֹא יִשָּׂאוּהוּ...

תְּלַהֵט נַפְשׁוֹ, וּשְׁכִינַת הַקֹּדֶשׁ שָׁם יָדַמָּה—וְהוּא כְּחָתָן שֶׁנִּשְׁבָּה מֵחֻפָּתוֹ, מֵחֶסֶד נְעוּרָיו... נַפְשׁוֹ עָלָיו תַּחֲלוֹם... אֶל תַּמָּתוֹ בְּסֵתֶר הָאַפִּרְיוֹן תֶּהְגֶּה בְעֶרְגָּתָהּ:

—עַד מָתַי? עַד מָתַי הַשֶּׁבִי, עַד מָתַי הַפֵּרוּד? עַד אָנָה עֱנוּת הַנֶּפֶשׁ וּכְלוֹת הַנֶּפֶשׁ?...

וְכָבֵד צַעַר הַנֶּפֶשׁ—מִי יִשָּׂאֶנּוּ? וְאִלֵּם הַצַּעַר וּמִי יַבִּיעֶנּוּ?

נֶפֶשׁ נִכְסֶפֶת, חוֹלֶמֶת טָהֳרָה וְאַהֲבָה—וְהִיא בְּלַחַץ־הַטֻּמְאָה חֲבוּקָה וּבִמְדוּשַׁת נִבְזִים וּנְבָלִים תִּתְפַּרְכֵּס———

הָרִים רְחוֹקִים—וְהַר יְיָ בְּרֹאשׁ הֶהָרִים... וַאֲבוֹתָיו שָׁמָּה לְאֵל עֻזָּם בְּשִׁיר הַקֹּדֶשׁ יַנְעִימוּ יַרְעִימוּ—

אֶלֶף שָׁנִים—וַעֲדַיִן הֵד קוֹלָם בִּלְבָבוֹ יַעֲנֶה!

וּכְיוֹנָה אֹבֶדֶת הַמְנַהֶמֶת תְּשׁוּקָה, כֵּן תֶּהְגֶּה שִׁירָתוֹ—וּבְאֵין אוֹנִים אַךְ תִּתְחַנֵּן וְתִקוֹנֵן בַּלָּיְלָה...

עַמּוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ וּמִקְדָּשׁוֹ תּוֹבְעִים עֶלְבּוֹנָם—וְשִׁירוֹ מֶה חָדֵל הוּא, נִרְתָּע וְנִכְלָם...

לַיְלָה—לֵיל סְפָרַד בְּרֹךְ עֶדְנָתוֹ, לֵיל סְפָרַד בִּלְחִישַׁת אַוָּתוֹ—

וּמִמֶּרְחַקֵּי אֶרֶץ וּמֶרְחֲבֵי זְמָן בַּת־קוֹל מְהַלֶּכֶת, תַּעֲבוֹר תְּהוֹמוֹת הַשָּׁנִים—תְּהוֹמוֹת קְדוּמִים מְעֻנְּנֵי הַצָּעַר——

וּמִן הַתְּהוֹם דְּמוּת יוֹנָה טָסָה—

יוֹנָה בָרָה כַּשֶּׁלֶג וּגְדוֹלָה כַּנֶּשֶׁר עָלָיו יָרָדָה...

צִיץ רֹאשָׁהּ – גַּוְנֵי הַקֶּשֶׁת בְּזָהֳרָם, וּכְנָפֶיהָ הַכַּבִּירוֹת, כְּמַרְאֵה הַסַּפִּיר, עַל רֹאשׁ הַלֵּוִי פָּרָשָׂה –

עָלָיו תְּרַפְרֵף, עָלָיו תֶּהְגֶּה – וְקוֹלָהּ קוֹל כִּנּוֹר אֵיתָן, מַנְעִים וּמַרְעִישׁ כְּאֶחָד:

חָתוּם סָתוּם שִׁיר יְיָ, הָרֵי הָרִים עָלָיו נֶעֱרָמוּ,
עֲלֵה וַחֲצֹב בְּהָרֵי הַצּוּר
וּקְרָא לוֹ דְּרוֹר!
וְהוּא כָּאֵשׁ פְּרָצִים יִפְרֹץ וּבְרֹן הַכּוֹכָבִים יְהַלֵּךְ
לִקְצוֹת שָׁמַיִם כְּזִיו הָאוֹר –
וְקָרָא דְּרוֹר!

וַיִּקַץ הַלֵּוִי –
וַיֵּדַע כִּי קָרָא אֶל הֶהָרִים...

אֶל הֶהָרִים – אֶל הַר יְיָ קָרָא לוֹ, אֶל דּוּכַן אֲבוֹתָיו מְשָׁרְתֵי אֵל – וְהוּא יַעֲלֶה!

וְעָמַד שָׁם מוּל שַׁעֲרֵי שַׁחַק, וְשַׁעֲרֵי לִבּוֹ אָז יִקָּרַע – וְכָל רוּחוֹ עַד תֻּמָּהּ, בְּכָל מַכְאוֹבָהּ וַעֲתִירָתָהּ אָז תִּפְרֹץ...

אֶלֶף שָׁנִים אָז יֶעְתָּרוּ, אֶלֶף שָׁנִים אָז יִרְעֲמוּ רַעַם עוֹלָם –

וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל וְשָׁמְעוּ עַמִּים כֻּלָּם...

וְשָׁמַע אֵל עוֹלָם – וּבָא עִם יוֹמוֹ הַגָּדוֹל!

★

וַיָּקָם הַלֵּוִי וַיֵּרֶד בָּאֳנִיָּה הַיָּמָּה.

רְאוּהוּ גַלִּים וַיָּשִׂישׂוּ לִקְרָאתוֹ, וְשָׁטוּ וְנָשְׂאוּ וְהֵשִׁיטוּ אוֹתוֹ זֶה לָזֶה בְּחֶדְוָה וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר: „הִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ הִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ!"

שָׁמְעוּ הַדֻּלְפִינִין וַיָּטוּשׁוּ כָּרָצִים לִפְנֵי שַׂר־הַשִּׁירָה, מְזַדַּקְּרִים וּמִתְחַבְּטִים לִפְנֵי הַסְּפִינָה בְּשָׂשׂוֹן אֵלִים וְאִלֵּם, טָסִים כַּבָּזָק וְדֶרֶךְ הַיָּם לְפָנָיו יַתְווּ...

וּשְׁחָפִים מִמַּעַל לוֹ יִפְצָחוּ, מֵרֹאשׁ תֹּרֶן יִתְּנוּ קוֹל – טָסִים לְמַעְלָה וְנוֹפְלִים לְמַטָּה, מוֹחֲאִים כָּנָף וְצוֹוְחִים בְּשׂוֹרָה לַמֶּרְחַקִּים: „הוּא הוֹלֵךְ וּבָא, הוּא הוֹלֵךְ וּבָא!"...

וְשָׁטָה הַסְּפִינָה לַיְלָה וָיוֹם, בַּיָּם תִּפְרֹשׂ כָּנָף כַּצִּפּוֹר בַּשָּׁמַיִם.

וְהַשָּׁמַיִם כָּל חֶסֶד בֹּקֶר, כָּל זֹהַר צָהֳרַיִם, כָּל יְקַר עַרְבַּיִם בְּרֹב עָשְׁרָם לַלֵּוִי יִתְּנוּ – וְהִצִּיעוּ לוֹ בַּיָּם דֶּרֶךְ שֶׁל כֶּסֶף וּתְכֵלֶת, וְכָל פָּז וְאַרְגָּמָן שֶׁלְּמַעְלָה לְפָנָיו יִשְׁטָחוּ.

יִשְׂאוּ הָרִים שָׁלוֹם, זִקְנֵי עוֹלָם צוֹנְפֵי עַנְנֵי־טֹהַר מִמְּנוּחָתָם כְּבוֹד דַּרְכּוֹ יְבָרֵכוּ.

וְנֶכְדֵיהֶם, עֲצֵי זַיִת וְאַרְזֵי אֵל, עַל בִּרְכֵּי הַיְשִׁישִׁים וְכִתְפֵיהֶם יְטַפֵּסוּ, וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי הַלֵּוִי וְנִעְנְעוּ לוֹ: „עֲלֵה!" אַף הַתָּמָר מֵחוֹף הַזָּהָב יִשָּׂא כַּפּוֹתָיו לוֹ בִּבְרָכָה: „עֲלֵה, עֲלֵה, בָּרוּךְ יְיָ!"

וּמְדִינוֹת הַיָּם כֻּלָּן יוֹצְאוֹת לְעָרֵיהֶן בַּעֲטָרוֹת הַיֶּרֶק כְּכִתּוֹת כִּתּוֹת שֶׁל מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם עוֹטְפֵי לְבָנִים וְעַל דַּרְכּוֹ יִשְׁתַּוּוּ.

יָבֹא לַיְלָה וּפִזֵּר כּוֹכָבִים לְרֹאשׁ

הַקֵּוִי וְתַחַת רַגְלָיו שַׁלְהָבוֹת נֹגַהּ יְנַפֵּץ,
וְנָשְׂאוּ עָרֵי־הֶהָרִים לִקְרָאתוֹ נִזְרֵי עוֹלָם
גְּדוֹלִים, בְּאִשֵּׁי בְּרָקוֹת יְנוֹצֵצוּ —
דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ דַּרְכּוֹ, דֶּרֶךְ חָתָן אֶל
חֻפָּתוֹ — וְהוּא הוֹלֵךְ וְקָרֵב אֶל חֶמְדַּת
קָדְשׁוֹ, וְעַד סֵתֶר שִׁירָתוֹ הֲרַת לְבָבוֹ יַגִּיעַ!..

שָׁמַיִם, אֶרֶץ וָיָם בְּלֵילוֹת־יָרֵחַ סוֹד
הֱוָיָתָם לוֹ יְשִׂיחוּ.
אָמַר יָם: „טִפָּה קְטַנָּה זוֹ הִיא רֵאשִׁית
אוֹנִי וְכֹחַ כָּל הוֹדִי; תָּזִיעַ אֶרֶץ בַּעֲמָלָהּ,
וַעֲנָנִים מִמַּעְלָה כִּי יִבְכָּיוּן — אֲנִי כָּל טִפָּה
שֶׁל זֵעָה, כָּל נֶטֶף שֶׁל דֶּמַע אָצַרְתִּי —
וְהִנֵּה זֶה אוֹצַר גְּבוּרָתִי, עֻזִּי וְזִמְרָתִי נֶצַח —
„תֶּאֱצֹר שִׁירָתְךָ עֲמַל דּוֹרוֹת,
דִּמְעוֹת אָבוֹת וּבָנִים כֻּלָּם — וְנָהֲמָה כַּיָּם!“
—„חֲזַק וֶחֱזָק! — יְעוֹדְדוּהוּ הַרְרֵי
אֹפֶל — מְצוּקֵי אֶרֶץ וְאֵימְתָנֵי גַּאֲוָתָהּ
אֲנַחְנוּ, כִּי אֵשׁ עֲצוּרָה עָצְמָה בָּנוּ —
וַנִּפְרֹץ וַנָּרוֹמָם, וּמָצוּק וְרוֹמָם קַמְנוּ
עֲדֵי עַד —
„יַעְצֹם אֵשׁ לִבְּךָ וּפָרַץ — הַרְרֵי עֹז
וּבָמוֹת עוֹלָם מִלֵּב זֶה יִנָּשְׂאוּ!“
— „רוֹמָה! — שָׁמַיִם מֵעָל לוֹ יְרוֹמְמוּ —
רְאֵה כּוֹכָבִים בִּמְחוֹל עוֹלָם יָסֹבּוּ, בְּאוֹר
עוֹלָם יָאִירוּ; מֵרֵאשִׁית בְּרִיאָתָם וְעַד
רִבְבוֹת דּוֹר לֹא הוּעָמוּ — כִּי רָמִים הֵם,
כִּי נִשָּׂאִים הֵם וּלְמֵרָחוֹק יַבִּיטוּ...
„הַשְׁקִיפָה מִשָּׁמַיִם וּרְאֵה, מִמָּרוֹם
תַּבֵּט נָא עֵינְךָ — וְנָהַרְתָּ בְּאוֹר עוֹלָם — — —
וְחָזַק הַלֵּב וְאַמֵּץ בְּמִקְוֵה־עֻזּוֹ,
וְנָהֲמָה לַהֲבָתוֹ וּשְׁאָפָה, וְצָרַף בְּאוֹר
עוֹלָמִים וְהִבְהִיק וּכְפַטִּישׁ הֶחָזָק כֵּן יַךְ —
אֶלֶף שָׁנִים אוֹצַר לִבּוֹ,
אֶלֶף שָׁנִים בּוֹ יִבְעָיוּן,
אֶלֶף שָׁנִים בּוֹ יֶחֱמָרוּ —
אֶלֶף שָׁנִים מַשָּׂא עִמּוֹ —
וְהוּא הוֹלֵךְ וּבָא, הוּא נוֹשֵׂא וּמֵבִיא
אֶת זַעֲקַת עַמּוֹ לְדוֹרוֹתָיו בְּשִׁיר־יְיָ אֶל
הַרְרֵי יְיָ!

★

וְהִנֵּה הִנֵּה הִיא הָאָרֶץ —
הִנֵּה הִנָּם הֵם הֶהָרִים!
שׁוּר וַעֲמוֹד, אַל תַּסְתֵּר פָּנִים!...
מְחֵה דִּמְעָה וְתַבֵּט עֵינְךָ — וּרְאֵה:
מֵעַרְפִלֵּי תְכֵלֶת, תַּעֲלוּמֵי מָרוֹם
הִנֵּה הִנֵּה הִיא נִשְׁקֶפֶת...
הִנֵּה הִנָּם הַרְרֵיהָ קֹדֶשׁ — מִפְּלֵי
וִילוֹן הָרָקִיעַ...
מְעוֹן נְשָׁרִים, זְבוּל שְׂרָפִים, סוֹד
מְרוֹמִים — הִנֵּה הִנֶּהָ אֶרֶץ־הַשָּׁמַיִם! —
זֹאת הָאָרֶץ...
זֶה קַו הַקֹּדֶשׁ נָטָה עֶלְיוֹן לִבְנוֹ
בְּכוֹרוֹ מִקַּדְמֵי אָרֶץ.
חֲזַק וַעֲמוֹד! — הַטֵּה אָזְנְךָ וּשְׁמָע:
רִפְרוּף רוּחַ, כַּנְפֵי יוֹנָה — יוֹנוֹת
הַקֹּדֶשׁ, תַּנְחוּמוֹת עֶלְיוֹן — נִשְׁמוֹת אָבוֹת
שָׁם תְּרַחֵפְנָה...
תְּרַחֵפְנָה, תְּבַקֵּשְׁנָה אֶת בְּנֵי אוֹנָן

וְיגוֹנָן הַנּוֹשְׂאִים תְּפִלָּה מִכַּנְפֵי אֶרֶץ,
מִתְּפוּצוֹתֵיהֶם אֶלֶף שָׁנָה...

אַל תָּזוּעַ אַל תִּשְׁתָּע, הַלֵּוִי! – שָׂא
לִבְּךָ אֶל מַשָּׂא הַלְּבָבוֹת, וְאוֹצָרְךָ, אוֹצַר
דּוֹרוֹת – אֶל אוֹצַר הַחַיִּים שֶׁאֶהוּ.

עֲמוֹד, עַד תִּפּוֹל בְּחֵיק זֶה, מִמֶּנּוּ
יָנַק עַמְּךָ חַיִּים וַיֵּלֶךְ וַיִּתְעַנֶּה אֶלֶף שָׁנִים—
וַיֶּחִי...

עֲמוֹד וְהִכּוֹן, הַלֵּוִי, לִקְרַאת הָאָרֶץ!
הִנֵּה הִנֶּהָ אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל...

★

וְהוּא בָּא, הוּא עָלָה, הוּא נִצָּב
עָלֶיהָ – וּכְעֵינֵי הַנֶּשֶׁר הַנִּבְהָל עֵינָיו עָמְדוּ
רָהָבוּ...

לַמַּרְאֶה יָצָא לִבּוֹ –

מַשָּׂא לִבּוֹ עַל כָּל דּוֹרוֹתָיו יָצָא,
הִבִּיט בּוֹ בְּעֵינֵי הַשְּׁמָמָה...

מֵאֵד הָרִים, מִצְּחִיחֵי סְלָעִים,
מֵעַרְבוֹת חוֹל וּמֵאֹפֶל מְעָרוֹת – אֶלֶף
שָׁנִים בּוֹ הִבִּיטוּ, וְכָכָה תֹּהוּ יְלֵיל
יְשִׁימוֹן – – –

– מֶה הָעָם מִבְּלִי אַרְצוֹ? וּמֶה
הָאָרֶץ מִבְּלִי עַמָּהּ? –

אֶלֶף שָׁנִים כֻּלָּן שְׁמָמָה,
אֶלֶף שָׁנִים חוֹל וָאָבֶן,
אֶלֶף שָׁנִים יְלֵיל תֹּהוּ –
אֶלֶף שָׁנִים כֻּלָּן אֶפֶס...

יָצָא הַלֵּב וַיִּדֹּם וַיְהִי לְאָבֶן—
וְרֵיקָם, חָלָל עָמַד הַלֵּוִי, שׁוֹמֵם
עַל הַשְּׁמָמָה – – –

יְחִידִי עָמַד וִיחִידִי הָלַךְ לוֹ, וּבָדָד
הוּא עוֹבֵר בָּעִיר – זָרִים לֹא יָדַע
מִסָּבִיב...

– מֶה הָעָם מִבְּלִי אַרְצוֹ וּמֶה
הָאָרֶץ מִבְּלִי עַמָּהּ – וְאַיֵּה אֵיפֹה
אֱלֹהֵיהֶם? – – –

וִיחִידִי הוּא תּוֹעֶה אֶל בֵּין הֶהָרִים...

גָּזוּ תַּמּוּ אֶלֶף שָׁנִים, בִּתְהוֹם
הַשְּׁמָמָה צָלְלוּ, תַּמּוּ – וְעִמָּן תַּמָּה, חָרְבָה
גַּם שִׁירָתוֹ גַּם קִינָתוֹ...

רַק הַתַּנִּים שָׁם יְתַנּוּ בְּמִדְבַּר־הָרִים
וּבָא קוֹלָם בִּמְעָרוֹת אָזְנָיו הַחֵרְשׁוֹת
נֶצַח – – –

— — — — — — — —

וִיחִידִי דוֹמָם תָּעָה הַלֵּוִי וִיחִידִי
דוֹמָם אָבֹד אָבַד בִּילֵיל יְשִׁימוֹן.

הֲרֹמַח פֶּרֶא לָמוּד מִדְבָּר שָׁם דְּקָרוֹ?
אִם צִבְעֵי נַחַל בְּשָׂרוֹ חִלְּקוּ וַיֹּאכְלוּ
לְבָבוֹ מְעוֹן הַדּוֹרוֹת? –

אִישׁ לֹא יָדַע קִצּוֹ, וְאִישׁ לֹא יֵדַע
קְבוּרָתוֹ –

שִׁמְמַת אַרְצוֹ כְּלָ עַתְּהוּ נֶצַח.

ג.

עַל אַדְמַת הַתְּחִיָּה.

I. נְגִינַת הַלַּיְלָה.

הַלַּיְלָה, לֵיל שַׁבָּת בַּהֲדָרוֹ, מַאֲפִיל וְשׁוֹתֵק — הוּא מַסְתִּיר בְּחֻבּוֹ אֶת סוֹדוֹ. אַךְ הַסּוֹד — גַּם הַחשֶׁךְ לֹא יַחְשִׁיכֶנּוּ, וְהַשְּׁתִיקָה מִנִּי סֵתֶר מַכְרִיזָה עָלָיו גָּלוּי, גָּלוּי — גַּם בְּאֵין אֹמֶר וּבְאֵין דְּבָרִים...

סוֹד הַלַּיְלָה, לֵיל נְעוּרִים — מִנִּשְׁמָתוֹ רֵיחוֹ נוֹדֵף, מִן הָאֲפֵלָה הוּא מִזְדַּכֵּךְ בְּאוֹרָה כְחוּלָה, וּמִתּוֹךְ הַקָּרָה תַּפְנוּקֵי חֲמִימוּת כִּצְמַרְמֹרֶת תַּרְעִידֶנּוּ... וּרְאוּ נָא עֵינָיו, תַּמּוֹת תְּמִימוֹת — וּבְזִיקֵי נָגְהָן כְּבָר סָחוּ לַכֹּל כָּל־אֲשֶׁר אִתָּן!...

תַּפְנוּקֵי רוּחַ וּבְשָׂמֵי פַּרְדֵּס — דּוּמָם, דּוּמָם כֹּה נֵשְׁבָה עַל הַסַּפְסָל שֶׁלִּפְנֵי בֵיתֵךְ... אִישׁ לֹא רוֹאֶה, הַשַּׁעַר סָגוּר, אַף גַּם כֶּלֶב לֹא יֶחֱרַץ לָשׁוֹן, אַךְ הִתְבַּשְּׂרִי — גַּם הַתִּינוֹקוֹת שָׁם בְּ„גַנָּם" לִפְנֵי „הַגְּבֶרֶת" כְּבָר פִּטְפְּטוּ, כַּיּוֹם הַזֶּה, בְּסוֹדֵנוּ!...

אֶתְּנָה רֹאשִׁי אֵצֶל רֹאשֵׁךְ, תַּמָּתִי, וְרֵיחַ אַפֵּךְ, כְּנִצָּנֵי הַשָּׁקֵד, אֶשְׁתֶּה!... כְּנַף טַלִּיתֵךְ, זוֹ הַחֲמִימָה, עָלַי שִׂכְמִי לָהּ נָפְלָה, וְכַף יָדֵךְ, זוֹ הַדַּקָּה, זוֹ הָרַכָּה, תּוֹךְ כַּפּוֹתַי, אֵלּוּ הַגַּסּוֹת וְהַנִּקְשׁוֹת — בְּחֶסֶד עוֹלָם לִי תַּפְקִידִי:

— חֵן־חֵן לָךְ, תַּמָּתִי! — אָכֵן קַר הוּא לֵיל הַשַּׁבָּת, צְפַרְדַּתְנִי זוֹ הַצִּנָּה. אַף גַּם רֹאשִׁי נִמְלָא טָל — כַּסִּינִי, כַּסִּינִי בִכְנָפֵךְ, יוֹנָתִי, הַכְנִיסִינִי בְטַלִּיתֵךְ רַוַת הָעֶדְנָה...

שְׁתֵּי גוּפוֹת אֲדוּקוֹת שִׂמְלָה אַחַת, וּשְׁנֵי לְבָבוֹת — בְּאַהֲבָה אַחַת וְלֵיל שַׁבָּת בְּזֹךְ אַפְלוּלַי עָלֵינוּ יְסוֹכֵךְ... דְּמָמָה וּשְׁתִיקָה, גַּם צְפִיר־נַפְשֵׁךְ הֵן אֶשְׁמָעָה — וּמִי הֶחֱרִידֵךְ אַיַּלְתִּי?... קִרְקוּר צְפַרְדְּעִים אֵינוֹ כְלוּם...

— סַבְתָּא בָּאָה...

— אוֹי, אוֹתָהּ זְקֵנָה! עַד חֲצוֹת לַיְלָה לֹא יִכְבֶּה נֵרָהּ... מַה לָּהּ וְלָמָּה? אֶת מִי תִּנְצֹר עוֹד בַּלַּיְלָה? — כַּרְמִי שֶׁלִּי לְפָנַי, אֲנִי אֶטְּרֶנּוּ, וְשׁוּם שׁוּעָל בְּאֶשְׁכֹּל בָּסְרוֹ לֹא יִגַּע חֹטֶם!...

חֲשָׁאִיּוֹת, חֲשָׁאִיּוֹת פַּעֲמֵי הַזְּקֵנָה, אַךְ בְּמִפְתָּן אֲחָזָהּ שִׁעוּל — מְכַעְכַּעַת סַבְתָּא בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא לִפְגֹּעַ פֶּגַע־פִּתְאֹם בִּכְבוֹד בָּחוּר וְעַלְמָה לַיְלָה, — יָפָה מִדַּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ! — וַהֲרֵי אַתְּ מְבֻדֶּלֶת וּמְפֹרֶשֶׁת כְּבָר יָשַׁבְתְּ לָךְ, נְזִירָתִי...

וּבְטָהֳרָה תְמִימָה עֵינַיִךְ לַמָּרוֹם תִּשָּׂאִי — וּכְאִלּוּ אֵין לָךְ דָּבָר בְּעוֹלָם זֶה הַשָּׁפָל, בִּשְׁאֵלָה צְנוּעָה אֶת פִּי תִּשְׁאֲלִי עַל הָעוֹלָמוֹת הָעֶלְיוֹנִים:

—מִפְּנֵי מַה רַבּוּ כָּךְ וְגָדְלוּ כָּךְ
כֹּכְבֵי הָאוֹר שֶׁבְּאַרְצֵנוּ ?...
שְׁאֵלָה חֲמוּרָה — אַךְ, אֲבוֹי, הֵן
לַזְּקֵנָה יֵשׁ פִּתְרוֹנִים! — הִנֵּה יָשְׁבָה לָהּ
בְּאֶמְצַע, וּלְלֹא שְׁאֵלוּהָ הִיא נִדְרֶשֶׁת
וּפוֹתַחַת גַּם בִּתְשׁוּבָה:
"כְּשֶׁחָרַב בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ..."

קַלֵּנִי מֵרֹאשִׁי! אֲרֻכָּה תְּהֵא אוֹתָהּ
הַמַּעֲשֶׂה וִישָׁנָה הִיא נוֹשָׁנָה כְּאַלְפַּיִם
שָׁנָה — וְאַתָּה שֵׁב וּשְׁמַע בְּכֹבֶד רֹאשׁ
עַד לִקְרִיאָתוֹ שֶׁל הַגֶּבֶר, וְאָז לֵךְ לְךָ,
בָּחוּר — עָרַב עַרְבְּךָ! — לֵךְ וּבָדֵד בֵּין
הַקְּלִפְּטוֹת הֱוֵי מְבַכֶּה אֶת הַחֻרְבָּן...
וְעַל־כָּרְחִי אֲנִי שׁוֹמֵעַ:

"...בְּאוֹתָהּ שָׁעָה יָשְׁבוּ מַלְאֲכֵי הַשִּׁיר עַל חָרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְגַם בָּכוּ בְּזָכְרָם אֶת בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים. כִּנּוֹרוֹת־הַפָּז הָיוּ מֻשְׁלָכִים לִפְנֵיהֶם בֵּין אַבְנֵי הַמַּפֹּלֶת וְאוּדִים שֶׁכָּבוּ, וּפְנֵיהֶם כְּבוּשׁוֹת לָהֶם בְּתוֹךְ כַּנְפֵיהֶם, שֶׁהָיוּ מִרְתַּתּוֹת וּמִתְחַבְּטוֹת עַל רָאשֵׁיהֶם הַכְּפוּפִים... נָשְׁבָה, אוֹי, רוּחַ צְפוֹנִית עַל עִיר אֱלֹהִים, וּבָאָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְאָמְרָה לָהֶם, לַמַּלְאָכִים: „בָּנַי, עוֹלָם כְּמִנְהָגוֹ נוֹהֵג — הִגִּיעָה הַשָּׁעָה שֶׁתַּעַמְדוּ בַּשִּׁיר"... עָמַד מִיכָאֵל שַׂר יִשְׂרָאֵל, נָתַן קוֹל וְאָמַר: „אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר יְיָ עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל זוֹ לְאַחַר שֶׁחָרְבָה? הַאֵיךְ נָשִׁיר עַל לֵב אֵם בְּשָׁעָה שֶׁבָּנֶיהָ גּוֹלִים וּשְׁבוּיִים וְנִשְׁחָטִים כַּצֹּאן עַל אַדְמַת נֵכָר?!" — מִיַּד עָמְדוּ כָּל מַלְאֲכֵי הַשִּׁיר, נָטְלוּ כִּנּוֹרוֹתֵיהֶם וּזְרָקוּם בְּבַת־רֹאשׁ כְּלַפֵּי מַעְלָה עַד שֶׁנִּתְעוֹפְפוּ לִשְׁמֵי מָרוֹם בְּנִתּוּק נִימִין כְּשׁוּרָה שֶׁל בְּרָקִים מְצַלְצְלִים... וּבְעוֹד שֶׁשִּׁיּוּרֵיהֶם שֶׁל צִלְצְלֵי הַקֹּדֶשׁ הָיוּ זָעִים וּמְרַטְּטִים שָׁעָה קַלָּה בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם, נִרְתְּעוּ מַלְאֲכֵי הַשִּׁיר וְהִתְנוֹפְפוּ גַּם הֵם לַמָּרוֹם כַּעֲדַת־יוֹנִים צְחוֹת, עַד שֶׁהִגִּיעוּ לִנְהַר־דִּי־נוּר, זֶה שֶׁהוּא נִרְאֶה לַיְלָה בְּאֵשׁ לְבָנָה מִקְצֵה הָעוֹלָם וְעַד קָצֵהוּ — וְעָמְדוּ וְקָפְצוּ כֻּלָּם לְתוֹכוֹ וְטָבְעוּ בְּתוֹךְ אִשּׁוֹ לְעוֹלָם... כֵּיוָן שֶׁרָאָה הַקָּדוֹשׁ־בָּרוּךְ־הוּא כָּךְ, אָמַר: „אֵין מֶלֶךְ בְּלֹא עַם וְאֵין עֹז וָהוֹד בְּלִי שִׁיר"— וּמִיַּד תָּפַשׂ כִּבְיָכוֹל בְּנֵזֶר רֹאשׁוֹ, שֶׁהָיָה קָשׁוּר וְקָלוּעַ כֻּלּוֹ מִשִּׁירוֹת הֵיכָל — וּזְרָקוֹ אַף הוּא, וְנִתְפּוֹצֵץ בִּרְקִיעַ עֻזּוֹ כְּבָרָד שֶׁל זִיקוּקֵי הַחַשְׁמַל! ——— וְאֵלֶּה נוֹסְפוּ עַל הַכֹּכָבִים שֶׁבָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה: הַקְּטַנִּים הֵם הֵם נְפוּצוֹת הַנֵּזֶר, כִּבְיָכוֹל, וְהַגְּדוֹלִים הֵם הֵם כִּנּוֹרוֹתֵיהֶם שֶׁל מַלְאֲכֵי הַשִּׁיר, כִּנּוֹרוֹת הַזָּהָב הַקְּדוֹשִׁים שֶׁנִּתְלוּ בַּמָּרוֹם... וּמֵאָז תְּלוּיִם הֵם כִּנּוֹרוֹת הַזָּהָב הַלָּלוּ בְּאַלְמוּתָם — שָׁבַת כִּנּוֹר הַלְוִיִּם — וּבַשָּׁמַיִם מִמַּעַל וּבָאָרֶץ מִתַּחַת שִׁיר יְיָ, אוֹיָה, אֵין עוֹד"...

הַמַּעֲשֶׂה נָאָה הִיא וְגַם נוּגָה, גַּם אֶת נַפְשִׁי הוּגָה הוּגָתָהּ – וּמַה לָּךְ שָׁם, טִפְּשָׁה קְטַנָּה, שֶׁכָּכָה נִתְעוֹרַרְתְּ עָלֶיהָ? – הֶחָשִׁי, אֵין מַקְשִׁין עַל הַמַּעֲשֶׂה!.

אֲבָל אַתְּ סָלֹחַ לֹא תִסְלְחִי עַל פְּגִיעָה קַלָּה בִּכְבוֹד מְשׁוֹרְרַיִךְ, אֵלֶּה הַצְּעִירִים:

– כֵּיצַד? שִׁיר יְיָ אֵין עוֹד?! – לֹא! עוֹד לֹא בָּטֵל שִׁיר מִיִּשְׂרָאֵל! מִתְּחוּם־הַמּוֹשָׁב וְגַלִּיצְיָה עַד לְקַנְטוֹנֵי שְׁוַיְץ וְהָרֶיהָ תָּעֹז שִׁירַת לְוִיֵּנוּ! גַּם לָאַנְטִיפּוֹדִים שֶׁבַּאֲמֶרִיקָה, בְּאַרְצוֹת־הַבְּרִית שִׁיר יְיָ יְשׁוֹרֵרוּ!

יָבֹא עָנְשֵׁךְ, פְּתַיָּה קְטַנָּה! הִנֵּה הַזְּקֵנָה הִזְדַּקְּפָה נֶגְדֵּךְ – עַתָּה שִׁמְעִי מוּסַר־קִצְפָּהּ, שִׁמְעִי בַת וְהִתְאַפָּקִי! –

– זִמְרַת נְבָלִים זֹאת אֵינָהּ שִׁירָה! גַּם זֶה נִבְלָם לֹא מִמִּקְדָּשׁ הוּא מַתָּנָה, אֶתְנַן־זוֹנָה גְּנוּב־הַקֻּבָּה הוּא בְיָדָם!... פִּרְחֵי־לְוִיָּה אֵלּוּ אֲנִי רָאִיתִי, בִּשְׁעַת־הַפּוֹגְרוֹמִים אָז פְּגַשְׁתִּים גַּם הִכַּרְתִּים! – וְהֵמָּה בַּחוּרִים אֲכוּלֵי רָקָב וּבְלוּיֵי שִׁעֲמוּם, דַּלִּים גֵּאִים בְּעָשׁ־לִבָּם, וּשְׁאָר כְּנִימָתָם... לְוִיַּיִךְ – זְמִיר־נַאֲפוּפִים בִּמְעָרַת פְּרִיצִים לָקְחָה אָזְנָם מְשִׁכּוֹרֵי גוֹיִם שְׂבֵעֵי נְבָלָה, וּבְבֶטֶן רְעֵבָה וְגָרוֹן נִחָר יַעֲנוּ אַחֲרָיו בְּבֵית יִשְׂרָאֵל כִּילְלַת חֲתוּלִים בְּעוֹנָתָם!...

– אָה! רַב לָךְ, רַב לָךְ, סַבְתָּא טוֹבָה – וּבִפְרָט בְּאָזְנֵי בְתוּלָה... וְדַי לָךְ גַּם אַתְּ, פְּתַיָּה קַלָּה – וַהֲרֵי אָמַרְתִּי לָךְ: „אֵין חוֹלְקִין עַל הַמַּעֲשֶׂה"!...

וַדַּאי וַדַּאי, סַבְתָּא חֲבִיבָה, אַגָּדָתֵךְ כֻּלָּהּ אֱמֶת וְגַם מִשְׁפָּטֵךְ יֵשׁ בּוֹ אֱמֶת, אֲבָל רַק בָּהּ בְּמִדָּה שֶׁל הַכָּזָב שֶׁבְּשִׁירָתֵנוּ זוֹ הַצְּעִירָה... אַךְ דָּא עָקָא, מִתּוֹךְ שִׂיחָה זוֹ סִפְרוּתִית קָם הַגֶּבֶר וְגַם קָרָא – הַכְּבָר חָלַף עֵבֶר עַרְבִּי? – דּוֹמוּ גְבָרִים, בַּלּוּלֵיכֶם! וּלְוַאי שֶׁלֹּא תִשְׁמַע הַזְּקֵנָה קוֹלְכֶם...

אַךְ הַזְּקֵנָה הִיא כְּבָר פִּהֲקָה פִּהוּק לְסִמַּן שֵׁנָה, אַף גַּם תַּעַן בַּאֲמָרֶיהָ:

– עֵת הַזָּמִיר, אֶל הַכֶּרֶם מָחָר נַשְׁכִּים לִזְמִיר־הַגְּפָנִים – גַּם אֲנִי אֶעֱלֶה מָחָר, יְבֵשֵׁי־זְמוֹרוֹת שָׁם אֶאֱסֹפָה... חֲרִיוֹת אֵלּוּ נִפּוּחָם רַב וְגַחֶלֶת אֵין בָּהֵן לַחְמָם – אַךְ טוֹבָה גַּם שַׁלְהֶבֶת רֶגַע בְּקֹר הַשְּׁבָט... הַ־הַ־הָ!

שׁוּב פִּהֲקָה זוֹ הַזְּקֵנָה – הָהּ! – הִגִּיעָה שָׁעָתִי לְהִסְתַּלֵּק...

– סַבְתָּא טוֹבָה! יִסְלַח לָךְ אֵל טוֹב וְסַלְחָן שֶׁעִרְבַּבְתְּ אֶת הָעֶרֶב בְּאוֹתָהּ שִׂיחָה – אַךְ בְּדִיעֲבַד, הֵא אוֹצָרִי לָךְ, הַזְּקֵנָה, קְחִי נֶכְדָּתֵךְ זוֹ הַשּׁוֹגָה וְשַׁחֲרִי, שַׁחֲרֵי אוֹתָהּ מוּסָר (אַךְ בְּלָשׁוֹן יוֹתֵר רַכָּה!) – וְלֹא תִשְׁעֶה עוֹד בְּדִבְרֵי שִׁירָה! תְּכַבֶּה הַנֵּר וְתִשְׁכַּב לָהּ בְּלִי שׁוּם קְרִיאָה – וְעָרְבָה עָלֶיהָ שְׁנָתָהּ לַיְלָה, וְקָמָה בֹקֶר וְרוּחָהּ צְהָלָה וְרַעֲנָנָה וְרֹאשׁ לָהּ בָּרִיא וּפִכֵּחַ!... וַהֲרֵי נְשִׁיקָה

לָךְ בַּיָּד, וּסְלִיחָה סַבְתָּא – לְנֶכְדָּתֵךְ זוֹ הַכַּלָּה – צוּף – עַל פִּיהָ זֶה הַמָּתוֹק!

— — — — — — — —

תֶּעֱרַב שֶׁנַּתְכֶן נְפָשׁוֹת כְּשֵׁרוֹת, נִשְׁמוֹת שִׁירָה! – וַאֲנִי אֵלְכָה לִּי בֵּין הַקְּלִפּוֹת. צַעַר־קְדוּמִים וַחֲלוֹם־עֲתִידוֹת וְאַהֲבַת־נֶצַח עִם שִׂמְחַת־רֶגַע לִי אֲמֻזָּגָה וְאֶשְׁתֶּה כּוֹסִי שָׁם בַּחוֹרְשָׁה... וּבְנְגִינַת קֶדֶם וְלָשׁוֹן פְּשׁוּטָה עִם לֵילִי זֶה בִּיחִידוּת לִּי אָשִׂיחָה:

—הוֹ לֵילִי–הוֹ לֵילִי–הוֹ לֵילִי! — —

II. זְמִיר הַיּוֹם.

וּשְׁבָט בְּתָקְפּוֹ הוּא הַשַּׁלִּיט וּבְבֶגֶד בּוֹגְדִים אַךְ יִתְעַלֵּל בָּנוּ כָּל הַיּוֹם.

בֹּקֶר, קָרָא לָנוּ בְּשִׁמְשׁוֹ וּבִתְכֵלֶת שָׁמָיו, עֶדְנַת פּוֹשְׁרִין – וָאֵצֵא עִם בְּרוּדִי, סוּסִי־מְשׁוֹשִׂי זֶה הַצָּעִיר, וְעִם מַחֲרַשְׁתִּי כְּבַעַל־הַבַּיִת אֶל הַשָּׂדֶה, – וְהִנֵּה זֶה פַּעֲמַיִם מֵעַל נִירִי שֶׁלִּי, בְּחוּצְפַּת גְּשָׁמָיו, כְּאַחַד הָרֵיקִים גֵּרְשָׁנִי...

וּבַשְּׁלִישִׁית הֵנִים אוֹתִי! – בְּרַעֲמֵי חֶרֶשׁ הִתְחִיל רוֹטֵן: „תָּפֹר תָּפַרְתִּי אַדֶּרֶת יְקָרָה – וַתָּבֹא אַתָּה וַתְּקָרְעֶנָּה... טִיט תְּרַפֵּד עָלֵי חָרוּץ – וַתַּהַפְכֵהוּ עָלַי שָׁחוֹר...” וּפִתְאֹם טָפַח בִּפְתִילֵי מֵימָיו עַל פָּנֵינוּ בְּיֶתֶר זַעַף מִבָּרִאשׁוֹנָה!

נָנוּסָה, בְּרוּדִי, וְאַל נִתְיַצֵּב עִם עַז־פָּנִים, עִם שׁוּלְיָא דְחִיטָּא זֶה!

נַסִים – אַךְ שָׁחוּץ זֶה עוֹדֵהוּ רוֹדֵף וּמַצְלִיף מַצְלִיף עַל גַּבֵּינוּ וְעַל פָּנֵינוּ, זוֹרֵק־יוֹרֵק וּמְסַמֵּא הָעֵינַיִם וְלֹא יִתֵּן הָשֵׁב רוּחַ... הֶרֶף, הֲרֵינִי הוֹלֵךְ לִי מַר שָׁבָט! – חֹמֶד חָמַדְתָּ אֶת נַחֲלָתִי – הֲרֵינִי עוֹזְבָהּ כַּיּוֹם עָלֶיךָ... הִתְיַחֲדוּ דוֹדִים, אֵינִי קַנָּא... הֵטִיבוּ לִבְּכֶם שָׁם בִּלְעָדַי... שְׁתוּ לָכֶם וְשִׁבְרוּ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה! —

וְהוּא – אִלּוּ הָיוּ שָׁם אִלָנוֹת, הָיָה עוֹקְרָם בְּסַעֲרַת־רוּחוֹ וּמְשַׁבְּרֵם בְּקִנְאָתוֹ עָלֵי גַּבִּי!...

אַךְ כִּמְעַט שֶׁעָבַרְתִּי אֶת הָרָמָה, וְהִנֵּה חָזַר וְהִצְהִיל פָּנִים: „שׁוּב בֶּן־אָדָם עִם בֶּן־סוּסֶךָ וְאַל תִּתְרָעֵם אֲגַב הֲלָצָה! שׁוּב וַחֲרֹשׁ וּזְרַע זַרְעֶךָ, שׁוּב וּפְצַח לִי שָׁמָּה שִׁירָה, וְלֹא יִתְקְפֵנִי הַשִּׁמָּמוֹן...”

אִי לָךְ, חִיטָּא, רֵיקָא, לֵיצָן! דַּי לָךְ חוּכָה וְאִטְלוּלָה! רְאֵה שֶׁעָשִׂיתָ לְבֶן־סוּסִי; זוֹ גוּפָתוֹ טְפוּחָה כֻּלָּהּ וְעוֹרָהּ רוֹעֵד, וְהָרְתָמָה טְפֵלָה לָהּ גּוֹעֶלֶת רוֹטֶב... נֵלְכָה, בְּרוּדִי, נָשׁוּבָה בָּיְתָה, שָׁם לְחֹם לָךְ בִּשְׁטִיחַ אֲכַסֶּךָ, גַּם אֲנִי בִּגְדֵי אַחֲלִיף, אֶסְרֹק רֹאשִׁי כְּבַרְגְּנִי, וְעִם גְּלוּשֵׁי הַחֲדָשִׁים אֶל תַּמְתִּי כְּבֶן־כְּרַךְ לִי אֵלֵכָה! – שָׁמָּה נִשְׁתֶּה חַמֵּי־תֵּיָה מִן הַמֵּיחַם זֶה הָרוּסִי, וּבֵין־הָעַרְבַּיִם, אִם גְּשָׁמִים עַזֵּי פָנִים לֹא יַפְרִיעוּ, אִתָּהּ אֵצֵא כְּבְיוֹם מוֹעֵד וְנַטְיְלָה בַּמּוֹשָׁבָה...

אכן חכם אתה, בן טפוחי, מבין
ויודע נפש בעליך! — למושבה בעיני
בינה, עיני תרשיש, נסתכלת — ותנער
רעמה, ראש זקפת ועלי שדות בהוד
קולך לחג הצהלת — בשורה טובה
„לה" בשרת!... האח, מחמדי! ברגלי,
פנתירי, אחבקך! — אך אל תמהרה,
תדהרה ככה — הן גם פה חגיגה נאה:

ראה, מן הגבעות עולה אד, הולך
לו, ועל ההרים, הרי יהודה, שם יתלקט
ועם העבים אלו הדשונות שם יתלכד
לעשות חשך — ופה כבר זרחה חמה
לנו, כלה נאה וחסודה!

כלה נאה ועשירה, ובשמחת לבה
הריהי מראה כל הפרנה שלה הרבה!

כל המלאכה מלאכת רקמה
בחפץ כפיה הפליאה לעשות, היא
ובתולותיה יחד: ראה טפיטי־מלכות
אלו שפרשה! כל אחד ירוק ורכרך
ככה, ובכל חוטי הצבעונין כללה
רקמתם לתפארת:

זה חטוב כלו שיראי פרנדא, זה
כליל ירקרק ותורי זהב עם נקודות
כסף כפי־תחרא לו מסביב, ויריעות אלו
חוברות יחד עיני תכלת עם נרקסים
חולמי אהבה על חבצלות — טהר
בתולות — מעשה חושב! כפתור
ופרח! — ובשושני העמקים — דם גבורים
מני קדם — כמה הרבתה זו השנה על
כל סדיניה ושמלותיה!...

ולא די לה לפזרנית, כי גם
נצנוצי הברקות זרקה בזקה כחול
לרוב — פזור־פנינים מלא חפנים —
להזהיר בם לנצנץ בם עד כדי עורון
העינים!

אכן קרוב יום הנשואין! וברושים,
ארזות, זיתים, קלפטות, נערו כבסו
לבושם־תמיד — מוכנים כבר לימי
המשתה המחתנים באדרותיהם!

וצעירי הדור כמה מזהירים הם
ושמחים! — תינוקות־שקדים כבר עטפו
לבנים — קלים הם לצאת במחול...
והעלמות הרעננות שבפרדס נושאות
כלן פרי הזהב בעטור עלים ירקרק
כהים, ובסוד פזיז תתלחשנה... א,
ידעתי גם ידעתי את מעשיכן שם
בסתר! — כבר אורגות־סורגות אתן
שם ציצי הבדלח שלכן, כליל לחתן ולכלה!

רק התאנה זו הזקנה, בחלוקה
האפור מעשה חול, כפיפת חריות
עומדת באמצע ומתרעמת — עדיין לא
עשוי לה הברנס... אל תדאגי, סבתא,
טובה, גם זה הוזמן אצל החיט ויעשנו!
קטיפה ירוקה שבעים אמה ושבע
אמות נתנה לו, עוד מעט יבא ויכסך
מני ראש עד כף־רגל ועוד סרח עודף
על הקרקע יעשה לך! — ובלבד שתכיני,
סבתא, בטוב טעמך, אותה הפרפרת
המשבחה, פגים לבנות, או שחורות,
אך רקוחות בדי דבש! —

וְחִדְלִי מֵרֹגֶז, סַבְתָּא טוֹבָה! שְׂאִי עֵינַיִךְ וְנָהָרְתְּ: הִנֵּה הַתְּמָרִים, נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ, עָמְדוּ בְּשׁוּרָה כְּכֹהֲנֵי עֶלְיוֹן וּכְבָר פָּרְשׂוּ שָׁם כַּפֵּיהֶם, בֵּין תִּמְרוֹת עֲנָנִים וְאֵד מִזְדַּכֵּךְ–לְבָרֵךְ בְּרָכָה שֶׁהַזִּוּוּג יַעֲלֶה יָפֶה בְּשָׁעָה טוֹבָה וּמוּצְלַחַת! — —

וַהֲרֵי גַּם כְּנוּפְיָה שֶׁל „כְּלֵי־זֶמֶר“! מִכְּנַף הָאָרֶץ הִיא טָסָה בָּאָה בְּהָמוֹן חוֹגֵג – בָּרָד! בָּרָד שָׁחוֹר יָזוֹקוּ שְׁחָקִים! זִיקִים זִיקִים שְׁחַרְחֲרִים שָׁם יָטוּשׁוּ יִשַׁקְשֵׁקוּ — בָּרָד! בְּרַד־דְּרוֹרִים לַאֲלָפִים נוֹפֵל, עוֹפֵף, מִתְלַהֲלֵהַּ בְּצִוְצֵי־קוֹלוֹת — אֵלִי, אֵלִי, אֵיזוֹ חֲתוּנָה! מַה רַבָּה, עֲצֻמָה זוֹ הַתְּכוּנָה – בֹּאִי, כַּלָּה, בֹּאִי! בֹּאִי וּרְאִי וְשִׁמְעִי־נָא!

וְאָח, מַה יְּצַהֲרוּ פְּנֵי הַמִּזְרָח! שְׁחוֹר־הַלַּיְלָה וּכְפוֹר־הַצָּפוֹן הִתְמַזְּגוּ יַחַד וַיִּרְבְּצוּ עַל הֶהָרִים. . . הָרֵי יְהוּדָה מַאֲפֵל אֶחָד סְתוּר־תַּעֲלוּמוֹת – הַאֵין זֶה שָׁם חֲדַר־הָאֹפֶל לְחָתָן־כַּלָּה? . . וּמַה פָּרַץ הָאוֹר מִנֶּגֶד! אֵיזוֹ אוֹרָה, אֵיזוֹ בְּהָקָה! – מִנַּיִן הוֹצִיא בּוֹרֵא עוֹלָם עַרְבּוּבִית־שִׁגָּעוֹן וּמֶזֶג־הֲפָכִים, אוֹר יְקָרוֹת וַאֲפֵל קִפָּאוֹן?

— חִדּוּשֵׁי־עוֹלָם, עוֹלָם חָדָשׁ! —

בֹּאִי כַלָּה, בֹּאִי כַלָּה! רְאִי בִּבְרִיאָה זוֹ הַחֲדָשָׁה! עַתָּה הוּא יוֹצֵר, עַתָּה הוּא בּוֹרֵא, סוֹבֵב סוֹבֵב עַל הָאֲבָנִים וּבִרְקֵי זָהָב יַם־נְגֹהוֹת מִבֵּין אֶצְבְּעוֹתָיו יִתְמַלְּטוּ!

בֹּאִי, בֹּאִי אֲחוֹתִי כַלָּה! נַחְנוּ אוֹרֵי הָאַהֲבָה, שְׁנֵינוּ מַעֲשֵׂי אֶצְבְּעוֹתָיו, — נַעֲמְדָה שְׁנֵינוּ בְּסוֹד הַבְּרִיאָה! הֵן כָּל הָעוֹלָם זֶה הֶחָדָשׁ, הֲרֵי זֶה נִבְרָא בִּשְׁבִילֵנוּ, בִּשְׁבִילֵנוּ!

וְהִנֵּה, הִנֵּה הִיא גַם בָּאָה! —

הִנֵּה הִנֵּה אֲחוֹתִי כַּלָּה, יוֹצְאָה עוֹלָה מִתּוֹךְ כַּרְמָהּ, עוֹלָה עוֹלָה רֹאשׁ הַגִּבְעָה – וַתִּתְיַצֵּב!

אֱיָלוּתִי! רְאִיתִיךְ וְלֹא אָמוּת! מָרוֹם מָרוֹם שָׁם שְׁכִינָתִי! — עַל רְפִידַת אִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה הִיא נִגְלָתָה, חַשְׁרַת עָבִים וְקִפָּאוֹן מֵאֲחוֹרֶיהָ — וּבְפָנֶיהָ כָּל הַיּוֹם וְאוֹרוֹ יַחַד, כָּל הָאֵשׁ וְזָהֳרָהּ סָבִיב! כַּלָּה כְּלִילַת רְקוּמַת זָהָב וְכֶתֶם פָּז, זַכָּה זְכוּכָה מִשְּׁמַלָּתָהּ עַד בְּשָׂרָהּ, — עוֹטָה אוֹרָה וּמַבְהִיקָה עַל בָּמָתָהּ הִיא נִצָּבָה! —

— סוּסִי־בְרוּדִי! לְיַשִׁי־שַׁיִשִׁי! שָׂא כַנֶּשֶׁר, טוּשׁ כַּבָּזָק – וּלְפָנֶיהָ הַשְׁלִיכֵנִי! פְּנֵי אַרְצָה – לְרַגְלֶיהָ תְּחַבְּטֵנִי! ———

— כַּלָּה! אֵלִי! שְׁכִינָה זַכָּה! בְּשִׂפְתַיִךְ שַׁחֲקַת־יָגוֹן וְנַעֲנוּעִים . . . מַה לָּךְ מַלְכָּה, אֱיָלוּתִי? אֵיזֶה צְלִיל, אֵיזוֹ תוּגָה וִיבָבָה לָקְחָה אָזְנֵךְ, וֶרֶד זַךְ, מִתּוֹךְ זְמִיר הַיּוֹם הַזֶּה וְאוֹר שַׁעֲשׁוּעָיו? . . .

חֵי הָעוֹלָם! הַכֹּל הַכֹּל בִּשְׁבִילֵנוּ פֹּה בְּאַרְצֵנוּ! וּמַה לָּךְ עוֹד, אֲחוֹתִי כַלָּה? —

רְאִי! גַּם פַּנְתִּירִי שָׂשׂ לִקְרָאתֵךְ שׁוֹאֵף צוֹנֵף נַחֲרַת אַהֲבָה – שְׁקִי גַּם אוֹתוֹ בַּחַרְטֻמּוֹ זֶה הַמְנֻמָּר! רַךְ וְרוֹתֵת הוּא כְּנֶגְדֵּךְ, שׁוֹאֵף רוֹתֵת כְּמוֹ לִבִּי . . .

זֶה פַּנְתִּירִי נוֹתֵן לַחְמִי, הוּא גַם

כרובי ישאני – עלי גם את! עלי ואני אחריך! בימיני זו אחבקך ובשמאלי אשלח רסן – ויחד נצלח, נרכב רחבי ארץ! חבוקה על לבי ישאך סוסי, – כל שירה במעופה כך לא תשא!

אתי על כרובי כלה! אתי על כרובי תדאי! מקצה השרון ועד קצהו אשאך כנשר על ארצנו זו החמודה! וצמודים יחד על פני האופק כבזק אחד נעבורה! עלי! – כעב צחורה לפני סופה ישאנו זה הכרוד בירקרק שדות, וכגלגל שמש נחצה באור היום, היום הזה! סוסי, סוסי יגמא ארץ ואנחנו נגמא חיים! נגמא אהבה במלא חזינו – ואשאך!

אשאך כאשר לא נשא עוד עברי אשה מימי שלמה וירבעם... אשאך אל פרדסי, גן־עדן שקט מבלי נחש, שם אביאך. הו, עפרתי... אל ברכתי מקוה טהורה שם אובילך, אחותי־כלה, – תביטי בה ובי תדבקין – תראי אז בראי מימיה כמה נאים צמודי נפשות בעלומי אהבתם... ושם יונתי קן לי בודד ועל פתחיו כל מגדים, על חלוניו צללי עצים מזלפים ריחות עד לשברה... באי כלה, ואתי יחד תשתברין!

לא! לא אפתח את סגור זרועותי, על פנתירי זה הצוהל, ככה אשאך וארכיבך! –

– אבא בא, בן בליעל!... גם סבתא שמה...

אבא סבתא.. המה באים – והרוח מביא שוב נשיאים... באי נלכה נא ברגל ונשובה למושבה עם סוסנו זה שנעלב...

באי, פן יעצרנו עוד הגשם.

III. שיר שלעתיד.

– באי נצא אל בני־טפוחיך,
לקראת אוזניך, יחידי סגלה שבמושבה.

הנה עולים הם מן הרחצה, כלם בטור המה עוברים. הלך טפף, הלך דגה – קאקי חורי, שורה לבנה, רגי להבא ורגי להבא! – כחרוז פנינים משתלשל שמה בירקרק חרוץ... ועתה אמרי, תינוקת, ילדה שוגה, חרוז כזה, נאה, שלו, – באיזה ספר מספרי־שירים תמצאי לך?! –

ושאי עיניך, החולמת! כמה שנה היום את טעמו! מאז הבקר אך התעלל כמו אחד התעלולים, עכשיו עולה הוא למפטיר כמו אחד הישישים... הגיעה שעתו ונעשה „בר מצוה" והריהו מקבל עליו עול מלכות השמים!...

עבים קלישות, עבים סמיכות, עבים פורחות – הרהורי תשובה – ואור רעיונות ומחשבת־עולם מתוכם יציץ...

ענני לבנים קלילי־עולם יחפזון, ונשיאים גדולים, נכבדי היצירה עוטפי אדרות – ומכהים פנים... ושרפים יוצאים, ענקי־ענקים, שרפי־שרפים שם נאספו – נכבדות ידבר ברקיע...

הגיע היום לפרקו...

וכל צבא השמים כלם יחד, מלאכי מרום וכרובי שחקים, בסתר־חזיזים־מדמדמים ידודון ויהלכון... ילכו, ילכו מחנה כבד, ילכו דומם וישאו כבוד אשי־אבוקות, תמרות נגה ינוססו... לקראת כלה, לקראת מלכה כל הממשלה יצא יצאה – ובחפת זהב ועטרות־שושן אל כלת־חתנה יובילוה!...

והנה חיל־הרכב, מחנה נאור, יצא יצא ברכבי־אש, וחיות הקדש, שרוקות־אבירות, בהם תמשכנה... דוהרים דולקים אופני ברק – הכל נחפזים, הכל נצפפים סביב מלכתם, מלכת־היום וזיו העולם!...

ופרוכיות כבדות של ארגמן כהינומה נגדה יפרשו (שלא תשלט בה עין הרע!) – והן מנגה נגדה יתפוזזו...

הן מזדהבות, הן מזדכבות סביבה – ומבעדן זיו פניה הנה הופיע!

פנים מאירות חן חכלילי, פנים מבהיקות נגה רחמים ואהבה רבה... כלה שכינה! מלכה, מלכה, זיו העולם!

ראי, תיוכה – חסדים טובים, עדנת־אהבה וערגת־רחמים לכל העולם זה העזוב!... וזיו שחקתה ואור נדבתה העלתה נהרה, ותלהיב שירה!... שירה, שירה בכל החלות שבמרומים ובמצוקי הרים ונפש סלעים – כל המחנה יען יחד בהוד קולות! – מחנה כבד מתמזג יחד בשירת־מרום נאדריה – – –

שירה... שירה נשגבה תקפה כלם! – שירה קדושה, שירה ענוה ורוממה... השומעת את, כלה? התאזיני זהרי צבעים אלו. קולות האור וצלילי נגהות וצלליהן?...

אשרי אזן שמעה זאת, אשרי עין ראתה זאת בארץ קדושים!

שירה קדושה, צנועה, נאה ורוממה... כל אחד בוער באש הקדש, כל אחד מזהיר בזיו הקדש – וכל אחד צנוע ומסתיר בחבו הרבה יותר משהוא מגלה... כלם רמים ונשאים, כלם סוקרים רחבי עולמים, כלם נזונים מאור האורה, מזיו השכינה בחביון עזה – והמה תמימים וענוים ועל הרת־נפשם יתאפקו... אין אף אחד מחציף קולו על גבורת אשו ואינו מכריז על גלוי שכינה – כאלו אינם כלל משוררים...

– הו הנח, אדם גם! הנח למשוררים בשעה זו!...

– כן, רעיתי, הס מלהזכיר בשעה

זוֹ... „בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת כְּהֶרֶף עַיִן" — עוֹד מְעַט וּצְעִיף הַחשֶׁךְ יְכַסֵּנוּ — אָז נְדַבֵּר דְּבָרֵנוּ... עַתָּה נִדּוֹם, נָזִין עַיִן, נַטֶּה אֹזֶן וּנְמַלֵּא לֵב בְּאַחֲרוֹנֵי־צְלִילֵי־צִבְעֵי־שִׁירַת־מָרוֹם...

— — — — — — — — —

תַּם... תַּם וְנִשְׁלַם שֶׁבַח מָרוֹם, הוֹד הָעוֹלָם...

נֵלֵכָה... נֵלְכָה וְנָשׁוּבָה אֶל סַפְסָלֵנוּ...

— כֵּן, רַעְיָתִי! הַמְשׁוֹרְרִים בְּגֹבַהּ אַפָּם — מַה לָּנוּ וְלָהֶם וּמַה לָּהֶם וְאֵלֵינוּ?

גִּבּוֹרִים הֵם וְאַבִּירֵי לְבָבוֹת לְפִי הַשָּׁעָה — וְיֵלְכוּ לָהֶם בִּגְבוּרָתָם וִינַפְּצוּ גַּם כָּל הָרֵי שְׁוַיְץ, אוֹ יְשַׂחֲקוּ לָהֶם עִם קַרְחֵי־הַצָּפוֹן כְּבְנֵי אֵלִים בִּמְשׁוּבָתָם! — כִּי אָכֵן רוּחַ הוּא בֶּאֱנוֹשׁ — וּמִכָּל־שֶׁכֵּן בַּמְשׁוֹרֵר — וְיָשִׁירוּ לָהֶם כְּמוֹ שֶׁהֵם סוֹבְרִים כִּי כַּךְ נָאֶה לְמֵיטַב שִׁירָם...

יָרִיעוּ גְבוּרוֹת וְיַטִּילוּ אֵימָה עַל קָאֵקֵי חוֹרֵי, וַאֲפִילוּ עַל רִבּוֹן הָעוֹלָמִים עַצְמוֹ. — וְאַתְּ, פְּתַיָּה, אַל תְּהִי חוֹשֶׁשֶׁת כַּךְ לִזְקֵנוּ, כִּבְיָכוֹל! — אֵל מִסְתַּתֵּר הוּא, וּמִכָּל־שֶׁכֵּן מִפְּנֵי אֵלֶּה הַגִּבּוֹרִים... אַדִּירֵי־אֲיֻמָּה הֵמָּה — וְיַאְדִּירוּ לָהֶם בְּקוֹל, אַךְ זֶה קוֹלָם גַּם מִמֶּנּוּ יִהְיֶה וָהָלְאָה! —

וְלֹא זְכַרְתִּים בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אֶלָּא מִתּוֹךְ הִרְהוּר אַחֵר: מִסְתַּכֵּל הָיִיתִי בְּשִׁירַת־הַמָּרוֹם, וְנִזְכַּרְתִּי בְּאוֹתוֹ הַשִּׁיר אֲשֶׁר שָׁבַת מֵעַל יְהָאָרֶץ...

אוֹתוֹ הַשִּׁיר שֶׁהַזְּקֵנָה הִקְפִּידָה עָלָיו אֶמֶשׁ... מַעְיָן זֶה שֶׁגַּם נַפְשֵׁךְ צְמֵאָה לוֹ, וְהִיא תוֹעָה וּמְבַקֶּשֶׁת עַל כָּל מַיִם, שׁוֹתָה וְאֵינָהּ מוֹצֵאת לָהּ רְוָיָה... זֶה הַשִּׁיר שֶׁאַתְּ חוֹלֶמֶת מִנְּעוּרַיִךְ וּמְהַלֶּכֶת עָלָיו כְּסַהֲרוּרִית — זֶה שִׁיר יְיָ עַל אֲדָמוֹת! זֶה שֶׁבִּלְעָדָיו כָּל הַטּוּב וְהָעֹנֶג שֶׁבָּאָדָם, כָּל הַיָּפֶה וְכָל הֶעָדִין — יָתוֹם עָזוּב, עִוֵּר־אִלֵּם...

וְרוֹצָה אֲנִי לְהַגִּיד לָךְ: כִּמְדוּמַּנִי... מִי יוֹדֵעַ?... אַךְ דּוֹמַנִי, שֶׁהוּא קָרוֹב לָבֹא — — —

אַל תֵּחָפְזִי, אַל תִּבָּהֲלִי, יוֹנָה תַמָּה, נְשָׁמָה יְשָׁרָה עוֹרְגָה שִׁיר! עַל סַפְסָלֵךְ כָּאן נֵשֵׁבָה, וּבַחֲשֵׁכָה לָךְ אַגִּידָה, — הַכֹּל אַגָּדָה אַךְ בַּחֲשֵׁכָה — שֶׁמָּא אֶתְבַּדֶּה, וְלֹא יִרְאוּ נָא עֵינַיִךְ בְּבשֶׁת פָּנַי — — —

... הַשָּׁמַיִם מִתְקַשְּׁרִים עָבִים וּמְרַפְּדִים עֲלָטָה עֲלֵי אָרֶץ... שְׁבִי, יוֹנָתִי, וְכַסִּינִי־נָא בִּכְנָפֵךְ! נִתְעַטֵּף שְׁנֵינוּ טַלֵּית אַחַת — וְאַל תֵּבוֹשִׁי. סַבְתָּא רָאֲתָה, אִמָּא רָאֲתָה וְגַם אַבָּא, זֶה הַשּׁוֹתֵק בְּתַרְעֻמְתּוֹ — גַּם הוּא רָאָה כְּבָר וְשָׁתָק... הַכֹּל יוֹדְעִים, שֶׁאָנוּ שְׁנַיִם שֶׁהֵם אֶחָד — וְלֹא יַפְרִידוּ בֵּין הַדְּבֵקִים...

כַּךְ, כֵּן עָשִׂית, אֲחוֹתִי כַלָּה! וַהֲרֵי חַם לָנוּ וַהֲרֵי טוֹב לָנוּ בְּטַלֵּית אַחַת — חַם וָטוֹב גַּם בַּחֲשֵׁכָה זוֹ וְקָרָתָהּ...

עַתָּה, הַטִּי פָּרְחֵךְ, הַטִּי אָזְנֵךְ זוֹ

הרכה, ואלחשלה סודי זה, מטמון לבבי:
דעי: לויים קמו בישראל...
חבל לויים עמנו יש וכלם חורזים
איש בלבבו ובונים בתים לאותו
שיר, שיר יי...

ובליל אחד בהיר, חולם על ירחו
ועל כוכביו ועל שמיו תכולי־תכלת —
כל מצלות־הקדש פתע יצללו וענו יחד
בשיר יי!...

כן, רעיתי, כן דברתי! לויים קמו
בישראל — חי הנשיקה זו המתקה!
עתה, הטי פרחך, הטי אזנך זו
השניה וסוד שני אגדה בה:

דעי: גם אני, יונתי, גם אני
בלויים — חי שפתים אלו הנושקות!
לוי אני אף גם כנור, לי עשיתי,
עליו אאמן אצבעותי, כנור נוצץ ככסף
טהור — וגם את ראיתיהו בידי — הלא
הוא המעדר, שעל שכמי לפני שמש
בקר בקר אשאנו! —

לא התלתי בך, תמתי — חי
הסטירה שספטרת לי אגב פי! כנים,
כנים הם דברי: מעדרי הוא כנורי!...

אל תלעיגי ואל תתמהי... הו,
אילותי! — עין אל עין, פה אל פה —
ומלב אל לב אגידה לך הכמוס אתי,
כמעט עד תמו, אך לא כלו... כי את
כלו עד סופו גם לבי לי לא גלה עוד...

האזיני: אמנם צדקה, צדקה
זקנתך — כנורות הקדש נעזבו אלמים
בשמים, ומלאכי הקדש, מלאכי השיר,
כלם טבעו בנהר די־נור, ספו תמו
מני אש...

ואין פורט ואין מוציא אף צליל
אחד להחיות נפש בנה חמה...
שבת, שבת שיר יי ואינו עוד,
ואנו חולמים וכמהים לו כאלפים שנה
דור על דור...

ומי יתן כנור ישועות? מי יורידו
משמי הארץ?... או מי יעלה, יגע כנור
אחד קדש באצבעו?...

והנה קמנו בני הלויים ונשבע:
בכפות תמרים וראשי ברושים
וצמרות ארז ובכל עץ אשר בארץ —
מראשי הרי כל ארצנו בכנורות אלו
נגע נגע —

וככה נפרט עלי כנור שיר שלעתיד,
נחנו הלויים החדשים!"...

וראי, איש איש וכנורו, איש איש
ומעדרו ועם משאת נפשו הנה יצאנו,
ואל ארצנו זו שחרבה הנה באנו...
וחי עיניך אלו החולמות, וחי לבתך זו
המתפעמה, כי עוד יבאו ועוד יבאו!

ושמעי, בת, — כל הארץ כלה כגן
אחד גדול תהיה! ביער אחד מני דן
ועד באר־שבע עוד נתהלכה... כל עצינו,
כל נטיעותינו יכו שרש, חולות יחדרו,
צורים יבקעו, ושלחו פארות מרום,
מרום...

והיה לילה, ליל בהיר, חולם על

יָרֵחַ וְעַל כֹּכָבָיו וּתְכוּלֵי־תְכֵלֶת שָׁמָיו הַזַּכִּים — וּכְשֶׁתָּשׁוּב רוּחַ צְפוֹנִית זוֹ הַקְּדוֹשָׁה, וְנָעוּ רָאשֵׁי הָעֵצִים פִּתְאֹם וְהִכּוּ פֹּארוֹתֵיהֶם יַחַד עַל כֹּכָבִים, עַל כִּנּוֹרוֹת הַשָּׁמַיִם!

אָז כָּל עֵץ עַל כָּל עָלָיו יִלְבַּשׁ שִׁירָה, שִׁיר־יְשׁוּעוֹת, וְכָל הָרֵי יִשְׂרָאֵל וְגִבְעוֹתֵיהֶם לָהֶם יַעֲנוּ —

כָּכָה נִפְרֹט שִׁיר שֶׁלֶּעָתִיד, נַחְנוּ הַלְוִיִּם הַחֲדָשִׁים!

...אַל תִּשְׁתָּאִי, אַל תֵּרָתְעִי, קִרְבִי — נִקְרְבָה, נִתְדַּפְּקָה עַל שַׁעֲרֵי תִקְוָתֵנוּ! —

הַאֲמִינִי, בַּת, הִתְאוֹשְׁשִׁי! חֲלוֹם זֶה מוֹרֶשֶׁת־דּוֹרוֹת מָצֹא יִמָּצֵא אֶת פִּתְרוֹנוֹ —

כָּל הַדּוֹרוֹת חָלְמוּ, קִוּוּ — וְדוֹר אֶחָד הוּא וּבָנָיו הֵן יָקוּמוּ וְעָשׂוּהָ...

אָז יְרַנְּנוּ כָּל עֲצֵי יַעַר לִפְנֵי יְיָ!, — וְיָצְאָה בְּשׂוֹרָה מְזַמֶּרֶת הָאָרֶץ, מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם עַד קְצֵהֶם תֵּלֵךְ כָּאוֹר, וּבִשְּׂרָה יוֹם יְיָ הַבָּא לָעוֹלָם!...

וְעִם הַשַּׁחַר שֶׁל אוֹתוֹ יוֹם, יֵצֵא, יוֹפִיעַ אֱלֹהֵי־יִשְׂרָאֵל עַל רוּם בָּמוֹתָיו; וְקָשׁוּר לְרֹאשׁוֹ כֶּתֶר שִׁירָה שִׁירַת עֻזֵּנוּ, — שִׁירַת־עַמּוֹ בְּיַד הַלְוִיִּם!

וְתַגָּה, נֵזֶר חָדָשׁ עָלָיו יָצִיץ, שִׁבְעָתַיִם מֵאוֹר בְּרֵאשִׁית!

— — — — — — — — — —

וְלָמָּה, עָפְרָה, יַעֲלָתִי, נָפַל רֹאשֵׁךְ מִבְּלִי־אוֹנִים עַל צַוָּארִי?... וְלָמָּה זָלְגָה זוֹ דִמְעָתֵךְ וּבְפַחַד תִּתְרַפְּקִי?...

מָה הַשְּׁאֵלָה זֹאת הָאֲיֻמָּה הַמִּתְלַבֶּטֶת בִּשְׂפָתַיִךְ שֶׁקָּרְרוּ? —

הַשְּׂפָתַיִם! — אֲמַצֶּה, אֲמַצֶּה אוֹתָהּ הַשְּׁאֵלָה, מִתּוֹךְ פִּיךְ אֲבַלְּעֶנָּה — וְלֹא תָבֹא!

הִיא לֹא תָבֹא, הִיא לֹא תֵצֵא לַחֲלָלָהּ שֶׁל הַמּוֹשָׁבָה וְאַל תִּשָּׁמַעְנָה אֹזֶן יִשְׂרָאֵל! —

כִּבְשִׁי פָּנַיִךְ וְהִתְאַפְּקִי עֲלֵי חֵיקִי, — הוֹ, יוֹנָתִי, בַּת־קוֹל לִבִּי!...

הִתְאַפְּקִי, הִתְכַּנְּסִי... אֶשְׁמְעָה בְּסוֹד הַלַּיְלָה, מָה הוּא רוֹקֵם עַל סְבִיבֵנוּ? —

לַיְלָה, לַיְלָה! מַה מַּאֲפֵלָתֵךְ אֶל לְבּוֹתֵינוּ אֵלֶּה הַחֲרֵדִים? — לָמָּה תִּדּוֹם, לָמָּה תֶּחֱשֶׁה, הוֹ, לֵילִי, לֵילִי?!...

הָס — לַחַשׁ עוֹבֵר, שִׂיחַת דְּקָלִים — אֵיזוֹ בַּת־קוֹל מִן הַדְּמָמָה לָקְחָה אָזְנִי... וְהִיא בְּשִׁירָה תֵּלֵךְ לַיְלָה —

שִׁירָה... הַפְסָקַת שִׁירָה... תְּחִלַּת שִׁירָה... קוּמִי, עוּרִי לָךְ רַעְיָתִי, הִתְאוֹשְׁשִׁי וְאִתִּי יַחַד הַאֲזִינִי — מַה מְּלִיל?...

נִשְׁבָּה דוּמָם וּנְיַחֵלָה — יָדְמוּ תַנִּים, וּבֵין יְלָלָה לִילָלָה אָז תַּקְשִׁיבִי, אָז תִּשְׁמָעִי, מַה מִּסּוֹדוֹ... הַקְשִׁיבִי, הִסְתַּכְּלִי אִתִּי יַחַד — מַה תָּצוּדִי מֶחֶבְיוֹנֵי לֵיל? — צְלִיל! —

אַל תֵּרָתְעִי, אַיַּלְתִּי הַחֲרֵדָה — צְלִיל

שִׁירֵנוּ הָיָה: זֶה! — הֵן שִׁיר־יְיָ הַגָּדוֹל
הוֹלֵךְ וְנֶאֱרָג כָּאן לְעֵינֵינוּ . . .
דְּעִי, גַּם זִיו כָּל־שֶׁהוּא, כָּל הֲבָרָה,
גַּם הַדַּקָּה־מִן־הַדַּקָּה — עֲדֵי חַיִּים הֵם
בְּתוֹךְ הַחֲשֵׁכָה . . . וּמִי לֹא יִשְׁמַע וּמִי
לֹא יָחוּשׁ כֹּחוֹת אֵלּוּ הַנֶּעֱלָמִים בְּסוֹד
הַלַּיְלָה ? —
סוֹד הַלַּיְלָה — מִנִּשְׁמָתוֹ רֵיחוֹ נוֹדֵף
וּמִן הָאֲפֵלָה הוּא מְזַדַּכֵּךְ בְּאוֹרָה
כְּחוּלָה — אוֹר נְשָׁמוֹת . . .
וּרְאִי הֵן מָלְאָה הָאָרֶץ נִשְׁמוֹתֵינוּ ! —
נִשְׁמוֹת אָבוֹת מִנִּי קֶדֶם, רוּחוֹת
בָּנִים יִוָּלֵדוּ, סָבִיב־סָבִיב פֹּה תְּרַחֵפְנָה
וּבַחֲשָׁאִי תֶּאֱרֹגְנָה עִמָּנוּ יַחַד אֶת הַשִּׁיר...
וּמִן הַחֲשֵׁכָה וְהַדְּמָמָה — רָזִי לִי
רָזִי לִי, זֶה יָבִיא לִי צְלִילֵי עָתִיד . . .
וְאַתְּ — הַאֲמִינִי לְמִשְׁמַע אָזְנֵךְ,
הַאֲמִינִי לְמַרְאֵה עֵינֵךְ! מִקְסַם־הַלַּיְלָה
חֲזוֹן לִבֵּנוּ לָנוּ יִשָּׂא פֹּה בָּאָרֶץ —
הִנֵּה, הִנֵּה שׁוּרַת־עֵצִים נָטְעָה
יָדִי — חֲרוּז־אֵל הֵן שָׁם יִתְחָרֵשׁ . . .

הֲתִשְׁמְעִי ? הֲתָבִינִי ?
שׁוּרַת עֵצִים — חֲרוּז־אֵל בְּשִׁירַת
עַמִּי.
עֲרוּגוֹת שָׂדַי וְטוּרֵי בָּתִּים — הֲרֵי
זֶה „בַּיִת' לְשִׁיר שֶׁלֶּעָתִיד . . .
— וְהַלְּבָבוֹת — הוֹ, לְוַי שׁוֹנֶה
בַּחֲרוּזָיו ! — אֱמוֹר, מַה לַּלְּבָבוֹת שֶׁכָּכָה
יַכּוּ וְיֶחֱרָדוּ ? . . . מָה הַלְּבָבוֹת וּמָה
הַלְּמוּתָם בְּסוֹד הַלַּיְלָה ?
— הַלְּבָבוֹת ? . . . לֵב אֶל לֵב,
אֲחוֹתִי כַּכָּה ! אִמְצִי לִבֵּךְ אֱלֵי לִבִּי
וְיַגִּידֵךְ . . . וּמַה, צִפּוֹרִי, מַה תְּפַרְכְּסִי ? —
בֵּין חִסּוּמֵי זְרוֹעוֹתַי הִתְאַמְּצִי וְהָעִידִי :
מָה הַלְּבָבוֹת אֵלֶּה הַצְּעִירִים בְּשִׁיר
הֶעָתִיד ?
— הוֹ . . . אָכֵן כָּל עֻזּוֹ וְכָל תָּקְפּוֹ
הֵם הַלְּבָבוֹת... הוֹדוֹ, סוֹדוֹ... צוּר לְבָבִי ! —
— וְהַלְּמוּתָם — אִמְרִי, שׁוֹבֵבָה, אַל
תִּכְלָאִי ! — מָה הַלְּמוּתָם בְּסוֹד הַלַּיְלָה ?
— תְּכַל־הַשִּׁיר — הוֹ, אָחִי, נִצְחִי !. . .
תְּכַל־הַשִּׁיר וְשִׁוְיוֹן הֲבָרוֹתָיו נֶצַח ! — —

יפו, ט"ז שבט.

מ. וילקנסקי.

„הַגָּלִילָה!"

— בתרס"ו —

א.

עבר כרוז ביהודה:

„מהמושבה פתח-תקוה, כך וכך לחדש אלול, בשעה השניה אחרי חצות הלילה, תצא סִיָרָה רגלי ה ג ל י ל ה. כל הרוצה—יתחבר!"

„הגלילה!" מלה קוסמת זו שטה בערי יהודה ומושבותיה וצדה כל נשמה חדשה וצעירה.

קסם הגליל השתפך ביחוד בהוצות יפו. כנופיות כנופיות עמדו ודברו על אותה הליכת תענוג ועל הדר הגליל. אותם ההרים ואותם העמקים, הכנרת והמי טבריה, החרמון וכפָתו הלבנה — הכל, הכל הצטיר כבר בדמיון והלהיב את הלבבות.

וישנים-שלשה מן הצעירים, שהיו קודם לכן מתושבי הגליל, דָבָר לא היה בפיהם לתאר את אותו יפה-הנוף, ורק עיניהם נוצצו מדי זכרם את הגליל: מה יהודה ומה הריה, מה חול יהודה ומה מדבר יהודה?... לעג במלה „יהודה", הערצה במלה „גליל".—והרי כמשוגעים היו שם ממראה כל היופי, על כרחם עזבו את הגליל ובאו ליהודה...

ומצטידת לדרך הסִיָרָה ה ר א ש ו נ ה; כי עתידות לצאת באלה הימים עוד סִיָרות אחדות, בזו אחר זו!

... באתי גם אני עם חצות אל המקום המיועד. קול-דברים האזנתי והלכתי לאותה פנה, ומצאתים על פרשת-דרכים. עמדו וחכו לשנים מהם שהלכו באיזו שליחות.

היה ליל שקט. צומח ודומם היו שרויים בשנה ובחלום. הככבים נדמו כ„שומרים מתנמנמים", וחן של חלום יפה עליהם. שחור הלילה, אבל שחרוריתו טהורה וזכה, אלמת ומדברת כאחת, מכסה רזים ומגלה רזים.

ראיתי עץ בקרָבתי ונשענתי עליו. הרגשתי את עצמי בדד בין הרבים. לא ידעתי, מי אלה ואם יש לי ביניהם מכרים. פניהם לא נראו לי, ורק תנועותיהן של הכַּפִיות הלבנות החבושות למגבעותיהם, נראו בשחור-הליל; גם ילקוטים לבנים נתגלו פה ושם.

שררה דומיה. רק לרגעים נפסקה זו ע"י תנועת-הרגלים וקולות-קריאה מתוך קצר-רוח; ורוח קל התחכך בין ענפי העצים.

— הלכו לבלי שוב! — נשמע קול אשה בתלונה — ואנחנו רועדים פה מקור.

— ומחר נתחרך עוד בשמש!... נשמע קול-גבר המתלונן, כביכול, גם הוא.

והנה השְנַיִם. בַּדֵי מים הם נושאים לדרך. רוח-חיים עבר בין כל החבורה. כל אחד טוען

חבילתו על שכמו. איש עוזר לאחיו בקשור רצועות וחבלים. והנה נשמע קול צַו:

—עמדו בשורה ! . . . רָז, דְבָה, מְרִי ! (אחת, שתים, שלש.)

אבל אנחנו נתנו לו היכלת ל„פוניא" זה, שיהא הולך ומונה גם עד מאה . . .

לסוף נסתדרה השורה.

אחד נתמנה חלוץ ואחד—מאסף, ובידי שניהם חלילים. נתנה הסיסמה הראשונה, וישוב קריאה:

—רָז דְבָה מְרִי . . .

והשורה הארוכה מָשה ממקומה, סרה לאחד השבילים. אנו עושים קפנדריה לדרך המלך המושבה נשארה מאחורינו כשהיא שקועה בתרדמה; רק מבתים אחדים נצנצה איזו אורה. הכל מסביב כמו נרדם תרדמת-עולמים; רק אנחנו מפריעים את השנה העולמית; והכוכבים ממעל, דומה, ג"כ כאלו נתעוררו מתוך שֵנה ומביטים עלינו בסקרנות.

—רָז - דְבָה, רָז - דְבָה, רָז - דְבָה . . .

הולכת-הולכת השורה. בתי-המושבה מתעלמים, אבל אדמתה עדיין מִדְרָךְ לכף רגלינו. הננו מְכֻונים לצאת דרך-שבילים אל-דרך המלך; אבל אותם השבילים כבר נחרשו ואנו עוברים בשדה החרוש. הליכה מעֻיֶפֶת, דרך אָיִן. יצאו שני „אַרְיוֹת" שבחבורה לבקש את הדרך, והָעֲיֵפִים צנחו ארצה, על רגבי-העפר, ונושמים נשימה ארוכה.

— הו, גבורים! מלגלג אחד — בהליכה כזאת תגיעו עד הגליל ?

— וישובו !—קורא שני—, ישובו ולא יפריעו את ההלכנים — ובשבוע מגיעים אנחנו עד מתולה !

— הֲרק עד מתולה רצונך ללכת ?—תמה עליו חברו —. אני עד ראש החרמון! וכי אפשר הוא, שנהיה במתולה ועל החרמון לא נעלה ?! אם לא תחפצו כלכם—נעלה שלשה ארבעה; אבל עָלֹה נעלה !

—גם אנחנו, גם אנחנו נעלה על החרמון !—קראו פה אחד העלמות שבחבורה.

—אי, בַּבּות ! (נשים)—שוחק להן האחד—

אבל „הַבַּבּות" מראות על הגברים שהשתטחו לנוח ושוחקות „לגבורי ישראל" אלו. אבל קול חדש הפסיק מלחמת-דברים זו:

—על החרמון ?! וכי גם את זה צריך להטעים? אנחנו—נעלה לחרמון ונרד לְעֶבְרוֹ השני; עד בואך דמשק, נסובב את עבר-הירדן מזרחה, נגיע עד קיר-מואב—ומשם נשוב דרך ירושלם!

—ודאי! הגם העליה על החרמון דבר ?! בשוַיץ הייתי, על האַלפים טפסתי, ומעל ראש ה„עַלְמָה" השקפתי. ואם לא תלכו אתי—והלכתי לבדי, ומדמשק אסע ברכבת.

—בדאיכא ממון—שאני !

בנוסח ובנגון גמרא זה הכרתי קולו של מברי—וקראתי לו; וכהרף-עין נמצא אצלי, תפס את ידי ולחצה בחזקה.

—הגם אתה בינינו ? — קרא בשמחה — ואנכי לא ידעתי ! השעמום כבר תקף אותי בכנופיא זו וחשבתי לשוב מהמושבה הראשונה. אבל יחד — נלך.

— ואיזה מין הם בני-לויה שלנו?

— גוים, גוים, גוים ... כלם חדשים—מקרוב באו ... ללכת הגלילה ובין הרי-הגליל ולשמע בכל הדרך רק רוסית ורוסית ... בארץ-העברים אתה ונדמה לך כאלו הולך אתה בחוצות מוסקבה! נוטלים הם כל חנה של ההליכה ...

הוא נשאר על ידי ומיד נקבע בינינו הדבור, ב„א נ ח נ ו — ר ה ם״ ... חברי זה הלך לצוד מן החבורה עוד שלשה-ארבעה מדברי-עברית, ונצטרפנו לסביבה אחת עברית קטנה, ומיד קפץ עלינו התאבון לדבר ולדבר, להחריש את ה„פונית״ שמסביבנו ולהשמיע לכל היקום הסובב אותנו את השפה שנשמעה להם אז, בימים ההם ...

נתנה שוב סיסמה להליכה. נמצא איזה דרך, והתהלוכה מהלכת, והנה הגענו עד התעלה. זוהי תחום המושבה. מכאן ואילך—לא של יהודים, ורגש עגום צבט את הלב ...

רק מבט-הכבכים לא נשתנה במאום. הם, דומה, מדברים עתה, מדברים אל הנפש, אל הלב ... ורוח הליל, הבא לפרקים, כמו מטעים את הדומיה; ויללת השועלים מזכירה על התרדמה שמסביב, ועוד על איזה דבר, שכבר עבר ואינו ...

ואנחנו הולכים, הולכים, איננו מעיזים עוד לדבר. רגשי קדש בפני התעלומה הסובבת אותנו, רגשי-כבוד בפני הכח-הטמיר החזק מרוחנו, רגשי-נמוס מפני כל הנם, הנח והחולם — — —

ומסביב לא נראה מאומה. הכל עטוף בשחור הליל. רק מרחוק מהבהבת אש באחד האהלים. ושוב נצנוץ הככבים ממעל ו ל ב ן הכפיות מתחת — — —

הגיע לאזנינו קול משק מים — ה י ר ק ו ן, נחל זך ושוקק, שמים הפוכים בו ועליהם זרועים פנינים. עמדנו עליו דקים אחדים—ושבנו ללכת. גם על הגשר השני עמדנו ונסתכלנו בו קצת, ואל הגשר השלישי באנו—וישבנו לנוח.

שקק הנחל ופרט את שירת הלילה על מיתרי לבנו. ישבנו, הקשבנו והרהרנו.

נבחת-כלב מתחרה עם יללת-שועל. הכלב—הוא כלבו של הטוחן הערבי — — —

כח פנימי הפריחנו לשבת דומם ולהתמזג עם הדומיה העולמית. יש הרוצים לנוח כאן לפחות חצי-שעה. אבל מורה-דרכנו, מי שהיה פעם בגליל, מזרזנו ללכת. הוא מבטיח, כי עם עלות השחר נגיע „לבוירֶה״ הוא המלון הידוע העומד באם-הדרך ל„זכרון-יעקב״. שם ננוח עד אחרי הצהרים, ולכשיצטנן חֹם-היום נשוב לדרכנו ועד הערב נגיע לחדרה. ואנו קמים והולכים.

ההליכה מלבד שהיא מעיפת הרי היא גם כל-כך משעממת. אין דבר נראה. הככבים עם קריצתם התמידית התחילו רק מגרים את העצבים. הכל מסביב, התחיל להיות דומה כאורב וחורש רעה ... ורגעי-הליל ארוכים הם וכבדים — רגע השעה, רגע השעה ... והנפש עורגת על קרן-אור אחת, אורה של השמש ...

שעה ועוד שעה ... והנה זה החוירה מעט החשכה, אבל עדיין אי-אפשר היה להבדיל בין עצם לעצם. רוח-הליל נעשה יותר קר, כמעט זועף — סימן הפרידה ... ואנחנו התעוררנו, התחזקנו בתקוה— ותקותנו היא— לקבל את פני השמש ב„בוירֶה״!

ההליכה מתחזקת ונעשית יותר מהירה. מרחק גדול עברנו, ועוד אחד' ועוד אחד . . . ואורת השחר מחפירה כבר את הכבבים, ובני־חבורתנו כאלו צמחו פתאום לעינינו — יצאנו מתוך החשכה!

כל אחד מסתכל דרך הליכה בפני חברו תוהה על קנקנו, מעיין בחכמת־הפרצוף, וכל אחד מזדקף ועובר על פני השני לראות ולהֵראות.

ראשונה לסקרנות עלמה אחת. לבדה היא מהלכת. והיא עטופה איזה בגד בלה, מגבעת של גבר לראשה והיא מסתכלת בפני כל אחד ואחד בעינים מאירות וטובות, ששפכו חן מיוחד על פניה הכפריים, ובצעדי גבר תעבור כשבת־צחוק מרחפת על שפתיה. ועוד עלמה אחת. וזו מגושמה ביותר גם בגדלה גם ברשמי־פניה ובעביה, ממש „גבר בשמלת אשה". והיא מהלכת בין הגברים ומסתכלת ברצינות, ועבי גבה מטיל גם קצת אימה..

אך הנה „הַפֶּה" גמור עובר אחריה: עֶפְרָה, אילה עדינה כל־כך וחנגת; בעיניה זהַר של עַרְגּוֹן; גמושה בגופה קלה ושופפת על יד צעיר אחד; שופכת מאור־עיניה עליו ומתרפקת ומתרפקת...

והרי עוד שתים מאותו „המין". אחת שאינה אומרת כלום; ועוד אחת צעירה בעלת פנים חולמים ונשענת היא על בן־זוגה; אך עתה יצאו אלו מהופתם, והזוג הזה בחברתנו „אנחנו" בחברת ה„עברים" גם הוא גם היא.

והגברים — צעירים מכל המינים גבהים ונמוכים, וכו' וכו'. שנים מהם גם באים בימים ההולכים לא לשם טיול, אלא כדי להגיע לבתיהם בלי הוצאות.

האדים המזרח — וכמו ע"י סיסמה מיוחדת עצרנו מלכת, עמדנו והבטנו סביבנו. הכל לנו חדש, כל ארבע רוחות השמים. ועינינו מבקשות לראות מרחוק את „בּוֹרֵרָה . . . והרי זה כארבע שעות שאנו הולכים ו„היא" — איננה. הולכים אנו להלן, עד לגבעה, — מֵעָליה נראה את בוירה.

עלינו — וראינו. ראינו עצים במספר רב, ראינו את הרי־יהודה, ראינו הרבה דברים יפים. כל המחזה יפה ונהדר — וגם ידוע לנו היטב, והרי זה פתח־תקוה!...

היא, היא ועציה, היא היא ואנטיפטרוס שלה... ואנה הלכנו כל הלילה? האם רק סבבנו את המושבה בהקפה? — — —

אמנם, כן הוא!... והרגלים כושלות, מבקשות מנוחה, ואחדים צנחו כבר ארצה . . . הלכנו והלכנו וכמעט כלום לא עברנו... וכמה יש עוד ללכת עד בוירה!

ולפי שעוד הדרך רבה לבוירה גוזר הרוב הליכה תכופה. הן כעלות השמש — לא נוכל ללכת כלל. והיא, השמש, כבר שלחה לבשר צאתה... אך מורה־דרכנו, זה מנחמנו; הוא מבטיחנו שוב, שבשעה קלה נגיע לבוירה. מה שאנו רואים את פתח־תקוה — אין זה מוכיח כלום. הרי ידוע הוא, כי בא"י גם מרחק של עשר שעות ויותר, נראה כקרוב . . .

היו אפיקורסים שלא האמינו בדבריו ולא זזו ממקומם; אך הרוב הוסיף ללכת. מסביבנו שדות, שדות, שדות. נפגשים לנו ערבים על חמורים טעוני סלים מלאי ענבים. נראה לנו מרחוק גם כפר. אולי זוהי „בוירה"? לא, גם מנהלנו לא יאמר כזאת — זוכר הוא, כי עד בוירה צריך לעבר ש נ י כפרים, ו„בוירה" כשהיא לעצמה אינה אלא בית אחד, בודד בשדה — אבל עלינו לפסוע על כפר זה ועוד על כפר אחד — והרי אנו במחוז־חפצנו.

עברנו על פני הכפר. ערביות לעשרות יוצאות לעבודה, וכלן מסתכלות בסקרנות מיוחדה עלינו וביחוד על „המין היפה" שבתוכנו המהלכות אתנו רגלי. ואחד מ„זקנינו" קרא לנו בשם את הכפר הזה: כפר־סבא! והבית האדום שנראה מרחוק אשר מאחורינו והשדות שמסביבו הוא כפר־סבא החדש, של היהודים.

עברנו אפוא על פני אדמת־יהודים, ואנחנו לא ידענו! מורה דרכנו קבל על זה מנה הגונה אגב הליכה.

הצמאון גָדל. המים שלקחו לדרך תמו. אך הנה זה נראה מרחוק הכפר השני — שם נשתה מים. ואנו הולכים הלאה, הלאה.

עם צאת השמש ועם צאת הערבים, שעמדו לרחוץ את רגליהם וידיהם בברכה, חנינו על יד הבאר שבכפר.

והנה נשמע שקשוק־אופנים. באו שתי מרכבות מהצד שממולנו, מגליל ליהודה, והן מלאות יהודים! איזו שמחה! ולא עוד שהם פונים אלינו בשאלה ב ע ב ר י ת! וה„אנחנו" המדברים:

— כמה עד בוירה?—

— עד בוירה — עונים לנו — עוד כ א ר ב ע ש ע ו ת של הליכה מהירה, תכופה.

צחוק עז — ומורה דרכנו נתפס באזנו והובא אל הדין: היכן היא הבוירה שלך, שבאים אליה בארבע שעות? הוא העלוב מתנצל בעגול־קסמים זה שסבבנו בו הלילה. אך אוי לו ואבוי להתנצלותו.

בעצת הגלילים יצאנו תיכף מהכפר לדרכנו. אין להתמהמה פה עוד, כי תלהטנו שמש הצהרים במדבר שדה.

מלאנו את כלינו מים ויצאנו. סדור שורה לא צריך ביום, ואין אונס בהליכה. איש כלבבו ואיש כרגליו— עד שהגענו לכפר שלישי, והצמאן הכריחנו להתעכב גם בו. הציעו לנוח ולאכל פת־שחרית, והנחשלים הקדימו מעשה להחלטה וישבו מסביב איזו תלולית לסעד לב. וילדי הכפר נדחקו סבו עלינו, ומנהיגנו מראה שלטון ומצוה עליהם להתפזר,— והם משרבבים לשון, הלה הראה גבורה, לקח אבן וזרק בהם, והם הקטנים נכונים להשיב! לא! טוב לסבל מחמת השמש ואינו כדאי לָסב בין הפראים הללו— מחליטים אחדים. ולעומת זה מחליטים אחרים והם בעלי־קומוּנָה, וביניהם העלמה־הַגבר והבריתה, את ההפך. ולוקחים את הקומקום, שמים בו תה, ומבקשים גזרי־עץ לערך מדורה ולבשל... וכאן נתפרדה החבורה!

הגענו לפרשת־דרכים, ומבלי למצא איש לשאלו לדרך, הלכנו ע"פ שקול־דעתנו, ובהליכה מהירה. עד מהרה התפלגו גם ההולכים האלה: היותר מהירים לחוד, הפחות מהירים לחוד והנחשלים שבָנו כמובן ג"כ לחוד. וככה „התגודדנו" בלי כל חשבון לגדודים גדודים קטנים ודלים ואחד רחוק מאד מחברו, וכל „גדוד" יש בו כשלש או ארבע נפשות, יחידות בערבה הערבית הזאת, ורק לפרקים היה כל „גדוד" מקדים עומד וסוקר רגע אחורנית, לראות בשלום אחיו, ואינו רואה כלום— והריהו צועד הלאה.

והשמש מתגברת, הזיעה שוטפת הימנו, וכתפינו סובלות וכואבות מדחק משא החבילות

והילקוטים, וידינו כבדות ועיפות מהעתיק לרגעים את משׂאנו מכתף לכתף, והעינים לטושות קדימה, אולי נגיע כבר לבוירה, אולי נראנה מרחוק.

ושדות משתרעים סביבנו עד אופק השמים מערבה ועד ההרים מזרחה. ושני הגבולים רחוקים זה מזה מרחק רב, וכל הערבה מתחת היא כל-כך מונוטונית. מישור, מישור, מישור, — אין בקעות נחמדות, ואין גבעות חולמות, ואין רבוי-גוָנים. אדמה ערומה וזועפה או שדות-דורה שבישלה ונתכמשה — ואתה הולך והולך, והכל מסביבך גוָן אחד, גון אחד. ועינינו נשואות אל ההרים שבקצה אופק-השמים — והם כל-כך רחוקים ומרוחקים מאתנו. קרובות מהם רק הגבעות המשתרעות לרגליהם. הללו מכוסות יערי-זית, והם מושכים, רומזים לנפש התועה בבקעה. והעַיִן העיפה נצמדת שמה, והראש העיף מכיר הכרה קלושה, כי טוב שם, כי נעים שם לנוח בצל, ולהתענג על הרוח... ואנחנו הולכים, וכל רגע נחשב לנצחיות... אין שעון בכיס למֹד את הזמן, ומודדים אנו את הדרך באֹמד העין, הננו מגיעים פעם עד איזה אופק שסָמַנו לנו, ועוד פעם, ועוד פעם — ואנו מתחילים חוששים, שמא הלכנו לכתחלה בדרך אחר. פוגשים אנו בערבים, ואין אנו שואלים אותם, שמא יכירו בנו אורחים, שהכל זר להם ושמיר, ואנו עוברים הלאה...

עברנו על פני מקשאה, קנינו אבטיחים ושאלנו גם לדרך. אחד הראה לעבר אחד ואחד לעבר אחר... קבלנו את דבריו של בעל-המקשאה, שנראה לנו יותר מהימן, והלכנו בדרך זו שהראה הוא. אז ראינו מרחוק את ה„גדוד" שקדם לנו עומד ליד ערביה והיא מראה להם הדרך; וצעיר ערבי עומד עליה ומביט על האורחים בעינים מזהרות... וכשנתגלינו — הלכו להם.

עיפים ויגעים — ואין אף אחד מסכים לנוח. אותה הכת, שנשארה בכפר, אינה נראית מאחורינו גם ע"י מִשְׁקֶפֶת; ושאר הכתות שלנו גם-כן נעלמות זו מעיני זו. גדול הפירוד שבי הכתות שלנו...

והנה עוד כפר, עמדנו רק כדי שתית מים — ושוב הולכים. קשה עלינו חברת הערבים, באין מבין את שפתם. ושוב התרחקנו מהישוב. והערבה — אין קצה לה ואין גבול במונוטוניותה: אפילו גבעות הזיתים אינן נראות עוד. והכל מסביב — ל א ש ל ג ה. ואנו זרים ובודדים בין שדות-הדורה — גבהה היא הדורה, ואין יודע מי מסתתר שם... ומתי זה נגיע לבוירה?... פוגשים אנו בערבי עִוֵּר ושואלים א ו ת ו לדרך; והוא פעם שותק פעם צועק, ואיננו יודעים אם מתוך רִשְׁעָה או מתוך חֵרשות...

נפגשים לנו ערבים המנסים לנגע או להתגרות ביחידים. נפגשת לנו אורחת-פרדים, אורחה כל כך ארוכה, משתלשלת על כל הדרך ומעלה עבי-ענני-אבק, ועל הפרדים בחורים הזקים לוטשי עינים וצוחקים צחוק מוזר ושואלים לדרכנו... ונפגשים לנו שני ערביאים מזוינים, ואלו מנַסִּים גם לאחז בשמיכה יפה, שהיתה נתונה תחת בית-שחיו של אחד מאתנו. ואנחנו כבר עומדים מזומנים לשפיכת דמים — והנה נפרדנו זה מזה בשלום...

אז התחיל כל אחד מרגיש חרטה על ה„כתות" ועל ההתפרדות — מי יודע, מה קרה לאלה ההולכים לפנינו, או לאלה ההולכים מאחרינו? אולי הם הולכים שם רק שנים-שנים

ומהם לקחו, או יקחו את הכל... ואנחנו מתאמצים לילך במהירות. אבל הפלוגה שלפנינו אין אנו יודעים אפילו באיזה דרך הלכה, כי כמה וכמה דרכים מצטלבים לפנינו... וממהרים אנו אל הגבעה שבאופק השמים—משם ודאי נראה כבר את בוירה!—

ומשם ראינו גבעה אחרת...

והולכים... הבתולות מפגרות, וגם בחורים נחשלים—ואין סדר ואין אחדות, ואין דרך מסוימה, וכל אחד שותק לו לעצמו, כועס על עצמו ועוד יותר על חבריו...

לא! כך אי־אפשר יהיה לעשות דרך... ישובו... רבים ישובו... אבל עד בוירה הרי מוכרחים אנו להגיע, ואסור להרהר הרבה בדרך ואנו הולכים...

בוירה רק בוירה היא כל משאת נפשנו, כל מטרתנו ושאיפתנו—ואך בה נהגה כמה שאפשר במוח עיף ויגע...

בוירה—והנה נתקבצנו באותו בית צר! הזריזים הקדימו והנחשלים אחרו, אבל כלם כלם לכתותיהם באו בצל קורתה...

רחיצת־רגלים, חבישת פצעים... בכפות־הרגלים, אין מתום. אך ברוכה תהיה בוירה שיש בה באר, ובבאר־מים! ולאחר רחיצה—שכיבה וישכבו--בכל מקום שהקרקע פנויה... ואותה העלמה, העפרה העדינה, שוכבה על ערמת שבלי־דורה, שוכבה פרקדן ועיניה מזהירות ועורגות „לו". ו„הוא" גם הוא שוכב על אותה עֲרֵמה ומראשותיו— אגרופו. היא מביטה עליו ברחמים ומציעה לו את כַּרְפָּה, את צלעה את ברכה לְהִשָּׁעֵן, ועיניה מבריקות, אך הוא מסתכל בנו— ומְסָרֵב.

יש באותו בית גם אורחים אחרים שבאו מהמושבות וצעיר אחד מהם מבטיחנו, שלא נוכל ללכת הלאה, אפילו למחר; הרבה סְיָרוֹת נסו וחזרו... ובתוך כך הריהו יושב ומשחק ברובהו, מסתכל בו ומתעלם בו— תכשיט הוא לו. ואחד מחבורתנו התקנא בו והפשיל את חצני־בגדו, והנה נתגלה לפנינו כשהוא מזוין, יפה, הדור, אקדח בנרתיק, סכין פיני בנרתיק וחליל יש לו, והכל קשורים עליו בפתילים פתילים — ממש ג'נדרם רוסי! והנה עוד אחד מראה אקדחו— אנשי־חיל ואנשי־מגן כאלו היו לנו בדרך ואנחנו לא ידענו!

וקשה, קשה עד מאד היה לעיפים ויגעים לקום ממשכבם. אחרי שעות המנוחה הורגשה העיפות ביותר. אבל בני המושבות הזהירו בנו שנקדים לצאת ולא נתע הלילה בין יערות הדרה. באו לידי הסכמה לקחת חמור, שישא את משאנו לחדרה ויהיה לנו יחד עם זה גם מורה־הדרך.

והנה החמור והנה כל הצרורות מצוררות בשני שקים—ואנחנו הולכים עם החמור? לא, ולא! בשביל עשיריות אחדות בטל כל העסק וכל אחד טען שוב מתוך עַצְבוּת את צרורו על שכמו, ונצא...

אך הפעם הלכנו כאחד—והשמש ש„נתקררה דעתה" לאחר הצהרים והאויר הטוב והעלולי־הרוה עודדו אותנו, ומראה התהלוכה הגדולה ומראה הטבע בפנות־היום הזקו והצהילו סוף סוף את רוחנו...

ואחרי שעה קלה והנה רצועת־עצים נראית באופק־השמים המערבי, רצועה ארוכה, ארוכה עד מאד—אלה הם יערות חדרה—יערותינו אנו! ואין אנו עדיין בודדים ועזובים!

נתעוררה כל לשון לדבור. וכשמדברים מתחילים ב„בונד" ועוברים עד ליק"א, שהרי אגרונומים יש בתוכנו, מתלמידי יק"א שלא הלכו לקנדה, ואחד מהם רוצה מאד שיחשבו אותו בר־סמכא גדול וביחוד ב„מקצוע"—והוא אינו הולך לשם טיול. הוא הולך הפעם להתנחל, לקבל אדמה. לו יתנו אדמה, לו מוכרחים לתת אדמה אין הוא דומה לאחרים. לא יהיה הוא אכר כאותם השנוררים. הוא יהיה למופת. והכל צריכים להבין את זה. והוא יראה מהי „אכרות", כיצד צריך אכר לעבד וכיצד צריך יהודי אכר לחיות. ויעבוד דוקא עם פועלים ערביים!

נתפקעה סבלנותם של „הפועלים", אבל הוא אינו נרתע לאחור. הוא צריך „לבנות" ולא „להרוס", ואם אין חשבון בפועלים יהודים—לא יקחם. ופועלים אגרריים אינם כלל במציאות.

כאן הרימו צעקה הסוציאליים שבחבורה: הא כיצד? והאיך?... אבל הוא אדיר הגרון מאדיר בקולו על הכל ומניח הנחה:

— פועל אמתי אינו אלא זה העובד במכונה; עבודה הדורשת למוד, ולא עבודה פשוטה כאותה האגררית, שכל הבא מן השוק יכל לאחוז בה.

אבל כאן קפצו האגרריים שבנו והרימו צעקה הא כיצד? והאיך?

צריך לשאל את מרקס ואת קאוטסקי, והם אינם בכל הערבה הרחבה הזאת...

והנה העלמה־הגבר, שהלכה ושמעה עד כאן בשתי אזניה כאחת משני עבריה „פתחה פיה בחכמה"... משכמה ומעלה גבוהה היא על כל העם ובחשיבות מיוחדת ורצינות מיוחדת ודאגה־מסותרת מיוחדת היא משמיעה תורה. ואחד הפועלים, שכבר נחר קולו בריב, להיש לי:

— אותה ריבה יודעת את מרקס על פה ממש— ובקיאתה ב„ספרות" אין לשער...

ואותה העֲפרה העלמה העדינה, עורגת על אוהבה, מלטפת אותו, מתרפקת עליו, והוא— הוא מבכר כנראה את „התורה" עליה...

... בין כה וכה— והשמש נשתה יותר ויותר ימה, אל העצים, ואני רואה הפעם הראשונה בארץ־ישראל שמש שוקעת אחורי יער עצים...

והוכוחים משתתקים, הולכים במתינות, הערב מחשיך, ועלינו להכות כפעם בפעם לנחישלים. ורצועת העצים נמשכת לכל אופק השמים, ואין אנו יודעים לאיזה צד עלינו ללכת.

מורה דרכנו ג"כ אינו יודע, אך אחד ה„זקנים", שעבד לפנים בחדרה ונטע שם אותם האקליפטיסים כשהיה טובע בבצות למעלה מברכיו, — מראה לנו לצד אחר; אבל פרש ערבי עובר אומר לנו, כי הדרך שאנחנו עומדים עליו הוא הנכון— ואותה בחר כאות נפשך!

עלינו הדך מסלול על הגבעה לפנינו והלכנו עד שהגענו אל מדלעת אחת, הראשונה למושבת־האבטיחים. מיד יצאו לקראתנו השומרים, או הערביים בעלי־המדלעת הזאת והתחילו גוזפים בנו: „אין פה הדך!" אבל כיצד? המושבה הרי שלנו היא, ואיך זה לא יתן לנו ערבי לעבר? והנה ערבי אחד הרים את מקלו, מיד תפיש הג'נדרם באקדוחו... אך ברוכה הלשון - שפ־שה לערביים מה הפצנו, ומה אנו מבקשים— ונתפיסו תיכף; ואדרבא הם כבדו אותנו גם באבטיחים מן המובחר והראו לנו את הדרך — — —

ב.

יפה היא חדרה בלילה, ביחוד לאחר יום של הליכה בערבה. הככבים ממעל ויערי-העצים אורגים בחשאי רשת-קסמים לנפש. ונאצל מהוד זה גם על הבתים הבודדים, המפוזרים בין העצים: אינך חושב כלל באותה שעה, כי בתים אלו נבנו בשביל בני-האדם. העצים, בני האדם, הבתים, הככבים—כלם הם חלקי-התולדה, ולכל חלק וחלק ערכו החשוב ומקומו המיוחד לו ולנפשו, לו ולסודו . . . העינים נשואות השמימה, ורוחך ירחף על העצים ובין העצים———

עם אור השחר קמה החבורה משנתה, ויצאו לסור את סביבות-המושבה. יצאו שלא בחבורה יחד, אלא שנים-שנים, ושלשה-שלשה, איש לאשר נשאו לבו.

חבורה קטנה הלכה לאחד הכרמים. עברנו דרך רחוב אחד מזוינים במשקפות. נתגלה לנו מעבר אחד ים ומעבר שכנגדו הרים, הרי-אפרים וים-הגדול. קפאנו תחתנו. רק הידים נתעוררו וכוונו את המשקפות לכאן ולכאן. הכל כה בהיר, כה יפה, כה שקט וחולם.

זוהי חדרה, היערות שמסביב—של חדרה, המחזה הנפלא—של חדרה. וכלנו מתנבאים: „העתיד לחדרה!" ומחשבה אחת ורצון אחד לכלנו כאחד: לגור בחדרה, אך בחדרה!

באנו אל הכרם. הגפנים מסובלות אשכלות. אלה, שלא ראו מימיהם כרם, התפרצו לתוכו ב„האח" ובמחיאת-כפים. שאלו מה לעשות, ואיך קוטפים גרגרי-חמד אלה, שהלב חומד והומד אותם כך. על הגבעה עומדת סכה, ובה השומר הערבי ומשפחתו. אבל אין הוא שומר הפעם את הענבים *) הענבים — הפקר! התפזרנו לכל רוחות הכרם לבצר ענבים; אולם רבם כבר נרקבו, נצטמקו ויבשו על הגפנים . . .

ביגון פנימי עזבנו את הכרם המלא והגדוש רָקָב. . . הלכנו לשוב אל המושבה. שבנו מצד אחר ונפגשנו עם בני-החבורה ששבו ממקום אחר, מ„גן-שמואל". רק אחדים התרצו לבקר את ה„מוסד" הלזה, שהרעיש בזמנו את העולם העברי. דרשו עליו ונאמו, צלצלו וקשקשו — ואינו אלא אחד ממאה בפתח-תקוה, ומה אפוא יראו שם?

הלכנו יחד. השמש כבר התרוממה והתחילה צורבת את הפנים. והעיפות מאתמל גם היא מבריחה אותנו לילך ולנוח בצל קורה.

איש-יהודי יושב בפתח ביתו: „שלום!". — „שלום". . .

„אה, ציונים?" — הוא שואל — ואחד הפועלים, שקילו צרוד, ופיו כמעין הנובע אינו מחמיץ גם הזדמנות זו, מתישב ומתחיל לדבר על הארץ ועל פרי הארץ, אבל יהודי זה איננו אכר; חנוני הוא. ובא הנה רק לפני שנָתַים, אולם כבר הספיק להתבונן ולדעת את כל הרע. „רע!" — איזו פרנסות יש בארץ? אכרות, והמרבה נכסים - מרבה דאגה. ופשתה — אין! ברוסיה יש פשתה עבה, יפה, רכה, בהירה — והוא היה פשתני. אבל כאן. . . הפועל מתלהב ומפסיקו בהסברה כי אפשר לגדל גם פה פשתה. אך היהודי מניד ידו ביאוש ואנו מאיצים בו לילך.

באכסניה שלנו נאספה כמעט כל החבורה, ויושבים בצלם של האלנות ועוסקים באבטיחים

---

* באותה השנה לא נאספו הענבים כלל, והיו שהובילו עגלות עגלות ענבים והשליכום אל הנחל . . .

גדולים, אבטיחי הדרה, וכל פה מלא שבח המקום שראה. (רק שנים לא הלכו לשום מקום: העלמה העדינה שחלתה בקדחת, וה„אגרונום" נומר 2, בחור גבה וצנום, שחלה בעיניו.) אכרים אחדים עומדים אצלנו בנשיהם ובניהם, נהנים משיחתנו וקוראים אתנו יחד בהסכמה: העתיד להדרה!

אחד שואל: והקדחת? . . .

מה? קדחת? כל האכרים כופרים בה! להד"מ — אי אפשר לומר, כי היה היתה, אבל עכשיו העצים הרבים כבר רפאו את חדרה רפואה שלמה!

רוצים הם, רוצים האכרים, כי תגדל חדרה שלהם, כי תפרח, כי תשגשג. . . חפצים הם למשך לכאן עוד אנשים, מתנחלים ופועלים. ונעים לנו לשמע את חלומותיהם. ואגרונום נומר 3, צעיר המגחך את הרבים בזרגון־הרוסי שלו, יושב בינתים ורושם לו רשימות „על המצב הפוליטי־איקינומי של חדרה" — — —

ירדה השמש, והלכנו אל הים, הליכה של שעה. אותו יום ערב־שבת היה, ועגלות עגלות נושאות נשים וילדים מן הרחצה, רוכבים אל הרחצה, ופועל אחד מרוסיה דוהר על סוס אביר, ומשתפך באיזו שירה רוסית. אנחנו — בעקבותיו מטפסים אנו במשעול הגבעה המתרוממת אל האופק. עלינו — והנה „קדימה", — יסודות של בתים וסכות. והנה גם הבאר. בימי שלטון־המות נמלטו האכרים אל המבצר הזה. . . והנה — הים לקראתנו. ים רחב־רחב. מרחוק אניות מהלכות. ואיזה חף! אל אלהי האלהים — איזה חף! כלו בנוי כתל סלעים אדירים, זקוף וגבה. ו„רחוב" בין חף זה ובין הים, כמו עשוי בידי־אדם, בידי הענקים אשר בראשית. ועל קרקע ה„רחוב" נפוצות סלעים סלעים גדולים. לפעמים מתפרצים גלי־הים אל „הרחוב" מדלגים על הסלעים ומלחכים את הכתל הזה. ודאי טעם יש בו, וסלעיו המתפוררים לגימה טובה לים! — אבל באותו יום היה הים „בחור מנומס", והיה מחזיק את עצמו בארח של כבוד – ואנחנו נמצאנו בין שני טורים, הים טור־גלים מזה והכתל טור־סלעים מזה, וסלעים נפילים ביניהם — ואנחנו עליהם. . . וכל אחד פושט את בגדיו ומניחם על כתפי אחד הנפילים, שומרי המרחץ הללו, וקופץ אל „המקוה" — ומיד מקדמים אותו גלי־גלים ורוחצים וישוטפים וטופחים —, ועושים אותך בריה חדשה!

בריות לבנות נוצצות עומדות על גבי הסלעים וקוראות מלים בנליות, לכאורה: „יפה! כמה יפה!" אלא שבאותו רגע כאלו מתמלאות הן המלים הללו בכל תכנן.

עוד מבט אל פני־הים, אל האניות הנראות שם, אל השמש המתקינה את־עצמה לטבילה, אל כתל החף, וסלעיו — ואנו עולים למעלה. קסם של בין־השמשות נשפך על הכל. טוב ונוח, והלב כל־כך רך ומלא. קשה עלינו הפרידה ממקום זה, הולכים לאט־לאט, כדי להתמהמה עוד רגע ועוד רגע בערבה זו. ועוד הפעם מבט אחרונית, ושוב מבט. והנה החמה פשוטה ועורה ואדומה מבושה, יורדת לטבילה. . .

שירה תוקפת את הכלומטיים „ששש אביב" והולכים, הולכים ומזמרים.

— העתיד להדרה!

— פה יבנה חף!

— פה תבנה עיר!

—עיר ואם בישראל!

—כ־יך גדול שבכרכי הים!

ופתאם, עמדו אלה שהלכו לפנינו.—ערבי מלקט אבטיחים מאחת המקשאות,—משמע גנב הוא! איך זה? ההוא יגנב את רכושנו?!—נתפס המסכן ופניו הלבינו כסיד, כשנצטוה ללכת אתנו אל המושבה. הוא מסרב, אבל כמה ידים מאלצות אותו ללכת. נלקח הימנו המטה שבידו והוא הולך! נדחף אל המושבה. . . כל החבורה מוליכים שבי אדם לחדרה שלנו!— והנה יוצאים לקראתו שומרים ערביים ממקשאה אחרת ושואלים, מה זה ועל מה זה? וראה פלא, תשובתנו אינה מספיקה להם! ולא עוד, אלא שהם דורשים כי נרפה מן הגנב. אבל לא, אחים! „המושבתה, המושבתה—יעשו שם מה שירצו!" אבל השומרים מעכבים ואומרים אין הוא צריך ללכת אל המושבה, אין זו גנבה". — כיצד? איזה עול! — השומרים אמנם מזוינים באקדוחים, במקלות, בקני־רובה; ואנחנו אפילו מקלות אין בידינו. אבל המושבה—הרי היא שלנו. האבטיחים שלנו, והעתיד כאן שלנו—וזה גונב את רכושנו!

מחלקת מתלקחת עם השומרים והגבור הג'נדרם שלנו מראה את אקדוחו—ודבר פשוט זה מעלה המה! מסתערים עליו — והוא בורח, ומתוך־בריחתו הריהו יורה אחורנית. והכדור עובר לפני אזן אחד משלנו!...

הערבים אומיים לרדף אחריו. להמיתו הם רוצים על זדון־לבו. שלנו עוצרים בעדם. ריב וצעקה והגבור רץ ובורח.... צאת הככבים וחשכת הערב מכסה על היער והבורח יחד. אבל ערבי אחד רץ היערה לתפסו. מכל השדות רצים ערבים ובאים... שלנו ממהרים אל המושבה, רצים—אולי נתפס, אולי נהרג...

אבל־לא! הג'נדרם שלנו יושב כבר באכסניה, ופניו, אמנם, פני מת, אך בשרו רועד עליו כבשר החי!...

האכרים הנמצאים באותו מעמד צוחקים על רצוננו הטוב להציל את קנינם. והרי מעשים כאלה הם של יום־יום; וככה יהיה תמיד. ביחוד עכשיו, כשהשדות כבר הפקר, לאחר לקט־האבטיחים—והיריה, אלו הצליחה, יכולה היתה להביא אסון על המושבה כלה———

תחת זה עשינו אח"כ נחת־רוח לאכרי חדרה שנתלקטו אלינו ושמעו בדיסקוסיות שלנו שנתוכחנו מתוך אכילת אבטיחים.

התוכחו כמובן בדברים העומדים ברומו של עולם המעשה!...

ממעגל הקסמים, מחדרה יצאנו עם צאת־השחר, בכחות חדשים. ענויי־הדרך הקודמים נמחו כליל. הצעד יותר בשוח, והכתף אינה סובלת עוד כל־כך מדחק המשא. אך—הבל— העפ־ה הענוגה נשארה חולה בחדרה!

עברנו כמה חורשות—כלן של יהודים—ועוד כמה וכמה לפנינו. מתרפקים אנו על העצים הללו... אולם גם למושבה זו יש תחום; איזו עגמת נפש—יצאנו מתחומנו... אבל השמש כבר משחקת לפנינו, והיא שופכת חנה על הכל.

עוברים אנו עוד יער אחד. יער של שרשי־עצים. העצים עצמם רבם נגדעו, אבל רבים

עוד נשארו, אלא שהנם מפוזרים אחד אחד על פני כל המרחק ואינם מתקבצים לחבורה אחת לצל אחד... יער עתיק זה מעורר מחשבות, ואצל אגרונומינו — ריב: העצים הללו, מה שמם? אלונים ממש הם או רק „קרובים" למשפחה זאת, או שהם לגמרי ממשפחה אחרת? לסוף נמנו וגמרו כי אלונים הם...

משתטחים על אחד מהרי־החול. והחול כלו מעשי צעצועים כפרחי־הקרח הללו בשמשות־החלון שבחו״ף ברוסיה, כך מראה פני הרי־החול. כאן הרוח החם הוא הציר והאמן העושה מלאכה זו. וטוב ונוח לשכב ככה, להסתכל באותם פרחי־החול, לדכר מעט ולדמות הרבה מתוך דומיה... אולם צריך ללכת. השמש מרמה את הבריות, בֹּקר — והיא עושה כבר מעשה צהרים!

הולכים ושוב תעלה לפנינו. עוד הפעם תהום. תחומו של מי? — ומורה־דרכנו קופץ אלינו מתוך שמחה וקורא:

—היודעים אתם? מכאן ואלך־אדמת הזכרונים! זה לא כבר נקנתה גם זו.

והרי אנו אפוא שוב על אדמתנו! זקפנו קומה, ושמחתנו היתה שלמה, כשראינו מרחוק יהודי עומד ומנצח על העבודה. הלב מרנן—ועינינו משוטטות לכל עבר. הנה דיליז׳נסים רצים על פני־המישור, והם מלאים יהודים. והרי הם גוחנים מתוכם ומביטים במחננו הגדול ומברכים אותנו ב„שלום" עליז ונעלמים. ועגלות־אכרים עוברות זו אחר זו. עם אחת מהן אנחנו מזדמנים על גבי גשר אחד—ועומדים. גשר קטן ופשוט אבל מתחתיו מים — והמים מי־בדלח ודגים משחקים במים הללו, וכמה הם יפים! שמחה וששון!

יושבים אנו על גדות הנחל ומשליכים פתותי־לחם פתותי־עוגה — והמון דגים, גדולים וקטנים, עולים למעלה ושטים אל הפתותים. גם דגים גדולים ביותר יש, והם מגיחים מאי־אלו מקומות נסתרים ושטים לטרף טרף...

לא, מקום זה לא נעזב מהרה. תעשה החמה מה שתעשה, ואנחנו כאן נשב, ועם אלה הדגים העליזים נשתעשע — — — שואלים את האכר בעל העגלה לשם הנחל, והוא עונה: „זרקא, זרקא"—„זרקא"! היש שם יותר נאה לנחל עליז שכזה? הנחל יפה, הדגים יפים והשם יפה!

האכר ירד מעגלתו וישב אצלנו גם הוא. הדברנים שלנו נכנסים אתו בשיחה „על המצב האקנומי והפוליטי" של זכרון, והוא משיב בעצב: הזקנים עיפים, הצעירים נוסעים לאמריקה, וכחות חדשים אין — — —

ופתותי־הלחם צפים על פני המים. הדגים מרומים. לכל תשלֹכת הם ממהרים לעלות, אבל אינם נוגעים בלחם, לא לחם הם מבקשים — — —

והרי אנו עולים ומתרוממים על הרי שומרון. עולים, ויש עוד לעלות ולעלות. אולם בכל רגע אנחנו עוצרים בעליה:

מתחת מראה נפלא. כל העמק מכוסה שיחי־עצים ושרשי־סלעים — שטיח קסמים זה!

הננו מתרוממים עם שדרת־השטים — סיג לכרמים. והדרך דרך המושבה. אכרים עוברים ושבים, רוכבים על סוסים ועל חמורים, אכרים ובני־אכרים, אומרים „שלום" ונעלמים. והנך מרגיש שלום־שלום...

עִיפָנו מהעליה, אבל הרוח הטוב מעודד. ואכר אחד, היושב בעגלה רתומה לשורים ושב אל המושבה, מבקש, כי ניניח את חבילותינו על עגלתו. ואנחנו עדיין מתרוממים, ודומה כי לסוף נגיע לאיזה שער־שמים, לאיזו מלוכת־קסם — — —

ופתאם — ים! מנין פה ים כל־כך גדול? פה לרגלי־המושבה? ואיזה ים? ים שאין דומה לו לתכלת לא ביפו ולא בחדרה!... זכרון־יעקב — על הים־הגדול! ואנחנו אף אחד מאתנו לא שמע עוד כזאת.

עוברים אנחנו את רחוב־המושבה. מכל הבתים מביטים על מחנה ה„הלכנים". ואנחנו— על ארץ־ישראל גאותנו. יפה הוא הרחוב, עם העמק שבאמצעיתו, ועם שני הרחבות המסתעפים הימנו. אבל בן־אדם, הבט אל ההרים ואל העמקים שביניהם!

הרי־הכרמל, הרי־שומרון והרי־אפרים עם סלעיהם הזועפים ועם יערותיהם...

מרחפים ומשוטטים מבטנו לכל צד ועבר, ונשכחת חדרה, ונשכח העתיד של חדרה. ודומה, כי אין מקום יפה בארץ מזכרון יעקב. עשירה היא חדרה בעצים — אבל מראה זכרון ראש כל מראות!

נכנסנו לאחד־הבתים, ומן החלונות — הים ושלשלת ההרים ועמקיהם, עם שתי המושבות שבסעיפיהם. ואנחנו יושבים כמו מבוישים, מבלי להבין כלל, למי הוזמן כל היופי הזה?

בעלת־הבית, אכרה־אלמנה, מקבלת אותנו בסבר פנים יפות, נהנית מהשבחים הנתנים לכבוד מחזה ביתה, מציגה לפנינו את ילדתה, בניה הגדולים הם בשדה.

עד מהרה שבו הם — קצת מגושמים, ומגמגמים עברית בקושי. נכנסות גם עלמות מפורכסות ומגושמות קצת וג"כ מגמגמות עברית בקושי. מביטים, כנהוג, על התמונות הפוטוגרפיות שעל הכתלים ובעלת־הבית מזדרזת ומראה לנו תמונה של שלשים והמשה צעיר. כלם יפים, כלם בריאים, כלם חסונים כלם ילידי זכרון:

— וכלם הם באמריקה, כלם! — — —

ואחר־אחד יוצאים לטיל, להביט ולהסתכל.

הים הוא לרגליך, אבל בקעה מפרדת בינך ובינו. תחלת השרון, ושם מִקְצֵהָ — הכרמל, אשר „בים יָבוֹא"... והבקעה יפה היא, זרקא מתנוצצת בה בשטפה אל הים ועוד שני נחלים. אתה רואה את טַנטורה מצד אחד ואת קסריה מצד שני. ובאותה בקעה—פרדסי־הברון, ובאותה בקעה מה שהיה בית־חרשת לזכוכית...

דרך הבקעה הולכים גם לים ושבים אל מושבת־ההרים. אפשר לבלי השתמש בדרך הכבושה ולהתרומם מעלה־מעלה אל ההר, אל המושבה שעליו. ובין סעיף־סלע לסעיף־סלע אתה נח והנך מסתכל אל הים שלרגליך, אל הבקעה שאתה מתרומם עליה, אל הפרדם שבתוכה, כיצד כלם משתנים בגוניהם בעת רדת־השמש; רגע רגע יִגָּוֵן חדש להם.

ומטילים אנחנו במושבה, מַטִּים אזן, מרגלים בַּעַיִן. רבות הן הצעירות, ואתה מסתכל בהן. הצרפתית חיה, בפיהן ולעברית אין זכר. וחלק מחבורתנו, בתוכם הפועל־הדברן והאגרונום־הדברן, מצא לו כבר עם מי להתוכח... והרי יושבים הם כבר ליד אחד הבתים. „שלנו" מתלהבים

ומספרים, כיצד חיים האכרים באירופה, והאכרים מביטים בגחוך על אלה ה„חדשים" המלמדים אותם בינה. התלהבות תמימה מצד אחד ובוז נסתר מצד השני. האסטניסים שבנו אינם יכולים לשמע לא לאלה ולא לאלה ומתרחקים. לטַיֵּל, לטַיֵּל — — —

לא, אינך יכול ללכת! ההרים שממולך מקפיאים אותך תחתיך. עינך נצמדת שם שם. . . שם שלשלת־ההרים ועמקיהם. אנשים מתהלכים שם מתחת ואינם נראים אלא כחגבים. החורשות המכסות פה ושם על ההרים אינם נראות אלא כאֵזובי קיר — ערך המדה נשתנית לעיניך לגמרי. . . והרים גבהים מעל הרים, ומתרוממים למעלה, למעלה. אדירי־העולם, מחבקי עולם ויראה להם ואימה להם. . . והכל מתלכד ומתאחד לראש־הר אחד גָּבֹהַ; אבל השמים מתרוממים גם עליהם, גבה־גבה. אין פה אלא לב השמים.

וכמה משתנים הם ההרים לרוח־היום ברבוי־גוניהם ובפלאי קסמיהם! — שם מלוכת־האגדה, שם מולדת הענקים, והמשעולים המתפתלים שם למעלה אינם אלא הדרכים לאותה מלוכה נסתרה. . .

ואינך יכל להשתעבד לאלהות אחת, לעבדה כראוי; חבריך מושכים אותך לכאן ולכאן, שוב לטיל — לרחוב זה ולרחוב זה.

והערבים מרובים הם ברחובות ובכל הצרות היהודים, ואתה נתקל בהם על כל צעד ושעל. הם החנונים והם בעלי־המלאכה, והחדש אינו מבחין, מי כאן אדוני המושבה? . . .

הולכים אל הגרן, באים בדברים עם האכרים אדות מיני התבואה, ודברנינו נכנסים שוב בוכוחים, אך הפעם במתינות, בשפה רכה. ואכר אחד קורא:

— הכל היה טוב, ובשמחה רבה היו בנינו נשארים פה. אבל ברז'ים זה... אָ, אלו היתה ארץ־ישראל של האנגלים שאני היה! . . .

. . . ומהגרן — לבית־הקברות שממולו. טבע עשירה ומצבות מעשה ידי אמן, ועל המצבות יש כתבות, והכתבות מספרות אדות חלומות־הלאום וגבורי־הלאום; פ"נ „חלוץ שציון היתה משאת־נפשו האחרונה . . ." פ"נ אשת־הרופא היהודי, בת־עם־אחר, שאמרה: „עמך־עמי, אלהיך־אלהי, ארצך־ארצי, ושם אקבר . . ." ופ"נ קדוש אחד, ש„ז כ ה ל ש ב ת ב צ ר פ ת ע ש ר י ם ש נ ה"... עשרים שנה בצרפת!

ג.

באנו לאם־אל־גמל (בת שלמה) בפה אחד ולב אחד; ושם נתפרדה חבורתנו.

אחד הצעירים בא אלינו והצעה בפיו: לא לסובב את ההרים וללכת דרך חיפה־נצרת אל המושבות, דרך של שני ימים, אלא לעשות את ההרים קפנדריה, לעבר באלכסון את עמק־יזרעאל, להגיע להרים שממולם ולבוא ישר למסחה. דרך של שמונה שעות.

כל אותו הלילה דנו בזה. הללו אומרים: נלך דרך העמק, ונשוב דרך חיפה; והללו אומרים: נלך דרך חיפה ונשוב דרך העמק. ושני הצדדים עומדים על דעתם בכל תקף. הלכו לשאל בעצת אכרים; ולסוף נשאר כל אחד בשלו!

נשימת־הלילה רהפה עדיין באויר. האכרים יצאו לפעלם בגרן, ואנחנו — לדרכנו, כלנו,

בנעדינו ונערותינו, הצרור על השכם וילקוט חסר־לחם. פרשת־דרכים. הגיע הרגע להכריע: ימינה או שמאלה.

נמנו — ונמצאו כלם להיפה ושבעה לעמק. אבל המועט אינו נכנע מפני הרוב, הוא בחר לו הדרך הקצרה והקשה.

ימינה — הזוג הצעיר, האח ואחותו, מורה־הדרך והאגרונום גומר 2; ושמאלה — כלם, כל המחנה.

— שלום! שלום למרת חיפה!

— שלום! שלום למר יזרעאל!

— להתראות בסג׳רה!

אכר אחד נתלוה אלינו המעט, להעלותנו על הדרך ולסמן לנו בערך את הפנה שעלינו לפנות שמה. ומיד התחילה עלית־הרים וירידת־בקעות. אבל הדרך כבושה ביניהם — דרך הכרמים והשדות של היהודים.

רגש־הבדידות התחיל כבר מתישב בלבנו. אולם האכר דברן הוא, מדבר הוא על העצים ועל העשב, על המעין הנפגש לנו, על האדמה הטובה מסביב שיש עוד לקנות כאן, על תפארתה של הארץ ועתידה של הארץ.

עמדנו על גדות המעין: פרחים פרחו שם והסתכלנו בהם. ושם עמד האכר. ומסר לנו סמנים לדרך, צוה אותנו בעצות אחדות וילך לו לעבודתו.

בינתים נתגלה השמש והזריח את ההרים. צללים ואורות להרים, צללים ואורות בלב. עגמה שמירה ונעלמה בנפש, והעינים נשואות אל ההרים, אל ההרים...

היום ההולך לקראתנו נראה עטוף־סוד. נעלמה דרכנו ואי־אתה יכל להתבונן, להסתכל, לחדר במסתרים. רוצה הנך לעבר את המסתרים הללו ולהרגיש את הקרקע תחת רגליך... לבך מתגודד... אבל הכל מסביב שולט בעיניך ועושה אותך רשויות, רשויות...

הנה הר, בדמות כפה, ומרגליו עד ראשו הוא מכוסה עצים. עצים גבוהים, ונראים־כננסים כלפי ההר, כעשב השדה. ולעומתו עוד הר כזה. והשאר — הררי־סלע ערומים, זעופים, ומגונים כל כך...

ואנחנו עולים. לפנינו — מעין מישור. סימני־הקציר ועקבות־דרכים לכפרים. דרך כבושה אחת אין. אולם אנחנו הולכים עפ״י הסימנים שנמסרו לנו. כל אחד הולך לו שקוע במחשבותיו, ובעינים נשואות קדימה. תוגה מיוחדת משתקפת בעיני בן־הזוג כשהוא מסתכל מרגע לרגע בבת־זוגו, ופניו מתעננים...

שבילנו הצר הוביל אותנו עד בית אחד, שנמסר לנו בסימנים, ומשם — גדורה הדרך. בית, גינה — ומסביב האדמה אדמת־בור. מרחב, אבל בלי דרך. אופק השמים, רכסי־הרים, שדמות, וסלולים שם שבילים צרים, רצועות־רצועות המוליכות לכמה וכמה כפרים. אבל לפניך — אין דרך. מורה דרכנו הוא המליץ בינינו ובין הערבי הזועם והשתקן, בעל הבית. והלז הראה לנו עקבות־חמור — והלכנו.

הלכנו אל הכפר — הנקודה השניה בסימננו. ואנחנו שוב עולים ויורדים, יורדים

ועולים. הרי כל העולם שטוח לרגליך, הרי כמה וכמה כפרים עם גגותיהם, הרי הרים גבוהים עם בתים בודדים שעל ראשיהם וברוכסיהם והרי אתה סגור ומוקף גבעות קטנות. אָפקך צר ואינך רואה אלא מעט אדמה מתחת וקטע שמים ממעל...

לדרך שנסמן לנו אין עוד זכר. והולכים אנו עפ״י שקול הדעת בלבד. שדות־שדות אנו עוברים. שמחים על העליה ואבלים על הירידה... נראים לנו מרחוק פרשים והולכי־רגלי; כל אחד כמו לעברו תועה. והשמש, היא אורבה לנו. שומרה עקבותינו, עוד מעט ושפכה עלינו את כל חמתה.

סוף־סוף הגענו אל הכפר, ועלינו עליו. אצל הבית הראשון השלנו את צרורותינו והטלנו את עצמנו על גבי הקרקע. לאחד החלונות מבפנים ישבה מסבת זקנים נשואי־פנים ובעלי־הדור ושוחחו. פנים מהודרים. אבל זועפים כסלעי־ההרים,—הדרת־המדבר בהם; בעומק־העינים שוכן יגון או סוד, וגבות־העינים מכסות הרבה... ונער אחד משמש לפניהם, יוצא ונכנס דרך אותו החלון, מביא כפעם בפעם קהוה או פתות. ולא רחוק מאותו בית נראה התנור, שנשים עומדות עליו, לשות ואופות.

אמרנו „מַרְחַבָּא״ לזקנים וישבנו בצל. ומליצנו התחיל מבקש בשבילנו אֹכֶל פת־בחלב וצידה לדרך. אולם תשובה לא נתנה — ואנו מחכים.

לא רחוק ממנו — הגרן, דשים שם בשורים. ראינו משם הערבים וקרבו אלינו כלם וסבונו, גדולים משני המינים. שואלים: מי אנחנו, אנה אנחנו הולכים, ומאין אנו באים. ופעוטות עומדים פעורי פה ולטושי־עין. מליצנו העלוב מחפש מלים ומוצא בקושי. העיקר הוא: היש חלב? ואיפה הדרך למסחה? — והנה חלב אין, והדרך לצד פלוני.

והולכים מאתנו וחוזרים ובאים. והם מפליאים אותנו יותר ויותר בחסנם, בגבהם, ביפים. איזו שערות, איזו עינים! אולם אחד מטיל עלינו אימה במבט־עיניו ובבת־צחקו. העינים — עיני־שאול והצחוק צחוק־השטן... הוא רק מסתכל בנו ומחיך...

הסברת־פנים טובה זו מה היא? זה כמה פעמים הלך מאתנו וחזר אלינו—ועדיין אותו הצחוק ואותו המבט. ועדיין הוא קוסם אותך ביפי תארו ומראהו.

וזקנינו עדיין זועפים. כפעם בפעם מגישים להם עוד ועוד פתות, ובכל פעם טועים אנחנו, והושבים שיגישון לנו. כמעט שנואשנו מאכילה בכפר זה והתחלנו חושבים לילך הלאה. אבל כיצד? במקום שאין דרך הרי אי־אפשר לנו ללכת בלי מורה־דרך. בא מליצנו בדברים עם אחד־הערבים ע״ד חמור ומחמר עד תחנת מסלת־הברזל שביזרעאל. המשא־ומתן בדבר שכר החמור ארך הרבה, ובעלו הלך לו, ובינתים הגישו גם לנו פתות הרדויות עכשיו מהתנור. ואכלנו. ולפי שלא הורגלנו עוד ב„מצה״ זו הספיק המועט שנתן לנו לשבר את רעבון כלנו...

והנה שבו הערבים לעבודתם. רק נשואי־הפנים „זקני השער״ יושבים ומשוחחים. ובשדות מסביב רבה העבודה. ערביים והמוריהם באים זה אחר זה. המורים טעוני דורה, וקטנים מחמרים אחריהם. ופורקים מעליהם את הדורה וחוזרים אל השדה, ואנחנו בודדים ונשכחים. למה נשב פה? נלך מזה! הלך מליצנו לקחת את החמור מן הכפר. ואחרי רגעים אחדים שבו

שלשתם,—בעל־החמור ומליצנו והערבי־הצוחק, שמו את צרורותינו לתוך שק, טענוהו על החמור, ואנחנו אחריו. והמחמר—הערבי הצחקן בעל עיני־השאול . . .

לאחר אמירת־תודה ושלום לזקנינו יצאנו מהכפר. הלכנו קלי הגוף וכבדי־הלב... מליצנו היה עצוב עד מאד. מכיר הוא בערבים אלה שאינם אלא שודדים, רעי־לב. הכנסת־האורחים לא היתה כהלכתה. ופה בחברתנו הקטנה הרי יש שתי „בנות" . . .

יורדים אנחנו מגבעת־הכפר למטה בין הרים. בתי הכפר הולכים ונעלמים מעינינו; קריאות מהכפר מגיעות לאזנינו, והמחמר עונה עליהם... נפלא הוא המקום שאנו דורכים עליו. אנחנו דורכים עכשיו על ההרים ובין־הסלעים, שתמיד ראינום מרחוק, שתמיד התפללנו רק נכחם שואפים אנו עכשיו את אוירם, חודרים לתוך היכליהם והיכלי היכליהם.—אולם מוקף הרים אתה, ודרך אין לפניך, וערבי מהמר חשוד בעינינו הרבה . . .

בין הכפר ובין הררי סלע משתרע מרעה, מטילים עליו כבשים יפים ורועה יפה מזוין. ואילך — סלעים, סלעים, סלעים . . . אין דרך אלא שבילים רבים, שבילים ומשעולים. הרי הם עקבות המורים וגמלים ואנשים שנחרתו באבנים וסלעים במשך שנות־עולם. והשבילים מרובים הם, פונים לעברים שונים, מצטלבים זה בזה ושוב נפרשים, ומובילים ה' יודע להיכן . . . והערבי מביט עלינו וצוחק, עיניו צוחקות וכל יצורי־פניו צוחקים, ומשתדלים אנו ללכת אחריו במדבר זה, בין פראי־סלע אלה לבלי לראות את בת־צחוקו . . .

וההרים שאתה עובר בהם משונים הם. פראותם משכיחה לך קצת את פחדך ומגדלת אותו כאחת. תולה אתה את עיניך לכמה וכמה מקומות, אל ההרים היפים ואל ראשי־ההרים הנפלאים, ואי אתה יודע מה הנך רואה, אלא שמחשבותיך תועות ועיניך תועות ולבך תועה . . .

סלע, סלע וסלע, גבה ונמוך, הר והר־ההר, יפה הוא המראה, אבל מונוטוני יהיה, כך יהיה כל הדרך זרוע סלעים אמוצים, סלעים ערומים וזועפים.

אבל — לא! כמעט שעברת ופנית אל עבר שני של ההר, והרי מראה אחר, גַּנָּן אחר ויופי אחר, וממעל לראש־ראשי־ההרים עומד בנין, הנראה לך מרחוק כמעט בכל מקום שאתה עובר. מי יגור באותה פנה בודדה, סמוכה לעננים, קרובה לשמש? ומה שם מקום זה בתנ"ך? אין מאתנו יודע.—וההרים חולפים ועוברים, גוונים משתנים ומתחלפים, והשבילים לפניך הולכים ומתרבים. ומה היינו עושים בלי מלוה, בלי הערבי? אבל מי יודע למה מובילנו הערבי הזה דוקא לשביל זה ולא לאחר? כמדומה, כי פה צריך להיות הדרך. והוא אינו אלא מרחיקנו מהכפר לתכלית רעה כי למה הוא מגחך תמיד, ולמה האש השחורה, הלהט שבעיניו? . . .

והנה צמח עוד ערבי אחד בא הוא מבין ההרים, כלו מזוין — הכאן יהיה האות הזה? . . .

הערבים מחליפים „שלום" — ואנחנו הולכים הלאה. פג פחדנו. נתרחקנו כבר הרבה מהכפר, ואלו היה רוצה לעשות לנו רעה, למה לו כל הטורח הזה? הרי בנקל יכול היה להטותנו הצדה ולטמננו בין הסלעים. וחבורתנו הקטנה התחילה קצת מדברת, ומחזות ממחזות שונים מתגלים וחוזרים ומתגלים.

ואנחנו יורדים וגולשים, יורדים וגולשים.

במקום אחד נראה לנו ראש=הר בדמות כפה, והוא עומד לו בודד, לא כדרך ההרים. מליצנו הכיר אותו. זהו — התבור!

התבור, התבור... למראהו פג פחדנו כלו... הן שם ברק ודבורה שלנו...

ונעלם התבור מעינינו ואנחנו גולשים מבין ההרים דרך הריץ עמוק ורחב, ירד וגלש, ירד וגלש. מרגישים אנו, כי הננו קרובים אל העמק, עמק יזרעאל.

ההרים הולכים ומזדקפים אחרינו. נעלם התבור ונראה ממקום אחר מקצתו של העמק, עם בית אירופי באמצע, והערבי אמר לנו:

—הרי, הרי היא תחנת מסלת=הברזל.

וחביבה ונעימה נראתה בת=צחוקו של הערבי...

ושוב נעלם הכל מהעין.

והגלישה אינה פוסקת. ופתאם — נמצאנו לרגלי=ההרים. יצאנו כמו דרך שער טבעי. שתי צלעות=הרים משני צדדינו. וההרים מאחורינו — כמה נתנשאו פתאום! העליהם דרכנו, עברנו?

ורואה אתה את העמק לארכו ולרחבו ובשרשרת הררי עד הסובבת אותו — מה פה? מי היה פה? ומי יהיה פה?

הררי=עד אלה שותקים; העמק מסתיר סוד; ואנחנו עומדים דוממים ונדהמים.

הסתכלנו — וכרענו. שברנו את צמאוננו במי=המעין המפכים מתחת לסלע, בשער=ההר, במים השוטפים והזכים, שמסביבם גינת=אל...

צמחים וירקות; ועליהם, במערות הסלעים, אהלי=הערבים. הנה כפר והנה הגרן, ליד העמק. וכמה וכמה כפרים וגרנות נראים לך מסביב, מקרוב ומרחוק...

והעמק שלפניך מכוסה דורה צומחת, והדורה גבהה פי שנים מקומת=איש. ומאפילה על קרקע העמק. ואנחנו הולכים הלאה, הלאה אל התחנה, אשר ממנה ועד מסחה רק מהלך של שלש שעות. שם ננוח עד נטות=יום, שם נעלה ונראה ונשקיף על פני העמק כלו, על פני עמק=יזרעאל שלנו...

— תחנה, תחנה, איזהו הדרך למסחה?

אבל אין אנשי=התחנה יודעים כל=עיקר ממציאותה של מסחה... קרוב לתחנה זו אין מקום כזה כלל!...

פקידי התחנה מסתכלים בנו בתמהון ושבים לעבודתם בביתם הצר והפשוט — שוב תעינו מני דרך!

לסעוד — אין מזון בתחנה. רק מים נתנו לשתות. אבל כיצד ומתי נלך למסחה?

הלך מליצנו אל הכפר הסמוך: מסחה? שם יודעים איפה היא. אלא שזה אומר: מהלך יומים, השני: מהלך מעת=לעת, והשלישי, הטוב שבהם אומר: רק שתים=עשרה שעה!... ושכר המור למשאנו מתבקש הרבה.

תחנה זו אחרת היתה, הקרובה יותר לחיפה, ומזו עלינו ללכת מזרחה עד התחנה הסמוכה, — ושם יגידו לנו את הדרך למסחה. אבל כיצד לבא לאותה תחנה? וכמה צריך ללכת שמה?

והשמש לוהטת, השמש בגבורתה. שמש=אלול אינה רחמנית לעוברי=דרך, ביחוד לתועים שכמונו. ועלינו לצאת דוקא בעצם היום, כי אם נאחר קצת — אפשר שנצטרך, ללון בעמק, כי נתעה בדרך. צריך ללכת. נבא אל התחנה ההיא ושם ננוח, ואולי גם נלון שם. לאותה התחנה, אומרים רק שתי שעות הליכה. נבא שמה ונאכל סעודת=שלמה בשעתו. באותה תחנה נמצא כל מבוקשנו, כי על=כן יש לה יחס למושבה עברית!

או אולי נסע ברכבת עד אותה תחנה? מליצנו רוצה מאד בזה. אין הוא הולך לטַיֵל, אלא לגור שם. הוא צריך למהר, עליו לבקש עבודה, ומה לו כל העמק הזה עם מסתריו?

אלא שאין רכבת באותו יום. הולכת הרכבת רק שלש פעמים בשבוע מחיפה.

הסס ... הרי שריקת הרכבת! מרחוק נראה עשנה, נראית גם היא. והנה סוף=סוף, באה בכבודה ובעצמה לא ברעש, ולא באימה, אלא בנחת ונמוס. איזה אנשים אירופאיים מביטים בעד החלון; משקפת ביד, ומביטים. התנועה אינה חזקה, אינה מזעזעת חלילה את ידיהם . . . והנה קפצו מתוך הרכבת פועלי הרכבת ונאדות ריקים בידיהם למלאותם מים. רצו הנה — ולא מצאו מים, וירוצו למקום אחר; והרכבת נָשמה רגע — ותלך הלאה. החוזרים עם המים השיגוה וקפצו עליה, ולאט לאט הלכה ונעלמה מעינינו עם העשן העקלתון שלה ברוכסי הכרמל, לחיפה . . .

לא דרכנו דרכה . . .

גם עלינו לצאת לדרך, אלא שהעיפות גדולה והחום גדול, ואין איש לשאל עצה מפיו. והערבה גדולה גדולה, מעוררת געגועים ומאויים, מגלה לפניך לבירינט, עולם עם עולמות, וכלם לפניך בחזקת סכנה . . . ואנו יושבים ומביטים על פסי המסלה ההולכים ומשתרעים מאופק עד אופק, ממערב למזרח, מהים עד הירדן, ועל הכפרים שבסעיפי ההרים עם גגותיהם המרועָפים האירופאיים, שאינם מתאימים כלל אל קדמות=הערבה הזאת.

והנה — צל אדם מתקרב אלינו . . . גוף קטן מכוסה סחבות המלוכלכות בצבע. הנה נראים גם פניו, וצבע להם כעין בגדיו. וזקן אדום מקיף את פניו הצבועים אדום.

מי הוא בן=אדם זה, התועה בערבה? ערבי — לא ולא. לא במהלכו, לא בזקוף קומתו ולא ברשמי פניו. או אולי אין זה אלא אחד אירופאי, פועל שבתחנה? והנה הוא עומד כבר בארבע אמותינו. אנחנו מסתכלים בו, הוא מסתכל בנו. והוא פותח ב„שלום".

יהודי! יהודי ממש!

אין ערבה ואין שממה; אין פחד דרך ואין בדידות; אין עִצָבוֹן ואין שממון; יהודי עומד לפניך — והרי ברשותך ובארצך אתה עומד!

ויהודי זה אינו עובר אורח כמוך, אינו תועה=דרך, אין הוא עומד על פרשת=דרכים, מבלי דעת לאן, לו הכל ידוע כאן, הכל גלוי לפניו. כל ההרים הרמים והנשאים הללו, כל העמק הנרחב הזה עם כל תעלומותיו, כל ראשי ההרים וגגות הבתים הנראים פה ושם — לו ידועים הם!

לא תמול הוא כאן, הוא — תושב העמק, ממלחמיה הוא, הסמוכה לעמק. והריהו יושב בא"י זה כמה וכמה שנים; ויודע הוא את כל הדרכים והשבילים. הוא ברשותו, ואנחנו — ברשות יהודי.

— יהודי, יהודי! ברוך אתה בכל מקום!

ישבנו על קורה אחת והחלפנו דברים. אנחנו—על תלאותינו בדרך, הוא—על תלאות חייו. זה שנים אחדות שהוא עובד בתחנה. צַבָּע הוא ועל המצבוע פרנסתו. הוא עבר כבר מדמשק עד פה. היה בעבר הירדן ובכל המדבריות שם. עכשיו הוא הולך ומתקרב לחיפה. אבל מצבוע=לשונו לא הצליח בציורי הדברים. ומיד עמד וזרז אותנו ללכת:

—והרי הדרך ישרה היא, טעות אין כאן. דרך מסלת=הברזל תלכו—ובשתי שעות תגיעו לתחנה השניה. תרחיקו קצת ממקום זה, וראיתם את גג=התחנה השניה. ומאותה תחנה עד מסחה אינו אלא שתי שעות. לא יותר. הרי היא הדרך שמה. רואים אתם קדימה=שמאלה ראש=הר, זה היותר גבוה? ממולו ימינה—התחנה. ובהגיעכם שמה, תראו גם את התבור... ועליתם בדרך ההר הזה. את התבור תשאירו שמאלה, ואתם תימינו, תימינו ותימינו—והנכם במסחה. עוד גדול היום. ובאותה תחנה תנוחו, תאכלו — ותבאו למסחה בעוד יום.

—ברוך אתה, יהודי!, ברוך תהיה בכל מקום!
מה מדבר, מה שמש? טען את צרורך ולך!
הצרורות על השכם והרגלים—להליכה.
—שלום, ר' יהודי! שלום, שלום ליהודי!

על סוללת המסלה, הדרך, לכאורה, טובה היא: רחבה, ישרה, אי=אפשר לתעות בה—אלא שמלאה היא אבני=גיר וחצץ ואבנים סתם. והנעלים נקרעות בהם, והרגלים כואבות. אבל הרי יכולים אנו להרחיב צעד. החצץ אינו אלא בין אדן לאדן, ומאדן לאדן פסיעה אחת. ומעלה יש בזה. הפסיעות גסות, קבועות, קצובות ונעשות בחשק ובמהירות. הוי, אבנים=דרבונות! רק בשבילנו הזמין אתכן הקב"ה במקום שמם זה. והרי בפסיעות כאלה נגיע למחוז=חפצנו בשעה קלה!

מאות=מאות ארנים היו כבר מדרך לכף=רגלינו. התחנה שמאחורינו נתעלמה מן העין, ומדוע זה אין אנו רואים עוד את התחנה השניה, כמו שהבטיח הצבע?

—הוי, הוי, הרגלים כואבות! דרך כזו אינה לרגל=אנוש. נלך בצדי הדרך... הנשים מסכימות מיד לזה; צעדי גמל אלו אינם כלל לפי שמלת האשה. אך האגרונום № 2 שלנו, חולה=העינים, גבה=הקומה ודל=הבשר, הוא המאושר. מַגָּפים הביא לו מרוסיה, נעלי=חרף, וטובים הם דוקא בדרך זו. מחסה הם גם מפני האבנים וגם מפני הקוצים העוטרים אותנו. והוא עדיין מדלג מאדן לאדן, והמצדדים גם הם עולים לפרקים ליהנות מאבני=הסוללה. כי לצדדין לא תמיד יש מעבר. וישנן תעלות המפרידות בין השדה והמסלה. ומי יודע אם לא יתעו מהדרך הישרה?

עליות וירידות, ירידות ועליות. והשמש יצאה כבר מן המארב והשליחה בנו את אלפי קרניה שנפלו על הטרף בכל זכות=ההפקר של הטורף... והתחנה איננה עוד...

ומשני עברי הדרך שדות, שדות, שדות, נוראים במרחבם, שדות ערומים ושדות מכוסים דורה. ובין השדות דרכים כבושות; ובדרכים עוברות גְּמָלות=גמלות, טעונות=משא. מאין הם הולכים ולאן? מה יש בעולם זה? ואיזהו היחס שבינינו ובינו?

וברוכסי-הרים ועל ראשי-הרים נראים בתים יפים. מה שם ? מושבות יהודיות—בודאי לא...
ועוברים אנחנו על פני כמה וכמה דרכים, המשתרעים ימינה ושמאלה. וכמה וכמה גמלות עוברות עלינו. והגַמָלים ילכו להם בדרכם, ואנו בדרכנו נלך, במסלת-הברזל נלך. אל תדרוש שלומם — ולא ידרשו גם הם לשלומך ולבריאותך...
אבל מדוע אין אותה התחנה נראית עדיין? מרחיקה העין להסתכל—ואינה מגלה אותה. והצמאון והשמש התקשרו עלינו, וקשה עלינו הנשימה. הזיעה שוטפה. הרגלים כואבות עד מאד, וכל גופינו תשש. הצמאון השקיט גם את הרעבון—ומפני מה אין לו לאדם דבשת כגמל הזה ?...
גם הנעלים קשרו עלינו, כלומר, פתחו פה ואין במה לסתמו, ובא החצץ וסותם—וזה דוקא אינו נעים לנו ביותר. גברת אחת הוסמת וסותמת את פי-נעליה במטפחתה. אבל ללא-הועיל...

והנה ערבים עובדים במסלה. גשר, ותחת הגשר יושב איש-שיבה—האינז'ינר של המסלה. הוא אטלקי. עבד כבר בכמה וכמה מדבריות, עבד במצרים, עובד עכשיו במסלה זו. ומדבר הוא גרמנית, שפה שכלנו נזקקים לה... אבל כבד-אזן הוא אינז'ינר זה, קשה-ההבנה וחלש-התפיסה. מבין ולא-מבין, מדבר ולא-מדבר; המדבריות, כנראה, טמטמו מוחו. אבל יתן לנו האינז'ינר הנכבד מים לשתות, כי גועים אנחנו בצמא! ויאמר-נא לנו האינז'ינר הנכבד, כמה עוד עלינו ללכת עד התחנה, ומהתחנה למסחה ?
מים אין לאינז'ינר. צמא הוא האינז'ינר כמונו. אבל הוא ישתה בעוד שעה. עגלה תבא על פסי-הברזל ותקח אותו. ואת הדרך אמנם הוא יודע היטב. עוד עשרה קילומטרים יש לנו ללכת עד התחנה.
בפעם הראשונה אנו שומעים מדת קילומטרים בדרכי א"י. כאן הרי מודדים את הדרך לשעות ולימים, אבל לא בקילומטרים — אכן אינז'ינר הוא הזקן!
אבל לפי השבון הקילומטרים עולה שאם הלכנו כבר במסלה כשלש שעות עלינו ללכת עוד כשעתים... ובטלה המחשבה על אכילה בצהרים, על מנוחה. אבל שתָיה, אינז'ינר, האין בכל הדרך מים ? — יש מים, לא רחוק מפה. במורד המסלה, בעוד איזה מרחק, יש מעין. שמה נסור ושתינו מים.
שהינו קצת אצל האינז'ינר שלנו. הורדנו לרגע את הצרורות הכבדים מעל הכתפים, ומן הרמונים אשר בכיסנו כבדנו גם את האינז'ינר. הוא הרי הופך את המדבר למקום מושב, ובמקום שאינז'ינר יושב אין עוד שממה.
— שלום, אינז'ינר, שלום!
ואנחנו שוב למעלה. הולכים ושואפים אנו אל עין-המים. ואין שעה ואין שעון. רק עמודי-הטלגרף הם חברינו, והצמאון — גם הוא בן-לויה נאמן שלנו... עמודי-הטלגרף מעידים לנו על מרוצת הזמן. כמה מהם עברו ונעלמו לעינינו— אולם עין-המים איננה עוד. הוי מים! גמיעה אחת של מים!
ושוב שדות-דורה עד אופק השמים, ודרכים-דרכים ביניהם, וגמלים-גמלים עוברים, וערביים ערביים בוחנים אותנו בעיניהם — אך מים, אוי, מי יתן מים ?!

והנה ערבים קוצרים את הדורה, וערביות עובדות בשדה: אנשים טובים, נשים טובות, אולי יש לכם מעט מים כדי־לגימה?

לא, אין להם מים... היעבדו בשדה כל היום, ומים אין להם? —אולם היהיו להם מים ולשתות לא יתנו?... אין מים; מים נשאב מהמעין; שם נשתה ושם ננוח.

אולם מדוע אין התחנה נראית עדיין, והמעין איננו עוד? — אבל מי יודע את מקום המעין? עָבֹר בודאי לא עָברנו את המעין. הרי הולכים אנחנו על רמה, והמעין אינו אלא בשפלה, ואנחנו מסתכלים בשבע עינים לצדי הדרך— אבל אימתי נגיע אליו?

— האינכם רואים סכת־קרשים מרחוק? — ומה איפא סכה זו, אם לא מקום־מושב?

חגרו מתנים, הלְכָני ישראל! שם נמצא מים!... תשטף הזיעה — מטרתנו לא רחוקה. שארית הכחות להליכה מהירה — הפעם הרי נקבל שכר בשבילה!

אוץ ורוץ! אוץ וקפוץ—והרי אנו באותה סכה! אבל — סכה ריקה היא, אין בה איש, מאומה אין בה.

סכה זו בודאי של פועלי המסלה היא, שהלכו לעבודה. אבל האפשר כי יקימו סכה במקום שאין בו מים? וכלום אפשר שאין מים כלל בסכה זו? אבל עובדא היא — אין מים! אך אם מים אין, הרי יש צל. והרגלים בצקו, והכח תש. וטוב לנוח קצת בצל. אבל צל אמנם יש, אך גם ריח־גללים יש כאן וריחות רעים שונים. וכלום בישיבה זו נשקיט את הצמאון? — ועוזבים אנו את הסכה עיפים וצמאים...

ושוב שדות, שדות, שדות. והמסלה שׂרועה לפנינו, מתפתלת לה ונבלעת במסתרי־העמק...

והנה גם סכה זו נעלמה מעינינו... וקול־רעש: שקשוק־אופנים—ועגלת־יד נראית על־פסי המסלה, שנים יושבים בה ושנים דוחפים בה; הולכים הם להביא את האינז׳ינר אל התחנה.

ושוב הליכה קדימה, פעם באמץ ופעם ברפיון־רגלים, העינים תועות ומבקשות ימין ושמאל — מים — הוי, מים!

ושוב שקשוק־אופנים; — הנה האינז׳ינר, האינז׳ינר שלנו.

אולי יחוס והעלה לפחות את נשינו, אליו אל העגלה?...

הוא עובר עלינו; הוא רומז לנו, וקורא אלינו, כי לא רחקים אנו מהמעין.

— — — והמסלה יורדת יותר ויותר בעמק, מרחוק־מרחוק הנה זה נראית אותה התחנה; קודם לה ומסביב לה הרבה כפרים.

סרנו אל הכפר הראשון. הבכפר הם המים, או סמוכים לו?

הרי נשים הולכות, יוצאות לשאב מים. והננו הולכים בעקבותיהן — אל המעין אל המעין!

בתוך חור קטן ובין אבני־חצץ מפכים המים; מסביב רפש ובצה; והערביות עומדות וגוחנות, מכניסות לשם את נאדות־העור המלוכלכים. שאבנו גם אנחנו בספלנו הקט מאותם המים; כל אחד משתדל לשתות בראשונה. אולם לא בספל־מים אחד ירוה בן־אדם את צמאונו; דומה הוא אז לסוס...

והשתטחו מסביב למעין וחפצו לאכל פת חרבה שנמצאה אצל אחד מאתנו; אבל אי־אפשר היה. העיפות גברה על הכל — — —

ערבי אחד בא אתנו בשיחה. רוסית „שבורה" הוא מדבר אתנו!
אחד מחניכי ביה"ס הרוסי הוא שבעמק יזרעאל.
השכלה רוסית בעמק יזרעאל...

מרחוק נראה לנו אותו אינז'ינר, כשהוא יושב בפתח-התחנה.

מהרנו אל „מכרנו הטוב", וכשהגענו עד שקי-תבואה ליד התחנה, לא התאפקנו ונפול עליהם — הו, לנוח!

ושוב התאזרנו כח, קמנו ונתעודד להכנס אל התחנה לשתות מַים.

קערה היתה שם, וממנה שתינו את המים. אולם המים בחשיבות הם באותה תחנה; והפקיד נתן קערה אחת, ושנית, — ובשלישית כאלו סרב ונתן בעקימת הפנים.

והנה גם הנחשלים באו, וגם הם מתפרצים אל התחנה בבקשה למים, והפקיד מוכרח לרחם גם עליהם. הסתפקנו באיזו לגימות זעומות — ונשב.

ומה לעשות עכשיו? ללכת? לנוח? ומה לאכל? ולשתות, איפה נשתה עוד?

שעה שש, והשמש נעשית צנועה וענותנית. הולכת היא כבשה תמימה זו בצדי-דרכים... הלקום וללכת תיכף?

האינז'ינר מגמגם: בשתי שעות וחצי נגיע למסחה. כשעה נלך לאור היום, ואח"כ בחשך. אלא שיותר טוב ללון בכפר זה, כי יושבי העמק רעים הם.

ללון בכפר — אין בן-הזוג רוצה. בשום-אופן לא, בשום-אופן! הלב מהסס... יש מסכימים ויש מתנגדים, ואחי-האחות מפקפק. ובין-כך הולכים שנים אל הכפר לקנות לחם ולהשיג מים.

בחרדה פנימית מסתכלים אל השמש היורדת ויורדת, והם עוד לא שבו, אינם נראים... והנה גם הם, ופניהם זועפים: לחם אין מוכרים ומים לא נותנים...

כאן מסכימה כל החברה לבלתי ללון בכפר רע כזה, ויהא-מה! צריך לקום וללכת. חבל על כל רגע, על כל דק של אור-היום.

ובת-הזוג — מפניה אזל כל הדם ועיניה קמות. רגליה נכשלות על כל צעד. בעלה מקשה את לבו ומזרז אותה להליכה. אין רחמנות בהליכת-דרכים... והאינז'ינר מסַמן לנו את הדרך — ממש ממולנו, על ההרים, כבושה היא בכל יָפיה לאורה של השמש, ובהגיענו עד הראש, וראינו שמאלה את התבור. בקרבת-התבור נמצא נחל מים לרַוות את צמאוננו. ועלינו — להימין. טעות אין בדרך זה, כי דרך-עגלות לפנינו, ואין בעמק יזרעאל עקבות עגלה אלא בקרבת מושבה עברית!

התחלנו איפוא שוב מטפסים, עד למעלה, עד ראש ההרים, — משם נראה ודאי את מסחה מבעוד יום, ונוכל לכון את דרכנו אליה גם בלילה.

התרוממנו לאיזה ג'בה. הרבה כפרים נראים מסביב. אולם אין זמן לעמד ולהסתכל. צריך למהר. אבל על כרחך עליך לעמד, אותה אשה צעירה רחוקה ממנו כל-כך. בעלה עומד כנואש ומחכה, פניו מתעותים, רגע-רגע מסתכל הוא למקום שקיעת-החמה, ורוקע ברגליו. ופניה — גם מרחוק נראים הם מדוכדכים כל-כך, ובעיניה — המות...

הוא לוחש לה: בשארית הכחות! החשך מתגדל, ואנחנו בעמק...

אבל היא, אין היא יכולה למהר, תמות שם תמות פה, וכאשר אבדה — אבדה...

פני הבעל משתנים, הוא ממהר הלאה, ממהר ועוצר בלכתו ומחכה לה; ושוב ממהר ושוב מחכה...

אחרי אותה אשה משרך צעיד אחד את דרכו. נבדל ממנה מרחק רב וזה מוציאנו מסבלנותנו — ואעפ״כ הרי צריך להכות גם לו.

... ואת התבור רואים אנג כפעם בפעם מצד אחר... ושמאלה נתגלתה לנו גבעה נפלאה, בדמות התבור. עליה בתים וגנים, וסביבה מישור נהדר בדמדומי־ערב. ודרך־עגלות גם לה.

זאת לא מסחה; בזה אנו בטוחים. דרך העגלות־שלנו הרי כבושה לפנינו. אלא שסמניה הולכים ומטשטשים, הולכים ומטשטשים...

... ועדרי־כבשים במספר רב נראים מרחוק, מגיעים אליהם ועוברים עליהם. והרועים מסתכלים בנו. ופרשים רוכבים על סוסים אבירים עוברים עלינו... רבונו־של־עולם, למה כל הנסיונות שאתה מנסה אותנו?!

— שמש ביזרעאל דֹם! דֹם שמש! עוד חצי־שעה אורה, עוד איזה מבטים ארצה. אבל היא מה לה ולנו? — היא לדרכה — ואנחנו נשארים יתומים עזובים בעמק...

ובתים אין, ודרך־העגלות אין עוד לפנינו. צל־ההרים, חשכת־ההרים האפילו על עקבות־האופנים וסרנו מן הדרך...

... שוב אל הר גבה, משם נראה את גגות־מסחה. ולשני — משם בודאי נראה־ומפהרים, ולמראה פני־אלה, שחורת־מות על פניהם, מתכוץ הלב ועומדים ומחכים...

... שורו, על ראש גבעה גבהה נראים בתים אירופאיים. אבל גם זה לא מסחה. מליצנו, מי שראה פעם את מסחה מרחוק, יודע זה. לא מסחה זאת ולא מושבה יהודית אחרת, בית־תפלה, כמדומה, של נוצרים מתנוסס שם.

הלעלות? כפר זה ימינה הוא, ואולי זוהי הדרך. אולם איך לעלות? הלטפס דרך המשעול הצר המתפתל שם?

החשכה מתעבה. הכל מתקדר... לאט־לאט התרוממנו בדומיה למעלה, ונמצאנו פתאם אצל מעין־מים.

ערביות עומדות ליד המעין ושואבות מים. ואיזה גבה, איזה גדול־קומה, איזה יופי מיוחד במינו — בנות־מלכים, נסיכות־אגדה! — איזו מלוכה נעלמה פה?... ועיפים ויגעים מן הדרך ומתמוגגים מגעגועים של מראה זה, אנו משתטחים ליד המעין. בנות־האגדה מסתכלות בנו, מדברות אתנו, מגישות לנו מים ומלטפות במבטיהן את הלב, פורטות על מתריו... שותים, והמים — חיים. מין אידילה נפלאה מסביב באפלולית־הערב. העצים מסביב, הירק מסביב, ריח־ההרים וריח־היפהפיות האגדיות הללו מנסכות עליך שכרון. וכמה גמושות הן הבריות הללו! — פעם הן מזדקפות כתמר, פעם גוחנות כקנה־הים וצוחקות לנו ומאושרות בנו. והאויר נשאף במלא חזינו.. גן־עדן — אלא שהערבים, שנים־שלשה שבאו, פוגמים את המנוחה, את השאננות.

הממלכת קסמים פה? או מלוכת שודדים? הבט על הערבי החסון שמנגדך עם חבריו. וזה המזוין בסכינים, בעל עינים חמסניות, המטיל אימה במראהו — מה הענקים הללו?... אבל קבלת־הפנים שלהם מפיגה את הפחד: כלם שמחים בנו, הגברים והנשים. נכנסים בדברים, ומספרים אנו, כי תעינו בדרכנו למסחה.

מסחה! מי זה לא ידע את מסחה? בעל הסכין הלזה הולך שמה יום־יום למכר ירקות. או אולי אינך מאמין? הרי לך רשימה של שמות: שמו של זה כך, ושל זה — כך וכך. כן, הוא יודע.—והמרחק עד שם כמה? — שתי שעות. אולם לא צריך ללכת עכשיו, בשעת הלילה. „ערבים" (כך קוראים הם לבדואים), בדרך; והגזלנים הללו, ישדדו וגם ימיתו:

ולמה לכם ללכת בלילה? — שואל בעל־הסכינים — הרי אין טוב לכם מלון בכפר, וכאור־היום — והלכתם.

אולם אם רוצים אנו דוקא ללכת, נכון הוא ללותנו, בשכר חמשה פרנקים.

ללון, ללון! על גדות־המעין הזה, למראה כל היופי הזה. אבל „הנשים"... ובכן, חמשה פרנקים בעד הלויה — ומי זה בטוח בחסידותך, סַכִּינָן?... נכונים אנו לתת לו את הכסף הזה, אבל בתנאי שיקבלו במושבה, כי „אתנו אין כסף". אבל כך הוא אינו רוצה; הכסף דוקא למפרע. מליצנו מדבר על לבו — ללא הועיל. ופתאם קם אותו מליץ, וישא רגליו כמעט בבריחה! הוא גולש אל העמק, מבלי לשאל אנה ואיפה, — ואנחנו אחריו.

אחריו, אחריו, — והמים הטובים אחרינו, והיפהפיות אחרינו, וגן־העדן אחרינו, וכל האידליה כלה עם שלותה ושאננותה ושכרונה אחרינו; ואנו נדחפים לתוך תעלומות, בלי מטרה, בלי דרך...

רצנו שמאלה, שמאלה — אל התבור. אצל התבור נשאל למסחה; ולא — נלון על התבור; שם אירופאיים יש.

והערב התפשט על עמק וגבע. ואנחנו הולכים במרוצה במסלולים ומשעולים, בעליה וירידה, ואפילו הנחשלים אינם מתאוננים עוד, אינם מפגרים עוד; נאנחים — והולכים...

...מי יודע, מה מקום מְדַרְבְּנֵנוּ? מי יגיד לנו, מי יקרא לנו בשם את כל ההרים והעמקים, שאנו מדלגים עכשיו עליהם, מגמאים אותם? מי יספר לנו, מי ומי מאבותינו הלכו פה, דרכו פה, רדפו פה וברחו פה?

...אין אנשים, אין נשמת־חי רק הלבנה מטילת לה ממעל, מטילה צללים ארוכים־ארוכים מתחת ומסתתרת כפעם בפעם בין גבעות והרים...

...ואין חשבון־הזמן, חשבון־השעות, כמה הלכנו וכמה עוד עלינו ללכת. — ומדוע לא לקחנו את הערבי? אנו מלינים על ה„מליץ", הפרא הזה — פתאם נתעורר כסוס מלחמה וקפץ ודהר, השד יודע לאן!

...והפחד מדרבן בנו, ואתה מבקש עצה מה לעשות, כי נפגש בערבים? מה נעשה אז עם „בנותינו"? מובן, לחיים או למות! אולם במה נגין? רק בידי הבעל מקל, והשאר גם זה אין בידם...

או הנשתטח בין הגבעות ונלין פה הלילה?

קשה להחליט כך, ואנו מוסיפים לתעות. פעם מוצא אתה עקבותיו של איזה חמור, ופעם לא. ויש שאנחנו רואים פתאום את־עצמנו מוקפים הרים, ואיננו יודעים, איזהו הדרך נצא...

ומערות נראות בסלעי ההרים. ומתוך המערות עולים קולות משונים, ואין להבדיל אם של אדם הם או של חיות או של רמשים. ואין לפנינו אלא דרך אחד, משעול צר, ואת סופו אנו רואים: בפתחה של איזו מערה הוא...

לא האמַנו עוד בחיים. אך מה לעשות? הלכנו. והנה צל גדול לקראתנו. והוא מתנועע, מתנועע וקרב...

האגרונום שלנו חולה העינים נתפקח באותה שעה. והוא מבטיחנו, שאין זה אלא סוס ורוכבו. ראִיתי אף פעם לא רְמָתה אותו: סוס ורוכבו... ואנחנו הולכים לקראת הפרש הפלאי — לאחר שלברוח מפניו לא נוכל. אנחנו רואים אותו ואנו נראים גם לו — צריך ללכת לעומתו, ואנו הולכים. הבעל אוחז בידו האחת ב„זוגתו" ובשנית — במקלו. לוחץ אותו והולך...

אבל האגרונום — דוקא אותו הפעם הטעתהו עינו החדה! זה לא היה סוס ורוכבו. ומה היה זה? אפשר עץ ואפשר שן־סלע!...

גם הדרך לא סגורה בעדנו — יצאנו מבין ההרים, ולפנינו מישור — — —

התחלנו מטילים במישור, פעם לארכו פעם לרחבו, בעקיפין בסבובין... והנה ככוכב אש קורץ לנו מרחוק.

— אור ממסחה? — אולי...

אבל, לא! אין זה אור־מנורה, אלא אור־מדורה. בודאי מאהלי הבדואים.

ושוב עברנו איזה מרחק, ושוב מתנוצצת אש. ממסחה? לא; גם זו מדורה של בדואים. הלקרב? ומי יודע, כיצד יקבלו שם אורחי־לילה? ומה, הנתעה כל הלילה בקרבת הבדואים?

החלטנו לקרב. הדרך — מישור כבושה ורחבה.

כלבים קדמו את פנינו, ובדואי אחד רץ לקראתנו. ושואל הוא מה חפצנו, מאן ולאן?

ונורא הוא ונהדר אותו בדואי צעיר בחשכת־הלילה לאור הלבנה, גם במראהו גם בתלבשתו. שערותיו תלתלים־תלתלים, ושתי קווצות נופלות לו על לסתותיו, והוא מפשילן כפעם־בפעם בנענוע ראש אחורי אזניו, ובעיניו — אש. בתנועותיו — „דומה דודי לצבי" ההררי, ודבורו מפוצץ ועז...

מראה גבור, מראה נביא, מראה נזיר, מראה פרא־המדבר — השד יודע איזה מראה לו! — ההיו אבותינו דומים לו, בדמותו ובצלמו? לא יכלתי לגרע עין ממנו, רוצה הייתי לעמוד ולהסתכל עוד ועוד באותה תמונה...

והוא אמנם לא עזבנו... נלוה הוא עלינו, רץ לפנינו — סואן, חי, רועש, מדבר, זועק, שואל. ועוד אחד נלוה לו, אבל זה משתיק אותו — ע ל י ו לדבר.

ואנחנו ממהרים הלאה־הלאה, אל האהל, אל מדורת־האש, אל מושב־הזקנים. סוף סוף פחד פחדנו מפני להט־עיניו של זה.

מהרנו אל האהל ב„מרחבא" ובקשנו מים לשתות.

המים למה? לא לשם השתיה: פחד מפיג צמאון, אלא רוצים אנו להיות כ„אורחיו" של בעל האהל—סגולה לנגיעה שלא לטובה. . .

הרבה זקנים ישבו בעגול. היה שם, כנראה, „זבח משפחה". הביטו עלינו בסבר פנים לא כל־כך יפות, אבל מים נתנו לנו. בדואית אחת, שמראה קוסמת לה, הגישה לנו את הכד. נשאלנו מי אנו, — וענינו. ולהרחבת הבאור אמר להם מליצנו כי אנגלים אנחנו, כלומר, אנגליה מגינה עליהם. .. אך פניהם לא נעשו פחות זועפים מתשובה זו.

שאלנו לדרך־מסחה. הזקנים שתקו. אך שֶׁבֶת ־ המשקה שלנו הצביעה לנו לצד אחד. אבל אותו ה„נביא" גער בה בנזיפה והראה לנו דוקא על הצד שכנגד. . .

— אסור ללכת עכשיו, אומר הוא. אין הדרכים בטוחים. אולם אם רוצים אנו ילוה הוא אותנו. אך מבקש הוא הרבה בשכר לויה זו, ואנחנו מציעים רק מעט, ואומרים, כי אלמלי היה לנו כסף לא היינו הולכים רגלי. . .

ובדואים הולכים ונקבצים מסביב לאהל להסתכל באורחים. וכל הכלבים המו, וכל הכפר מתרעש — „אנגליזים" בלילה!

ואנחנו עדיין יושבים ועומדים על המקח. ומיד אני מרגיש מגע־ידו של הנביא סמוך לכיסי... יושב הוא מאחורי וידיו קרובות אל כיסי — שלא בכונה, ודאי. . . הזקנים שותקים והוא מדבר, ואימה בדבורו ובכל תנועותיו, כשם שיש חבה במבטן זה של הבדואיות.

החלטנו סוף־סוף לקחתו למלוה. כי מה נעשה, אם לא נקחהו, ויתלוה עלינו מאליו— ומחוץ לתחום הרי מותר... לצפצוף אחד שלו יבאו גם אחרים שירצה בהם— הרי במאכל לא כבודנו . . . ונקם ללכת, וגם ה„נביא" נלוה עלינו. ושוב עברנו את הכפר; בחורים ובתולות יצאו אחרינו, מחנה גדול, וכלבים התחילו חורצים לשון ביתר חריצות. . .

אמרנו ל„נביא", כי רוצים אנו רק במַלְוֶה אחד ולא באלף. הוא כרגע הבריח אותם; ולנו אמר, כי ישוב הכפרה לקחת מטה או איזה זין שהוא לדרך.

ואנחנו, דוקא לא שמחנו על שמירה מעולה זו ובהתרחקנו קצת מהכפר — התחלנו „פוסעים" פסיעות גסות, לא הולכים, אלא רצים, בורחים מפני השמירה!. . . עברנו במרוצה על כפר־בדואי שני המרוחק מהדרך, כמעט בנשמה אחת, ועדיין נשמעה נבחת הכלבים. השבנו — הרי הוא הולך, הרי הוא הולך, אבל הוא לא מצאנו — וירוח לנו.

. . .ואנחנו שוב בערבה, בשדות־דורה, אולי קרוב למסחה, ועוברים אנו שדה רחב מאד, ומגיעים לאיזה נחל, אבל אין אנו יודעים, מה זה ושל מי זה.

ראינו את התבור בקרבתנו. אולי לעלות עליו? כבר קרבנו אליו, אבל שוב נראה אהל, מוטב שנתעה בערבה משנתגלה לבדואים. . .

ואנו תועים הנה והנה, עד שבאנו לידי הכרה, כי אין סוף לערבה ואין טעם להליכתנו בלי מטרה, ונעש את הנסיון האחרון: אם נעבר עוד כברת־ארץ, ומסחה לא תהיה — ולַנו בעמק.

עברנו — ומסחה לא נראתה... ונפרק מעלינו את צרורותינו ליד שיח־דקרני ונשכב בצלו.

אורות־הבדואים... ואנחנו דומם הלכנו, ודומם שכבנו. שתיקה, אסור לדבר, אסור להדליק גפרור, שמא ירגישו בנו...

צל־השיח מאפיל עלינו, אבל רחמי־הלבנה המביטה עלינו בגעגועים אינם כלל בעתם. ולואי שהלכה לה לעולמה הישני. אבל עכשיו כעשר, והיא תלך לה לישם רק לאחר חצות...

נתבקשה אכילה ברמז. נמצאה אותה פרוסת־הלחם מהבקר. נפרסה זו לפתותים קטנים ונתחלקה בין הרעבים. אבל רק בפה נתנה ולא נלעסה: תרדמה נפלה על חברי בעוד שאכלם בפיהם...

... והלב כל־כך שקט, בטוח, ועוד יותר נח נעשה לו, כשהלבנה שקעה. איזו מנוחה! אין מערות, אין בדואים, אין כל מורא... רק שמים וכבבים, שמים וכבבים. שאננים הם הכבבים, שאננה מסביב הטבע ושאננים גם אנחנו. מזהירים הכבבים ומזהירות המחשבות, והלב כל־כך רך־רך ומלא־מלא...

והעין נפקחת לרוחה ומבטת וחודרת לסתרי־מעלה ולסתרי־מטה. והאוזן סופגת וקולטת כל נדנוד, כל לחישה־עוברת, גם את סוד־סודה של הדומיה עצמה...

רק נבחת־כלבים מגיעה לפעמים; ואין אתה יודע כלבים של מי, של הבדואים או של אחינו במסחה?

... והשנה מתוקה היא, מעודדת. מקיץ אתה, פוקח עין — ומביטים עלינו הכבבים בעין יפה כ״כ, טובים הם מהשמש, טובים מהלבנה.

— —

... וכאשר האיר השחר, נראו לנו באיזה מרחק גבעות גבהות... אחד מאתנו הלך לבקש מעליהן את מסחה ויעלם בערפל... והאיר עוד יותר, ויתגלו לנו עדרים, ורועה לבוש „עביה" מטייל במטהו... והערפל נתפזר קצת, ויראו לנו מצד אחד כפר יפה והרים — שם, כנראה, היינו אמש... והאורה גברה, ואנחנו מסתכלים במשקפת — והנה, הנה מסחה מזהירה אלינו בגגותיה מתוך הערפל....

ד.

עם פנות־היום שכבנו בגרנו של כפר־תבור, היא מסחה.

בין אחים אנחנו — אכרים שהזרו כל היום אחרינו. רוצים הם לדבר עמנו, וחזקה לאכר מארץ־ישראל, כשהוא מדבר בפני אורחים אינו אלא מטהר את־עצמו מן הדבה ששפלו עליו...

ועומדים בתי מסחה לקראתנו, בנינים הדשים שכבר נהרסו למחצה... ערום הכפר מכל עץ — אך התבור, התבור הופף עליו, ומאציל עליו מהודו ומכבודו...

הר מיוחד זה עומד על גב־המושבה; לקח הקדוש־ברוך־הוא ו„כפה הר כגיגית"... וגיגית הפוכה זו מעוררת מיני מאויים נסתרים בלב... אל כל פנה שאתה פונה העינים נשואות אך אליו. מיני געגועים ויראת־הכבוד הוא משליט עליך כאחד. ורוצה אתה לחבקו, לאמצו אל

לבך. וזה כאלו הוא עומד ומלגלג: „הראני, הראני, בן אדם, את כחך — חבקני נא, אם יש לך זרועות כדי מדתי!"

והאכרים הם יודעים לספר אלפי נפלאות על אותו הר. מראהו בשעת זריחת השמש, ומראה בשעת עלית הטל — רקיע מיוחד תלוי אז עליו. עד היום לא שבעה עוד עינם מהביט על חלופי מחזותיו של התבור!

אבל יש ויש אנשים שעזבו את התבור — ה„פקידות" לא דאגה להם כראוי, ובשר וירקות היו ביוקר...

אבל הנשארים לא יעזבו עוד את התבור. מנהגים אחרים ינהיגו מעכשיו. גם פועלים עברים יקחו מהיום ואילך. יודעים הם: שאין תקנה להטבת מצבם אלא ע"י רבוי הישוב היהודי, כי רק אז יהיו בשוחים מהגנבות הרבות. רק אז לא ישנה עוד המקרה שקרה זה לא כבר: ענלון ערבי הכה את אדוניו בלחי; ובאין ברירה לקחו שוב לעבודה...

והנה הגיעו דמדומי-חמה. הלב כָּמַה למרגע, לתנחומין. ורוצה אתה לשכח את הכל, את הכל ולהתמזג עם זו הבריאה הנהדרה שבהרים ובעמק — — —

שותקים גם האכרים, ועיניהם תלויות באופק השמים. צללי-ערב יורדים ושוזרים קסמים ותעלומות בכל הבקעה והעמק ועולים וגדלים עד ראשי ההרים. גגותיו של איזה כפר מרוחק האדימו בזהר השמש.

— ההרים הללו המתנשאים על ראשי חבריהם — מפסיק אכר אחד את הדומיה — הרי הגלבע הם; והגגות האדומים הללו של עין-דור הם.

ושוב דומיה.

ושם הרי גלבע, עין דור...

ואנחנו — בגליל...

...ונפגשנו בסג'רה, בטבור האחוזה. אנחנו המעט באנו מצד מסחה, והם הרוב — מנצרת.

ולא כלם באו: בדרך נתפלגו גם הם, ובא רק חצי-הרוב. השאר ראה „מנוחה כי טובה" בחיפה.

גם להם לא שחקה השעה: גם הם טעו, ולנו כל הלילה בכפר סמוך לסג'רה. אבל הנה זה באו ועמהם גם פנים חדשות:

אחד „בורזואי" והוא הגיגי בתלבשתו ונהדר בסבר פניו. עיניו השחורות נוצצות וצוחקות, ורגליו — לָבֵן גרבים. עד ברכיו מגיעים הם הגרבים ובירית רחבה עוטרת כל אחד מהם. גם נעליו לבנים, גם תלבשתו לבנה. וילקוט-של-בַּיִר לו, ילקוט כל-בך מהודר. והוא כבר מרוחץ ומבושם. הולך הוא להתודע עם הפקיד בכבודו ובעצמו. ורואים אתם אותו — הוא הלך רגלי מחיפה אף כי „בורזואי" הוא... כי באמת יש ויש סינתיזה בינו, הבורגני היהודי, ובין הפרולטריון היהודי בארץ-ישראל, אעפ"י שהוא כבורגני אינו מוכן כלל להתחלק את הפרולטרי ברכושו...

ורכושו של בורגני זה, ומלבד תלבשתיו, גרביו וקשוריו — על כל שונאי ישראל!
אך קטן הוא, שזוף הוא, מהיר וזריז בתנועותיו, אף שהוא מסורבל בבשר. וצוחק תמיד ודומה למעין נובע כשיש פרוטה בכים או כשאכל באיזה בית „מאצילי בני ישראל", וקודר הוא כבעל מרה־שחורה בשעה ש„אפסה כל תקוה" — ותמיד מושך הוא את הלב ברעננותו... והוא בא הנה מעבר לים האטלנטי. למה ולשום מה? מי יודע? „פרוטות" אין לו, אך תמיד טרוד הוא באיזו הליכה או מרוצה או נסיעה או בעסקנות צבורית. עצמו חובותיו — והריהו הולך לעבוד כפועל פשוט. מאסה נפשו בזה — והריהו הולך ומוצא לו איזו־„משרה". עכשיו פגע בחבורה זו שהלכה גלילה — והלך גם הוא.

ועוד בורגני שני לו עמו במהננו: זה רופא־שנים שבא מ ס י ב י ר. האגודה הציונית שם החליטה לשלוח שנה־שנה אחד מחבריה לתור את הארץ, והגורל הראשון נפל עליו!

וזה צעיר רגשן, מתפעל מכל מראה עיניו ומשמע אזניו. וכבר יודע הוא את הכל בא"י. הוא אינו נח, ואינו שוקט, וחוקר ודורש לכל. את הכל הוא רוצה לדעת. והריהו יודע כבר לדבר עברית, בקושי, אבל מדבר. בהברה רוסית, אבל מלים עבריות. ובראשו קרחת, קרחת גדולה טובה ורכה המעידה גם על רצינות...

הוא בא רק לראות את הארץ; אבל מכיון שראה מקצתה שוב אינו רוצה לעזבה. וכבר מסר כספו לבנק הלאומי, שבשעת הכשר יקנה קרקע בשבילו. מעכשיו לא יוכל עוד שבת בסיביר. ושב הוא לשם כדי להבריח גם כמה עשירים לקנות פה קרקע. ויראו אלו כי הוא שאינו כנגדם אלא דל ואביון, ואעפ"כ מסר את כל כספו לקרקע ארץ ישראל!

הוא רכב על החמור, כי ללכת אין לו כח. והריהו מוסר שוב מודעה לכל בנות המין היפה, שיסלחו לו אם לא יהיה בדרך כְּקַוָּלֶר: את חמורו לא יתן לאיש, ואפילו לאשה!

והנה אנחנו הולכים ביחד.

שני ה„בורזואים" שלנו הולכים תיכף לחשובי־המקום. האחד למען דעת והשני להוָדע. ואנחנו תועים איש לעברו — ורואים את הגליל...

והכל כל־כך חדש לנו, הטבע, החיים, הבריות גופן.

וגרן יש בסג'רה כמו בשאר המושבות; אולם צעירים מתקבצים שם יותר; והללו כלם מבטיחים, שאין יופי כמו בסג'רה...

ואפשר!...

על מסחה הוסף התבור בכבודו ובעצמו. וסג'רה — התבור אין לו מצדה אותו החן וההוד, כי הרים אחרים ממעטים את דמותו — אבל מושבת־הרים היא סג'רה; וכשמטפסים ועולים עליהם רואים משם את הגולן ואת הבשן ואת החרמון, — את החרמון!

ואנשי סג'רה בעלי רובים הם, ויורים בלילות. כל אחד מחויב לצאת עם רובהו לקול היריה השלישית. ומתגדרים בזה אחד על חברו. וה„ב" שלהם יש לה צלצול מיוחד „בעֶרֶב שבֵּבֵּין ההרים והגְּבָעות הגבוהים"...

מושבה חביבה טבע טובה עד מאד!

ו נ ג ר י ם יש בסג'רה, ומהם גם נשואי־תערובות.

פשטה השמועה ב„פנים רוסיה", כי הפקידות חבה יתרה לה ל„גרים", שיהיו „מופת" לישראל — ומהנות מחנות התחילו לבא הנה „גרים", באו ורבצו על פתחו של פקיד היק"א, משתחוים ואומרים: אם תתן „בטיושקא" קרקע — נמול את עצמנו; ואם לא — נשוב. . .

אבל לא רק גרים ג ר ו ר י ם באו אלא גם גרים ג מ ו ר י ם; מולים באו מרוסיה הם ובניהם! והדור השני מדבר גם „עברית בטוב"!

אבל עדיין הדעות מחולקות עליהם, הללו משבחים והללו מגנים. שואל אחד מחברינו על בחור אחד מהם, בחור שקדן, שחברנו זה היה מלמדו עברית ביפו ועשהו יהודי טוב — והנה צחוק מפי כל האכרים! הם מספרים: פעם אחת נפלה קטטה ביניהם ובין איזה גר אז יאמר אחד הגרים: „מצוה" עושים הרוסים שהם מכים אתכם שם ב„רוסיה". . . מיד קפץ אותו בחור ואמר: „וגם פה הכה נכה את הז'ידים הללו!". . .

אמנם, הוא אמר את הדבר בשפת רוסיה.

אל התבור הלכנו ארבעה: שנים, מה„פרוליטרים" ושני ה„בורז'ואזים". הרופא רכב על סוס

יצאנו, כנהוג, עם גבורת־השמש, וסמוך אל ההר התפרדנו, ג"כ כנהוג. הרוכב הלך לו בדרך הסלולה; ואנחנו טפסנו על הסלעים כדי לקצר את דרכנו.

והתבור זרוע סלעים לרוב, ומטפסים ומקפצים משן־סלע לשן־סלע ומקצרים את הדרך. . . כמדומה לך, כי גבהת עד מאד. הגבעות היו למישור, המישור לעמק, אבל נושא אתה את עיניך, והרי כאלו לא התרוממת כלל. . . וכח אין עוד להתרומם לאיזה גבה שהוא. אבל גם עצים זרוע התבור. על כל שן־סלע יש עצים. וכדאי לטפס אך בשביל לנוח בצל העצים הללו! הצל שם — ממשלה לבדה בלי שום שותפות עם השמש. והרוח משמש באותה הממשלה. ועל רוח זה נאמר: „ברוך מחיה נפשות!". ישבת רגעים אחדים באותו צל, וכח חדש בך לטפס עוד למעלה למעלה בהם־השמש.

ומראה התבור ממעלה — מנזרים, מנזרים, ואיזו חרבות ושרידי־עתיקות. . . הזה ירומם את רוחך?

סירים למאות אוכלים ושותים כבימי שלמה. וערבים נוצרים ממלאים את כל הרחבות חמורים וסוסים לרכבה — אולם גם זה אינו מרומם את הרוח ביותר.

והרופא שלנו נרגז — מחרף רוסית ומאים באגרופו על זוטמו של הערבי המושך ברסן סוסו. צרור אבד לו בדרך והערבי קבל עליו להמציאו לו. הלך וחפש בין הסלעים ולא מצא, אבל שכר טרחה הוא דורש. . . אך גם בזה אין כדי התרוממות.

אבל שור נא מסביב! הביטה אל הרי הגולן והחרמון! והביטה אל העמק — עמק יזרעאל!

הזה הוא העמק שהתענינו בו ככה? איזו מין צורה מחוטבה לו! מין שטיה רקום כלו מסתורין, ומשעבד הוא את העינים והלב בטובו וביפו ובנעמו. . .

— —

וירדנו מן התבור דרך מסחה. ובירידה לא היה גם הרוכב יחסן: הפעם נלוה גם הוא

אלינו ולא ירד בדרך המלך וכדי שלא לפוצץ את ראשו בסלעים ועצים ירד מעל סוסו, ואחזו ברסנו ומשכו אחריו — עבודה שאינה נאה כלל בפני השמש הלוהטת.

מרסן הרופא את סוסו, שלא יקפץ ושלא יכשל. אולם את רגשותיו אינו יכול לכבשן. ובקול עצוב וממושך הוא יורד וקורא לעצמו:

„לֵךְ וּמָשַׁכְתָּ בְּהַר תָּבוֹר וְלָקַחְתָּ עִמְּךָ עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי זְבֻלוּן וּמִבְּנֵי נַפְתָּלִי... וּבָרָק יָרַד מֵהַר תָּבוֹר וַעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ אַחֲרָיו" — — —

אחד רוצה לעשות לו לרופא נחת־רוח ואומר:

— וההרים הללו שמצד זה הרי־הגלבע הם, ומתחת — עין־דור.

אלי! מה עשית עם רופאנו?... עיניו קמו, הוא רועד, הוא קורא בבכי:

— אלה הם הרי הגלבע... ולבלי השתגע!

ומיד התחיל ההספד „הַצְּבִי יִשְׂרָאֵל, עַל בָּמוֹתֶיךָ חָלָל!"...

נשמט הרסן מידו, והוא הולך ומקונן, יורד ומביט. יורד ושואל: „היתכן, היתכן?!" — אינו מאמין — והוא חוזר ומקונן, ואנחנו מוכרחים להפסיקו:

— הבט אל סוסך, שהתחיל צולע. — — — —

הכל משונה, גם ההרים. שונים הם הרי הגליל מהרי יהודה לא רק בגבהם אלא גם באיכותם. אין כאן הררי־סלע, אין פני ההרים פה זועפים ושוממים. אמנם החדש חדש אלול והכל יבש, הכל קמל, אולם דמיונם לשדות־חציר שאך עתה נקצרו, ועדיין להם מראה־ירקרק צהוב ועדיין ריח־עשב עולה. ובצלעות־ההרים מעינות מפכים, מגבה ההרים ולארכם ולמורדותיהם. המים אינם נראים, צנועים הם, אבל שם רצועות־ירק משתרעות ובסתר העלים רועשים המים. והמעינות הם גם למטה. ואכרי יַמָּה ההולכים אתנו מגלים לנו את מי־הבדלה בתוך שיחים ועשבים. מים מתוקים שקשה למצא דוגמתם ומתוקים ביחוד לעוברי דרך, ומוסיפים המעינות להרים חן מיוחד. וההרים כשהם לעצמם מקרבים כל־כך את הלבבות ומגביהים את מעוף הדמיון למעלה למעלה...

וההר הסוכך על ימה ממערב יפה הוא ביחוד. הר־ענק זה חלק הוא מבלי קמט, ומעטהו — מעטה עשב — כאלו מתחרה עם מעטה הבשן שלעומתו.

ויַמָּה עצמה אעפ"י שמצאנו את בתיה החדשים ג"כ הרוסים למחצה ונוטים לנפל. אבל גם עליה סוככת טבע יפה ונאדרה, מרוממת ומבטיחה, אעפ"י שהבצה בחדש־אלול שמצאנו ברחוב המושבה חפצה ללגלג להבטחה זו... אבל בזו, בבצה, רואים אתם, אין האכרים אשמים כלל: הפקידות הכניסה לתוך בתיהם של האכרים צינורות־מים. נתקלקל צנור אחד, ומימיו שוטפים בחצר ומן החצר אל הרחוב. הרופא אמנם מזהיר על קדחת, אבל תבא הפקידות ותתקן!...

נשבר לבנו גם על אשה אחת אינטליגנטית, שנדחתה לכאן זה שנה מרוסיה. היא שמחה עלינו שסוף סוף זכתה לראות „אנשים" שאפשר לשאל אצלם: מה שלום מרקס ולסל, ומה פליחנוב שלנו אומר, וקוטסקי מה הוא דורש? וכשהתחילו נותנים לה תשובות מספיקות

יפתה האשה הצעירה שבעתים. ברק־אשר הזהיר בעיני הנדחה והגלמודה... מתוכחים — והיא כלה תענוגים!

הבטחה בלתי שלמה ומלאה נתנו בלב גם שני הנערים שעברו שם ועמדו לשמע מחלקת זו מה היא.

שניהם נערים מגושמים — והנה שאל אותם אחד:

„הטוב לכם פה?" ומיד ענה אחד בלגלוג, כי באמריקה, אי"ה, יהא טוב... „ולמה לא כאן?" התשובה פשוטה: כאן מתים ברעב; ובאמריקה מרויחים כסף! השואל מתרגש: מִנַּיִן הוא יודע זה? בשנותיו אלה וכבר חָכַם כל־כך? אבל באמת חכם הוא הנער ואינו טפש כחברו זה השני הרוצה להיות פה. הוא — מעורב הוא בין הבריות ושומע מה שהגדולים מדברים. כלם יסעו מפה וישובו עם בא־המשיח!

וכל זה אמר הנער דוקא בעברית, אעפ"י שהיתה מגומגמת מאד...

אבל כאן לא עצר ברוחו הנער השני וצעק מתוך כעס:

— שקר הוא מדבר! שקר מדברים כל האנשים האלה! פה יפה כל־כך. צריך רק לעבוד; אבל זה רוצה כסף בלי עבודה; *)

וכמדומה לך שהטבע מסכים לדבריו של נער קוקוי זה — והוא מבטיח ומבטיח...

ביום השבת באו. כל הפועלים העברים ממלחמיה לבקרנו בימה.

„כל הפועלים", כלומר — ארבעתם. רק ארבעה פועלים עברים היו שם, אבל כלם חזקים ובריאים ועליזים. ומפורסמים היו אלה. בכל הסביבה הלך שמם, אלה היו חלוצי־העבודה החדשים שבגליל.

צריך להיות חלוץ בשביל לבא לארץ־ישראל; וצריך היה שוב ל„החלץ" בשביל לעזב את יהודה, כלומר, את יפו ואת אספותיה ועתוניה ועסקניה הידועים וללכת הגלילה. קרבן כזה אי אפשר היה לדרוש משום בן־תמותה...

אז הבינו שצריך, להביא פועלים מרוסיה לכתחלה בשביל הגליל. פועלים שלא יטעמו כלל טעמה של יפו; שיבאו דרך חיפה, ומשם — ישר לגליל. דרשה מלחמיה עשרה פועלים, ונשלחו מרוסיה. אבל האניה דוקא לא עמדה בחיפה והביאתם ליפו. אז התחכמו שלא להחמיצם אף יום אחד ביהודה. הלילה הראשון לָנוּ בפתח־תקוה; כל הפועלים באו לראותם, את הנדונים לארץ גזרה הללו, ולמחר שלחום.

והנה ראינו ארבעה מהם שבמלחמיה. כמה נשתנו במראם, כמה ישנו את שפתם. עברית הם מדברים. ואיזו עליצות שורה עליהם! לא, הם לא יעזבו את גליל שלהם לעולם!

ועם הפועלים הללו קמנו והלכנו יחד למלחמיה.

גם הפעם הלכנו בקפנדריה, דרך גבעות, והלבנה יצאה לקראתנו והסבירה לנו פנים יפות עד מאד. ואנחנו הלכנו לאט־לאט בחשאי, כחולמים ממש.

---

*) על השנויים הנראים כעת בישוב הגלילי ובחיי האכרים והפועלים שם, שנויים ניכרים לטובה — ראה מאמרו של ה' מ. סמילאנסקי, „מושבות הגליל", שנדפס בחוב' א' של „העמר" כרך זה.
המערכת.

פועל אחד הבעיר שדה־קוצים: התפשטה להבה ועלתה, ומורא אלהות־האש נפל על כל הכּכּר ההיא.

הלכנו כשתי שעות בירידה. ירדנו בין־גבעות ודרך חריצים ולרגלי הרים גבהים, שלכֻלם מראה דמיוני באור הלבנה —

והנה הכנרת!

שטח זך ומצוחצח נתגלה לנו פתאם לאור־הלבנה, כעין התכלת... ונוסף עליו מכל צד, הרים משונים, צוקי־סלע, והרי עבר־הירדן... והנה גם הירדן עצמו!...

...וילדות יפות, לבושות לבנים, קדמו את פנינו במלחמיה. רצו לפנינו, שרו לנו. „אָבִינוּ הַזָּקֵן הָלַךְ אֶל הַשָּׂדֶה".

ועוד שירים כאלה וכאלה.

באחד הבתים היה משתה. בחורים ובתולות נגנו שם ושרו. ואנחנו כל אחד חטף לו ילדה, ותחת כפת־השמים ולאור־הלבנה נערכה חגיגתנו: הילדות ואנחנו.

הן רקדו, הן פזזו הקטנות כקרני הכוכבים, כקולות־השיר. והרופא שלנו הוא משתגע, מדעתו הוא יוצא! בחצי־הליל הוא רץ ודופק בדלתי־החנויות: שוקולדה, סוקריות תנו לו!

ואוהבות הן הילדות שוקולדה, ואוכלות אותו מתוך רקוד ורננה ושחוק על „דוד" תמוה זה. וכל הרחוב מואר בלבנה, והן בורחות ממנו ונראות רחוק רחוק כשהן קופצות ורוקדות — ומיד הן שבות אלינו. מתעלסות הן כעדת דרורים.

גם אל הגרן, מקום לינתנו, באות הן. בערמת התבן והקש הן מתגוללות.

אחר חצות, והן עדיין אינן הולכות להן. מזרז אותן הרופא שתלכנה הביתה לישון. הטל יורד וגם הוא מפחד לישון בגרן מפני הטל. אבל הילדות מרגיעות אותו כי במלחמיה הכל טוב: „אין טל במלחמיה, אין כאן טל!" — — —

ה.

עם אור השחר טבלנו בירדן, במקום היוצא מהכנרת. טבילה זו היתה גם אצלנו מעין אקט דתי. דומה, שעם כל ימי שבתנו פה עדיין לא התאזרחנו פה בטרם שהתרחצנו בירדן, ורחוק מיהודה אנו טובלים את עצמנו, בירדנו של הגליל, סמוך לטבריה. וימרקו מי־הירדן את כל הטומאה והזוהמה שדבקה בגולה בנו ובאבותינו!

ומקום זה שהכנרת שוטפת בו—שם המים אמנם חזקים, ומתאימים לתעודתם.

ברגש של גאוה והכנעה כאחת עמדנו בתוך המים. כמה צר הוא ירדן זה, מקור שירת לבך, אבל כמה זכים ורועשים מימיו. משתטח אתה והמים נושאים אותך בעצמם, בכח־עצמם, בעצמת־זרמם... רוצה אתה לעבר את הירדן, להעמיד רגל על עבר הירדן מזרחה? — התאפק בן־אדם! חזקים המים ממך. והרי הם נושאים אותך לארך, למטה, מקום שבנות־לויתנו עומדות ורוחצות.—ועל כרחך אתה שב!

ועל־כרחך גם לעזוב את הירדן. קשה עליך הפרידה גם מהאבנים המכסות את קרקעו, שנכשלת בהן כמה פעמים. אפילו אותן אבני נגף חביבות עליך. המקום קדש אותן. ובת־לויה אחת

מוציאה אבן קטנה מתוך הירדן, צוררה אותה בזהירות רבה במטפחת — זכרון לירדן — — —

ושני חדושים פגשנו בדרכנו לטבריה: האליאנדר הרי נטיעה יקרה היא ברוסיה, וכאן הוא הפקר. שפעות שפעות אוליאנדרים מגודלים ומסובלי פרחים לשפת-הירדן והכנרת. ואנו זורעים את דרכנו פרחים יפים וריחניים. ושנית מעין אחד מחמי טבריה הזורם מראש גבעה אל הכנרת. המים רותחים, טובל אתה בהם אצבע והיא א י נ ה נכוית.

והנה בית יפה בתוך הר אחד וגג לו עם כפה, עלינו — והרי זה קברו של רבי מאיר בעל-הנס, הידוע לנו מילדותנו ע"י הקפה של פח המודבקת בכל בית יהודי אל הכתל. שם, שם . . .

וכאן צל, אויר צח ומים טובים — וישבנו לנוח.

בחצר—בית-הכנסת, ובבית—ישיבה, וספסלים רבים בחצר: בקיץ, הפרושים ישנים עליהם בחוץ. אבל הישיבה ריקה באותה שעה. ברית-מצוה לאחד הפרושים, וכל האברכים והבחורים הלכו שמה, העירה לטבריה. רק זקנה אחת מצאנו שם. היא המבשלת, היא המטפלת בסדרי הישיבה.

הזקנה נתנה לנו מים, והרופא נכנס עמה בשיחה: אולי אפשר לנוח פה, והנה היא שמחה לקבל אורחים היא תכין לנו גם תה, וגם תבשל לנו כל מה שאנו רוצים.

תחי הזקנה! כי מה לנו בטבריה המזוהמה? נשלח את השמש לקנות בעיר צרכי אכל ונערך לנו סעודה על שפת ים-כנרת, וזכותו של רבי מאיר תגן עלינו.

סבתא טובה! כלום רגילה היא לראות בחורים ובתולות כאחד מתהלכים כרעים אהובים. ויחוסנו לאלהים כלום אינו מכאיב את לבה? והיא דומת כאלו אינה רואה, או רואת ולא איכפת לה כלל ומסבירה לנו פנים בחבה . . . אבל אנחנו „מתחסדים" מאלינו. האשה הצעירה מכסה באופן אינסטיקטיבי את ראשה, הגויים" והקלים שבנו מקבלים נזיפה חמורה מחבריהם, והרופא שלנו במצב של התרגשות, וכמעט מתוך בכי עצור הוא משיח עם אותה הזקנה, המבלה ימיה אצל הקבר הקדוש הזה.

מבקש הוא סליחה ממנה שלא דקדק באיזה דבר, סוף סוף הרי בן דורו הוא, — דור הדואג ביחוד לעולם הזה, מפני שבמעשיו לא יזכה עוד לעולם הבא. אך הזקנה מנחמת אותו: „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא". „אפילו פושעי ישראל מלאים מצות כרמון". ולעולם הזה צריך גם-כן לדאג: „אם אין קמח — אין תורה". ועוד מאמרי נחמה כאלה.

והנה שתי נשים באות במרוצה. פניהן סמוקות, ועיניהן צבות ואדומות. והן יורדות מהר למטה, למקום-הקבר. נותנות שמן בגביע-המנורה מדליקין אותה — וקול בכין פרץ פתאם. . .

עלה הבכי ובקע מתוך המערה בצעקות נוראות שזעזעו את האויר שבחצר ודכדכו את הלבבות וסתמו כל פה. . .

מתרפקות הן הנשים על המצבה, חובקות אותה, נושקות אותה ונדבקות בה — הן נתקו מעולמנו והרי הן מדברות עם המתים, עם נשמות הקדושים. הטסות מסביב לכסא-הכבוד להיות לנו שם, למליצות טובות. . . והדבור עם הנשמות הוא רק בקולות מרים, בצעקות-יאוש, ותחנה — ומלים לא ישמעו. . .

הרופא נרעש ונרגש: המאמינים רק הם, הם חיים, ואנחנו — מתים. להם יש בפני מי לבכות, בפני מי להתחטא, ואל מי לקוות ומה לקוות. אין סוף לעולמם הגדול...

ושוב הוא מתגעש: דרמות, דרמות. על מה הבכי, על מה היללה הנוראה הזאת? ילד נוטה למות? בעל גוסס? — וברגע זה נחתך גזר־דינם... והנה, הנה עמדו הנשים להכריע את הכף לצד־זכות... לזעזע את כסא־הכבוד... מתנפלות להציל את הטרף מפיו, מפי המות עצמו!... או אין זה אלא קומדיות?... עולם של קומדינטים... כל אחד ואלהות שלו... והשני — אינו אלא משוגע, הכל משוגעים — — —

הלכנו לטבריה. הצטידנו שם בלחם וענבים ומהרנו לשוב מן הכיעור והזוהמה שבעיה"ק אל קברו של רבי־מאיר, לשאף מעט באווירו הטהור.

הלבנה שפכה כבר את אורה על הדרך ועל ההרים הגבהים שמימיננו והכסיפה את הכנרת... מלאך, מלאך־קטן רוצה אתה להיות, כרוב בעל־כנפים בלי משא של גוף כבד ורגלים כושלות, ולעוף על גבי־ההרים הללו לאור הלבנה הלזו...

ואשרי גם מי שזכה לבת־זוג: הללו נפרדים מהחבורה ונעים יחד כצללים שלא מעלמא הדין לאור הלבנה— והשאר הולכים דומם־דומם...

החצר היתה כבר מלאה פרושים, בהם גם באים־בימים גם „בחורים" צעירים, נערים. כלם לובשים מכנסי־בד לבנים בגזרה עֲרָבִית וטליות מצויצות. מצאנום כשהם מתפללים ערבית.

הזקנה כבר חכתה לנו, וגם תה הכינה לנו ואכל. והפרושים כל אחד ואחד נותנים שלום לכל אחד ואחד ממנו: שלום, שלום ופיוט על קברו של רבי מאיר... גם הפרושים הללו מביני פיוט הם. הנה הם יורדים לטיל, ליהנות מזיו־הלבנה, להשתקף בכנרת. גם מאתנו יש יורדים אל הכנרת ואל ה„חמים", לטבול הם רוצים גם בחמים גם בכנרת. ושלום הלילה בולע צללים ופולט צללים....

שלום שלום לעפרו של רמבה"ן. שלום לצדיק שמצא לו מנוחה במקום הזה!

אבל כיצד נסתדר בשעת שינה? חצר צרה זו מלאה פרושים, ובחברתנו — גם מין זר זה, הנשים. באיזו רשות התפרצנו אל הקדש?... אולם רבי־מאיר מאחד אותנו בנשמתו הטהורה. הלבנה שופעת עלינו אור אחד. הכנרת מדובבת אלינו בשפה אחת — שלום אחד לכלנו וגם לנשים. להן הקציעו אדן חלון אחד בקיר החומה הרחב. מקום שחמשה־ששה אנשים יכולים להשתרע עליו. ובית־התפלה היה לחדר־משכבן.

גם אנחנו הגברים תפסנו לנו מקום על אדן־חלון אחד שבחצר יחד עם הפרושים. והפרושים באו אתנו בשיחה. הכל רוצים הם לדעת. האמגרציה לארץ־ישראל, הישוב בארץ־ישראל, הישוב הישן והישוב החדש מה הם? והליכתנו מה היא, והעלמות ההולכות אתנו מה הן ומי הן?

...והכנרת והירח מתעגבים זה על זו, ממול חלוננו. מבריק זה ממעל, מבריקה זו מתחת. ורוח־הליל נושב, חודר לתוך־תוכה של הנשמה. מתחת, בין־הסלעים, שוכבים אחדים נטויי־עין אל הכנרת. ורעד של קרה, רגש וגעגועים מזעזע את הגוף — — —

ישן אתה וחולם, ישן ומקיץ מתוך רעדה וחוזר ונרדם בחלום...

והנה דפיקה בחלון — השׁוּטִים באו׳ — הגיעה השעה לצאת בסירה. בסירה לדרכנו ועל פני הכנרת!

השחר הגיה, ושטיח־נוזל זה עם רבוי־קמטיו, מקסם־עינינו זה היה תחתנו ומסביבנו. עברנו על פני מזרח־העיר, על הבתים העומדים במים ממש. גדולים וקטנים טבלו טבילת־השחר. ודַיָּגִים הוציאו מכמרות ורשתות וקרבו בדוגיותיהם העירה.

ניץ־החמה הבהיק מתוך הערפל. כנרתנו התרחבה מסביבנו יותר ויותר. וסביבת־הכנרת נתגלתה עלינו בכל אופקה.

מנסים לשיר — בסירה על הכנרת הרי אי־אפשר בלי שירה — אבל מיד משתתקים ונאלמים מפני פראות־הטבע ועדנותו....

סירתנו חותרת לפנה קבועה. עדיין רחוקה היא. אבל זו מעידה כי יש סוף לדרכנו. וצר לך על החלום היפה שהוא הולך וגז מעליך — — —

והנה גם בגליל הררי־סלע. יוצא אתה מטבחה, יפה נוף זה שעל הכנרת, קן־שלום של המשלחת הגרמנית — והנה סלעים עד לראש־פנה, ועד בכלל.

ודרך זו לראש פנה היתה לנו מהדורה חדשה של ענויים ויסורים, גם תעה תעינו, גם להט־השמש הכנו. גם צל עצים לא מצאנו וגם למים צמאנו — אבל סוף־סוף הגענו גם לעדן זה, הנקרא „ראש־פנה".

„ראש פנה" שבּרה אותנו. חן־המקום וחן־הבריות מקסימים כאחד. ודמדומי־החמה ושירי־ילדות השכיחו מאתנו את כל ענויינו.

צורת המושבה כל־כך משונה, כשהיא משתרעת ברחובותיה בבקעה ובהר. מדרגות־האבן מרחוב לרחוב, המעלות והמורדות שבה נותנות מין צורה מיוחדת, צורת־מסתורין. ומכסה האבן שבכל הרחובות מזכירך איזה מין ישוב קדומים שבתקופת האבן... וגם על ראש־פנה סוכך הר— „הכנעני"!

אבל אי־אפשר להתעכב עוד על פרח זה. מן ההכרח לעזב גם „פנה" נהדרה זו. ולילך — לאן?

חבורת אינטלגנטים יוצאה על סוסים אל החרמון, אבל אחד המורים אשר שם מיעצנו ללכת בראשונה לפקיעין.

ופקיעין זו מהי? זהו כפר של פלחים עברים. פלחים החיים בכל עפ״י נוסח פלח ערבי, בכל: בתלבשתם, בדירתם, באופן־עבודתם ובכל מנהגיהם. אומרים, כי אלו הם שרידי היהודים שלא גלו מהארץ אחרי החרבן ושלא נשתמדו. כאלפים שנה נשאו סבלו כל מיני עריצות, של כמה מיני עמים — והם נשארו על אדמתם ועל דתם...

ולא עוד אלא שגם בית־שאן נעבור, שאומרים על יושביה כי צאצאי הפלשתים הם. דתם מושלמית, אבל גזע טהור הם מגָלוּת מודענו.

יהודים פלחים, יהודים קדמונים, ופלשתים תנ״כיים, פלשתים קדמונים נראה, בני דוד

ובני גלית אלה לעומת אלה — כדאי ללכת! וביחוד כשיש הזדמנות כזאת, שהמורה — יליד הארץ ודובר־ערבית — קבל על־עצמו להיות מורה־דרכנו. וחברנו, זה שרצה דוקא לדמשק, מוטל במטה, בארבעים מדרגות־חם, — אין לוחמים קנאים לחרמון — והרוב מחליט לפקיעין.

ובן־הזוג שהתחיל צולע ברגלו, מדלג כאיל — לפקיעין ילך גם הוא. הרי אינה אלא ד' שעות מראש־פנה.

והדרך זרועה סלעים ואבני־נגף. אולם אין זה ממעט את דמות היופי. בבקעת־הירדן השטוחה למטה מזהירים הכנרת ומי־מרום. מעינות יוצאים בבקעה ובהרים ומתפתלים בה אילך ואילך והירדן משתפך שם... ומשפרת את הדרך גם יפהפיה אחת קטנה שנצטרפה אלינו ללכת אתנו לפקיעין. שתקנית, שאננה וקצרת־קומה וקסמים בפניה. ועיניה כאלו מתבקשות: נשאוני מעט... העליה בין הסלעים מעיפת מאד — ואתה רוצה לשאת בריה קלה זו על כפים, על כפים.

והרופא, סוף סוף, גם הוא אינו אלא בשר־ודם, והריהו נותן לה את חמורו, והחמור הולך ומתעכב הולך ונכשל בסלעים וה„בורזואי" נשאר אתה לשמרה ולהרכיבה — כלום אפשר לעזבנה על נפשה בין הסלעים?...

אבל לא כל הדרך סלעים ולא כל הדרך עליה בלבד. והרי אנו בעמק בין הרים. העמק — אופק־השמים שכנגדנו פתוח לרוחה, ורחוק הוא מאד, וההרים הגבהים סביביו מכוסים עשב „ירקרק חרוץ".

ועל צלעות ההרים נטושים עדרי צאן ובקר. ההרים זקופים, ואלה מטפסים ורועים בכל זוית ופנה. מטפסים וקופצים צאן־ההרים ובקר־ההרים ולא יכשלו. והרועים המזוינים עומדים ממעלה, על ראשי ההרים. וכשהם קופצים, קופצים גם הם במהירות־היעל ויורים בנו ממרום מבטי־הנשר.

רועה־ההרים, זה מין אדם שאינו בטל גם בשפעת־היופי והגבורה שבטבע מסביב. הריהו עומד לו מיוחד, תופס מקום בבריאה, שולט, מושל, ומולך על ההרים התקיפים היצור הזה!

החבורה שוטפת הלאה־הלאה. המקום מסוגל להליכה — מורד־בקעה שבין־הרים מצלים, אך החולמים שבחבורה מפגרים. הרועים וממשלתם, המקום ותעלומותיו צדים את העין ומעכבים את ההליכה.

עם שקיעת החמה — ואנחנו בעין־זיתים. מעינות יש במקום זה, אבל זיתים לאו דוקא, אלא כרמים וכרמים.

ביהודה כבר נגמר הבציר, ובעין־זיתים עדיין לא התחיל. הגפנים שבעין זיתים הסיד שבאדמה אוכלן, אבל הענבים טובים הם עד מאד. ובגליל אין מחסור בהרים יפים וגם הכרמים שבעין־זיתים מכסים הרים נפלאים.

הדרכים אל המושבה גופה כאלו מחוצבות הן בין ההרים, ומחטבות בם. וצפת,

המפוזרה ממולנו על רוכסי־הרים, צפת בעצמת־סודותיה מני קדם משלימה את מראה הקסמים לשעת דמדומי חמה.

על הגבעה היותר מחוטבה ומהודרה ובסכה היותר יפה קנינו לנו שביתה. אחד מיושבי המקום מעלה לנו סלי ענבים.

אגרונום, אחד מחברינו, שמח שמחה יתרה: בפנה זו יש לאביו חלק ונחלה. אביו — אחד מחו"צ הראשונים, והוא חושב להתנחל פה עכשיו.

יושבי המקום — פקידי אותה חברה — מקבלים את האגרונום בכבוד גדול. חדוש הוא להם: „גוי" כזה שאינו יודע לדבר אלא רוסית ואינו מבין אף מלה עברית, הוא בנו של חו"צ, שגדל אותו לארץ־ישראל . . . מספרים לו על נחלתו. להתפרנס מנהלה זו אי־אפשר. אבל מטפחת גדולה משאילים לו ל„אדון" זה. — כמדומה שהתחיל קודה עכשיו, ושל הליל משפיע לרעה. . .

עם חשכה — ואנחנו בדרך. דרכים שונים לפנינו. עוברות אורחות חמורים ופרדות, לעכו ולצדון, ועוברים חמורים טעוני יהודים בעלי פאות, נשים וטף: כלם ממירון לצפת, או מצפת למירון.

וצפת מרמזת לנו בכל הדרך, מרמזת מתוך צעיף הסודיות, והמסתורין. . . אלפי הנרות והשביבים, המתנוצצים על צלעות ההר הגבה אינם אלא סודי־סודות בחשכת־הליל. ומאות היהודים, רוכבי החמורים, הנפגשים לנו ג"כ אינם לנו אלא סוד וחידה. מה דרכם זה לפניהם ?. . .

עולה הירח. לא פתאם, אלא מתדפק הוא ביראת הכבוד על שערי השמים, נותן סמנים מראש הר־צפת. . . אח"כ הוא מתגלה בכל כדוריותו והתחיל מבהיק כל אורו. מאיר הוא את החשכה אבל לא את הסודיות שמסביב. . .

ואנחנו מטפסים ועולים למעלה למעלה. עליה שאין לה סוף עד כדי אפיסות־הכחות, והבן־זוג נכה־הרגל — רחמנות להביט בו.

הנה זה אנחנו ליד מירון. הנה הבית והנה הקבר. קברו של רבי שמעון בן יוחאי.

פלא! את המקומות היותר נפלאים בחרו להם הצדיקים, נ"ע, לקבריהם.

וחיים הומים על הקבר. מיני חיים משונים, אבל כמה אנשים, נשים וטף! יש הדרים כאן זה חודש ימים בקביעות ויש אורחים הבאים שעה־שעה מצפת ומכל הסביבה. עונת־תשובה הימים האלה, ימי אלול, ימי הדין באים, באים הכל להקים את רשב"י למליץ על אחיו בני־עמו. . .

הגג כלו מכוסה אנשים, והאויר מה טוב הוא תחת כפת־השמים. נתפנה לנו שם מקום ונפל כפגרים. קטון וגדול סבונו שם, מתפלאים על הדבור העברי השגור גם בפי שתים מ„בנותינו". ועל ה„בנות" גופן ההולכות בתוכנו.

והחכם־באשי מצפת עם יהודי עשיר אחד גדול עומדים מרחוק ומביטים; מה המחנה הזה ?. . .

בקר, ואנו יוצאים עיפים לראות. תחלה אל המעינות. סובלים שם אנשים ומחליפים כח בצל העצים. טובה המנוחה על המעינות וכל מקום מעורר את עצבי-השיר לדבר שיר.

מים זכים כבדולה, הולכים ונמשכים כשמן אפרסמון, צללי עצים, עדרי עזים. שגולשים מעל ההרים ועולים בהרים, ושדה ירקות רענן.

צפתי אחד ובנו מטפלים בירקות אלו. עובדים הם כל היום וכל הלילה — הם הם המספיקים ירק כמעט לכל צפת.

והרי גם אשתו. עומדת היא ליד פח מלובן ואופה פתות דקות „עגות מצות", וילדים כמעט ערומים עומדים סביבה ובולעים אותן אחת-אחת לתאבון כחיות קטנות!

או אולי קרוב הוא יהודי זה קרבת-משפחה ליהודי פקיעין?

במקום למקום, ממעין למעין, מחורבה לחורבה ומקבר לקבר; מרשב"י לר' יוחנן הסנדלר, מהלל הנשיא — אבל חבל לשמאי הקפדן לא נבא! נבדל הוא מן החבורה והקצה לו מקום מנוחתו מעבר למעין על ההר שכנגד, — וזהו מהלך יותר משעה. ואנחנו כל כך יגעים!

יגעים אנו חוזרים לאכסניא שלנו. ושוב וכוח:

— ללכת לפקיעין או לשוב?

רחוקה היא פקיעין יותר מאשר חשבנו. וחברינו כמה נגועי-מחלה בהם. ה„פוליטיק" קודח. נכה-הרגל קשה לו לזוז ממקומו. ואשתו לא תלך בלעדיו. אחרים חולים למחצה... עייפים ויגעים. רוב אחד שותק בגיטרליותו והרוב השני מכריע — ל ש ו ב...

לא ראינו את יהודי פקיעין, רק אותו הצפתי ראינו בצלמם.

ואפשר שיהודי זה פלא יותר גדול הוא. יהודי צפתי — ועובד אדמה מההתעוררות עצמו...

שבנו בעוד-יום ללכת אל ראש פנה. והפעם לא אוליאנדרים בדרך, אלא עצי-הדסים לרוב. יהודים צפתים עומדים וזומרים זמורות-זמורות הדסים. גם אנחנו מתקשטים בהדסים — והולכים וזרי נצחון לראשנו. עם חשכה מתהילים לשיר. והשירה משמיעה בדומית-הערב הדים הדים רבים. וכפעם-בפעם עונה לה שירה אחרת באותן המלים מהצד שממולנו. הקולות לא קולותינו הם, מי ישיר שמה? הקולות רבים, והשירים שלנו... אנו מתקרבים יותר ויותר, והקולות משני הצדדים גברו יותר ויותר ונפגעים אלו באלו — והנה: „שלום!" — „שלום!" וההד עונה אלפי שלומים — הנה חברינו, שנפרדו מהמהגה בחיפה!

הולכים הם אלו לראות את מירון.

ואנחנו באנו ללון בעין זיתים.

בבקר השכם יצאנו מעין זיתים, רק האגרונום-הפוליטיק נשאר שם מוטל במטה חולה וקודח עד שיביאוהו בחמור לראש-פנה, ומשם — ליהודה...

הצולע— קופץ. אבני-הנגף הגדילו את פצעי רגלו. לנעל נעל אינו יכול עוד, ובת-זוגתו כרכה את רגלו זו בממחטות נקיות וכ"כ לבנות, והריהו מֻתּר לבן-הרגל. את סנדלו המיותר נדב לאחד שנעשה מחוסר-נעל אחת.

צוחקים לו לצולע ארוך רגלים זה, שהתימר בהליכתו המהירה. עכשיו אינו אלא אחד הנחשלים. וזה מתאזר גבורה ומתחיל מנתר על רגלו האחת, ועובר את כל הפלוגות שקדמו לו, מנתר ומתרחק מעליהן מרחק רב.

באנו לראש פנה — והנה ה„דמשקי" שלנו שוכב עדיין ב.דמשק ע־יש". חולה כמו שהיה. שתי חברות התחילו מתעסקות בו — הוא זקוק לכלכלה מעולה. אבל אנחנו מה חטאנו? את ההליכה למתולה אי־אפשר לעכב בשביל זה.

כוחות כלנו מדולדלים עד מאד. אבל אין איש רוצה לותר על הליכה זו. אפילו הצולע, שקשה לו לדלג גם על מפתן־הבית, אינו רוצה לותר. מתעקש הוא למרות הפצרת חבריו. על רגל אחת ינתר, על ארבע, או על שלש יטפס, יחלה, יפול למשכב ועד מתולה ילך! כי אם לא עכשיו אימתי? — יבא מלאך המות, ויאמר לו: „אבל עד גבול הארץ באתי ואת מתולה ראיתי!"

ומראש פנה ועד מתולה הרי אינו אלא מהלך של עשר שעות, ותו לא...

חמור הבורזואי עמד כבר מוכן לרכיבה. כשהוא טעון, כנהוג, צרורות כל החבורה. והנה אחרי שתדלנות מרובה נמצא חמור גם לנכה־הרגל, חמור קטן, פעוט, ננס ממש.

הצולע מרים את רגלו הנכאה — והחמור עומד בין רגליו הארוכות התלויות ונגררות כמעט על הארץ. והחמור כנראה נעלב משחוק החבורה ואינו רוצה לילך. דופק בו הצולע, דופקים בו כל בני הלויה והוא אך מסתובב הנה והנה. אינו רוצה לילך בדרך לצים. לסוף בא בעליו ודפק בו — והעיר רץ. ובעליו מבטיח כי זה הקטן עוד יעבור את הגדול.

יצאנו אפוא בשני חמורים ורוכביהם. יצאנו בשלום מאבני־הנגף של ראש־פנה והגענו למישור ושדות ודרך עגלות. וההליכה בדרכים כאלה אינה אלא מנוחה.

עם פנות היום וההליכה עדיין קלה שמחה ומהירה. הבורזואי והמורו נעלם זה כבר מהעין. אך החמור־העיר זכר פתאם את אבוס בעליו ורוצה לשוב. כל מקל אינו מועיל. והחבורה ממהרת — הערב בא — ותקח אשת הרוכב ברסן החמור ותמשכהו. והצחוק שלם: „נתערב" האדם. ערבי ממש, הוא רוכב על החמור והאשה מנהיגה בו!

עברנו את „משמר־הירדן" והלכנו עם שפת־הירדן. הערב מתפשט על ארץ ושמים — והעיר הולך כמו שכפאו שד. העמידו את החמור הגדול לפניו. שמא יתקנא וילך אחריו. אבל העיר אינו מתקנא כלל בחברו. טוב עין הוא מטבעו. התחילו דוחפים אותו ע"י דגדוג — יְהָיָה נתעוררו עצביו והוא רץ, רץ ועובר את „חברו" הגדול כהבטחת בעליו ממש! — והדרך בדוחה לנו.

הבהלנו את אנשי יסוד־המעלה בשירתנו בלילה. הכל יצאו והפזו לקראתנו מכל הבתים לקול הרעש: „מלון תנו למחנה". מלון — האח! בכבוד! הוא מוכן ועומד. ימי החפש ובית־הספר מוכן לקבל אורחים בסבר פנים יפות כנהוג בכל מושבה: „לבית הספר, ילדים!"

ממחרת הבקר יצאנו. ושוב ערבה ליד הירדן ומי־מרום, ועטרת־הרים כסביב לבקעה זו.

העיר מראה ממש נפלאות. אי־אפשר להפסיק אותו במרוצתו. הוא מביש את „חברו" הגדול ממנו. הרגלים נשארים באחרונה. עוברים אנו בנחלים שוטפים, חולצים נעל ונועלים נעל.

הבורזואי — חליצת נעלים אינה לפני כבודו ולפי נעליו מרובי הקשורים והרי הוא מדלג ומקפץ מאבן לאבן עד שהוא נתקל ונופל המימה בנעליו ובגרביו המהודרים.

הבוז לבורזואים! ראה נא, מה חורו פניו. כשרון=בדיחותו אבד, וכצל נמשך אחרינו במרחק קילומטר.

אבל גם אחרים הולכים ונחשלים. אחדים ראשם כואב — נתדלדל כוחנו בדרך וכל עין וכל מעין קורא לך לנוח, לישב. עלמה אחת ישבה ליד המעין ושוב אינה יכולה לקום . . .

דרך רב עברנו, ואין אנו יודעים, כמה עוד לפנינו. סמני כפר=מתולה אינם נראים. והיום נוטה, היום פונה, היום עובר . . .

מתמרמרים כלפי הנחשלים: הנלון עוד בבקעת=הפראים השודדים האלה? התחילו הזריזים ללכת. האח עזב את אחותו, וצעיר אחר טוב=לב מתירא לתוצאות רעות ונשאר עמה. והעיר גם הוא „חוזר בתשובה". מתנהל הוא דוקא עפ"י הגיונו המיוחד לו, אינו צריך עוד למהר— והחבורה מתרחקת יותר ויותר. הצולע מתרגז, מזרז הוא את אשתו, שתעזב אותו ותלך בחבורה. והיא אינה רוצה. בכעסו הגדול הוא מתנפל על החמור, מכהו במקלו שבידו בכל כחו, על ראשו ועל צלעותיו — אך החמור בשלו. והרואים מרחוק עדיין צוחקים לו: צמחוני הוא הרוכב ומכה את החמור כאחד הטבחים. הצמחוני שבו מתרגז עוד יותר: לו יש חרב בידו! עוד הכה יכה גם אותם, את הצוחקים. באפו יהרג גם איש, רק את נבלתו לא יאכל!

והנה השיגנו פרש אחד מזוין כלו. הוא ירד מעל סוסו ובא אתנו בשיחה. קשה להבין את דבורו הערבי, כי אין מאתנו יודע ערבית. נפלטה מפיו המלה „שבת" — ונודע כי יהודי לפנינו.

יהודי הוא ומדבר גם עברית! הררי הוא יושב=מתולה והולך לביתו. דרכנו נכונה לפנינו. אנו הולכים יחד ברגל והבורזואי קפץ על סוסו היפה ונעלם מעינינו.

בפי ההררי הזה גם בשורה טובה. חתונה היום במושבה. גדלה השמחה: מזל=טוב וסמן טוב לנו ולכל יושבי מתולה! — והתחילו רוקדים.

אלא שההררי גופו נתעצב קצת. הוא צריך למחר לביתו, וסוסו עם הבורזואי נמלטו ונעלמו.

. . . נתגלתה לנו מתולה כשהיא עומדת ומצפה לנו מראש הר=ההרים, מבין העננים היא מצפה לנו . . .

דרך יפה התפתלה ממנו ואילך, ממטה למעלה ולצדדין והיא מזהירה בנגה השמש. עולים ועוד יותר משעה עלינו לעלות עוד, גבהה גבהה מתולה ממנו כגבה השמים מהארץ.

כן, יהודים הרריים יש לנו על גבול הארץ!

והעליה למושב זה נעשית כ"כ נעימה חביבה וקלה . . . המעינות השוטפים מתחת מושכים אליהם. הירק שעל שפתם צודה נפשות מחבורתנו. ומתולה רומזת לנו: עלו, יהודים, עלו! ———

* * *

. . .ונפרדנו ממתולה.

לא הרבה ראינו באותה מושבה הררית. לא ירדנו לעמקיה, לא הלכנו להתענג על

סביבותיה. צריך היה להחליף מעט כח כדי שנוכל לשוב. אבל על גבול הארץ היינו ובפני החרמון נסתכלנו!

נסתכלנו בחרמון — אבל עלה לא עלינו עליו.

נסו לחשב על־דבר עליה: שאלו בעצת־אכרים. אבל כל זה היה רק מהשפה ולחוץ... לא בשעות אחדות מגיעים לראש החרמון, אלא בשני ימים ואחרי עמל רב. וכח אין, וגם — כסף, אוי, אין...

— שלום, החרמון! שלום, החרמון!

מבחר־חלומותינו, מקסם־חזיונותינו ביהודה הפרוזאית! הנה אנחנו חונים לרגליך, והרינו הולכים ממך והלאה. עוד זמן־מה נראך בשיבת־ראשך — ואימתי נראך עוד, סבא?

— להתראות, החרמון! להתראות, מתולה!

ואנחנו כבר מוכנים לדרך. הבורזואי יושב כבר על המורו, גם הצולע, שעכשיו הוא גם חולה בעיניו, על חמורו. ואנשי־מתולה עומדים עלינו. גם נשים יצאו ללוותנו, וילדים, כמה ילדים! — כלם באו להפרד מעל האורחים.

לוחצים את הידים. בני־השפלה ובני־ההרים נתנו יד אלה לאלה. אתמל לשלום הראשון, היום לשלום־הפרידה... דרום וצפון התחברו אתמל ומתפרדים — היום.

עצבון שורה על הכל, ביחוד על נשי־מתולה ועל ילדי־מתולה. טפסו להם אנשים על ההרים, הפתיעו אותם, שמחו אותם, רק אתמל באו, והיום זה יורדים הם להם ועוזבים אותם.

גם אחד־המורים עומד עלינו. „ארצי" היה באותה שנה, חסיד־אוגנדה, ועתה כמה רצינים פניו בשעה זו למראה העולים היורדים...

הוא עומד ומסתכל אחרינו.

פעמים נפרדנו בתוך המושבה; והנה זה הם נטפלים והולכים עמנו גם מחוץ־למושבה; על אותה הדרך הנפלאה המתפתלת ויורדת מן ההרים. הם מלוים אותנו.

הרופא שלנו אינו שליט עוד ברוחו, השעה גדולה לו מנשוא. הוא מפקיר את רסן החמור ביד אותו מורה, והרי הוא דורש.

הוא נרגש. הוא מדבר על גורל מתולה ועל חבור קצה־הגליל וקצה־יהודה.

מחברינו פונים הצדה להסתיר בת־צחוק. לא מצא תמים זה אזנים אחרות מאשר אלו של האוגנדי. ותכן אחר לא מצא מאשר הבבלי הזה.

אבל אנשי־מתולה עונים: אמן! וגם המורה עונה: „אמן יאמן" — ועל פניהם אין סימני־צחוק כל־עיקר...

— שלום למתולה!

— שלום ליהודה!

וזזה המחנה.

אנחנו יורדים למטה, והם עולים למעלה. ושוב עמדנו — והנה גם הם עומדים. אנחנו במורד־הדרך, הם על ההר. אנחנו נושאים עין, הם משפילים עין, וממחטות מונפות גם ממטה גם ממעלה.

— שלום למתולה!
— שלום ליהודה!
אנחנו הולכים שוב, והם עדיין עומדים תחתיהם, ומבטיהם בנו. תחת אחד העצים השתרעו, יושבים, ומבטיהם מלוים אותנו. רואים אנו את הנפת-ממחטותיהם. ואין אנו יודעים, אם גם שלנו נראות להם.
אנחנו גולשים יָרֹד וְיָרֹד, והם שם הם סמוך לשמים — — — — —

* * *

— — — — — — — — — — — — — — — —
בשלשה יצאנו מחיפה לשוב ליפו — והדרך דרך חולין — בעגלה...
היום נטה, השמש יורדת וימה של יפו מתקין א"ע לקבל אותה. אבל הרי-יהודה איפה הם, הרי-יהודה אַים?
אנחנו מבקשים אותם, והם עדיין אינם נראים.
הרחוקים אנו עוד מיפו — והרי זה אנטיפטרוס נראה?!...
אחד מראה על הגבעות שמצדנו: הנה הם. בת-לויה שלנו אינה מאמינה: אלה לא הרי-יהודה! אלה אינם אלא גבעות בעלמא. הרי-יהודה גבהים הם. לא כהרי-הגליל, אבל גבהים גם הם.
אולם אין לשנות — אלה הרי יהודה הם...

ד״ר י. בֶּנְצִינְגֶר, ירושלם

מסקנות לחפירות החדשות שבא״י.

בדורות האחרונים באו תמורות חשובות מאד בחקירת ארץ ישראל. מעיקרא לא באה חקירה זו אלא כדי לדרוש ולמצוא את המקומות הקדושים הנזכרים בכתבי-הקדש. חקירה זו נסמכה קודם כל על כתבי הקדש עצמם, אחריהם על דברי הסופרים הקדמונים, על ספוריהם של עולי-מצוה שבתקופת ימי הבינים וגם על תאורי-התירים היחידים שבקרו בארץ. מפני סבות שונות, שיסודן במצב הכללי של הארץ, לא היו מבקרים רוב התירים אלא את ירושלם בלבד ורק מעטים מהם, בחצי הראשון של המאה האחרונה, תרו את הארץ כלה לשם מטרה מדעית. אבל גם אלה לא היו אלא נוסעים סתם, כלומר אנשים בעלי הכנה מדעית המוכשרים להסתכל ולהתבונן בימי מסעיהם אל הארץ ויושביה; אך למדוד את הארץ, לרשום רשימות טופוגרפיות, לסדר בקרת מדויקת ולחפור חפירות במדה גדולה — לא היה באפשרותם. ונפלא הדבר, עד כמה הועילו בכל זאת האנשים ההם להכרתה הנכונה של הארץ. אנשי השם, כמו י. זֶקֶן, ל. בוּרְקְהַארְד, טִימוֹטוֹבְלֶר וא. רוֹבִּינְזוֹן פעלו גדולות בעבודתם: הם פרצו פרץ בבנין העתיק של המסורת ויפתחו פתח לחקירה צרופה במקצעות הגיאוגרפיה והטופוגרפיה ההסטורית, חקירה שאין לה שום נטיה צדדית מלבד בקרת והתבוננות מדויקת אל מצב הארץ לכל יחסיה. והגיאוגרף הגדול ק. רִיטֶר התחיל אז תקופה חדשה בספרו המצוין שבו נתן לנו סדור שלם עד להפליא במקצע זה והורה את הדרך להשתמש בכל המקורות החשובים עפ״י בקרת נכונה.

אבל החקירה המדעית של הארץ ע״פ שטה מסודרת, התחילה רק מזמן שנוסדה האגודה הפלישתנאית האנגלית, היינו בשנת 1865. תכף ליסוד האגודה נמנו וגמרו למדד את הארץ. אבל מפני עכובים שונים לא יכלו לגשת אל העבודה עד שנת 1872. תולדת מדידה זו היתה המפה הגדולה של חלק הארץ אשר מעבר לירדן מערבה, שיצאה לאור בשנת 1880. מעבר לירדן מזרחה לא מדדו אלא חלקה קטנה; כברת הארץ צפונה מזֶרְקָא מַעִין עד לסאלט. כאן התחילה עבודתה האגדה הפלשתנאית הגרמנית שנוסדה בשנת 1877. ואף כי עבודה זו לא נגמרה עדיין, אבל חלקה היותר קשה כבר נעשה. האגודה הזאת פרסמה בתחלה את המפות של ארץ הבשן והגולן, ואך בימים האחרונים הוציאה את המפה היותר חדשה של הירדן מזרחה, מדרום לנהר אֶז-זֶרְקָא. נשארה רק כברת ארץ אצל אֶס-סאלט שעדיין

לא נמדדה בדיוק ולא נרשמה על המפה. יחד ובעת ובעונה אחת עם העבודות האלה התעסקו גם בחקירת המצב הגיאולוגי של הארץ והחי והצומח שבה.

אך עוד בטרם שנגמרו העבודות הללו הפנו חוקרי ארץ ישראל את לבם לעבודת החפירות. במצרים ובבבל גלה מעדרו של החופר מטמונים יקרים ונפלאים, שיצקו אור בהיר על כל ההסטוריה העתיקה. ולפיכך בטחו, כי ימצאו מטמונים כאלה גם באדמת פלשתינה. אמנם ע"י הדרישות בספרות יחד עם החקירות הגיאוגרפיות של הארץ נתבררו ונתאשרו ענינים רבים והיו לאמתיות בטוחות, אבל כנגד זה נתעוררו ע"י אותן הדרישות והחקירות עצמן שאלות וספקות רבים שאי אפשר לפתרן ולהתירן אלא ע"י חפירות.

והאגודה הפלשתנאית האנגלית התחילה בעבודה זו עוד בשנת 1867. תחלת עבודתה היתה בירושלם. הממונה על החפירות היה וַרֶן וחקירותיו חשובות מאד בנוגע לחומת העיר מצד דרומית מזרחית, בעמק 20 מטר תחת ערמת העפר, שנצטברה במשך אלפי שנים בקרן דרומית-מזרחית של מקום המקדש, מצאו את החומה הישנה הבנויה על סלע. עבודתו של וַרֶן נמשכה במובן ידוע ע"י גוּטֶה, שהתחיל עוסק בחפירות במקום ההוא מטעם האגדה הפלשתנאית הגרמנית בשנת 1881. ע"י החפירות הללו נגלה בדרומית-מזרחית לעיר חלק גדול של מקום החומה הישנה, ועכשיו הננו יודעים בדיוק את פנות החומה הדרומית על יד הגבעה המזרחית ודרך הבריכות אצל השילוח. את המשכה של החומה לצד מערב גלה בְּלִיס בשנות 1894—1897. כללו של דבר: ע"י העבודות הללו נתבררו לנו היטב נטיותיה של החומה הדרומית הישנה מן פנת הסלע בצד דרומית-מערבית אצל בית הקברות של הפרוטסטנטים, אם לא לכל פרטיה, על כל פנים לכל נקדותיה החשובות ביותר.

מכל האמור לעיל יוצא, שכל החפירות הללו לא באו אלא לברר פרטים אחדים מהטופוגרפיה של ירושלם העתיקה. אין ספק שהפרטים האלה ערכם גדול בעיני המומחה למקצע זה, וגם החוג הרחב של המתענינים בתכניתה הישנה של ירושלם מוצא בהם חשיבות ידועה; אבל צריך להודות שהפרטים האלה וכיוצא בהם לא יכלו למשך את לב הקהל הגדול של דורשי ההשכלה בכלל. כי סוף סוף הרי אין להם לשאלות הטופוגרפיות-הסטוריות ערך מיוחד לגבי תורת ההסטוריה עצמה.

לא כן היה משהתחילו לעסק בחפירות במקומות אחרים מחוץ לירושלם. מטרתן של חפירות אלו לא היתה רק למצא פתרונים לשאלות טופוגרפיות בלבד, אלא לגלות ערים שלמות מתוך ערמות העפר. בשנות 1890—1892 התחילו פּלִינדֶרס-פֶּטְרִי ובְּלִיס בעבודה זו בתל-אלַ-קסי מקומה של לָכִיש העתיקה. הנסיון הראשון הזה היה באמת מוצלח מאד ונתן מיד תיצאות רבות וגדולות הערך. כי שם מצאו חרבות של שבע ערים שהיו בנויות זו על גבי זו שכבות-שכבות. זאת אומרת, שאחרי חרבנה של אחת הערים האלה בנו על תלה עיר חדשה. ובכל שכבה ושכבה נמצאו הרבה כלי יוצר שונים שעל פיהם יכולים אנו להכיר מיד את

התפתחותה של אומנות זו החשובה מאד לתולדות הקולטורה הכללית. אחרי שעבד ב ל י ס שנים אחדות בירושלם, כאמור לעיל, הזמינה האגודה הפלשתנאית האנגלית אותו ואת מַ ק ל י סְ טֶ ר בשנת 1899 לפקח על החפירות בארבע גבעות שבדרומית-מערבית של ארץ ישראל היינו: תל-אֶס-סַפִּי (גַת, כנראה) ת ל-ז כ ר י ה (עזקה, כנראה) ת ל-גֻ'דֵידֶה (מָרֵשָׁה) ו ה ל-אל-ג'ודֵידָה. בכל אלה נמצאו שרידי ערים ומצודות עתיקות למן ימות הכנענים הקדמונים עד זמן כבוש הארץ ע"י הרומאים. אך נגמרה העבודה הזאת החלה האגודה האנגלית את חפירותיה בתֵ ל-אַ ב ו ש ו ש א ממזרח ליפו. פה גלה מ ק ל י ס ט ר את העיר גֶּזֶר הישנה, שכפי המסופר בכה"ק נתן אותה פרעה מלך מצרים שלוחים לבתו, כשנשאית לשלמה המלך. העבודות האלה, שעל תוצאותיהן העשירות נשוב לדבר אחר כך, הולכות ונמשכות עוד עד היום הזה.

בה בשנת (1902) התחילו גם אומות אחרות להשתתף בחחרות המדעית הזאת. בתמיכת הממשלה האוסטרית חפר סֶ ל י ן שלש שנים בתֵל תַעַנַךְ — מקום מבצר תענך הקַּבָּלִית בבקעת מגדו. בשנת 1903 שבה האגודה הפלשתנאית הגרמנית ונטלה על עצמה את עבודת החפירות בתֵ ל אֶ ל מ ו תְ סֶ לִ ים היא מְגִדוֹ העתיקה. גם בשני המקומות האלה, כמו בגזר, הצליחו החופרים לחשף את השכבות השונות שבהן נגלו שרידי הערים העתיקות, שנחרבו תדיר ונבנו כסדרן זו על גבי חרבותיה של זו; ומתוך כך מתבארת היטב השתלשלות תולדותיהן למן הזמן העתיק ביותר (2000 שנה לפני הספירה הרגילה) עד התקופה הערבית. באותה שנה (1903) חפר וִ י נְ קְ לֶ ר בציידא (צידון) במקדש אֶ שְׁ מ ו ן — וגלה שם דברים רבי-ערך בנוגע לתולדות התקופה היונית. כשגמר סֶ ל י ן את חפירותיו בתל תענך ופרסם את תוצאות עבודתו נטל על עצמו בשנת 1907 לחקר את מקום יריחו הישנה. אמנם זוהי שאלה שלפתרונה דרושה עוד חקירה רבה. לסוף באו האמריקנים בשנה זו ועמדו גם הם בחופרים, ומיד בראשית מלאכתם נטלו עליהם מפעל גדול וכביר הערך: מטרתם היא לחפר ולחטט בגבעת סֵ בַּ ס ט י ה ולחשף את שומרון, עיר הבירה הישנה של מלכי אפרים.

עבודת החפירות אפוא נמצאת עכשו בעצם עשיתה, ויש לקות שעוד תלך הלך והתרחב, ואולי תגלה לנו חדשות ונצורות שלא פללנו. אמנם גם עד היום כבר הושג ונעשה הרבה ועל יסוד זה נוכל להרשות לעצמנו לערך ולסדר את תוצאות החפירות ולסקר אותן סקירה מקפת, ולראות במה ערכן חשוב לנו.

בשביל ה ה ס ט ו ר י ה ה מ ד י נ י ת אין להן לתוצאות הללו, לפי טיבן, רק ערך קל ודל. אמנם ע"י החפירות הוברו לנו פרטים אחדים מההסטוריה המקומית של הערים שנחרבו ונבנו, וחזרו וחרבו ושוב נבנו וכו'. אבל עוד מכבר היה קצת ידוע לנו מפי השמועה וממקומות אחרים אודות המהפכות הללו, והחפירות לא נתנו לנו אלא האפשרות לסַמֵּן בדיוק את זמן התהוותה של כל שכבה ושכבה ולא יותר. כל

דבר חדש וחשוב מזה אין אנו למדים מהן, ועד מדרגה ידועה ישאר המצב הזה גם בעבודות הבאות. וטבע הענין מחיב כך; שהרי הנקודות המרכזיות של ההסטוריה הכללית הגדולה לא בפלשתינא מקומן. רחוק לשער שמלכי ישראל ויהודה השאירו אחריהם גם הם כתובות תפארה גדולות כאלה הנמצאות בארמנות בבל. הם לא הקימו להם גם עמודי נצחון כמלכי בבל. אמנם אין להחליט שדבר כזה הוא מן הנמנעות, ואפשר ששומרון תגלה לנו עוד ביחס זה גנזי נסתרות שלא פללנו מראש. ויש גם רגלים לדבר: החפירות שנעשו עד עכשו מוכיחות שאפילו המלכים הקטנים של תענך ומגדו היה להם ארכיון שלהם, וכתבים ואגרות היו מצויים גם אצל המושלים שחיו לפני 4000 שנה. אין ספק שלכשימצא כל שהוא מארכיון של שמרון — ואפשרות הדבר מוכיח הארכיון של תענך — יהיה לזה ערך חשוב מאד.

אך עיקר חשיבותן של החפירות שנעשו עד הנה הוא בתוצאותיהן לתולדות הקולטורה. על ידי החפירות הללו נגלתה לנו האמת החדשה והגדולה, כי כל תושבי פלשתינה הקדמונים (וגם ישראל בתוכם) לא היו מעולם „עם לבדד ישכון", כלומר מובדלים מכל העמים וגדורים ומסויגים בנגד כל השפעה קולטוריה של שאר המדינות אשר בסביבותם. לפנים האמינו אמונה שלמה שאין להרהר אחריה, כי הארץ הזאת היתה מופרשת מכל הארצות, ומכאן באו לידי מסקנא, שעמיה, וביחוד עם ישראל, ישבו בה כמוקפים חומה סינית, ודבר לא היה להם עם אדם וכל התפתחותם הקולטורית היתה מולדת בית כלה, טהורה מכל תערובת של השפעה זרה. ואם כי גלוי לוחות החרס של תל־אל־אמרנה במצרים כבר הוכיח לנו אחרת — כי בהארכיון של המלכים הגדולים אמנופים הג' והד', נמצאה בתוך שאר הכתבים גם שורה שלמה של אגרות, ששלחו מלכי כנען הקטנים אל מושלם העליון פרעה מלך מצרים, וכתובות ממש כאגרות הבבליות על לוחות חרס ובשפת בבל ובכתבה — אבל יכולנו עוד לומר, שבשפה זו ובכתב זה לא השתמשו מלכי פלשתינה אלא לצרכים דפלומטיים, למשא ומתן עם הנכרים, ולתכלית זו החזיקו אצלם סופר נכרי. והנה באות החפירות שנעשו בארץ גופה וסותרות ומבטלות סברה זו בטול גמור, כי גם בהן נמצאו לוחות של חרס ואגרות ממש כאותם של תל־אֶל־אמרנה.

עוד בשנה 1891 מצא בלים בחפירת לָכִיש לוח אחד הדומה ללוחות אמרנה לא רק בצורתו וכתבו בלבד, אלא גם בזה, שבו נזכר שם האיש הידוע לנו היטב מהלוחות הללו,—הלא הוא האיש זִמְרִידָה שהיה נציב בלכיש. אחר כך נמצא בתענך ע"י סֶלִין ארכיון שלם של המלך אֲשֶׁתִּרַשּׁוּר. המושל בעיר ההיא. הארכיון הזה מכיל שנים עשר (12) לוחות חרס שנשמרו, קצתם יותר וקצתם פחות בשלמותם, בתוך ארגז של חרס, ותכנם־מכתבים ורשימות שמות של אנשים. והלוחות הללו מוכיחים, שכל אלה נשיאי הערים הקטנות השתמשו בשפת בבל, לא רק למשלוח אגרות אל פרעה מלך המלכים בלבד, אלא גם לצרך חליפות מכתבים בין איש לרעהו. ואפילו רשימות אנשי הצבא, שטרות וכתבים שונים, הנחוצים לצרכי ממשלתם, כתבו בלשון זו ובכתבה. אמור

מעתה, שבכלל היה כתב זה נוהג בארץ וכתב אחר לא ידעו אז כאלפים שנה לפני הספירה הרגילה.

כדי להבין את ערכה של עובדה זו, עלינו לשוות נגדנו באיזה דרכים בא עם ומסגל לעצמו כתבו של עם אחר? אין ספק שסופרים בבליים עלו לפלשתינה והיו בה למורים, או שאנשי פלשתינה היו הולכים בבלה להתלמד שם. את תרגילי הכתב והקריאה היו לוקחים, כמובן, מהספרות הבבלית, שתכנה היו עניני דת ודין. ובאמת, בין לוחות החרס שנשלחו מפלשתינה מצרימה נמצא אחד שהיה דוגמא לכתיבה או לקריאה, ותכנו הוא האגדה אַדָפָּא מספר היצירה של הבבלים. כך קינה לו העם התלמיד בדרך אגב גם ידיעה בספרותו של העם רבו ומדריכו. ולפיכך היתה גדולה ועצומה מאד השפעתם של הבבלים על החיים הרוחניים של עמי פלשתינה.

לעובדה זו ישנן עוד ראיות רבות. למשל, בכל המקומות שבמגידו ובתענך, וגם בדרומה של פלשתינה, נמצאו סמנים רבים של הקולטורה הבבלית: ציורים וְסְמָלִים מהמיטהולוגיה והקולטורה שלה, חותמות בבליות בתבנית גלילים וכתבות בבליות. על חתמת־גליל אחת שנמצאה בתענך ושהיתה קנינו של כנעני א ת נ ח י ל י, שחי כאלפים שנה לפני הספירה הרגילה — הוא מכנה את עצמו: „עבד נ ר ג ל"; שמע מנה, שהיה זה עובד את נרגל אלהי בבל. גם החתמת *) של שֶׁמַע, פקידו של ירבעם, אשר נמצאה ב ת ל א ל מ ו ט ס ל י ם, מעידה על ההשפעה הבבלית. כדי להִוָכַח באמתות הדבר, די להשות את תבנית הארי שבחותמת הזאת אל תבניות האריות מעשה האומנים של בבל ואשור, ואז נראה שאופן פעירת פיו של הארי, עקימת זנבו, רעמתו וצורת רגליו דומים ממש למלאכת החטבות בבבל.

גם מזמן מאוחר הרבה יותר יש לנו סמן מענין מאד של גלגולי השפעה זו ביחס לשפה ולכתב. בגזר נמצאו שני לוחות חרס כתובים אשוריה, בלשונה ובכתבה, והעמידום על שנת 649 לפני הספירה הרגילה, או כשנתים אחר זה. שניהם ספרי מקנה הם. זה שנמצא אחרון הוא שטר מכירה של חלקת שדה, והראשון — שטר מכירת נחלה גדולה, בצרוף עבדים, שהבעל אחראי עליהם שאינם לא ידועי־חולי ולא בעלי מום. כשנמצא הלוח הראשון סברו בתחלה שע"י איזו סבה נעלמה נתגלגל מצפון־סוריא ובא עד הנה. אבל כשמצאו לאחר שנה את הלוח השני, חזרו מסברא זו שאין לה יסוד. חזקה שלא יקרה פעמים מקרה אחד בשני אנשים שונים. ועוד ראיה לדבר; שהמוכר את השדה הנזכר בלוח השני נקרא נְתַנְיָה, וזה הרי שֵׁם עברי אמתי הוא. ובכן בעל כרחנו צריכים אנו להניח שספרי המקנה נכתבו בגזר עצמה וששם היו כיתבים בימים ההם (ימי מלכותו של מנשה, בעל ברית אשור) שטרות בי"ד בכתב היתדות, או לפחות, שרשות היתה לכתבם גם בכתב זה. ומסקנא זו מתאימה היטב לדעה זו, המתבססת גם על יסודות אחרים, שכתב היתדות היה נוהג בפלשתינה גם אחרי שהונהג בה הכתב העברי הקדמון, הנקרא בשם כתב האותיות.

*) צורת חותמת זו ראה: Mitteil. u. Nachr. des D. P. V. 1904. 5. 2

יחד עם ההשפעה הקולטורית הזאת נִכָּרים גם רשמי ההשפעה הבאה ממצרים. המצב הגיאוגרפי והמדיני מְחַיֵב שזו האחרונה גברה ביחוד בדרומה של פלשתינה, בגזר ושאר מקומות ידועים, ולעמת זה הלכה ופחתה בצפון הארץ, מעמק יזרעאל ואילך, והניחה שם מקום להשפעה הבבלית. בתל-אֶם-סֶפִּי ובגזר נמצאו כתבות גיפטיות ; צלמי אלהי מצרים, כגון אִיזִיס עם הילד הורוס, בֶּסֶת ואחרים נמצאים בכל מקום. גם חותמת-הארי מזמנו של ירבעם, שנזכרה לעיל, יש לה סימן מצרי : מפניו ומאחוריו של הארי מצויר בצבע קלוש „מפתח-החיים" המצרי ורשומו עודנו ניכר היטב. אבל הציור הזה לא נחדרת : ודאי לא היה נוי זר זה לפי טעמו של המזמין. בכלל במקצוע התכשיטים והקמיעות נטלה השפעת מצרים חלק בראש : אין מספר לְסְקַרַבֵּיִים שנמצאו בגזר, ואפילו במגידו ובתענך מצוים הם לרב. והצורות האלה מוצאן ממצרים, כי הסקרַבֵּאוס (החפושית הקדושה) סֵמֶל החיים הוא.

מלבד בבל ומצרים נמצא עוד חוג קולטורי שלישי שהשפיע על פלשתינה, והחפירות גלו לנו גם את רשמיו הוא — לתמהוננו הגדול. זאת היא החרשת שהרגלנו לצין אותה בתור מִיקֵינִיים. החוליה שקשרה את א"י עם ארצות המערב היתה קפריסין. משם באו כבר בימים קדומים תוצאות החרשת הזאת למצרים ופיניקיה, וע"י הפיניקים אל הארץ התיכונה, פלשתינה. שברי החרש המורים על ההשפעה הזאת הם מצוינים בקשוטים אופיים המצוירים עליהם : צורות הנדסיות, תבניות של דגים חיות, עופות וגם של בני אדם. כאותם הכדים מצאו קדם בקפריסין, במצרים וגם ב מ י ק נ ה ו ר ו ד ו ס. הסחורות האלה הובאו ע"י סוחרי צור מקפריסין למצרים ולפיכך חשבו אותן בתחלה לצוריות — אבל באמת מוצאן ממצרים. מן המאה הארבע עשרה לפני הספירה הרגילה מוצאים אנו את הקולטורא הזאת גם בפלשתינה. אמנם אחר כך התמעטה ההשפעה הזאת אבל מהמאה השמינית התחילה שוב להתגבר. בתקופה זו חוזרים ההדורים שעל גבי דפנות הכדים ובתי יד שלהם ומקבלים שוב אותן הצורות עצמן, כאלה שנמצאו באותו זמן גם בקפריסין : זאבים, שועלים, ראשי פרים וכיוצא בהם ; נמצאות גם מנורות של חרס שנעשו כלן בתבניות כאלו. אבל ביחוד נמצאים לרב פכים וסירות קטנים שמראיהם צהב-חום ועל גבי דפנותיהם מצוירים עגולים בתוך עגולים ואלה הם מעשה אומני יון.

החפירות הפיצו אור בהיר על נקודות שונות מענינות מאד ע ל ח י י י ו ם י ו ם של התושבים הקדמונים. אם חפירותיו של גוטה בגבעה המזרחית בירושלם הוכיחו, שבתי העיר העתיקה נבנו ברובם כבתים הללו שאנו יכולים לראות כמותם גם עכשו בכפר סילוואן, היינו : חצאי מערות חצובות בסלע וגזוזטראות להן, — באות החפירות שבגזר ומוליכות אותנו לתקופה אחת קדומה יותר של מדרגה קולטורית יותר נמוכה. יושבי גזר הקדמונים שעל אודותיהם נודע לנו ע"י החפירות קצת מאורחות חייהם, היו דרים במחילות או במערות שרבן נתהוו ע"י הטבע עצמו מימי בראשית וקצתן עשויות למחצה, או שנחצבו כלן בידי אדם. אבל אין בהן כל סמן וזכר

של נוי. חור חצוב בתקרת המערה היה משמש לפתח. כל כלי הבית העשויים עור, עץ וכדומה נפסדו כלם כדרך הטבע, אבל כנגד זה נתקימו הרבה כלי־יוצר: כדים עשוים ביד מקשטים בקוים אדומים או לבנים, והמלאכה גסה מאד. את המתכת לא ידעו עוד האנשים הללו ולמלאכתם היו משתמשים בסכינים וגרזינים של אבן. בחור אחד שנועד למקום מזבח וגם במקומות אחרים נמצאו עצמות חזיר. מכאן ראיה, שהחזיר היה אצלם חיה ביתית והיו מקריבים ממנו גם קרבן לאלהיהם. עוד עובדה אחת מענינת נודעה לנו; הם היו שורפים את מתיהם. אחת המערות, שנהגלתה עכשו היתה משמשת למקום שרפתן של נבלות המתים: הקרקע נמצא מלא אפרן של גויות אדם וגם מקום השרפה נכר היטב. לאיזה גזע התיחסו התושבים הקדמונים הללו? דבר זה לא הכריעו עוד החכמים ויש ביניהם חלוקי דעות בנידון זה. מ כ ל י ס מ ר סומך על דעת אביו האנטום והאנטרופולוג המפורסם, שבדק את הגלגלות שנמצאו שם,—ופוסק שהם אינם מגזע השמיים. וחכמים אחרים אנטרופולוגים מומחים ובני סמך פולגים עליו; לפי דעתם אין הגלגלות הללו מוכיחות כלום, והדעה שבני אדם הללו היו שיכים לגזע השמי אינה מופרכת כלל. האמת ניתנה להאמר, ששקול הדעת, המבוסס על הוכחות מההסטוריה הכללית ותולדות השתלשלות הדתות, מכריע את הכף לצד הדעה האחרונה.

ידיעות ברורה יותר מאשר הצלנו על אודות התושבים הקדמונים הללו, מוצאים אנו בשכבה השנית על אדות ה כ נ ע נ י ם. כאן אנו עומדים בתקופת הברונזה. ברזל לא נמצא עדיין וגם הברונזה לא נפרצה עוד בארץ. מברונזה עשויים חנית וחצים וגם מיני כלים אחדים כגון; גרזן, קרדום, מַפסלת, מסמרים, אבל בעיקר השתמשו בחלמיש, כחמר לעשות סכינים פשוטים, קרדומים, פטישים, מגלים, מגרות וכדומה. יותר מכל למדים אנו מהחפירות הללו ע"ד כלי החרס. הכלים האלה של הכנענים הקדמונים, בקרוב עד שנת 1400 לפני הספירה הרגילה, מצטינים בסמנים מיוחדים אופיים מאד. הכדים כמעט כלם שטוחים מתחת, הקערות בעלות שפה עבה וגסה, אלה ואלה יש להן בית־יד עשוי בתבנית ביצה תפוחה, נתונה במצב אופקי ומשקעות חקוקות בה משני עבריה בשביל האצבעות. דפנות הכדים והספלים סרוקות מבחוץ, כלומר: חקוקים הם חריצים חריצים במין מסרק של עץ ומכוין שהם משולשלים אילך ואילך מטביעים הם כעין נוי לכלים הללו. כיוצא בהם אף שאר מיני הנוי חרותים וחקוקים הם ולא מצוירים בצבע. חריצים אלה מהם מעורבבים זה בזה בלי כל סדר, מהם מקבילים זה לזה או מתפצלים זה מזה ככפות התמרים.

בתקופה הבאה אחרי כן, המגיעה בערך עד שנת 1000, נשתבחה קצת מלאכת היוצרים תחת ההשפעה הצורית. הכדים הולכים ונעשים משופדים בשפוליהם, הספלים עשוים בצורה יפה כספלי המתכת של צור. הנוי והקשוט החרותים הולכים ופוחתים ונעלמים ומקומם יורש הציור בצבע — לרב צהב־חום, או אדם־חום — והחרס עצמו מראהו לרב לבן־צהב, או כמראה הזית. כאמור לעיל, היו ההדורים האלה מהם צורות

הנדסיות (עגולים, קוים עקלקלים, מרבעים, אלכסונים וכו'), מהם צורות של בעלי חיים (דגים, עופות אצל עץ החיים, יעלים וכדומה). כמו כן נזכר כבר לעיל, שהשפעה זו באה בעיקרה ממצרים, אלא שעברה לכנען דרך צור.

ובנוגע לעם ישראל יוצאת מסקנא חשובה זו, שבשום מקום אין אנו מוצאים תחום אמתי הגיבל בין הקולטורה הכנענית והישראלית. מתיך כך מתאשרת ההשערה ששערו כבר החוקרים, שבני ישראל לא העלו אתם קולטורה מקורית מיוחדת להם, אלא שקבלו את זו שמצאו בארץ כנען. הדבר הזה מסופר בהתגלות תמימה ובשמחת־לב בספר דברים (ו' : י, יא). עבודת האדמה, הכנת הצרכים לחיי העיר וסדריה, מלאכה ואומנות, מסחר ותכסיסי מלחמה למדו בני ישראל מהכנענים. ואין לתמוה, אם נראה לנו בתחלה כעין עמידה או גם פסיעה לאחור במהלך הקולטורה: כבוש הארץ ע"י בני ישראל והשתקעותם בה ארכו עשרות שנים רבות ובמשך כל אותו הזמן היו בארץ מהומות ומלחמות תמידיות המעכבות את ההתפתחות הקולטורה. חוץ מזה עברו שנים רבות, כפי שמחייב טבע הענין, עד שהתרגלו בני ישראל, שלא היו בתחלה אלא רועים ויושבי אהלים, לקולטורה יותר גבוהה.

דבר זה נראה לעין כל מי שמתבונן אל כלי החרס שבתחלת התקופה השלישית, תקיפת בני ישראל. הכלים האלה פחותים בערך לאלה שבתקופה שלפניה: החמר יותר גס. הטיט מערב לרב באבקת בַּזֶּלֶת הצורות חזרו לְיָשְׁנָן ודומות הן לאלה של הכנענים הקדמונים. תחת הכדים הנאים והמהודרים נמצאים כדים בתבנית גסה, מוכטנים הם יותר ושטוחים בשפוליהם, לא תאר ולא הדר להם. ונראה שיצאו מתחת ידו של אומן בלתי רגיל במלאכתו. רצה הקדר הישראלי לחקות את מלאכת הצורים ולא עלתה בידו; רבים מהכלים שמראיהם אדם־חום מחוסרים כל הִדּוּר, ואלה שיש להם הדור הרי אינו אלא חקוי גם לַהִדּוּר הצורי; שרטוטים, קוים־גליים וכדומה מצוירים ביד כהה בלתי מאומנת. רק במאה השמינית בערך מתחלה להסתיים התקדמות מוחשית באומנות זו. צורות חדשות ומיוחדות במינן מתגלות לעינינו במדה מרבה, למשל, הכלי הנקרא בשם: „בקבוק־הנירד". כמו כן נעשה למנהג — כנראה תחת ההשפעה המצרית — לציר את ידות הכדים והדורי אגניהם וכמו כן גם את המנורות בצורת חיות. לתקופה זו של הקדרות הישראלית שיכות גם אזני הכדים הטבועות בחותם, שנמצאו לרב בדרומה של א"י (ולא בצפונה), משנת 650 בערך. החותמות מציינות את שמו של האומן, ומקצתן חקוק בהן הציון „למלך" וגם שם של אחד המקומות (חברון, שוכו וכדומה). יש לשער שבמקומות האלה נמצאו בתי חרשת של המלכים, ואסמכתא להשערה זו נמצאת ברבה"י א, ד. כ"ג. חותמות אחרים קיראים בשם אנשים פרטים. בכל חותם חקוק שם היוצר ושם אביו, ומתוך כך נידעו לנו שתי שורות של דורות — האחת של ארבעה והאחת של שלשה דורות — של שתי משפחות שונות בישראל שעסקו באומנות היוצר.

החפירות מספיקות לנו באור דברים רבים מענינים מאד בנוגע למנהגי קבורת מתים. כבר נזכר לעיל כי יושבי המערות בגזר, אם לא כלם, לפחות מקצתם — היו נוהגים

לשרוף את המתים. אבל עוד בימי הכנענים בטל מנהג זה לגמרי והחתיו הונהגה הקבורה בלי כל יוצא מן הכלל. את המתים היו מניחים בתוך מערות טבעיות או בתוך כפות חפורות באדמה, ובכלל היו נוהגים להשכיב מתים רבים בקבר אחד. ראוי לשים לב שלא היו משכיבים את המתים בפשוט רגלים אלא ברכיהן מורמות למעלה וכפופות אל הגוף, וקצר המשכב ומצב העצמות מוכיחים זאת. את הנכבדים בעם היו מניחים על גבי אצטבא נמוכה של אבן או על הקרקע וסביב להם גדרו סיג של אבנים. רק בזמן מאוחר, כנראה בתקופת בני ישראל, הונהג להשכיב את המת שטוח כדרכו במלא קומתו. כמו כן אפשר לראות, שרק בתקופת מלכי ישראל — השפעת צור אינה סמויה בזה מן העין וניכרת היטב — חצבו כבר את קבריהם בסלע וכוכים ליחידים במשפט. נחלת קבר כזו עלתה כמובן בדמים מרובים ולפיכך נתנה הזכות להקבר בה רק לבעליה. כל משפחה שמרה על מערתה ובה קברו רק את מתיהם הם.

התגליות הוכיחו, כי מימי הכנענים הקדמונים עד התקופה הישראלית המאוחרת נשמר המנהג לשים בקברו של המת כלי חרס שונים: מנורות, קערות, ספלים, כדים, צפחות וכיוצא בהם. ורוב כלי החרס שנתקיימו היטב נמצא בקברים, ונשמרו בם גם שיורי מאכל, עצמות בהמה וכו'.

ערכן של החפירות ביחס לתולדות הדת חשוב מאד בזה שהן מציגות לפנינו את דתם של הכנענים הקדמונים בתמונה בהירה ומוחשית עד להפליא. דברים רבים שהיו ידועות לנו עד הנה מתוך ספרים שונים, וביחוד מכתבי הקדש, רק בשמותיהם ובתור מושגים מופשטים — נצבים עכשו לפנינו כמו חי ויכולים אנו למשמש בידינו, לראותם ולהסתכל בהם בעינינו. האלים: הדד, בעל, עשתרת ואשרה נתאשרו אל נכון באותות ומופתים שאין לפקפק בהם, ויכולים אנו אפילו להכירם בתארם ובקלסתר פניהם. עוד קודם לכן נמצאה בעבר הירדן מזרחה תבנית שור מסכה עשויה נחשת, הוא הוא הבעל — וע"י החפירות החדשות נתגלו פסלי האלילה עשתרת במספר עצום. נראה שהיא היתה חביבה מאד על יושבי הארץ. בגזר נמצא פסל נחשת קטן צלם עשתרת בעלת שתי הקרנים („עשתרת קרנים") וגם פסל עשתרת של חרס בצורה בגיפטית. מחזה מענין הוא שבמקומות אחרים יש להם לפסילי העשתרת טפוס מיוחד. כן למשל רבן של אלה, במספר לא פחות מתשעה עשר (19) שנמצאו בתענך — טבועות במטבע מיוחדת משותפת: לכלן ממש אותה העטרה בראשיהן, אותו הענק, אותן האצעדות ברגליהן, אותן החגורות וקליעות השער. זהו מין מיוחד למקום זה שכמותו לא נמצא עד היום בשום מקום אחר בפלשתינא. הרעיון העקרי שבעבודת העשתרת, היינו שהיא אם החיים, מתגלה לרב בזה שידיה מונחות על שדיה.

הפסילים הקטנים בתבנית חיות שונות: שור, בהמות, סוס, אריה, גמל וכדומה—לא עמדו עדין חכמים על אופים ולא הכריעו אם צלמי אלהים הם, או מתנות נדר, או פשוט כלים שהשתמשו בהם לצרכי יום יום, כגון מנורות וכדומה, לפי יחוסם אל אלילים שונים.

צלמי אלילים קטנים שהיו משמשים לעבודה ביחיד, בבתים פרטיים, נמצא זכרם בתנ"ך בשם תרפים.

בתוך המקדש שבגזר נמצא צלם קטן של נחש נחשת. דבר זה מזכירנו כי גם בהיכל בל אשר בבבל עמדו שני נחשים גדולים של כסף, ושבכלל היה לו לנחש תפקיד חשוב בהמיתולוגיה המזרחית. כן למשל נחשב הנחש לחיה הקדושה של אֶשְׁמוּן (אסקולפּוס היוני) אלהי הרפואה. גם בתענך נמצאו ראשי נחשים רבים, שהשתמשו בהם להשבעות ולחשים.

הדבר המציין ביחוד את עבודת האלהים אצל הכנענים, הם עמודי הגזית העומדים זקופים, שנמצאו במספר עצום, זאת היא „המצבה" הנזכרת בתורת משה. ספר משנה תורה אוסר על בני ישראל להקים מצבה אצל מזבח ה' כמעשה הכנענים, ובאמת הראו החפירות שהמנהג הזה היה משותף ומקובל לכל הכנענים; אין לך מקדש, שלא עמדה בו מצבה אחת, או גם רבות. עומדות הן המצבות אצל פתחי ההיכלות ואצל מזבחות הבמות, מהן אבן אחת, מהן בנויות אבנים אחדות; יש שהן עומדות כעין רחוב-עמודים (תענך) ויש שהן כעגיל של אבנים, גלגל (בגזר). גם בצורתן משונות הן המצבות זו מזו: אצל אבן גויל נמצא עמוד של אבן מסותתת יפה; על יד אבן אבן מעוגלת — אבן מרבעת, אצל לוח עבה — קונוס מחודד ובעל קומה יפה; אצל פיראמידה — אובליסק. וכשם שעמדו במקדש כך עמדו גם אצל מבואות הבתים הפרטיים והיו משמשות לעבודה ביחיד, מפני שהיו נחשבות לסמל האלהות.

מהחפירות למדים אנו להבדיל בין המזבחות לקרבן אִשֶּׁה ובין אלה של נסוך משקים וזריקת דם. האחרונים נמצאו במקדשי תענך, מגדו וגזר, והם סלעים שיש בהם חורים קטנים ועגולים לנסך בהם נסך. אבל בכל המקדשות האלה לא נמצא אף מזבח אחד לקרבנות אשה כזה שנמצא למשל במקדש פֶּטְרָא (סלע) הדבר הזה אינו מקרה בודאי ויכול הוא ללמדנו כי קרבנות אִשִּׁים לא היו מצויים ביותר. ומוכיח זה גם את הידוע לנו ממקום אחר, שעיקר הקרבן היה לשם הדם, שהיו שופכים על מזבח הנסכים, או מושחים בו את האבנים הקדושות, וגם קרבנות הילדים לא היו נשרפים.

מנהג זה של קרבנות-ילדים נתאשר בראיות חזקות שאין להטיל בהן ספק. בכל החפירות נמצאו ילדים רבים מונחים בכדים גדולים ואצלם פכים קטנים וקערות קטנות. ואף אם נניח כי אותו השדה שגלה סלין בתענך, שבו נמצאו יותר מעשרים גויות של ילדים, לא היה אלא בית קברות מיוחד לקטנים שמתו כדרכם, וכן אם גם במקרים אחרים נשער שדרך קבורה כזו היתה נוהגת בילדים — אעפי"כ לא יספיק באור זה לתרץ את כל המקרים. כן למשל מצא מַכְּלִיסְטֶר בגזר שורה שלמה של ילדים כאלה קבורים תחת היכל אחד של עשתרת.

בכל אפן עלינו להודות שמנהג זה של קרבן הילדים היה נוהג ביחוד במקרה אחד הידוע בשם „קרבן-הבנין". בימים הקדמונים היה נפרץ אצל כל העמים המנהג

שבשעת בניתו של איזה בנין חשוב, חומת עיר, מנדל וכדומה, — היו מקריבים נפש אדם חיה קרבן לאלים או לשדים המושלים במקום ההוא. ובחקה זו הלכו גם הכנענים. במגידו מצאו שלד של ילד נתון בתיך החומה ממש. במגדל אשתרושור בתענך תחת אבן הזבח הגדולה נמצא מינח בכד שלד של תינוק, ועיד אחד כזה אצל השער של המגדל המערבי. גם בגזר מצא מכליסטר מטמונים כאלו. ויותר מזו: היא מצא פעם אשה ותינוקה נתינים בתוך החומה. גם מתחת לבתי יחידים נמצאו שלדי ילדים, אלא שכאן הדבר מתבאר פשוט בזה, שהקדמונים היו נוהגים לקבר את התינוקות המתים בבית אבותיהם מפני טעמים שונים.

כבר נזכר לעיל כי בבדים ובקערות שבקברים הקדמונים, מוצאים לפעמים שיור אוכלים ומשקים. אלה הם שרידי המנחות שהקריבו למתים (קרבנות מתים) ומנהג זה מוכח גם עפ"י תגליות אחרות כגון חורי־המנחה (השיתין) שבסלעים דנמצאים אצל הקברים. ביחס לזה מצוין ביחוד המעשה, שבמגדל אישתרושור בתענך מצאו צניר שהיה מוליך את הדם ממזבח העולה הגדול אל תוך שתי מעריה־קברים גדולוה.

בנוגע לעם ישראל מתאמתים בעצם ע"י החפירות דברי הנביאים שהיו „משכימים ומדברים" ומוכיחים תמיד את בני עמם על שהם עושים כ„מעשי ארץ כנען", הולכים בחקותיהם, דבקים בעבודת אלוהי נכר וממאנים להשתחרר ממנה. בפרט נשאר כמקדם בלי כל שנוי מנהג הקמת מצבות לשם אלהות. אבנים קדושות כאלה נמצאות במספר רב בשכבות הישראליות שבחפירות כמו בשכבות הכנעניות. כמו כן נמצאים עוד בתקופת ישראל צלמי־אלילים קטנים במדה מרבה, אבל ברור הדבר שמספרם הולך ופוחת. כן למשל לא נמצא אף אחד מהם בשכבות של תענך המאוחרות משנת 722 לפני הספירה הרגילה. ובשימנו אל לב את תלונות אליהו הנביא על עבודת הבעל והעשהרת אלהי צור שבממלכת ישראל — לא נשתומם על מציאת הצלמים הללו שהיו עוד זמן רב לפני זה.

עד כמה אפשר לדון עפ"י הצורות הטבועות בחותמות שנמצאו בתקופה הישראלית על אדות הדעות הדתיות ששלטו אז בעם — זוהי שאלה שלא נפתרה עדיין. באמת הצורות האלו הן הן איתן התמונות הסמליות של הזמן הקדמון — למשל עץ החיים, מפתחות־החיים וכיוצא בהם, — כחותמת שמע שנזכרת לעיל; אבל עדיין אין אלו ראיה לדעות, שהרי יתכן מאד, כי כבר פָּנָה ונשכחה הכונה הדתית והמיתולוגית העתיקה שבצורות והתמינות הללו, והן לא באו אלא לשם נוי והדור לתכשיטים. אבל בכל אופן הוכח דבר אחד, שבני ישראל אהבו ממש כמו הכנענים לשאת על בשרם קמיעות שונות, ובתוכן גם אלה שבאו מחוץ לארץ — לשמירה בפני המזיקים, השדים וכל אותה הכת של ממשלת החשך. זה הוכח ע"י החפושיות הקדושות (סקרבאום), עיני־הורום ואבני התכלת הקטנות שנמצאו במספר עצום גם בשכבות הישראליות.

ביחוד ראוי להזכיר עוד חפץ אחד מחפצי־שמים מופלא במינו, שנמצא בשכבות הישראליות, וזה מוצאו בלי ספק ממקור ישראל: מזבח קטרת מצא סלין בתענך, —

ואין ספק שזמנו הוא בין שנות 800 — 600 לפני הספירה הרגילה. מזבח זה עשוי מחרס, רומו — 90 סנטימטר בדיוק, רחב צלעותיו מתחת — 45 סנט. כל אחת ועבי דפנותיו — ½ 5 סנט. כלפי מעלה הוא הולך וצר־עד שנגמר בקערת חרס עגולה שקָטְרָה 30 סנט. בכל אחד מארבעת צדיו נקובים חורים גדולים וקטנים כדי שיכנס בהם האויר. בכלל דומה מזבח זה בתבניתו להנור וכירים של ארצות הקדם. וככה היו עושים בו: מבעירים מדורה על גבי קרקע ומעמידים עליה את מזבח הקטרת, והרוח נכנס ומלַבֵּה את האש, ואח"כ היו שמים את סמני הקטרת לתוך הקערה כדי שיתחממו ויִקָלוּ ויהא ריחם נודף. במקום בית יד היו לו למזבח מלמעלה מעין קרני איל. באותה התקופה ממש היה נחשב האיל לחית הקדש של הבעל, ודמותו של אֵל זה עצמו היתה מוכתרת בקרני איל (כנמצא למשל על אבן אחת בקרתגו) וגם המזבח הזה היה מוקדש לבעל בלי ספק. קרנות המזבח הללו יש להן ערך גדול ביחס להסטורית הדת הישראלית, אך חשובות מהן הן התמונות שעל כתלי המזבח: כאן הוצגה לפנינו ההגדה הידועה של המזרח העתיק בצורה בולטת: שני יעלים אצל עץ החיים ותינוק חונק נחש. נראה בעליל שאלה אשר הקימו את המזבח היתה ההגדה ההיא ידועה להם ולפיכך הבליטו בכונה את הוראתה בתמונות הללו. אבל יותר מכל חשובים הם הכרובים הבולטים מסביב למזבח ושומרים את אִשוֹ. אלה הם הכרובים היחידים שישנם בידנו אשר צורתם היא ודאי אותה שציירו בה בני ישראל את הכרובים שלהם. הכרובים האלה יש להם גוית חיה, כנפים ופני אדם מחוסרי זקן; ביניהם רובצים שני אריות שכפותיהם הקדומות מינחות על גבי ראשי הכרובים העומדים ביניהם. עיקר המחזה של הכרובים הללו דומה אפוא ממש לאותו שאצל הבבלים ובמזרח הקדמי בכלל, אבל סדר עריכתו במזבח זה צריך לחשבו כפלשתינאי מקורי.

מתורגם מכת"י ע"י מ. קרישבסקי.

ש. צמח.

בַּגֹּרֶן.

רוח קלה עברה בטיסה על ערמות הגורן, נתעוררו המלילות והתחילו זוחלות כבעלי חיים ולוחשות בהרדה—היום קרב ובא, יום מרמס ומדושה לרגלי הפרדות.

הבהיק המזרח, ומקצה האופק, ממרום ההר המופז בזריחה, יצאה קרן, נשתרבבה ופגעה בפני הפועל הישן בקברות התבן, נצנצה על שניו הלבנות הנשקפות ממפתח פיו, הזהיבה פניו השזופים ונגעצה בין ריסי עיניו—וזה נע ויקץ, התמודד ונגע בקלשון העומד למראשותיו—וכל אותו החלום של אמא-אבא-ואחתא גז, נשכח ואיננו.

בהרמת רגל אחת הטיל מעליו את גל הקש שכסהו, קם והביט—שמש מגודלה ואדומה מכבצבת ועולה מבין ההרים ומזהיבה את הגרנות, ומבין רכסי הערמות צצים צלמי בני אדם, פליטת הקש, אחד פה ואחד שם.

היום עולה—ושוב לעבודה.

במושבה נפתחו כבר כל הדלתות והשערים, ויוצאים האכרים לעבודת היום. על שפועו של ההר מתאבך כבר האבק המוזהב ועולה כענן ומתוכו מתבלטות צורות הבהמות ויוצאים משם קולות געיותיהן ונזיפות הרועה הנוהג בהן.

עובר אברהם האכר בתוך העדר ומפנה לו דרך בין הבהמות, מסתכל לגרנו ונוח לו שהוא רואה שם את יוסף הפועל שלו, שכבר נתעורר והריהו עומד ומתעסק בצדי הערמה.

נתקל בו ירוחם—יהודי גוץ וכרסני, שפניו השחרחרים מגוממות מהמת אבעבועות, ועיניו הקטנות בעיני חתול צוהקות ודוקרות כאחת—רמז לו לאברהם כלפי הפועל שלו ואמר:

—הטוב שבתפוחים חטפת אתה!

נעקץ אברהם וענה לו:

—ואתה די לך ב„חתיכה של בשר" שחטפת בשעתך...:

ומיד נבלם ירוחם. הכונה היא כלפי אשתו, ורמז גם יש בדבר שאין לעבור על כגון זה בשתיקה. אבל עם אברהמיל זה מי שהיה עגלון הפקידות, הוא אינו יכול להכנס בוכוחים ארוכים, והוא משתמט לו במימרא:

—אי אפשר לדבר אתך כעם בן-אדם.

והוא חוזר לדרכו באזנים מקוטפות.

—שַרְלַטַן שכזה—התחיל אברהם מדבר ליוסף שלו ופניו נהרו משמש הבקר ומשמחת הנפש—הוציאו לו אשה מתוך מטתו של הפקיד והוא עדיין... עדיין יש לו פתחון פה! ומה אתה סובר—הוא כבר קבל פת-שחרית שלו! כדאי הוא האי כלבא להאי חוטרא!...

להתחיל בדישה, לא יכלו עדיין, השבלים לא הרבו עוד מן הטל, וידע יוסף, כי עד לעבודה יספר אתו בעל הבית „בשרלטנים הללו"—בפקידים ומקורביהם. כך היה אברהם נוהג

גם בשעת הובלת־התבואה, כשהיו שניהם נוסעים על העגלות הטעונות בר, היה מוסר אז אברהם את המושכות בידי יוסף והוא מתמודד על העמיר, כשפניו למטה, ומתחיל בספוריו על מעשי הפקידים, על הקפריזים שלהם והתנהגותם המופקרת שראה אז בימים ההם, כשהיה משמש עדיין עגלון אצל הפקידות. התחיל—ודבריו היו כמים שאין להם סוף, עד שנתעכבה העגלה ועמדה על הגורן, ואז היה מתעורר לוקח את הקלשון בידו הגסה והקשה, נועץ אותו עמוק בתוך העמיר עד שהעגלה מזדעזעת, משמיעה שריקה ונרתעת ממקומה ומסיים:—„שרלטנים הם, בחיי, שרלטנים!" — ומתחיל להרים ולפרק אלומות זו אחר זו, ומתגאה בכח ידו ומראה ליוסף כיצד אכר חרוץ עובד.

והנה גם עתה נשתטח אברהם בצדה המוצל של הערמה, כרך לו סיגרה, הקטירה והתחיל כדרכו לגלגל ולגמגם. גמגום זה בא לו מפני שהיה משתדל שלא לנבל פיו ביותר בפני פועלו, שידע בו שנפשו סולדת מ„לשון עגלונית" — סוף סוף הרי „אנטיליגֶן" הוא פועלו זה ולא איזה „קטלא קניא".

— צפורה... זו הפלונית של ירוחם זה... צפורה זו מי יודע? צפורה זו אני יודע! בתולה יפה היתה זו ומפורסמת... בחיי, מפורסמת... ובכל חודש היה אַברהמל מובילה בכרכרה אל הפקיד לוויזיט... ח־חה... תפח רוחם עם הוויזיטים שלהם!... ממזר היה אותו פקיד ועין אַיָּה היתה לו, ראה ריבה שעיניה יפות ומיד נעשה ככבשן של אש... אומר הוא לי: „אברהמל סע אל אבי צפורה — הרי מכתב..." ומה אתה סובר? לא עברו ימים מרובים ואני מביא את האב והבת יחד! — ואחרי־כן היתה זו נוסעת גם יחידה — היא לא היתה מן הפחדניות... לא עברה שנה ואותו פקיד אמר לי: „שלח לי את ירוחם". שלחתיו, את מלחך פינכא זה — ולמחרת: מזל טוב! צפורה וירוחם מארשים... וירוחם פוגש אותי ושואל, אם איני יודע איפוא אפשר לקנות בהמות לעבודה... ה־ח־הה... מוהר נתן לו... פיום יפה ב„קרידיט" של אלפים פרנקים!...

רואה אברהם שיוסף שלו מסתובב, מסתכל כלפי השמש המתנשאת בזהרי השמים — משמע, אינו סובלו — והוא מסיים בגחוך:

— שרלטנים, בנאמנות, היו אותם הפקידים! אלה של עכשיו זהב טהור הם כנגד אלו שקדמום — הללו היו שרלטנים!

יושבים שניהם בצדי הערמה ושותקים. יהירות יש בו בפועל זה ואברהמיל רוצה דוקא להכנס עמו בדבור ומוצא לו ענין אחר:

— שמעת—הוא מתחיל שוב — איזיק הביא אתו הלילה צעיר אחד —

— חדש? — שאל יוסף בהתעוררות של תמיה.

— חדש. עוד ריח הספינה נודף הימנו, ואפשר „פוליטי" הוא... איזיק מספר שמראה פניו כאלו זה עכשו עזב את בית הסהר!...

— ומה רצוני בכאן?

— כלום יודע אני... ומה אתם כלכם עושים פה? באמת עדיין איני מבין...

ואברהמיל מפסיק באמצע. יודע הוא ששאלות אלו אינן נעימות למין פועלים אלו...

ה„תכשיטים" „הללו עוזבים הורים, בית אם ובאים לכאן להרויח אסימון ולעבוד עבודת פרך ולעשות אח"כ רעש, ורקודים, עם נאומים ושירים. . . אלו זכות היא להם וגאוה גדולה לנעל סנדלים כאחד הפלחים לישון באורוה ובגורן, להתלכלך בזבל ובגללים — מוטב שלא לישאול אותם. . .

— ואיפוא הוא אותו הצעיר ? — הפריע יוסף את הרהוריו של אברהם.

— פה הנהו. על גרנו של ירוחם; איזיק הניחו ללון כאן. . . לא מצא בשבילו מקום טוב מזה, הדיוט שכזה ! —

יוסף קם. נסתכל כלפי השמש. משש את השבלים בידו. ראה שלחות הן ועדיין לא הגיעה שעת הדישה והלך לו אל גרנו של ירוחם הסמוך.

איזה מין כעס וצער נעלם צרב לבו. רוצה היה לבעוט באותו הצעיר — למה זה בא גם טפש זה ? אידיאל. . . להיות משרתו של ירוחם או של אברהמיל. . .

בצדי אחת הערמות שכב החדש כשהוא מכווץ ומקופל. קר היה לו בלילה והתכנס לחמם את גופו אברים-אברים. טירון זה לא ידע שאפשר גם להתכסות בקש. ולבוש הוא במחלפה חדשה — ניכר כי רק עתה יצא מבית אמו. . . כפוף עומד יוסף על גבי „חדש" זה הישן ואינו מרגיש מכל אשר סביביו — ולבו מתרגש עליו. . . בכל פעם כשהוא רואה „חדשים" מתעורר בקרבו איזה רגש מוזר של רחמים, רחמי-אם ממש. . . נדמה לו שלא כלם מסגלים להיות כמוהו — וצר לו על החלומות והתמימות שיתפוצצו ויתפוררו ויהיו לעפר ואפר. ומיני מחשבות, הרהורים וספיקות מטושטשים ומכאיבים עוברים במוחו יחד עם חלום זה שחלם לפני שעה ונטשטש — הוא כבר נתקשה ואינו מתגעגע אלא בחלום, בשעת שינה בלבד — והחדש הזה כמה צעיר הוא עדיין. . . פניו כחושות וענוגות. עיניו עצומות אך ודאי שעינים חולמות הן — וכלום לא תבהלנה לראות את הפתרון הזה ?.

„גוזל-רך. . . גוזל-רך" ממלמל יוסף אל נפשו ופניו מתעותים מצער שבלב.

ועדיין הוא עומד עליו — ואינו יכול למוש. אך פתאום נזדעזע : יד נפלה על שכמו — ואברהם לפניו מגמגם כנאשם :

—קורא אני לך ואתה לא שומע. . . בוכה אתה ?. אח. . . מתגעגע אדם. . . יודע אני שבר-אבהן אתה. . . הבאתי אני אומר. . . כך מתגעגע אדם. . . הבאתי את הפרדות. . . — בא. מה לך כאן ? — הנה אותו ירוחם הולך. . .

הפנה יוסף והלך והבעל הולך אחריו ואומר :

— וחושב אתה שירוחם יקבל אותו החדש ? לא ! שונא ישראל הוא מנוול זה.

הפרדות היו כבר אסורות ומיד עלה יוסף בפסיעה גסה על המורג וידפק בפרדות בכח. המורג התחיל מסתבב, סהור-סחור במהירות ובקפיצות של עליות וירידות. רצות הפרדות מפעם לפעם במהירות יתרה. מתגדל המעגל והשבלים נמעכות לתבן דק. ויוסף מסותבב כמו בתוך מעגל-קסם. אתו יחד מסתובבים גם ההרים והשדות וכל הערמות אשר מסביב. . .

כל מיני הסנטימנטליות פורחות להן בשעת העבודה.

רואה ירוחם מרחוק את אברהמיל ופועלו בעבודה — וטינא דוחקת בלבבו. כל האכרים שבמושבה מרוחקים ממנו, ובוזים לו מבא אתו במגע=ומשא. עכשיו גם בעל=עגלה זה בעט בו. גם הוא מיוחס. את אלו, את הפועלים החדשים אינו סובל ירוחם; גאותנים הם יותר מהאכרים ועזי פנים יותר מִדַי. בעל=הבית בעיניהם — לא כלום. אך סוף סוף — הנה יש לו לאברהמיל בן=אדם לדבר אתו בתוך ביתו וגם בשדה בשעת העבודה, בן=אדם העוסק אתו באמונה, עושה את העבודה בשלימות כבן=בית ממש. . . והוא מה הוא חוזר כאן על הגרנות?

כפוי ראש הוא חוזר למושבה אל ביתו.

והשמש עולה ועולה ויום של תמוז מתגבר. בנכוה ברותחין הקיץ הצעיר המוטל בתוך הערמה — מביט ואינו מבחין היכן הוא. . נזכר, הבחין — וקפצה עליו התפעלות של שמחת הנפש. הנה, הנה לפניו אותו המראה שהשתוקק לראותו; שדות, הרים, ערמות, גרנות, — ומסביב עבודה — עבודה יהודית!

רוח קלה מבשרת הצהרים הקדימה ובאה מפאת ים, מלטפת בצנה קלה ומגביהה את היתושים המתעופפים מתוך הקש בזמזום דק, ובגרנות מתגברת העבודה, פה ושם מתרוממים עמודי מוץ הנזרק כחצאי לבנה מעל גבי המזרה והרוח הקלה הוטפת לה את התבן ונושאה אותו במחול והבר נופל כברד גרעינים ומתאסף לכרי עגלגל.

בר של אכרי ישראל בארץ ישראל. . .

הצעיר קם ללכת — והנה לפניו גם אכר יהודי, וכנראה הוא בעל גרן זה שלן בו הלילה. . .

„הנה, הנה האכר היהודי!. . ." הגה הצעיר ואהבה עזה תקפתהו.

— צפרא טבא מהיכן יהודי? — מסביר לו ירוחם פנים בהתקרבו אליו, ופושט לו את ידו.

— או — הו, ה', מרחוק, דודי! — עונה הצעיר בשמחה רעננה.

וידו הגסה והמיֻבלת של ירוחם הרגישה בלחיצת=אהבה מידו הרכה של הצעיר והנית של דם הם נתקע למלא קומת גוו. . . זה ימים רבים שלא איש טעמה של נתינת יד כזו.

—הזהו גרנך?

—ישלי, שלי!—עונה ירוחם בגאוה—

—ואני לנתי בו הלילה. ידעתי, יהודי לא יתרעם!

—מה שיך? אלו באת לביתי הייתי נותן לך כר וכסת . . . ומה חושב אתה לעשות בכאן?—

—עבודה אני מבקש. —

— כך, . כלומר פועל. . . נו. . . ומצאת לך מקום? —

— מהיכן? . הלא רק אמש באתי —

— ובכן חדש לגמרי. . . אפשר גם אצלי. . . יש עבודה, ברוך השם. . .

— נעלה ותשתה כוס טשי!. . . סים ירוחם בהתעוררות.

— תודה, . תודה. . — מגמגם מאיר מתוך נפש מתמוגגת בתענוגה.

עברו לפני גרנו של אברהמיל. יוסף עומד שם מוקשה על המורג ומסתובב. הפרדות כבר עיפו מן המרוצה, קצף לבן מכסה את עורן וטפות של זיעה מטפטפות מכרסן, ויוסף מצליף עליהן בשוטו והריצים הריצים שקערורים נעשים על עורן — סמני המלקות, מצליף יוסף והן בועטות כנגדו, אך הוא אינו נותן להן לעמוד. מצליף בשוט ומאיץ בקול, והוא כלו פניו. מסמיקות ומכוסות מוץ ואבק ונוטפות זעה וראשו כלו תבן, דומה כמו שאחזו בולמס הסבוב והריהו מצליף ומצליף על הפרדות שיסתובבו ולא יפסיקו באמצע —

— כך עובדים אצלנו! — אומר ירוחם לחָדש, כאלו הוא מתגאה בפועלו של אברהם —

— תפשו... רוטן אברהם ומביט אחריו בעין זעומה — שומע אתה, יוסף? רחמנות על הצעיר... השתדל להרחיקו ממנוול זה...

אחרי ארוחת הצהרים ירדו ירוחם ופועלו החדש, מאיר, הגרנה, ומיד התחיל ירוחם ללמד את פועלו פרק בדישה:

— הדישה קלה היא — עלה על המורג ואחוז את המושכות בכה, נו... —

בתחילה עמד מאיר כפוף כשברכיו כושלות מתוך פחד. הפרדות הרגישו תיכף בחולשתו והתחילו למרד בו ולהראות את פרסותיהן.

— בחזקה אחוז... ולפרא הלבן הזה הצלף כך! — עוד ועוד עד שיתפקע עליו עורו!... נצח עליו ירוחם.

סוף סוף נתגבר מאיר על הבהמות הסרבניות והמורג התחיל להחליק על פני השבלים בכל פעם במהירות יתרה, מסתובב מגהין ומרביץ את הקש.

נענע עליהם את הלולב! — סים ירוחם ויגש אל העבר השני במקום שעמד פועלו הערבי.

קומתו של מאיר התחילה להזדקף יותר ויותר ובסוף ישר את גוו ובמבט גאוה הביט סביבו כעומד ומכריז: הביטו וראו בַּיָש מומחה ומֻנסה,

— ישלום! — צעק ליוסף המסתובב בסמוך לו, כשנפגשו במבטיהם.

— שלום! — ענהו יוסף בחדוה גם הוא.

ויוסף אף הוא התעורר, לא כדי להתחרות עם החדש, אלא כדי לאמצו ולהראותו מתוך כך את בקיאותו. הוא דפק בפרדות בשוטו והרצועה שורקה תחלה באויר ואח"כ היא מתפתלה בצפעוני סביב צואר הפרדות — ואלה המסכנות התחילו רצות מתוך פחד ודוהרות כאילות.

— המורג הוא עגלת החורף שלנו! — צעק יוסף למאיר כשנפגשו שנית במעגל.

— שלום! — ענהו שוב מאיר.

במלה ארצישראלית זו חפץ היה להביע את כל מה שנצבר בתוך נפשו פנימה במשך היום. ושניהם מצטחקים זה לזה כמיודעים ומכרים מכבר הימים.

ירוחם עמד עוד מן הצד נסתכל ונהנה. וכשראה שהעבודה הולכת כשורה חזר הביתה. רוצה הוא לומר לצפורה שתכין ארוחה טובה, ונראה מי ידע להחזיק פועל עברי ירוחם או אברהם!

מתוך עבודה שנעמה לשניהם גם ליוסף וגם למאיר חלף עליהם היום. עם הערב שמש פתחו את הפרדות ועלו ברכיבה למושבה.

— ובכן תבא לקחת אותי — שאל מאיר, בהכנסו לתוך השער.

— בודאי —

יוסף היה שמח. החדש השפיע עליו לטובה. ורעיון אחד הסתובב במוחו והזר הלילה „מגרעין לגרעין מצטבר הכרי — לא לעולם נהיה כשבלים בודדות“...

— ומה? — שאלהו אברהם מיד לכניסה — דברת עם החדש? אמרת לו?

— בבקשה — ענה לו יוסף — ימחול נא כבודו לילך בעצמו בסריסיות זו.

— נו... נו... ראה נא הוצאת דבור אחד והוא ב„רגוזין“... הוריש טובה אתה לירוחם?

— לי אין על ירוחם כלום... ואפשר מושב דוקא אצל ירוחם... —

— כך?... ולמה דוקא אצל ירוחם... אדרבה הסבר לי... אפשר בשביל שהוא מלשין והולך רכיל?...

— כן... אפשר דוקא בשביל כך, כדאי שיהא אצלו פועל עברי... ופועל זה כמדומני צעיר טוב הוא.

— ועוד טוב! — צעק אברהם מתוך חימה וכעס איני יכול להשיג זה... —

יוסף לא ראה צרך להסביר לאברהם כונת דבריו. ישב לסעודה, ומיד לאחר האכילה קם ויפן לצאת.

— לאן אתה נחפז? — אל ירוחם? כלומר אל הצעיר אתה הולך? — שואלו אברהם ונחנק באכילה —

יוסף יצא ואברהם נשאר רוטן: „שרלטנים גם אלו...“ „דוקא אצל ירוחם, דוקא. שמא מבין אתה „דוקא“ זה מה הוא להם?...“

— „דוקא“ — מלמל לעצמו בישבתו על המדרגות שלפני ביתו „דוקא“... מומרים להכעיס... „דוקא“!

והערב נעשה קריר. האבק שבדרכים ובגרנות רבץ מפני הטל שנפל עליו. הכל שרוי בדממה. מנפנף הלילה נפנוף קל בכנפי האפלים שלו — ומיני סודות והצאי קולות מבצבצים ונעלמים — וישוב דממה עמוקה.

ושם בגורן שוכבים יוסף ומאיר בראש אחת הערמות זה בצד זה ודומם הם מביטים

בתוך כפת השמים העמוקה, חזרועה המון כוכבים. כל יותר שהם מביטים מתגלים להם כוכבים מעל כוכבים לאין תכלית... וישניהם ישותקים כאלו יודעים הם זה את זה מכבר ואין להם מה לספר זה לזה. הם מבינים כבר איש את רעהו.

— והרי ארץ ישראל! — שוחק מאיר ואומר מתוך געגועים ויוסף עונה לו רק בנהירה.

רוצה מאיר להיות עוד ער עד שיופיע הירח. אולם האויר נעשה בכל פעם רטוב יותר, ומאיר חותר בעומק הערמה מתקפל ומתכוץ בתוך הקש ומצפין בו את אבריו היגעים ומבלי משים נרדם גם הוא.

ושני פרצופיהם סמוכים זה לזה, נשקפים לנגה הירח כשני אחים תאומים, כילדים שנרדמו בעריסה אחת, ומעולפים הם חלום אחד שהשפיעה עליהם שירת אם אחת..."

השפה העברית בערכה המדיני.

בשאיפתנו לבנות בא"י ישוב עברי גדול שיתפרנס מעצמו ויתפתח ברוחו הלאומי, ככל קבוץ של עם נורמלי — בשאיפה זו הציונית אנו מעמידים לפנינו שתי שאלות: אחת, שאלת התישבות היהודים בא"י והסתגלותם לעבודת האדמה, ושנית, שאלת הרמת הרוח העברי והתפתחות קולטורה עברית. שתי שאלות שהן אחת. שני תפקידים לפנינו, אבל שניהם קשורים זה בזה ומושפעים זה מזה כחלקי גוף אחד שאי אפשר לאחד בלי השני. כי רק במקום שרוב ענפי העבודה, וביחוד עבודת האדמה, יהיו נתונים בידינו, רק במקום זה שהיהודים לא יהיו נזקקים בצרכיהם העקריים לעבודת אחרים, — רק שם תהיה להם היכֹלת לחיות על פי טבעם ורוחם, רק שם יוכלו לסגל את בתי ספריהם ומוסדותיהם לצרכיהם הם, ולקיים בפיהם שפה מיוחדת שישכללו ויפתחו אותה גם על ידי ספרות טבעית ובריאה.

אמנם, עד לאמצע המאה התשע עשרה, היתה עוד יכולת, לרוב מנינו של עמנו, לחיות בתוך סביבה זרה ולשמור במדה ידועה את קולטורתם; אבל לזה היו תנאים ידועים מיוחדים: ראשית, מפני שהיהודים היו תופשים מקום מיוחד בחיי הכלכלה של המדינה, והמשא ומתן ביניהם ובין שכניהם היה מגבל עד מאד, שנית, הדת היתה אז כחומת ברזל מבדילה בין עם לעם, וביחוד בין ישראל לעמים, ושלשית, חוג עניני המדינה לא היה לפנינו כל כך רחב ומקיף את האדם כמו בזמננו החדש; הממלכה שבימים ההם לא התעסקה הרבה בחיים הקולטוריים של אזרחיה, והמושלים לא שמו את לבם, איך מדברים, כותבים ומתחנכים הנתינים בני דתות אחרות. ובכן היו היהודים נבדלים ונפרדים משכניהם הרבה, וזה שנתן להם יכלת לחיות על פי חקיהם הם ומנהגיהם המיוחדים בחייהם הפנימים, ופקידים ושוטרים מיוחדים היו להם ומסים מיוחדים לעולמם המיוחד. אבל עכשיו כל הבנין החברותי של היהודים נהרס. הגבול המיוחד שהיו היהודים נתונים בו בחיי הכלכלה—הוסר. עם ההשכלה החדשה רפה כח האמונה בין כל העמים האירופיים, וביחוד בין היהודים, ונפרצה חומת הדת העתיקה מצדי צדדים. והממלכה של עכשיו מכנסת בחוג השגחתה את כל חיי האיש, בשאפה לארגן ולנהל

את כל צדדי החיים, גם החצוניים וגם הפנימיים. וככה עמדנו בכל מקום מועט בתוך רבים ועצומים ממנו, משועבדים שעבוד איקונומי לסביבה זרה החיה על פי חוקי התפתחותה ההסטורית המיוחדת לה ועם שפתה והשכלתה שלה, — ואנו מוכרחים להסתגל לכל סביבה וסביבה, לדבר בשפת הרוב המושל בה, לקבל את מנהגיהם והשכלתם, וביודעים ובלי יודעים, אנו מכניסים לתוך חיינו זרם חזק של קולטורה זרה ונכנעים לה הכנעה גמורה, ואין כל כח שיעמיד את העם בפני ההתבוללות אפילו אם נדרוש לפניו אלף פעמים ככה ע"ד הכרה ארכי-לאומית. והקולטורה העברית הולכת ונופלת בכל ארצות התבל, נופלת גם ברוסיה זו שהיתה לנו למרכז חיינו הלאומיים.

וצריך להעיר, כי גם בימים ההם, בעת שהתפתחותנו הלכה עוד בדרך מיוחדת לה, גם אז קשה היה לעמנו לעמוד נגד הסביבה שלו, ותמיד היה צריך לפזר כחות הרבה למען הגן לכל הפחות על אמונתו ועל תורתו בלבד. כי בהלחמו בעד קיומו אבדו לעמנו הרבה מקניני רוחו. בכל א"ץ וארץ סגלו להם היהודים את שפת הסביבה ובשפה זו נסו כפעם בפעם לברוא להם גם איזו ספרות שתמלא לכל הפחות במקצת את התפקיד של ספרות עממית; אבל הנדודים התדירים לא נתנו להם את היכלת לאסוף כל קניני רוחם בשפה אחת. טלטול אחד עקר עבודת קולטורה של כמה דורות ודלדל את העם, או שהכרח-ההסתגלות לתנאי ארץ ידועה, שישבו שם זמן יותר ארוך, החליש את כח היצירה הלאומית.

כך היה הדבר נוהג אז, בעת שהתנאים „התאימו" להתפתחותנו המיוחדת, ומה יהיה עתה בעת שממשלת הסביבה כל כך חזקה ותקפה עלינו בכח אדירים? להתכווץ ולהצטמצם עד כדי בטול היש—זה הוא גורלנו האכזרי בכל סביבה שאינה שלנו.

אולם אם סדר איקונומי מיוחד הקיים בפני עצמו הוא תנאי הכרחי לקיום קולטורה עצמית והתפתחותה, הנה כנגד זה הקולטורה העצמית והמיוחדת מועילה הרבה מצדה לחזוק החיים האיקונומיים. איננו מדברים פה על עם שיושב על אדמתו, בסביבתו ותחת ממשלתו, שאינו צריך לפחוד מכל השפעה חצונית. רשות-עצמו זו של העם, היא היא הנותנת גם ערבות נאמנה ומובטחה על קיום שפתו הלאומית וכל קניני רוחו היקרים לו. אנחנו מדברים פה על עמנו, אשר נגש עתה להגשים את שאיפותיו ההיסטוריות ומתחיל את עבודתו הקשה והגדולה בארצו ההסטורית והוא עדיין כאן מועט העומד בין הרוב הערבי הזה, שיש לו כבר כח אקונומי גדול וגם קולטורה מיוחדת שלו. אנחנו מדברים פה על יהודי ארץ ישראל שהם עוד חלשים ודלי אונים, לא רק במספרם הקטן, כי אם גם על ידי שפלת הקולטורה הלאומית שלהם...

היהודים בארץ ישראל אין להם שפה אחת. הם מובדלים ומופרדים זה מזה על פי לשונות שונות ומנהגי הארצות השונות שבאו משם. והיהודים, כפי שראינו, הרי מוכרחים היו תמיד לקחת, וגם לקחו בכל ארץ וארץ, כל כך הרבה מן הקולטורה שלה ומצביונה המקומי עד שהיו למינים שונים ומשונים זה מזה. ההסטוריה הנבדלת בנתה קיר בין יהודים ובין יהודים ועשתה מחיצה בעד ההכרה הלאומית הכללית; יחד עם

בטול אחדות השפה נהרסה גם אחדות הלאום, נחלש הקשר הטבעי בין חלקי העם השונים, נפל רצון העם ונפסדה גם יכלתו לעבוד בעד תעודות רמות ונשגבות של הכלל כלו. די רק לסור לבית ספר עברי בירושלים, למשל, ולהתבונן אל הילדים שיושבים על ספסל אחד, ואז נראה בעינינו מה הגלות עשתה מאומתנו: לפנינו ילדים ב„לשונות־אם" שונות, במיני מלבושים שונים, עם מנהגים שונים, עם קלסתר פנים שונים וגם עם מושגים שונים, הכל לפי הארץ, שמשם באו אבותיו, או אבות־אבותיו של כל ילד. וההמון העברי בארץ ישראל שראינוהו בחגיגת הקונסטיטוציה, למשל, — כמה דאב הלב למראה ההבדל הגדול שבראה ההתפרדות ההסטורית בין חלקי עמנו! רואים אתם לפניכם כמעט בני לאומים שונים: היהודים הבוכרים מעבירים אתכם לטורקיסטן, הפרסים — לפרס, התימנים — לדרום ערב, הספרדים לספרד מודעתנו, הגרוזיים המזוינים — להרי קוקז, הפולנים — לערי פולניה הנדחות; ואיפה ובמה תמצא את הכח הלאומי והמאחד של ההמון המגוון הזה? איך אפשר לבנות מחומר שונה כזה בנין אחד?

ומובן כי הפרוד הקולטורי הזה אמנם קורע את ישובנו בארץ ישראל קרעים קרעים ושולל מאתו את היכלת להשתמש ביחוד בזכיותיו הלאומיות. היהודים הללו אינם יכולים להלחם בעד זכיותיהם ובעד הטבת מצבם וחזוק מעמדם שכם אחד בכל הכח, שהיה צריך להיות להם על פי מספרם ההגון. הם חלשים, מפני שבמלחמת החיים הם אינם גוף אחד, כי אם חלקים קטנים נפרדים זה מזה. כל אחד ואחד הולך בדרכו ונלחם מלחמתו בעד מקומו בחיים, ואין שאיפות כלליות ועבודות גדולות, ואין זכיות לאומיות, כי אין כאן לאום... לא המצב המדיני של הארץ, שולל כאן את זכיותינו הלאומיות. הורקיה הכירה תמיד זכיות לאומיות לעמיה, והחזיקה בזה את שווי המשקל המדיני בארצה המיושבת לאומים שונים. ביחוד נראה זה בארץ־ישראל עצמה: שם שולטת בכל מוסדות המלוכה השפה הערבית, יען כי הערבים הם הרוב בארץ ישראל, ושפת הממשלה, כלומר השפה התורקית, כמעט שאינה נשמעת בחבל הגדול והנכבד הזה של הממלכה התורקית. ואלו השתדלנו בכל כוחותינו אשר בארץ להחיות שפתנו בין כל חלקי היהודים השונים אשר פה, היינו יכולים לברוא כאן גם קולטורה לאומית אחת כללית, ועבודתנו זו לא היתה פוגשת מעצורים מצד הממשלה. אין כל סבה וטעם שהממשלה תעיק דוקא את הקולטורה העברית ואת השפה העברית, בעת שהיא נותנת על פי ההכרח את החופש לשפות אחרים ולקולטורותיהם. ואם נזכור, שארץ ישראל עוד לא נושבה ושעדיין אין בה קולטורה מפותחת, אז נבין את התנאים הטובים שיש כאן בעד התפתחות קולטורה עברית בארץ הזאת. ואם עוד נשים אל לבנו את הקשר הלאומי, שמאחד אותנו מימי קדם עם ארץ אבותינו ושמחזק בנו את הרגש הלאומי ומעורר את התשוקה לשפתנו הלאומית, — אז נבין את ערך הכחות שיהיו לעזר בעבודתנו לברוא בארץ ישראל קולטורה עברית עם שפה לאומית חיה.

והקולטורה העברית פה סיוע גדול בה כדי לחזק גם את הצד הכלכלי של הישוב העברי.

המצב החמרי של היהודים בארץ ישראל תלוי בכמה צדדים ממצבם ומכחם המדיני — כלומר, מחלקם בהנהגת הארץ המדינית ומן הכח שיהיה בהם להשפיע על הסביבה, שתהא מתחשבת תמיד עם רצון העם העברי, עם שאיפותיו ועם צרכיו. אבל לכח מדיני כזה יוכלו היהודים לבוא רק ע"י קולטורה חזקה ומאוחדה. אם יעלה בידי יהודי ארץ ישראל לבוא למדרגה זו, ששפה אחת תהיה לכלם, רק אז יתאחדו כל האברים הנפרדים לגוף אחד שנשמה אחת תחיהו — ללאום אחד עם כח ורצון מאוחד. האחדות העברית לא תהיה אז מלה ריקה, כי על ידי השפה תתגשם גם בחיים. אז ילחמו היהודים בעד קיומם ומצבם בכל התרכזות הכחות שאפשר רק לעם שיש לו אחדות גמורה בנפשו. דרישות היהודים ושאיפותיהם תקבלנה אז יותר כח ויותר עז. כל מוסדות הארץ יהיו מוכרחים להתחשב עם השפה המדוברת של הקבוץ העברי, עם הקולטורה העברית, וממילא גם עם צרכי העם נושא הקולטורה בארץ. גם עכשיו כבר רואים אנחנו, שמתחשבים פה במדה ידועה עם שפתנו. השלטים העברים שבפוסטא ושעל חנויותיהם של מחמדנים ונוצרים, המודעות הרשמיות בעתוני היהודים והפקידים הנכריים האחדים המשתדלים לדבר בשפתנו — מוכיחים זה. והשפה העברית שבעולם המעשי עכשיו הרי אינה רק שפת הבינים בין היהודים השונים — ורק בשעת הדחק — והמדברים בה הם מעט מאד; אבל זה כח המקום ומסורותיו העבריות שצריך לחלק כאן כבוד לשפתנו, אם גם העם עדיין חלש ושפתו — ספק חיה. מזה נוכל לשער כמה היו מתחשבים עם שפה זו אלמלי דברו בה כל אחינו שבארץ ישראל לכל צרכי החיים, ואלמלי היו לנו בתי ספר עבריים מכל המדרגות לפי צרך המקום ותושביו, ועתונים עבריים מכובדים וספרות עברית המתאמה לדרישותינו הרוחניות. ברור הוא, שאם התפתחות שפתנו תגיע למדרגה כזאת, אז יחד עם השפה תגדל גם ההשפעה העברית על כל הסביבה בארץ ישראל. שפתנו תהא נלמדת אז גם ע"י אחרים וספרותנו תהא משפיעה גם על שכנינו שיתלמדו לכבד אותנו, מוסדי המלוכה יתחשבו עם שפתנו שתקבל גם היא אותו הכח הרשמי שיש עתה רק לשפה הערבית. ובזה ירכשו ממילא היהודים כח גדול בעולם המדיני של ארץ ישראל, ויהיו נכנסים למוסדי הממשלה בתור לאום יחד עם הערביים. ובכח המדיני הזה ובכח ההשפעה הרוחנית הזאת יוכלו היהודים להשיג מקום יותר גדול בכל עניני החיים בארץ, בחיי הכלכלה, בעבודת האדמה, במלאכה, במסחר ובתעשיה.

והכח הקולטורי הגדול הזה שיוכלו היהודים לרכוש בארץ ישראל, יהא משפיע בלי ספק גם על שאר היהודים בארצות פזוריהם. היהודים שם, אעפ"י שהם הולכים ומתבוללים כל קבוץ בהוך סביבתו, בכל זאת עוד לא כבתה בלבם האהבה לקולטורה עברית, והרגש הטבעי של אחדות לאומית היה מתעורר עם הרמתו של חלק ידוע מן העם העברי בחומר וברוח. עדיין יש בלבו של היהודי איזו חבה וגעגועים לארצו ולגאלת עמו, רק האמונה אין בו, אין בו הכח לעבוד, אבל אם יהיה לנו „שם ושארית" בארצנו, וחלק זה יתעודד ויתקומם ויחיה את שפתנו העתיקה וירים את הספרות לחיים רעננים,

אז יהיה זה לכח מוסרי גדול שישפיע גם על כל היהודים שבגלות השפעה ניכרת. הרגש העברי יתחזק, היהודים יחלו להרגיש עצמם כמו עם, הרוח העברי יקום לתחיה, ויתחזק הכח שיניע את עמנו בגלות להועיל להקומת העם בארץ אבותיו, ותתחזק העבודה בעד הרמת מצבנו ובעד הרחבת הישוב העברי בארץ ישראל ובסביבותיה. ונמצא שהחזוק הקולטורי יתן לעם העברי כח גדול להתחזק בעבודת הישוב האקונומי.

אבל שאלת הקולטורה העברית היא לפי מצבנו גם שאלת הלשון, מפני שבלי שפה מיוחדת אי אפשר גם קולטורה מיוחדת. ולכן תחית לשוננו העתיקה היא לא רק דרישת הרגש הרומנטי, כי אם חלק נכבד משאלת הקיום במלחמת החיים. לא רק מפני הכבוד וההכנעה להעבר הגדול אנחנו שואפים לתחית שפתנו. לא רק מפני רגש היופי הדורש ממנו להקים תמונה שלמה של תחית העם יחד עם תחית שפתו. — שאלת הלשון שלנו היא שאלה מדינית, שאלה, שמסנה תלויה התפתחותנו הלאומית ועתידנו העצמי. שפה מיוחדה היא כח מדיני והיא גם חזוק גדול למצבנו האקונומי בארץ ישראל — השפה העברית היא שאלת הקיום לעם העברי.

והשאלה על תחית השפה עמדה עוד בראשית הויתה של התנועה הציונית גם בארצות הגלות. אבל אז עדיין לא היה לנו מושג נכון כמה גדולה ורבה העבודה הזאת של תחית שפה. בתקוות שלא היה להן כל סמך במציאות נגשו להחיות את השפה בבתי הספר, בספרות ובחיים החברותיים. אך בכל הנסיונות היינו רק כשואבים מים בכברה. הסביבה והתנאים הם יותר חזקים מרצונם של אנשים יחידים ועמלם. התקוות הגדולות עברו עם העבודה, ועכשיו תמה אני אם ימצאו בקרבנו אנשים היכולים לחלום על תחית השפה העברית בחוץ לארץ. ארץ ישראל היא „מקלט בטוח" יחידי לשפתנו העתידה לקום, כמו שהיא ארץ התקוה לתחית עמנו בכלל.

אבל גם בארץ ישראל לא קלה היא המלאכה אשר לפנינו. מכשולים גדולים ורבים נפגש גם פה בדרכנו עד שנחיה את שפתנו, לשימה בפי העם ממש — עבודה כזו לא היתה עוד כמוה בכל דברי ימי העמים. תחית איזו שפה והפצתה איננה תלויה רק בסבות מוסריות, ברצון העם והכרתו הלאומית בלבד. השפה — גם זו דורשת להגשמתה סבות חמריות ותנאים אקונומיים, שיחזיקו את הנטיה אליה בכל העם וישמרו את קיומה נגד שפות אחרות. רק על ידי הכרח טבעי מפתח העם, מקבל או עוזב איזו שפה. כל ההחלטות בעולם, כל כח התעמולה לא יועילו לחיי השפה, אם אין לה תנאי קיום, ואם אין כח מספיק שיכריח את העם לדבר דוקא בשפה זו, לחנך בה את הילדים ולנהל בה את עסקיו וכל משא ומתן שבין אדם לחברו.

ואמנם מצד זה אנחנו מוצאים בארץ ישראל תנאים רבים שיעמדו לנו להחיות את שפתנו: פה הולכת ומתחזקת סביבה אקונומית עברית עם כל אפני העבודה הנצרכים

לכל עם העומד ברשות עצמו וחי את חייו המיוחדים; פה השפה העברית היא קשר טבעי והכרחי בין יהודים שבאו מארצות שונות ויושבים מעורבים ביחד; פה השפה העברית מדוברת במדה ידועה מכבר והיא ידועה פה במדה יותר גדולה מאשר באיזו ארץ שתהיה; פה אין עוד קולטורה חזקה של עם אחר, שתשפיע השפעה מרובה על חיי היהודים והשכלתם, וליהודים עם לשונותיהם הרבות אין כל יכלת להתאחד ולהתפתח בלי קולטורה עברית בשפה העברית. אבל בהכירנו את ערך התנאים הטובים האלה איננו צריכים לשכוח, שיחד עם ההפתחות כחותינו הולך וגדל בארץ ישראל — אם גם בצעדים קטנים — ערך העם הערבי וכח השפה הערבית. ואם אנחנו נעמוד על מקום אחד בכחותינו הרוחניים הדלים ובפרוד השפות השורר בינינו עכשיו, אז התנאים הנוכחיים ישתנו בעתיד לרע לנו. הכל יהיה תלוי ביחס הכחות שלנו ושל הערבים וביחס מהירות התקדמותנו אנו ובהתקדמותם הם. אם נתבונן אל מצב השפה עכשיו, אז נוָכח כי מקומה הוא דל מאד בחיים. האכרים העברים מן הדור הישן מדברים ביניהם זרגונית, אם גם שהם יושבים בסביבה עברית; העירונים היהודים מדברים על פי רוב במסחרם, בעסקיהם ובאספותיהם זרגונית, ספרדית, או ערבית; המשא ומתן בין יהודים מארצות שונות איננו גדול כל כך, שאפשר לקוות הרבה מן הדבור העברי המשמש ביניהם לשעת הדחק, ואנשי המסחר והמלאכה ואנשים משכילים אינם יודעים עברית במדה מספקת, ואינם מורגלים לדבר בה. ובכן לא כל התנאים הם בעד שפתנו.

גם עניותה של ספרותנו היא בעוכרי הדבור העברי: אי אפשר למשכילינו להסתפק בספרותנו העברית, והם מוכרחים לבקש את מזונם הרוחני בספרות אחרת ולקבל את ידיעותיהם ומושגיהם בשפות אחרות. והעניות הרוחנית של הספרות מחלישה את כח המושך של השפה בכלל.

ובמצב כזה השפה הערבית היא סכנה לתחית שפתנו בארץ ישראל. הערבית היא שפת הרוב של יושבי הארץ וגם השפה הרשמית. וכל המו"מ בין היהודים לפקידי הממשלה, בין הקולוניסט העברי ובין פועלו הערבי, בין הסוחר והקונה משני האומות האלה הוא רק בשפה זו. בשפת ערב יוצאים גם עתונים ההולכים ומתרבים ומתפשטים בארץ; בשפה זו מתפתחת קולטורה ערבית, שיש לה עבר גדול ונושאה — עם רב וחזק. השפה הערבית מוצאת לה גם עזר וסיוע גדול בהרחבתה ובחזוק השפעתה במקומות הקרובים לארץ ישראל — במצרים, בערב, בסוריה, בארם-נהרים עם עריהן הגדולות, שמסחרן מתרבה יחד עם ההשכלה ובתי הספר שבהן הולכים ומתקדמים גם הם. גם בין היהודים עצמם כבר תפשה לה השפה הערבית מקום נכבד, בכל אופן, מקום הרבה יותר נכבד מן השפה הרוסית, למשל, אצל יהודי רוסיה. ברוסיה מועטים הם, היהודים ששפתם היא שפת המדינה, בעת שבא"י רב מספר ההמון היהודי, בערך, ששפתו שפת ערב. היהודים שבאו הנה מתימן, ממארוקו, מאור-כשדים, מחלב וגם חלק ידוע מהמון הספרדים מדברים רק ערבית. מלבד החלקים האלה, שהערבית היא שפת אמם, יש עוד חלק גדול המדברים ערבית כמו בשפת מולדתם. לזה שייכים כל הספרדים

וחלק ידוע מן התושבים האשכנזים. ולא נגזם אם נאמר שהשפה הערבית היא „שפת האם" לכל הפחות בעד 5 אחוזים מיהודי הארץ ושלא פחות מן 30 אחוזים יודעים לדבר בשפה הזאת. פחות או יותר מבינים את השפה הערבית גם שאר היהודים שנתישבו בארץ ישראל. ולכן השפה הערבית היא במדה ידועה השפה המאחדת חלקים גדולים של יהודי ארץ ישראל.

וכנגד הכח הגדול הזה שיש כבר לשפה הערבית בארץ אנו צריכים לעמוד. בכוח הערבית לנצח את העִברית, כמו ששפות הארצות השונות נצחו תמיד את שפת היהודים, אם רק לא יעלה בידינו לרכוש לנו מקום מיוחד וחזק בחיים האקונומיים של הארץ ולחזק את ערך שפתנו הלאומית. ולכן אסור לנו להסיח דעתנו מסכנה זו, ובאותו הזמן שאנו צריכים ללחום בעד הרחבת כחותינו האקונומיים, מלחמה לנו גם בעד הרחבת מקום שפתנו וקולטורתנו בארץ. אנו צריכים להשתמש בעוד זמן, שהשפה הערבית עוד לא הפשה מקום יותר גדול בינינו. בעוד שהקולטורה הערבית עדיין רחוקה מאד מלהפיק צרכינו הרוחניים, ובעוד שאי אפשר להיהודים פה קולטורה אחרת מלבד קולטורה לאומית בשפתנו ההסטורית, — בעוד זמן זה, אנו צריכים להתאזר ולברוא קולטורה עברית ושפה מדוברת אחת לעמנו פה. ובפרט, אם על ידי הכח הרוחני הזה אנו מחזקים את כח ישובנו ומצבנו החמרי. ורק השפה העברית תוכל לברא אותה הסביבה הרוחנית שבכחה לקבץ „נפוצותינו" בארץ, ולאחד את כל יהודי הארץ לעם אחד ולחטיבה אחת חשובה במדינה התורקית.

תחיה קולטורית — תנאי הכרחי לקיומנו המדיני, וּתחית השפה — תנאי הכרחי וראשון לעבודתנו הקולטורית.

עבודתנו הקולטורית מתחילה ראשית כל ב ב ת י ה ס פ ר. והדרישה שלנו מהם צריכה להיות, שבכבל בתי־ספרנו בארץ ישראל, עם כל ההבדל ההכרחי שביניהם בנוגע לתכנית הלמודים, לדתיות, —הכל כרצון מיסדיהם שבחו"ל — השפה העברית תהיה בם שפת הדבור ושפת הלמוד בכל המקצעות. אמנם, בשנים האחרונות הגדלנו לעשות בדבר תחית השפה בבתי הספר. יש לנו כבר מספר הגון של גני ילדים ובתי ספר שלומדים בהם בעברית. אבל רוב הילדים בארץ ישראל מתחנכים עוד בשפות אחרות, וברוב בתי הספר, שלא מטעמנו, מושל עוד ערבוב לשונות המסוכן מאד לחיינו הלאומיים. אין אנו יוצאים ידי חובתנו וידי צרכנו בזה שמקציעים די שעות ללמודי השפה העברית, כמו למשל בבתי הספר של אליאנס או בבית הספר של אולינה רוטשילד. אנחנו דורשים לא ש ע ו ת בעד השפה, כי אם ח י י ם והשכלה. אנחנו דורשים שבשפה זו ידברו בבית־הספר וילמדו בה את כל הידיעות הכלליות. מטרה אחת צריכה להיות לכל בתי־הספר בארץ ישראל, —לאחד את כל הילדים לגוף לאומי אחד ע"י שפה אחת, והיא העברית. ולמטרה הזאת צריכה השפה העברית להיות השפה היחידה החיה בפי התלמידים ובמחשבתם. היא צריכה למלאות את כל עולמם הרוחני עם כל מושגיהם ורגשותיהם.

ואם לא נשיג את המטרה הראשית הזאת, אז נופל הערך הלאומי של בתי ספרנו, מפנ' שהילדים יצאו מבתי הספר כשהם נפרדים ונבדלים זה מזה כמו שבאו. את זה אנחנו רואים כבר ע"פ התוצאות מבתי הספר של האליאנס ושל החברה האנגלית, ומצד ידוע גם מ„בית הספר למל" בירושלים, הנתמך ע"י „עזרה". ולא רק הכח הלאומי בלבד מפסיד מבלבול השפות שבבתי ספרנו פה, כי אם גם התפתחות ילדינו בכלל. תחת ידיעות ודעות חדשות התלמידים לומדים רק מלים שאינן נותנות להם כלום ושוללות רק את כחותיהם הרוחניים לריק. אין מקום אחר בתבל שירבו ללמד כל כך שפות, כמו אצלנו בארץ ישראל. יש לנו פה בתי ספר שמלמדים חמש שפות. ועם זה צריך לזכור, כי מרבית הילדים אינם לומדים בבתי הספר עד גמירא (המחלקות העליונות הן בכלל ריקות פה) ואז נבין איך צנום הוא ודל הרכוש הרוחני המוסרי והלאומי, שהילדים מקבלים בבתי ספר אלו, שרוב זמנם הולך ל„שפות".

ביחוד נכבד לנו לכבוש את הארוקים בעד תחית השפה; בתלמוד תורה, בחדרים ובישיבות מתחנך מספר גדול של ילדים וצעירים, שהיו יכולים להועיל הרבה לחזוק האומה אלו היתה שפתנו שגורה על פיהם. סוף סוף אפשר להוכיח גם להארוקים ולהחרדים על הסכנה הנשקפת לנו מן השפה הערבית וקולטורתה, אם לא נחיה בשפתנו, ושבסבת פרוד השפות בין יהודי ארץ ישראל נהיה דלים וחלשים גם במצבנו המדיני והאקונומי. יחנכו נא הארוקים את בניהם איך שהם חפצים, איך שהם מוצאים לטוב להם, אבל יחנכו איתם בשפה העברית ובדבורה — דבר שהוא גם „מצוה" רבה לכל יהודי. ומלחמה אנו צריכים לחוק על החברות העבריות המתעסקות פה בחנוך ובאות לכאן עם מגמות שונות של לאומים זרים, מדעת ושלא מדעת. בראש וראשון עלינו להלחם עם חברת כי"ח ומגמותיה, או חוסר המגמות שבה. אבל גם את „עזרה" לא ננקה.

אמת הדבר, שאנו יכולים לשמוח בעבודתה של „עזרה". היא הגדילה לעשות לשפתנו בארץ, ביחוד עם „גני הילדים" שלה; אבל בבתה"ס הנמיכים מלעיטים את התינוקות גם גרמנית. כדי לצאת ידי „נוסח אשכנז" — האין זו רעה שצריך להרחיקה? מטרה כוזבה העמידה לה חברה זו, להקנות שתי שפות — עברית וגרמנית — לילדים מתחילים (ואח"כ גם השפה העברית!) מטרה הגורמת ממילא שלא יהא אף לבוש אחד טבעי למחשבותיהם של החניכים. ובשביל מה? בשביל השפה הגרמנית שאין צרכה ניכר בארץ *)

ואם בבתה"ס של „עזרה" כך — מה נאמר עוד על בתה"ס של כי"ח?

בהתבוננו אל עבודת האליאנס בא"י ישראל יש שנשאל את נפשנו, אולי היה מוטב לנו שלא נבראה משנבראה. דבר ידוע הוא, שהאליאנס מפיצה בין תלמידיה

*) לפי דעתנו, קשה לומר שהגרמנית „מטרה" היא לעבודת „עזרה" בא"י. מלמדים שפה זו רק בבתה"ס שלה בירושלם ויפו, שסוברים כאן, כי נחוצה ליושביהן שפה אירופאית. ואם יש מקום לשפה הגרמנית בא"י ובמסחרה? — זוהי שאלה, ש„עזרה" משיבה עליה, מטעם ידוע: הן.

העורך.

הרבים לא רק דבור השפה הצרפתית, כי אם גם מחנכת אותם ברוח הצרפתי ומשרשת בהם את האהבה לצרפתים כמו אל העם העליון ולצרפת כמו אל הארץ האידיאלית ומנתקת בזה את הדור הצעיר מן הסביבה הארצי־ישראלית ומוציאה אותם מן הארץ וקורעת בזה את קהלות ישראל קרעים־קרעים.

אנחנו הציונים איננו עוד חזקים כל כך שנוכל להכריח כל החברות שמחוץ לארץ העובדות אצלנו שיותרו לגמרי על המטרות הלאומיות הזרות לנו ויתחשבו רק עם צרכי היהודים פה גם בנוגע ללמוד השפות בבתי ספריהם. ולכן יתקיים עוד זמן רב המצב הפרוע הזה: ה„עזרה" תפיץ פה את השפה הגרמנית, בבתי ספר של „אגודת אחים" האנגלית ילמדו אנגלית ובבתי ספר של האליאנס ילמדו צרפתית וישפיעו עלינו מטובתן יותר מכפי שנדרוש מהן. אבל כבר יש די כח לציונים והלאומיים לפעול שינהיגו לפחות בכל בתי הספר של החברות האלה את השפה העברית בתור שפה חיה. תלמד לע"ע כל חברה את „השפה שלה", אבל תשמור נא כל אחת מהן את היסוד העברי שלנו ואת המקום הנחוץ בעד השפה העברית, כמו שעושה לע"ע החב' „עזרה".

העבודה הקולטורית שלנו מפסידה הרבה גם מחסרון אחדות והסתדרות בהנהגת בתי הספר שהעברית שלטת בהם. אין תכנית אחת לבתי הספר אלו שלנו. ולא מפני ההבדל הגדול בין הדרישות והצרכים של מפלגות וכתות שונות, אלא פשוט מפני חסרון ההסתדרות בדבר החנוך. כל מושבה ומושבה יש לה תכניתה המיוחדה לבית ספרה. במושבה אחת מלמדים רק עברית, במושבה אחרת לומדים גם ערבית ובשלישית מוסיפין עליהן גם את השפה הצרפתית. וערבוב זה אנו מוצאים לא רק בנוגע ללמוד השפות, אלא גם בשאר הלמודים. אין תכניה גם לחשבון, גם לכתיבת הארץ, לדברי הימים ולידיעות הטבע. אין סדר ואין משטר אחד. הכל תלוי במקרה, במורה שעומד בראש ביה"ס, או בועד של המושבה. פה יש כר נרחב לעבודת „מרכז המורים", אבל עד הנה לא הראה עוד זה את המרץ הנחוץ בעבודה הנכבדה הזאה. הצרפתית והערבית בבתה"ס שבמושבות למה? אם איזה איש חפץ שבניו ידעו עוד איזו שפה, אז ידאג הוא לו בעד הדבר הזה, לפי דעותיו וכחותיו. במושבה אין כל צרך בשפה זרה. אם יש איזה ענין עם פועל ערבי, די לדעת את השפה, עד כמה שיודעים אותה האכרים ע"פ הדבור עם הערביים בלבד. — תאמר, ביחס לממשלה? אבל גם בכל מוסדות הממשלה אפשר להשיג שיהיו פקידים עברים שידברו עברית לעברים כמו שנעשה בפוסטות שבערינו. — בבתי הספר שבמושבות צריך לחנך את התלמידים בעד החיים במושבה ולא בעד מקומות אחרים ועבודות אחרות. וחטא הוא לשלול את הזמן היקר לתלמידים בעד דברים שאין בהם לתועלת זו. יותר טוב יהיה אם נתן את שעות השפות ללמודי עבודת האדמה ומשק הבית. שפות זרות צריך להנהיג רק בבתי הספר העירוניים וגם שם רק במחלקות העליונות. במחלקות הנמוכות צריך ללמוד רק עברית וכל הלמודים רק בעברית. במחלקות העליונות של בית ספר עירוני צריך להנהיג את השפה הצרפתית או הערבית, ובבתי הספר התיכוניים גם ערבית גם צרפתית. אבל לא יותר.

ולמען הרחיב את השפעת הקולטורה העברית ושפתה בארץ צריך גם לקבל ילדים ע ר ב י י ם לבתי ספר שלנו. הערבים ישלחו את ילדיהם בחפץ לב אל בתי ספרנו, מפני שהם נותנים בנו אומן יותר מבנוצרים. יודעים הם הערביים שאנחנו לא ננסה להעביר את בניהם על דתם, כמו שעושים הנוצרים בבתי הספר שלהם. גם עתה יש בבתי הספר העברים שבארץ ישראל ילדים מחמדנים ונוצריים, אבל מספרם שם מעט מאד, או שהם משתחררים שם מהלמודים העבריים. בכלל יכולים אנו להיות שבעי רצון מהתלמידים הנכרים שלמדו אצלנו עד הנה. הם כלם נשארו אוהבינו הנאמנים. ואי אפשר אחרת. הנכריים שילמדו אצלנו יקבלו השפעה מוסרית מדעות היהדות הנשגבות, הם יהיו לומדים להכיר ולכבד את העבר הגדול שלנו וידעו לרחוש כבוד לעם „קשה ערף" זה הלוחם בעד כל רם ונשגב שבהיסטוריה האנושית. ואלה בני הנעורים עתידים להיות רעינו הנאמנים וגם עוזרינו הטובים. הם יכירו את זכיותינו בארץ לא רק בעד העבר, כי אם גם בעד הטוב שנביא לארץ ולכל תושביה. ובעזרנו בזה במדה גדולה להיטיב את היחס שבינינו ובין תושבי הארץ, נחזק גם את השפה העברית והקולטורה העברית בכל הארץ.

והעבודה החנוכית איננה יכולה להסתפק רק בבתי ספר בלבד, וביחוד אם ההפקיד העומד לפנינו הוא לברוא לנו סביבה עברית המקיפה את כל צדדי החיים. אם השפה העברית היא פחות או יותר שלטת כעת בעולם הילדים, אבל בקרב הצעירים והגדולים עדיין לא תפשה לה מקום הגון. נחוץ הוא שהדור המתגדל יקבל את כל השכלתו וכל הידיעות הנחוצות לו רק בעברית ובכל מקום גם לאחר עזבו את בתי הספר, כדי שכחותיו הרוחניים יגדלו יחד עם כח השפה העברית. ולכן נחוצים שעורים בעד צעירים וגדולים ממקצעות שונים בעברית. צריך לדאוג שהחיים הרוחניים לא יעמדו על מקום אחד, שהדור החדש ילך ויתעשר תמיד בדעות ומחשבות חדשות, וכל זה ע"י השפה העברית. יש לנו כבר בארץ ישראל מספר הגון של משכילים עברים ונקל יהיה להנהיג ולסדר שעורי ערב בעברית בכל הערים והמושבות היותר נכבדות. ביחוד תהיינה מועילות הקראות והרצאות על החנוך ועל ערך השפה העברית בבתי ספר ובחיים, למען שנוכל לזין את כל כחותינו בעד המלחמה לתחית שפתנו.

אך ההתפתחות הרוחנית מקבלת את צורתה היותר שלמה בספרות לאומית. ולכן עת לעשות לספרות בארץ. ספרותנו העברית עניה היא ודלה. אין בה מה לקרוא, אין ספרים בעד הצעירים. יצא נער מבית הספר ואינו מוצא לו שוב ספרים יפים ומועילים להתפתחותו. ביחוד חסרה לנו ספרות יפה. לצערנו גם החברות הניסדות עתה במטרה לבנות את הספרות מתחילות עפ"י רוב מן ההצעה הישנה והמוטעת לבנות חכמת היהדות. הן שוכחות, כי עשירותה של איזו ספרות לאומית היא לא בספרי מדע, כי אם דוקא בספרות היפה, מפני שבה מתגשם רוח העם ומפני שזו פתוחה לכל העם ומובנת לכל ולא רק ליחידים. כח ספרות לאומית אנו מוצאים בשפתה העשירה והרעננה, בציוריה ובתמונות האמנותיות שיש בה ובחיים המשתקפים

בה. מדעים בעברית אינם כל כך נחוצים ונכבדים לתחית העם בספרות היפה. הרוב הגדול של הקוראים בעם נזון בספרות היפה, בה העם מוצא בצורה מוחשית ואמנותית גם את שאלות חייו ופתרוניו, „התעמקות רגשותיו והרחבת דעותיו. ספרות זו בוראה סביבה רוחנית בעד העם ונותנת בו רגשות, תשוקות ושאיפות של חיים. במובן ידוע אפשר לומר, כי ספרות יפה, אפילו מתורגמה, יותר נכבדה היא בעד תחית העם מספרות מדעית ומקורית, מפני שזו הראשונה באה לידי העם וללבו ממש בלי אמצעי ומעשרת דעת העם בבינת-החיים. תרגומים טובים יתהוו על ידי השפה העברית ליצירה עבריה, ויביאו עושר גדול לקניני הרוח העממי.

ובהכירנו את תפקידה הגדול והמיוחד של הספרות היפה צריכים אנו לדאוג להרחבתה והרמת ערכה. כמובן אי אפשר לעשות גדולות במקצוע זה בלי התמיכה, מפני שחוג קוראינו עדיין קטן ודל ואין לו היכלת לשאת את כל הוצאותיה של ספרות הגונה. אבל אם קוראינו אינם יכולים לכלכל את הספרות, אז צריכה לעשות זאת האומה כלה. גם ספרותנו העתיקה שלאו „כל בניה" היו „למודי ה'" הרי נבנתה, נתפתחה ונתרחבה בתנאים כאלו. ואם אין לנו מוסדות כלליים שידאגו בעד חזוק קניני הרוח, צריכים לעשות זאת הטובים שבאומה המכירים ויודעים, כי הספרות היא אבן פנה בבנינינו הלאומי. ביחוד, צריך לדאוג בעד הוצאת ספרים לבני הנעורים. כבר הגענו למדרגה כזו, שיש לנו הרבה צעירים שקבלו את השכלתם הראשונה בעברית, והיינו צריכים להמשיך את השכלתם בעברית על ידי ספרות עברית, כי באין ספרים בשפתנו אנחנו מעבירים בעצמנו את צעירינו לספרות זרה ולשפה אחרה, בבקשם להם מזון רוחני שיספיק להם כדי צרכי התפתחותם האישית והחברותית. ובחפצנו למשוך אחרי שפתנו את כל אלה השואפים להתפתחות הרוח, לידיעות ולחכמה, אז מחויבים אנחנו לברוא בשפתנו ספרות שלמה שתוכל להספיק לקוראינו לפחות את כל החמר, המצוי בכל שפה בשביל אדם בינוני האוהב ספר וקורא רק בשפה אחת.

בעד הרחבת השפה העברית צריך להשתמש בידיעה השטחית של השפה הנפוצה פה בין כל שדרות העם ולהקל על הקהל את הקריאה על ידי שנוי שטת הדפסת ספרים. הקריאה בלי נקוד קשה היא בעד כל אלה שאינם יודעים את השפה על בוריה. וזהו מכשול גדול להפצתה. מפני קושי הקריאה קוראים פחות, וכשקוראים אינם יודעים לפעמים קרובות איך לקרוא בדיוק. הקורא רואה רק שלד של מלה מבלי הכיר מה הוא. אבל להדפיס ספרים מנוקדים יהא עולה זה בדמים מרובים ועל ידי זה יתיקר הספר העברי כמעט פי שנים. אמנם, טוב יהיה שנדפיס את הספרים הפופולאריים בנקוד כל המלים הזרות ושמות העצם הפרטיים וגם מרבית המלים העבריות שהקורא שאיננו בקי יכול לטעות בהן. אבל בנקוד לסירוגין זה יש חסרון אחר — הוא מקלקל את מראהו החצוני של הספר. ועל כן יותר טוב היה שיתחילו להנהיג תיקון זה: שיכתבו מלא, באתיות או"י, את המלים שאינן תדירות, וביחוד את המלים והשמות הזרים, ונוסיף גם ואו הפוכה, לסימן סגול, — כזה ֻ. (ואולי אחרי כן לכשיתרגלו יחלו להדפים

באופן כזה גם את כל המלים העבריות.) הלא מגוחך הוא לראות איזה שם זר נדפס בעתון עברי בלי כל אפשרות לדעת איך לקרוא אותו, אם אין יודעים את השם הזה מתוך עתון לועזי. למשל הכתיב : „תלגרם מתפת לתגבלת" (לפי הטראנסקריפציה של בן־יהודה) — קרי : „תֶּלֶגְרַם מְתַּפֶּתְּ לְתַּגֶּבֶּלֶתּ"! הכתיבה צריכה להיות אמצעי לקריאה, ואצלנו איננה ממלאה כראוי גם תפקיד יחידי זה! בכלל בנוגע לכתיב אנחנו הולכים אחורנית. בעלי המשנה החלו כבר לכתוב מלא, שיהיה נקל לקרוא, ועכשיו הולכים ומתרחקים מכתיבה זאת ועושים את הקריאה ליותר קשה ובלתי מובנה. *)

לתחית השפה נברא כבר בירושלים „ועד הלשון". התכנית שלקח עליו הועד הזה היתה אמנם לקוחה בעין יפה וביד רחבה. ועד זה צריך היה לסדר את השמות החדשים שנכנסו במספר רב בזמן האחרון בשפתנו המדוברת, לברוא את המלים ואת השמות החסרות, או להעתיקם מן השפה הערבית, או למצא אותן במקורים עבריים וכו' וכו', אבל ועד הלשון הזה עומד „למעלה מן הבקרת" — כי עדיין לא עשה זה מאומה במשך שנות קיומו! אין ממנו אף סימן של מלונים למקצעות שונים שקבל על עצמו להכין ולהוציא, ואפילו לא הערה אחת על ערבוב המלים המתחדשות ע"י אחרים כטוב לבם. ובבתה"ס של א"י — „בבל" בכל מקצעות הלמוד. כל בית ספר יש לו טרמינולוגיה שלו בחשבון, בגיאוגרפיה ובלמודי הטבע. אין סדר ואין שטה; ומלבד המלה הנאה „ועד הלשון" לא נתן עדיין ועד זה כלום.

להרחבת השפה העברית והרמה ערכה אפשר למצא כח גדול בבמה העברית. ואי אלו נסיונות קטנים ודלים מתחילים לעשות „חובבים" שונים בא"י. התיאטרון יכול להשפיע הרבה, גם יותר מספרים. החיים המתגלים על הבמה מדברים בדרך ישרה אל לב האדם. התיאטרון יכול ללמד שידברו, יזמרו ויחשבו עברית, הוא יכול ללטש את שפת הדבור ולשפר מבטאה בפי המדברים, ולהעיר אהבה אל האמנות הספרות ואל העברית. הנסיונות הפעוטים שנעשו בארץ ישראל מתקבלים ברצון מאת הקהל. וצריך היה לחזק ולהרחיב את הנסיונות הללו. כדי שההתחלה שנעשתה כבר תוכל להתפתח עד כדי יצירת תיאטרון אמתי בא"י. התיאטרון הוא יהיה אחד מן הכחות הקולטוריים היותר גדולים בארץ, אשר ירים את ערך השפה להשכלה העברית גם בין היהודים, גם בין התושבים האחרים. וכבר נרגש בארץ הצרך לתיאטרון. יחד עם התחלתה של הבמה העברית אנחנו רואים בארץ ישראל גם התחלת תיאטרון ערבי. ואם אנחנו לא נבוא

---

*) יש להנהיג גם שני תקונים שאינם חדוש כלל, אלא קיומו והתמדתו של המקובל וידוע מכבר, היינו: 1) לתנועה o תבא דוקא ואו מסומנת בחולם ולתנועה u — במלאפום (וכדי שלא לטעות בין i, לey, תבא האחרונה, אם נסכים להצעת המחבר, כזה : ﬞי) ויהיה לנו באותיות סדר תנועות מלא. 2) בֿ כֿ פֿ תֿ רפות בסימן קו למעלה, כמו שמצינו עוד בכת"י הקדמונים — דבר שבטלו עכשיו, וסתמו ע"י זה ביותר את הקריאה הנכונה למלים זרות. וצריך להעיר שאפילו עם תקונו החדש של סופרנו הנכבד, אין אנו מוסיפים בעצם שום אות חדשה בא"ב של הדפוס ולא צורה מוזרה ביותר לעין העברי. ואפשר שנוח היה לקורא להתרגל לחדושים אלו מלטראנסקריפציה הסתומה שמנהיגים עכשיו בספרותנו. — ה ע ו ר ך.

בזמן הדרוש, אז לאט לאט יתפתח התיאטרון הערבי וימשוך אליו את העברים היודעים פה ברבם פחות או יותר ערבית. אבל אם יעלה בידינו לברוא במה עברית תמידית, אז התיאטרון העברי, שגם עכשיו בהתחלתו ע"י „חובבים" נעלה הוא הרבה מהתיאטרון הערבי עם ה„ארטיסטים" שלו, יתפתח זה לכח שישפיע גם על הקהל הנכרי לטובתנו.

את ערכה של שפתנו הלאומית אנחנו צריכים להדגיש גם לפני מוסדות הממשלה. אנחנו צריכים לדרוש שכל המודעות של הממשלה ושל הנהגת הערים תהיינה גם בעברית. דבר שגם המגיסטראטים עושים אותו ברוסיה, בערי ליטא, בהתחשבם עם התושבים היהודים — אינו כל שכן שיכול הוא להעשות פה בארץ ישראל. יחד עם זה צריכים אנחנו להשיג, כמו שהזכרנו למעלה שבכל הנהלות הערים, שיש בהן ישוב עברי הגון, יהיו גם פקידים עברים, בכדי שאפשר יהיה ליהודים להשתמש בבתי הפקידות בשפתם, כמו שאפשר זה בפוסטות של ארץ ישראל. בקיצור, אנו צריכים לברא סביבה עברית לא רק בביה"ס, ולא רק בבית האב, אלא בכל מקום שהצבור העברי מגיע לו ביחסיו. ואין צריך לומר בבינינו לבין עצמנו! אספותינו, חגיגותינו, מודעותינו שלטי חניותינו — הכל, הכל צריך להיות רק בעברית!

יש אנשים בארץ ישראל, שחושבים להם לאי־טבעי לדבר עברית, מאחר שהורגלו לדבר בשפה אחרת. ובכל היותם מצדדים לתחית השפה בארץ ישראל הם חושבים, שרק מבתי הספר החדשים יבוא דור חדש שיתחנך על השפה העברית, ובעת שהחניכים החדשים יהיו לאנשים ויבואו בחיים אז ממילא תהיה השפה העברית השפה המדוברת בחיים, כמו שהיא מדוברת עתה בבתי הספר. אבל טועים כל אלה שבאים בטעמים באלה, טועים כל אלה הפוטרים את עצמם מחובתם לטובת השפה ומעמיסים אותה על הדור הבא. הם טועים, מפני שאלה שדוחים את חובתם ועבודתם להבא, אינם משאירים את יחוס השפות בארץ במצב של status quo. בה במדה שהם מדברים יותר בשפה אחרת, באותה מדה הם מחזקים את מצבה, את ערכה בארץ ואת התפשטותה, ובאותה המדה יהיה יותר קשה אחרי כן לעקור מה שהם נוטעים בלי דעת ובלי רצון. צריך שידברו עברית גם אלו שהדבור עוד קשה עליהם, ואם גם אינם יודעים את השפה בכל דקדוקיה. נכבד הוא שתמיד נרגיש שהשפה העברית היא שלנו, וזה אפשר לא על ידי ריזוליוציות והודעות, כי אם על ידי הדבור וע"י העבודה וההשתדלות להגשימה בחיים. אי אפשר לשים קיר מבדיל בין בית הספר ובין החיים. לבית הספר בעצמו אין די כח להחיות את השפה, אם אין עוזר חזק לזה בחיים שמחוצה לו. הדבור העברי בחיים יחזק גם את מצב השפה בכל בתי הספר, וכל החברות המתעסקות בחנוך בארץ ישראל יוכרחו להגדיל את שלטון העברית בביה"ס כל כמה שיגדל שמושה בחיים.

לא דברנו במאמרנו זה עד כמה תלויה עבודה קולטורית זאת במצבנו האקינומי ובהסתדרותנו הצבורית. כמובן בלי כח אקינומי אי אפשר שהעם ישיג לו גם כח קולטורי בארץ. אם לא יתגדל הישוב העברי בארץ אז נבא גם פה למצב

הרגיל שאנו נמצאים בו בארצות אחרות, כי נהיה המועט, ובתור מועט סוף סוף יכנעו בנינו לפני השפה והקולטורה השוררת בארץ, ששלטונן אמנם עדיין רפה אבל אין ספק שיתחזק בעתיד, מפני שהארץ הולכת ומתפתחת ועתידה להתפתח גם אם לא יגדל הישוב היהודי. אנחנו הראנו במאמרנו זה רק את הצדדים היותר נכבדים והיותר קרובים להעשות על ידינו בעבודתנו הרוחנית הנחוצה כל כך להשגת מטרתנו הכללית, מפני שחזוק הצדדים האלה. חזוק הקולטורה העברית תועיל גם לחזוק כחותינו האקונומיים בארץ.

והנה משהרע לפנינו עכשיו כבר נרחב לעבודה לתחית השפה ולהרמת הקולטורה. יש חפש האגודות—ובכן נתאגד למטרה זו, כי זו בראש. משגה היה מצד עסקנינו, שאחרי החפש מצאו לנחוץ קודם כל לעבוד בעד הרחבת הערבית והטורקית בין היהודים. לא! אנו צריכים ללכת בדרך אחרת מאשר החלו להם בראשונה מיסדי אגודות העותומנים. ר א ש י ת ע ב ו ד ת נ ו ה י א, ל א ח ד א ת ה י ה ו ד י ם ע ל י ד י ש פ ת נ ו ה ע ב ר י ת. העבודה הזאת הרים את הכח הרוחני של היהודים גם פה, גם בחוץ לארץ, היא תחזק את הכחות לעבודה והיא תתן לנו את היכלת לעביד עבודת הישוב בכחות מאוחדים ויותר חזקים. את עבודת הקולטורה הזאת אשר לפנינו איננו יכולים לדחות. לחכות אי אפשר, מפני שההפתחות היהודים והתקדמות הערבים בארץ לא תחכה. איננו יכולים למנוע את ההשכלה מהעם או השתתפותו בחיים המדיניים של הארץ, ואם לא נתן לאחינו בארץ ישראל את מזונותיהם הרוחניים בזמנם בעברית, אז בהכרח ירכשו להם את השכלתם בשפה אחרת; ואם לא נברא קולטורה עברית בארץ ונשאר בפרוד לשונות, אז לאט לאט נכנע לפני השפה הערבית וההשכלה הערבית.

ואנחנו צריכים לזכור, כי תחית השפה העברית בארץ ישראל יש בה תפקיד לאומי לא רק להרמת כחותינו הרוחניים, כי אם גם תנאי הכרחי להרמת כחותינו החמריים וחזוק מצבנו המדיני בארץ.

י. ל.

מ. דיזנגוף.

בפני המשטר החדש.

תָּמַה ומסופק עמד כל העולם הנאור למראה השנוי הגדול שנתגלה פתאום בממלכת תורקיא ובא כמו בהיסח הדעת. ראוהו ולא האמינו בו: האפשר כי גם ה„מאמינים" האדוקים, אלו הפטליסטים הדבקים במסורות קדומים יהיו דורשים ומקבלים מהממשלה הארכי־דיספוטית כל מיני החירויות והזכיות שבמשטר קונסטיטוציוני? האפשר כי יֵעָשה כדבר הגדול הזה מבלי תגרות ומלחמות דמים? הינָאל גוי יום אחד? האם לא תעוף לה גאולה זו בין לילה אחד כאשר באה?... אך הנה זה עברו יותר מששה ירחים מיום מתן הקונסטיטוציא בתורקיא. הבחירות נסדרו, מפלגות מדיניות מתהוות ומתחרות ביניהן, הפרלמנט נפתח, האומות מתחילות להשמיע דרישותיהן, נְזֵרות מתחלפות — והקונסטיטוציא אמנם חיה וקימת ופועלת לעינינו! סוף סוף, משמע, כי ממלכת תוגרמה אמנם הגיעה לידי בגרות מדינית. הצבא אשר בה עומד ומגין על החופש ושומר עליו באמונה ובהכרה ברורה, ואין ספק כי יתחילו השנויים הפנימיים והריפורמות בכל מקצעות החיים — ועומד הקדם לשנות את הפוליטיקא של כל ממלכות אירופא ביחסן אליו וממילא גם ביחס שבינן לבין עצמן. ומי יודע אם לא קם עכשיו „מתחרה" חדש מן „המזרח הנרדם" לציבילזציא האירופאית מעין „הסכנה הצהובה" זו שהראתה כֹּחה במלחמתה עם רוסיה? מי יודע אם לא נראה עוד בעינינו בתחית האישלם והדוש העולם המושלימי באופן שלא פללו לו עד היום?...

ואנחנו, עם עני ודל — „היינו כחולמים". עומדים אנו בשאלות הישוב והציוניות שלנו ועדיין אין אנו יכולים לשער את הפתרון הבא לקראתנו עם המהפכה הזאת. רק דבר אחד ברור לנו, כי מן הוא והלאה אנו צריכים להתחשב עם כחות חדשים שלא פללנו להם עד כה: עד הנה היו סוברים הציוניים שאין הדבר תלוי אלא ב„טשארטר" וזה תלוי ברצון מושלים ופקידים, ורצונם של אלו תלוי, כידוע וכמוסכם, רק בבקשיש; ולפיכך, בין אלה מן הציוניים שאמרו כי טשארטר קודם לקולוניזציא ובין אלה שאמרו כי ישוב של אינפילטרציא קודם לטשארטר — חשבו כי רק הכסף יהיה „עונה הכל". והשאלה הציונית לא היתה אצלם אלא שאלת הכסף בלבד. עתה רואים אנו כי לא רק ברצון פקידים ושרים תלוי הדבר. מעכשיו אנו צריכים להתחשב עם עמים ועם ציריהם באי־כחם שבפרלמנט, בעתונים ובדעת הקהל ורצונו שאינם נכנסים בגדר הבקשיש — ומה יענו אלה לנו?

מפי עתונים ומפי אחדים מהתורקים הצעירים אמנם נתמלטו כבר אי־אלו תשובות שאינם לע״ע אלא דברים בעלמא, אך בכל זאת ההגיון נותן כי כך הן צריכות להיות ובכלל גם תהיינה כך ביום שידובר בנו באמת. ולפיכך אנו צריכים לשום אליהן לב. הכלל העולה מדבריהם הוא: א) יחס של אחוה וידידות לעם ישראל בכלל, — דברים שאנו יכולים באמת להכות להם מאת

העם התורקי שהראה לנו יחס טוב עוד לפני ת' שנה. ב) כי בני ישראל הם יסוד רצוי לבנין הממלכה התורקית ובסבר פנים יפות יקבלונו אם נבא להתישב בה ולעבוד את אדמותיה ונביא בה קפיטלים לתעשיה והרשת המעשה — דבר שגם הוא מובן, כי אנשים וקפיטלים באמת נחוצים לתורקיא, והיהודים הנרדפים מארצות רוסיא ורומניא הרי ודאי יקבלו עליהם עול מלכות תורקיא החדשה הקונסטיטוציונית בחפץ לב ויהיו לאזרחים נאמנים בארצה. ג) זוהי תשובה שלילית: הם אינם יכולים להסכים מראש לשום אוטנומיה פוליטית והתרכזות כל האמיגרנטים שלנו אך ורק בא״י, — ותשובה זו, במה שנוגע להתרכזות בא״י, היא עדיין בכל אופן קודם זמנה. דבר זה יתברר עם תנועת הישוב לכשתבא, ולא עם תנועת הדבור. . .

אך אנחנו הציונים, שארץ אבותינו עיקר גדול לתחית עמנו המרוצץ והמפורד — אנחנו שמאמינים אנו ובטוחים, כי ארץ זו שלא פקעה קדושתה ואהבתה מלב עמנו, בבא עת תחיתה תהא בכל אופן מושכת את בניה אליה מקרוב ומרחוק, ואי אפשר שלא תעשה מרכז חשוב לעמנו בכלל ולאחינו תושבי תורקיא בפרט,— אנחנו החפצים לעזור ביחוד לתחית הבל ארץ זה שבתורקיא ע״י אנשים הדשים, אנשי מעשה ופעולה, וקפיטלים חדשים ממשיים.— כדאי לפנינו עתה לעשות את השבון האנשים והקפיטלים שיש לנו בארץ ולחשב לפיהו את דרכנו העתיד העומד לפנינו.

נגסה לעשות זאת, לפחות בסקירה קצרה וכללית.

שנים הם מיני האמיגרנטים העוזבים את ארצות מולדתם: מין אחד הוא מאלה האנשים שהחיים נצחו אותם ואין הם יכולים להתגבר על המכשולים הרגילים בארצותיהם ולהלחם בהם והם בורחים מן המערכה והולכים למקום חדש להבנות שמה אחרי חרבנם שבא עליהם בארצם. אמיגרנטים כאלה צריכים ביחוד לארץ בנויה ומסודרה שסחרה ומיני תעשיתה רבים ושונים ודרושים לה ידים עובדות במספר רב. אנשים כאלה הם חמר פחות או יותר נאות להזוק הארץ הבנויה אשר אליה הם באים — הכל לפי שנותיהם ובריאותם של הבאים ולפי תכונת רוחם. אמיגרנטים כאלה הם האיטלקים, האירלנדים, הסוריים והיהודים ההולכים ובאים לאמריקא או לאפריקא הדרומית.

המין השני של אמיגרנטים הם אנשים שאינם יכלים להשלים עם אופני החיים הסובבים אותם והם מורדים בהסביבה הזאת. אך בהיותם המעט ומבלי יכלתם לנצה אותה, הם עוזבים את הארץ והולכים להם לארץ חדשה לברא להם סביבה חדשה עם אופני חיים חדשים. אנשים כאלה אינם מנוצחים, הם לא נתמעכו תחת כבד החיים ואינם בורחים מתוך החורים והסדקים שהתחבאו בהם להציל את נפשם, — כי אם אנשי היל היוצאים בקומה זקופה מן המבצר אשר האויב הרב תקפו וכלי זינם בידיהם והם הולכים לערוך להם מערכה חדשה. אנשים כאלה יבקשו דוקא ארץ לא נושבה כדי שיוכלו להביא אליה את רוב בנינם ואת רוב מנינם ולבנותה מחדש לפי מגמתם ולפי רוחם.

ואנחנו „בשיבת ציון״ שלנו, בישוב ארץ ישראל זה ששמנו לנו למטרה, אין ספק שאנו צריכים כאן לאמיגרנטים הדומים לאלה האחרונים. ישוב חדש אנו רוצים ליסד בארץ, ישוב

שיהא נעשה על ידינו מן המסד ועד הטפחות, ויישוב כזה הבינונו מיד שאנו צריכים להתחילו דוקא מעבודת האדמה בעיקר.

והנה רוב היהודים הבאים לא"י מסוג ה„בעלי-בתים", חוץ מהזקנים והזקנות ההולכים למות — לא רק שאינם אכרים (אולי יש בהם אחד למאה) כי אם גם לא הסכינו בשום עבודה הגופנית מעולם. יושבי כרכים ויושבי-קרנות אלו שהושלכו מתוך החיים בצוק העתים באים לכאן בחצי ימיהם עם הטף אשר ברגליהם. מלאי יאוש וחסרי כח למלחמת החיים, בלי אמצעים ובלי ידיעה כל שהיא. לא לבנות הם באים כי אם להבנות. אנשים כאלה אינם עזר אלא מעמסה לכל ישוב חדש — אנשים כאלה עם נסיונם הראשון שלא הצליח מתיאשים מיד ומרפים גם ידי חבריהם, מקללים בציוניות „שבאה רק להמית את הבריות", ועם האפשרות הראשונה הם עוזבים את הארץ לספר „תהלתה" בישראל. גם הפועלים הצעירים הבאים לא"י רק המעט מהם עבדו עבודה גופנית בארץ מולדתם, והרוב הם משכילים צעירים הנכנסים פה למפלגת הפועלים ומתחילים לעבוד בשדה בתור נסיון. ואחרי אשר אין להם די סבלנות להאריך בעבודה הזאת ואין גם בחפצם להשאר פועלים פשוטים כל חייהם — הם עוזבים עפ"י הרוב ג"כ את הארץ והולכים ומתפזרים לארצות הנאורות, מקום שהאורגניזציות עובדות. ובעלי-המלאכה הבאים הנה גם הם אינם מן המובחרים ולרוב אינם יכולים לעמוד בהתחרות חבריהם התושבים, יען כי כסף אין להם ואינם יכולים לחכות עד אשר יכירו אותם לאומנים טובים. גם את שפת הארץ אינם יודעים — וע"כ אינם יכלים ללכת להתישב בערים שאין יהודים שכיחים שם, כמו עזה שכם וכדומה — והמה מתישבים ומתקבצים כלם רק במרכזי היהודים הקטנים, מאמירים את היוקר על צרכי אכל נפש והמשתכר משתכר לצרור נקוב. וכמובן גם רבים מאלה עוזבים את הארץ. הנה כי כן האמיגרנטים שלנו הם תמיד בבחינת „עולים ויורדים" — ועדיין אין אנו רואים לפנינו ישוב קים וקבוע.

בכלל רואים אנו בכל הבאים, שחסר להם כח המעשה או כח היצירה זה אשר הוא סם חיים לכל חלוץ ולכל תנועה של חלוצים. טובים אולי כל האמיגרנטים האלה במקומותיהם ויודעים הם להתגענע בתוך תנועת החיים שאחרים מניעים אותה: זה מוכר סחורות שנעשו ע"י אחרים, וזה פועל בבית חרושת שנבנה ע"י אחרים, וזה הנהו מתוך ואיש הבינים בשביל שיעבדו אחרים — במלה אחת, כאו"א הנהו יתד טוב בתוך מכונה גדולה ההולכת ומתנועעת כבר מאליה, וכל אחד לוקח לו את התפקיד שהוא מוכשר לו. אך כדי לברוא איזו תנועה חדשה, להתחיל חיים חדשים, לברא סביבה חדשה ומרכזים חדשים של עבודה ותעשיה, אין אמיגרנטים כאלה מוצאים את ידיהם ורגליהם. יודעים הם ללכת בדרך סלולה אך לא לסלול מסלות. וכמה פעמים ראינו איש חיל משכיל רב פעלים, לכאורה, בא ליסד דבר חדש בא"י, וכלנו מחכים שכשם שעשה האיש נפלאות בארצו כן יעשה ויצליח בא"י,—ולסוף נגמר הדבר עפ"י הרוב באי-הצלחה ובאופן מתמיה. עדים המה ה„פבריקאות" השונות שנוצצו ונבלו בין לילה, ועדים המה הנסיונות הרבים שנעשו בענפי הישוב השונים ומוסדות שונים.

אמיגרנטים—דבר טבעי הוא שאנשים נדחקים מתוך החקם ולהצם מארצם לארצות עשירות בתעשיה ותרשת הנצרכות לאוכלסין; אבל א"י הלא איננה ארץ עשירה ואין לה שדות רחבים,

גדולים וטובים הנתנים בחנם או לתשלומין לשעורין קטנים על שנים רבות לכל גר הרוצה בעבודת האדמה — כמו שנהוג בארצות הקולוניזציה הגדולה — וגם לא בתי חרשת גדולים הנותנים עבודה לכל דורש. והנה יחידים מן האמיגרנטים שלנו נמשכים לכאן רק בכח הזכרון של העבר המזהיר ובכח התקוה להעתיד הגדול אשר אליו הם נושאים את נפשותיהם. וזהו ודאי גורם חשוב אשר עוז בידו לפתח רוח חיים בלבות אנשים א מ י צ י ר ו ח ו ב ע ל י מַ גּ מ ה ג ד ו ל ה לקַבב עליהם את היסורים ולאמץ ידיהם בעבודה. אבל רוב הבאים הרי אינם אלא „אנשים קטנים" המבקשים פרנסה יאחרי אשר נהרס מצבם בארצם, והם חשבו וטעו ועלו ובאו לכאן רק בתקוה להבנות מן הישוב ול„התמך" בשעת דחקם, ותקוה זו הרי אינה אלא גורם שדרכו להזיק ולהחליש כל כח פרטי וכל איניציאטיבה אישית.

מועטים הם האמיגרנטים החזקים ובעלי המרץ הבאים לא"י. ורבים הם בערך אלה (והם הטובים שבהם) היוצאים ועוזבים את ארצנו והולכים למצרים, לאמריקא, לאוסטרליה ולאפריקא הדרומית. הצעירים שלנו בני האכרים, ילדינו אשר אמרנו: הם ילחמו לנו מלחמת התחיה ויבנו את ארצנו — מכיון שגדלו עזבו רבים מהם את הארץ, את כרמי אבותיהם ושדותיהם והולכים הם לנוע אל הבירזאות של אלכסנדריה וקהירא לשרת אצל הסיסורים ואנשי הבינים. גם היציאה מהמושבות לערי ארצנו אינה הזיון יקר, והננו פוגשים לרוב את מי שהיו אכרים והמה עכשיו בעלי חניות ובעלי משרות קטנות בערים. ובמושבות רב מספר הערביאים, ועולה לפעמים על מספר האכרים העברים שם. והם יושבים ועובדים אצל האכָרים בתמידות בתור חַרתים, משגיחים על הסוסים או פועלים סתם. והפועלים העברים, עושים שביתות, נוהגים מנהג פרולטרים ונלחמים עם בעלי הרכוש שעיקר רכושם — „פסיכולוגיה בורגנית", ולבסוף עוזבים את הארץ אחד אחד. והנה עובדא המוכיחה למדי על אופי פעלנו גם מצד המישַׁיבים וגם מצד המתישבים: בשנות 7|1906 היו בא"י יותר ממאת אלף דונם של קרקע שנקנו בכסף יהודים ושייכים לקרן הלאומית ולהנדיב (היטין ולוד לקה"ל וחורן לנדיב) עפ"י קושנים, כחוק, והקרקעות האלה נעבדות ע"י ערביאים בחכירה. ובאותו הזמן עצמו האמיגרנטים היהודים, שהיו מרבים לבא לא"י בברחם מפני הפרעות והמהומות ברוסיה, היו עוזבים את הארץ והולכים להם בכל ספינה לארצות רחוקות לבקש עבודה ולמצא יכלת להתפרנס ביגיע כפיהם...

המהאנשים האלה תבנה הארץ ותתחדש לתחיה?

והנה העיר ירושלם — לב הארץ וראשה — אשר בה צריכים היו לכאורה להתרכז סימני התחיה וההתחדשות, ומה היא מצגת לפנינו אם לא „ממלכת אבנים"? העיר הנצחית, גאון ישראל זו עדיין היא שרויה בתרדמת המות תחת ערמות מסורותיה הקדומים ואינה מתעוררת אלא לסכסוכים פעוטים וגבזים ואינטריגות של כוללים. אין דבר מעיד פה על תנועת חיי מעשה, על כח היצירה של שאיפות ומגמות אזרחים קבועים לדורותיהם, של מעשי אבות הדואגים לבניהם יורשי מקומם ולעמדתם בחיים ובמדינה. אין רוח, אין חיי אדם מתקדם ושואף לעתיד רב המעשה. רואה אתה את האבות וכאלו עדיין הם אומרים: היום כאן ומחר בקבר, והטובים שבבניה — היום כאן ומחר למדינת הים... ובשאר ערי הארץ — הלא אך חרבן ועזובה

וקהלות בטלנים גמורים. אך הנה זה יפו, זו החיה, ההומיה, הרועשת באספותיה ובעסקיה הישונים והמשונים, יפו זו שבלה „חדש" — כלום מ־גיש אתה בה חיים מבוססים ומיוסדים של עדה אזרחית המשתרשת באר"ץ וווצרת לה מעמד במדינה? קהלה יהודית זו שיש בה כששת אלפים נפש אינה תומכת אפילו בבית־הספרים שיסדו להם חובבי־ציון ולא בבית־החולים שלה המוכרח להסגר כפעם בפעם. לא עדה אתה מוצא בעיר הדישה זו, אלא ערב־רב של עוברים ושבים, או העוברים לבלי שוב... ואין האנשים האלה מוכשרים עדיין לברא צבור חדש בארץ מפני שבעומק לבם אינם מאמינים עדיין בקיומם פה בתוך התנאים המשנתים ומתחלפים עליהם תדיר.

רק המושבות הן חזיון ישובי אחד משמח. פה אתה רואה שהיהודים סוף סוף מסתגלים לאדמה ולעבודתה וכי באופן כזה היינו יכולים להשתריש באר"ץ לפרוח בה ולהפריחה אתנו. אבל כמה הן המושבות אשר אתנו עד היום? — להוסיף עליהן עוד? — במה? נחוץ לזה קפיטלים עצומים. ואלו היכן הם?

כי מה הקפיטלים הבאים אל הארץ?

ההלוקה שכל כספיה נאכלים ע"י מקבליה, כידוע, מבלי הביא כמעט שום תועלת לבנינו של הישוב. והנדבות — הן אלה נדבות סתם או תשלומי הב־ים להברות שונות ולמוסדות של צדקה שונים. לסוג זה אפשר להשוב גם כספי החובבים והציוניים הנכנסים במדה זעומה ומוצאים עפ"ר גם הם למוסדות, וללשכות ולנסיונות שונים כידוע, אך לא לישוב ממש, כי כלפי זה כמוהם כאין — ומה יתנו ומה יוסיפו אלה?

רק דבר אחד עשוי מכספי הציוניים — הבנק אפ"ק, שיש בו כבר אופי של קפיטל חי ורשומו אמנם ניכר בארץ, אך פעולתו של זה הלא. מוגבלת היא לפי טבעה ולפי אמצעיו.

קפיטל הגון השקיע הנדיב בישוב הקרקעי, ובו נוסדו ונתבצרו רוב המושבות שבארץ, שמסרן אח"כ ליק"א שתהא מחזקת בהן, הרבה בקרו תוצאותיה של „תמיכה" זו, — ובצדק, — אך הכל צריכים להודות כי בלי זו, לא היינו רואים גם התחלה כל שהיא של ישוב. ומאז שנסתם המקור הזה ואינו מוסיף כמעט להושיב מושבות חדשות — אין חדשות נוספות על הראשונות.

יכולים אנו לחשוב עוד קפיטל אחד, את ה„מזומנים" שמביאים אתם האמיגרנטים עצמם. אבל מה מצער ודל הוא זה!. מה הוא ומה כחו ובמה נחשב הוא כלפי הישוב שאנו מדברים בו? רוב האמיגרנטים הבאים לכאן, כאמור, הם פשוט עניים, ואם גם נתרבה במקצת הישוב ע"י אי־אלו סוחרים קטנים וחנונים שונים, אבל כלום לישוב שכזה אנו שואפים? כלום ישוב כזה יביא את התחיה לעם ויבצר את עמדתו בארצנו? מה יתנו ומה יוסיפו לנו, אם גם תבנינה אי־אלו עירות יהודיות בא"י כמו אלו שבתחום המושב? ואפילו כרך כבדי־ישובי בא"י, מה יתן ומה יוסיף לשאיפתנו אם הישוב הקרקעי לא יתפשט ולא יתרחב על ידינו? איזה חזוק, איזו תחיה ואיזו התחדשות יכולה להביא לנו קהלה החיה מן „הרוח" ושאין לה שרשים ועקרים באדמה גופה?

הנה כי כן עומדת לפנינו שאלת הקפיטל עוד מימי התחלת הישוב, ופתרון השאלה היה נראה לנו רק בקפיטלים פרטיים שיבאו לשם מסחר וריוח. אך לפי שהממשלה הקודמת היתה עוצרת בעד כל עבודה חפשית ומשימה מכשולים לכל מעשה בארץ — אמרנו, עד שלא יהיה לנו „טשארטר", או שטר מעין זה, שיתן לנו זכיות ידועות עם היכלת לעשות ולברא בארץ, אי אפשר למשך לכאן כל עבודה קפיטלית. אך הנה הגיעה השעה ואופקים רחבים נפתחים בא"י העזובה וחירות המעשה תנתן לפני הקפיטלים — ואיה המה הקפיטאליסטים היהודים הנדחקים בכל רגל ברוסיא? הקפיטל — זה המניע העקרי של כל ישוב, זה הקונה קרקעות ומשביחן, זה ההופך מטמוני ארץ, הלוכד סגולות הטבע ונותנם בידי אדם, זה הסולל דרכים והבונה נמלים — קפיטל זה ההופך מדבר לעדן ולמושב בני אדם, עוד טרם יתן כל אות וסימן כל שהוא של התעוררות, ודלים וריקים הננו עומדים עדיין לפני התקופה החדשה הבאה לקראתנו — ולאן ולמי נשא עין בתקותנו?

ואפילו אם נאמר כי סוף סוף עם זרם הקפיטלים העתיד לבא בארץ תורקיה בכלל יסחפו גם קפיטלי היהודים לא"י בפרט והביאו חיים ואנרגיה ביהודים המתגוררים בארץ מכבר, והביאו גם המון אמיגרנטים חדשים וסדרי חיים חדשים. אבל דבר זה הרי ברור לכלנו, כי יסוד ישובנו צריך להיות בעקרו וברובו קרקעי, כי רק בישוב כזה נוכל להחיות את עמנו בתור עם הקשור קשר של קימא אל ארצו, להשיב את ישראל לארצו ולמולדתו, וזאת אומרת לא רק לאויר הארץ אלא ל ה א ד מ ה ממש. הישוב הקרקעי הוא האמצעי העקרי וגם המטרה עצמה לשאיפתנו, ואנו צריכים בראש וראשון לברא פה מפלגת אכרים בריאה — ודבר זה הרי לא יעשו לנו כל מיני קפיטלים של יהידים בעלי רכוש או של חברות אקציוניריות שכל מטרתם הריוח; כדי להנהיל אכרים צריך שיתנו להם אדמה, אם לא לגמרי בחנם, כי אז לפחות לתשלומין קטנים, ברבית קטנה לשנים רבות. וקפיטל כזה מנין נמצא?

הנקל הוא להורות באצבע על יק"א, שיש לה קפיטל כזה. אבל מה תעשו לדודה עשירה זו שהשידוך אינו כשר לפניה? היא רוצה דוקא בארגנטינא, ובכל מה שהיא עושה בארץ אינה אלא על דעת הנדיב ועל חשבונו; והנדיב עצמו עם כל חבתו לציון, סוף סוף, אינו אלא יחיד שאינו יכול לקבל על עצמו את הדבר. והישוב הקדום הוכיח כי דבר רב אחריות כזה אי אפשר שימסר בידי אדם אחד וברצונו בלבד, והעבודה הלא רבה היא ועצומה מיצירת הרכוש הקרקעי ועד הנהלת הישוב והסתדרותו, ישוב שאינו רק דבר גדול כשהוא לעצמו, אלא כי רב הוא גם בערכו הלאומי בכלל.

תאמרו, כי עכשיו זאת היא תעודת הציוניות לעשות, והסתדרות הציוניים צריכה עכשיו להתחזק ולהחל בעבודה חשובה זו? אבל צריכים אנו לתהות על קנקנה של הסתדרותנו זו ולראות עד כמה היא מוכשרת בכלל לפי אפני הסתדרותה לעבודה ריאלית אמתית, ואני מקדים מיד ומעיז לומר, כי כל ההנהגה הזאת של בחירות שוקלים וקונגרסים, של וכוחים והרצאות פומבים ופרלמנטריות ושל אגיטציות ופרסום ע"י מכה"ע — כלה מכונה הזאת אינה מוכשרת לדעתי לשום עבודה מעשיית של בנין וישל ישוב. השטה הזאת אמנם טובה היא בשביל תנועה כמפלגת הסוציאל-דמוקרטים, שעיקר תפקידה היא ברכישת נפשות וגלוי דעת,

ועיקר מעשיה — הסתדרות המונים לשביתה ולמלחמה כנגד יחידים בעלי כח. אבל סדור מעשה ישובי — כזה שלפנינו — אינו יכול להעשות בהמון. אמנם יפה מאד היה הקונגרס הראשון בגלותו לפני כל העולם את רצון האומה המתעוררת לתחיה ויפים היו נאומיהם של הרצל ושל נרדוי בדרשם משפט עמם הנדכה ובדברם גבוהות על מגמותיו לעתיד. סם של חיים היו הדברים והמחזות האלה בשביל רוב עמנו האומלל וכח היה בידם להושיב בקרבו בקרבו רגש לאמי מהולל נפלאות. אך כשאנו נגשים למעשים גופם, לפעולות ממשיות, צריכה לנו הסתדרות אחרת שאינה תלויה בדעת כל מיני השוקלים לשיטותיהם וצביוניהם התיאוריים. כל ציוני השוקל שקל"ו ונבחר לציר הקונגרס, טוב הוא לשמש כחמר לדימונסטרוציה לאומית ופוליטית ולהערצת הרעיון הציוני, אך לא כל ציוני יכול להוות דעה בקולוניזציה. כלנו יודעים שכל הצירים המקריים שלנו המשתנים בכל שנה אינם בני סמכא כלל בכל שאלות הישוב, והחלטותיהם ומסקנותיהם של הרוב אינן גם דירקטיבות מעובדות של שליחי עם ישראל, וע"כ אי אפשר לנהל ישוב הישוב ע"י מניע כזה. אומרים עליהם על פקידי הנדיב שעישו שגיאות גסות וזדונות הרבה בהנהגתם את המושבות. אבל כלום בטוחים אנו כי לוא מסר הברון את כל המיליונים שהוצאו על ישא"י להסתדרות הציונית, בתנאי שיעשו הם ויבנו מושבות בא"י — כלום היתה ההסתדרות הזאת בקונגרסיה בוראת מושבות טובות מאלו ומנהלתן בחכמה ובסדר יותר נאה מהפקידות? ומה ריב „המפלגות" והפוליטיקא של האופוזיציות, מה אלו היו עושים?...

ועתה בא והוסף על זה את הפרסום, שטבע אורגניזציה דמונית כזאת מחייבת — הפרסום הזה הנעשה ע"י המון מכה"ע והאספות טוב הוא אולי בשביל התפשטות הרעיון והפרופוגנדה, אבל כמה הוא מזיק לכל פעולה של ישוב בארץ. ההסתדרות הזאת אשר כל שוקליה וכל מנדביה אינם מכניסים אפילו 200,000 פר' לשנה, — ולפעמים לא רחוקות אין המרכז מקבל די הוצאותיו — משתמשת בחמשים מכה"ע בערך, בכל הארצות ובכל הלשונות, וכל הארגנים האלה שנועדו „לעורר" הרי מחויבים הם להריע ולתקוע על כל כרם שנעקר בא"י ועל כל נחלה שלא נקנתה ועל כל הצעה שלא נתבשלה כל צרכה ועל המדיניית ועל הכלכליות אשר בציונית המעשית ועל המפלגות וחלוקיהם, וכדומה לזה להג הרבה ורב דברים גם באין ענין ומעשה לפניהם. הלא ללעג ולקלס היינו בעיני העם שאינו מבין פוליטיקא, וכן היינו גם בעיני פקידי הממשלה שבתוגרמה, השומעים את דברינו הרבים על אופקים רחבים ופרספקטיבות גדולות, בעת שהכל יודעים שבקופתנו לא תמיד נמצא גם כדי הוצאות קטנות ממש. והתועלת שפרסום זה מביא בשעת איזה מעשה ממשי, מובן: העתונים כדרכם הרי צריכים להיות „זריזים מקדימים" — והנה מדפיסים, למשל, בשורות על דבר קנית הבתים לבצלאל, או הלקת קרקע ל„אחוזת בית", בעת אשר עוד לא נגמרה עדיין הקניה, והפרסום הזה — מעלה את השער ובורא הרבה מכשולים חדשים מצד הממשלה. או הנה זה הודיעו והריעו במכה"ע ע"ד החלטת אספת מוסקווא לקנות קרקעות, ליסד ביורא מרכזי ביפו וכי רבים מהאמידים מכינים א"ע לבא לא"י, — והדברים כמובן נקראים ומודיעים אותם בעוד זמן למי שצריך לדעתם. . . ובכלל כל האטמוספירה הזאת של קונגרסים

ופרלמנטריות וכל הפרֶכֶּסה הציונית המלאה שירי נצחון של כבוש וידיעות משמחות מביאה ממש דמורליזציה מוסרית בלבות הנוהים אחרי הציונית. ומה העבודה הציונית דורשת מאתנו כיום? לשלם שקל, לבא אל האספות ואל הקונגרסים, לנאם נאומים שיהיו נדפסים ולעשות פרסום ופרופוגנדה. ואין איש מרגיש עדיין עליו שום חוב לעשות בעצמו דבר ממשי בארץ תקותנו. אין קונה קרקע אף מבעלי היכ"לת ומהמנהיגים עצמם אין מתישב ואין דואג באמת לישוב ממש, וכל ה„קרבנות" כלם — „יהיו לרצון אמרי פי" וכאלו הקרבנו..

ואם בימי „חבת ציון" העלובה היינו רואים לפעמים איזו התעוררות מצד אנשים פרטים לעשות איזה מעשה של ישוב, אם בכח עצמם, אם ע"י השתדלות בפריז — מעשים שסוף סוף הביאו לידי אי-אלו תוצאות של יסוד מושבות בא"י ושהיה באמת לסימן של התעוררות באומה — הנה באו הקונגריסים והפסיקו הכל וכל ההתעוררות קבלה צורה של שקל ואספות ומנדטים וכו'. בקיצור, „גלוי דעת", ואידך — הלא יחליטו בקונגרס מה לעשות! והחלטות הקונגרסים מה הן ומה ערכן? והרי דבר קטן למשל: הקונגרס האחרון הואיל להכיר את השפה העברית לשפת ההסתדרות בכל עניניה ונתקבלה ההלטה בפה אחד ובהתלהבות מרובה ובמחיאת כפים כנהוג — ובה בשעה, כלום היו כל הצירים כל כך תמימים שיאמינו שההלטה זו תתקיים ותצא לפועל? ולשמחה מה זו עושה? — מפני ש„גלוי דעת" יפה יש בדבר! מלה נאה נאמרה, והכל ששים ושמחים — וככה נהפך אצלנו הכל רק ל„מלים, מלים, מלים" שאין שום בר-דעת יכול לתת בם אמון... ועתה היפלא איפא הדבר אם אין העם מאמין בתנועה הזאת ובהסתדרות זו? הלא בעצמנו אנו חתרנו את הבסיס הקרדיטי שלנו (Credit basis) אשר בלעדו אי-אפשר לעשות גדולה או קטנה בענין ממשי. ואפילו אם נהיה תוקעים ומריעים ומרעישים „עולמות" כהנה וכהנה — כלום נועיל מה למעשה?

אלה הם אנשינו, ואלה הם קפיטלנו, ואלה הם כוחותינו אשר עמנו בארץ, ובאלה הננו עומדים בפני המשטר החדש... עומדים אנו בא"י באפס כח ובאפס מעשה ורק רוממות האידיאה בפינו. עומדים אנו בנס בלי שום תוקף חקי ומכריזים על „כבוש הארץ וכבוש העבודה" — ואין שם על לב כי סוף סוף הרי בתוך עמי תרבות אנו עומדים, עמים שכח השלטון עתה בידם ושדבורינו המפוצצים והריקנים אפשר אינם כלל לפי רוחם והפצם הם.

כן! אפשר ואפשר, כי לא תפתח עוד ארצנו בקרוב לפנינו...

ולעומת זה מצד שני — הנה כל הארץ נפתחת לפנינו ל-זהה, ותוגרמא בכלל ארץ טובה ורחבה היא, מועטה באוכלוסין ויש בה הרבה מנכסי הממשלה (דשיפלק) שיהיו ניתנים גם בחנם לעובדי אדמה, ועתיד מסחרי גדול לה לפי מצבה הגיאוגרפי וטיב תבואותיה. ועתה עם המשטר החדש, העתיד להביא שנויים נכבדים לטובה בארץ זו — הלא ארץ של כניסה חדשה נפתחת ביחוד לפני היהודים הגולים, ארץ שעתידה לקבל בסבר פנים יפות אנשים וכספים מן החוץ ויהודים, אפשר, ביחוד. וליהודים הגולים הלא קרובה היא ביותר לארצות היציאה שלהם. ויחס הממשלה העותומנית וכל עמי האישלם הוא בכל אופן טוב הרבה יותר אלינו מיחסם של עמי אירופא. וגם בימי השלטון הדספוטי היו אזרחי היהודים שוים בזכיותיהם עם שאר העותמנים ונחשבו כאומה רצויה בארץ.

ועתה מה אנו יכולים לראות באמיגרציה זו: התחרות מפסידה אועזר וסיוע לישוב א"י?

בעיני אני, אין ספק שארץ תורקיה יכולה להיות לנו גם הדרך טובה וישרה לארץ ישראל! קרבת המקום והאחוד המדיני שבין ארץ אבותינו וארץ תורקיה דבר הוא, ואם יכנסו הרבה מאחינו לארץ תורקיה, בתור נתינים ואזרחי הארץ — הרי יגדל גם כחנו ותעצם השפעתנו בה. בתפסנו מקום חשוב בין העמים אשר בקרבה. ואז יש גם תקוה יותר גדולה לדרישותינו ביחס לארץ אבותינו. אם רק נזכור דבר זה, שאי אפשר במשטר קונסטיטוציוני לאסור על יהודים עותומנים מהתישב באיזה חבל ארץ שהוא בתורקיה — נבין עד כמה התישבותנו בארץ זו יכולה להיות פרוזדור לא"י. פרוזדור שאינו משל כלל לאוגנדה או לשאר ארצות!

וישוב ישראלי הישוב בארצות תורקיה כשהוא לעצמו כלום אין לו ערך לאומי גדול? נזכור נא כי ישוב זה אינו יכול להיות בעינינו כאבר שנחתך מן הגוף הישראלי כלו הנתון בראשו ורבו בארצות אירופא. זה לא יהא דומה כלל לישוב ארגנטינא, קנדה ואפריקא הדרומית. המרכז הזה הלא בתוכנו יהיה יושב, קרוב וקשור למרכזים הרוחניים שלנו בארצות אירופא ומושפע ביחוד ע"י המקום הקדוש לנו שאנו רוצים לעשותו מרכז של תחיה רוחנית לכל העם — ארץ אבותינו. וכמדומני שכדאי הוא הדבר להתישב עמו לאחר שהגיעה גם שעתו.

עתה היא שעת הכשר ליהודים שיכנסו בתור לאום אל תוך הלאומים השונים החוסים בצל הממלכה העותומנית. עתה בשעה שמתהוה בה הדיפירנציאציה של גזעים ושל שבטים שונים, יכולים גם הם לתפוס בה מקום כעם אחד, מקום חשוב של השפעה בתוכה. והעובדא שבתוך ארץ תוגרמא נמצאה א"י וכל נתין תוגרמי יכול בכל עת לבא שמה ולהאחז בה — זו עצמה יכולה לעורר בלב היהודים הבה לממשלת העותומנים והפין להכנס אל תוך שבטי העם הזה ולחיות אתו חיים משותפים, חיי אחים, חיי בנים בארץ מולדתם. ואנחנו, אם לא נבא אל תוכם רק כפדלרים וסרסורים, אלא כאנשי מעשה ועבודה, כבעלי קפיטלים העוזרים להפרחת הארץ, נוכל למצא בהם חבה ואחוה אשר לא נמצא כמוה בשום ארץ. וביחוד היינו צריכים להכנס לארץ זו בתור קולוניזטורים, להושיב קרקעותיה ולהפריחן. וקרקעות יש בארץ תורקיה, קרקעות שיהיו גם נותנים חנם למתישבים, ועליהן — יתפתח נא חלק גדול מהאמיגרנטים שלנו בתור מפלגת אכרים עובדי אדמה, בעלי בתים כפריים ופרמרים כמו באמירקא! ישוב יהודי כזה, אם יתפתח בארץ תורקיה בכלל, הוא הוא אשר בכחו לברא לנו, להוליד ולהוציא מקרבו ישוב חזק ומובטח גם בא"י. ישוב שיהא כמגדל המאיר לכל תפוצות עמנו.

ובכן, אם גם יקשה לנו בראשונה עם המשטר החדש ועם כחותינו הדלים לפלס דרך לאמיגרציא היהודית ישר לארץ אבותינו. ואם גם תנאי החיים לא יתאימו לכך בעת הראשונה, ותחת זה אפשר יהיה ביותר לסדר ישוב קרקעי בארצות תורקיה בכלל, — יוכלו כל אלה שעיניהם נשואות ציונה להתנחם בזה, כי ארץ תוגרמה היא דרך טובה וישרה לארץ ישראל. ואל יהא הישוב הזה קל גם בעיני כל חובב ציון ביחוד. וסבורני כי לישוב הזה המדבר בשם ארץ תורקיה בכלל היינו יכולים למשוך גם את כל אלה ה„אנטיציוניים", ביחוד את החברות הגדולות שלנו העובדות במזרח, כמו „יק"א" „כי"ח" „עזרה" „אגודת אחים" ו„בני ברית" — כל אלו שאין בלבם חבת ציון אך יש בידם קפיטלים שנועדו בשביל גילי ישראל.

והנה עבודה פוליטית לפני מנהיגי הציוניות וראשי הו״צ (שגם עליהם נתחבבה המלה „פוליטיקא״), ינסו נא כח השתדלותם לבא בדברים עם ראשי החברות הללו שיסדרו את האמיגרציה היהודית לתורקיה ואת הישוב הקרקעי במדינה זו בכלל, ומוטב היה, כדי שלא יהא זה מושך לכאן וזה מושך לכאן, כי בהשתדלותם של כל אלו הראשים תוסד חברה אחת אקציונירית, שרכושה יהיה סכום הגון והשוב, על־פי האופנים והחוקים שיתקנו מיסדיה, וזו תקדיש את עצמה ביחוד לדבר הגדול הזה. חלק הגון מהמניות הללו כמובן תקנינה החברות הללו עצמן והשאר מכל העם, מכל אשר כח בידו להשתתף.

„חברת הישוב הקרקעי ליהודים בתוגרמה״ צריכה כמובן להוסד ברשיון הממשלה התורקית, והחברה זו כמובן אין לה שום מטרה פוליטית. היא כלה רשמית. כל עבודתה מצומצמת רק בישוב יהודים על קרקעותיה של הממשלה העותומנית, על תנאים ידועים הנוחים למתישבים ולארץ הנושבת. לא פה המקום לציין את חבלי הארץ שהחברה יכולה ליסד שם מושבותיה, העיקר הוא, שהחברה הזאת אינה צריכה לעמוד במשעול צר שאין לנטות ממנו ימין ושמאל. הם יכולים ליסד מושבות בארץ ישראל, בסוריא, בישאר הסביבות ובכל המקומות אשר ייטבו לישוב הקרקעי. ויכולה החברה לקבל על עצמה אפילו הגבלה זו, שאינה רשאית למכור ולחכור קרקעותיה אלא למתישבים שיהיו נתיני תורקיה. אדרבא, הישוב הקרקעי מוטב לו שיהיה ע״י אזרחי הארץ, מוטב לו ומוטב לאינטרסי עמנו שבתורקיה. היא צריכה רק לרשות זו שמותר לה להביא גם אמיגרנטים בתנאי שיקבלו עליהם נתינות תורקיה כחוק — — —

...ובכן מתוך דמדומי החירות התורקית נשקפה לנו דרך חדשה, שאפשר מובילה היא למטרתנו, דרך שאי־אפשר עדיין לסמנה לכל נטיותיה. ובדרך זו כנראה יהיו ההולכים לפנינו דוקא אנשים חדשים שאינם מההסתדרות הציונית, והציונים יכולים להיות כאן רק בנושאי האבוקה שבדרך חדשה זו. אבל כלום רק בזה תעודת הציונית מעכשיו? כלום אין לפניה עבודה גדולה וחשובה בהוה, עבודה שהיא גם לפי כחותיה?

יש ויש! —

אם עבודה ישובית רחבה אינה לפי כחה של הסתדרותנו והעבודה הפוליטית עבר זמנה, (כי עד מתי נרמה את עצמנו במלה זו שאינה לא בזמנה ולא במקומה?) הנה עבודה אחרת נכבדה וגדולה לפנינו. עבודת הציונית צריכה להיות מעתה החנוך הלאומי בכל תפוצות הגולה בכלל ובמדינת תורקיה בפרט ועבודה קולטורית בכלל ית באי״ ביחוד. זאת היא העבודה שאם אין הציונים לה, מי לה?

הציונים — אל להם להתעסק בפוליטיקה של כבוש הארץ ואוטינומיה מדינית, כי גדולה היא המטרה הזאת מהם, אפילו אם יגדלו אמצעיהם, והיא לא תצלח. אל להם להכנס בתנועת האמיגרציה וקולוניזציה רחבה שאינה ג״כ לפי כחם. בנידן זה די להציוניות אם תהי לעזר להחברה הישובית הגדולה בסדור עבודת הישוב הקרקעי שישנו ושיתהוה עוד בא״י. אך עיקר עבודתה צריכה להיות עבודה קולטורית וחברתית אקנומית בפנים הארץ: הסתדרות הקהלות, הבאת היהודים תחת חסות הממשלה העותומנית, הפצת השכלה, מלאכה ואמנות בין

היהודים תושבי א"י, ולתת עזר וסעד, ביחוד לצעירינו בא"י מנתיני הממלכה שיתנחלו על הקרקע ויעבדוה.

עבודה מועילה זו, עבודה תמידית שאינה פוסקת במשך הרבה שנים — זהו הדבר הנחוץ לתחית הארץ כאויר לנשימה! ואת הדבר הזה אם תרכז בו הציוניות כל כחותיה תוכל לעשותו.

ובהיות הציונים באי כח ההלק האידיאלי של העם, עליהם לשמור ביחוד על כבוד האומה בא"י ולהשתדל לעשות שם מרכז להתחיה הרוחנית שלנו: ליסד בתי ספר גמוכים וגבוהים, לברא מוסדות ספרותיים בא"י שיוכלו להשפיע על אחינו בגולה בכלל ובארצות הקדם בפרט — זאת אומרת להבריא את הדורות החדשים ולהקים להם בא"י מרכז של השכלה ותחיה אשר לאורו ילך כל העם בדרכו ההסתורית. ואנו יכלים להיות בטוחים כי על ידי זה יהיה ישובנו הולך וגדול בארצנו — שיהיה לו כח מושך מיוחד — ויגדל גם במספר וגם בערכו החברותי והמדיני, ערך שאי-אפשר לשערו מראש.

בקיצור: סדור ישוב קרקעי ליהודים במדינות תורקיה בכלל (בעזרת חברה עשירה מיוחדת לדבר) ועבודה קולטורית רחבה (בעזרת ההסתדרות הציונית) ביחוד ובעיקר בא"י—באלו יוכל עמנו להסתגל אל המשטר החדש ולתת כה ויד לתקותו הגדולה.

ואם הישוב הקרקעי במדינות תורקיה השונות, בסביבות א"י ובא"י גופה, יבריא את גוף האומה ויבצר את עמדתנו במדינה, הנה העבודה הציונית תתן נשמה בגוף הזה, רעיון ורגש כביר לחיות ולעזור גם לתחיתו של אותו העם שהוא האח היותר קרוב אלינו מכל משפחות האדמה.

ומי יודע איזה „אופקים רחבים" ו„פרספקטיבות גדולות" יפתחו לפנינו אז? . . . ואולי זאת הדרך הארוכה תהיה באמת היותר קצרה למטרתנו העיקרית, — לתחית ישראל בארץ ישראל. —

ביהמ"ם של החברות „כרמל" שבכל ארצות התבל.

מדליה
של זהב —
פריז 1900

מדליה
של זהב —
וינה 1906

למסכר יחידי של

יינות וקוניאק טבעיים

מכרמי מושבות ישראל בארץ ישראל

הנעשים ביקבי הברון רוטשילד

על ידי

אגודת הכורמים המאוחדה

של יקבי

ראשון לציון וזכרון יעקב

Dépôts

EUROPE.

RUSSIE

Varsovie : Société „Carmel"
rue Nalewky.
Odessa : Société „Carmel"
ruo Richelieu.

FRANCE

Paris : „Vins de Palestine"
51 Bd. de la Chapelle.

ALLEMAGNE

Berlin : Gsll. „Palästina"
St. Wolfgangs St.
Hamburg : Sté „Eiladah"
Hopfensack 7.

ANGLETERRE

London : Palestine Wine Co.
11, Bevis Marks.

TURQUIE

Constantinople :
Sté. „General-Oriental"
Cite française.

ASIE.

TURQUIE

Sté. „Carmel-Oriental"
Jérusalem : rue Jaffa
Jaffa : rue Bo ustrs.
Caiffa : prés du port
Beyrouth : Souk-ei Gemil.

AFRIQUE.

EGYPTE

Sté. „Carmel-Oriental"
Alexandrie :
9, Rue de l'ancienne bourse
Caire :
Sharia el Maghrabi, 34.
Port-Said :
rue Memphis.

AMERIQUE.

„Carmel Wine Co."
New-York : 309—311. E. 22ndstr
" 254 Grand. str.
Brooklyn, Graham Av.
Chicago : 443, S. Halsted str.
Baltimore : 321, Baltim. str.

Adresse Télégraphique :
„CAVES RICHON"
JAFFA

מתקבלת חתימה על „השלח"

המחיר ברוסיה ובחו״ל:

לשנה 6 רובל. לחצי שנה 3 רובל.

את החותמים בחו״ל אנו מבקשים לשלוח לנו, מלבד המהאת-הפוסטה גם **מכתב מיוחד**, שבו יודיעונו את כתבתם המדויקת.

כל ההזמנות, שאנו מקבלים, מתמלאות **תיכף ומיד**; אם אחדים מן החותמים לא קבלו את החוברות בזמנן, **אות הוא, שהזמנתם באה לידינו באחור־זמן שלא באשמתנו.**

פרס להחותמים החדשים

ארבעת הכרכים (ט״ו, י״ז, י״ח וי״ט). של „השלח" במחיר 8 רובל במקום המחיר חקצוב 12 רובל. שני כרכים במחיר 5 רובל במקום 6 רובל. להחותמים **לשנה שלמה**, כלומר, אלה שישלחו ששה רובל יקבלו **חנם** את הספר **שירי הד"ר קמינר** ועליהם להוסיף רק בעד המשלוח 25 ק״פ.

הכתובת למשלוח כספים:

М. М. Усышкину Одесса Херсонская, 46. M. M. Ussischkin Odessa Chersonskaja, 46.	Издатель Ахіасафъ Варшава Почтовый ящикъ 25. Verlag „Achiasaf" Warschau Postfach 25.

הכתובת של המערכת והאדמיניסטרציה:

Редакція „ГАШИЛОАХЪ",
Одесса. Почтовый ящикъ 319.

Redaction des „HASCHILOACH"
Odessa (Russland). Postfach 319.

מראשית דצמבר 1908 התחיל לצאת בווילנה

השבועון „העולם" (שיצא עד עתה בקלן)

המערכת החרשה תשתדל להביא שנוים בכל חלקי השבועון, לשפרו ולשכללו ולהביאו למדרגת עתון מרכזי לכל עניני החיים, העבריים, הספרות והאמנות העברית.

„העולם" יהיה מוקדש לעניני חיי היהודים בכל ארצות פזוריהם ויגן על הקנינים הלאומיים של העם העברי.

„העולם" יקדיש מקום גדול לבאורן ולברורן של כל השאלות הציוניות, העיוניות והמעשיות.

„העולם" יתיחס בתשומת-לב מיוחדת לכל גלויי החיים המדיניים של טורקיה, המתעוררת לעינינו לחיים חדשים, וביחוד למה שנוגע לעניניהם החברותיים של יהודי טורקיה.

ב„העולם" יתפסו מקום בראש חיי היהודים בארץ ישראל ומוסדות-הצבור העוסקים בישובה.

„העולם" יאיר אור על הדרכים המכשירים את תחית הארץ על ידי הישוב העברי בשעתנו הגדולה הזאת, כשכל אוצרותיה של ארץ ישראל עומדים להגלות ואין עוד מעצור לגידולה והתפתחותה.

בחלק השמושי של „העולם" יבואו כל החוזרים וההודעות הרשמיות של הועד-הפועל הציוני הגדול והמצומצם, של כל המוסדים הרשמיים ושל הועד המרכזי להסתדרות הציונית ברוסיה ובו ישתקפו חיי ההסתדריות הציוניות לארצותיהן ולעריהן.

מחיר „העולם" לשנה: ברוסיה: 4 רובל; באויסטריה-אונגריה 10 כתרים; בגרמניה 9 מרק; באנגליה 9 שילינג; באמריקה 2 1/2 דולר; בארץ ישראל 10 פרנק; בצרפת ובשאר הארצות 10 פרנק, ובחשבון זה לחצי השנה ולרבע השנה.

הכתובת:

Ред. „Гаоламъ", Вилна, Солдатская № 3.

Redaction „Haolam", Wilna Soldatskaia № 3.

הפועל הצעיר

יוצא לאור
שתי פעמים בחודש.

ברוסיה המחיר:
לשנה 2 רו"כ 25 קאפ.
לחצי שנה 1 רו"כ 25 קאפ.

נמצאים עוד למכירה הגליונות אדר – אב תרס"ח, מחירם 80 קאפ. הפשי מפורטה.

אפשר לקבל אצלנו גם גליונות בודדים למכירה, כאשר ישלחו קודם את כל הסכום או בבולי-פוסטה. בהקפה איננו שולחים לשום איש בלי יוצא מן הכלל. בנאכנאהמע אפשר לשלוח על סך לא פחות מ—1 רובל 50 קאפ. כל גליון בודד 10 קאפ.

בבית מסחר הספרים של ה' ש' קרוגליאקוב ביפו נמצאים תמיד כל מיני ספרי חנוך ולמוד ושאר מכשירי בתה"ס.

מחברות, ניר, דיו, פנקסים, וצרכי-כתיבה מכל המינים.

סוכנות להוצאת „מוריה", „תושיה", „אחיאסף", „העמר" ו„ספרות".

לבה"ס הנחה הגונה.

האדרס:

S. KRUGLIAKOFF,
Jaffa, Palestine.

„מוריה"

הוצאת ספרי למוד ומקרא ומכשירי חנוך לתלמידים באודיסא.

„מוריה" שמה לה למטרה לברוא בשביל בתי־ספר וחדרים קורס שלם ומתקן של הלמודים העברים, קורס מתקן, שאין בו ערָאיות והסתגלות אל השוק, אלא מסדר כלו בשטה קבועה אחת, מכונת לנקדה מסימה, וערוך ברוח אחת, רוח לאמית אנושית, ובהתאמה לכל דרישות הפדגוגיקא ותורת החנוך בימינו.

„מוריה" משתדלת להכנים לתוך הקורס שלה את כל המשבח והמעלה שנברא במקצוע החנוך העברי על ידי טובי הפדגוגים בימינו.

אחד מעקרי הפרוגרמה של „מוריה" היא, להכשיר ולסדר בשביל החנוך העברי, בהסכם אל דרישות הפדגוגיקא, את כל הטוב והיפה שבאוצרות ספרותנו העתיקה והחדשה, את כל הנעלה והנצחי שבבית־גנזינו הרוחניים מכל הדורות והזמנים, את כל אותו „המאור" שבתורה וביהדות, שעליו נתחנכה אמתנו בנעריה ובזקניה מעודה ועד היום.

בכל הוצאותיה משתדלת „מוריה" לשים לב קודם כל אל האיכות. זהירה היא שלא להוציא מתחת ידיה דבר שאינו מתקן. „קב ונקי"—זהו פתגמה של „מוריה".

כל הוצאותיה של „מוריה" נערכות על־ידי חבר פדגוגים מנסים ובעלי טעם ספרותי, ה"ה

י. ח. רבינצקי, ח. נ. ביאליק, ש. בן־ציון (א. גוטמן).

„מוריה" מקפדת הקפדה מיוחדת גם על טיבן החיצוני ויפין של הוצאותיה, וכל מה שיוצא על ידה מצין בהדורו. כמעט כל ספרי „מוריה" כבר זכו לכמה מהדורות ונתפשטו לאלפים. הם נתחבבו על טובי המורים ועל התלמידים חבה מיוחדת ונקבעו לספרי־למוד ברוב, החדרים ובתי־הספר המתקנים שבארצנו ובחוץ לארץ.

בית־מסחרה של הוצאת „מוריה" מצטין בזריזותו, בדיקנותו ובישרנותו המסחרית, וכבר קנה לו שם טוב בעולם מסחר־הספרים שבכל הארצות.

לבית מסחרה של „מוריה" נמסר הממכר הראשי של הרבה ספרים חשובים ונמכרים שם: כל ספרי ההוצאה של חברת מרבי השכלה בפ"ב; התנ"ך עם הפירוש המדעי והמלון הרוסי עברי — הוצאת א. כהנא; ספר האגדה; כתבי מנדילי מו"ס (מהדורות היובל); שירי ביאליק (המהדורה החדשה); שירי הדר' קמינר; כתבי מידניק; כתבי א. ז. רבינוביץ; ספורי הסופר Бенъ-Ами ועוד שאר ספרים.

הכתבת למשלוח מכתבים, כספים והזמנות:

Идателство „МОРIЯ", Одесса

Verlag „MORIA" Odesea.

בארץ־ישראל לפנות על פי כתבת זו: S. A. Gutmann. Jaffa (Palestine)

באמיריקא: **Reznik & Kaplan, 168 Henry Street, New-Jork.**

רשימת ספרי „מוריה“.

א) ספרי למוד.

ר. ק.

1. שפת ילדים — ספר לימוד לקריאה ולכתיבה עם ציורים ח"א, מאת ח"פ ברגמן וש"ח ברכה — 40 —
2. בן-עמי—ספר מקרא לילדים עם ציורים והמונות לבת"ס ולחדרים מאת א. גוטמן (ש. בן-ציון) — 40 —
3. מכתבי הקדש מאת הנ"ל — 10
4. בן-עמי—ספר שני עם ציורים ותמונות מאת הנ"ל — 75
5. הזמיר—שירי ילדים מאת נ. פינס בהוספת שירים מאת ח. נ. ביאליק ש. טשרניחובסקי ועוד — 60
6. טעמי זמרה—נוטין לשירי ילדים מאת פ. מינקובסקי ושאר מנגנים מפורסמים 1
7. שירת אסיר—נוטין מאת פ. מינקובסקי — 15
8. ספורי המקרא עם ציורים ותמונות ח"א (ספורי בראשית) — 40
9. " " " ח"ב (ספורי שמות, ויקרא, במדבר, דברים). — 50
10. " " " ח"ג (יהושע, שופטים, רות). — 40
11. " " " ח"ד (שמואל א' וב', מלכים א' עד רחבעם). — 50
12. " " " ח"ה (מלכים א' וב', דברי הימים, מגלות). — 65
13. Библейскіе разказы תרגום ספוהמ"ק ח"א מאת בן-עמי — 25
 " עם ציורים ותמונות — 30
14. פירוש המלות (Словарь) לספורי המקרא א' — 5
15. " " לספורי המקרא ב' — 10
16. דברי תורה עם דברי חכמים, כולל חלק המצות שבתורה, ערוכים ומסודרים ע"י י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק. — 30
17. פירוש המלות (תרגום המלות ברוסית ל„דברי תורה“ עם דברי חכמים — 10
18. דברי נביאים ח"א—ישעיה, ירמיה. — 50
19. דברי נביאים ח"ב—יחזקאל, תרי עשר. — 50
20. דברי כתובים—תהלים, משלי ואיוב. — 50
21. שירת ישראל—מבחר שירי ר' שמואל הנגיד, ר"ש בן גבירול, ר' משה בן עזרא, ר' יהודה הלוי, ר' יהודה אלחריזי ועמנואל הרומי. — 40
22. תולדות הספרות העברית, חוברת א' מאת א. ז. רבינוביץ. — 20
23. שלום התלמיד—כללי בריאות לתלמידים — 5

ב) מקרא לבני הנעורים.

24. תירשלי—ספור מאת ש"י אברמוביץ (מנדלי מו"ס), ובסופו באור המלים והמבטאים — 25
25. ספורים ומעשיות (ספר ראשון) מאת שלום עליכם — 20
26. יתומים (שני ספורים) מאת ש. בן-ציון, ובסופו באור המלים והמבטאים — 25
27. ציורים ורשימות—ששה ציורים מאת ד. פרישמן. — 20
28. ל"ג בעומר—מאת בן-עמי מתורגם ע"י ח. נ. ביאליק. — 20
29. בימים ההם (ספורו של זקן) מאת יהודה שטיינברג. — 30
30. בימי המלניצקי—ציורים הסתוריים מאת א"ז רבינוביץ. — 30

ג) מקרא לקטנים.

31. הרבי והרבנית, מחזה שחוק לילדים מאת שלום עליכם. — 5

לבתי-הספר שבא"י—הנחה 15%

לפנות בדרישות מא"י אל **א. גוטמן** ביפו, או אל S. KRUGLIAKOFF, Jaffa

הוצאת „מוריה" אודיסא.

יצא לאור ונמצא למכירה

דִּבְרֵי אַגָּדָה

מִבְחַר הָאַגָּדוֹת שֶׁבַּתַּלְמוּד וּמִדְרָשִׁים

(לתלמידים)

סְדוּרוֹת, מְפֹרָשׁוֹת וּמְנֻקָּדוֹת עַל־יְדֵי

י. ח. רבניצקי וח. נ. ביאליק.

ספר ראשון. חוברת ראשונה.

אחרי התנ"ך אין לך באוצריתינו העתיקים מקצוע יפה ומסיגל לעורר בלב הילדים חבה גדולה לקדשי האומה וקניניה כמקצוע האגדה. שבה נתלבש רוח האומה במשך כמה מאות שנה באופן מקורי ומיוחד, שאין דוגמתו בדורות הבאים, ועליה נתחנך עמנו בזקניו ובנעריו במשך כמה וכמה דורות.

בספר „דברי אגדה" נתכונו המסדרים לתת את היכולת לתלמיד העברי להכיר ע"י מבחר הדוגמאות את האגדה כמו שהיא, בצורתה היפה ובלשונה הנוחה ושתהא עם זה ההכרה מלאה, כפי האפשר, וקנויה בדרך מתוקנת ובסדר יפה.

לתכלית זאת השתדלו המסדרים לאסוף לתוך ספרם זה מכל מקצועות האגדה שבתלמוד ובמדרשים את כל הטוב והיפה ואת כל הנאות, לפי דעתם וטעמם, לילדים.

ספר „דברי אגדה", העשוי במתכנתו של „ספר האגדה" הגדול לגדולים, נחלק אף הוא לפי עניניו לארבעה חלקים:

א) ספר ראשון. בו יבואו מבחר האגדות שנאמרו על אישים, מאורעות וענינים, שבא זכרם בכתבי הקדש.

ב) ספר שני. מבחר האגדות על אישים, מאורעות וענינים שבזמן בית־שני והתלמוד.

ג) ספר שלישי. מבחר האגדות על הענינים הלאומיים של ישראל (עם ישראל, ארץ ישראל. לשון הקדש, גלות, גאולה ומשיח, תורה, נבואה, הקב"ה וכו'.

ד) ספר רביעי. מבחר האגדות בעניני חיים של יחיד וצבור, מוסר ומדות, האדם, החברה והעולם וכו'.

ההוברות של „דברי אגדה" תצאנה תכופות זו אחר זו. בחוברת הראשונה, שיצאה עתה, באו כל האגדות לספורי בראשית, ובראש החוברת „פתיחה" (מאמרי אגדה על דבר דאגדה עצמה).

הספר הזה, מלבד שהוא חריסטומטיה יפה ללמוד האגדה וסגנונה — יכול לשמש בידי המורים והתלמידים כעין מלואים יפים ללמוד ספורי המקרא, בהיות רוב האגדות, דנוחות וקלות מאד בצורתן ובלשונן ומושכות את הלב בתכנן, קשורות קשור פנימי עם ספורי המקרא. ובאופן זה יעבר התלמיד מאליו מן הסגנון הביבלי לסגנון האגדה, שהוא השליט בספרותנו הדשה.

כל הספר נדפס באותיות גדולות ומנוקדות ובהדור רב.

מחיר החוברת 30 קאפ.

Издательство „Морія", Одесса. ◈ Verlag „Morijah", Odessa.

בשולי העמודים של „ספר האגדה״ בא פירוש קצר ומספיק לשם באור המלות והענין לפי פשוטם של דברים. כל המלים שיש לטעות בקריאתן באות מנקדות.

הספר נדפס בפורמט גדול **בהדור רב** ועל **נייר משובח**.

פרטי התכניות של „ספר האגדה״ מבוארים בפרוספקט מיוחד, שנשלח בחנם לכל דורש

הספר נחלק לשני כרכים **ולארבעה חלקים**. הכרך הראשון (בשני ספרים מיוחדים) כבר **יצא**. כל חלק וחלק הוא ספר **שלם ומיוחד** בפני עצמו.

חלק ראשון (כולל בסדר כרונולוגי את האגדות מבריאת העולם עד חרבן בית שני) מחירו **רובל**. עם המשלוח 15י. 1.

חלק שני (כולל בסדר כרונולוגי את האגדות של התנאים והאמוראים עם תוספות ומלואים לכרך ראשון) מחירו 75 **קאפ**. עם המשלוח 85 ק.

חלק שלישי כולל בסדר הגיוני, לפי הענינים, אגדות על האומה הישראלית וקנינה הלאומים וכל המתיחס לזה, כגון, ישראל, ארץ ישראל, גלות, גאולה ומשיח, תורה, חכמה ונבואה, הקב״ה ובין אדם למקום, פמליא של מעלה, תפלה, שבת ויו״ט, אגדות על טוב ורע, יצ״ט ויצה״ר, מצוה ועברה, צדיק ורשע וכו׳, וכן אגדות ע״ד ע״ז, כשפים, דרכי האמורי, שדים, חלומות וכ׳, וכו׳.

חלק רביעי כולל בסדר הגיוני אגדות על האדם וחיי המשפחה והחברה, יחיד וצבור, מדות שבין אדם לעצמו ושבין אדם לחבירו, אגדות על הטבע והעולם וכו׳, וכו׳.

שני הספרים האחרונים האלו נמסרו לדפוס ויצאו בקרוב.

ארבעת החלקים ביחד יחזיקו כחמשים עד ששים גליונות דפוס פורמט גדול.

המכירה הראשית של „ספר האגדה״ נמסרה

להוצאת „מוריה״ באודיסה.

Издательство „Морія“, Одесса.

Verlag Moriah, Odessa, Russland

מִקְרָא לְפִי הַטַּף

מאת

דוד ילין

הספר הזה אשר חשיבותו נודעה כבר דיה בעולם החנוך וההוראה נמצא למכירה בירושלם אצל המחבר, וביפו אצל מר יחזקאל סוכבלסקי.

מחיר כל חלק מס׳ מקרא לפי הטף לבתי הספר רק שני בשליקים מלבד המשלוח. ומחיר ס׳ „לפי הטף״ (ספר המורה) ב״ח כרכים יחד חמשה בשליקים.

בית הדפוס הגדול

של **הרי״נ לעווי** ז״ל **ושותפיו** הי״ו

מצטיין במכונותיו הגדולות ואותיותיו הטובות והחדשות עד כי יוכל להתחרות את בתי הדפוס האירופאים. והננו מזמינים את כל איש אשר דבר לו לדפוס, כי יכבדנו נא בהזמנותיו ובעזה״י יפיק רצון עצהיו״ט.—

האדרעסע אלינו:

Imprimerie
BERGMAN & ROHALD
Jerusalem (Palästina)

יצא לאור ונמצא למכירה

התינוק

אלף־בית מצויר

עם ספורים ומאמרים למקרא אחרי הא"ב

מאת **מ. מאגין וי. מישקים.**

„התינוק" ערוך על פי השיטה, שהונהגה בזמן האחרון על ידי הפדגוגים המצוינים באירופה, שיטת „אנאליזה־סינתיזה".

הקריאה נקנית לילד הלומד מתוך „התינוק" לא על ידי אותיות וקולות בודדים, אלא על ידי קריאה שיש עמה הבנה תיכף ומיד, מן השורה הראשונה.

„התינוק" עשיר בציורים רבים ונדפס בהדור גדול.

המחיר בלא המשלוח 35 ק.

המוכר הראשי אצל „מוריה" באודיסה

יצא לאור ונמצא למכירה

כל כתבי מנדלי מוכר־ספרים

(עם תמונת המחבר)

כרך ראשון: א. ספר הקבצנים. ב. בעמק הבכא.

היוצאת „יעד היובל".

לכרך זה של אבי ספרותנו הציורית, כרך גדול בכמות ובאיכות, נכנסו שנים מספוריו היותר משובחים ומצוינים של ר' מנדלי.

בספורים אלו, שמתוארים בהם חיי אבותינו בדור הקודם לכל דרכיהם באומנות גדולה, הגיע סגנונו המצוין של ר' מנדלי למדרגתו הגבוהה והשלמה ביותר.

הכרך (350 + VI עמודים) נדפס בפורמאט גדול ובהדור רב.

מחיר הכרך — 1,50 ר'; עם המשלוח — 1,75 ר'.

המכירה הראשית אצל היוצאת „מוריה באודיסא:

Издательство „Морія", Одесса.

· יוצא לאור זה השנה הששית בקראקא

המצפה

עתון שבועי עם הוספה ספרותית בכל חדש בשם

„רמת המצפה"

לכל עניני החיים ולעניני היהודים בפרט.

ב„המצפה" ימצא הקורא השקפה שלמה ונאמנה על כל מקרי השבוע בכל העולם בכלל ובנוגע ליהודים בפרט.

„המצפה" מברר ומבקר את כל הנעשה בעמנו ולעמנו בלי משא פנים.

„המצפה" מביא מאמרים ספרותיים ומדעיים, כלליים ויהודיים, מאמרי בקרת והקירות בספרותנו ובדברי ימינו. בכל גליון נמצא ספור יפה או ציור ופיליטון קטן וגם שירים ובדיחות.

בהיות „המצפה" פופלרי מאד ונקרא מכל מפלגות עמנו, הוא מוכשר מאד למודעות של מסחר.

מחיר המצפה עם ההוספה הספרותית לשנה 9,50 פר, 3,50 רובל 2 דולר. ובערך הזה לחצי שנה ולרבע.

:

נמצא למכירה

קובץ שני של

רביבים

נערך ע"י

י. ח. ברנר.

מחירו כתר אחד: ברוסיה 40 ק"פ.

לפנות: Ch. Jekowicz.
Rizeznicka 9;
Lemberg Galizien

אל חובבי הספרות העברית.

כל חובבי הספרות העברית ישמחו בודאי אל הבשורה שנבשר בזה: **אנו אומרים לגשת אל הוצאת**

כל הכתבים העבריים של יהודה שטיינברג

להוצאה כזו מחכים בודאי זה כמה כל חובבי הספרות העברית ומוקיריה, ובגשתנו לפרסם עכשיו חתימה על כתבי שטיינברג, הרינו נסמכים רק עליהם ועל עזרתם. רק השתתפותם הרחבה של ידידי ספרותנו האמיתיים ועסקנינו הלאומיים תתן לנו את היכלת להכניס להוך גנזי ספרותנו את יצירותיו של יהודה שטיינברג בהוצאה מהודרת, שהן ראויות לה. ויזכרו נא הקוראים, שכתבי שטיינברג הם הירושה האחת, שעזב הסופר המצוין לאשתו ובניו, והוצאה זו תוכל להיות למקור-פרנסתה היחידי של משפחת הסופר הנכונה.

והננו פונים, איפוא, להובבי ספרותנו ולעסקנינו בכל מקום שהם, שיבואו לעזרתנו ויקחו עליהם את המטרה **לאסוף חתימות על הוצאה זו**, והננו מעירים את לבם ביחוד על זה, כי הדבר צריך להעשות תיכף ומיד וכי כסף-החתימה צריך להשלח להעודתו בהקדם היותר אפשרי.

אפוטרופסי היתומים: **א. ל. לֶוינסקי, י. ח. רבניצקי, ח. נ. ביאליק.**

תנאי החתימה על כל כתבי יהודה שטיינברג.

יהודה שטיינברג כתב, כידוע, לגדולים ולקטנים, ולפיכך נחלקים כל כתביו בשביל מהדורא זו לשתי מחלקות. באחת יבואו כל כתביו בארבעה כרכים לגדולים, ובשניה — כל כתביו בארבעה כרכים לקטנים כל אחת משתי מחלקות אלו — היא דבר בפני עצמו **ויש בזו מה שאין בזו. החתימה אף היא מתקבלת על כל אחת בלבד.** ואין אחת תלויה בחברתה כלל.

שתי המחלקות תהיינה הולכות ונדפסות בעונה אחת, ותשולחנה, כרך כרך במועדו, לכל החותמין. תנאי החתימה לכל מחלקה בפני עצמה אלו הם:

I מחלקה לעם.

ציורים, רשימות, שיחות חסידים, ספורים, רומאנים, מבחרי משלים ופוליטונים וכו'

— בארבעה כרכים —

שבעים גליונות דפוס בערך, בפורמט גדול ובהדור.

מחיר כל ארבעת הכרכים לחותמים — 5 ר.

אפשר גם לשעורים, כזה: בשעת החתימה 2 רו"כ, אחרי קבלת הכרך הראשון 2 רו"כ, ואחרי כרך שני 1 רו"כ.

לשאינם חותמים יהא מחירם 7 רו"כ.

II מחלקה לבני הנעורים.

אגדות, שיחות, בדיות, בדיחות, מחזות, משלים, ספורים, ציורים וכו'

— בארבעה כרכים —

35 גליונות דפוס בערך, בפורמט בינוני ובהדור רב.

מהם: **שני כרכים** (20 גליונות) **לנערים** (עם נקוד מקוטע) **ושני כרכים** (15 גליונות) **לילדים**, באותיות גדולות ומנוקדות נקוד שלם.

החתימה מתקבלת רק על ארבעת הכרכים ביחד.

מחיר כל ארבעת הכרכים לחותמים 2 ר' 50 ק.

אפשר לשעורים: בשעת החתימה — 1 רו"כ, אחרי כרך ראשון — 1 רו"ב, ואחרי השני 50 ק.

לשאינם חותמים יהא מחירם [illegible] ר. 50 ק.

את כסף החתימה לשל[illegible]

Книгоизд. „Морія [illegible]десса. для изд. соч. Штейнберга.